Constantin Dominte

INTRODUCERE IN TEORIA LINGVISTICA

Antologie pentru Seminarul de Teorie a Limbii

I. ISTORIA LINGVISTICII

Sorin STATI

LINGVISTICA STRUCTURALĂ*

ÎNCEPUTURILE LINGVISTICII

Preocuparea pentru studiul limbii s-a născut în antichitate, concretizându-se mai întâi sub forma unor lucrări de gramatică, alcătuite de indieni în secolele al V-lea – al IV-lea-î.e.n. şi a unor idei şi teorii emise de câţiva mari filosofi greci, cf. [11].

1. În India primele cercetări lingvistice răspundeau nevoii de a explica textele imnurilor vedice (compuse, probabil, între secolele al XVIII-lea şi al XV-lea î.e.n.), în care cititorul indian se izbea mereu de dificultatea de a înţelege unele cuvinte şi forme gramaticale arhaice, ieşite din uz. Limba *sanscrită,* în care au fost scrise marile epopei *Ramayana* şi *Mahabharata,* era relativ deosebită de limbile indiene vorbite în jurul anilor 500–400 î.e.n., şi necesita explicaţii. Cea mai însemnată lucrare de gramatică indiană îi aparţine lui *Panini* (secolul al IV-lea î.e.n.).

2. În vechea Eladă, preocupările lingvistice au avut de la început un caracter speculativ pronunţat, fiind axate pe două probleme teoretice:

a) natura limbajului, originea numelor pe care le poartă obiectele, legătura dintre cuvinte şi obiecte;

b) legătura dintre Iimbă şi gândire, structura logică a limbajului. Pot fi citaţi aici filosofi ca Heraclit, Democrit, Platon, Aristotel, precum şi sofişti, stoici, epicurei, care s-au ocupat în scrierile lor de asemenea aspecte. Dar, tot în Grecia, unele lucrări consacrate studiului limbii s-au născut şi din nevoi practice, fie că ne referim la pregătirea oratorilor (importanţa retoricii în antichitate este binecunoscută), fie că e vorba de explicarea limbii epopeilor homerice (studiată mai ales de filologii de la Alexandria, în secolele al III-lea – al II-lea î.e.n.).

În secolele care au urmat acestei perioade de început, şi până în secolul al XIX-lea, când lingvistica se constituie ca ştiinţă autonomă, cercetările asupra limbii au fost orientate în trei direcţii.

1. Prima este descrierea unei limbi, într-o anumită perioadă din istoria ei. Mai întâi atenţia s-a concentrat asupra limbii scrise, a textelor Iiterare, apoi limba vorbită a fost şi ea atrasă în sfera de preocupări a gramaticilor. (Prima lucrare importantă de acest tip a fost scrisă de un anonim, în secolul al III-lea e.n. şi este cunoscută sub denumirea de *Appendix*

Probi. Autorul consemnează unele diferenţe dintre latina literară şi latina vorbită, aşa-numita „latina vulgară").

Descrierea presupune o grupare a faptelor, şi astfel au apărut trei ramuri ale ştiinţei limbii: fonetica, gramatica, lexicologia (studiul cuvintelor)1. În privinţa foneticii, e interesant de remarcat că până în epoca modernă (secolul al XIX-lea), cercetările cele mai amănunţite şi mai riguroase rămân cele ale vechilor indieni (care au servit drept model [...] în Evul Mediu pentru arabi). Ei au clasificat sunetele din punctul de vedere al articulaţiei, au studiat influenţa reciprocă a sunetelor în lanţul vorbirii, silaba, şi au intuit noţiunea de fonem (a cărei primă denumire este cuvântul indian *sphota).* Pentru cercetătorii din antichitate (indieni şi, mai ales, greci şi romani) e caracteristică până la un punct confuzia dintre sunete şi litere.

În ceea ce priveşte gramatica, a apărut distincţia dintre morfologie şi sintaxă (dintre aceşti doi termeni numai al doilea aparţine antichităţii)2, o atenţie specială acordându-se, la greci şi la romani, stabilirii modelelor de declinare şi de conjugare (aşa-numitele „paradigme") şi distincţiei dintre formele şi construcţiile „corecte" şi „incorecte" (de aceea se vorbeşte despre caracterul normativ al gramaticilor antice şi al celor alcătuite în veacurile următoare, după tiparul lor). Ca o ilustrare a punctului de vedere logic din care erau abordate problemele descrierii limbii, trebuie citate clasificările cuvintelor în părţi de vorbire. Astfel, Platon distinge *numele* (cuvânt care poate fi subiect al unei judecăţi) şi *verbul* (cuvânt care poate fi predicat al unei judecăţi). Ulterior, filosofii stoici au deosebit cinci părţi de vorbire: nume proprii, nume comune, verbe, conjuncţii şi articole. Altă clasificare, folosită mult şi în epoca modernă, cu mici modificări, îi aparţine filologului alexandrin Dionysios Thrax (secolul al II-lea î.e.n.): substantiv, adjectiv, pronume, numeral, articol, verb, adverb, prepoziţie, conjuncţie, interjecţie. (La Dionysios Thrax, substantivul şi adjectivul formau o singură parte de vorbire, în schimb exista, ca o categorie aparte, participiul; interjecţia a fost adaugată de gramaticii latini).

Cercetările asupra vocabularului au dus la alcătuirea unor liste de cuvinte (numite glosare), cuprinzând termeni arhaici, ieşiţi din uz, sau dialectali şi la redactarea unor lucrări consacrate omonimelor şi sinonimelor (în amândouă privinţele, meritele aparţin grecilor din perioada clasică şi elenistică).

Vreme de mai multe secole, în Grecia şi Italia, numeroşi filosofi şi filologi au luat parte la o polemică rămasă celebră: forma sonoră a cuvintelor e condiţionată de însuşirile obiectelor denumite (teoria „naturală") sau, dimpotrivă, nu are legătură cu obiectele, este arbitrară şi a devenit simbolul lor ca urmare a unei convenţii stabilite între oameni (teoria „contractuală")?

2. A doua direcţie pe care se plasează studiile de limbă până la constituirea lingvisticii ştiinţifice este adoptarea punctului de vedere istoric.

Ideea că limbile evoluează, se schimbă, a apărut tot ca un rezultat al cercetărilor filologice, care, în explicarea textelor literare, trebuiau să compare formele arhaice cu cele contemporane. Dându-şi seama de mobilitatea limbii, filosofii stoici au susţinut că, la începuturile lui, limbajul era alcătuit din cuvinte al căror inţeles fonetic era determinat de obiectele denumite, dar că ulterior această legătură s-a pierdut. Primul gramatic vechi la care ideea transformării necontenite a limbii apare cu destulă claritate este romanul Varro (116–*27* î.e.n.).

Timp de 1800 de ani, studiul evolutiv al limbii n-a făcut progrese remarcabile, rămânând deci mult în urma dezvoltării lingvisticii descriptive. Singurul domeniu în cercetarea căruia punctul de vedere istoric a fost utilizat mai mult şi cu unele rezultate valoroase este etimologia, care i-a preocupat pe greci şi pe romani. Totuşi, majoritatea explicaţiilor date de ei în privinţa felului cum au evoluat sunetele şi sensurile cuvintelor discutate sunt naive sau fanteziste.

3. A treia direcţie a fost determinată de folosirea punctului de vedere *comparativ*. Antichitatea a ignorat aproape cu desăvârşire problema legăturilor dintre limbi, a asemănărilor şi deosebirilor dintre ele, iar ideea că există limbi înrudite nu apare nici măcar sub o formă embrionară. O excepţie o constituie unele observaţii ale aceluiaşi Varro, care depăşesc limitele limbii latine, referindu-se, printre altele, la limbile etruscă şi greacă. Din comparaţia vocabularului latin cu cel grec, Varro ajunge la ideea, importantă şi fecundă, că cuvintele trec de la un popor la altul prin împrumut.

Aplicări importante ale punctului de vedere comparativ apar abia în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Abordând problemele limbii prin prisma logicii – conform unei concepţii care îşi are rădăcinile, aşa cum am arătat, la filosofii greci – o serie de învăţaţi, mai ales din Franţa, au emis ideea că gramatica este forma de exprimare a regulilor logicii. Întrucât acestea sunt identice la toate popoarele, diferitele idiomuri nu sunt decât aplicări particulare ale unor principii universale şi imuabile. În consecinţă, se pot alcătui gramatici valabile pentru toate limbile, gramatici numite *raţionale* sau *universale.* Drept model a servit faimoasa gramatică de la Port Royal (1660), bazată pe comparaţia dintre limbile greacă, latină, ebraică, franceză, italiană, spaniolă, germană şi engleză.

A doua aplicare importantă, mult mai exactă din punct de vedere ştiinţific şi mai rodnică prin dezvoltările şi perfecţionările ulterioare, a fost studiul comparativ legat de ideea că există limbi înrudite, adică limbi care provin dintr-un izvor comun care s-a diversificat. Această idee s-a născut din nevoia de a explica asemănările care există, de pildă, între limbile slave (comparate între ele de savantul rus Lomonosov) sau între latină, greacă şi sanscrită (fapt rermarcat, printre primii, de francezul Coeurdoux).

CONSTITUIREA LINGVISTICII ŞTIINŢIFICE

Lingvistica ştiinţifică se naşte în primul sfert al secolului al XlX-lea, o dată cu crearea metodei comparative-istorice, cf. [11]. Ea este rezultatul unei sinteze a datelor obţinute prin cercetările anterioare, sinteză în care se îmbină punctul de vedere descriptiv cu cel istoric şi comparativ: descrierile tot mai amănunţite (făcute sub formă de gramatici şi dicţionare) ale limbilor vechi şi noi, din Europa şi Asia, confirmă ideea că limbile evoluează neîncetat, iar comparaţia dintre diferite limbi dovedeşte că unele seamănă destul de mult între ele. Descrierea combinată cu studiul istoric duce la concluzia că aceste graiuri asemănătoare nu sunt altceva decât rezultatul procesului de diversificare a unor limbi mai vechi, cunoscute şi studiate din texte.

La baza acestei sinteze stau două principii utilizate până astăzi în cercetarea lingvistică: 1) învelişul sonor al cuvintelor nu e determinat de sensul pe care îl exprimă (în terminologia modernă, acest principiu se numeşte „arbitrarul semnului lingvistic"). Aşa stând lucrurile, de câte ori constatăm că, în două sau mai multe limbi, acelaşi înţeles e redat în forme relativ asemănătoare, similitudinea se datoreşte fie faptului că aceste limbi au un „strămoş" comun, fie împrumutării cuvintelor respective dintr-o limbă în alta. Alegerea unei explicaţii în defavoarea celeilalte se face în baza celui de-al doilea principiu şi anume 2) regu-laritatea schimbărilor fonetice. Acest principiu arată că, de obicei, un anumit sunet se

schimbă în acelaşi fel în toate cuvintele unde are aceeaşi poziţie (*e* iniţial, final, intervocalic, interconsonantic, *e* accentuat sau nu etc.). De exemplu, *l* latin se schimbă în *r* românesc ori de câte ori este precedat şi urmat de o vocală *(sole* devine *soare, sale* devine *sare* etc.). În fiecare limbă există reguli specifice de schimbare a sunetelor, de pildă *i* latin, dacă este aşezat la începutul cuvântului şi e urmat de o vocală, se transformă în *j* românesc, *ğ* italienesc şi *h* spaniol *(iocari* devine rom. *jucare,* it. *giocare,* respectiv sp. *jugar,* citit *hugar,* tot aşa cum *iudicare* devine rom. *judecare,* it. *giudicare,* respectiv sp. *jugar).* Atunci când cuvintele comparate respectă aceste reguli specifice de evoluţie, tragem concluzia că sunt înrudite, în schimb când regulile sunt încălcate, e probabil că ne aflăm în faţa unor cuvinte împrumutate.

Descoperirea regulilor de corespondenţă între sunetele limbilor înrudite (de pildă, *j* românesc corespunde cu *ğ* italienesc şi cu *h* spaniol, şi toate trei cu *i* latin iniţial urmat de vocală) face posibilă reconstituirea unor cuvinte dispărute, neatestate în texte. De exemplu, chiar dacă n-am cunoaşte cuvântul latin *nocte* „noapte", i-am putea presupune existenţa comparând între ele *noapte* din româneşte, cu *notte* din italiană şi *noche* din spaniolă, şi aplicând regula de corespondenţă: (rom. *pt* – it. *tt* – sp. *ch)* – lat. *ct,* pe care o descoperim din numeroase echivalente de tipul *(opt – otto – ocho) – octo.*

Atunci când cuvântul latin nu e atestat, lingviştii îl reconstituie pe baza regulilor de corespondenţă fonetică, pornind de la formele din limbile romanice. De pildă, textele latine nu ne-au păstrat cuvântul *genuculus,* dar îi presupunem existenţa bazându-ne pe *genunchi* din română, *genou* din franceză, *ginocchio* din italiană. Cuvintele reconstruite se scriu cu semnul * (asterisc) înainte (în cazul citat aici **genuculus).* Justeţea reconstrucţiei – şi deci valabilitatea metodei – a fost uneori confirmată prin descoperirea în textele latine a cuvântului reconstruit de lingvişti. Aşa s-a întâmplat cu *muttum,* reconstruit prin compararea formelor din franceză, provensală şi catalană (în *fr. mot* „cuvânt"). Acum *muttum* se scrie fără asterisc.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, metoda comparativă-istorică a fost folosită aproape exclusiv pentru a deduce, din comparaţia limbilor indo-europene (latina, greaca veche, sanscrita, armeana clasică, vechea slavă etc.) sunetele şi formele limbii din care se trag toate aceste idiomuri înrudite, limbă pentru cunoaşterea căreia nu dispunem de nici un text. Folosul principal al metodei a fost însă faptul că a stimulat cercetarea istorică a limbilor şi a permis explicarea ştiinţifică a evoluţiei lor.

Alături de numele lui Fr. Bopp, care a publicat în 1816 prima lucrare de gramatică comparativă-istorică3, trebuie citaţi lingvişti ca J. Grimm, Fr. Diez, W. von Humboldt, A. Schleicher, precum şi reprezentanţii de frunte ai şcolii neogramaticilor (H. Osthoff, K. Brugmann, H. Paul, W. Meyer-Lübke), care au perfecţionat considerabil metoda comparativă-istorică. Activitatea lor se întinde pe mai bine de un secol. Pe o treaptă superioară se ridică studiul limbilor, din acest punct de vedere, datorită lucrărilor lingviştilor contemporani A. Meillet (1866-1936), J. Kuryłowicz (n. 1895-1978) şi E. Benveniste (n. 1902-1976) [r. ed.].

Se poate spune că metoda comparativă istorică domină studiul limbii aproximativ între 1816 (anul apariţiei cărţii lui Fr. Bopp) şi 1916 (când se publică lucrarea *Curs de lingvistică generală* a lui F. de Saussure). Deşi unele lucrări importante apărute în acest interval sunt în primul rând descriptive, nota dominantă în aceşti o sută de ani este i s t o r i s m u l, atenţia specialiştilor concentrându-se asupra explicării cât mai detaliate şi mai exacte a felului cum au evoluat limbile înrudite. Descrierea limbii într-o anumită perioadă, de pildă a limbilor moderne în faza lor actuală, se făcea – şi uneori se face încă – prin

prisma istoriei lor, adică în funcţie de etape de mult depăşite. De exemplu, în numeroase gramatici ale limbii franceze se vorbeşte de declinarea şi de cazurile substantivelor (nominativ *le pčre* „tatăl”, genitiv *du père,* dativ *au père,* acuzativ *le père)* numai pentru că declinare şi cazuri existau în flexiunea substantivelor în latină şi, într-o măsură redusă, în franceza veche. (De fapt, în franceza modernă substantivele nu sunt flexibile după caz, nici la singular, nici la plural, fiind caracterizate prin câte o singură formă, de pildă *cheval* „cal” – *chevaux*, „cai”; adesea singularul e identic cu pluralul, chiar dacă se scrie diferit: *père* – *pères).*

În această prezentare sumară şi, prin forţa lucrurilor, incompletă a istoricului lingvisticii până la apariţia structuralismului, mai trebuie amintite două metode de cercetare cu rezultate deosebit de valoroase, şi anume:

1. Geografia lingvistică, adică metoda de studiere a graiurilor unei limbi cu ajutorul hărţilor: ramificaţiile teritoriale (dialecte, subdialecte, graiuri) se cercetează, de obicei, prin anchete la faţa locului, apoi se întocmesc hărţi ale ţinuturilor cercetate, hărţi pe care se notează repartizarea geografică a cuvintelor, a pronunţărilor şi formelor gramaticale. Foloasele aplicării geografiei lingvistice privesc atât lingvistica descriptivă, cât şi, mai ales, lingvistica istorică. Drept creator al metodei este considerat elveţianul J. Gilliéron (1854–1926). De fapt, procedeul cartografierii faptelor de limbă a fost utilizat şi înaintea lui, dar fără ca de la prezentarea pe hărţi a ramificaţiilor unei limbi să se ajungă la o concepţie, la o teorie (cum a fost aceea elaborată de Gilliéron pe baza atlasului lingvistic al Franţei, alcătuit de el şi publicat în primul deceniu al secolului al XX-lea).

2. Fonetica instrumentală, adică metoda de cercetare a sunetelor cu ajutorul unor aparate. Ea a luat naştere tot la începutul secolului al XX-lea [r. ed.] şi a progresat necontenit, pe măsura perfecţionării instrumentelor puse la dispoziţie de tehnicieni. Studierea amănunţită a modului de producere a sunetelor (fonetica articulatorie sau genetică) şi a calităţilor acustice ale lor (fonetica acustică) – auxiliar preţios al lingvisticii descriptive – a arătat că acelaşi cuvânt nu e pronunţat exact la fel de doi vorbitori şi că nici măcar acelaşi vorbitor nu pronunţă în acelaşi mod de două ori un anumit cuvânt. Concluzia aceasta trebuie considerată ca un puternic stimulent pentru crearea unei noi ramuri a foneticii (fonetica funcţională sau fonologia), a cărei apariţie coincide cu naşterea lingvisticii structurale.

---

* Fragmente din capitolul I al volumului: Solomon Marcus, Edmond Nicolau, Sorin Stati, *Introducere în lingvistica matematică*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 7-21.

1 Numele acestor trei ramuri au fost date aici în terminologia modernă.

2 Pentru morfologie s-au folosit până în epoca modernă termenii *analogie* şi *etimologie*.

3 Intitulată *Despre sistemul conjugării sanscrite în comparaţie cu cel al limbilor greacă, latină, persană şi germană.*

SCURT ISTORIC AL LINGVISTICII STRUCTURALE

Publicarea, în 1916, a *Cursului de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure a însemnat, pentru ştiinţa limbii, începutul unei noi etape. Desigur, data aceasta are o valoare relativă, iar teoriile de bază ale lingvistului elveţian nu sunt meritul exclusiv al unei singure persoane. Terenul fusese pregătit încă de la sfârşitul secolului precedent pentru această schimbare a punctului de vedere, caracterizată prin două trăsături esenţiale:

– Limba nu este un conglomerat de elemente, ci un sistem în care totul e solidar; din punct de vedere metodologic, aceasta implică deplasarea centrului de greutate al analizei limbii de la elemente la relaţiile dintre elemente. Ca şi în alte ştiinţe, îşi face loc şi în lingvistică concepţia potrivit căreia obiectul cercetării este o s t r u c t u r ă complexă, în care întregul e mai mult decât suma părţilor. Această orientare nouă, teoretizată de Saussure, dă naştere unui curent lingvistic, cu aspecte variate şi uneori contradictorii, cunoscut sub denumirea de s t r u c t u r a l i s m.

– A doua trăsătură esenţială, care decurge în mod logic din prima, este că cercetarea limbii ca o structură complexă nu este posibilă decât făcând abstracţie de evoluţie. Pentru a descoperi ansamblul de relaţii, trebuie considerată interdependenţa elementelor la un moment dat („moment" însemnând aici, de fapt, o perioadă caracterizată prin existenţa unui anumit mod de organizare, relativ stabil, al unităţilor lingvistice). Fără îndoială, limbile se găsesc într-o necontenită mişcare şi transformare, dar mecanismul funcţionării lor nu poate fi surprins decât judecându-le ca structuri de termeni coexistenţi. Din punct de vedere metodologic, putem vorbi şi aici de o deplasare a centrului de greutate în analiza fenomenului lingvistic, şi anume de la i s t o r i s m la o orientare spre d e s c r i e r e.

După cum spuneam, apariţia structuralismului nu se explică numai ca efect al ecoului teoriilor lui Saussure, ci şi ca urmare a unor cercetări care, într-un fel, au pregătit terenul pentru schimbarea de orientare amintită. Ne referim la punerea bazelor unei noi ramuri a foneticii, f o n o l o g i a, studiul funcţiei sunetelor în procesul de comunicare. În această pnvinţă, meritele aparţin în primul rând şcolii de la Kazan şi principalului ei reprezentant, Baudouin de Courtenay. El a făcut distincţia între sunet şi fonem şi a arătat că fiecare fonem se realizează în vorbire prin mai multe variante, percepute de conştiinţa vorbitorilor ca o singură unitate sonoră, deoarece apar în acelaşi morfem.

În evoluţia structuralismului deosebim mai multe şcoli, între care există destule diferenţe de teorie şi de problematică. Ele sunt legate prin cele două trăsături esenţiale prezentate mai sus, cărora nu li se atribuie însă o importanţă egală la toţi adepţii curentului. Mai însemnate sunt şcoala de la Praga, descriptivismul american şi glosematica; la acestea s-a adăugat în ultimele două decenii o variantă a structuralismului al cărei nume încă nu este „consacrat" şi care a elaborat teoria gramaticilor generative.

Şcoala de la Praga a apărut în anul 1926, promotorii ei fiind lingviştii V.Mathesius, N.S. Trubeţkoi şi R. Jakobson, cf. [6, 32]. Prin lucrările lor, membrii şcolii pragheze pot fi consideraţi „părinţii" fonologiei; latura sonoră a semnului lingvistic a fost primul compartiment al limbii cercetat cu metodele structuralismului şi rezultatele s-au dovedit extrem de rodnice; cu unele corectări şi adaosuri, ele sunt valabile şi astăzi. Structuraliştii praghezi au dezvoltat şi au ilustrat în special ideea că limba este un sistem de sisteme (fonologic, morfologic, sintactic) şi, cel puţin în teorie, au arătat necesitatea studiului istoric alături de cel descriptiv, combatându-l pe Saussure, care consideră că sistemul este imuabil.

Ei au afirmat că evoluţia limbii poate fi înţeleasă mai bine dacă nu încercăm să explicăm fiecare schimbare izolat (cum făcuseră, în general, predecesorii lor), ci arătând cauzele şi efectele schimbărilor în legătură cu sistemul limbii.

Descriptivismul american s-a dezvoltat în special după publicarea cărţii lui L. Bloomfield *Language* (1933) şi are ca principali reprezentanţi pe Z. S. Harris, Ch. F. Hockett, K. L. Pike şi E. A. Nida (vezi Bibliografia*). Meritul lor principal este aplicarea structuralismului la studiul gramaticii, a cărei împărţire tradiţională în morfologie şi sintaxă ar trebui – după ei – abandonată. O ramură a descriptivismului, reprezentată în primul rând prin Z. S. Harris, promovează descrierea unităţilor limbii fără a face apel la sens; această lingvistică asemantică şi-a găsit justificarea într-o serie de aplicaţii practice, mai ales în traducerea automată (într-adevăr, nu putem pretinde unei maşini care găseşte echivalentele dintre două limbi să „înţeleagă" textul pe care îl are de tradus).

Glosematica este numele dat şcolii structuraliste daneze de creatorul ei, L. Hjelmslev, continuator al ideilor altui lingvist danez, V. Brŕndal. Concepţia şcolii de la Copenhaga e cuprinsă în *Bazele teoriei limbii,* de L. Hjelmslev, carte apărută în 1943. Cele două trăsături esenţiale ale structuralismului sunt aici mai clar reliefate decât în opera oricărui alt cercetător. Glosematica este o teorie a semnului lingvistic privit exclusiv ca formă, şi tratează atât fonologia, cât şi gramatica. În analiza şi clasificarea relaţiilor se pune accentul pe asemănarea dintre tipurile de raporturi din toate compartimentele limbii. Ideea că există un paralelism pronunţat între modul de organizare sistematică a fonemelor, morfemelor, sintagmelor etc. e cunoscută sub numele de *izomorfism* şi a găsit o largă aplicare în lingvistica matematică cf. [5, 7, 16].

Teoria gramaticilor generative s-a născut după cel de-al doilea război mondial, în S.U.A., în legătură cu dezvoltarea teoriei modelării şi a ciberneticii. Principiile de bază au fost expuse de N. Chomsky, în lucrarea *Syntactic Structures* (1957). O gramatică generativă este un ansamblu de s i m b o l u r i ale unităţilor limbii şi de r e g u l i de funcţionare ce se aplică acestor simboluri cu scopul de a produce propoziţiile corecte ale unei limbi. Mecanismul unei astfel de gramatici trebuie deci în aşa fel alcătuit, încât aplicarea regulilor de funcţionare la simboluri să aibă acelaşi efect ca şi construirea enunţurilor de către vorbitori [cf. 4, 12, 33].

Se cunosc până acum trei tipuri de gramatici generative: cu număr finit de stări, cu constituenţi imediaţi şi gramatici transformaţionale. Teoria gramaticilor generative ţine atât de lingvistica structurală, cât şi de lingvistica matematică. Meritul ei principal este că a izbutit să formaIizeze sintaxa, până atunci relativ refractară cercetării structurale.

După acest scurt istoric şi considerând că o prezentare de ansamblu a lingvisticii structurale este preferabilă examinării succesive şi detaliate a principalelor şcoli cf. [11,15], cu sublinierea diferenţelor şi contradicţiilor dintre ele, vom trece în cele ce urmează la o expunere a principiilor structuraliste care ni s-au părut mai semnificative, cu riscul de a lăsa cititorului impresia că acest curent lingvistic alcătuieşte un corp de doctrină destul de unitar. Referirile la o anumită şcoală se vor rezuma la acele puncte unde deosebirile sunt prea tranşante faţă de celelalte şcoli, ca să poată fi trecute cu vederea.

CRITICA LINGVISTICII TRADIŢIONALE

Structuralişţii îşi formulează tezele pornind de la o serie de critici la adresa lingvisticii mai vechi, în special a neogramaticilor şi a gramaticii aşa cum se învaţă în şcoli, tributară unei tradiţii care începe în antichitatea greco-latină şi continuă în tot Evul Mediu. Reunind

aceste două orientări sub o singură denumire, structuraliştii vorbesc de lingvistica „tradiţională”.

Lingvisticii tradiţionale i se reproşează următoarele:

1. Nu este o disciplină a u t o n o m ă, adică n-a reuşit să-şi delimiteze obiectul şi metodele de cercetare de obiectul şi metodele altor ştiinţe (logica, psihologia, fiziologia, fizica ş. a.). Lingvistica trebuie deci să studieze limba „în sine şi pentru sine”.

2. Are un caracter s u b s t a n ţ i a l i s t, punând pe primul plan analiza fizică şi fiziologică (substanţa învelişului sonor) şi analiza logico-semantică (conţinutul de idei, sentimente, exprimate prin vorbire). Clasificările, în fonetică şi gramatică, au la bază calităţile fizice şi fiziologice ale sunetelor, sensurile redate prin formele şi construcţiile gramaticale. Atenţia lingviştilor trebuie să treacă de la substanţă la f o r m ă, adică la cercetarea învelişului de relaţii; înţeleasă ca ştiinţă a formelor, lingvistica trebuie să se f o r m a l i z e z e, să capete un caracter mai abstract şi, în legătură cu toate acestea, să se apropie de matematică (s-a vorbit despre lingvistică ca despre o „algebră” a limbii).

3. Este dominată de „a t o m i s m”, adică descrie fiecare element şi studiază evoluţia lui fără a ţine seama de legătura şi interdependenţa cu celelalte elemente. În felul acesta obiectul cercetării este „pulverizat” şi cunoaşterea esenţei lui este împiedicată. Relaţiile, interdependenţa elementelor, ajungând în centrul atenţiei, lingvistica „atomistă” face loc lingvisticii s t r u c t u r a l e.

4. Tot ca un aspect al „atomismului” se reproşează lingvisticii tradiţionale separarea prea tranşantă dintre diferitele compartimente ale limbii (fonetica, morfologia, sintaxa, vocabularul, semantica). Metodologia structurală trebuie să ajungă la o înţelegere şi la o prezentare unitară a faptelor din toate aceste compartimente, căutând în primul rând i z o m o r f i s m u l şi nu s p e c i f i c i- t a t e a. La numeroşi autori se cere mai ales ştergerea graniţelor, considerate artificiale, dintre morfologie şi sintaxă.

5. Este dominată de i s t o r i s m. Amestecarea punctului de vedere descriptiv cu cel istoric (cu predominarea celui de-al doilea) viciază înţelegerea fenomenului lingvistic. De aici urmează că cele două puncte de vedere trebuie bine delimitate, lingvistica descriptivă („sincronică”) opunându-se net lingvisticii istorice („diacronice”). Deoarece prima este cea care ne ajută să înţelegem esenţa limbii (structura, caracterul sistematic), ea trebuie să ocupe locul de frunte.

6. Este tributară clasificărilor propuse în Antichitate şi Evul Mediu (de pildă, împărţirea cuvintelor în părţi de vorbire), despre care se poate spune, în cel mai bun caz, că sunt valabile pentru limbile pe care le-au avut în vedere autorii lor (greaca şi latina). Din această critică rezultă necesitatea de a se proceda la alte clasificări (formale, relaţionale, pur lingvistice), ceea ce are, de obicei, ca rezultat, crearea unei t e r m i n o l o g i i n o i, în locul celei s c o l a s t i c e. Expresia cea mai netă a acestei cerinţe o întâlnim la şcoala daneză.

CÂTEVA DICHOTOMII

Lingvistica structurală stabileşte o serie de distincţii fundamentale, care îmbracă, de obicei, forma unor dichotomii, cf. [16, 28].

1. Prima este aceea dintre s i n c r o n i e şi d i a c r o n i e, despre care am vorbit. La cele spuse mai sus, am avea de adăugat numai observaţia că, în ultima vreme, apare tot mai acut problema unui structuralism diacronic (ale cărui baze au fost puse deocamdată numai pentru fonologie, în [20]), renunţându-se deci la ideea lui Saussure că cercetarea structurală este incompatibilă cu studiul evolutiv.

2. Limba este un sistem de semne. Semnul lingvistic are două laturi, învelişul sonor („semnificantul" sau „expresia") şi ceea ce se comunică cu ajutorul lui („semnificatul" sau „conţinutul"). La diviziunea „semnificant-semnificat" (sau „expresie-conţinut") se adaugă încă una:

3. Ambele laturi ale semnului lingvistic se analizează în „formă" şi „substanţă". Substanţa expresiei înseamnă sunetele, iar forma expresiei – fonemele, organizarea fonologică a substanţei fonice. Ceea ce se comunică constituie substanţa conţinutului, iar organizarea lingvistică a substanţei se numeşte forma conţinutului. Un exemplu credem că va lămuri mai bine dichotomia forma conţinutului – substanţa conţinutului, care, de altfel, a fost mult mai puţin studiată decât diviziunea corespunzătoare din planul expresiei.

Atunci când traducem o frază dintr-o limbă în alta, observăm că nu se produce numai înlocuirea unei tranşe sonore cu alt flux de sunete; între două limbi nu există numai diferenţe de expresie. Să comparăm o frază românească cu echivalentul ei în limba germană:

Gheorghe crede că fiica lui a mâncat

Georg glaubt, daß seine Tochter gegessen hat

Am redat în traducere fiecare cuvânt cu un cuvânt german; există deci o corespondenţă de unu la unu (ceea ce, în practică, se realizează destul de rar). Se vede imediat că diferenţa dintre cele două texte nu e totuşi numai fonetică. Într-adevăr:

a. Articolul enclitic din *fiica* este cerut de *lui* (sintagma *fiică lui* ar fi fost incorectă), în timp ce *seine* ca determinant al lui *Tochter* interzice articularea substantivului (succesiunea *seine die Tochter* e incorectă). Cuvintele cu acelaşi înţeles (în contextul nostru) *lui* şi *seine* se comportă diferit faţă de cuvintele cu acelaşi înţeles *fiica* şi *Tochter,* faţă de care se află în acelaşi raport (de atribut): *lui* cere articol, *seine* exclude articolul. Dar articolul nu este numai o realitate fonetică (fonemul /*a*/ românesc, respectiv succesiunea de foneme /*di*/ din germană), ci o unealtă gramaticală cu sens. Dacă textul românesc are un sens (gramatical) în plus, rezultă de aici că traducerea n-a fost bună şi conţinutul comunicării nu e identic în cele două limbi? Nicidecum.

Comunicarea (s u b s t a n ţ a) e aceeaşi, dar organizarea ei semantică (f o r m a) diferă numeric (un sens în plus sau în minus) şi structural *(seine* exclude articolul, *lui* cere articol). Între conţinutul celor două fraze există identitate de substanţă şi diferenţă de formă.

b. Cuvântul *seine* cuprinde morfemul de feminin *e*, în schimb echivalentul românesc *lui* nu are şi nici nu poate primi un morfem de gen. De astă dată se vede că textul german conţine un element în plus, fără ca mesajul să-şi piardă echivalenţa cu varianta românească. Încă o dată remarcăm că între conţinutul celor două fraze există identitate de substanţă şi diferenţă de formă.

c. Între sensurile „fiica” şi „lui” raportul e de determinare indiferent dacă gândesc sensul „lui” înainte sau după sensul „fiica”, sunt obligat să spun *seine Tochter* în limba germană, dar *fiica lui* în româneşte (topica *a lui fiică e* posibilă, dar nepotrivită în stilul de conversaţie). Limba, sau numai un anumit stil al ei, constrânge pe vorbitor să aranjeze sensurile într-o anumită succesiune, indiferent de ordinea în care ar vrea să le exprime. Între *fiica lui* şi *seine Tochter* există identitate de substanţă şi diferenţă de formă (în cazul de faţă, ordinea sensurilor). Aceeaşi diferenţă se observă şi la predicatul propoziţiei subordonate: succesiunea *hat gegessen* e exclusă din acest context în germana literară, în vreme ce, pentru română, ordinea firească e cea inversă, *a mâncat.*

În concluzie, acelaşi conţinut al unor sintagme sau propoziţii e organizat în mod deosebit în două limbi oarecare. E vorba fie de sensuri (gramaticale) în plus sau în minus, fie de asocieri de sensuri obligatorii sau excluse, fie de ordinea obligatorie a unor sensuri. Toate aceste diferenţe nu sunt de substanţă – atâta vreme cât comunicarea ramâne aceeaşi – ci de formă, înţeleasă ca mod de organizare a conţinutului.

4. În sfârşit, ne vom referi la dichotomia „axă sintagmatică – axă paradigmatică”.

În orice text (sau fragment de vorbire), lingvistul descoperă o succesiune de unităţi, legate între ele, care se condiţionează reciproc ca formă sonoră şi înţeles. (Se spune că limbajul are un „caracter linear”). La diferite niveluri de analiză, textul se descompune într-un lanţ de foneme, de morfeme, de cuvinte, de părţi de propoziţie, de propoziţii, de fraze. Axa imaginară pe care se plasează aceste unităţi una după alta pentru a realiza o comunicare lingvistică este axa s i n t a g m a t i c ă. Studiul relaţional al limbii va avea în vedere, în primul rând, interdependenţa din interiorul unui lanţ de foneme, de cuvinte etc.

Dar înţelegerea unei unităţi dintr-un text se realizează nu numai ca efect al perceperii ei, ci şi prin raportare la o serie întreagă de alte unităţi care nu există în text, ci în mintea celui care percepe textul. Sensurile „persoana a II-a” şi „singular” ale formei verbale *intri* (dintr-un context ca *de ce intri în clasă?)* sunt înţelese de cititor deoarece *intri* se opune formelor *intru, intră, intrăm, intraţi.* Sensul de „prezent” e înţeles fiindcă *intri* se opune formelor *intrai, intrau, ai intrat, intraseşi, vei intra,* iar sensul de „a intra” e perceput prin raportarea lui *intri* la forme că *vorbeşti, mănânci, dormi* etc. Prin urmare, cuvântul *intri* face parte din mai multe serii:

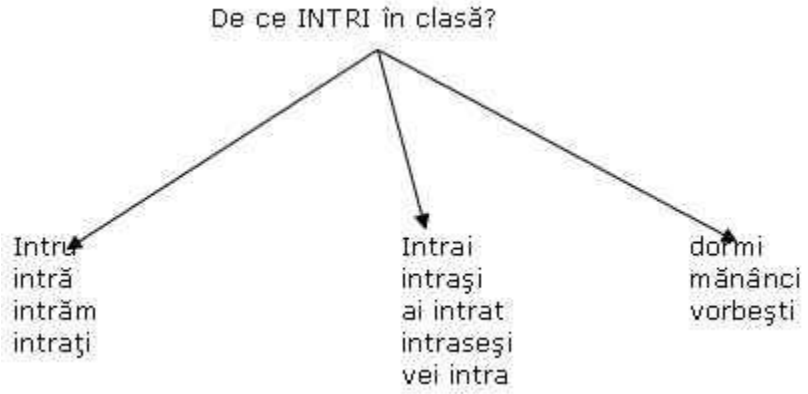

Axa imaginară pe care sunt plasate unităţile limbii într-o anumită serie de felul celor indicate mai sus se numeşte a x ă p a r a d i g m a t ic ă.

Pentru a comunica o idee, vorbitorul înşiră un număr de unităţi lingvistice pe axa sintagmatică, iar plasarea fiecărui element pe această axă este precedată de alegerea şi desprinderea lui de pe axele paradigmatice.

TIPURILE DE RELAŢII

Între membrii unei serii paradigmatice există felurite tipuri de relaţii, care formează, alături de relaţiile sintagmatice, obiectul lingvisticii structurale. Cu toate că, la prima vedere, legăturile dintre unităţi pe axa sintagmatică diferă considerabil de legăturile existente între membrii unei serii paradigmatice, cele două feluri de relaţii sunt i z o m o r f e, deoarece admit o clasificare în trei tipuri fundamentale, numite:

a. *interdependenţă*	a. *condiţionare biunivocă*
b. *determinare* sau, în altă	b. *condiţionare univocă*
c. *constelaţie*[1] terminologie,	c. *noncondiţionare*

a. Dacă unitatea A nu poate apărea fără unitatea *B* şi nici *B* fără *A,* între *A* şi B există o relaţie de interdependenţă (condiţionare biunivocă). De pildă, pe axa sintagmatică, în limbi ca româna, cazul (unui substantiv) e întotdeauna însoţit de număr şi invers, iar pe axa paradigmatică numărul singular presupune numărul plural şi invers.

b. Dacă unitatea *A* nu poate apărea fără unitatea *B,* în schimb prezenţa lui *B* nu implică prezenţa lui *A,* între *A* şi *B* există o relaţie de determinare (condiţionare univocă). De exemplu, pe axa sintagmatică, prepoziţia *pe* cere întotdeauna cazul acuzativ, dar acuzativul poate apărea şi neînsoţit de *pe*; pe axa paradigmatică, se află în raport de condiţionare univocă gradele de comparaţie: existenţa comparativului presupune existenţa pozitivului, invers însă nu (există adjective şi adverbe care au numai gradul pozitiv).

c. Dacă *A* apare şi cu *B* şi fără *B,* iar unitatea *B* apare şi cu *A* şi fără *A,* între *A* şi *B* există o relaţie de constelaţie (noncondiţionare). De pildă, conjuncţia *dacă* se construieşte cu optativul, dar şi cu alte moduri, iar modul optativ poate fi legat şi de alte conjuncţii (pe axa sintagmatică); autonomia paradigmelor substantivului şi ale verbului e un exemplu de noncondiţionare pe axa paradigmatică.

---

* În acest volum, p. 368-369 (n. ed.)

1 Această terminologie apare în şcoala glosematică, [16].

II. OBIECTUL LINGVISTICII

Ferdinand de SAUSSURE

Obiectul lingvisticii*

§ 1. *Limba; definiţia sa*

Care este obiectul integral şi totodată concret al lingvisticii? Întrebarea este deosebit de grea şi vom vedea mai departe din ce motiv; să ne limităm aici să arătăm în ce constă această dificultate.

Alte ştiinţe operează cu obiecte dinainte date, care pot fi considerate apoi din diferite puncte de vedere; în domeniul nostru, nimic asemănător. Cineva rosteşte cuvântul franţuzesc *nu:* un observator superficial va fi înclinat să vadă în el un obiect lingvistic concret; dar cercetându-l mai atent va găsi aici, succesiv, trei sau patru lucruri complet diferite, după modul în care îl priveşte: ca un sunet, ca o expresie a unei idei, ca un corespondent al latinescului *nudum* etc. Nu numai că obiectul nu precede punctul de vedere, dar s-ar spune că punctul de vedere este acela ce creează obiectul; de altfel, nimic nu ne spune dinainte că unul din aceste moduri de a considera faptul luat în discuţie este anterior sau superior faţă de celelalte.

Oricare ar fi punctul de vedere pe care-l adoptăm, fenomenul lingvistic prezintă întotdeauna două feţe care îşi corespund una alteia, fiecare faţă neavând valoare decât prin cealaltă. De exemplu :

1° Silabele pe care le articulăm sunt impresii acustice percepute de ureche, dar sunetele nu ar exista fără organele fonatoare; astfel, un *n* nu există decât prin corespondenţa acestor două aspecte. Nu putem reduce limba la sunet, şi nici despărţi sunetul de articularea bucală; reciproc, nu putem defini mişcările organelor fonatoare, dacă facem abstracţie de impresia acustică [...].

2° Dar să admitem că sunetul ar fi un lucru simplu: oare el este cel care alcătuieşte limbajul ? Nu, el nu este decât instrumental gândirii şi nu există pentru el însuşi. Aici apare o nouă şi redutabilă corespondenţă: sunetul, unitate complexă acustico-vocală, formează, la rândul său, cu ideea o unitate complexă, fiziologică şi mentală şi asta nu este încă totul:

3° Limbajul are o latură individuală şi o latură socială, şi nu o putem concepe pe una fără cealaltă. Mai mult:

4° În fiecare moment el implică, totodată, un sistem stabilit şi o evoluţie; în fiecare moment, el este o instituţie actuală şi un produs al trecutului. La prima vedere pare foarte simplu să distingem între acest sistem şi istoricul său, între ceea ce este şi ceea ce a fost; în realitate, raportul care uneşte aceste două lucruri este atât de strâns încât este greu să le separi. Oare problema nu ar fi mai simplă dacă am considera fenomenul lingvistic la începuturile sale, dacă – de exemplu – am începe prin a studia limbajul copiilor (…)? Nu, căci este foarte greşit să credem că, în materie de limbaj, problema originilor diferă de aceea a condiţiilor permanente (…); deci nu putem ieşi din acest cerc vicios.

Astfel, din orice latură am aborda problema, obiectul lingvisticii nu ni se oferă integral; peste tot întâlnim aceeaşi dilemă: sau abordăm o singură latură a fiecărei

probleme şi riscăm să nu percepem dualităţile semnalate mai sus; sau, dacă studiem limbajul din mai multe laturi deodată, obiectul lingvisticii ne apare ca o grămadă confuză de lucruri heteroclite, fără nici o legătură între ele. Când procedăm astfel, deschidem poarta mai multor ştiinţe – psihologie, antropologie, gramatica normativă, filologie etc. –, pe care le separăm net de lingvistică, dar care, prin folosirea unei metode incorecte, ar putea revendica limbajul ca fiind unul dintre obiectele lor (…).

După părerea noastră, pentru a face faţă tuturor acestor dificultăţi, nu există decât o soluţie: *trebuie să te plasezi mai întâi pe terenul limbii şi să iei limba drept normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului.* Într-adevăr, printre atâtea dualităţi, numai limba pare a fi susceptibilă de o definiţie autonomă şi oferă un punct de sprijin satisfăcător pentru spirit.

Dar ce este limba ? Pentru noi, ea nu se confundă cu limbajul; ea nu este decât o parte determinată, esenţială – ce-i drept – din el. Este, totodată, un produs social al facultăţii limbajului şi un ansamblu de convenţii necesare, adoptate de corpul social pentru a îngădui exercitarea acestei facultăţi de către indivizi. Luat în întregul său, limbajul este multiform şi heteroclit; intersectându-se în acelaşi timp cu mai multe domenii: fizic, fiziologic şi psihic, el aparţine atât domeniului individual, cât şi domeniului social; el nu se lasă clasificat în nici o categorie a faptelor umane, pentru că nu ştim cum să-i definim unitatea.

Limba, dimpotrivă, este un tot în sine şiun principiu de clasificare. De îndată ce îi dăm primul loc printre faptele de limbaj, introducem o ordine naturală într-un ansamblu care nu se pretează la nici o altă clasificare.

Acestui principiu de clasificare i s-ar putea aduce obiecţia că exerciţiul limbajului se bazează pe o facultate pe care o deţinem de la natură, în timp ce limba este un lucru dobândit şi convenţional, care ar trebui să fie subordonat instinctului natural şi nu invers.

Iată ce putem răspunde.

Mai întâi, nu s-a dovedit nicidecum că funcţia limbajului, aşa cum se manifestă ea când vorbim, este în întregime naturală, că aparatul nostru fonator ar fi făcut pentru vorbit aşa cum picioarele noastre sunt făcute pentru mers. Lingviştii sunt departe de a se fi pus de acord în această privinţă. Astfel, pentru Whitney, care asimilează limba cu o instituţie socială ca toate celelalte, ne folosim de aparatul fonator ca instrument al limbii din întâmplare şi din simple motive de comoditate: oamenii ar fi putut alege, la fel de bine, gestul, şi ar fi putut folosi, în locul imaginilor acustice, imaginile vizuale. Fără îndoială că această teză este prea absolută; limba nu este o instituţie asemănătoare, din toate punctele de vedere, cu celelalte […]; în plus, Whitney merge prea departe atunci când spune că omul a ales organele vocale din întâmplare; într-un fel, ele ne-au fost impuse de natură. Dar lingvistul american pare a avea dreptate în punctul esenţial: limba este o convenţie, şi natura semnului asupra căruia s-a convenit este indiferentă. În problema limbajului, chestiunea aparatului fonator este deci secundară.

Această idee ar putea fi confirmată de o anumită definiţie a ceea ce se numeşte *limbaj articulat.* În latină *articulus* înseamnă „membru, parte, subdiviziune într-o suită de lucruri”; în materie de limbaj, articularea poate să desemneze fie subdiviziunea lanţului vorbit în silabe, fie subdiviziunea lanţului semnificaţiilor în unităţi semnificative; acesta este sensul în care se spune, în germană, *gegliederte Sprache.* Pornind de la această a doua definiţie, am putea spune că nu limbajul vorbit este natural pentru om, ci facultatea de a constitui o limbă, adică un sistem de semne distincte ce corespund unor idei distincte.

Broca a descoperit că facultatea de a vorbi este localizată în cea de a treia circumvoluţiune frontală stângă; este un argument folosit şi el pentru a se atribui limbajului un caracter natural. Dar se ştie că această localizare a fost constatată pentru *tot* ceea ce se raportează la limbaj, inclusiv scrierea; aceste constatări, adăugate la observaţiile făcute pe diferitele forme de afazie prin lezarea acestor centri de localizare, par să indice: 1° că diferitele tulburări ale limbajului oral se întreţes în foarte multe feluri cu acelea ale limbajului scris; 2° că în toate cazurile de afazie sau de agrafie este atinsă nu atât facultatea de a emite anumite sunete sau de a trasa anumite semne, cât aceea de a evoca printr-un mijloc, oricare ar fi el, semnele unui limbaj ce funcţionează conform anumitor reguli. Toate acestea ne fac să credem că peste funcţionarea diferitelor organe exista o facultate mai generală, aceea care comandă semnelor, şi care ar fi facultatea lingvistică prin excelenţă. În felul acesta ajungem la aceeaşi concluzie ca mai sus.

Pentru a atribui limbii primul loc în studiul limbajului, putem folosi şi argumentul că facultatea – naturală sau nu – de a articula cuvinte nu se exercită decât cu ajutorul instrumentului creat de colectivitate; deci nu e iluzoriu să spunem că unitatea limbajului este dată de limbă.

§ 2. *Locul limbii între faptele de limbaj*

Pentru a găsi în ansamblul limbajului sfera care corespunde limbii, trebuie să ne plasăm în faţa actului individual care ne permite să reconstituim circuitul vorbirii.

Acest act presupune cel puţin doi indivizi; este numărul minim cerut pentru ca circuitul să fie complet. Fie deci două persoane, A şi B, care îşi vorbesc una alteia:

A **B**

Punctul de plecare al circuitului se află în creierul uneia, de exemplu al lui A, unde faptele de conştiinţă pe care le numim concepte sunt asociate cu reprezentările semnelor lingvistice sau cu imaginile acustice ce servesc la exprimarea lor. Să presupunem că un concept dat declanşează în creier o imagine acustică corespunzătoare: este un fenomen în întregime *psihic,* urmat la rândul său de un proces *fiziologic:* creierul transmite organelor fonaţiunii un impuls corelativ imaginii; apoi undele sonore se propagă din gura lui A la urechea lui B: este un proces fizic. După aceea circuitul se prelungeşte în B într-o ordine inversă: de la ureche la creier, transmisie fiziologică a imaginii acustice; în creier, asociere psihică a acestei imagini cu conceptul corespunzător. Dacă *B* vorbeşte la rândul său, acest nou act va urma – de la creierul său la cel al lui *A* –exact acelaşi drum ca şi primul şi va trece prin aceleaşi faze succesive, pe care le vom figura după cum urmează:

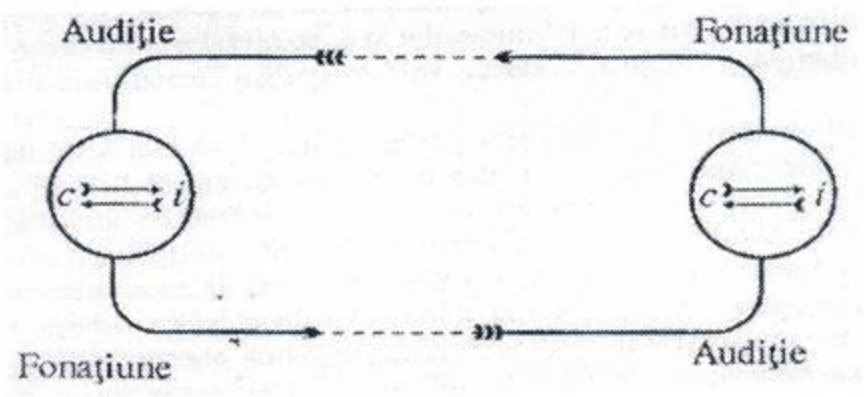

Această analiză nu pretinde că este completă; s-ar mai putea distinge: senzaţia acustică pură, identificarea acestei senzaţii cu imaginea acustică latentă, imaginea musculară a fonaţiunii etc. Nu am ţinut seama decât de elementele considerate esenţiale; dar figura de mai sus ne îngăduie să distingem de la început părţile fizice (unde sonore) de cele fiziologice (fonaţiunea şi audiţia) şi de cele psihice (imagini verbale şi concepte). Este, într-adevăr, capital să remarcăm că imaginea verbală nu se confundă cu sunetul şi că ea este psihică la fel ca şi conceptul care îi este asociat.

Circuitul, aşa cum l-am reprezentat, poate să se mai împartă:

a) într-o parte exterioară (vibraţia sunetelor care se propagă de la gură spre ureche) şi o parte interioară, ce cuprinde tot restul;

b) într-o parte psihică şi o parte nonpsihică, cea de a doua cuprinzând faptele fiziologice al căror sediu se află în organe, ca şi faptele fizice exterioare individului;

c) într-o parte activă şi o parte pasivă: este activ tot ceea ce merge de la centrul de asociere al unuia dintre subiecţi la urechea celuilalt subiect, şi pasiv tot ceea ce merge de la urechea acestuia la centrul său de asociere;

d) în sfârşit, în partea psihică localizată în creier, putem numi executiv tot ceea ce este activ ($c \rightarrow i$) şi receptiv tot ceea ce este pasiv ($i \rightarrow c$).

Trebuie să adăugăm o facultate de asociere şi de coordonare, care se manifestă de îndată ce nu mai este vorba de semne izolate; aceasta este facultatea care joacă cel mai mare rol în organizarea limbii ca sistem [...].

Dar, pentru a înţelege bine acest rol, trebuie să ieşim din actul individual, care nu este decât embrionul limbajului, şi să abordăm faptul social.

Între toţi indivizii legaţi astfel prin limbaj, se va stabili un fel de medie: toţi vor reproduce – nu exact, ci aproximativ – aceleaşi semne unite cu aceleaşi concepte.

Care este originea acestei cristalizări sociale? Despre care din părţile circuitului poate fi vorba? Căci este probabil că ele nu participă toate în mod egal la acesta.

Partea psihică poate fi îndepărtată de la bun început. Când auzim vorbindu-se o limbă pe care nu o cunoaştem, percepem bine sunetele, dar, neînţelegându-le, rămânem în afara faptului social.

Partea fizică nu intră nici ea în întregime în joc: latura executivă rămâne în afară, căci ea nu ţine niciodată de masă; ea este întotdeauna individuală, şi individul este întotdeauna stăpânul ei; o vom numi *vorbire*.

Prin funcţionarea facultăţilor receptivă şi coordonativă se formează la subiecţii vorbitori amprente care ajung să fie la toţi aproape aceleaşi. Cum trebuie să ne reprezentăm acest produs social pentru ca limba să apară perfect desprinsă de rest? Dacă am putea cuprinde suma imaginilor verbale înmagazinate de toţi indivizii, am ajunge la legătura socială care constituie limba. Este o comoară depusă de practica vorbirii în subiecţii ce aparţin uneia şi aceleiaşi comunităţi, un sistem gramatical ce există virtual în fiecare creier, sau mai bine zis în creierele unui ansamblu de indivizi; căci limba nu este completă la nici unul, ea nu există în chip perfect decât vorbită de masă.

Separând limba de vorbire, separăm în acelaşi timp: 1° ceea ce este social de ceea ce este individual; 2° ceea ce este esenţial de ceea ce este accesoriu şi mai mult sau mai puţin accidental.

Limba nu este o funcţie a subiectului vorbitor, ea este produsul pe care individul îl înregistrează în mod pasiv; ea nu presupune niciodată premeditare, şi reflecţia nu intervine aici decât pentru activitatea de clasificare [...].

Vorbirea este dimpotrivă, un act individual de voinţă şi de inteligenţă, în care putem distinge: 1° combinaţiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul limbii pentru a-şi exprima gândirea personală; 2° mecanismul psihofizic care îi îngăduie să exteriorizeze aceste combinaţii.

Trebuie să facem observaţia că am definit lucrurile şi nu cuvintele; distincţiile stabilite nu au deci a se teme de anumiţi termeni ambigui care nu corespund întocmai între ei dintr-o limbă în alta. Astfel, în germană *Sprache* înseamnă „limbă”şi „limbaj”; *Rede* corespunde aproximativ cu „vorbire”, dar îi adaugă sensul special de „discurs”. În latină *sermo* înseamnă mai curând „limbaj”şi „vorbire”, în timp ce *lingua* înseamnă „limbă”, şi aşa mai departe. Nici un cuvânt nu corespunde exact uneia dintre noţiunile precizate mai înainte; este motivul pentru care este zadarnică orice definiţie dată în legătură cu un cuvânt; să porneşti de la cuvinte pentru a defini lucrurile este o metodă inadecvată.

Să recapitulăm caracteristicile limbii:

1° Ea este un obiect bine definit în ansamblul heteroclit al faptelor de limbaj. O putem localiza în porţiunea bine determinată a circuitului unde o imagine auditivă se asociază cu un concept. Ea este partea socială a limbajului, exterioară individului, care prin el însuşi nu poate nici să o creeze şi nici să o modifice; ea nu există decât în virtutea unui fel de contract încheiat între membrii comunităţii. Pe de altă parte, individul are nevoie de o ucenicie pentru a o cunoaşte; copilul nu şi-o asimilează decât treptat. Ea este ceva atât de distinct, încât un om lipsit de facultatea vorbirii îşi păstreaza limba, dacă înţelege semnele vocale pe care le aude.

2° Limba, distinctă de vorbire, este un obiect pe care îl putem studia separat. Noi nu mai vorbim limbile moarte, dar putem foarte bine să ne însuşim organismul* lor lingvistic. Ştiinţa limbii nu numai că se poate lipsi de alte elemente ale limbajului, dar ea nu este posibilă decât dacă aceste alte elemente nu intervin.

3° În timp ce limbajul este heterogen, limba astfel delimitată este de natură omogenă: ea este un sistem de semne unde nu este esenţială decât unirea dintre – sens şi imaginea acustică şi unde cele două părţi ale semnului sunt în egală măsură psihice.

4° Limba, nu mai puţin decât vorbirea, este un obiect de natură concretă şi acest lucru reprezintă un mare avantaj pentru studiu. Semnele lingvistice, deşi esenţial psihice, nu sunt nişte abstracţii; asociaţiile ratificate prin consimţământul colectiv, şi al căror ansamblu alcătuieşte limba, sunt realităţi care îşi au sediul în creier. Pe de altă parte, semnele limbii sunt, ca să spunem aşa, tangibile; scrierea le poate fixa în imagini convenţionale, în timp ce este cu neputinţă să fotografiezi, în toate detaliile lor, actele vorbirii; fonaţiunea unui cuvânt, oricât de scurt ar fi el, reprezintă o infinitate de mişcări musculare extrem de dificil de cunoscut şi de figurat. În limbă, dimpotrivă, nu există decât imaginea acustică, şi aceasta poate să se traducă într-o imagine vizuală constantă. Căci, dacă facem abstracţie de această multitudine de mişcări necesare pentru a o realiza în vorbire, fiecare imagine acustică nu este, aşa cum vom vedea, decât suma unui număr limitat de elemente sau foneme, susceptibile la rândul lor să fie evocate printr-un număr corespunzător de semne scrise. Această posibilitate de a fixa lucrurile privitoare la limbă face ca un dicţionar şi o gramatică să poată fi reprezentări fidele ale ei, limba fiind depozitul imaginilor acustice, iar scrisul forma tangibilă a acestor imagini.

---

* Capitolul III din Introducere la volumul *Curs de lingvistică generală [...] (1916) Ediţie critică de Tullio De Mauro*, trad. rom. de Irina Izverna Tarabac, 1998, p. 35-42. Nu s-au reprodus aici şi notele editorului italian.

* Sistemul (C. D)

§ 3. *Locul limbii între faptele umane. Semiologia*

Aceste caracteristici ne fac să descoperim o alta, mai importantă. Limba, astfel delimitată în ansamblul faptelor de limbaj, poate fi clasificată printre faptele umane, nu însă şi limbajul.

Am văzut că limba este o instituţie socială; dar ea se deosebeşte prin mai multe trăsături de alte instituţii, politice, juridice etc. Pentru a-i înţelege natura specială, trebuie să introducem o nouă ordine de fapte.

Limba este un sistem de semne ce exprimă idei şi, prin aceasta, ea este comparabilă cu scrisul, cu alfabetul surdomuţilor, cu riturile simbolice, cu formele de politeţe, cu semnalele militare etc. etc. Numai că ea este cel mai important dintre aceste sisteme.

Se poate deci concepe *o ştiinţă care studiază viaţa semnelor în viaţa socială*; ea ar forma o parte a psihologiei sociale şi, prin urmare, a psihologiei generale; o vom numi *semiologie*1 (din gr. *sēmeîon* „semn"). Ea ne-ar învăţa în ce constau semnele şi ce legi le cârmuiesc. Pentru că nu există încă, nu putem spune cum va fi, dar are dreptul la existenţă şi locul ei este dinainte determinat. Lingvistica nu este decât o parte a acestei ştiinţe generale; legile pe care le va descoperi semiologia vor fi aplicabile lingvisticii şi aceasta va fi astfel legată de un domeniu bine definit în ansamblul faptelor umane.

Sarcina de a determina locul exact al semiologiei2 îi revine psihologului; sarcina lingvistului este de a defini ceea ce face din limbă un sistem special în ansamblul faptelor semiologice. Aceasta problemă va fi reluată mai jos; nu reţinem aici decât un lucru: am putut să-i acordăm lingvisticii un loc printre ştiinţe pentru că am legat-o de semiologie.

Oare de ce aceasta nu este încă recunoscută ca ştiinţă autonomă ea având, ca oricare alta, obiectul său propriu ? Pentru că ne învârtim într-un cerc vicios: pe de o parte, nimic nu-i mai potrivit decât limba pentru a face să se înţeleagă natura problemei semiologice; dar pentru a pune această problemă în mod convenabil, ar trebui să studiem limba în sine; or, până acum am abordat-o aproape întotdeauna în funcţie de altceva şi din alte puncte de vedere.

Există mai întâi concepţia superficială a marelui public: acesta nu vede în limbă decât o nomenclatură [vezi p. 85]*, ceea ce suprimă orice cercetare asupra adevăratei sale naturi.

Apoi există punctul de vedere al psihologului, care studiază mecanismul semnului la individ; este metoda cea mai simplă, dar ea nu ne duce dincolo de execuţia individuală şi nu ajunge la semn, care este social prin natura sa.

Sau, când ne dăm seama că semnul trebuie studiat din punct de vedere social, nu reţinem decât trăsăturile ce leagă limba de alte instituţii, cele ce depind într-o măsură mai mare sau mai mică de voinţa noastră; în felul acesta nu ne atingem scopul, neglijând caracteristicile ce nu aparţin decât sistemelor semiologice în general şi limbii în particular. Căci semnul scapă întotdeauna, într-o oarecare măsură, voinţei individuale sau sociale şi aceasta este caracteristica sa esenţială; dar ea este şi aceea care apare cel mai puţin la prima vedere.

Această caracteristică nu apare clar decât în limbă, dar ea se manifestă în lucrurile pe care le studiem cel mai puţin, şi iată de ce nu vedem clar necesitatea sau utilitatea particulară a unei ştiinţe semiologice. Pentru noi, dimpotrivă, problema lingvistică este înainte de toate semiologică şi toată expunerea noastră îşi trage semnificaţia din acest fapt important. Dacă vrem să descoperim adevărata natură a limbii, trebuie mai întâi să o abordăm în ceea ce are în comun cu toate celelalte sisteme de acelaşi ordin; factori lingvistici care apar, la prima vedere, ca fiind foarte importanţi (ca, de exemplu, funcţionarea aparatului fonator), nu trebuie luaţi în considerare decât în al doilea rând, dacă ei nu servesc decât pentru a deosebi imba de alte sisterne. În felul acesta, nu numai că vom lămuri problema lingvistică, dar credem că, socotind riturile, obiceiurile etc. ca fiind nişte semne, aceste fapte ne vor apărea într-o altă lumină şi vom simţi nevoia să le grupăm în semiologie şi să le explicăm prin legile acestei ştiinţe.

Ferdinand de SAUSSURE

Elemente interne şi elemente externe ale limbii*

Definiţia dată de noi limbii presupune că îndepărtăm tot ceea ce este străin de organismul său, de sistemul său, într-un cuvânt tot ceea ce este desemnat prin termenul de *lingvistică externă.* Această lingvistică se ocupă totuşi de lucruri importante şi, când abordăm studiul limbajului, ne gândim mai ales la ele.

Acestea sunt, în primul rând, toate punctele prin care lingvistica vine în atingere cu etnologia, toate relaţiile care pot exista între istoria unei limbi şi aceea a unei rase sau a unei civilizaţii. Aceste două istorii se îmbină una cu cealaltă şi întreţin raporturi de reciprocitate. Aceasta aminteşte într-o oarecare măsură de corespondenţele constatate între fenomenele lingvistice propriu-zise. Obiceiurile unei naţiuni au o influenţă asupra limbii, iar, pe de altă parte, naţiunea este determinată, într-o mare masură, de limbă.

În al doilea rând, trebuie să menţionăm relaţiile ce există între limbă şi istoria politică. Marile evenimente istorice, precum cucerirea romană, au avut o influenţă incalculabilă asupra multor fapte lingvistice. Colonizarea, care nu este decât o formă a cuceririi, transportă un idiom în medii diferite, ceea ce aduce după sine o serie de schimbări în acest idiom. În sprijinul celor spuse s-ar putea cita tot felul de fapte: astfel, Norvegia a adoptat limba daneză unindu-se politic cu Danemarca; este adevărat că astăzi** norvegienii încearcă să se elibereze de această influenţă lingvistică. Pentru viaţa limbilor, politica internă a statelor este şi ea la fel de importantă: unele cârmuiri, ca aceea a Elveţiei, admit coexistenţa mai multor idiomuri; altele, ca aceea din Franţa, aspiră la unitatea lingvistică. Un grad de civilizaţie avansat favorizează dezvoltarea unor limbi speciale (limba juridică, terminologia ştiinţifică*** etc.).

Acest fapt ne conduce spre un al treilea punct: raporturile limbii cu tot felul de instituţii, ca Biserica, şcoala etc. Acestea, la rândul lor, sunt intim legate de dezvoltarea literară a unei limbi, fenomen cu atât mai general, cu cât el însuşi este inseparabil de istoria politică. Limba literară depăşeşte, în toate direcţiile, limitele pe care pare să i le traseze literatura; să ne gândim la influenţa saloanelor, a curţii, a academiilor. Pe de altă parte, se pune problema importantă a conflictului ce apare între limba literară şi dialectele locale [...]. Lingvistul trebuie să cerceteze şi raporturile reciproce dintre limba cărţilor şi limba curentă; căci orice limbă literară, produs al culturii, ajunge să-şi desprindă sfera de existenţă de sfera naturală, adică de aceea a limbii vorbite.

În sfârşit, tot ceea ce se referă la extinderea geografică a limbilor şi la fracţionarea dialectală ţine de lingvistica externă. Fenomenul geografic este atât de strâns legat de existenţa oricărei limbi, încât, fără îndoială, distincţia dintre lingvistica externă şi lingvistica internă pare în această privinţă paradoxală; şi totuşi, în realitate, el nu atinge organismul* interior al idiomului.

S-a spus că este absolut imposibil să separăm toate aceste probleme de studiul limbii propriu-zise. Este un punct de vedere care a prevalat mai ales după ce s-a insistat atât de mult asupra aşa-numitelor „realii". Oare, aşa cum planta este modificată în organismul său intern de factori externi: teren, climat etc., organismul* gramatical nu depinde şi el, în mod constant, de factorii externi ai schimbării lingvistice? Dacă nu luăm în considerare provenienţa lor, se pare că explicăm greşit termenii tehnici şi împrumuturile de care limba e plină. Oare este cu putinţă să deosebim dezvoltarea naturală, organică a unui idiom, de formele sale artificiale, cum ar fi limba literară, ce se datorează unor factori externi şi prin urmare anorganici? Oare nu vedem cum, alături de dialectele locale, se dezvoltă constant o limbă comună?

Considerăm că studiul fenomenelor lingvistice externe este foarte fructuos; dar este greşit să spunem că fără ele nu putem cunoaşte organismul* lingvistic interior. Să luăm ca exemplu împrumutul cuvintelor străine; mai întâi, putem constata că acesta nu este nicidecum un element constant în viaţa unei limbi. În unele văi retrase există graiuri care, ca să spunem aşa, nu au admis niciodată nici măcar un singur termen artificial venit din afară. Oare vom spune că aceste idiomuri se află în afara condiţiilor obişnuite ale limbajului, că sunt incapabile să ne furnizeze vreo idee despre acesta, că – dat fiind că nu au suferit nici un amestec – cer un studiu „teratologic"? Dar cuvântul împrumutat nu mai contează ca atare, de îndată ce este studiat în cadrul sistemului; el nu există decât prin relaţia şi opoziţia sa cu cuvintele care îi sunt asociate, la fel ca oricare semn autohton. În general, nu-i niciodată indispensabil să cunoaştem circumstanţele în care s-a dezvoltat o limbă. În cazul unor idiomuri, cum sunt zenda şi paleoslava, nu ştim exact nici măcar ce popoare le-au vorbit; dar acest fapt nu ne împiedică nicidecum să le studiem în interiorul lor şi să ne dăm seama de transformările pe care le-au suferit. În orice caz, separarea celor două puncte de vedere se impune şi, cu cât o vom respecta mai riguros, cu atât va fi mai bine.

Cea mai bună dovadă este că fiecare dintre ele creează o metodă distinctă. Lingvistica externă poate acumula detaliu după detaliu, fără să se simtă strânsă în menghina unui sistem. De exemplu, fiecare autor va grupa cum înţelege el faptele referitoare la extinderea unei limbi în afara teritoriului său; dacă vom căuta factorii care au creat o limbă literară în raport cu dialectele, vom putea întotdeauna să ne folosim de simpla enumerare; dacă ordonăm faptele într-un mod mai mult sau mai puţin sistematic, o facem numai din nevoia de claritate.

În cazul lingvisticii interne, lucrurile stau cu totul altfel: ea nu admite orice fel de ordine; limba este un sistem care nu cunoaşte decât propria sa ordine. Vom înţelege mai bine lucrurile, dacă vom face o comparaţie cu jocul de şah. Este relativ uşor să deosebim ceea ce este extern de ceea ce este intern: faptul că a trecut din Persia în Europa este de ordin extern; dimpotrivă, intern este tot ceea ce priveşte sistemul şi regulile. Dacă înlocuiesc piesele de lemn prin piese de fildeş, schimbarea este indiferentă pentru sistem, dar dacă micşorez sau măresc numărul pieselor, această schimbare atinge în profunzime „gramatica" jocului. Este adevărat că, pentru a face distincţii de acest fel, este nevoie de o anumită atenţie. Astfel, în fiecare caz, se va pune problema naturii fenomenului şi, pentru a o rezolva, se va respecta următoarea regulă: este intern tot ceea ce schimbă sistemul într-un grad oarecare.

---

1 Ne vom feri sa confundăm *semiologia* cu *semantica*, care studiază schimbările de *semnificaţie*, şi asupra căreia F. de Saussure nu a făcut o expunere metodică; principiul ei fundamental va fi formulat în altă parte.

2 Cf. Ad. Naville, *Classification des sciences,* ed. a 2-a, p. 104.

* Pagina 34 a ediţiei de faţă (C.D.).

* Capitolul V din Introducere la volumul *Curs de lingvistică generală*, 1916, trad. rom. de Irina Izverna Tarabac, 1998, p. 45–47.

** Referirea se face la primul deceniu al secolului al XX-lea (C.D.).

*** Este vorba de ceea ce, de la Şcoala pragheză încoace, se numeşte **stiluri funcţionale** (C.D.).

* Sistemul (C. D.)

Natura semnului lingvistic*

§ 1. SEMN, SEMNIFICAT, SEMNIFICANT

Pentru multe persoane limba, redusă la principiul ei esenţial, este o nomen-clatură, adică o listă de termeni care corespund la tot atâtea lucruri. De exemplu:

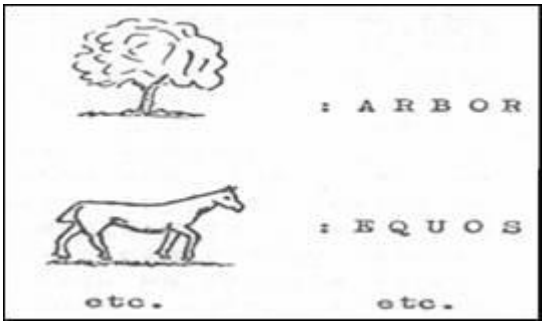

Această concepţie este criticabilă în multe privinţe. Ea presupune idei deja formate, preexis-tente cuvintelor [...]; ea nu ne spune dacă cuvântul este de natură vocală sau psihică, căci *arbor* poate fi considerat sub unul sau celălalt aspect; în fine, această concepţie lasă să se presupună că legătura ce uneşte numele cu lucrul este o operaţie simplă, ceea ce este foarte departe de adevăr. Şi totuşi, această interpretare simplistă ne poate apropia de adevăr, arătându-ne că unitatea lingvistică este ceva alcătuit din alăturarea a doi termeni.

S-a văzut la p.38**, în legătură cu circuitul vorbirii, că termenii implicaţi în semnul lingvistic sunt amândoi de natură psihică şi că sunt uniţi în mintea noastră printr-o legătură de asociere. Să insistăm asupra acestui punct.

Semnul lingvistic uneşte nu un lucru cu un nume, ci un concept şi o imagine acustică. Aceasta din urmă nu este sunetul material, lucru absolut fizic, ci amprenta psihică a acestui sunet, reprezentarea pe care ne-o dau despre acesta simţurile noastre; este senzorială, şi dacă ni se întâmplă s-o numim „materială", o facem numai în acest sens şi în opoziţie cu celălalt termen al asocierii, conceptul, care e în general mai abstract.

Caracterul psihic al imaginilor noastre acustice este evident dacă observăm propriul nostru limbaj. Fără a mişca nici limba, nici buzele, ne putem vorbi nouă înşine sau putem recita în gând o poezie. Şi tocmai pentru că pentru noi cuvintele limbii sunt imagini acustice va trebui să evităm a vorbi despre „fonemele" din care sunt compuse. Acest termen, implicând ideea de acţiune vocală, nu poate conveni decât cuvântului rostit, realizării în discurs a imaginii interioare. Vorbind de *sunetele* şi de *silabele* cuvântului, evităm această neînţelegere, cu condiţia să ne amintim că e vorba de o imagine acustică.

Semnul lingvistic este deci o entitate psihică cu două feţe, care poate fi reprezentată prin figura:

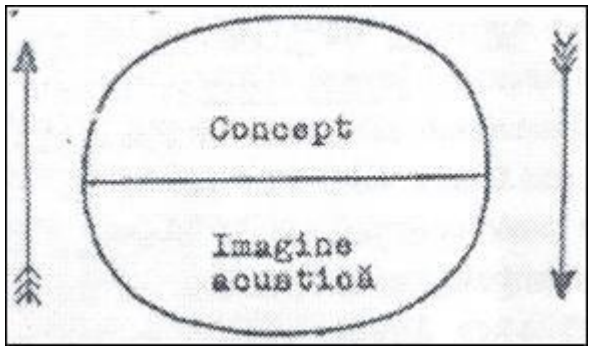

Aceste două elemente sunt legate strâns şi se cer unul pe celălalt. Oricum, dacă vom căuta fie sensul cuvântului latin *arbor,* fie cuvântul prin care latina desemnează conceptul de „arbore", este clar că numai apropierile consacrate de limbă ne apar conforme cu realitatea, şi vom da la o parte orice altceva ne-am putea imagina.

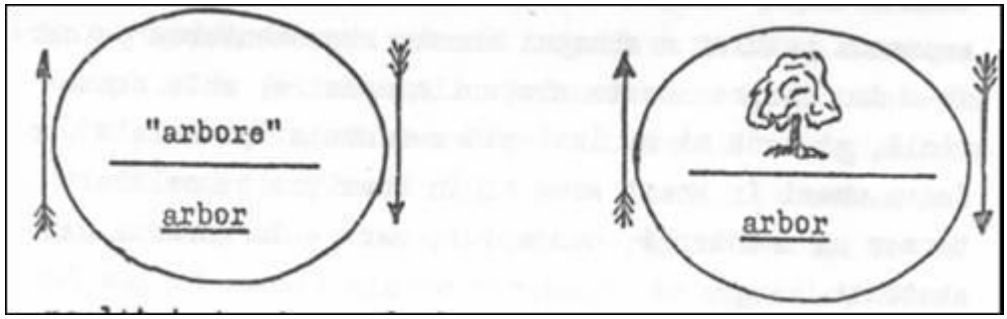

Această definiţie ridică o importantă problemă de teriminologie. Numim *semn* combinaţia conceptului cu imaginea acustică: dar în uzajul curent acest termen desemnează în general numai imaginea acustică, de exemplu un cuvânt (*arbor* etc.). Se uită că dacă *arbor* este numit *semn*, o facem pentru că poartă conceptul de „arbore", astfel încât referirea la partea senzorială implică totalul.

Ambiguitatea ar dispărea dacă am numi cele trei noţiuni prin cuvinte care să se amintească unele pe altele, opunându-se în acelaşi timp. Propunem să se păstreze cuvântul *semn* pentru a numi totalul, şi să se înlocuiască *concept* şi *imagine acustică* prin *semnificat* şi, respectiv, *semnificant*; aceşti ultimi doi termeni au avantajul de a marca opoziţia care îi separă, fie pe ei între ei, fie pe ei de totalul din care fac parte. În ceea ce priveşte *semnul,* dacă ne mulţumim cu acest termen, este pentru că nu ştim cu ce l-am putea înlocui, căci limba uzuală nu ne oferă alt cuvânt.

Semnul lingvistic astfel definit posedă două caracteristici primordiale. Enunţându-le vom indica înseşi principiile oricărui studiu de acest fel.

§ 2. PRIMUL PRINCIPIU: ARBITRARUL SEMNULUI

Legătura care uneşte semnificantul de semnificat este arbitrară, sau, deoarece înţelegem prin semn întregul ce rezultă din asocierea unui semnificant cu un semnificat, putem spune mai simplu: *semnul lingvisic este arbitrar*.

Astfel, ideea de „soră” nu este legată prin nici un raport interior de şirul de sunete s-o-r-ă care îi serveşte drept semnificant; ar putea fi tot atât de bine reprezentat prin oricare altul: ca dovadă sunt diferenţele dintre limbi şi însăşi existenţa limbilor diferite: semnificantul „boeuf” are ca semnificant *b-ő-f* de o parte a graniţei şi *o-k-s* (*Ochs*) de cealaltă parte*.

Principiul arbitrului semnului nu e contestat de nimeni; dar adesea este mai comod să descoperi un adevăr decât să-i acorzi locul ce i se cuvine. Principiul enunţat mai sus domină întreaga lingvistică a limbi; consecinţele lui sunt nenumărate.

Este adevărat că acestea nu apar toate de la început cu aceeaşi evidenţă: de-abia după mai multe ocolişuri sunt descoperite, şi, odată cu ele, este descoperită importanţa primordială a principiului.

O remarcă, în treacăt: când semiologia se va fi constituit ca atare, ea va trebui să se întrebe dacă modurile de expresie care se sprijină pe semne în întregime naturale – ca pantonima – îi revin de drept. Presupunând că le înglobează, obiectul său principal va fi totuşi ansamblul sistemelor fondate pe arbitrarul semnului. Într-adevăr, orice mijloc de expresie acceptat într-o societate se sprijină în principiu pe o obişnuinţă colectivă, sau, ceea ce este totuna, pe convenţie. Semnele de politeţe, de exemplu, înzestrate adesea cu o expresivitate naturală (să ne gândim la chinezi, care-şi salută împăratul prosternându-se de nouă ori până la pământ), nu sunt mai puţin fixate de o regulă; tocmai această regulă este aceea care ne obligă să le folosim, şi nu valoarea lor intrinsecă. Se poate deci spune că semnele arbitrare în întregime realizează mai bine decât celelalte idealul procedeului semiologic; iată pentru ce limba, cel mai complex şi cel mai răspândit între sistemele de expresie, este cel mai caracteristic dintre toate; în acest sens lingvistica poate deveni patronul orcărei smiologii, chiar dacă limba nu este decât un sistem particular.

Ne-am folosit de cuvântul *simbol* pentru a desemna semnul lingvistic, sau mai exact ceea ce numim semnificant. Acceptarea acestui termen prezintă unele inconveniente tocmai din pricina primului nostru principiu. Simbolul are ca paricularitate pe aceea de a nu fi niciodată pe de-a-ntregul arbitrar; nu e gol, există un rudiment de legătură naturală între semnificant şi semnificat. Simbolul justiţiei, balanţa, nu ar putea fi înlocuită prin orice – o căruţă, de exemplu.

Cuvântul *arbitrar* necesită de asemenea o remarcă. El nu trebuie să dea impresia că semnificantul depinde de libera alegere a subiectului vorbitor (se va vedea mai jos că nu stă în puterea individului să schimbe ceva la un semn, odată acceptat acesta de un grup lingvistic); vrem să spunem că este *nemotivat,* adică arbitrar în raport cu semnificatul, cu care nu are nici o legătură naturală în realitate.

În final, să semnalăm două obiecţii care ar putea fi făcute la stabilirea acestui prim principiu:

1. S-ar putea invoca *onomatopeele* pentru a arăta că alegerea semnificantului nu e totdeauna arbitrară. Dar ele nu sunt niciodată elemente organice ale unui sistem lingvistic. Numărul lor este de altfel cu mult mai mic decât s-ar crede. Cuvinte ca *fouet* („bici”) sau *glas* („dangăt”) pot frapa anumite urechi printr-o sonorietate sugestivă; dar, pentru a se vedea că ele n-au acest caracter de la origine, este suficient să mergem la formele lor latine (*fouet* derivat din *fagus* „fag”*, glas* din *classicum*); calitatea sunetelor lor actuale, sau mai degrabă aceea care li se atribuie, este un rezultat întâmplător al evoluţiei fonetice.

În ceea ce priveşte onomatopeele autentice (de tipul *glou-glou, tic-tac* etc.), nu numai că sunt puţin numeroase, dar alegerea lor este într-o măsură arbitrară, pentru că nu sunt decât imitarea aproximativă şi deja pe jumătate convenţională a diferitelor zgomote (comparaţi fr. *ouaoua* cu germ. *wauwau*). În plus, odată introduse în limbă, ele sunt mai mult sau mai puţin antrenate în evoluţia fonetică, morfologică etc. care atinge celelalte cuvinte (cf. *pigeon* din lat. vulg. *pipio***,** derivat el însuşi dintr-o onomatopee): dovadă evidentă că au pierdut ceva din caracterul lor primar pentru a-l căpăta pe cel de semn lingvistic în general, care este nemotivat.

2. *Exclamaţiile,* foarte apropiate de onomatopee, prilejuiesc observaţii asemănătoare şi nu sunt mai periculoase pentru teza noastră. Suntem tentaţi să vedem în ele expresii spontane ale realităţii, dictate, ca se spunem aşa, de natură. Dar pentru cea mai mare parte dintre ele se poate nega existenţa vreunei legături necesare între semnificant şi semnificat. E suficient să se compare două limbi din acest punct de vedere ca să se vadă cât variază aceste expresii de la o limbă la alta (de exemplu, franţuzescului *aď e!* îi corespunde nemţescul *au!*). Se ştie de altfel că multe dintre exclamaţii au început prin a fi cuvinte cu sens daterminat (cf. *diable! Mordieu! = mort Dieu* etc.).

În rezumat, onomatopeele şi exclamaţiile sunt de importanţă secundară şi originea lor simbolică e în parte contestabilă.

§ 3. AL DOILEA PRINCIPIU: CARACTERUL LINEAR AL SEMNIFICANTULUI

Semnificantul, fiind de natură auditivă, se derulează în timp şi are caracterele pe care le împrumută de la acesta: a) *reprezintă o întindere,* şi b) *această întindere este măsurabilă într-o singură dimensiune*; este o linie.

Acest principiu este evident, dar se pare că s-a neglijat totdeauna enunţarea lui, fără îndoială pentru că a fost considerat prea simplu; totuşi el este fundamental, consecinţele sale sunt incalculabile; importanţa sa este egală cu a primului principiu. Tot mecanismul limbii depinde de el (vezi p. 135)*. În opoziţie cu semnificanţii vizuali (semnalele marinăreşti etc.), care pot oferi complicaţii simultane pe mai multe dimensiuni, semnificanţii acustici nu dispun decât de linia timpului; elementele lor se prezintă unul după altul; ele formează un lanţ. Acest caracter devine evident imediat ce sunt reprezentate în scris şi înlocuim succesiunea în timp prin linia spaţială a semnelor grafice.

În anumite cazuri această linearitate nu apare în mod evident. Dacă, de exemplu, accentuez o silabă, pare că acumulez pe acelaşi punct elemente semnifIcative diferite. Dar este numai o iluzie; silaba şi accentul ei nu constituie decât un act fonator; nu există dualitate în interiorul acestui act, ci numai opoziţii diverse cu ceea ce se găseşte alături [...].

---

* Fragment din capitolul *Principii generale* din volumul *Curs de lingvistică generală*, 1916, trad. Ion Coja, reprodus după culegerea *Lingvistica saussuriană şi postsaussuriană*, 1985, p. 28-35.

** Pagina 27 în ediţia de faţă (C.D.).

* Este vorba, evident, de graniţa dintre Franţa şi Germania, respectiv dintre limbile vorbite în cele două ţări (C.D.).

* Paginile 51-52 în ediţia de faţă (C. D.).

Louis HJELMSLEV

Expresie şi conţinut*

Până acum am vrut să urmăm vechea tradiţie după care un semn este, înainte de toate, semn *al* unui element oarecare. E concepţia curentă, iar noi ne-am conformat acesteia, care e de asemenea o concepţie larg răspândită în epis-temologie şi în logică. Totuşi vrem să demonstrăm acum că ea nu poate fi susţinută din punct de vedere lingvistic; de altfel, asupra acestei probleme, suntem de acord cu teoriile lingvistice moderne.

După teoria tradiţională, semnul e *expresia* unui *conţinut* exterior semnului însuşi; dimpotrivă, teoria modernă, formulată în special de F. de Saussure şi de asemenea de L. Weisgerber1, concepe semnul ca un întreg format dintr-o expresie şi un conţinut.

Numai criteriul adecvării trabuie să aleagă între aceste două ipoteze. Pentru a realiza aceasta, nu vom mai vorbi, deocamdată, despre semne, fiindcă, fără să le cunoaştem, căutăm să le definim, şi vom vorbi despre ce am constatat că există, adică despre *funcţia semiotică,* existentă între două *mărimi*: o expresie şi un *conţinut*. Plecând de la această observaţie fundamentală, vom putea hotări dacă e adecvat să considerăm funcţia semiotică drept funcţie externă sau internă mărimii pe care o numim *semn.*

Am adoptat termenii *expresie* şi *conţinut* pentru a desemna functivele care contractează funcţia semiotică; dăm acestor termeni o întrebuinţare pur operaţională şi formală şi nu trebuie să se vadă aici nimic altceva.

Există întotdeauna solidaritate între o funcţie şi clasa functivelor sale: nu se poate concepe o funcţie fără termenii acesteia, care nu sunt, ei înşişi, decât termenii acestei funcţii şi, prin urmare, de neconceput fără ea. Dacă una şi aceeaşi mărime contractează alternativ mai multe funcţii diferite şi pare că poate fi concepută ca selecţionată de aceste funcţii, nu este vorba totuşi în acest caz de un singur functiv, ci de mai multe, care devin obiecte diferite, după funcţia în care le luăm în considerare. Din alt punct de vedere, aceasta nu ne împiedică să putem vorbi de „aceeaşi" mărime, când sunt luate în considerare funcţiile pe care le contractează părţile ei componente, funcţii care definesc această mărime.

Dacă mai multe serii de functive contractează una şi aceeaşi funcţie, înseamnă că există solidaritate între funcţie şi ansamblul functivelor sale; prin urmare fiecare functiv, luat aparte, selecţionează funcţia.

Există de asemenea solidaritate între funcţia semiotică şi cele două functive ale sale: expresia şi conţinutul. Nu poate exista funcţie semiotică fără prezenţa simultană a acestor

două functive, după cum nici o expresie şi conţinutul său, nici un conţinut şi expresia acestuia nu pot exista niciodată fără funcţia semiotică prin care sunt unite.

Funcţia semiotică este în ea însăşi o solidaritate: expresia şi conţinutul sunt solidare şi se presupun în mod necesar unul pe celălalt.

O expresie nu e expresie decât dacă e expresia unui conţinut şi un conţinut nu e conţinut decât dacă e conţinutul unei expresii. De asemenea e imposibil, dacă nu le izolăm în mod artificial, să existe un conţinut fără expresie sau o expresie fără conţinut. Dacă gândim fără să vorbim, gândirea nu-i un conţinut lingvistic şi nu este functivul unei funcţii semiotice. Dacă vorbim fără să gândim, producând serii de sunete nelegate de nici un sens, nu se obţine nici o expresie lingvistică, nici funcţia unei funcţii a semnului. Evident, nu trebuie să se confunde lipsa de conţinut cu lipsa de sens; conţinutul unei expresii poate foarte bine să fie considerat ca lipsit de sens dintr-un punct de vedere oarecare – al logicii normative sau al fizicii, de exemplu – fără să înceteze din această cauză să fie un conţinut.

Dacă, în analiza unui text, s-ar omite luarea în considerare a funcţiei semiotice, n-am putea nici să delimităm semnele, nici să divizăm semnul izolat în figuri (cf. cap.XII); n-am putea nici măcar să facem o descriere exhaustivă şi empirică (în sensul în care înţelegem noi) a textului care dezvăluie funcţiile care-i stau la bază [...]. În ultimă instanţă, am fi lipsiţi de orice criteriu obiectiv utilizabil în analiză.

Pentru precizarea naturii funcţiei semiotice, Saussure s-a hazardat să considere expresia şi conţinutul, luate separat, fară să se ocupe de funcţia se-miotică. Iată la ce a ajuns: „Luată în ea însăşi, gândirea e ca o nebuloasă în care nimic nu e delimitat în mod necesar. Nu există idei prestabilite şi nimic nu e distinct înainte de apariţia limbii. Substanţa fonică nu e mai fixă nici mai rigidă; nu e un tipar ale cărui forme trebuie luate de gândire în mod necesar, ci o materie plastică care se împarte la rândul său în părţi distincte pentru a pune la dispoziţie semnificanţii de care are nevoie gândirea. Putem deci reprezenta … limba … ca o serie de subdiviziuni care se ating desemnate în acelaşi timp pe planul nedefinit al ideilor confuze şi pe cel nu mai puţin nedeterminat al sunetelor … limba îşi elaborează unităţile constituindu-se între două mase amorfe… *această combinaţie produce o formă, nu o substanţă"*2.

Dar această experienţă pedagogică, oricât ar fi de excelent formulată, e în realitate lipsită de sens, şi Saussure trebuie să fi înţeles el însuşi acest lucru. Într-o ştiinţă care evită orice postulat neriguros, nimic nu îndreptăţeşte să considerăm că limba e precedată de „substanţa conţinutului" (gândirea) sau de „substanţa expresiei" (lanţul fonic), fie că e în ordine temporală, fie în ordine ierarhică. Dacă păstrăm terminologia lui Saussure, trebuie să băgăm bine de seamă – şi aşa trebuie să fie înţeles punctul său de vedere – că substanţa depinde în exclusivitate de formă şi că nu se poate în nici un caz să i se acorde existenţă independentă.

O experienţă care, dimpotrivă, pare îndreptăţită constă în compararea unor limbi diferite şi apoi în extragerea a ceea ce e comun tuturor şi ceea ce rămâne în vigoare în toate cazurile, oricare ar fi numărul limbilor luate în considerare. Dacă se face abstracţie de principiul *structurii propriu-zise,* care cuprinde funcţia semiotică şi toate funcţiile care se pot deduce din ea – principiu comun tuturor limbilor, dar cu aplicare diferită în fiecare din ele – se descoperă că acest factor comun e o mărime definită numai prin funcţia care o leagă de principiul structurii limbii şi de toţi factorii care fac ca limbile să difere unele de altele. Vom numi acest factor comun *sens.* Putem vedea astfel că, în diferite limbi, lanţurile: *jeg ved det ikke* (daneză), *I do not know* (engleză), *je ne sais pas* (franceză), *en tiedä* (finlandeză),

naluvara (eschimosă)a) au, cu toate diferenţele, un factor comun: sensul, gândirea însăşi care, considerată astfel, se prezintă deocamdată ca o masă amorfă, o mărime neanalizată, definită numai prin funcţiile sale externe, adică prin ansamblul funcţiilor contractate cu fiecare din propoziţiile citate. Am putea să ne gândim la faptul că sensul e analizabil din mai multe puncte de vedere şi că analize diferite îl pot face să apară ca tot atâtea obiecte diferite. Am putea, de exemplu, să-l analizăm dintr-un oarecare punct de vedere psihologic sau în sfârşit din punctul de vedere al uneia sau alteia din limbile vorbite. Se observă că trebuie analizat într-un alt specific în fiecare din aceste limbi, ceea ce nu poate fi explicat decât spunând că sensul e ordonat, articulat, format diferit, în conformitate cu diferitele limbi: în daneză, există, mai întâi „eu", apoi „ştiu", apoi un obiect şi în sfârşit negaţia; în engleză se întâlneşte mai întâi „eu", apoi un concept verbal care nu are existenţă autonomă în propoziţia daneză, apoi negaţia şi în sfârşit conceptul „a şti", dar nimic care să corespundă lui „ştiu" şi nici un obiect; în franceză, există întâi „eu", urmat de un fel de negaţie (care e totuşi cu totul altceva decât negaţiile daneză şi engleză, pentru că nu are totdeauna sensul unei negaţii), apoi „ştiu" şi încă un semn curios, numit uneori negaţie, dar care poate să însemne şi „un pas" şi, ca în engleză, nu există obiect; în finlandeză, e mai întâi un verb care înseamnă „eu-nu" (sau mai exact „nu-eu", sensul „eu" venind în al doilea rând; în această limbă, negaţia e un verb care ia mărcile de persoană şi de număr: *en* „eu-nu", *et* „tu-nu", *ei* „el-nu", *emme* „noi-nu" etc.), apoi conceptul „a şti", care poate să semnifice imperativul în alte combinaţii; şi nici aici nu există obiect; în eschimosă avem „nu-ştiind-sunt-eu-aceasta", adică un verb derivat din *nalo* „neştiinţă", cu sufixe de prima persoană subiect şi a treia persoană obiect3. Vedem deci că sensul „neformat" pe care îl putem extrage din aceste lanţuri lingvistice ia forma în mod diferit în fiecare limbă. Fiecare dintre ele stabileşte graniţe proprii în „masa amorfă a gândirii", punând în valoare factori diferiţi luaţi într-o ordine diferită, ca boabele de nisip din aceeaşi ruină care, împrăştiate de vânt, formează de fiecare data figuri diferite, sau de asemenea ca norul care, sub ochii lui Hamlet, îşi schimbă forma din minut în minut.

Aşa cum aceleaşi fire de nisip pot să formeze desene neasemănătoare şi acelaşi nor ia mereu forme noi, acelaşi sens ia forme diferite în diferite limbi. Numai funcţiile limbii, funcţia semiotică şi cele care decurg din ea, îi determină forma. Sensul devine de fiecare dată substanţa unei forme noi şi nu are altă exigenţă posibilă decât aceea de a fi substanţa unei forme oarecare.

Recunoaştem deci în *procesul* unui *conţinut* o *formă* specifică, *forma conţinutului,* care e independentă de *sensul* cu care se găseşte într-un raport arbitrar şi pe care îl transformă în *substanţa* conţinutului. Nu e greu de văzut că situaţia e perfect aceeaşi şi pentru *sistemul* conţinutului. Se poate spune că o paradigmă a unei limbi şi o paradigmă corespunzătoare a altei limbi pot să acopere aceeaşi zonă de sens care, desprinsă de limbile respective, constituie un continuu amorf şi compact, iar limbile stabilesc graniţe specifice. În spatele paradigmelor care, în diferite limbi, sunt formate din denumirile culorilor, putem, prin îndepărtarea diferenţelor să desprindem acest continuum amorf: spectrul de culori în care fiecare limbă stabileşte arbitrar propriile graniţe. În timp ce această zonă este în ansamblu decupată în aproximativ acelaşi fel în limbile din Europa modernă, nu e greu de găsit în altă parte decupări diferite. În galeză, „verde" e parţial *gwyrdd* şi parţial *glas,* „albastru" corespunde lui *glas*, „gri" e fie *glas,* fie *llwyd,* „brun" corespunde lui *llwyd*; aceasta înseamnă că domeniul spectrului acoperit de cuvântul francez *vert* e, în galeză, traversat de o linie care conferă o parte din el domeniului acoperit de franţuzescul *bleu* şi că frontiera pe care o stabileşte limba franceză între *vert* şi *bleu* nu există în galeză; graniţa care desparte *bleu* şi *gris* lipseşte de asemenea, ca şi cea care opune în franceză pe *gris* lui *brun*; în schimb, domeniul reprezentat în franceză prin *gris* este, în galeză, tăiat în două, în aşa fel încât jumătate e conferit zonei lui *bleu* din franceză şi cealaltă jumătate zonei lui *brun*. Un tablou schematic lasă să se vadă imediat nonconcordanţa graniţelor:

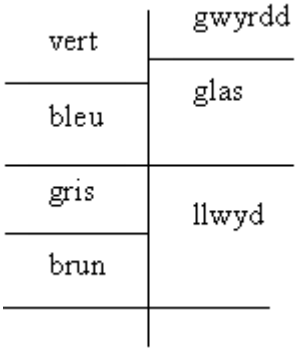

Latina şi greaca sunt, deasemenea, în această privinţă, diferite de principalele limbi europene moderne. Gama da la „luminos" la „întunecat" care, în numeroase limbi, e împărţită în trei zone, *alb, cenuşiu, negru,* e în alte limbi împărţită într-un număr diferit de zone, fie prin suprimarea regiunii mijlocii a lui *cenuşiu*, fie dimpotrivă printr-o împărţire mai amănunţită a acestei zone.

Paradigmele morfemelor determină apariţia unei situaţii comparabile. Câmpul numărului e împărţit diferit, după cum limbile nu disting decât un singular şi un plural, sau dacă adaugă un dual (ca greaca veche sau lituaniana), sau şi un paucal, sau doar un trial (ca în cea mai mare parte a limbilor melaneziene, în sanir, limbă indoneziană occidentală vorbită în insulele dintre Mindanao şi Celebes, şi în unele dialecte ale kulin, limbă din sudul Australiei), sau un *quatrial* (ca în limba micronesiană din insulele Gilbert). Câmpul temporal e împărţit în mod diferit în limbile care, cu excepţia perifrazelor, nu au decât un preterit şi un prezent (ca în daneză) şi unde prezentul acoperă, prin urmare, şi domeniul viitorului din alte limbi; împărţirea diferă deci în acestea din urmă, care stabilesc o graniţă între prezent şi viitor; decuparea e de asemenea diferită în limbile care, ca latina, greaca veche şi franceza, deosebesc mai multe feluri de trecut.

Arbre

Bau

e concordanţa în interiorul aceluiaşi câmp semantic se întâlneşte peste tot; iată un alt exemplu:

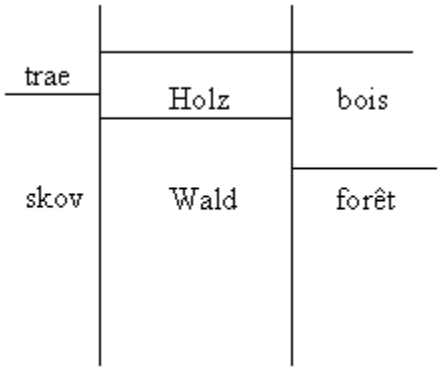

(daneză) (germană) (franceză)

Putem trage concluzia că funcţia semiotică stabileşte o formă în unul din functivele sale *(conţinutul)*; *forma conţinutului* care, din punctul de vedere al sensului, este arbitrară şi nu se explică decât prin funcţia semiotică cu care e solidară în mod evident. În acest sens Saussure a avut toată dreptatea să facă distincţie între formă şi substanţă.

Se poate face aceeaşi observaţie relativ la al doilea functiv al funcţiei semiotice: expresia. Tot aşa cum câmpul culorilor şi câmpurile morfemelor se împart în unităţi în mod diferit de la limbă la limbă, o comparare a acestor limbi arată că zone ale câmpului fonic se divid în unităţi în mod diferit, conform fiecărei limbi. Ne putem gândi, de exemplu, la un domeniu acustico-fiziologic susceptibil de o reprezentare spaţială cu mai multe dimensiuni şi care se prezintă ca un continuum nedivizat dar divizibil, de pildă, pe baza sistemului formulelor „antalfabetice" ale lui Jespersen. În acest câmp amorf se încadrează figuri (foneme) în număr variabil după fiecare limbă, pentru că frontierele se stabilesc arbitrar în diferite locuri ale continuum-ului. Aceasta e situaţia pentru continuum-ul definit prin conturul median al gurii, de la faringe la buze; această zonă e de obicei împărţită în trei regiuni; o regiune posterioară a lui *k*, o regiune mijlocie a lui *t* şi o regiune anterioară a lui *p*; dacă ne referim la aceste oclusive, vedem totuşi că eschimosa şi letona disting două regiuni ale lui *k*, iar frontiera e diferită în aceste două limbi. Eschimosa o situează între o regiune uvulară şi o regiune velară, letona între o regiune velară şi o regiune palato-velară; numeroase limbi indiene disting două regiuni ale lui *t*, una retroflexă şi alta dentală etc. Un alt continuum e compus, evident, din câmpul vocalic. Numărul vocalelor variază de la o limbă la alta, fiindcă frontierele sunt stabilite în chip diferit. Eschimosa nu distinge decât o zonă *i,* o zona *u* şi o zonă *a*; în majoritatea limbilor, prima e descompusă în o zonă *i* mai redusă şi o zonă *e*; a doua în o zonă *u* şi o zonă *o* mai largă; în numeroase limbi, fiecare din aceste zone poate fi reîmpărţită printr-o linie care separă vocalele rotunjite (*y, ř, o*) de cele care nu sunt (*i, e, ш, y*); acestea două din urmă, foarte „întunecate", sunt rare în Europa, se găsesc de exemplu în tamul, în mai multe limbi din Uralul oriental şi în română); cu aceeaşi apertură ca *i* şi *u* putem de altfel forma vocale medio-linguale rotunjite, ca în norvegiană şi suedeză (ʉ) sau nerotunjite, ca în rusă (ɨ). Datorită acestei mobilităţi extraordinare a limbii, posibilităţile sunt infinite, dar rămâne caracteristic faptul că fiecare limbă stabileşte propriile sale graniţe în interiorul acestei infinităţi de posibilităţi.

Situaţia fiind în mod clar aceeaşi pentru expresie şi pentru conţinut, e timpul să subliniem acest paralelism prin întrebuinţarea aceleiaşi terminologii pentru expresie şi pentru conţinut. Am putea vorbi deci aici despre un *sens al_expresiei*, şi nimic nu ne împiedică de la aceasta, deşi ar fi împotriva obişnuinţei. Exemplele citate: conturul median al părţii superioare a gurii şi continuum-ul vocalelor, sunt deci zone fonice de sens care se divid în unităţi în mod diferit în diverse limbi conform funcţiilor lor specifice şi care, în calitate de *substanţă a_expresiei*, se unesc prin aceasta cu *forma expresiei* care le e proprie. Am constatat acest fenomen pentru *sistemul* expresiei, dar cum am făcut şi pentru conţinut, putem demonstra că procesul e în aceeaşi situaţie. Forma specifică a sistemului unei limbi anumite exercită, evident, influenţă asupra procesului, în virtutea relaţiei care există între ele. Pe de o parte graniţele interioare sistemului, care nu coincid de la o limbă la alta, pe de altă parte relaţiile care se pot stabili între foneme în lanţ (unele limbi oceanice şi africane nu admit grupuri consonantice; alte limbi nu cunosc decât anumite grupuri definite, variabile de la o limbă la alta; locul accentului e dirijat de legi diferite după limbi etc.), fac ca acelaşi *sens al expresiei* să nu ia aceeaşi formă în diferite limbi. Englezescul [bd:'lIn], germanul [bɛr'li:n], japonezul [bɛrulinu], danezul [bae 'li'n] reprezintă diferite forme ale unuia şi aceluiaşi sens al expresiei; numele oraşului Berlin. E complet indiferent faptul că sensul conţinutului e de asemenea acelaşi, ca aici. Am putea spune şi că pronunţarea cuvântului

englez *got*, a celui german *Gott* şi a celui danez *godt* reprezintă forme diferite ale aceluiaşi sens al expresiei. În acest exemplu, sensul expresiei e acelaşi, dar forma conţinutului e diferită, după cum în *je ne sais pas* şi *I do not know* sensul conţinutului e acelaşi, pe când sensul expresiei e diferit.

Vorbitorul căruia îi e familiar sistemul de funcţii dintr-o anumită limbă (limba lui maternă, de exemplu) formează în această limbă sensurile conţinutului şi sensurile expresiei pe care le-a perceput. „A vorbi cu accent" înseamnă în fond a forma un sens de expresie conform condiţiilor funcţionale sugerate de limba maternă a vorbitorului.

Acest lucru ne arată că cele două functive care contractează funcţia semiotică: expresia şi conţinutul, intră în aceeaşi relaţie cu această funcţie: ele există numai în virtutea funcţiei semiotice şi pot să fie desemnate cu precizie ca *forma conţinutului şi forma expresiei.* De asemenea, numai în virtutea formei conţinutului şi formei expresiei există *substanţa conţinutului şi substanţa expresiei* care apar când se proiectează forma asupra sensului, aşa cum un fir întins îşi proiectează umbra asupra unei suprafeţe netede.

Putem acum să ne întoarcem la punctul de pornire: semnificaţia cea mai adecvată a cuvântului *semn,* pentru a face lumină în controversa care opune lingvistica tradiţională lingvisticii moderne. Se pare că e adevărat că un semn e semn al unui lucru şi că acest „ceva" rămâne în afara semnului respectiv; astfel, cuvântul *bois*b) este semnul unui atare obiect determinat în peisaj şi, în sens tradiţional, acest obiect nu face parte din semnul respectiv. Or acest obiect al peisajului e o mărime rezultând din substanţa conţinutului care, prin denumirea sa, e unită cu o formă a conţinutului în care aceasta se îmbină cu alte mărimi ale substanţei conţinutului, de exemplu materia din care e facută uşa meac). Faptul că un semn e semn a ceva înseamnă deci că forma conţinutului unui semn poate cuprinde acest ceva ca substanţă a conţinutului. Ca şi mai înainte, când am simţit nevoia să folosim cuvântul *sens* atât pentru expresie, cât şi pentru conţinut, trebuie să răsturnăm acum orientarea semnului, în dorinţa de claritate şi în ciuda atitudinii consacrate, al cărei caracter îngust e evident. Ar trebui deci să spunem că un semn e semnul substanţei expresiei; secvenţa de sunete [*bwa*], în calitate de fapt unic pronunţat *hic et nunc*, e o mărime care ţine de substanţa expresiei, iar aceasta, numai în virtutea semnului, e unită cu o formă de expresie în cadrul căreia se pot aduna alte mărimi ale substanţei expresiei: alte pronunţări posibile ale aceluiaşi semn, de alţi vorbitori sau în alte situaţii. Chiar dacă acest lucru poate părea paradoxal, semnul este deci în acelaşi timp semn al unei substanţe a conţinutului şi al unei substanţe a expresiei. Numai în acest sens se poate spune că semnul e semn a ceva.

Dimpotrivă, nu e nici un motiv să decidem că semnul nu e decât semnul substanţei conţinutului sau numai semn al substanţei expresiei, ceea ce evident, nimeni nu şi-a imaginat până acum. Semnul e o mărime cu două aspecte, deschis în două direcţii: „în afară", spre substanţa expresiei, „înăuntru" spre substanţa conţinutului.

Orice terminologie e arbitrară şi, prin urmare, nimic nu poate interzice folosirea cuvântului *semn* pentru a desemna mai special forma expresiei sau chiar, dacă vrem, substanţa expresiei, ceea ce ar fi totuşi deopotrivă absurd şi inutil. Dar pare mai adecvat să folosim cuvântul *semn* pentru a desemna *unitatea constituită din forma conţinutului şi forma expresiei şi stabilită prin solidaritatea pe care am denumit-o funcţie semiotică.* Dacă termenul e folosit pentru a desemna numai expresia sau oricare dintre părţile sale, această definiţie, chiar apărată de definiţii formale, riscă să provoace sau să înlesnească, conştient sau nu, greşeala foarte răspândită după care o limbă nu e decât un nomenclator pur şi simplu, un stoc de etichete menite să fie lipite pe obiectele preexistente. Prin natura sa, cuvântul *semn* va fi totdeauna legat de ideea de desemnare; de aceea trebuie să fie folosit

în aşa fel încât relaţia între semn şi ceea ce desemnează să fie scoasă în evidenţă cât mai clar posibil şi să nu poată fi obiectul simplificărilor care îl deformează.

Distincţia dintre expresie şi conţinut şi relaţia lor în funcţia semiotică sunt fundamentale în structura limbajului. Orice semn, orice sistem de semne, orice sistem de figuri stabilit pentru alcătuirea semnelor, orice limbă, în sfârşit, cuprinde în sine o formă a expresiei şi o formă a conţinutului. De aceea analiza unui proces, în prima sa etapă, trebuie să ducă la o separare a acestor două mărimi. Pentru a fi exhaustivă, analiza trebuie realizată aşa fel ca la fiecare nivel divizarea să separe părţile cele mai întinse cu putinţă, adică părţi cât mai puţine ca număr cu putinţă, fie că e divizat lanţul în întregime, fie oricare dintre părţile sale. Dacă un text cuprinde, de exemplu, şi fraze şi propoziţii, se poate arăta că numărul propoziţiilor este mai mare decât al frazelor. Nu trebuie deci de la început să ne aventurăm să decupăm textul în propoziţii, ci mai întâi să-l împărţim în fraze şi apoi să trecem la împărţirea în propoziţii. Dacă se ţine seama de acest principiu, se va observa că un text nu e niciodată divizibil decât în două părţi, la primul nivel; acest număr foarte mic le garantează extinderea maximală şi cele două părţi sunt *linia expresiei* şi *linia conţinutului* care, în ce priveşte funcţia semiotică, sunt solidare una cu alta. Se desparte apoi linia expresiei şi cea a conţinutului, luate separat, ţinând seama, în chip necesar, de interacţiunea lor în interiorul semnelor. De asemenea, prima împărţire a sistemului limbii va duce la stabilirea a două şi cele mai importante dintre paradigmele sale: *aspectul expresiei* şi *aspectul conţinutului*. Pentru a desemna prin acelaşi termen pe de o parte linia expresiei şi aspectul expresiei şi pe de altă parte linia conţinutului şi aspectul conţinutului, am ales respectiv termenii de *plan al expresiei* şi *plan al conţinutului;* am ales aceşti termeni în conformitate cu formularea lui Saussure pe care am citat-o mai sus: „planul… ideilor…şi… cel… al sunetelor”.

De-a lungul întregii analize, acest mod de a proceda aduce totodată claritate şi simplificare şi în acelasi timp, luminează întregul mecanism al limbii, într-un fel necunoscut până acum. Plecând de la acest punct de vedere, va fi uşor să organizăm disciplinele auxiliare ale lingvisticii, după o schemă judicioasă, şi să trecem odată pentru totdeauna peste împărţirea actuală a gramaticii în fonetică, morfologie, sintaxă, lexicologie şi semantică, împărţire puţin satisfăcătoare, şchiopătând în multe privinţe şi ale cărei domenii se suprapun parţial. După ce a fost realizată, analiza arată, în afară de aceasta, că planul expresiei şi cel al conţinutului pot fi descrise, exhaustiv şi fără contradicţii, ca fiind formate în mod analog, astfel că pot fi prevăzute în ambele planuri categorii definite identic. Acest lucru nu va face decât să confirme odată mai mult concepţia temeinică în conformitate cu care expresie şi conţinut sunt mărimi de acelaşi rang, egale în toate privinţele.

Chiar termenii de *plan al expresiei* şi *plan al conţinutului* şi, mai general, *expresie* şi *conţinut* au fost aleşi după uzul curent şi sunt complet arbitrari.

În privinţa definiţiei lor funcţionale, e imposibil de susţinut că ar fi drept să numim una din aceste mărimi *expresie* şi cealaltă *conţinut* şi nu invers. Ele nu sunt definite decât ca solidare una cu alta şi nici una, nici cealaltă nu pot fi definite mai precis. Luate separat, nu pot fi definite decât prin opoziţie şi în mod relativ, ca functive ale aceleiaşi funcţii, care se opun una alteia.

---

* Capitolul XIII din *Preliminarii la o teorie a limbii*, 1943 (trad. engl. 1953), trad. rom. de Teodora Popa-Tomescu, reprod. din culegerea *Antologie de texte de lingvistică structurală*, 1997, p. 154-169.

1 Leo Weisgberger, *Germanisch-romanische Monatsschrift* XV, 1927, p. 161 şi urm., id., *Indogermanische Forschungen* XXXVI, 1928, p. 310 şi urm.; id., *Muttersprache und Geistesbildung*, Gőttingen, 1929.

2 Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ed. a doua, p. 155-157.

a) Care înseamnă fiecare „nu ştiu” (n. trad. rom.).

3 Am făcut abstracţie de faptul că acelaşi sens, în anumite limbi, poate lua forma unor lanţuri lingvistice diferite: în franceză *je l`ignore*, în eschimosă *asuk* sau *asukiak* (derivat din *aso* care înseamnă aproximativ „gata, destul”).

b) „pădure”, în franceză (n. trad. rom.)

c) Pentru că fr. *bois* mai înseamnă şi „lemn” (n. trad. rom.).

Ferdinand de SAUSSURE

Lingvistica statică şi lingvistica evolutivă*

§ 1. *Dualitatea internă a tuturor ştiinţelor care operează asupra valorilor*

Puţini lingvişti se îndoiesc de faptul că intervenţia factorului timp este capabilă să-i creeze lingvisticii dificultăţi deosebite şi că ea plasează această ştiinţă în faţa a două drumuri complet divergente.

Majoritatea celorlalte ştiinţe ignoră această dualitate radicală; timpul nu produce asupra lor efecte deosebite. Astronomia a constatat că astrele suferă schimbări importante; ea nu a fost însă nevoită, pentru acest motiv, să se scindeze în două discipline diferite. Geologia îşi bazează studiul, aproape în mod constant, pe succesivităţi; dar, când se ocupă de stările fixe ale pământului, ea nu face din acesta un obiect de studiu total distinct. Există o ştiinţă descriptivă a dreptului şi o istorie a dreptului; nimeni nu o opune pe una celeilalte. Istoria politică a statelor se desfăşoară în întregime în timp; şi totuşi, dacă un istoric face tabloul unei epoci, nu avem impresia că ieşim din istorie. Invers, ştiinţa instituţiilor politice este, în mod esenţial, descriptivă, dar ea poate foarte bine, dacă se iveşte prilejul, să trateze o problemă istorică, fără ca unitatea să-i fie tulburată.

Dimpotrivă, dualitatea despre care vorbim se impune imperios ştiinţelor economice. Aici, spre deosebire de ceea ce se petrece în cazurile precedente, economia politică şi istoria economică constituie două discipline net separate în sânul uneia şi aceleiaşi ştiinţe; lucrările apărute recent în aceste domenii accentuează aceasta distincţie. Procedând astfel, ne supunem, fără să ne dăm bine seama, unei necesităţi interioare: o necesitate întru totul asemănătoare ne obligă să scindăm lingvistica în două părţi, fiecare având principiul ei propriu. Acest lucru se întâmplă pentru că, întocmai ca şi în economia politică, ne aflăm în faţa noţiunii de *valoare*; în amândouă ştiinţele este vorba de *un sistem de echivalenţă între*

lucruri de ordine diferite: în una o muncă şi un salariu, în cealaltă un semnificat şi un semnificant.

Toate ştiinţele au interesul să marcheze mai exact axele pe care sunt situate lucrurile de care se ocupă; conform figurii următoare, trebuie întotdeauna să distingem: 1. *axa simultaneităţilor* (AB), referitoare la raporturile dintre lucruri coexistente, unde orice intervenţie a timpului este exclusă, şi 2. *axa succesivităţilor* (CD), pe care nu putem considera, în acelaşi timp, decât un lucru, dar unde sunt situate toate lucrurile de pe prima axă cu schimbările lor:

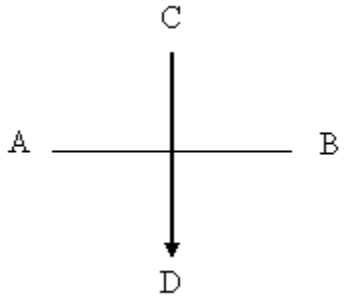

Pentru ştiinţele ce operează cu valori această distincţie devine o necesitate practică şi, în anumite cazuri, o necesitate absolută. În acest domeniu îi desfidem pe savanţi să-şi organizeze cercetările în mod riguros fără să ţină seama de cele două axe, fără să distingă sistemul valorilor considerate în sine de aceleaşi valori considerate în funcţie de timp.

Aceasta distincţie se impune în modul cel mai imperios lingvistului; căci limba este un sistem de valori pure, pe care nu o determină nimic în afară de starea momentană a termenilor săi. Atâta vreme cât, prin una dintre laturile sale, o valoare îşi are rădăcina în lucruri şi în raporturile lor naturale (cum este cazul în ştiinţele economice – de exemplu, o bucată de pământ are o valoare proporţională cu ceea ce ea produce), putem, până la un punct, să urmărim această valoare în timp, amintindu-ne că, în fiecare moment, ea depinde de un sistem de valori contemporane. Legătura sa cu lucrurile îi dă, oricum, o bază naturală, şi, prin aceasta, aprecierile ce se fac asupra sa nu sunt niciodată complet arbitrare; variabilitatea lor este limitată. Dar am văzut că în lingvistică datele naturale nu ocupă nici un loc.

Să mai adăugăm că cu cât un sistem de valori este mai complex şi mai riguros organizat, cu atât este mai necesar – tocmai din pricina complexităţii sale – să-l studiem succesiv în funcţie de cele două axe. Or, nici un sistem nu are această caracteristică în măsura în care o are limba: nicăieri nu se constată o asemenea precizie a valorilor puse în joc, un număr atât de mare şi de divers de termeni într-o dependenţă reciprocă atât de strictă. Multiplicitatea semnelor, invocată mai înainte pentru a explica continuitatea limbii, ne interzice, în mod absolut, să studiem simultan raporturile în timp şi raporturile în sistem.

Iată de ce distingem două lingvistici. Cum le vom numi? Termenii de care dispunem nu sunt toţi la fel de potriviţi pentru a marca această distincţie. Astfel termenii „istorie” şi „lingvistică istorică” nu sunt utilizabili, căci denumesc nişte idei prea vagi; cum istoria politică cuprinde atât descrierea epocilor, cât şi nararea evenimentelor, ne-am putea imagina că, descriind stări succesive ale limbii, studiem limba după axa timpului; în acest

scop, ar trebui să studiem separat fenomenele care fac ca limba să treacă de la o stare la alta. Termenii de *evoluţie* şi de *lingvistică evolutivă* sunt mai precişi şi îi vom folosi adeseori; prin opoziţie, putem vorbi despre ştiinţa *stărilor* limbii sau despre *lingvistica statică.*

Dar, pentru a marca mai bine această opoziţie şi această încrucişare a două ordine de fenomene privitoare la acelaşi obiect, preferăm să vorbim despre o lingvistică *sincronică* şi o lingvistică *diacronică.* Este sincronic tot ceea ce se referă la aspectul static al ştiinţei noastre, iar diacronic tot ceea ce are legătură cu evoluţiile. *Sincronia* şi *diacronia* vor desemna aşadar o stare a limbii şi, respectiv, o fază de evoluţie.

Ferdinand de SAUSSURE

Valoarea lingvistică*

§ 1. *Limba ca gândire organizată în materia fonică*

Pentru a ne da seama că nu poate fi decât un sistem de valori pure, este de ajuns să luăm în considerare cele două elemente ce intră în joc în funcţionarea sa: ideile şi sunetele.

Din punct de vedere psihologic, facând abstracţie de exprimarea sa prin cuvinte, gândirea noastră nu este decât o masă amorfă şi indistinctă. Filosofii şi lingviştii au fost întotdeauna de acord că, fără ajutorul semnelor, am fi incapabili să distingem două idei în mod clar şi constant. Luată în sine, gândirea este ca o nebuloasă în care nimic nu este delimitat în mod necesar. Nu există idei prestabilite şi nimic nu e distinct înainte de apariţia limbii.

În faţa acestui domeniu „plutitor", oare sunetele pot oferi, prin ele însele, entităţi circumscrise dinainte? Nicidecum. Substanţa fonică nu este mai fixă şi nici mai rigidă; ea nu este un tipar a cărui formă trebuie luată de gândire, ci o materie plastică, ce se împarte la rândul ei în părţi distincte, pentru a furniza semnificanţii de care gândirea are nevoie. Putem reprezenta, faptul lingvistic în ansamblul sau, adică limba, ca pe o serie de subdiviziuni alăturate, desenate, în acelaşi timp, în planul nedefinit al ideilor confuze (A) şi în cel, la fel de nedeterminat, al sunetelor (B); acest lucru poate fi reprezentat, în mod foarte aproximativ, prin schema de mai jos:

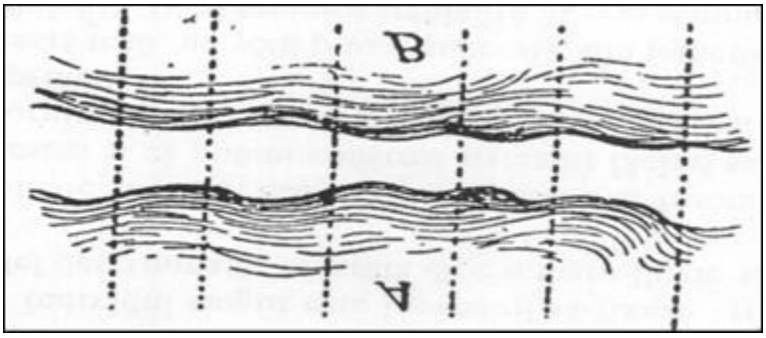

Rolul caracteristic al limbii faţă de gândire nu este de a crea un mijloc fonic, material pentru exprimarea ideilor, ci de a servi drept intermediar între gândire şi sunet, în condiţiile în care unirea lor duce, în mod necesar, la delimitări reciproce de unităţi. Gândirea, „haotică" prin natura sa, este obligată să se precizeze, descompunându-se. Nu există deci

nici materializare a gândurilor, nici spiritualizare a sunetelor, ci e vorba doar de faptul oarecum misterios că „gândirea-sunet" implică diviziuni şi, ca limbă, îşi elaborează unităţile constituindu-se între două mase amorfe. Să ne reprezentăm aerul în contact cu o întindere de apă: dacă presiunea atmosferică se schimbă, suprafaţa apei se descompune într-o serie de diviziuni, adică de valuri; aceste ondulaţii ne dau o idee despre unirea şi, ca să spun aşa, despre însoţirea gândirii cu materia fonică.

Limba ar putea fi numită domeniul articulărilor, luând acest cuvânt în sensul definit [mai sus]: fiecare termen lingvistic este un mic membru, un *articulus,* unde o idee se fixează într-un sunet şi unde un sunet devine semnul unei idei.

Limba mai poate fi comparată şi cu o foaie de hârtie: gândirea este faţa, iar sunetul dosul foii; nu putem decupa faţa foii fără să decupăm, în acelaşi timp, şi dosul ei; acelaşi lucru se întâmplă şi în limbă: nu se poate izola nici sunetul de gândire şi nici gândirea de sunet; nu am ajunge aici decât printr-o abstractizare, al cărei rezultat ar fi să facem psihologie pură sau fonologie pură.

Lingvistica lucrează pe terenul limitrof unde elementele celor două ordine se combină; *această combinare produce o formă, şi nu o substanţă.*

Asemenea vederi ne fac să înţelegem mai bine cele spuse la pagina 87* despre caracterul arbitrar al semnului. Nu numai că cele două domenii legate prin faptul lingvistic sunt confuze şi amorfe, dar alegerea unei anumite tranşe acustice pentru exprimarea unei anumite idei este perfect arbitrară. Dacă nu ar fi astfel, noţiunea de *valoare* şi-ar pierde ceva din caracteristica sa, pentru că ar conţine un element impus din afară. Dar, în fapt, valorile rămân cu totul relative şi iată pentru ce legătura dintre idee şi sunet este în mod radical arbitrară.

La rândul său, caracterul arbitrar al semnului ne ajută să înţelegem mai bine de ce numai faptul social poate să creeze un sistem lingvistic. Colectivitatea este necesară pentru a stabili valori a căror unică raţiune de a fi se află în folosire şi în consimţământul general; individul singur este incapabil să fixeze vreuna.

Ideea de *valoare,* astfel determinată, ne arată că e o mare iluzie să considerăm un termen numai ca unire a unui anumit sunet cu un anumit concept. A-l defini astfel, ar însemna a-l izola de sistemul din care face parte; ar însemna să credem că putem începe prin termeni şi că putem construi sistemul făcând suma lor, când, dimpotrivă, trebuie să pornim de la întregul solidar pentru a obţine, prin analiză, elementele pe care le cuprinde.

Pentru a dezvolta aceasta teză, ne vom plasa, succesiv, din punctul de vedere al semnificatului sau conceptului [§ 2]**, al semnificantului [§ 3]** şi al semnului total [§ 4]**.

Neputind sesiza direct entităţile concrete sau unităţile limbii, vom opera asupra cuvintelor. Acestea, fără să acopere exact defniţia unităţii lingvistice [vezi p. 120], ne dau cel puţin o idee aproximativă despre ea, idee care are avantajul de a fi concretă; le vom lua deci ca specimene echivalente ale termenilor reali ai unui sistem sincronic, iar principiile privitoare la cuvinte vor fi valabile pentru entităţi în general.

* Capitolul III din volumul *Curs de lingvistică generală*, 1916, trad. de Irina Izverna Tarabac, 1998, p. 97-99

* Capitolul IV din volumul *Curs de lingvistică generală*, trad. rom. de Irina Izverna Tarabac, 1998, p. 126-127.

* În volumul de faţă, la paginile 36-37 (C.D.).

** Conţinutul paragrafelor şi al paginii menţionate de către autor nu au mai fost reproduse aici, în continuare. (C.D.).

Ferdinand de SAUSSURE

Raporturi sintagmatice şi raporturi asociative*

§ 1. *Definiţii*

Astfel, într-o stare de limbă, totul se bazează pe raporturi; cum funcţionează ele?

Raporturile şi diferenţele dintre termenii lingvistici se derulează în două sfere distincte; fiecare dintre ele generează o anumită ordine de valori; opoziţia dintre aceste două ordini ne face să înţelegem mai bine natura fiecăruia dintre ele. Ele corespund cu două forme ale activităţii noastre mentale, amândouă indispensabile vieţii limbii.

Pe de o parte, în discurs, cuvintele contractează între ele, în virtutea înlănţuirii lor, raporturi bazate pe caracterul linear al limbii, care exclude posibilitatea de a pronunţa două elemente în acelaşi timp […]. Acestea se orânduiesc unele în urma altora în lanţul vorbirii. Aceste combinaţii, care au drept suport întinderea, pot fi numite *sintagme1.* Sintagma se compune deci, întotdeauna, din două sau mai multe unităţi consecutive (de exemplu: *re-lire; contre tous; la vie humaine; Dieu est bon*; *s'il fait beau temps, nous sortirons* etc.). Plasat într-o sintagmă, un termen nu-şi dobândeşte valoarea decât pentru că el este opus celui** ce-l precedă sau celui ce-i urmează, sau amândurora.

Pe de altă parte, în afara discursului, cuvintele ce au ceva în comun se asociază în memorie; în acest fel, se formează grupuri în sânul cărora domnesc raporturi foarte diferite. Astfel, cuvântul *enseignement* va face să se ivească inconştient în mintea noastră o mulţime de alte cuvinte *(enseigner, renseigner* etc., sau *armement, changement* etc., sau *éducation, apprentissage)*; într-un fel sau altul, toate au ceva comun între ele.

Se vede că aceste coordonări sunt de o cu totul altă specie decât primele. Ele nu au drept suport întinderea; sediul lor se află în creier; ele fac parte din acea comoară interioară ce este, pentru fiecare individ, limba. Le vom denumi *raporturi asociative.*

Raportul sintagmatic este *in praesentia*; el se bazează pe doi sau mai mulţi termeni, în egală măsură prezenţi într-o serie*** efectivă. Dimpotrivă, raportul asociativ uneşte termeni *in absentia* într-o serie mnemonică virtuală.

Din acest dublu punct de vedere, o unitate lingvistică este comparabilă cu o parte determinată dintr-un edificiu, cu o coloană de exemplu; aceasta se află, pe de o parte, într-un anumit raport cu arhitrava pe care o susţine; această îmbinare a două unităţi, în egală măsură prezente în spaţiu, ne face să ne gândim la raportul sintagmatic; pe de altă parte, dacă această coloană este dorică, ea suscită comparaţia mentală cu celelalte ordine (ionic, corintic etc.), care sunt elemente nonprezente în spaţiu: raportul este asociativ.

Fiecare dintre aceste două ordini de coordonare cere câteva observaţii particulare.

§ 2. *Raporturile sintagmatice*

Exemplele noastre de la pagina precedentă ne dau de înţeles că noţiunea de sintagmă se aplică nu numai cuvintelor, ci şi grupurilor de cuvinte, unităţilor complexe de orice dimensiune şi de orice fel (cuvinte compuse, derivate, fragmente de frază, fraze întregi).

Nu e de ajuns să considerăm raportul ce uneşte între ele diferitele părţi ale unei sintagme (de exemplu *contre* şi *tous* în *contre tous* şi *contre* şi *maître* în *contremaître*; trebuie să ţinem seama şi de cel ce leagă întregul de părţile sale (de exemplu *contre tous* opus*, pe de o parte, lui *contre,* şi, pe de altă parte, lui *tous,* sau *contremaître* opus* lui *contre* şi lui *maître).*

Am putea face aici o obiecţie. Fraza este, prin excelenţă, tipul sintagmei. Dar ea aparţine vorbirii, nu limbii […]; oare nu rezultă de aici că sintagma ţine de vorbire? Nu credem. Caracteristica vorbirii este libertatea combinaţiilor; trebuie deci să ne întrebăm dacă toate sintagmele sunt la fel de libere.

Întâlnim mai întâi un mare număr de expresii care aparţin limbii; sunt locuţiunile gata făcute, în care uzajul îţi interzice să schimbi ceva, chiar dacă putem distinge în ele părţi semnificative (cf. *à quoi bon*? *allons donc*! etc.). Acelaşi lucru se întâmplă, deşi într-un grad mai mic, cu expresii *ca prendre la mouche, forcer la main à quelqu'un, rompre une lance* sau *avoir mal à (la tête* etc.), *à force de (soins* etc.), *que vous en semble*?, *pas n'est besoin de*…etc., al căror caracter uzual reiese din particularităţile semnificaţiei sau sintaxei lor. Aceste construcţii nu pot fi improvizate, ele sunt date ca atare de tradiţie. Putem cita, de asemenea, cuvintele care, pretându-se perfect la analiză, sunt caracterizate prin vreo anomalie morfologică menţinută doar prin puterea obişnuinţei (cf. *difficulté* faţă de *facilité* etc., *mourrai* faţă de *dormirai* etc.).

Dar asta nu e totul; trebuie să-i atribuim limbii, şi nu vorbirii, toate tipurile de sintagme construite pe forme regulate. Fiindcă în limbă nu există nimic abstract, aceste tipuri nu există decât dacă limba a înregistrat specimene suficient de numeroase de sintagme. Când în vorbire apare un cuvânt ca *indécorable* […], el presupune un tip determinat, iar acesta, la rândul său, nu este posibil decât prin rememorarea unui număr suficient de cuvinte asemănătoare ce aparţin limbii *(impardonnable, intolérable, infatigable* etc.). Acelaşi lucru se întâmplă cu frazele şi grupurile de cuvinte stabilite pe tipare regulate; combinaţii ca *la terre tourne, que vous dit-il*? etc. corespund unor tipuri generale care au, la rândul lor, un suport în limbă sub formă de amintiri concrete.

Dar trebuie să recunoaştem că în domeniul sintagmei nu există limită clară între faptul de limbă, marcă a uzajului colectiv, şi faptul de vorbire, care depinde de libertatea individuală. În multe cazuri, este greu de clasificat o combinaţie de unităţi, pentru ca

amândoi factorii au concurat în a o produce, şi în proporţii ce sunt cu neputinţă de determinat.

§ 3. *Raporturile asociative*

Grupurile formate prin asociere mentală nu se mărginesc să apropie termenii ce au ceva în comun; mintea noastră surprinde şi natura raporturilor care îi leagă în fiecare caz şi creează tot atâtea serii asociative câte raporturi diferite există. Astfel, în *enseignement, enseigner, enseignons* etc., există un element comun pentru toţi termenii, radicalul; dar cuvântul *enseignement* poate să se afle implicat într-o serie bazată pe un alt element comun, sufixul (cf. *enseignement, armement, changement* etc.); asocierea se poate baza de asemenea doar pe analogia semnificaţilor *(enseignement, instruction, apprentissage, éducation* etc.), sau, dimpotrivă, pe simpla comunitate a imaginilor acustice (de exemplu *enseignement* şi *justement)*[2]. Deci există când comunitate dublă a sensului şi a formei, când numai comunitate de formă sau de sens. Un cuvânt oarecare poate întotdeauna evoca tot ceea ce este susceptibil să-i fie asociat într-un fel sau altul.

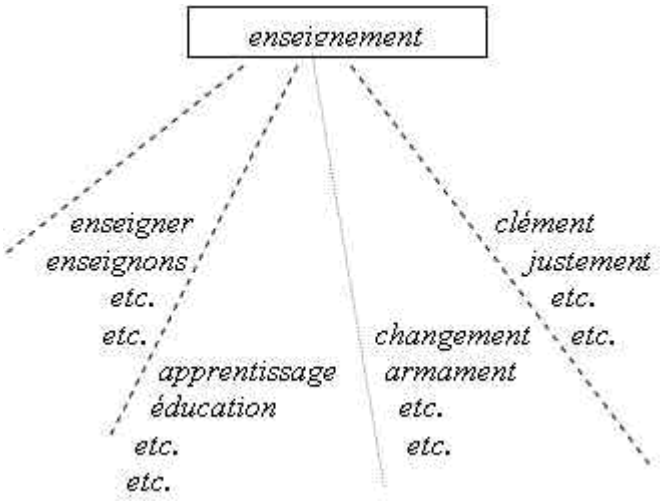

În timp ce o sintagmă antrenează imediat ideea unei ordini de succesiune şi a unui număr determinat de elemente, termenii unei familii asociative nu se prezintă nici în număr definit şi nici într-o ordine determinată. Dacă asociem *désir-eux, chaleur-eux, peur-eux* etc., nu putem spune dinainte care va fi numărul de cuvinte sugerate de memorie şi nici în ce ordine vor apărea ele. Un termen dat este precum centrul unei constelaţii, punctul unde converg alţi termeni coordonaţi, a căror sumă este nedefinită.

Dintre aceste două caracteristici ale seriei asociative, ordinea nedeterminată şi numărul nedefinit, numai prima se verifică întotdeauna; a doua poate lipsi. Aceasta se întâmplă cu un tip caracteristic al acestui gen de grupări, paradigmele de flexiune. În latină, în *dominus, domini, domino* etc., avem un grup asociativ format dintr-un element comun, tema nominală *domin-,* dar seria nu este nedefinită ca pentru *enseignement, changement* etc.; numărul de cazuri este determinat, însă succesiunea lor nu este ordonată spaţial şi gramaticianul le grupează într-un fel şi nu în altul printr-un act pur arbitrar; pentru conştiinţa subiecţilor vorbitori, nominativul nu este nicidecum primul caz al declinării, şi termenii vor putea să apară într-o ordine sau într-alta, după împrejurări.

*Capitolul V din volumul *Curs de lingvistică generală*, trad. rom. de Irina Izverna Tarabac, 1998, p. 135-138.

1 Este inutil să atragem atenţia că studiul sintagmelor nu se confundă cu sintaxa: aceasta, […], nu este decât o parte a aceluia (n.ed.).

** În terminologia postsaussuriană: *contrastează cu cel…*, expresia *a fi opus* fiind actualmente utilizată în privinţa faptelor de celălalt ordin, despre care se va trata mai jos. (C.D.).

*** În limbaj postsaussurian: *într-o suită* sau *într-un lanţ* (C. D.).

* A se revedea nota noastră secundă de la pagina precedentă. (C.D.).

2 Ultimul caz este rar şi poate trece drept anormal, căci mintea noastră îndepărtează, în mod firesc, asocierile ce pot tulbura înţelegerea discursului; dar existenţa sa este dovedită de o categorie inferioară de jocuri de cuvinte ce se bazează pe confuziile absurde ce pot rezulta dintr-o simplă omonimie, ca atunci când spunem: „Les musiciens produisent les *sons* et les grainetiers les vendent". Acest caz trebuie distins de cel în care asocierea, de asemenea fortuită, se poate sprijini pe o apropiere de idei (cf. fr. *ergot: ergoter* şi germ, *blau : durchblauen* „a snopi în bătaie"); este vorba de o interpretare nouă a unuia dintre termenii cuplului; sunt cazuri de etimologie populară […]; faptul este interesant pentru evoluţia semantică, dar, din punct de vedere sincronic, el intră, pur şi simplu, în categoria: *enseigner, enseignement,* menţionată mai sus (n. ed.)

Roman Jakobson

[FUNCŢIUNILE LIMBAJULUI]*

Aprecieri retrospective şi consideraţii de perspectivă**

[…]

Limbajul trebuie cercetat în toată varietatea funcţiunilor lui. Înainte de a discuta funcţiunea poetică trebuie să-i definim locul printre celelalte funcţiuni ale limbajului. O schiţare a acestor funcţiuni necesită o scurtă trecere în revistă a factorilor constitutivi în orice act de vorbire, în orice comunicare verbală. Cel care se adresează („transmiţătorul") trimite un mesaj destinatarului („receptorul"). Pentru ca mesajul să-şi îndeplinească funcţiunea, el are nevoie de un *context* la care se referă (sau, într-o nomenclatură mai echivocă, de un „referent"), pe care destinatarul să-l poată pricepe şi care să fie sau verbal sau capabil de a fi verbalizat; de un cod întru totul, sau cel puţin parţial, comun atât expeditorului, cât şi „destinatarului" (sau, cu alte cuvinte, comun celui care codează şi celui care decodează); în fine, are nevoie de contact, conducta materială sau legătura psihologică dintre cei doi, care le dă posibilitatea să stabilească şi să menţină comunicarea. Toţi aceşti factori esenţiali ai comunicării verbale pot fi schematizaţi după cum urmează:

CONTEXT

MESAJ

TRANSMIŢĂTOR DESTINATAR

CONTACT

COD

Fiecare dintre aceşti şase factori determină o altă funcţiune a limbajului. Deşi distingem şase aspecte esenţiale ale vorbirii, ar fi greu să găsim vreun mesaj verbal care să îndeplinească numai o singură funcţiune. Diversitatea nu rezidă în monopolul uneia dintre aceste multiple funcţiuni, ci în ordinea ierarhică diferită a funcţiunilor. Structura verbală a unui mesaj depinde în primul rând de funcţiunea predominantă. Cu toate acestea, deşi sarcina primordială a multor mesaje este adoptarea unei poziţii faţă de „referent"*(Einstellung),* orientarea spre context – aşa-numita funcţiune referenţială, denotativă, cognitivă –, participarea secundară a altor funcţiuni la astfel de mesaje trebuie luată şi ea în considerare de un lingvist atent.

Aşa-numita funcţiune *emotivă* sau „expresivă", concentrată asupra transmiţătorului, are ca scop exprimarea directă a atitudinii vorbitorului faţă de cele spuse de el. Ea are tendinţa să producă impresia unei anumite emoţii fie adevărate, fie simulate; de aceea termenul *emotiv* lansat şi recomandat de Marty1, s-a dovedit preferabil termenului de *emoţional.* Stratul pur emotiv al limbajului este reprezentat prin interjecţii. Ele se deosebesc de vorbirea referenţială atât prin caracteristica sunetelor (secvenţe speciale şi chiar sunete neobişnuite în alte cuvinte), cât şi prin rolul lor sintactic (nu sunt componentele frazelor, ci echivalează cu ele). „*Tut* ! *tut* ! spuse Mc Ginty"; întreaga frază pronunţată de personajul lui Conan Doyle se compune din două plescăituri2. Funcţiunea emotivă pe care o dezvăluie interjecţiile dă în oarecare măsură savoare tuturor expresiilor noastre, la nivel fonic, gramatical şi lexical. Analizând vorbirea din punctul de vedere al informaţiei transmise nu putem limita noţiunea de informaţie numai la aspectul cognitiv al limbajului. Dacă un individ foloseşte elemente expresive pentru a-şi manifesta atitudinea de supărare sau de ironie, el transmite, desigur, o informaţie şi, evident, această comportare verbală nu poate fi asemănată cu activitatea nutritivă, nesemiotică, cum ar fi „*a mânca un grepfrut*" (în ciuda comparaţiei îndrăzneţe a lui Chatman)3. Diferenţa dintre /nu/ (negaţia românească intonată normal – *N.t.)* şi prelungirea emfatică a vocalei nu este un element lingvistic convenţional, codificat, ca şi diferenţa dintre vocala lungă şi scurtă în perechile cehe */vi/* „voi" şi /vi:/ „el ştie"; dar în acest ultim exemplu caracterul distinctiv al informaţiei este de natură fonematică, pe când la prima pereche el este de natură emotivă. Fiindcă vorbim despre invariante fonologice: sunetele engleze /i/ şi /i:/ par să fie doar variante ale unuia şi aceluiaşi fonem. Dacă vor fi privite însă ca unităţi emotive, relaţia dintre variantă şi invariantă se răstoarnă: lungimea şi scurtimea sunt invariante completate de foneme variabile. Conjectura lui Saporta4, potrivit căreia diferenţa emotivă este un element nelingvistic „care poate fi atribuit modului de transmitere a mesajului şi nu mesajului propriu-zis", reduce în mod arbitrar capacitatea informaţională a mesajelor.

Un fost actor de la teatrul „Stanislavski" din Moscova mi-a povestit că la o repetiţie a fost rugat de celebrul director să formeze patruzeci de mesaje diferite din expresia сегодня вечером (astă-seară) prin diversificarea nuanţei expresive. El a întocmit o listă cu vreo patruzeci de situaţii emoţionale, apoi a pronunţat cuvintele respective conform fiecărei situaţii, iar publicul urma să recunoască situaţia numai din schimbările de intonaţie a celor două cuvinte. Pentru cercetările noastre consacrate descrierii şi analizei limbii ruse contemporane (sub auspiciile Fundaţiei Rockefeller), am rugat pe acest actor să repete

„testul” lui Stanislavski. El a notat circa cincizeci de situaţii în care se articula aceeaşi propoziţie eliptică şi „a modelat” pe baza lor cincizeci de mesaje corespunzătoare, înregistrate pe bandă. Majoritatea mesajelor au fost corect şi nuanţat „decodate” de ascultătorii moscoviţi. Cred că nu este nevoie să mai adaug că toate aceste indicaţii emotive pot fi uşor analizate din punct de vedere lingvistic.

Orientarea către destinatar (sau *receptor), funcţiunea conativă, îşi* găseşte cea mai pură expesie gramaticală în vocativ şi imperativ, care, din punct de vedere sintactic, morfologic şi adesea chiar fonologic, se abat de la alte forme verbale sau nominale. Frazele imperative diferă esenţial de cele declarative; cele din urmă pot fi supuse unui text al adevărului, pe când primele nu. În piesa lui O'Neill *Fântâna,* Nano spune cu o voce aspră, poruncitoare: „Bea!”. În acest caz imperativul nu poate fi controlat prin întrebarea: „este adevărat sau nu?”. Totuşi, dacă s-ar fi spus „cineva a băut”, „cineva va bea” sau „cineva ar bea”, întrebarea putea fi pusă în mod firesc. Spre deosebire de propoziţiile imperative, cele declarative pot fi transformate în forme interogative: „a băut cineva?”, „va bea cineva?” sau „ar bea „cineva?”.

Modelul tradiţional al limbajului, în special aşa cum a fost el interpretat de Bühler, se limita la aceste trei funcţiuni – emotivă, conativă şi referenţială –, cu cele trei extremităţi ale acestui model: persoana întâi a celui care vorbeşte, persoana a doua a destinatarului şi „persoana a treia”, de fapt *cineva sau ceva despre* care se vorbeşte[5]. Pornind de la acest model triadic mai putem deduce cu uşurinţă şi alte funcţiuni verbale. Astfel funcţiunea magică, de incantaţie, ne arată mai ales în ce fel se transformă o a „treia persoană”, absentă sau inanimată, într-un destinatar al unui mesaj conativ. Un exemplu „Să se usuce acest urcior, *tfu, tfu, tfu, tfu*!” *(Descântec lituanian)*[6]*.* Alt exemplu: „Tu, apă, crăiasa râului, crăiasă din zori! Ia durerea cu tine, dincolo de marea albastră, în străfundurile mării, ca pe o piatră cenuşie… de pe fund să nu mai vie; să nu mai vină durerea niciodată, să împovăreze inima uşoară a roabei lui Dumnezeu. Piară necazul şi înece-se!” *(Descântec din Rusia de nord)*[7]*.* Sau: „Soare, stai în loc deasupra Gibeonului, şi tu, lună, în valea Aialonului. Şi soarele s-a oprit şi luna a stat în loc …” (Iosua, cap. X, vers. 12).

Mai deosebim însă şi alţi trei factori constitutivi ai comunicării verbale şi trei funcţiuni corespunzătoare ale vorbirii.

Există mesaje care servesc în primul rând la stabilirea comunicării, la prelungirea sau la întreruperea ei; ele controlează cum funcţionează canalul şi circuitul („Alo, mă auzi?”), atrag atenţia interlocutorului sau confirmă faptul că acesta rămâne în continuare atent („Ascultă?”, sau în Shakespeare: „Pleacă-ţi urechea!”, iar la celălalt capăt răspunsul: „M-hm!”). Această luare de contact sau, după Malinowski, funcţiunea fatică[8] se poate manifesta printr-un schimb abundent de formule ritualizate şi prin întregi dialoguri care-şi propun doar să prelungească o comunicare. Dorothy Parker a surprins câteva exemple elocvente:

– Bine, spuse tânărul.

– Bine, răspunse ea.

– Aşadar am ajuns aici, spuse el.

– Aici am ajuns, nu-i aşa? spuse ea.

– Aş zice c-am ajuns, spuse el.

– Bine.

Încercarea de a stabili şi de a menţine comunicarea este tipică pentru păsările care „vorbesc”; astfel, funcţiunea fatică a limbajului este singura pe care o au ele în comun cu fiinţele omeneşti. De asemenea, este prima funcţiune verbală pe care şi-o însuşesc copiii mici; ei au tendinţa de a comunica înainte de a fi capabili să trimită sau să primească orice fel de comunicare ce cuprinde o informaţie.

În logica modernă se face o distincţie între două niveluri ale limbajului: limbajul concret, „obiectual” (*object language*), care spune ceva despre obiecte, şi „metalimbajul” (*metalanguage),* care spune ceva despre limbaj. *Dar* metalimbajul nu este doar o unealtă ştiinţifică necesară, întrebuinţată de logicieni şi de lingvişti, el are un rol important şi în vorbirea de toate zilele. Asemenea domnului Jourdain, eroul lui Molière, care făcea proză fără să ştie, noi folosim metalimbajul fără a fi conştienţi de caracterul metalingvistic al operaţiilor noastre. Ori de câte ori transmiţătorul sau receptorul său simt nevoia să controleze dacă folosesc acelaşi cod vorbirea se concentrează asupra codului: ea îndeplineşte o funcţiune metalingvistică (adică de comentariu). „Nu te înţeleg ce vrei să spui?” întreabă interlocutorul; sau în limbaj shakespearian: „Ce sunt lucrurile acestea despre care vorbeşti (*What is't thou say'st*)?”, iar vorbitorul, ca să prevadă asemenea întrebări de control, spune adesea: „Mă înţelegi?”. Imaginaţi-vă următorul dialog enervant:

– The *sophomore* („studentul”) was plucked (aproximativ în rom.: *Tufa* a fost jumulită).

– But what is *plucked* (Dar ce înseamnă asta *jumulit)*?

– Plucked is the same as *fluncked (Jumulit* înseamnă acelaşi lucru ca şi *trântit).*

– And *fluncked* (Şi *trântit)*?

– To *be fluncked* is *to fail in an exam* (A fi *trântit,* adică a *cădea* la examen)!

– And what is sophomore (aproximativ în rom.: Ce înseamnă o *tufă)*?

– A sophomore is a second year student *(Sophomore* „tufă” e un student în anul doi).

Toate aceste fraze transmit informaţii numai despre codul lexical englez, au o funcţiune strict metalingvistică. Orice proces de însuşire a limbii, în special însuşirea limbii materne de către copii, foloseşte pe larg astfel de operaţii metalingvistice; adesea afazia poate fi definită ca o pierdere a capacităţii metalingvistice9.

Am menţionat toţi cei şase factori implicaţi în comunicarea verbală în afară de unul: mesajul în sine. Atitudinea faţă de mesaj în sine (*Einstellung*), „centrarea” asupra mesajului ca atare, reprezintă funcţiunea *poetică* a limbajului. Această funcţiune nu poate fi studiată cu folos dacă facem abstracţie de problemele generale ale limbajului; pe de altă parte însă, stadiul limbajului implică o atentă luare în consideraţie a funcţiunii lui poetice. Orice încercare de a reduce sfera funcţiunii poetice numai la poezie sau de a limita poezia la funcţiunea poetică ar duce la o simplificare excesivă şi înşelătoare. Funcţiunea poetică nu este singura funcţiune a artei verbale, însă este funcţiunea ei dominantă, determinantă, pe când în toate celelalte activităţi verbale ea se manifestă doar ca un element constitutiv,

subsidiar, accesoriu. Această funcţiune, promovând materialitatea semnelor, adânceşte dihotomia fundamentală dintre semne şi obiecte. De aceea, când este vorba de funcţiunea poetică, lingvistica nu se poate limita la domeniul poeziei.

„De ce spui întotdeauna *Ina* şi *Margareta,* dar niciodată *Margareta* şi *Ina?* O preferi oare pe Ina surorii ei gemene". „Nu, de loc, mi se pare doar că sună mai bine". Într-o secvenţă de două nume coordonate, dacă nu intervin probleme de rang, vorbitorul preferă să înceapă cu numele mai scurt, fără să-şi dea seama de ce, alegând configuraţia cea mai potrivită a mesajului.

O fată obişnuia să vorbească despre „scârbosul de Scarlat". „De ce scârbosul?" „Pentru că îl urăsc". „De ce nu-i spui groaznicul, înspăimântătorul, fiorosul ?" „Nu ştiu de ce, dar scârbosul i se potriveşte mai bine". Fără să-şi dea seama, ea aplica metoda poetică a paronomasiei.

Sloganul politic *I like Ike (*ay layk ayk), cu o structură succintă, se compune din trei monosilabe şi cuprinde trei diftongi (ay), fiecare urmat simetric de un fonem consonantic (..l..k..k); compoziţia verbală prezintă o variaţie: primul cuvânt nu cuprinde un fonem consonantic, în al doilea cuvânt se găsesc două foneme consonantice în jurul diftongului, iar în al treilea cuvânt se găseşte o consoană finală. Un nucleu asemănător (ay) dominant a fost observat de Hymes10 în unele sonete din Keats. Ambele *cola11* ale formulei trisilabice /ay layk/ ayk/ rimează între ele, iar al doilea din cuvintele-rimă este în întregime inclus în primul *colon* (rimă-ecou): /layk/ – /ayk/, o imagine paronomastică a unui sentiment care cuprinde în întregime obiectul. Ambele *cola* aliterează una cu alta şi primul din cele două cuvinte aliterate este inclus în al doilea: /ay/ – /ayk/, imagine paronomastică a subiectului iubitor înconjurat de obiectul iubit. Funcţia poetică secundară a acestei „lozinci electorale" *(catch phrase)* îi întăreşte eficacitatea şi creează un efect.

După cum am spus, studiul lingvistic al funcţiunii poetice trebuie să depăşească limitele poeziei, iar pe de altă parte studiul lingvistic al poeziei nu se poate limita la funcţiunea poetică. Particularităţile diferitelor genuri poetice implică o participare diferenţiată a celorlalte funcţiuni verbale alături de funcţiunea poetică dominantă. Poezia epică centrată asupra persoanei a treia, foloseşte în mare măsură funcţiunea referenţială a limbajului; lirica orientată către persoana întâi este intim legată de funcţiunea emotivă, poezia la persoana a doua este „impregnată" de funcţiunea conativă şi este sau suplicativă sau exortativă, după cum persoana întâi este subordonată persoanei a doua sau persoana a doua primei persoane.

Acum, după ce am terminat descrierea noastră rapidă, mai mult sau mai puţin completă, a celor şase funcţiuni de bază ale comunicării verbale, vom completa schema factorilor fundamentali cu o schemă corespunzătoare a funcţiunilor:

REFERENŢIALĂ

POETICĂ

EMOTIVĂ CONATIVĂ

FATICĂ

METALINGVISTICĂ

Care este din punct de vedere empiric criteriul lingvistic al funcţiunii poetice? Şi în special, care este trăsătura caracteristică indispensabilă, inerentă oricărei poezii? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să reamintim care sunt cele două moduri principale de aranjament folosite în comportamentul verbal: *selecţia* şi *combinarea*. Dacă, de exemplu, *copil* este subiectul mesajului, vorbitorul va alege din vocabularul uzual unul dintre cuvintele mai mult sau mai puţin similare, ca: *puşti, copil, tânăr etc.* într-o anumită privinţă toate fiind echivalente. Apoi, ca un comentariu la acest subiect, va alege unul din verbele semantic înrudite: doarme, moţăie, aţipeşte, dormitează etc. Ambele cuvinte alese se combină în lanţul vorbirii. *Selecţia* se realizează pe baza unor principii de echivalenţă, asemănare sau deosebire, sinonimie sau antonimie, pe când *combinarea* – construirea secvenţei – se bazează pe contiguitate. *Funcţiunea poetică proiectează principiul echivalenţei de pe axa selecţiei, pe axa combinării*. Echivalenţa devine factorul constitutiv al secvenţei. În poezie o silabă este echivalentă cu oricare altă silabă din aceeaşi secvenţă; se presupune că accentul este egal cu accentul şi lipsa de accent cu lipsa de accent; lungimea prozodică corespunde lungimii, iar scurtimea scurtimii; limita cuvântului echivalentă cu o limită între cuvinte, lipsa unei limite cu lipsa unei limite; pauza sintactică cu pauza sintactică, lipsa pauzei cu lipsa unei pauze. Silabele devin unităţi de măsura, la fel morele[12] şi accentele.

Se poate obiecta că şi metalimbajul foloseşte în secvenţe unităţi echivalente când combină expresii sinonime în fraze ecuaţionale: *A = A* („iapa este femeia calului"). Cu toate acestea poezia şi metalimbajul se opun diametral între ele: în metalimbaj se foloseşte secvenţa pentru a construi o ecuaţie, pe când în poezie se foloseşte ecuaţia pentru a construi o secvenţă.

În poezie, într-o măsură oarecare şi în unele manifestări latente ale funcţiunii poetice, secvenţele delimitate prin limitele de cuvânt devin măsurabile, fie că sunt simţite ca izocrone, fie ca gradate. *Ina* şi *Margareta* ne demonstra principiul poetic al gradării silabelor, acelaşi principiu care în epica populară sârbă a devenit o lege obligatorie[13]. Fără cele două cuvinte dactilice, combinaţia *innocent bystander* „spectator nevinovat" nu ar fi devenit o expresie atât de folosită. Simetria celor trei verbe bisilabice, cu aceeaşi consoană iniţială şi aceeaşi vocală finală, adaugă splendoare laconicului mesaj de biruinţă al lui Cezar : *Veni, vidi, vici.*

În afara funcţiunii poetice, măsura secvenţelor nu-şi găseşte nici o explicaţie ca procedeu de limbaj. Numai în poezie – limbaj cu repetări regulate de unităţi echivalente – se percepe timpul inerent fluxului vorbirii, după cum este simţit, pentru a menţiona un alt sistem semiotic, un *tempo* în muzică. Gerard Manley Hopkins, remarcabil cercetător în ştiinţa limbajului poetic, defineşte versul ca „un mod de vorbire care repetă parţial sau în întregime aceeaşi figură de sunet"[14]. Întrebarea pusă mai departe de Hopkins: „*este orice vers poezie?*" poate primi un răspuns precis de îndată ce încetează limitarea arbitrară a funcţiunii poetice la domeniul poeziei. Expresiile mnemotehnice (de ex. „Thirty days hath September" [„Treizeci de zile are septembrie"]) citate de Hopkins, „versurile" din reclamele moderne, legile medievale în versuri menţionate de Lotz sau, în sfârşit, tratatele ştiinţifice sanscrite în versuri, pe care tradiţia indiană le deosebeşte de adevărata poezie (kavya), toate aceste texte metrice aplică funcţiunea poetică, fără să atribuie totuşi acestei funcţiuni rolul determinant coercitiv pe care ea îl comportă în poezie. Astfel, versul „depăşeşte" de fapt limitele poeziei, dar totodată versul implică întotdeauna o funcţiune poetică. Deşi, aparent, nu există cultură umană care să ignoreze versificaţia, există multe tipuri de culturi fără versuri „aplicate"; şi chiar în acele culturi care cunosc versul pur şi versul aplicat, ultimul pare să fie un fenomen secundar, cu siguranţă „derivat". Adaptarea mijloacelor poetice la unele scopuri eterogene nu ascunde esenţa lor primordială, tot aşa cum

elementele limbajului emotiv, dacă sunt folosite în poezie, îşi menţin, de bună seamă, nuanţa emotivă. Chiar dacă *Hiawatha* este recitată de un „filibuster" ca o performanţă pentru lungimea ei, intenţia primordială care a stat la baza acestui text rămâne poezia. Se înţelege de la sine că existenţa reclamelor comerciale versificate, muzicale sau picturale nu rupe problema *formei* poetice, muzicale sau picturale de studiul intrinsec al poeziei, al muzicii sau al artelor plastice.

În rezumat, analiza versurilor cade în întregime în competenţa poeticii, iar *aceasta, la rândul ei, poate fi definită ca o parte constitutivă a lingvisticii, care se ocupă de raporturile dintre funcţiunea poetică şi celelalte funcţiuni ale limbajului*.

În sensul mai larg al cuvântului, poetica se ocupă de funcţiunea poetică nu numai în poezie, unde această funcţiune este suprapusă celorlalte funcţiuni ale limbajului, dar şi în afara poeziei, atunci când o altă funcţiune se suprapune funcţiunii poetice.

---

* Fragment din studiul inclus în volumul *Probleme de stilistică. Culegere de articole* , 1964, p.87-97.

** Concluziile dezbaterilor care au avut loc la Universitatea Indiana în aprilie 1958, publicate în volumul *Style in Language,* Massachusetts, The Technology Press of M.I.T., 1960, pp. 350-377. […] La elaborarea finală a traducerii, o serie do formulări au fost definitivate de M. Nasta în colaborare cu Matei Călinescu. *(N.r.)*.

1 Cf. A. Marty, *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie,* vol. I, Halle, 1908.

2 În limba engleză, cele două monosilabe – *tut* ! *tut* ! ,– se pronunţă scurt, cum ar fi *ţţ* !*ţţ* ! în limba română. *(N.t.)*

3 S. Chatman, *Comparing metrical styles,* în *Style in language,* pp. 149-172.

4 Sol Saporta, *The application of linguistics to study of poetic language*, în *Style in language*, p. 82-93.

5 Cf. K. Bühler, *Die Axiomatik der Sprachwissenchaft*, în „Kant - Studien" (Berlin), 1933, nr. 23, p. 19-90.

6 V.T. Mansikka, *Litauische Zaubersprüche,* în „Folklore Fellows communications", 1929, nr. 87, p. 69.

7 *П.П. Рыбников, Песни,* vol. Ill (Moscova, 1910), p. 217 şi urm.

8 B. Malinowski, *The problem of meaning in primitive languages,* în C.I. Ogden şi A. I. Richards, *The meaning of meaning,* New York-Londra, ed. a 9-a. 1956, p. 296-336.

9 Raporturile dintre metalimbaj şi afazie au fost discutate de Roman Jakobson în diferite studii. Vezi în special capitolul *Afazia ca problemă lingvistică* din lucrarea sa (publicată în colaborare cu M. Halle) *Fundamentals of language,* Haga,1956. (N.t.)

10 Dell Hymes, *Phonological aspects of Style. Some english Sonnets* in *Style in languarge*, p. 109-131.

11 *Colonul* este o unitate ritmică sau, mai concret, un cuvânt cu o structură ritmică reliefată. De obicei asemenea unităţi se leagă în secvenţe de două - trei cuvinte care imprimă unui segment de frază un aspect caracteristic (la sfârşitul perioadelor, *colonul* sau o secvenţă de două – trei *cola* formează o clauzulă). (N.t.)

12 În sens strict, *mora* este silaba scurtă neaccentuată; prin extensiune, termenul ajunge să desemneze (aşa cum este înţeles şi în lucrarea de faţă) *orice silabă neaccentuată.* (N.t.)

13 Cf.T. Maretic, *„Metrica narodnih nasih pjesama",* în „Rad Yugoslavenske Akademije" (Zagreb), 1907, nr. 168, p. 170.

14 G.M. Hopkins, *The journals and papers,* Londra, ed. H. House, 1959. În stratul sonor *figura de sunet* reprezintă un echivalent al *figurii de stil*, noţiune mai largă care se referă de obicei la raporturile semantice („figuri de înţeles" : metonimia, metafora, sinecdoca, oxymoron etc.). După cum se va vedea mai departe, una dintre cele mai tipice *figuri de sunet* este *paronomasia,* o similitudine fonică între două sau mai multe cuvinte, care determină atragerea lor în aceeaşi sferă de înţeles. (N.t.)

André MARTINET

Lingvistica, limbajul şi limba*

1-1. Lingvistica, disciplină neprescriptivă

Lingvistica este studiul ştiinţific al limbajului omenesc. Un studiu este ştiinţific atunci când se bazează pe observarea faptelor şi se abţine să propună o alegere printre aceste fapte în numele anumitor principii estetice sau morale. „Ştiinţific" se opune deci lui „prescriptiv". În cazul lingvisticii este deosebit de important să se insiste asupra caracterului ştiinţific şi neprescriptiv al studiului: obiectul acestei ştiinţe fiind o activitate umană, există o mare tentaţie de a se părăsi domeniul observaţiei imparţiale pentru a se recomanda o anumită comportare, de a nu se mai nota ce se spune de fapt, ci de a proclama ceea ce trebuie să se spună. Greutatea de a despărţi lingvistica ştiinţifică de gramatica normativă aminteşte de aceea a delimitării moralei de o adevărată ştiinţă a moravurilor. Istoria ne arată că până la o dată foarte recentă majoritatea celor care s-au ocupat de limbaj sau de limbi au făcut-o cu intenţii prescriptive, declarate sau evidente. Astăzi încă, marele public, chiar cel cultivat, ignorează aproape existenţa unei ştiinţe a limbajului, deosebită de gramatica şcolară şi de activitatea normativă a cronicarilor mondeni. Dar în faţa unor enunţuri ca *ei face, omul care m-am întâlnit cu el, ciorapi pentru bărbaţi din nailon,* lingvistul contemporan nu încearcă nici indignarea virtuoasă a puristului, nici exultarea

iconoclastului. El vede în asemenea cazuri simple fapte, pe care trebuie să le noteze şi să le explice în cadrul în care se manifestă. El nu-şi va depăşi rolul luând act de protestele sau de ironiile unor ascultători şi de indiferenţa altora, ci în ceea ce-l priveşte el se va abţine să adopte o poziţie sau alta.

1-2. Caracterul vocal al limbajului

Limbajul pe care îl studiază lingvistica este cel al omului. Ne-am putea abţine să precizăm aceasta, căci celelalte întrebuinţări ale cuvântului „limbaj" sunt aproape întotdeauna metaforice: „limbajul animalelor" este o născocire a fabuliştilor; „limbajul furnicilor" reprezintă mai curând o ipoteză decât un element al observaţiei; „limbajul florilor" e un cod ca atâtea altele. În vorbirea obişnuită „limbajul" desemnează de fapt facultatea oamenilor de a se înţelege cu ajutorul semnelor vocale. Merită să ne oprim asupra acestui **caracter vocal** al limbajului: de câteva mii de ani încoace, în ţările civilizate se folosesc destul de des semne picturale sau grafice, care corespund semnelor vocale ale limbajului. Este ceea ce se numeşte scriere. Până la inventarea fonografului, orice semn vocal emis era perceput nemijlocit sau se pierdea pentru totdeauna. Dimpotrivă, un semn scris dura atâta vreme cât dăinuia suportul, piatra, pergamentul sau hârtia, şi urmele lăsate pe acest suport de daltă, stilet sau peniţă. Este tocmai ceea ce se rezumă cu ajutorul dictonului *uerba uolant, scripta manent.* Acest caracter definitiv i-a dat scrisului un prestigiu considerabil. Sub forma scrisă se transmit până în zilele noastre operele literare (numite astfel tocmai datorită acestei forme scrise), care se mai află încă la baza culturii noastre. Scrierile alfabetice oferă pentru fiecare semn o succesiune de litere bine separate în textele tipărite şi pe care şcoala ne-a învăţat să le recunoaştem; orice român instruit ştie care sunt componentele semnului scris *genunchi,* dar ar întâmpina greutăţi să deosebească componentele semnului vocal corespunzător. În realitate, totul contribuie la identificarea în mintea oamenilor instruiţi, a semnului vocal cu echivalentul său grafic şi la impunerea acestuia din urmă ca singurul reprezentant valabil al ansamblului.

Aceasta nu trebuie să ne facă să uităm că semnele limbajului omenesc sunt în primul rând vocale, că timp de sute de mii de ani aceste semne au fost exclusiv vocale şi că astăzi încă majoritatea oamenilor ştiu să vorbească fără să ştie să citească. Învăţăm să vorbim înainte de a învăţa să citim: cititul dublează vorbirea, niciodată invers. Studiul scrierii reprezintă o disciplină deosebită de lingvistică, deşi în practică ea este una din anexele acesteia. În principiu, lingvistul face abstracţie de faptele de grafie. El nu le ia în considerare decât în măsura, restrânsă de altfel, în care faptele de grafie influenţează forma semnelor vocale.

1-3. Limbajul, instituţie umană

Se vorbeşte adesea de limbaj ca de o facultate a omului. Chiar noi am folosit mai sus acest termen, dar fără a-i acorda o valoare riguroasă. Raporturile omului cu limbajul sunt probabil de o natură prea specială pentru ca acesta să poată fi inclus într-un tip mai vast de funcţii definite. Ceea ce nu se poate afirma este că limbajul ar rezulta din exerciţiul natural al vreunui organ, aşa cum respiraţia sau mersul sunt, pentru a ne exprima astfel, raţiunea de a fi a plămânilor şi a picioarelor. Desigur, se vorbeşte despre organele vorbirii, dar se adaugă în general, că funcţia primară a fiecăruia dintre ele este cu totul alta: gura serveşte la ingerarea alimentelor, fosele nazale la respiraţie ş.a.m.d. Circumvoluţiunea creierului unde s-a crezut că este sediul vorbirii, deoarece leziunile ei erau adesea legate de afazie, are probabil ceva comun cu exerciţiul vorbirii. Dar nimic nu dovedeşte că aceasta ar fi funcţia ei primară şi esenţială.

În aceste împrejurări suntem tentaţi să plasăm limbajul printre instituţiile umane, iar acest fel de a vedea lucrurile prezintă avantaje de necontestat: instituţiile umane rezultă din viaţa în societate; acesta este de fapt cazul limbajului care este conceput înainte de toate ca un instrument de comunicare. Instituţiile umane presupun exerciţiul celor mai diverse facultăţi; ele pot fi foarte răspândite şi, ca şi limbajul, universale, fără a fi identice de la o comunitate la alta: familia, de pildă, caracterizează poate toate grupările omeneşti, dar ea se prezintă, ici şi colo, sub diferite forme; la fel limbajul, identic în funcţiile sale, diferă de la o comunitate la alta astfel încât el nu poate funcţiona decât între membrii unui grup dat. Instituţiile nefiind de loc fenomene primare, ci produse ale vieţii în societate, nu sunt imuabile; ele sunt susceptibile de schimbare sub presiunea unor nevoi felurite şi sub influenţa altor comunităţi. Or, vom vedea că nu altfel stau lucrurile cu limbile, ca diferite modalităţi ale limbajului.

1–4. Funcţiile limbajului

Cu toate acestea, afirmaţia că limbajul este o instituţie, nu ne lămureşte decât parţial asupra naturii acestui fenomen. Deşi metaforică, denumirea unei limbi ca un instrument sau ca o unealtă este foarte utilă pentru a deosebi limbajul de alte instituţii. Funcţia esenţială a limbii ca **instrument** este aceea de **comunicare**: româna, de pildă, este înainte de toate unealta care permite vorbitorilor de „limbă română” să intre în legătură unii cu alţii. Vom vedea că dacă o limbă se modifică de-a lungul timpului, aceasta se explică mai ales prin adaptarea cea mai economică la satisfacerea nevoilor de înţelegere ale comunităţii care o vorbeşte.

Nu trebuie să uităm totuşi că limbajul exercită şi alte funcţii pe lângă aceea de a permite înţelegerea reciprocă. În primul rând limbajul serveşte, pentru a ne exprima astfel, drept suport al gândirii, în aşa măsură încât ne putem întreba dacă o activitate mintală lipsită de cadrul unei limbi ar merita numele de gândire. Dar nu lingvistul, ci psihologul trebuie să se pronunţe asupra acestui punct. Pe de altă parte, omul foloseşte adesea limba pentru a se exprima, adică pentru a analiza ceea ce simte, fără a se preocupa prea mult de reacţiile eventualilor ascultători. Într-un astfel de caz, el găseşte şi mijlocul de a se afirma faţă de el şi faţă de altul fără a dori neapărat să comunice ceva. S-ar putea vorbi de asemenea de o funcţie estetică a limbajului, care ar fi greu de analizat, dat fiind gradul ei înalt de întrepătrundere cu funcţia de comunicare şi de expresie. În ultima instanţă, socotind limba un instrument, trebuie să reţinem că funcţia ei centrală este funcţia de comunicare, adică înţelegerea reciprocă. În această privinţă este demn de remarcat faptul că societatea reprimă prin batjocură solilocul, adică folosirea limbajului în scopuri pur expresive.

Cel care vrea să se exprime fără teama de cenzură trebuie să-şi găsească un public în faţa căruia va juca comedia schimbului lingvistic. De altfel, totul arată că limba fiecărui individ s-ar corupe repede dacă nu ar exista nevoia de a se face înţeles. Tocmai această necesitate permanentă menţine unealta în bună stare de funcţionare.

[…]

1-7. Fiecare limbă are sunetele ei tipice

La fel stau lucrurile în planul sunetelor limbajului: vocala din engl. *bait* nu este un *e* pronunţat cu accent englezesc, după cum cea din *bit* nu este un *i* deformat; trebuie să fie clar că, în zona articulatorie în care româna distinge între un *i* şi un *e,* engleza opune trei tipuri vocalice, reprezentate respectiv în cuvintele *beat, bait* şi *bit,* tipuri cu totul ireductibile

la *i, e* din română. Consoana notată în ortografia spaniolă cu *s* şi care se pronunţă în Castilia într-un fel care aminteşte de iniţiala fr. *chien,* rom. *şi,* nu e nici un *s* nici un *ş*; în realitate, printre anumite modalităţi articulatorii, româna reţine două tipuri reprezentate de iniţiala din *sine* şi *şine,* în timp ce spaniola nu are decât unul singur care nu poate fi identificat la iniţială cu nici unul din ele. Ceea ce numim „accent" străin provine din identificarea abuzivă a unităţilor fonice a două limbi diferite. Este la fel de periculos şi greşit să vedem în iniţiala rom. *tot,* engl. *take,* germ. *Tat,* rus. *tuz* variante ale unuia şi aceluiaşi tip, ca şi de a socoti că rom. *a lua,* fr. *prendre,* engl. *take,* germ, *nehmen,* rus. *brat'* corespund uneia şi aceleiaşi realităţi care ar preexista acestor denumiri.

1-8. Dubla articulare a limbajului

Auzim adesea spunându-se că limbajul omenesc este articulat. Celor care se exprimă astfel le-ar fi poate greu să definească exact ce înţeleg prin aceasta. Este însă neîndoielnic că termenul corespunde unei trăsături care caracterizează efectiv toate limbile. Se cuvine totuşi să precizăm această noţiune de articulare a limbajului şi să reţinem că ea se manifestă pe două planuri diferite: fiecare din unităţile care rezultă din prima articulare este de fapt articulată la rândul ei în unităţi de un alt tip.

Prima articulare a limbajului este aceea conform căreia orice fapt de experienţă, orice nevoi pe care dorim să le facem cunoscute altuia, sunt analizate într-un şir de unităţi înzestrate fiecare cu o formă vocală şi cu un înţeles. Dacă sufăr de dureri de cap, pot să mă manifest prin strigăte. Acestea pot fi involuntare, ţinând de domeniul fiziologiei. Ele pot fi de asemenea mai mult sau mai puţin voite, destinate să comunice celor din jur propria-mi suferinţă. Aceasta nu este însă de ajuns pentru a constitui o comunicare lingvistică. Fiecare strigăt este neanalizabil şi corespunde ansamblului neanalizat al senzaţiei dureroase. Cu totul alta este situaţia dacă rostesc enunţul *azi nu mă simt bine,* în care nici una din cele cinci unităţi succesive *azi, nu, mă, simt, bine* nu corespunde specificului stării mele. Fiecare din ele se poate regăsi în orice alt context pentru a comunica alte fapte de experienţă: *simt,* de pildă, în *simt pericolul,* iar *bine* în *de bine de rău.*

Se vede ce economie reprezintă această primă articulare: am putea presupune un sistem de comunicare în care un anume strigăt ar corespunde unei anumite situaţii, unui fapt de experienţă dat. Este de ajuns să ne gândim la nesfârşita varietate a acestor situaţii şi a acestor fapte de experienţă pentru a ne da seama că dacă un asemenea sistem ar avea de îndeplinit aceleaşi scopuri ca şi limba, el ar trebui să cuprindă un număr de semne distincte aşa de mare încât memoria omului n-ar putea să le înmagazineze. Câteva mii de unităţi cum sunt *mă, simt, azi, bine, nu,* folosite în nenumărate combinaţii, ne permit să comunicăm mai multe lucruri decât milioane de strigăte diferite nearticulate.

Prima articulare este modul în care se ordonează experienţa comună tuturor membrilor unei anumite comunităţi lingvistice. Numai în cadrul acestei experienţe, necesar limitate la ceea ce e comun unui număr considerabil de indivizi, comunicarea are un caracter lingvistic. Originalitatea gândirii nu va putea să se manifeste decât într-o îmbinare neaşteptată a unităţilor. Experienţa personală, necomunicabilă în unicitatea ei, se analizează într-o succesiune de unităţi, fiecare având o slabă specificitate şi fiind cunoscută de toţi membrii comunităţii. Sporirea specificităţii nu va fi asigurată decât prin adăugarea de noi unităţi, de pildă, prin alăturarea unor adjective pe lângă un substantiv, a unor adverbe pe lângă un adjectiv, în general a unor determinanţi pe lângă un determinat.

Aşa cum am văzut, fiecare din aceste unităţi din prima articulare prezintă un înţeles şi o formă vocală (sau fonică). Ea nu poate fi analizată în unităţi succesive mai mici

înzestrate cu un înţeles; de pildă, *bine* înseamnă „bine”, fără ca să putem atribui lui *bi-* şi *-ne* înţelesuri distincte, a căror sumă să fie echivalentă cu „bine”. Însă forma vocală este analizată într-un şir de unităţi, fiecare contribuind la deosebirea lui *bine* de alte unităţi ca *mine, bune, bile, bină* (regional). Tocmai în aceasta constă **a doua articulare** a limbajului. În cazul lui *bine,* aceste unităţi sunt în număr de patru; putem să le reprezentăm prin literele b i n e, puse convenţional între bare oblice, deci /bine/. Se vede ce economic reprezintă aceasta a doua articulare: dacă fiecărei unităţi semnificative minimale am face să-i corespundă un produs vocal specific şi neanalizabil, ar trebui să deosebim mii de astfel de produse, ceea ce ar fi incompatibil cu posibilităţile articulatorii şi cu sensibilitatea auzului fiinţei omeneşti. Datorită celei de a doua articulări, limbile se pot mulţumi cu câteva zeci de produse fonice distincte, care se combină pentru alcătuirea formei vocale a unităţilor din prima articulare: în *tot,* de pildă, se foloseşte de două ori unitatea fonică pe care o reprezentăm cu ajutonil lui /t/, între cei doi /t/ introducându-se o altă unitate *pe* care o notăm cu /o/.

[…]

1-11. Dubla articulare şi economia limbajului

Tipul de organizare schiţat mai sus există în toate limbile descrise până acum. El pare că se impune comunităţilor omeneşti ca cel mai bine adaptat la nevoile şi la posibilităţile omului. Numai economia care rezultă din cele două articulări permite să se obţină o unealtă de comunicare folosită de toţi şi capabilă să transmită o informaţie atât de mare cu o cheltuială atât de mică. În afară de economia suplimentară pe care o reprezintă, cea de a doua articulare are avantajul de a face ca **forma semnificantului să fie independentă de valoarea semnificatului** corespunzător şi să asigure astfel o mai mare stabilitate formei lingvistice. Într-adevăr, este limpede ca într-o limbă în care fiecărui cuvânt i-ar corespunde un mormăit aparte şi neanalizabil, nimic nu i-ar impiedica pe vorbitori să modifice acest mormăit după cum fiecăruia dintre ei i s-ar părea că el zugrăveşte mai bine obiectul desemnat. Dar cum ar fi imposibil de obţinut o unanimitate în astfel de domenii, s-ar ajunge la o instabilitate cronică puţin favorabilă menţinerii înţelegerii.

Existenţa unei a doua articulări asigură această menţinere legând soarta fiecăruia din componentele semnificantului, fiecare din tranşele fonice /p/, /a/, /r/ din *par,* de pildă, nu de înţelesul semnificatului corespunzător „par”, ci de acela al componentelor altor semnificanţi din limbă, a lui /p/ din *pas,* a lui /a/ din *sa,* a lui /r/ *din far.* Aceasta nu înseamnă ca /p/ sau /r/ din *par* n-ar putea să se schimbe de-a lungul veacurilor, ci că, dacă se schimbă, aceasta nu se întâmplă fără a se schimba în acelaşi timp şi în acelaşi sens /p/ din *pas* sau /r/ din *far.*

---

* Fragmente din capitolul 1 al volumului *Elemente de Lingvistică*, 1967, traducere şi adaptare la limba română de Paul Miclău, 1970, p. 23-28, 31-34, 36-37.

Eugeniu COŞERIU

[CADRE ŞI CONTEXTE ALE VORBIRII]*

3.1.2. Dată fiind importanţa recunoscută şi adeseori semnalată a cadrelor, e ciudat cât de puţină atenţie le-a fost acordată din punct de vedere analitic şi descriptiv.

Există teorii ale „contextelor”1, dar încă nu a fost efectuată o înregistrare sistematică a diverselor cadre posibile2. Autorii care s-au ocupat de această problemă disting de obicei două sau, cel mult, trei cadre. Astfel, Ch. Bally3 distinge între *situaţie* –ansamblul circumstanţelor extraverbale în care se desfăşoară discursul sau care sunt cunoscute de către interlocutori – şi *context:* „cuvintele care au fost rostite înainte”, în acelaşi discurs (sau dialog). K. Bühler4 distinge trei cadre: cel *sinfizic,* cel *sinpractic* şi cel *sinsemantic.*

Primul este un tip particular de cadru fizic (cf. 3.4.4.); cel de-al doilea corespunde „situaţiei” lui Bally, iar cel de-al treilea este numit în mod curent „context” (verbal)5. W.M. Urban6 distinge între *contextul idiomatic* („secvenţa în cadrul căreia apare cuvântul”) şi *contextul vital* sau *de situaţie,* care coincide cu „situaţia” lui Bally; în plus, recunoaşte *universul de discurs* şi importanţa lui7, dar nu-l delimitează precis de contexte.

După părerea noastră, e necesar să distingem o serie mult mai întinsă de cadre, care pot fi grupate în patru tipuri: *situaţia, sfera, contextul* şi *universul de discurs.*

3.2.1. Prin *situaţie* trebuie să înţelegem ceva mult mai limitat şi mai puţin ambiguu decât ceea ce în mod curent se înţelege, şi anume numai circumstanţele şi relaţiile spaţio-temporale care se creează în mod automat prin însuşi faptul că cineva vorbeşte (cu cineva şi despre ceva), într-un punct din spaţiu şi într-un moment, în timp; trebuie să înţelegem prin *situaţie* ceea ce face posibilă apariţia lui *aici* şi *acolo,* a lui *acesta* şi *acela*, a lui *acum* şi *atunci,* şi prin care un individ este *eu* iar ceilalţi *tu, el* etc. *Situaţia* este, deci, „spaţio-timpul” discursului, în măsura în care e creat în discursul însuşi şi ordonat în conformitate cu subiectul lui. Determinarea pe care am denumit-o cu acelaşi termen (cf. 2.3.5.), depinde în întregime de acest cadru şi numai prin raportare la el capătă înţeles. De asemenea, pronumele (los pronombres substantivos) pot denota numai mulţumită situaţiei; într-adevăr, ele au *semnificaţie categorială* (sunt „substantive”), dar nu au *semnificaţie lexicală*; nici nu numesc, nici nu desemnează ceva şi de aceea nu se pot referi decât la obiecte deja „prezente în discurs”.

3.2.2. Situaţia poate fi *imediată* (creată prin însuşi faptul vorbirii) sau *mediată* (creată prin contextul verbal). Numele proprii, dată fiind „autosuficienţa” lor lexicală8, sunt de obicei instrumentele cele mai potrivite pentru crearea de „situaţii mediate”, adică pentru a aduce lucrurile „la vedere” şi la orizontul spaţio-temporal al vorbirii. După ce se va fi spus [sp.] *César cruzó el Rubicón* „Cezar trecu Rubiconul”, se poate spune [sp.] *este río* „acest râu” [„Rubiconul”], fără riscul ambiguităţii.

3.3.1. Numim *sferă* (región) spaţiul între ale cărui limite un semn funcţionează în sisteme determinate de semnificaţie. Un astfel de spaţiu e delimitat, într-un sens, de tradiţia lingvistică şi, în alt sens, de experienţa privitoare la realităţile semnificate. Pot fi distinse trei tipuri de „sferă”: *zona* (zona), *domeniul* (ámbito) şi *mediul* (ambiente). *Zona* reprezintă „sfera” în care este cunoscut şi folosit în mod curent un *semn*; limitele ei depind de tradiţia lingvistică şi de obicei coincid cu alte limite, tot lingvistice. *Domeniul* este „sfera” în care *obiectul* este cunoscut ca element al orizontului vital al vorbitorilor sau al unui domeniu organic al experienţei sau culturii, iar limitele lui nu sunt lingvistice; astfel, spaţiul în

interiorul căruia este cunoscut obiectul „casă” este un „domeniu”9. *Mediul* este o „sferă” stabilită social şi cultural: familia, şcoala, comunităţile profesionale, cástele etc., în măsura în care le sunt proprii moduri de a vorbi, sunt „medii”. Un „mediu” poate să posede semne specifice pentru un domeniu mai larg; poate să posede „obiecte” specifice; sau poate să posede semne specifice pentru „obiecte”, de asemenea, specifice: adică nu poate funcţiona ca „zonă”, ca „domeniu” sau ca „zonă” şi „domeniu” în acelaşi timp.

3.3.2. Multe nuanţe semantice ale cuvintelor depind, în mare parte, de deosebirile de „sferă”. Un cuvânt folosit în exteriorul „domeniului” său poate semnifica aceeaşi realitate obiectivă, însă nu mai semnifică în acelaşi fel, căci ceea ce „evocă” el este altceva; iar un cuvânt specific unui mediu (ambiental), pe lângă că denotează ceva, îşi evocă şi mediul dacă se foloseşte în alte medii.

În particular, deosebirea dintre *cuvinte uzuale* şi *cuvinte tehnice* constă integral în deosebirea dintre „zonă” şi „domeniu”: cuvintele uzuale sunt considerate proprii unei „zone”, cele tehnice – proprii unor „domenii”10. Aceasta înseamnă că deosebirea nu este deloc absolută, din moment ce orice cuvânt cu semnificat lexical semnifică totodată într-o „sferă” (depedentă de o tradiţie idiomatică particulară) şi în interiorul unui „domeniu” (dependent de o cunoaştere obiectivă). Cuvântul *casă* semnifică, în acelaşi timp, în tradiţia idiomatică a diferitelor limbi romanice şi în domeniul în care este cunoscut obiectul „casă”, şi ar fi un „cuvânt tehnic” prin raportare, de ex., la „domeniul” eschim. *iglu (igloo).* La cuvintele recunoscute ca „uzuale”, domeniul depăşeşte în mod normal zona (organizarea idiomatică), în timp ce la cuvintele recunoscute ca „tehnice” zona şi domeniul coincid (cel puţin în interiorul fiecărei comunităţi lingvistice). Astfel, domeniul lui „casă” este mai amplu decât zonele lui *casa, maison, Haus, house, hus, dom* etc., dar nu se întâmplă la fel cu domeniile lui „nandú” sau „fonem”. În plus, pentru a recunoaşte caracterul tehnic al unui cuvânt este necesar să avem în vedere două domenii deodată, căci în interiorul domeniului său orice cuvânt este „uzual”. Într-adevăr, în interiorul limitelor unei limbi, anumite cuvinte sunt recunoscute ca „tehnice”, pentru a fi recunoscute ca proprii unor domenii mai restrânse decât limba însăşi. Însă orice limbă coincide cu anumite domenii de experienţă şi, ca atare, orice limbă posedă cuvinte „uzuale” care, din punctul de vedere al altor limbi, se revelează ca „tehnice” şi se dovedesc „intraductibile”11. Cuvinte precum [rus.] *knut* şi *versta* sau [jap.] *geisha* şi *samurai* nu sunt „tehnice” în rusă şi în japoneză, dar sunt aşa din punctul de vedere al altor limbi, care ţin de alte domenii. Acelaşi lucru se verifică între grupuri de limbi corespunzătoare la domenii distincte, ca şi între dialecte şi graiuri regionale ale aceleiaşi limbi istorice.

3.4.1. Constituie *context* al vorbirii toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca prezenţă fizică, ca bagaj de cunoştinţe al interlocutorilor şi ca activitate. Pot fi distinse trei tipuri de contexte: *contextul idiomatic, c*el *verbal* şi cel *extraverbal.*

3.4.2. *Contextul idiomatic* este format de limba însăşi, ca „fond” al vorbirii. În vorbire se manifestă în mod concret o parte a limbii, dar această parte are semnificaţie în relaţie cu toată limba, cu toate cunoştinţele idiomatice ale vorbitorilor. Orice semn realizat în discurs are semnificaţie în sisteme complexe de opoziţii şi asociaţii formale şi semantice cu alte semne, care nu sunt rostite, dar care aparţin tezaurului lingvistic al vorbitorilor. „Dicté”-ul suprarealist, rima, asonanţa, aliteraţia, jocul de cuvinte sunt moduri de revelare parţială a secţiunilor mai nemediate ale acestui fond de cunoştinţe asupra căruia se proiectează orice cuvânt concret.

Poate, de asemenea, să funcţioneze drept context idiomatic o limbă distinctă de cea care este vorbită, aşa cum se întâmplă în cazul subiecţilor plurilingvi12. În plus, înăuntrul contextului idiomatic, fiecare cuvânt are semnificaţie într-un context mai mic, care este *câmpul* lui semantic; astfel, un nume de culoare, de ex. *verde* are semnificaţie în relaţie cu alte nume de culoare ale aceleiaşi limbi *(albastru, galben, gri* etc.).

3.4.3. *Contextul verbal* este discursul însuşi în calitate de „cadru" al fiecăreia dintre părţile sale. Pentru fiecare semn şi pentru fiecare porţiune a discursului (care poate fi dialog), constituie „context verbal" nu numai *ceea ce s-a spus înainte,* cum credea Bally (cf. 3.1.2.), ci şi *ceea ce se va spune,* în acelaşi discurs. Aceasta, pe de altă parte, reiese evident până şi din exemple vulgare de tipul *la casa de Juan* „casa lui Ion" şi *la casa de Austria* „casa (dinastia) de Austria", unde determinanţii postpuşi funcţionează simultan ca elemente contextuale, relevând semnificaţia semnului *casa.*

Contextul verbal poate fi *nemediat* – constituit din semnele care se găsesc imediat înainte sau după semnul considerat13 – sau *mediat,* putând ajunge până la a cuprinde întregul discurs şi, în acest caz, poate fi numit *context tematic.* Într-o operă literară, fiecare capitol şi, până la un anumit punct, fiecare dintre cuvintele lui capătă sens în relaţie cu ceea ce s-a spus în capitolele anterioare şi acoperă sensuri noi cu fiecare nou capitol, până la ultimul. Din alt punct de vedere, contextul verbal poate fi *pozitiv* sau *negativ:* constituie context atât ceea ce se spune efectiv, cât şi ceea ce nu se spune. Dacă omisiunea este intenţionată, avem a face cu ceea ce – după intenţia atribuită vorbitorului – se numeşte *insinuare, aluzie* sau *exagerare14*. Poezia „de sugestie" se bazează, în mare măsură, pe folosirea intenţionată a contextelor verbale negative.

3.4. *Contextul extraverbal* e constituit din toate circumstanţele nonlingvistice care sunt percepute în mod direct sau cunoscute de către vorbitori. Pot fi distinse diferite subtipuri: *fizic*, *empiric, natural, practic, istoric* şi *cultural.*

a. *Contextul fizic* cuprinde lucrurile care cad în raza vizuală a vorbitorilor sau lucrurile la care un semn aderă (în cazul unui semn desenat, scris sau imprimat; cf. „cadrul sinfizic" al lui K. Bühler). Deixisul real şi nemijlocit are loc în interiorul unui context fizic, prin care, în plus, se individualizează implicit toate lucrurile pe care însuşi contextul le conţine (cf. 2.3.2 şi n. 36).

b. *Contextul empiric* e constituit de „stările de lucruri" obiective, care sunt cunoscute de vorbitori într-un moment şi loc determinate, deşi nu sunt prezente în raza vizuală; de ex., faptul că dincolo de poartă există o stradă; faptul că această casă are cinci etaje; faptul că există o mare, un râu, o plajă, o pădure în apropierea acestui oraş etc. Expresii ca: *mă duc la plajă, marea e agitată, nu ieşi în stradă, domnul de la primul etaj* capătă în vorbirea curentă înţeles în întregime determinat graţie „contextului empiric".

c. *Contextul natural* reprezintă totalitatea contextelor empirice posibile, adică *universul empiric* cunoscut de către vorbitori. Prin „contextul natural" sunt singularizate şi individuate pentru toţi vorbitorii, în plan empiric, nume ca: *soarele, luna, cerul, pământul, lumea.* Nu se întreabă „care soare?" pentru că se cunoaşte numai unul15.

d. *Contextul practic* sau *ocazional* reprezintă „prilejul" vorbirii: conjunctura particulară, subiectivă sau obiectivă, în care are loc discursul; de ex., faptul de a vorbi cu un bătrân sau cu un copil, cu un prieten sau cu un duşman, pentru a cere o favoare sau un drept; faptul că discursul are loc pe stradă sau într-o reuniune de familie, în clasă sau în piaţă, ziua sau noaptea, vara sau iarna etc. O întreagă serie de funcţiuni gramaticale,

semantice sau stilistice depinde de „prilejul" discursului sau sunt îndeplinite în mod implicit de acest context; cf., de ex., *ce zi frumoasă!, e frig* (azi şi nu în general). O frază ca: *două de zece şi una de douăzeci* nu are înţeles în sine, dar este perfect clară dacă este adresată unui vânzător ambulant care vinde anumite obiecte de zece şi douăzeci de centime.

e. *Contextul istoric* e constituit de circumstanţele istorice cunoscute de către vorbitori, şi poate fi *particular* –la fel de limitat ca istoria unei persoane, a unei familii, a unui cătun; sau mai larg, ca istoria unei naţiuni (de ex., faptul că aceasta ţară este o republică şi nu un regat, faptul că o comunitate e creştină şi nu musulmană) – sau *universal; actual* sau *trecut.* Nume ca: *primarul, medicul, farmacistul, preotul* sunt de obicei denotaţii individuale, în contexte istorice particulare; *regele* este denotaţie individuată într-un regat; *papa* este denotaţie individuată de contextul „universal actual"; *lupta de la Salamina,* de contextul „universal trecut"16.

f. *Contextul cultural* cuprinde tot ceea ce aparţine tradiţiei culturale a unei comunităţi care poate fi foarte limitată sau la fel de largă ca întreaga umanitate. În măsura în care integrează istoria spirituală a unei comunităţi, „contextul cultural" e o formă particulară a contextului istoric. În latină, *deus* semnifica „un zeu", „vreun zeu"; în spaniolă, *Dios* („Dumnezeu") e un nume individualizat de tradiţia monoteistă creştină; şi pentru filosofia scolastică era o denotaţie individuală *filosoful.* Aşa-numitele „toposuri" sunt recunoscute şi funcţionează ca atare în cadrul unei tradiţii literare; astfel, pentru vorbitorii culţi de limbă spaniolă, expresia *de cuyo nombre no quiero acordarme* „de al cărui nume nu vreau să-mi amintesc", are o savoare particulară, pentru că aminteşte de textul lui Cervantes.

Toate contextele extraverbale pot fi create sau modificate prin intermediul contextului verbal; dar şi „limba scrisă" şi cea literară se bizuie pe unele dintre ele, de ex., pe contextul natural şi pe contexte istorice determinate; Homer face aluzie în mod constant la mituri cunoscute de greci, iar Góngora, când scrie *el mentido robador de Europa* „mincinosul răpitor al Europei", se bizuie pe un context cultural pe care îl presupune cunoscut cititorilor.

3.5.1. Prin *univers de discurs* înţelegem sistemul universal de semnificaţii căruia îi aparţine un discurs (sau un enunţ) şi care îi determină validitatea şi sensul. Literatura, mitologia, ştiinţele, matematica, universul empiric, ca „teme" sau „domenii de referinţă" ale vorbirii, constituie „universuri de discurs". O expresie ca: *reducerea obiectului la subiect* are sens în filosofie, dar nu are nici un sens în gramatică; fraze de tipul: *călătoria lui Columb, după cum spunea Parmenide* şi *după cum spunea Hamlet,* aparţin unor universuri de discurs distincte. Umorul se bazează adesea pe confuzia intenţionată a universurilor de discurs în acelaşi enunţ; cf., de ex.: *în pădure doi tineri matematicieni extrăgeau rădăcinile pătrate ale arborilor; văd pe fereastră un om care coboară din maimuţă.*

3.5.2 Conceptul „univers de discurs" a fost uneori criticat de către logicienii pozitivişti, cu argumentul că nu există „altă lume" în afara lumii naturale şi empiric cognoscibile17. Că nu există decât *o* lume e sigur; însă criticile la care ne-am referit, departe de a invalida conceputul de „univers al discursului", dezvăluie o neînţelegere radicală a problemei. Nu este vorba de alte „universuri", de alte „lumi ale lucrurilor", ci de alte „universuri *de discurs",* de alte *sisteme de semnificaţii.* Însăşi pretenţia de „a traduce", de ex., frazele mitologiei, transferându-le la nivelul vorbirii despre lumea empirică şi istorică („grecii credeau că…" etc.), dezvăluie tocmai că este vorba de „universuri de discurs" diferite. În realitate, enunţurile aparţinând de universuri de discurs nonempirice nu sunt lipsite de sens şi nu impun nici o traducere. Valoarea de adevăr a unei afirmaţii despre „Ulise" nu se verifică în istoria greacă, ci în *Odiseea* şi în tradiţia corespunzătoare, în care

Ulise era soţul Penelopei este o propoziţie adevărată, pe când *Ulise era soţul Elenei* este falsă; şi afirmaţiile despre „centauri" sunt verificabile în mitologie, unde propoziţia *Centaurul era un sacrificiu de o sută de tauri* este falsă, pe când *Centaurul era o fiinţă pe jumătate om şi pe jumătate cal* este adevărată.

3.6.1. Cele spuse, credem, ajung pentru a sublinia importanţa pe care inventarul cadrelor şi recunoaşterea funcţiunilor lor le au pentru *gramatică,* pentru *teoria literară* şi pentru *teoria limbajului.* În particular, este de subliniat importanţa cadrelor nonverbale, care sunt uneori ignorate.

3.6.2. În ceea ce priveşte *gramatica,* cadrele nonverbale intervin în mod necesar, deşi în măsuri diferite. În considerarea celor trei planuri ale ei: *teoretic, descriptiv* şi *analitic*[18]. În planul teoretic, anumite moduri de semnificare pot fi definite numai prin referire la tipurile de cadre în care sunt destinate să funcţioneze (acesta este cazul pronumelor personale şi al deicticelor pronominale, adjectivale şi adverbiale); iar în definirea altora, referirea la cadre intervine cel puţin în sens negativ, ca în cazul numelor proprii, care sunt independente de circumstanţele vorbirii (în ceea ce priveşte actualizarea şi individualizarea), (cf.n. 60). Iar dintr-un punct de vedere mai general, referirea la cadre este indispensabilă pentru delimitarea *lexemelor* (cuvinte cu semnificat categorial şi lexical, ca numele şi adjectivele), de *categoreme:* cuvinte care au numai semnificat categorial şi care, ca atare, „denotă" fără „a desemna" (cf. 3.2.1). Intervenţia cadrelor este mai mică în planul descriptiv, care este planul propriu al „limbii"; totuşi, este necesar cel puţin să semnalăm care funcţiuni nu dispun de instrumente verbale într-o limbă (pentru a se realiza exclusiv prin circumstanţele vorbirii) şi care instrumente verbale pot fi substituite de cadre. Însă mai ales recunoaşterea cadrelor este indispensabilă pentru analiza gramaticală a textelor, căci aceleaşi scheme formale pot corespunde la funcţiuni total dferite, în cadre diferite.

În general, o *lingvistică funcţională* în sens propriu nu poate neglija cadrele, nici măcar pe cele „extraverbale", căci funcţiunile reale nu sunt date în limba abstractă, ci în vorbirea concretă. Aceasta este adevărat până şi în ceea ce priveşte *lingvistica diacronică,* care nu poate ignora circumstanţele generale în care s-a vorbit o limbă[19].

3.6.3 În ceea ce priveşte *teoria literară,* cunoaşterea cadrelor nonverbale are importanţă în două sensuri, ambele fundamentale.

Mai întâi, „limba scrisă" nu dispune deloc, sau dispune numai parţial, de anumite cadre (ca, de exemplu, mediul, situaţia imediată, contextul fizic, cel empiric şi cel practic) şi, ca atare, în măsura în care îi sunt necesare, trebuie să şi *le creeze* prin mijlocirea contextului verbal. Aceasta ridică scriitorului o serioasă problemă tehnică. Problema este minoră în rapot cu poezia lirică, care este mai liberă faţă de cadre şi, ca atare, mai abstractă şi prin ea însăşi mai universală. Desigur, poezia lirică poate fi motivată printr-o „ocazie", dar ocazia este exterioară poeziei, iar viziunea poetică o depăşeşte de îndată, universalizând-o[20]. În schimb, poezia epică şi mai ales proza narativă au mult mai multă nevoie de cadre. Pentru a-şi concretiza viziunea, prozatorul trebuie să facă lucrurile tangibile, personajele – prezente şi vizibile, împrejurările – sensibile. În unele nuvele se vorbeşte de râuri şi de păduri, dar nu li se simte umiditatea şi răcoarea, şi asta este un indiciu că e vorba de scrieri eşuate. Opera în proză trebuie să-şi *conţină* în mare parte cadrele. Aceasta explică mult mai marea dificultate tehnică a prozei artistice, în raport cu poezia lirică.

În al doilea rând, literatura pune în valoare întotdeauna, în măsură mai mare sau mai mică, anumite cadre limitate, în special pe cele istorice şi culturale. De-aici mai marea

„dificultate” a unor opere în raport cu altele, dificultate aflată în relaţie directă cu mai marea adeziune a primelor la contexte ignorate de către cititor. De-aici, de asemenea, necesitatea comentariilor, dacă interpretarea are loc în contexte diferite de acelea pe care se bazează opera: „a explica” o operă înseamnă, înainte de toate, a-i reconstrui cadrele21.

3.6.4. În sfârşit, în ceea ce priveşte *teoria limbajului,* o recunoaştere adecvată a funcţiunilor tuturor cadrelor ar contribui la eliminarea unor vechi şi atât de persistente erori. Între ele, în primul rând, aceea a limbii „perfecte din punct de vedere logic” şi aceea a pretinsei „imperfecţiuni” sau „insuficienţe” a limbajului.

Limba „perfectă din punctul de vedere logic” este un nonsens teoretic (căci logică sau ilogică poate fi numai o expresie concretă, şi nu limba abstractă) şi ar fi perfect inutilă, căci ar servi numai pentru a re-gândi gânditul, şi nu pentru a avansa în gândire (adică a crea noi semnificate). Însă, chiar dacă s-ar considera utilă, sarcina construirii unei asemenea limbi ar fi zadarnică: în utilizarea acelei limbi ar interveni cadrele (începând cu însuşi contextul verbal), iar ea ar înceta să fie un cod neechivoc şi imitabil. Constructorii de limbi nu pot înlătura cadrele, nici împiedica faptul ca vorbirea să semnifice în contexte infinite.

La fel de nefericită şi de radicală este şi eroarea tuturor afirmaţiilor în jurul „imperfecţiunii” şi „insuficienţei” limbajului, în care au căzut până şi gânditori atât de subtili, ca H. Bergson şi A.N. Whitehead. Această eroare constă în confuzia dintre vorbirea concretă şi limba abstractă, în a crede că ce e vorbit e pur şi simplu „limbă”, în a nu observa că limba consemnată în gramatică şi în dicţionar este numai instrumentul vorbirii şi cadrul ei istoric de posibilităţi, şi că vorbirea o depăşeste mereu şi înseamnă *propriu-zis* particular şi concret. Un discurs se poate dovedi inadecvat, însă prin insuficienţa particulară a acelui discurs, iar nu printr-o insuficienţă universală a limbajului. Whitehead22 semnalează ca insuficienţă a limbajului faptul că expresia lingvistică nu se poate referi la univers în toate detaliile: „limbajul este total nedeterminat din cauza faptului că orice eveniment presupune un tip sistematic de mediu”. Ceea ce e sigur este exact contrariul: limbajul nu *spune* condiţiile contextuale, pentru că nu este necesar să le spună, însă le *utilizează* şi, ca atare, expresia reală le implică şi le conţine23. Ceea ce se vorbeşte semnifică într-un proces infinit, care este procesul însuşi al realităţii semnificate. Eroarea lui Whitehead constă în a considera că o frază dată ca exemplu este *identică* cu cea realmente pronunţată (eroare pe care el însuşi o critică la alţi autori). În realitate, izolată de contextele ei, fraza este alta: este *numele* frazei reale şi implică o translaţie de la limbajul primar la „metalimbaj” (la vorbirea *despre* limbaj). Cu aceasta nu vrem să spunem că nu trebuie să dăm exemple. Dar nu trebuie să fie uitat faptul că fraza-exemplu este, nici mai mult nici mai puţin, un „nume” prin care ne referim la cealaltă frază care semnifică într-o mulţime de contexte, aşa cum prin cuvântul [sp.] á*rbol* „arbore” vorbim despre „arbori” reali şi nu pretindem ca el însuşi să fie verde şi să aibă frunziş des. Dacă-mi propun să cercetez semnificatul versului din Dante: *Nel mezzo del cammin di nostra vita* „la jumătatea drumului vieţii noastre”, versul la care mă refer nu este acesta pe care tocmai l-am scris, ci acela care se află în *Divina Commedia* şi care semnifică în mod adecvat numai în relaţie cu întregul poem.

---

* Fragment din studiul *Determinare şi cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii*, 1955-1956, trad. rom. de Constantin Dominte în revista *Forum*, nr. 478– 480, 1999, p. 36–42.

1 Cf. W.M. URBAN, *Language and Reality,* trad. span. *Lenguaje y realidad,* Mexico, 1952, p. 160 şi urm.

2 Fragilitatea teoriilor pomenite se va fi datorând insuficientei sistematizări a experienţei în jurul cadrelor. Teoriile scot în evidenţă, de obicei, caracterul „eliptic" al limbajului. Dar „eliptic" în raport cu ce? Adevărul este că vorbirea ţine seamă cu anticipaţie de cadre. Un discurs care se bazează pe cadre complexe poate fi mai „eliptic" din punct de vedere verbal decât altul bazat pe cadre sărace, ceea ce nu vrea să zică că el ar fi eliptic semanticeşte. Putem avea elipsă involuntară în cazul unei utilizări deficiente a cadrelor; însă, într-un asemenea caz, este vorba de o deficienţă a vorbitorului, şi nu de o caracteristică a limbajului. În alt sens, adevărata elipsă – elipsa intenţionată (omisiunea a ceea ce trebuie spus) – este chiar un instrument contextual (cf. 3.4.3.).

3 *Op. cit.,* p. 43-44.

4 *Op. cit.,* p. 117 şi urm.

5 Bühler nu înregistrează drept cadru ceea ce se va numi aici „situaţie" (cf. 3.2.1.), deoarece face din ea un „domeniu" particular al limbajului: „domeniul indicativ" *(op. cit.* p. 94 şi urm.). O atare interpretare e cu totul discutabilă: orice teorie a „domeniului indicativ" se bazează pe identificarea funcţională dintre localizatori şi gesturi, ceea ce nu se poate accepta (cf. n. 37).

6 *Op.cit.,*p. 161.

7 *Ibid*., p. 162-164.

8 Cf. W. HAVERS, *Handbuch der erklärenden Syntax,* Heidelberg, 1931, p. 43.

9 Zona este întotdeauna o formă de organizare idiomatică; limitele ei constituie o „izoglosă". Domeniul, în schimb este un orizont de experienţă obiectiv. Totuşi, o realitate în mod obiectiv unică poate fi cunoscută în variate feluri şi, ca atare, poate corespunde la mai mult de un domeniu. Astfel, „durerea de cap" şi „cefalalgia" sunt aceeaşi realitate, însă cunoscută în feluri deosebite; de aceea, *durere de cap* şi *cefalalgie* funcţionează în domenii diferite şi nu semnifică „acelaşi lucru". Chiar şi aceleaşi forme capătă valori distincte în domenii distincte: *langue* şi *parole* au un semnificat în limba franceză şi altul în domeniul lingvisticii.

10 În acest sens şi numele proprii sunt cuvinte tehnice: *Geltungskreis*-ul lor nu depinde de organizarea idiomatică, ci de domeniul în care este cunoscut obiectul lor.

11 În acest caz, se poate vorbi de domenii idiomatice: „seguidilla", „alborada", „torero", „gracioso" aparţin domeniului idiomatic spaniol. Alte domenii sunt ambientale (de mediu) sau dialectale, iar altele încă sunt interidiomatice. Acestea pot fi continue, dacă cuprind diferite idiomuri în întregime (ca pentru exemplul „casă"), sau discontinue, dacă în interiorul limitelor fiecărui idiom, cuprind anumite domenii (cum se întâmplă cu multe nume proprii şi cu terminologiile ştiinţifice).

12 La un subiect plurilingv, anumite cuvinte ale unei limbi pot fi afectate în valoarea lor semantică sau, cel puţin, în valoarea lor evocativă, datorită faptului că formele analoge semnifică în alte limbi. Un român unilingv foloseşte fără vreun fel de jenă verbul *a*

desmierda, al cărui semnificat are, în plus, o aură de inocenţă infantilă şi de tandreţe. Însă românii care cunosc alte limbi romanice sau latina ezită să folosească acelaşi verb şi, oricum, evidenţa etimologiei afectează grav ceea ce evocă cuvântul.

13 Recunoaşterea faptului că un cuvânt corespunde unei categorii verbale sau alteia depinde în mare măsură – uneori depinde integral – de „contextul lui imediat" sau de „asociaţiile lui sintagmatice", constatate în mod concret în enunţ; cf. L.J. PICCARDO, *EI concepto de „partes de la oración*", Montevideo, 1952, p. 13-16.

14 Enunţul: soarele este mai mare decât Peloponezul este strict adevărat pentru motivul că, într-adevăr, soarele este mai mare decât Peloponezul. Totuşi, ceea ce sugerează acest enunţ este fals (chiar dacă nu aceasta a fost intenţia lui Anaxagoras), şi aceasta tocmai pentru că „nu spune", adică nu indică celălalt termen al comparaţiei. Dacă despre o operă, căreia i s-au făcut zece recenzii favorabile şi una defavorabilă, spunem numai că „a fost aspru criticată", spunem adevărul, dar lăsăm să se înţeleagă cu totul altceva. „Contextul verbal negativ" permite acest tip particular de minciună, care constă în a insinua falsul spunând adevărul.

15 Ch. BALLY, *op. cit*., p. 81, consideră aceste nume ca „nume proprii ale limbii", pentru că nu observă existenţa şi funcţiunea contextului natural. Însă nu încape îndoială că este vorba de nume comune, ale căror denotate sunt cunoscute într-un singur exemplar. La numele proprii individualizarea nu depinde de contexte, ci aparţine numelor înseşi: numele propriu, cum a recunoscut încă ARISTOTEL, *De interpretatione* 17. a, este indivdual *prin natura lui* (şi nu prin vreo circumstanţă empirică).

16 Contrar a ceea ce crede K. BÜHLER, *op. cit*., p. 259, nu este vorba de un nume propriu.

17 Vezi, de ex., B. RUSSEL, *Introducction to Mathemarical Philosophy*, trad. span. *Introdución a la filosofía matemática*, Buenos Aires, 1945, p. 237–239, şi L.S. STEBBING, A *Modern Introduction to Logic*, Londra. 1950, p. 55 - 56.

18 Aceste trei planuri se disting în gramatică, în acord cu „nivelele" la care poate fi avut în vedere limbajul (cf. 1.1.4.). În plan teoretic, gramatica este teorie gramaticală sau gramatică generală: sarcina ei e aceea de a recunoaşte şi defini categoriile verbale şi gramaticale, ca moduri semantice ale vorbirii. În plan descriptiv, este descriere a schemelor formale de expresie de care dispune o limbă. Iar în plan analitic este analiză gramaticală (formală şi semantică) a funcţiunilor concret manifestate într-un text.

19 Contrar faţă de ceea ce pretinde formalismul lingvistic, limba nu poate fi studiată, „în sine şi pentru sine" şi cu atât mai puţin istoria ei. Cine ar putea înţelege, de exemplu, istoria lexicului romanic fără cunoaşterea civilizaţiei occidentale şi a creştinismului [catolic, n. trad.]?

20 „Ocazia", firește, are o funcţiune a ei în poem, ca semnalare a ceea ce e depăşit prin viziunea poetică. Un expedient destul de superficial şi ingenuu al hermetismului poetic – expedient vechi cât lumea, dar mereu înnoit de artizanii cerebrali ai poeziei – constă în a ascunde „ocazia", ceea ce, fără îndoială, nu certifică o viziune poetică.

21 Aceasta implică recunoaşterea caracterului propriu-zis lingvistic al comentariului „filologic”, al cărui obiectiv constă, în mare parte, în revelarea cadrelor în care textul studiat îşi capătă înţelesul deplin.

22 *Process and Reality*, trad. span. *Proceso y realidad*, Buenos Aires, 1956, p. 28-29.

23 Pe de altă parte, tot Whitehead observă, în alt loc, că într-un enunţ „există întotdeauna o referire tacită la mediul împrejurării în care se vorbeşte” (*op. cit.*, p. 357-358).

III. METODOLOGIE LINGVISTICĂ

Sorin STATI

IPOTEZA, INDUCŢIA ŞI DEDUCŢIA. OBSERVAŢIA ŞI EXPERIMENTUL. METODA MODELĂRII. STATISTICA*

Ipoteza, inducţia şi deducţia. În metodologia ştiinţelor, ipoteza e considerată ca o operaţie necesară, care de obicei precedă stabilirea oricărui adevăr; ipoteza este în general concluzia unei inducţii1. Pornind de la unele observaţii, mintea noastră anticipează asupra rezultatului, construind o explicaţie provizorie, care urmează a fi verificată (confirmată sau infirmată). Ipoteza e desigur „un produs al imaginaţiei omului de ştiinţă, dar nu un produs dezlegat de realitatea obiectivă, ci, dimpotrivă, cu atât mai valoroasă, cu cât e mai puţin liberă, cu cât e mai dependentă de fapte, cu cât surprinde şi reflectă mai adevărat şi mai plenitudinar aspecte ale naturii sau societăţii”2. Emiterea ipotezelor e de regulă precedată de observarea unor analogii; se construiesc „raţionamente prin analogie”.

Metoda ipotezei duce pe omul de ştiinţă la emiterea unor previziuni, „reflectarea anticipativă se cristalizează, în primul rând, sub formă de ipoteză”3.

Din istoria lingvisticii pot fi amintite numeroase ipoteze; iată câteva dintre ele:

– cele două ipoteze formulate în antichitate cu privire la originea limbajului (teza contractuală şi teza condiţionării naturale);

– ipotezele (susţinute în secolul al XIX-lea [r. ed.]) potrivit cărora orice limbă trece obligatoriu prin anumite perioade sau stadii de dezvoltare4.

Filozofia limbii din secolul nostru dezbate „ipoteza Sapir-Whorf”: modul de percepere a lumii e condiţionat de normele de exprimare ale fiecărei limbi. Limbajul determină atât formarea categoriilor logice, cât şi, în general, a tuturor formelor culturii5.

Dintre ipotezele valoroase, care au dus la progres în ştiinţa limbii, citǎm:

– ipoteza unei limbi comune indo-europene şi a unor limbi comune intermediare între aceasta şi limbile cunoscute din documente. (Exemple de limbi comune intermediare : germanica comună, slava comună ş.a.)

Rolul analogiei ca metodă de raţionament este evident: ipoteza limbilor comune şi a procesului de diversificare se bazează pe analogia cu limbi comune şi diversificări cunoscute din istorie (latina şi formarea limbilor romanice, de pildă)6;

– ipoteza că linearul B din Creta notează un dialect al limbii greceşti l-a dus pe Ventris la descifrarea, în 1953, a inscripţiilor redactate în acest sistem de scriere.

Inducţia constă în găsirea unui temei de explicare a fenomenelor prin descoperirea unor legi7. Acestea se formulează ca urmare a studierii unor fenomene accesibile observaţiei, dar ele se aplică şi fenomenelor inaccesibile sau care nu s-au produs încă. De la reflectarea realului se trece la oglindirea posibilului8. Bacon, de numele căruia se leagă impunerea metodei inductive, porneşte de la „dubla supoziţie că faptele sunt cârmuite de legi şi că din cercetarea unui număr suficient de fapte este verosimil să se desprindă legea care le guvernează”9. Nu se poate spune câte fapte particulare sunt suficiente pentru a garanta soliditatea unei inducţii; inducţia este în mod firesc incompletă10 (căci nu se pot colecţiona toate faptele particulare). Uneori sunt suficiente câteva fapte; Engels scria că o singură maşină cu aburi demonstrează tot aşa de bine ca şi zece mii de maşini că mişcarea mecanică poate fi obţinută din căldură11. Spre deosebire de certitudinea concluziilor deductive, concluziile inductive sunt doar probabile (sau, cum scria Kant, „pe cât am observat până acum, nu se găseşte nici o excepţie de la cutare sau cutare regulă”)12. Trebuie respinsă teza că nici o afirmaţie nu poate fi socotită valabilă până nu se va constata că ea se aplică la toate exemplarele unui tip, existente pe lume; susţinerea ei e o dovadă de agnosticism, mascat sub cerinţa, lăudabilă, a exactităţii, a preciziei13. Nu mai puţin primejdios este excesul contrar: efectuarea unor inducţii pripite, sprijinite pe câteva fapte nesemnificative. Istoria ştiinţelor – a lingvisticii inclusiv – arată că formularea legilor, descoperite prin inducţie, e supusă totdeauna corectărilor (cf. legile fonetice), ceea ce nu infirmă câtuşi de puţin valoarea inducţiei, ca metodă generală de descoperire a adevărurilor.

Plecând de la experienţe în număr necesarmente limitat – vom căuta să le alegem cât mai variate cu putinţă – determinăm prin calcul toate posibilităţile imaginabile în cadrul anumitor limite. Ca să verificăm calculul nu trebuie să cercetăm dacă teoria se aplică într-adevăr la toate obiectele existente. Trebuie numai să controlăm dacă calculul teoretic e în sine lipsit de contradicţii şi exhaustiv14. Numărul infinit de fapte studiate nu-i dă lingvistului posibilitatea să-şi formuleze conceptele de bază prin generalizare inductivă. De aici necesitatea folosirii deducţiei, deşi, prin obiectul ei, lingvistica e o „ştiinţă inductivă”15. Descrierea lingvistică este inductivă în dorinţa sa de a explica fidel realitatea obiectivă şi este deductivă din cauza necesităţii de a menţine coerenţa modelului şi de a ajunge la o generalitate coextensivă cu corpus-ul supus descrierii16.

Deducţia, metodă care se găseşte în unitate dialectică cu inducţia17, constă în străbaterea drumului invers, de la legi şi principii la luminarea fenomenelor particulare. La mijlocul secolului al XVIII-lea, Beauzée susţinea că gramatica generală este o ştiinţă, „pentru că are ca obiect numai speculaţia raţională asupra principiilor imuabile şi generale ale limbajului”18. În acest fel, „ştiinţa gramaticală este anterioară tuturor limbilor”19 – afirmaţie care trebuie apropiată de teza hjelmsleviană a apriorismului teoriei limbii. Se consideră la ora actuală că o disciplină oarecare e cu atât mai ştiinţifică, mai exactă, cu cât

are un caracter deductiv mai pronunţat. (În sprijinul lingvisticii matematice s-a adus şi argumentul că aplicarea metodelor matematicii la studiul limbii e o condiţie a progresului în lingvistică, deoarece matematica e prin excelenţă o ştiinţă deductivă.)

Reconstrucţia cuvintelor neatestate, pornind de la legile de evoluţie şi corespondenţă fonetică, implică folosirea metodei deductive. Astăzi, aplicarea cea mai discutată a metodei deductive în ştiinţa limbii este gramatica generativă, un tip de model logico-matematic20.

Într-un sens special, termenul deducţie a fost folosit de Hjelmslev pentru a denumi descompunerea unui obiect în părţi tot mai simple până se ajunge la unităţi inanalizabile21. Fragmentarea fluxului sonor în unităţi de diferite nivele (frază, propoziţie, morfem etc.) este aplicarea lingvistică a deducţiei înţelese în acest mod particular.

Observaţia şi experimentul. Metoda *observaţiei* este absolut obligatorie în orice ştiinţă; ea premerge descrierea, comparaţia, clasificarea. Opoziţii de felul „ştiinţe *descriptive* sau *de observaţie*" –„ştiinţe *teoretice*"*,* uzuale în jurul anului 1900, au căzut în desuetudine (ca şi distincţiile „ştiinţe istorice şi experimentale" sau „ştiinţe comparative şi experimentale")22; s-a văzut că observaţia, descrierea, istoria, experimentul sunt necesare tuturor disciplinelor. *Observarea* nu înseamnă *contemplare pasivă*; a aplica metoda observaţiei înseamnă a face o operaţie de selecţie (trebuie să ştii *ce* să vezi) şi un început de interpretare (e important *cum* vezi). În antichitate, în toate ştiinţele observaţia era deficitară; materialul acumulat era foarte sărac, iar valoarea lui era diminuată de unele interpretări şi teorii fanteziste. Observarea trăsăturilor fonetice, lexicale şi gramaticale ale unui text era dirijată spre descoperirea abaterilor de la anumite norme. În evul mediu, în limbile moderne se căutau similitudini de organizare lingvistică cu latina23. Gramaticii observau, sau credeau că observă, o scădere a posibilităţilor expresive de la limbile clasice la idiomurile moderne.

Împletind o observaţie mai liberă cu comparaţia detaliată a francezei cu latina, mai mulţi filologi ai secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea s-au pronunţat pentru egalitatea limbilor sau chiar pentru superioritatea celor moderne24.

Observaţiie făcute de autorii de gramatici „universale" erau şi ele adesea tendenţioase, căci trebuiau să sprijine ideea că, în esenţă, toate limbile pământului se reduc la o singură structură gramaticală, deosebirile fiind de ordinul accidentelor: „Grammatica una et eadem est secundum substantiam, in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur"25.

Eliberată de constrângeri de această natură, metoda observaţiei va da rezultate extrem de valoroase în secolul al XIX-lea, în colaborare cu metoda comparativă-istorică26. În lingvistică, un rol însemnat are „observaţia internă" sau „autoobservaţia", mai ales în cercetările de semantică; la acest tip de observaţie apelăm când discutăm despre „sentimentul vorbitorului".

Între observabţie şi *experiment* legătura este foarte strînsă. Experimentul „reprezintă observaţia ştiinţifică a unui fenomen provocat în condiţii cunoscute şi care pot fi variate în conformitate cu scopul cercetării"27. La baza utilizării acestei metode stă ideea că „procesele şi fenomenele naturale din natura vie pot fi izolate şi reproduse în laborator"28. Progresele mari ale medicinii moderne se datoresc introducerii de către Claude Bernard a metodei experimentale (cunoşti mai bine o boală când o poţi produce – la un animal), iar emanciparea psihologiei ca ştiinţă coincide în mod semnificativ tot cu introducerea experimentului29.

Varietatea experimentelor de lingvistică este foarte mare, deşi în mod obişnuit metoda experimentală este concepută foarte îngust, ca un auxiliar în studiile de fonetică articulatorie şi acustică. Efectuarea unei experienţe nu reclamă neapărat utilizarea unor instrumente.

Cel mai vechi experiment organizat pentru elucidarea unei probleme de lingvistică pare să fie cel relatat de Herodot: ca să afle care au fost primele cuvinte articulate la originea graiului, faraonul Psametih a izolat de societate doi copii care nu învăţaseră să vorbească şi prin intermediul unui pastor urmărea felul cum începeau să comunice între ei.

În cele ce urmează, vom indica sumar domeniile actuale de aplicare a metodei experimentale şi obiectivele urmărite.

Experimentul s-a dovedit de o maximă utilitate în investigaţiile aflate la limita dintre lingvistică, psihologie, fiziologie şi medicină: modul de producere a sunetelor vorbirii, legarea complexului sonor de anumite semnificaţii, învăţarea limbii de către copii, patologia limbajului.

Studiile anatomo-clinice ale cazurilor de afazie au constituit punctul de plecare al unor teorii asupra limbajului. Sunt cunoscute, de exernplu, interpretările lingvistice date de R. Jakobson tulburărilor afazice şi modul în care a adus observaţiile clinice în sprijinul doctrinei structuraliste30. Concepţia despre existenţa unor centri verbali preformaţi pentru limbaj a fost infirmată de constatarea că distrugerea la copii a zonei limbajului din emisferul cerebral stâng este urmată de preluarea de către emisferul drept a funcţiilor limbajului31.

Procesul de constituire a cuvântului ca *semnal independent* în exprimarea copilului a format obiectul a numeroase experienţe organizate de psihologi. S-a văzut că, în a doua jumătate a primului an, cuvântul acţionează asupra copilului numai ca un component al unui stimul complex. Treptat, diferitele componente *neverbale* ale stimulului complex (gesturi, figura adultului, situaţia etc.) îşi pierd eficienţa, iar componentul verbal se întăreşte, până când, în cele din urmă, cuvântul devine un semnal independent32. Valoarea comunicativă a limbajului creşte pe măsură ce cuvântul se eliberează de situaţia concretă, de care, iniţial, era legat indisolubil. Se ştie că şi în comunicarea dintre adulţi cuvântul acţionează ca un component al unui stimul complex (mimica, gesturile, situaţia), deci problema nu priveşte numai însuşirea limbajului de către copii33. Înţelesul unui cuvânt sau al unei fraze e perceput mai repede şi se evită ambiguităţile virtuale când intervine situaţia extralingvistică, contextul lingvistic.

Tot psihologii sunt aceia care şi-au propus să dovedească experimental că nu numai latura sonoră, ci şi latura semantică a cuvântului acţionează ca un semnal. Se citează experienţa lui G.H.S. Razran, care a elaborat la subiecţii săi (adulţi) un reflex condiţionat salivar la diferite cuvinte, apoi a încercat transferul reflexului asupra altor cuvinte, sinonime şi omonime. Acest transfer s-a efectuat mai uşor asupra sinonimelor. La rezultate asemănătoare a ajuns şi psihologul L.A. Şvarţ, care a imaginat următoarea experienţă: după elaborarea unui reflex condiţionat la cuvântul rus *doktor,* a urmărit dacă reacţia se manifestă şi la sinonimul *vrač,* la paronimul *diktor* „crainic", la echivalentul său dintr-o limbă străină cunoscută de subiecţi. Acestea şi alte experienţe susţin concluzia că, în condiţii normale de funcţionare a scoarţei cerebrale, reacţia faţă de aspectul acustic al cuvântului e dominată de legăturile de sens, iar în condiţiile scăderii capacităţiii de muncă a scoarţei cerebrale apar pe primul plan legăturile sonore34.

Sunetele vorbirii sunt cercetate cu ajutorul aparatelor din punctul de vedere al articulării şi al calităţilor lor acustice. Aparatura utilizată în experimente este fie specifică pentru fenomenele lingvistice (de exemplu, filmograful şi filmofonul[35]), fie proprie şi unor cercetări de altă natură (razele X folosite în lămurirea unor chestiuni de fonetică articulatorie, spectrograful ş.a.); […].

Despre experimentele de fonetică acustică specialiştii spun că au dat rezultate foarte valoroase, unele neaşteptate, dar că interpretarea lor lasă de dorit; cercetările sunt încă în „faza de copilărie". Cea mai amănunţită analiză acustică a sunetelor se obţine cu spectrograful[36]: spectrogramele sunt adevărate fotografii ale sunetelor. Experienţe realizate cu ajutorul spectrografului au arătat că nu toate vibraţiile care se produc când rostim un sunet sunt necesare ca interlocutorul nostru să-l recunoască. Importanţă reală (funcţiune comunicativă) au numai *tonul fundamental* şi primii doi formaţi[37], şi anume nu valorile lor absolute (exprimate în cifre), ci conturul formanţilor, distanţa dintre ei sau numai anumite porţiuni din formanţi[38].

Spectrogramele fiind reprezentări vizuale atât de minuţioase ale vorbirii, rezultatul transformării sunetelor în imagini a fost numit „vorbire vizibilă" (engl. *visible speech)*[39]. Deosebit de interesant e faptul că s-au construit şi aparate pentru retransformarea vorbirii vizibile în vorbirea audibilă. Acestea sunt aşa-numitele „maşini vorbitoare". Putem introduce într-o asemenea maşină şi spectrograme *artificiale,* adică desenate de cercetător. Vorbirea obţinută prin introducerea în „maşina vorbitoare" a unor spectrograme artificiale se numeşte *limbaj sintetic.* Se pot obţine experimental sunete care ni se par identice cu cele emise de om, deşi am introdus spectrograme foarte sumare, cu reprezentarea a mult mai puţine vibraţii decât ale sunetelor naturale. De aici s-a tras concluzia că, pentru identificarea unui sunet, nu e nevoie de prea multe vibraţii concomitente. (Celelalte vibraţii produse la articularea sunetelor, de aparatul fonator al omului, sunt deci redundante. Fonetica experimentală permite deci separarea trăsăturilor fonetice pertinente de cele nerelevante.)

„Maşinile vorbitoare" se numesc şi „sintetizori ai vorbirii" (în engl. *speech simulators).* Primul aparat de acest fel a lost inventat în 1791 de Wolfgang von Kempelen şi imita aparatul fonator al omului[40]. Alt tip de aparat arăta ca un instrument muzical cu claviatură şi pedale[41]. Limbajul sintetic e o realizare ideală pentru metoda experimentală: s-a putut construi în laborator un aparat care produce acelaşi efect ca aparatul fonator al omului, sunetele artificiale se confundă cu cele naturale.

Metoda modelării. Lingvistica se apropie de celelalte ştiinţe nu numai pentru că *toate* recurg la modelare, ci şi pentru că un anumit tip de modele (sistemele formale logico-matematice), verificat în matematică, fizică, biologie ş.a., şi-a găsit aplicări recente în ştiinţa limbii. Interpretările noţiunii de model nu sunt unitare[42], dar e cert că procedeele de modelare aparţin *gândirii analogice.* Modelul, în sensul cel mai larg, este un *analogon* care se substituie obiectului cercetării; prin modelare obiectul acesta (numit *original)* e supus unei investigaţii în mod mijlocit prin înlocuirea lui cu alt obiect (numit *model).* Modelul este un obiect sau o construcţie (materializată sau ideală) care reproduce, în condiţii dinainte stabilite, alt obiect sau proces şi îl reproduce fie ca structură, fie funcţional[43]. Ştiinţele recurg la această cale ocolită ori de câte ori consideră necesară cercetarea unui obiect cu metode care nu i se pot aplica direct. Scopul modelării este îmbogăţirea cunoştinţelor despre obiectele modelate, modelele au o funcţie euristică[44].

În diverse ştiinţe, lingvistica inclusiv, termenul *model* apare adesea cu o accepţie îngustă, aceea de model matematic: se consideră, anumite mulţimi de obiecte şi se definesc, în aceste mulţimi, anumite relaţii şi operaţii. Se aleg anumite proprietăţi ale

mulţimilor, relaţiilor şi operaţiilor considerate. Apoi, pe cale deductivă, se obţin proprietăţi noi, care duc la definirea unor noi mulţimi, relaţii şi operaţii. Deoarece mulţimile, relaţiile şi operaţiile considerate iniţial au fost astfel alese încât să admită o interpretare relativă la obiectul modelat, rezultatele obţinute prin deducţie vor admite şi ele o astfel de interpretare. Se ştie însă că metodele deductive se pot aplica numai în cadrul unor sisteme formale, iar faptele de limbă sunt departe de a avea acest caracter. De aceea se procedează mai întâi la o modelare nematematică a obiectului; uneori între un fenomen şi un model al său matematic se interpun mai multe descrieri intermediare45. Lingvistica structurală a furnizat lingvisticii matematice mai multe modelări nematematice care au pregătit calea modelării matematice.

O direcţie urmată de modelare este *simplificarea* prin operaţii de analiză, de abstractizare etc. Dacă modelarea chimică a unei molecule de apă prin schema46:

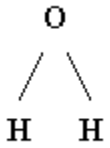

are un caracter vădit simplificator, afirmaţia rămâne valabilă şi pentru o schemă ca

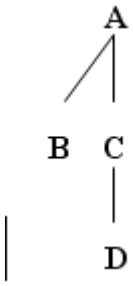

simbolul structurii sintactice a propoziţiei *acum respinge această propunere,* unde cele patru litere notează concepte foarte abstracte: „Gramatica unei limbi naturale este o structură postulată, care conţine concepte foarte abstracte, utilizate pentru a explica formarea de către vorbitor a enunţurilor gramaticale ale limbii lui. Ea (= gramatica) conţine multe entităţi care nu pot fi observate direct în structura fizică a nici unei propoziţii, dar care trebuie admise prin ipoteză că o sursă din care pot fi derivate multe enunţuri diferite”47.

Un model diferit de cel al analizei fonetice şi gramaticale tradiţionale este analiza în constituenţi imediaţi, care prinde într-un mod nou jocul raporturilor de subordonare în manifestarea lor paradigmatică şi sintagmatică. Modul în care creierul omenesc elaborează fraze din unităţile păstrate în memorie a început a fi cercetat cu modele generative. Procesele de codificare şi decodificare, ascunse observaţiei noastre, nu pot fi studiate decât pe calea modelării. Un grup însemnat de modele sunt cele probabilistice; ele descoperă legăturile cantitative dintre unităţile lingvistice şi se pretează uneori prin sugestiile pe care le oferă, la interpretări diacronice.

Modelele folosite în studiul limbajului se ierarhizează după gradul de abstractizare al conceptelor propuse. În general, cele matematice operează cu abstracţii de ordin superior, obţinute nu în mod nemijlocit din obiectele realităţii, ci prin intermediul altor abstracţii.

Discuţia modelelor matematice trebuie legată de problema, mai generală, a utilităţii metodelor matematice în lingvistică şi a caracterului de „ştiinţă exactă" al disciplinei noastre. Lingviştii, ca şi specialiştii în alte domenii, rămân adesea dezamăgiţi de rezultatele obţinute în urma aplicării metodelor matematice. Explicaţiile acestui fapt sunt urmaătoarele:

– matematicianul dă descrieri parţiale, iar cel care îl solicită aşteaptă de la el descrieri exhaustive;

– matematicianul stabileşte de obicei proprietăţi pe care fenomenul studiat le are în comun cu alte fenomene, în timp ce specialistul în fenomenul studiat caută proprietăţile specifice acestuia;

– matematicianul nu se ocupă decât rareori de o problemă, în forma în care ea i se propune de către nematematician, ci o reformulează, o restructurează în aşa măsură, încât nematematicianul n-o mai recunoaşte48.

Către sfârşitul secolului al XIX-lea [r. ed.] destule voci proclamau caracterul de *ştiinţă exactă* al lingvisticii şi Hasdeu putea scrie: „Procedura lor [= a lui Pott, Curtius, Corssen, Ascoli] nu diferă mai întru nimic de a naturalistului celui mai exact, celui mai scrupulos în observaţiunea fenomenelor curat biologice"49.

Pentru Hasdeu, lingvistica este cea mai exactă ştiinţă „sociologică", a formelor sonore ca şi a „sufletului limbii", a variaţiilor teritoriale şi individuale ale sistemului lingvistic, ca şi a relaţiilor cu istoria poporului. Criticile aduse neogramaticilor şi afirmarea altor şcoli lingvistice la începutul secolului al XIX-lea [r. ed.] au zdruncinat atare convingeri.

În ultimele decenii, lingviştii, ca şi specialiştii în alte ştiinţe antropologice, având sentimentul ca metodele „clasice" au valoare cognitivă redusă şi că lasă loc variatelor interpretări subiective, sunt tentaţi „să se agaţe de metodele ştiinţelor naturale, şi chiar de certitudinea matematică. Ştiinţă umană, lingvistica trebuie să scape de acest ajutor iluzoriu"50. Nu toţi lingviştii împărtăşesc însă acest punct de vedere.

Statistica. Metoda statistică a fost, dintre toate metodele riguroase ale ştiinţelor pozitive, cel mai uşor acceptată de numeroşi lingvişti în urma constatării că legile statistice guvernează comportamentul verbal, în aparenţă voluntar şi conştient51. Statisticianul pune în lumină mediile, tendinţele, lăsând la o parte detaliile, oricât ar fi de specifice; în consecinţă, când apelăm la metoda statistică, obţinem o orientare generală şi nu explicaţia unui eveniment individual52. Dar simplificarea de tip statistic se dovedeşte indispensabilă53. Ca şi despre biologia contemporană, se poate susţine despre ştiinţa limbii că „se găseşte acum în faza când apar primele *explicaţii cantitative ale aspectelor calitative ale* fenomenelor"54. Metoda statistică apropie lingvistica de numeroase discipline; de exemplu, două noţiuni de bază ale statisticii provin din fizică: ergodicitatea şi entropia în analiza limbii, *ergodicitatea* se manifestă prin aceea că, în texte lungi, frecvenţele fiecărei unităţi lingvistice se stabilizează şi devin sensibil egale. (De pildă, în două texte a trei rânduri o anumită literă poate apărea cu frecvenţe foarte diferite; în două texte a 50 de pagini fiecare, frecvenţa literei respective va fi aproximativ aceeaşi.) *Entropia* măsoară nedeterminarea pe care o elimină un mesaj lingvistic; ea este o măsură a dezordinii. Apariţia unei unităţi lingvistice într-un punct al unui text e rezultatul unei alegeri efectuate între *n* unităţi, cu probabilităţi diferite, care ar fi putut apărea în acel punct. Cu cât *n* este mai mare, entropia (nedeterminarea) este mai mare. Dacă apariţia unei anumite unităţi (fonem, morfem, cuvânt) este previzibilă, unitatea se numeşte *redundantă,* iar nedeterminarea eliminată de ea este nulă55.

Statistica a dat rezultate interesante în studiul lexicului şi al sunetelor: de exemplu, în engleză nu se rostesc mai mult de 10-15 cuvinte fără ca unul dintre ele să se repete, deşi în *Oxford English Dictionary* figurează 500 000 de unităţi lexicologice. Frecvenţa unui cuvânt – arată legea lui Zipf – e invers proporţională cu rangul său. (Prin „rang" se înţelege locul pe care îl ocupă un element într-o listă în care elementele sunt dispuse în ordinea descrescândă a frecvenţei. De exemplu, elementul cel mai frecvent are rangul unu.) De pildă, în *Ulysses* de Joyce, un cuvânt cu rangul 10 e folosit de 2053 de ori, un cuvânt cu rangul 100 apare de 265 de ori, iar un cuvânt cu rangul 1000 e folosit de 26 de ori56. Pentru limba română s-a făcut un studiu al frecvenţei cuvintelor în operele marilor scriitori pe baza a zece lucrări57. Textele însumează 50.000 de cuvinte, care reprezintă repetarea a 4547 de unităţi lexicale diferite; aproximativ a şaptea parte a corpusului constă numai din repetarea cuvintelor *de, şi, el, avea.* Până la rangul 27 inclusiv apar numai prepoziţii, conjuncţii, pronume, adverbe primare şi articole. La rangul 42 apare primul substantiv.

Folosind statistica, exprimăm în formule unele adevăruri intuite de lingvişti, de exemplu: există o relaţie direct proporţională între numărul de sensuri al unui cuvânt şi frecvenţa sa şi o relaţie invers proporţională între frecvenţa cuvântului şi numărul de foneme din care e alcătuit.

În mai multe limbi, mai ales în stilul conversaţiei uzuale, predomină monosilabele (în engleză, în vocabularul convorbirilor telefonice primele 30 de cuvinte clasate în ordinea descrescândă a frecvenţei sunt monosilabe; surprinde faptul că şi germana, cu foarte multe cuvinte polisilabice, arată aceeaşi preferinţă pentru monosilabe58). În limba română, frecvenţa cea mai mare o au cuvintele de o silabă (39,37%) şi de două silabe (24,11%). Dintre cuvintele bisilabice, cele mai frecvente sunt de tipul (consoană + vocală) + (consoană + vocală): CV – CV. Dintre cuvintele trisilabice, cele mai frecvente au structura CV – CV – CV59. În cercetarea cantitativă a fonemelor s-a studiat diferenţa dintre consoane din punctul de vedere al înclinării lor de a apărea lângă vocala silabei (criteriu numit *„aderenţă silabică"*)60. Calculul frecvenţei sunetelor (izolate sau pe grupuri) ajută la caracterizarea cantitativă a fizionomiei unei limbi – lucru observat încă de Hasdeu; frecvenţa cuvintelor e interesantă în studierea fondului *principal lexical, a vocabularului fundamental* […], precum şi în investigaţiile stilistice61. Poetica – se spune tot mai des în ultima vreme – poate deveni o ştiinţă cantitativă, căci „stilistica e o ştiinţă a abaterilor lingvistice, iar statistica e ştiinţa abaterilor în general"62. Celor care contestă valoarea metodelor exacte (printre care şi statistica) în lingvistică, sub cuvânt că aceasta operează foarte mult cu elemente ideale, subtile, necantificabile, li se poate răspunde cu argumentele adepţilor unei poetici „exacte"63: (a) să nu se confunde observaţia cu faptul observat. Poezia se opune ştiinţei ca fapt, dar această opoziţie nu prejudiciază cu nimic metoda de observare adpotată. Diferenţa dintre astrologic şi astronomie nu e în stele, ci în spiritul oamenilor care le studiază; (b) faptul de a cunoaşte mecanismele unui fenomen nu împiedică deloc aceste mecanisme să funcţioneze ca şi înainte de a le fi smuls tainele. Pământul a rămas imobil în ochii noştri şi după ce am aflat că se învârteşte64.

---

* Subcapitole din volumul: Acad. Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald (rcd.), *Tratat de lingvistică generală,* 1972, p. 77-88.

1 Henri Wald, *Elemente de epistemologie generală*, Bucureşti, 1967, p. 128. Cunoaşterea se ridică de la experienţă la ipoteză printr-o inducţie spontană, intuitivă (*ibidem*, p. 201).

2 A. Joja, *Studii de logică*, II, Bucureşti, 1966, p. 505.

3 Henri Wald, *lucr. cit*., p. 200.

4 Graur – Wald, *Ist. ling*., p. 36-38

5 Vezi S. Stati, *Interferenţe lingvistice*, Bucureşti, 1971, p. 153-158; id., *Omul prizonier al limbajului* ?, în vol. *Limbaj, şi educaţie*, Bucureşti, 1972.

6 Tot pe baza unor analogii se construiesc şi astăzi ipoteze, de exemplu atunci când se fac previziuni asupra dezvoltării limbilor actuale: schimbări morfologice, de vocabular, dispariţia de idiomuri. În unele lucrări de lingvistică modernă se vorbeşte de caracterul ipotetic al unităţilor limbii: fonem, morfem, cuvânt.

7 „Inducţia nu se poate justifica în afara ipotezei, confirmată de o practică constrângătoare, a existenţei obiective a legilor naturii" (A. Joja, *lucr. cit*., p. 502).

8 Henri Wald, *lucr. cit*., p. 128.

9 A. Joja, *lucr. cit*., p. 501

10 Hegel, *Logica*, Bucureşti, 1962, p. 322.

11 Vezi F. Engels, *Dialectica naturii*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1966, p. 206.

12 Henri Wald, *lucr. cit*., p. 115. Vezi şi F. Bercelli, *Note sull'interpretazione dei termini „probabilitŕ" e „induzione*", „Lingua e stile" III, 1968, 1.

13 Graur, *Studii*, p. 488. „Pretenţia de a nu trage concluzii decât pe baza tuturor exemplarelor din lume ar duce la desfiinţarea ştiinţei" (*ibidem*, p. 400).

14 Hjelmslev, *Le langage*, Paris, 1966, p. 140 – 141.

15 I.I. Revzin, *Models în Language*, Londra, 1966, p. 2.

16 Greimas, *Sémantique*, p. 68.

17 Henri Wald, *lucr. cit*., p. 137 -170.

18 Beauzée, la Henri Wald, *lucr. cit*., p. X-XI.

19 *Ibidem*, p. X.

20 Vezi, mai departe, p. 131 şi urm. [r. ed.]

21 *Prolegomena*, p. 13.

22 *Dialectica metodelor în cercetarea ştiinţifică* I, Bucureşti, 1966, p. 323.

23 Asemănările observate erau adesea rezultatul unor *interpretări* tendenţioase.

24 De exemplu, Du Bellay, *Défense et illustration de la langue française,* şi opusculul lui Frain du Tremblay (1703), edificator prin chiar titlul sau: *Traité des langues, où l'on donne des principes et des règles pour juger du mérite et de I'excellence de chaque langue, et en particulier de la langue française.*

25 Formularea aparţine unui predecesor al autorilor de gramatici „universale": Roger Bacon, citat de Robins, *lucr. cit.,* p. 77.

26 „Lingvistica a devenit ştiinţă din ziua în care a încetat să impună reguli pentru a observa faptele" (Jean Cohen, *Structure du langage poétique,* Paris, 1966, p. 17).

27 *Dialectica metodelor în cercetarea ştiinţifică*, II, Bucureşti, p. 219.

28 *Ibidem,* I, p. 323, unde se insistă asupra faptului că metoda experimentală nu trebuie înţeleasă, în mod unilateral, ca cercetare pe baza manipulării unor aparate.

29 Vezi Al. Roşca şi colectivul, *Tratat de psihologie experimentală,* Bucureşti, 1963, p. 11; Henri Baruk, *La psychopathologie experimentale,* Paris, 1964, p. 5-6.

30 Jakobson, *Essais,* p. 43-67. Pentru problema afaziei, cf. H. Hécaen, R. Angelergues**.** *Pathologie du langage,* Paris, 1965.

31 *Dialectica metodelor…*, II, p. 249-250.

32 Experienţele sunt relatate de Al. Roşca, *lucr. cit., p.* 240 şi urm.

33 T. Slama-Cazacu afirmă *(Limbaj şi context,* Bucureşti. 1959, p. 296, 422) că între limbajul situaţional al copilului şi cel contextual al adultului e cel mult o diferenţa de grad.

34 Al. Roşca, *lucr. cit., p.* 256-261. Experimentul joacă un rol de seamă în psiholingvistică: vezi Slama-Cazacu, *Psiholingvistică, passim.*

35 Realizate în laboratorul Centrului de fonetică şi dialectologie din Bucureşti al Academiei […]; vezi V. Şuteu, Gh. Abălaşei, *Noi mijloace de cercetare în fonetica experimentală,* SCL X, 1959, 3. Filmograful e un aparat care transformă vibraţiile sonore în impulsuri luminoase care se înscriu pe o peliculă. Astfel se obţin *filmograme* („sunete filmate"). Introduse în filmofon, filmogramele se transformă din nou în sunete.

36 Primul a fost construit în 1940, în S.U.A. Aparatul a fost comercializat în 1948 sub numele de Sona-Graph.

37 Sau primii trei formanţi, după părerea unora; vezi Valeriu Şuteu, *Observaţii asupra structurii acustice a vocalelor româneşti,* **i, e, a, o** şi **u**, SCL XIV 1963, 2, p. 179 – 198.

38 Perceperea unei vocale nu depinde de valoarea absolută a frecvenţei formanţilor săi, ci de raportul care există între frecvenţa formanţilor acestei vocale şi cea a celorlalte vocale pronunţate de acelaşi vorbitor. Zona acustică de trecere de la un sunet la altul are o importanţă deosebită în identificarea consoanelor; ea constituie „inima perceperii unei consoane". O explozie corespunzătoare frecvenţei de 1440 de perioade pe secundă e auzită ca un /p/ când e urmată de /i/ şi ca un /k/ dacă trecerea se face spre /a/. Invers, explozii

cu frecvenţe diferite sunt interpretate auditiv ca fiind aceeaşi consoană (André Rigault, *La synthèse de la parole, „Etudes de linguistique appliquée*", I, 1962, p. 63-64).

39 Lucrarea clasică în acest domeniu este R.K. Potter, G.A. Kopp, H. C. Green, *Visible speech,* New York, 1947.

40 Descrierea lui la A. Rigault, *lucr. cit.* p. 55; Francis Ingemann, *Simulated speech*, în *Linguistics today,* edited by A.A. Hill. New York-Londra, 1969, p. 207-208.

41 Francis Ingemann, *lucr, cit.* p. 208.

42 Vezi o enumerare de accepţii în Yuen Ren Chao, *Models in linguistics and models in general*, în *Logic, methodology and philosophy of science*, Proc. of the 1960 Intern. Congr. Standford (California), 1962.

43 *Materialismul dialectic* (manual), Bucureşti, 1963, p. 342.

44 Consideraţii generale asupra utilităţii aplicării în lingvistică a metodei modelării, la N.D. Andreiev, *Models as a tool in the development of linguistic theory*, „Word", 1962, 1-2; S. Stati, *Modelarea în cercetarea lingvistică,* în *Materialismul dialectic şi ştiinţele naturii,* X, 1965; M. Gross, *L'emploi des modèles en linguistique,* „Langages", 9, 1968; cf. şi L. Revzin, *lucr. cit.*; F. Kiefer, *Mathem. linguistics.*

45 Marcus-Nicolau-Stati, *Lingv. mat.,* p. 72-74.

46 V. Săhleanu, *Despre valoarea teoretică şi practică a modelelor,* în *Materialismul dialectic şi ştiinţele naturii,* X, p. 407.

47 R. Lees, recenzie la N. Chomsky, *Syntactic Structures,* „Language", 1967, 3. Caracterul de modelare (matematică) al schematizării structurii sintactice în modul arătat mai sus e discutat de Paul L. Garvin, *The definitional model of language,* în *Natural Language and the Computer,* editat de P.L. Garvin, University of California, 1963.

48 Marcurs, *Poetica,* p. 15.

49 B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrăni, Isloria limbei române,* partea I, vol. Ill, *Principii de linguistică,* Bucureşti, 1881, p. 14.

50 Leroy, *Lingu. moderne,* p. 178.

51 G.K. Zipf observă că, „din toate comportamentele omeneşti, limbajul e singurul continuu care poate fi izolat cu un risc minim de deformare, care poate fi determinat şi studiat statistic cu o mare exactitate" (cit. de George A. Miller, *Langage et communication,* Paris, 1956, p. 112). O lucrare de bază privind statistica în lingvistică este Ch. Muller, *La statistique linguistique,* Paris, 1968.

52 Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Fonostalislica limbii române, B*ucuresti, 1968, p. 6.

53 G. A. Miller, *lucr. cit.,* p. 112-113.

54 *Dialectica metodelor…,* p. 383.

55 Pentru aplicarea la studiul limbajului a teoriei informaţiei, cf. Marcus-Nicolau-Stati, *Lingv. mat.,* p. 221-262, şi lucrarea de popularizare, M. Rosenblalt-Roth, *Teoria informaţiei pe înţelesul tuturor.* Bucureşti, 1966.

56 Malmberg, *Nouv. tendances,* p. 286-287.

57 V. Şuteu, *Observaţii asupra frecvenţei cuvintelor în operele unor scriitori români,* SCL X, 1959, 3.

58 La 11.000.000 de cuvinte-text, 50% sunt monosilabice, iar cele tetrasilabice, reprezintă numai 8,4%. Cifrele rezultă din calculele lui Kaeding, autorul primului dicţionar de frecvenţe, apărut la sfârşitul secolului al XIX-lea [r. ed.]. Pentru problema preferinţei acordate monosilabelor, vezi G. A. Miller, *lucr. cit.,* p. 125.

59 A. Roceric-Alexandrescu, *lucr. cit.* p. 153.

60 Bengt Sigurd, *Rank order of consonants*, „Studia linguistica", IX, 1955.

61 Stilul a fost definit ca „o abatere care se defineşte cantitativ în raport cu o normă" (P. Guiraud, *Problčmes et méthodes de la statistique linguistique,* Paris, 1960, p. 19).

62 Jean Cohen, *lucr. cit*., p. 14. Vezi acum Marcus, *Poetica*, p. 145-152.

63 Marcus, *Poetica*, p. 17-19.

64 Jean Cohen, *lucr. cit*., p. 24.

Alexandru GRAUR

METODA COMPARATIVĂ-ISTORICĂ. ÎNCERCĂRI DE PERFECŢIONARE A METODEI COMPARATIVE-ISTORICE*

Lingvistica, în înţelesul pe care i-l dăm astăzi, datează de la începutul secolului al XIX-lea şi este strâns legat de crearea metodei comparative-istorice. Aceasta a rămas până astăzi principala metodă de cercetare lingvistică şi numai graţie aplicării ei lingvistica a devenit o ştiinţă. Afirmaţiile făcute aici stârnesc, uneori, proteste şi se arată că a existat şi mai înainte o ştiinţă a limbii. Lucrul este adevărat într-un anumit fel şi s-a arătat şi în paginile precedente. În decursul secolelor s-au adunat materiale valabile din diverse limbi, au fost alcătuite descrieri ale diverselor sisteme gramaticale, s-au elaborat comentarii privind limba diferiţilor autori (în special latini şi greci), indici de cuvinte etc. Au fost culese unele informaţii care astăzi n-ar mai putea fi obţinute, de exemplu în secolul al XVI-lea flamandul B u s b e c q a descoperit în Crimeea o populaţie care mai vorbea limba gotică şi a adunat un vocabular foarte util pentru germaniştii actuali.

Lipsea, însă, un mijloc de control al ipotezelor, în special în ce priveşte etimologiile, unde fantezia era suverană. Originea cuvintelor din limbile europene era căutată fie în ebraică, deoarece se pornea de la credinţa că începuturile omenirii sunt cele descrise de *Biblie,* fie în fraze din aceleaşi limbi, omiţându-se părţi ale cuvintelor. De exemplu, cuvântul latinesc *cadauer* „cadavru" (derivat de la verbul *cado* a „cădea") era explicat prin lat. *caro data uermibus* „carne dată viermilor", iar lat. *uolpes* „vulpe" prin lat. *uolo* „ a zbura" şi *pes* „picior". Nici un fel de diferenţe nu împiedicau stabilirea de legături etimologice; de exemlu, în materie de formă, unii explicau cuvântul francez *cheval* „cal" prin lat. *equus,* alţii prin gr. *hippos,* iar în materie de înţeles, lat. *lucus* „poiană" era explicat prin *a non lucendo* „pentru că nu e luminos" (în realitate, lucus este „luminiş", pentru că în comparaţie cu restul pădurii are lumină). Dar dacă autorii acestor teorii nu puteau demonstra că au dreptate, nu exista nici mijlocul de a dovedi că greşesc. Trebuia găsită o metodă ştiinţifică pentru controlul etimologiilor, care sunt o parte esenţială a lingvisticii, căci pe ele se sprijină gramatica istorică şi în general întreaga istorie a limbilor.

La crearea metodei comparative a contribuit foarte mult cunoaşterea limbii sanscrite. După ce India a fost cucerită de englezi, diferiţii cercetători europeni au ajuns să cerceteze şi să studieze vechile texte indiene, despre care au scris apoi lucrări mult citite în Europa. Încă din secolul al XVI-lea s-au făcut unele studii comparative între diverse limbi, nu totdeauna înrudite între ele. Pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, chiar şi fără cunoaşterea limbii sanscrite, aceste preocupări s-au adâncit şi au dat naştere la lucrări care compară nu numai limbi indo-europene. Astfel, M. V. L o m o n o s o v a lăsat o scrisoare, nepublicată, în care demonstra, pe bază de comparaţii lexicale, înrudirea între limbile slave, baltice, germanice, greacă şi latină. Trebuie spus apoi că R a s m u s R a s k, autorul unei importante lucrări de gramatică comparată, despre care se va vorbi ceva mai departe, nu cunoştea încă limba sanscrită. Totuşi, cunoaşterea acestei limbi a dat un impuls decisiv studiilor lingvistice. Mai înainte, când se studiau limbile vechi, se luau de obicei în consideraţie numai greaca şi latina, ceea ce nu putea deschide un orizont destul de vast. Uneori se atrăgea în comparaţie şi ebraica, şi aceasta nu putea să ducă decât la complicaţii inutile, deoarece, după cum se ştie astăzi, ebraica nu este înrudită cu greaca şi latina. Descoperirea sanscritei a lărgit considerabil baza de comparaţie, şi cum textele indiene, compuse la o dată foarte veche, cuprind numeroase arhaisme, ele au putut lămuri multe particularităţi, altfel inexplicabile, ale limbilor clasice. La aceasta se mai adaugă faptul că familiarizarea cu lucrările gramaticilor indieni a permis specialiştilor europeni să înţeleagă mai bine procesele din limbile noastre şi astfel, pe bază de comparaţie, să lămurească istoria limbilor înrudite.

Încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea era „în aer" ideea că sanscrita este înrudită cu principalele limbi europene, şi această idee a fost enunţată în diverse lucrări independente una de alta. Astfel, în 1767 francezul C o e u r d o u x, la 1786 englezul W i l l i a m J o n e s au exprimat-o în public. În anul 1811 s-a prezentat Academiei de Ştiinţe din Petersburg un raport, rămas anonim până astăzi, în care se demonstra înrudirea limbii ruse cu limba sanscrită, multe dintre apropierile făcute acolo fiind considerate şi astăzi ca valabile. Dar metoda comparativă-istorică a fost constituită abia în momentul în care comparaţia dintre limbi a dus la luminarea trecutului lor.

Prima lucrare tipărită care şi-a propus acest scop şi a reuşit să-l atingă a fost a germanului F r a n z B o p p (1791-1867): *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache în Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprachen,* Frankfurt a. M., 1816. Această lucrare este considerată ca actul de naştere al metodei comparative şi al lingvisticii istorice. Se cuvine, înainte de a discuta

despre meritele şi lipsurile lucrărilor lui Bopp şi ale contemporanilor săi, să vedem ce este metoda comparativă, folosită pe vremea aceea pentru prima oară.

Principiile metodei. Metoda comparativă-istorică este un ansamblu de procedee cu ajutorul cărora se studiază evoluţia limbilor înrudite, adică provenite dintr-un izvor comun, şi scopul ei este să lumineze istoria acestor limbi.

Există două trăsături ale limbii care fac posibilă aplicarea la studiul limbilor a metodei comparative (după cum absenţa unor trăsături similare face imposibilă aplicarea aceleiaşi metode la studiul altor fenomene): 1. aspectul complexului sonor al cuvântului nu este determinat de sensul cuvântului; 2. regularitatea schimbărilor fonetice. Le vom examina pe rând.

Comparăm între ele două cuvinte din două limbi. Punând faţă-n faţă rom. *mal* şi fr. *mal* „rău", nu vom putea trage nici o concluzie din asemănarea lor formală, deoarece ele au înţelesuri cu totul diferite. De asemenea, comparând rom. *masă* cu fr. *table,* nu vom putea ajunge la lămurirea istoriei celor două limbi sau a celor două cuvinte, deoarece, deşi înţelesul acestora este similar, forma lor nu seamănă deloc. Alta este însă situaţia când a vorba de cuvinte care seamănă ca formă şi au înţeles similar sau cel puţin nu diferă atât de mult, încât diferenţele dintre ele să nu poată fi explicate; atunci ne punem întrebarea de unde vine asemănarea.

Arbitrarul semnului lingvistic. Lingviştii vorbesc adesea de a r b i t r a r u l s e m n u l u i l i n g v i s t i c, înţelegând prin aceasta ideea justă că orice grup de sunet este capabil să exprime orice înţeles, dacă colectivitatea este de acord să le lege unul de altul. Ceea ce noi numim *foc* se numea în latineşte *ignis,* iar în ruseşte se zice *ogon*,* în daneză *ild* (citit *il),* în germană *Feuer,* în albaneză *zjarm* (citit *ziarm),* în bretonă *tan,* în maghiară *tűz,* în turcă *ateş,* în chineză *huo.* Chiar în aceeaşi limbă, aceeaşi noţiune poate fi exprimată prin două complexe sonore diferite, la date diferite, sau în regiuni diferite: „foc", în greaca veche, se zicea пÔr, iar în greaca modernă, φωtiŠ; în latineşte, într-o epocă mai veche, se zicea *ignis,* dar mai târziu acest cuvânt a fost înlocuit prin *focus.* În sfârşit, chiar în acelaşi timp şi în acelaşi loc acelaşi obiect poate fi numit în două feluri: în daneză, în afară de *ild,* focului i se mai zice şi *blus.* Pe de altă parte, chiar în aceeaşi limbă, acelaşi complex sonor poate denumi obiecte diferite: în ţară noastră, în unele regiuni, calului tânăr i se zice *cârlan,* iar berbecului tânăr i se zice *noatin,* pe când în alte regiuni calul este numit *noatin,* iar berbecul este numit *cârlan.* De ce toate acestea? Pentru că în natura obiectului nu este nimic care să ceară să-l denumim cu anumite sunete, şi nu cu altele; de exemplu, în natura focului nu este nimic care să pretindă că noţiunea să fie numită numaidecât *foc,* şi nu altfel; grupul de sunete *f-o-c* nu are nimic comun cu sensul de „foc", afară de faptul că ne-am deprins să le asociem unul cu altul. Este deci normal ca, în fiecare limbă, fiecare noţiune să fie numită cu alt complex sonor, de vreme ce între o anumită noţiune şi un anumit complex sonor nu există o legătură obligatorie.

Cum se face atunci că lui *foc* îi corespunde în italiană *fuoco,* în spaniolă *fuego,* în portugheză *fogo,* în franceză *feu*? Cum s-a întâmplat că toate popoarele de limbă romanică să folosească complexe sonore atât de asemănătoare între ele pentru a exprima acelaşi înţeles? Explicaţia este că toate aceste limbi au moştenit cuvântul din latineşte, nu şi l-a creat fiecare în parte. Prin urmare, nu se poate spune că din întâmplare mai multe limbi au ajuns la complexe sonore atât de asemănătoare pentru a exprima acelaşi sens, ci asocierea s-a făcut o singură dată, în limba de bază.

Putem astfel folosi comparaţia pentru a trage concluzii asupra originii comune a cuvintelor şi, implicit, a limbilor. Această metodă nu este aplicabilă la alte fenomene decât limba, sau cel puţin nu în felul în care e aplicată în lingvistică. S-au făcut încercări de a o aplica la etnografie, la folclor etc., dar aceste încercări s-au soldat cu un eşec. Găsim la populaţii diferite acelaşi costum sau aceleaşi poveşti, aceleaşi arii muzicale. Dar, acestea se pot împrumuta şi se împrumută efectiv cu mare uşurinţă: e destul că un român să meargă în Argentina, sau ca un argentinian să vină în România, pentru că în cele două ţări să existe poveşti sau cântece identice. Găsim în România şi în Japonia case cu acoperişul înclinat, dar nu vom vorbi de înrudirea popoarelor: ploile şi zăpezile frecvente în ambele ţări au constrâns ambele populaţii să ia măsuri de securitate. Dar când întâlnim cuvinte la fel, cine a constrâns limbile să le adopte? Înţelesul este impus de realitatea înconjurătoare; ne trebuie un cuvânt cu care să denumim „noaptea", aşa cum le trebuie şi altor limbi, pentru că în toate ţările s-a constatat existenţa nopţii şi oamenii au simţit nevoia să vorbească despre ea. Dar cine a impus grupul de sunete cu care e numită? De ce se zice în româneşte *noapte,* în italieneşte *notte,* în franţuzeşte *nuit,* în spaniolă *noche,* în portugheză *noite,* în germană *Nacht,* în engleză *night,* în rusă *noč0,* în ucraineană *nič,* în polonă *noc,* în cehă *noc,* în bulgară *nošt,* în sârbocroată *noć*? Există, ce e drept, cazuri când găsim în limbi diferite acelaşi complex sonor pentru acelaşi înţeles, fără ca ambele limbi să aibă o bază comună. Deci, înainte de a ne opri la aplicarea metodei comparative, trebuie să examinăm acele cazuri unde asemănările au altă justificare decât înrudirea limbilor.

1) Î m p r u m u t u l. Cuvântul românesc *grădină* are exact aceeaşi formă şi acelaşi înţeles ca şi bulgărescul *gradina.* Totuşi, nu putem face din aceasta o dovadă de înrudire a limbii române cu limba bulgară, deoarece în cazul dat cuvântul românesc a fost împrumutat din bulgăreşte, prin urmare coincidenţa se explică de la sine. Mai este posibilă şi altă situaţie: românescul *crai* seamănă bine, atât în ce priveşte sunetele din care e format, cât şi înţelesul, cu ungurescul *király* (citit *kirai)* „rege"; cuvântul românesc nu este împrumutat din ungureşte, nici cel unguresc nu este împrumutat din româneşte, şi totuşi asemănarea nu constituie o dovadă de înrudire, deoarece ambele cuvinte sunt împrumutate din slavă (în vechea slavă se zicea *kral0),* deci şi de data aceasta coincidenţa se explică de la sine. Se înţelege că atunci când vrem să stabilim originea comună a două limbi, sau când vrem să descoperim elementele comune pe care le au la bază, va trebui să evităm cuvintele de împrumut, care nu ne pot aduce date folositoare în această privinţă.

2) Cuvintele i m i t a t i v e. *Cuc* se spune în franţuzeşte *coucou* (citit *cucu),* în germană *Kuckuck,* în rusă *kukuška,* în bulgară *kukavica,* în maghiară *kakuk,* în turcă *guguk,* în chineza *ku ku leao.* Exemplele de acest fel nu pot intra în discuţie când se operează cu metoda comparativă, deoarece ele nu îndeplinesc prima condiţie pe care o discutăm în acest paragraf: complexul lor sonor nu este „arbitrar", el este determinat de sensul cuvântului, adică sunetele sunt impuse, cu destulă precizie, de încercarea de a imita strigătul pe care-l scoate pasărea. Este deci normal ca termenul să sune aproximativ la fel în limbile cele mai diferite. Dar nu este cazul, de exemplu, cu *noapte:* nimic din esenţa ei nu cere să fie numită aşa, cum se poate dovedi cu faptul că cele mai multe limbi o numesc altfel: magh. *éj (éitszaka),* finl. *yö,* turc., *gece,* chin. *ie* etc.

3) Cuvintele din g r a i u l c o p i i l o r. În limba chineză „mama" se spune *mama,* deci exact ca în româneşte şi ca în multe alte limbi „sora mai mare" se zice în chinezeşte *tsietsie,* deci aproape ca în româneşte *(ţaţă);* „bunic" se zice în ruseşte *ded,* iar în turceşte *dede.* Limbile citate nu sunt înrudite între ele, cuvintele discutate nu sunt împrumutate. Aici asemănarea este întâmplătoare, dar de astă dată întâmplarea este mai mult sau mai puţin justificată: este vorba de cuvinte din graiul copiilor mici, care au foarte puţine lucruri de exprimat şi foarte puţine posibilităţi fonetice (ei nu pot rosti decât câteva dintre fonemele

părinţilor lor, iar cuvintele pe care le pronunţă, sunt de cele mai multe ori formate prin repetarea unei silabe simple, alcătuite dintr-o consoană şi o vocală). Nu totdeauna sensul concordă de la o limbă la alta; astfel în româneşte se spune *nene* unui bărbat mai în vârstă, iar în ungureşte se spune *néni* unei femei mai în vârstă; în georgiană, cuvântul *mama* înseamnă „tată". Totuşi, coincidenţele sunt inevitabile şi deci nu ne vom baza pe ele în gramatica comparată. De remarcat apoi că nu copiii atribuie un sens cuvintelor, ci persoanele adulte care-i înconjură. Copilul dă din buze în mod inconştient şi astfel rosteşte *ma-ma*, iar mama, fericită că odrasla ei o recunoaşte şi a început să-i spună pe nume, dă fuga lângă copil; după un timp de repetate experienţe, copilul ajunge să înţeleagă că este destul să strige *mama* pentru ca mama să vină, şi atunci începe să o cheme în mod conştient.

4) H a z a r d u l. Este posibil ca şi printr-un efect al hazardului să apară în două limbi neînrudite acelaşi complex sonor legat de acelaşi înţeles. Astfel, pronumele personal de persoana I, la acuzativul singular, are în limba tătarilor de pe Volga exact acelaşi aspect ca în româneşte: *mine;* în chinezeşte, „raţă" se spune *iatză,* deci aproape exact ca în româneşte; în bretonă *tan* înseamnă „foc", iar în chineză *thang* (pronunţat aproape întocmai ca în bretonă) înseamnă „a rumeni la foc". Cu toate acestea, nu vom trage concluzia că româna este înrudită cu tătara sau cu chineza, nici bretona cu chineza, şi nu vom încerca să găsim baze comune din care se trag cuvintele citate în fiecare din limbile amintite, deşi nici de împrumut nu se poate vorbi în cazul de faţă. Avem de-a face cu o simplă întâmplare. Dintre miile de rădăcini existente într-o limbă, este inevitabil ca una sau două să semene, din întâmplare, cu unele care, în alte limbi, exprimă aproximativ aceleaşi sensuri. Inventarul fonetic al limbilor nu este prea dezvoltat, posibilităţile de combinare între ele ale fonemelor sunt relativ reduse, astfel că nu trebuie să ne mirăm dacă găsim una sau două coincidenţe. Dar, deoarece aceste coincidenţe sunt extrem de rare, iar marea masă a cuvintelor tătare sau chineze nu se potrivesc cu cele româneşti, după cum nici cele bretone nu se potrivesc cu cele chinezeşti, privim coincidenţele citate ca pe o curiozitate şi nu tragem din ele nici o concluzie pentru istoria limbilor respective. Când este vorba de limbi înrudite, coincidenţele se numără de obicei cu miile, şi astfel este exclusă posibilitatea de explicaţie printr-un joc al hazardului. Tot aşa admitem uşor că un cunoscut al nostru a putut nimeri la loterie biletul câştigător, dar ni s-ar părea nenatural dacă l-ar nimeri de mai multe ori pe rând.

Dacă excludem aceste patru categorii de coincidenţe pe care izbutim să le explicăm în chip raţional, ne rămân, atunci când comparăm limbile înrudite, sute şi mii de cuvinte care seamănă destul de bine între ele în ce priveşte compoziţia lor sonoră şi exprimă aproximativ acelaşi înţeles. Aici orice altă explicaţie este exclusă şi singura justă este că avem de-a face cu cuvinte pe care limbile în discuţie le-au moştenit toate dintr-o limbă de bază care le este comună. Aşa este cazul pentru limbile romanice, care au la bază limba latină, cunoscută de noi, sau pentru limbile slave, care au la bază limba slavă comună, neatestată, şi pentru limbile germanice, care au la bază limba germanică comună, de asemenea neatestată. Este clar însă, după cele arătate, că a existat o limbă slavă comună, o limbă germanică comună, din care provin limbile slave, limbile germanice, cunoscute de noi astăzi. În cazul limbilor înrudite nu vom mai vorbi de coincidenţe, deoarece ele nu au făcut altceva decât să păstreze ceea ce au moştenit în comun; prin urmare, împerecherea unui complex sonor cu un înţeles nu s-a produs decât o singură dată, în limba de bază.

Trebuie să mai adăugăm că, în caz de coincidenţă întâmplătoare, cuvintele aduse în comparaţie devin în general tot mai deosebite, cu cât le considerăm în etape mai vechi. Astfel, cuvântul chinezesc *iatză* „raţă" poate fi analizat şi se constată că ultimele două sunete *(tză)* constituie un sufix, astfel că mai demult „raţă" se spunea *ia,* deci cu totul altfel decât în româneşte. Dimpotrivă, când comparăm cuvinte din limbi înrudite, asemănarea

dintre ele este în general tot mai mare, pe măsură ce le examinăm la date mai vechi. Astfel germ. *fechten şi* engl. *fight* (se citeşte *fait)* nu seamănă între ele atât de bine cât vechiul german *fehtan* (se pronunţă *feohtan)* şi vechiul englez *feohtan.* Se vede bine că la origine a stat aceeaşi formă din limba germanică de bază.

Asemănările dintre cuvintele din masa vocabularului sunt mai puţin probante decât asemănările dintre cuvintele din fondul principal lexical, deoarece acestea din urmă sunt mai stabile şi au deci mai multe şanse să fie moştenite din limba de bază, pe când cele dintâi ar putea să fi fost împrumutate într-una din limbi din cealaltă limbă. Încă şi mai probante sunt asemănările dintre faptele de morfologie, deoarece morfologia se împrumută şi mai greu decât cuvintele din fondul principal. De vocabular suntem siliţi să ne folosim pentru limbile cu morfologie săracă sau cu sistem morfologic recent creat. Acolo unde avem de-a face cu o morfologie complexă şi veche, faptele morfologice ne sunt mult mai utile. Cel mai mult ne putem bizui pe formele neregulate, unde coincidenţele întâmplătoare sunt cu totul excluse. De exemplu „eu" se spune *aham* în sanscrită, *azß* în vechea slavă, gč în greacă, *ego* în latină, *ik în* gotică, iar acuzativul aceluiaşi pronume este *mam* în sanscrită, *me* în vechea slavă, me în greacă, *me* în latină, *mik în* gotică. Această diferenţă între nominativul care începe cu o vocală (la origine era *e*) şi acuzativul care începe cu *m* este atât de uimitoare, încât ar fi absurd să ne închipuim că în mod întâmplător diverse limbi, fără legătură între ele, au ajuns în această situaţie. Deci, când în limba venetă (vorbită în antichitate în regiunea Veneţiei de azi) descoperim forma *eχo* pentru „eu" *şi meχo* pentru „mine", nu mai avem nevoie de nici o dovadă pentru a fi convinşi că această limbă era indo-europeană.

Suntem adesea puşi în situaţia de a compara cuvinte care nu prea seamănă între ele, dar au semănat mult mai bine în trecut, fie în ce priveşte înţelesul, fie în ce priveşte sunetele. Iată un exemplu privitor la înţeles: comparând românescul *a trage* cu francezul *traire,* găsim mare deosebire de înţeles, căci cuvântul franţuzesc înseamnă „a mulge", dar dacă cercetăm istoria lui, constatăm că în secolul al XI-lea el însemna încă „a trage", iar sensul de azi se poate explica prin evoluţia celui din trecut. Iată şi un exemplu privitor la complexul sonor: dacă punem alături pe *stea* din româneşte şi pe *étoile* din franţuzeşte, constatăm că nu se potriveşte decât un sunet (*t*), deci în aparenţă cele două cuvinte nu seamănă deloc. Cunoaşterea foneticii istorice ne arată, însă, că peste tot unde un cuvânt românesc de origine latină începe cu *s* plus consoană găsim în frantuzeşte la iniţială un *e:* rom. *strâmt,* fr. *étroit;* rom. *scrie* fr. é*crire;* rom. *spic,* fr. *épi* şi aşa mai departe (înaintea grupului de consoane franceza a dezvoltat o vocală protetică, apoi *s* urmat de consoană a dispărut). Prin urmare, la o cercetare mai adâncă, constatăm că grupul *st* iniţial din româneşte „seamănă" cu grupul iniţial din franţuzeşte, *ét.* Urmează în româneşte *e*, iar în franţuzeşte *oi,* deci, la o cercetare superficială, cuvintele nu seamănă, dar o cercetare mai atentă ne arată că lui *e* românesc îi corespunde în franţuzeşte un *oi* şi în alte cuvinte: rom. *lege,* fr. *loi;* rom. *crede,* fr. *croire;* rom. *te,* fr. *toi* şi multe altele. Deci trebuie să admitem că şi grupul al doilea al celor două cuvinte „seamănă". În franţuzeşte apare un *l* care în româneşte nu este, dar e suficient să reflectăm puţin asupra morfologiei româneşti, ca să ne dăm seama că şi noi am avut aici un *l*: pluralul este *stele,* un cuvânt derivat este *înstelat* etc. *(ll* latin precedat de accent şi urmat de *a* a dispărut în româneşte, pe când urmat de altă vocală s-a păstrat, de aceea zicem *viţea, măsea,* dar la plural *viţele, măsele* etc.).

Putem spune chiar mai mult decât atâta: cuvintele pe care le comparăm nu trebuie să semene prea mult, asemănarea superficială nu pledează în favoarea originii comune. Astfel, cuvintele lat. *deus* şi gr. θεός, care înseamnă ambele „zeu", nu pot fi considerate înrudite, tocmai pentru că seamănă prea bine între ele: unui *th* grecesc trebuia să-i corespundă în latineşte un *f* (gr. θήρ „fiară", lat. *fera* „fiară"); prin urmare, în cazul celor două cuvinte citate mai sus, asemănarea se datoreşte hazardului. La fel lat. *habeo* „am" şi

germ. *habe* „am” seamănă prea bine între ele, şi această asemănare este rezultatul unei întâmplări: unui *h* german ar fi trebuit să-i corespundă în latineşte un *k* (germ. *Haut,* lat. *cutis* „piele”; germ. *Haupt,* lat. *caput* „cap”; germ. *hundert,* lat. *centum* „o sută”; germ. *Hirsch,* lat. *ceruus* „cerb” etc.) şi, de fapt, corespondentul în latineşte al germanului *habe* este *capio* „apuc”. Se vede, deci, că nu comparăm atât formele actuale ale cuvintelor, cât evoluţia lor. Cu aceasta ajungem la cea de-a doua trăsătură a limbii care face posibilă aplicarea metodei comparative, anume regularitatea schimbărilor fonetice.

Regularitatea shimbărilor fonetice. Sunetele limbii se schimbă cu timpul. De acest lucru ne putem convinge cercetând situaţia cuvintelor din aceeaşi limbă, fie la date diverse, fie în diverse regiuni. Astfel *e* latin din *bene* a devenit *i în* româneşte *(bine); j* din slavul comun *mjka* „chin” a devenit *ă* în bulgăreşte *(măka).* Faptul că în Muntenia se zice *zece,* iar în Moldova *dzăşi* este o dovadă că într-una din cele două regiuni, dacă nu cumva în amândouă, sunetele primitive s-au schimbat.

Dar, dacă sunetele se schimbă, cum mai putem verifica descendenţa cuvintelor dintr-un izvor comun? Cum putem demonstra că ceea ce astăzi este deosebit a fost în trecut asemănător? Numai mulţumită faptului că schimbările sunetelor se supun anumitor reguli. Am văzut mai sus că *e* latin a devenit *i în* românescul *bine;* aceeaşi schimbare se produce peste tot unde *e* latin accentuat a fost urmat de un *n*: lat. u*enit, lenis, plenus, uenenum* au devenit rom. *vine, lin, plin, venin* etc. Dacă un *j* din slava comună, păstrat ca atare în vechea slavă, a devenit *ă în* bulgară în cuvântul *măka,* aceeaşi schimbare s-a produs şi în celelalte cuvinte bulgăreşti unde în vechea slavă a fost un *j*: v. sl. *bjdj,* „voi fi”, bulg. *bădă;* v. sl. *djga* „arc”, bulg. *dăga;* v. sl. *gjstß*„des”, bulg. *găst* etc. Este uşor de văzut că în ruseşte acestui *ă* îi corespunde peste tot un *u: muka, budu, duga, gusto0.* Asemenea reguli se găsesc în toate limbile.

Am prezentat mai sus echivalentele, în diverse limbi, ale cuvântului nostru *noapte.* Iată acum un cuvânt paralel, pentru a se vedea că diferenţele între diversele limbi rămân constante. E vorba de cuvântul care înseamnă „putere”:

germ. engl. rus. ucr. pol. cehă bulg. sârb.

Nacht night nočʹ nič noc noc nošt noč

Macht might močʹ mič moc moc mošt moč

Limbile romanice nu au cuvântul corespunzător seriei a doua. Pentru a arăta că şi aceste limbi menţin paralelismul, prezentăm numeralul „opt”:

rom. it. fr. sp. port.

noapte notte nuit noche noite

opt otto huit ocho oito

Constatăm, deci, că schimbările nu sunt întâmplătoare, ci sunetele, când sunt puse în aceleaşi condiţii, sunt tratate la fel. Când vedem că bulgarul *kăšta* „casă” se potriveşte cu polonezul *kościół* „biserică”, sau bulgarul *mutra* „mutră” cu rusescul *smotretʹ* „a privi” (*s* este prefix), vom refuza să tragem concluzii asupra unei origini comune, deoarece bulg. *şt*

nu corespunde cu pol. *šc*, nici bulg. *u* cu rus. *o* (formă poloneză e împrumutată din lat. medieval *castellum* „castel", iar bulg. *mutra* e împrumutat din greceşte).

Urmează de aici că lingvistul, comparând limbile înrudite, nu se mulţumeşte cu orice asemănare, ci numai cu cele care respectă corespondenţele fonetice stabilite şi el acceptă ca înrudite chiar cuvintele care astăzi nu mai seamănă deloc, mulţumindu-se cu faptul că este respectată regularitatea schimbărilor fonetice. Astfel respingem comparaţia germanului *habe* cu latinul *habeo,* dar acceptăm şi considerăm probantă comparaţia germanului *zwei* „doi" cu armeanul *erku* „doi" şi cu lat. *duo* „doi", deoarece schimbările de sunete înregistrate în aceste cuvinte se regăsesc în toate celelalte cuvinte unde condiţiile generale sunt aceleaşi. Se înţelege că în felul acesta nespecialiştii nu pot mânui metoda, dar pentru specialist rezultatele ei capătă mai mare tărie. Etimologia a devenit o ştiinţă îngrădită de reguli foarte stricte. Putem, de exemplu, ghici cum trebuie să sune un cuvânt într-o limbă, dacă cunoaştem paralelele lui în limbi înrudite: dacă ştim că în vechea slavă „piept" se zicea *grjd0,* nu este greu să prevedem că în ruseşte vom găsi pe *grud';* dacă în latineşte „scară" se zicea *scala,* putem ghici că în frantuzeşte se zice *échelle.* În ce priveşte înţelesul, nu există reguli de corespondenţă, dar este necesar ca diferenţele de înţeles între cuvintele presupuse înrudite să fie explicabile din punct de vedere logic.

Nu trebuie să credem însă, aşa cum se întâmplă uneori, că scopul aplicării metodei comparative este acela de a descoperi înrudirea dintre limbi. De fapt, trebuie să ştim dinainte că două sau mai multe limbi sunt înrudite între ele, pentru ca să avem dreptul să folosim în studiul lor comun metoda comparativă, deoarece în definiţia acesteia intră tocmai faptul că nu se aplică decât la limbile înrudite. Pentru a porni la lucru, ne este suficientă o cercetare sumară a faptelor, stabilirea unei asemănări superficiale între limbile luate în consideraţie. Este drept că, aplicând metoda, pătrundem mai adânc asemănarea dintre limbi, dar nu acesta este scopul principal al cercetării noastre. Metoda comparativă ne permite să reconstituim etape pierdute din istoria limbilor.

---

*Capitolele V şi XV din volumul: Al.Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a treia, 1977, p. 63-79 şi 161-165.

Reconstrucţia limbii comune. Am văzut că limbile slave sunt înrudite între ele; de asemenea limbile germanice formează o familie; dar bazele lor, de o parte limba veche din care s-au dezvoltat limbile slave, de altă parte limba veche pe care o continuă limbile germanice, nu le găsim scrise nicăieri. Cum putem deci căpăta informaţii asupra lor, cum ne putem face o idee asupra slavei comune, asupra germanicei comune, care stau la baza limbilor slave şi germanice actuale? Numai prin reconstrucţie. Pornind de la formele pe care le găsim atestate în diversele limbi înrudite, alegem ceea ce este mai vechi în fiecare dintre ele şi, din aceste elemente mai vechi, reconstruim cuvintele din limba de bază, neatestată. Iată un exemplu:

„Inimă” se zice *serdce* în ruseşte, *sărce în* bulgăreşte, *srce în* sârbeşte, *serce în* polonă, *srdce* în cehă, iar în vechea slavă se zicea *srßd0ce.* Cum suna cuvântul în slava comună care stă la baza acestor limbi? Comparând între ele cuvintele citate, observăm că toate încep cu *s* şi nu avem nici un motiv să ne îndoim că acest sunet este slav primitiv în cazul de faţă. Mai departe găsim situaţii uşor diferite: *er* în unele limbi, *ăr* într-alta, iar în rest, *r* silabic, adică un *r* care se comportă ca o vocală, formând centrul unei silabe. În diverse alte cuvinte găsim aceeaşi corespondenţă, de exemplu „moarte” se spune *smert' în* ruseşte, *smărt* în bulgăreşte, *smrt* în sârbeşte, *śmierć* în polonă, *smrt* în cehă şi *sßmrßti* în vechea slavă. Avem de-a face cu un *r* primitiv care, jucând rol de vocală, a degajat în unele limbi o vocală (*e* în rusă şi polonă, *ă* în bulgară), pe când în altele (vechea slavă, sârba şi ceha) a fost păstrat neschimbat. Sunetul următor este *d* în vechea slavă şi în cehă, păstrat în scris şi în rusă (vezi şi derivatul *serdečny0* „cordial”, unde *d* se mai pronunţă), pe când în celelalte limbi s-a pierdut, din cauză că se găsea între alte consoane. Finala este la fel peste tot, deci putem crede că aşa a fost şi în limba de bază. Astfel am reconstruit cuvântul care în slava comună însemna „inimă”: **srdce* (aşa cum s-a păstrat în vechea slavă şi în cehă).

Mai departe, putem compara această formă reconstruită cu cuvintele paralele din alte limbi indo-europene, pentru a reconstrui forma indo-europeană comună. „Inimă” se zicea în latină *cor* (genit. *cordis),* în greacă καρδία (la Homer κραδῃ), în gotică *haírto* etc. Primul sunet este *k* în latină şi în greacă, iar în limbile germanice am văzut mai sus exemple care arată că toate oclusivele au fost transformate prin aşa-numita m u t a ţ i e a c o n s o a n e l o r (oclusivele sonore aspirate indo-europene au devenit sonore neaspirate, sonorele neaspirate indo-europene au devenit surde, iar surdele indo-europene au devenit spirante). Unui *k* din latină şi greacă îi corespunde un *s* în sanscrită, persană, slavă, baltică şi armeană; diferite consideraţii ne fac să credem că în cazul acesta originalul a fost *k*, nu *s*[2]. Mai departe găsim în latină *or,* în greacă *ar* şi *ra,* în gotică *air* (citit *er),* iar în slava comună, reconstruită, *r*; acest din urmă sunet este singur capabil să explice variaţia vocalismului din celelalte limbi; prin urmare, trebuie să credem că al doilea sunet al rădăcinii indo-europene a fost *r* vocalic. Al treilea sunet este peste tot *d,* afară de gotică, unde apare *t,* motivat prin mutaţia consoanelor. După aceasta urmează sufixe, care diferă de la limbă la limbă *(-ia în* greacă, *-o(n)* în gotică, *-ce în* slavă, iar în latină nu este nici un sufix). Prin urmare, se impune ideea că sufixele au fost adăugate în perioada când limbile indo-europene se despărţiseră. Ajungem astfel la concluzia că rădăcina care însemna „inimă” în indo-europeană era **krd-,* cu *r* vocalic. Putem constata că la reconstrucţie a contribuit şi forma slavă, reconstruită şi ea, care, între altele, ne-a ajutat să stabilim forma vocalei. Acest fapt dovedeşte că reconstruirea formei slave a fost corectă, deoarece ne-a furnizat o verigă intermediară între cuvintele slave atestate şi cuvântul indo-european. Cu ajutorul reconstrucţiei, tratăm limbile slave, germanice, latina etc. ca şi cum limba lor de bază ar fi atestată. Izbutim deci, în felul acesta, să completăm istoria limbilor. Când s-au descifrat textele hitite, acum vreo 90 [r. ed.] de ani*, s-a pornit pentru a se stabili etimologia cuvintelor hitite, de la indo-europeană, aşa cum fusese reconstruită, şi faptul acesta a simplificat considerabil crearea gramaticii istorice a limbii hitite. Între timp, cunoaşterea hititei a permis să se îmbunătăţească în unele privinţe cunoştinţele noastre asupra indo-europenei comune. Se vede acum că nici reconstrucţia nu este un scop în sine, că ea nu constituie un ţel final pentru lingvistică, ci reconstrucţia serveşte pentru luminarea istoriei limbilor comparate.

Spuneam mai sus că, atunci când procedăm la o reconstrucţie, alegem din toate limbile comparate acele elemente care păstrează mai fidel forma originară. Dar cum putem şti care element este mai vechi şi care mai nou? Cum putem şti, de exemplu, că între *k* din latină, *h* din germană şi *s* din slavă, mai vechi este *k*? Prin cercetări de amănunt, în diversele limbi, se descoperă fapte care ne ajută în această privinţă. Iată un exemplu:

În limbile slave, constatăm că unui *g* din vechea slavă, rusă, bulgară, sârbă, polonă, îi corespunde un *h* în ucraineană, slovacă şi cehă: „oraş” se zicea *gradß* în vechea slavă, *grad* în bulgară şi în sârbă, *gorod, în* rusă, *gród în* polonă, dar *horod* în ucraineană (scris *gorod), hrad* în cehă şi slovacă. Ce trebuie să presupunem pentru limba de bază, un *g* sau un *h?* Însuşi faptul că formele cu *h* constituie o arie continuă, pe când cele cu *g* sunt despărţite în două grupuri fără contact teritorial între ele, este un argument în favoarea priorităţii lui *g*. Cum s-ar fi înţeles sârbii cu polonii ca să schimbe în acelaşi fel sunetul primitiv? Ucraineana, slovaca şi ceha însă se învecinează nemijlocit şi o schimbare dintr-un punct al teritoriului pe care se vorbesc aceste limbi a putut fi extinsă fără greutate pe întreg acest teritoriu.

Există, însă, şi argumente mai concrete. Capitala Cehiei [r. ed.] se cheamă *Praha* în cehă, dar limbile vecine au forma *Praga,* şi aceasta, chiar cu ajutorul limbii cehe, se dovedeşte a fi mai veche: adjectivul derivat („praghez”) este în cehă *pražský* (citit *praški),* iar *ž*se poate explica prin *g* muiat, şi nu prin *h* muiat. Prin urmare, în momentul când s-a format adjectivul, cehii pronunţau şi ei *g*, nu *h*. Pe de altă parte, cuvintele de împrumut prezintă şi ele *h* acolo unde limba de origine are un *g*; de exemplu, ucrainenii, împrumutând cuvântul turcesc *gaytan* „găitan”, l-au transformat în *haitan* (scris *gaStan),* ceea ce arată că şi în cuvintele slave citate mai sus schimbarea s-a produs în ucraineană, slovacă şi cehă, şi nu în celelalte limbi. După ce reconstruim forma slavă comună, cu *g*, putem să o comparăm cu cuvintele înrudite din alte limbi indo-europene, care ne arată toate că la origine a fost un *g,* nu un *h.*

Desigur, unele reconstrucţii pot fi greşite. Iar greşelile se corectează treptat, după cum va demonstra exemplul următor. La începutul secolului al XIX-lea [r. ed.], considerându-se că sanscrita prezintă un aspect mai arhaic decât celelalte limbi indo-europene, se pornea peste tot, pentru reconstrucţia formei de bază, de la sanscrită. Astfel, constatându-se că sanscrita cunoaşte numai vocala *a* acolo unde limbile europene prezintă un *a*, un *e* sau un *o*, s-a crezut că stadiul primitiv este cel întâlnit în sanscrită, iar limbile europene au creat pe *e* şi pe *o* prin „scindarea” lui *a* primitiv (ipoteză a priori neverosimilă). Mai târziu s-a putut dovedi că sanscrita, într-o fază a ei mai veche, a avut vocala *e*: în timp ce grupurile *pe, te, me* etc. din limbile europene au corespondent în sanscrită pe *pa, ta, ma,* grupului *ke* nu-i corespunde, aşa cum ne-am astepta, *ka,* ci *ča.* Din ce cauză a fost alterată aici velara? Singura explicaţie este că vocala care urma a fost la început palatală, adică de timbrul *e*, şi numai după ce *k* a fost schimbat în *č* s-a produs transformarea lui *e* în *a.* Iată şi un exemplu concret: în limbile vechi, perfectul se formează cu reduplicare, adică înaintea rădăcinii se pune consoana iniţială a rădăcinii, urmată de vocala *e*; de exemplu, în greceşte, λειπω „părăsesc”, perfect λέλοιπα, lat. *cano* „cânt”, perfect *ce-cini,* sanscr. *drś-* „a vedea”, perfect *da-darśa,* dar de la rădăcina *kr-* „a face” perfectul sanscrit este *čakara.*

Atitudinea lingviştilor faţă de reconstrucţie nu a fost totdeauna şi pretutindeni aceeaşi. Desigur, în primele timpuri ale lingvisticii moderne, vrând nevrând toţi indo-europeniştii au practicat reconstrucţia. De asemenea, romaniştii, cuceriţi de succesele pe care le repurtaseră specialiştii în limbile indo-europene, s-au apucat şi ei să reconstruiască latina (aşa-numită „vulgară”), care stă la baza limbilor romanice, fără să ţină seama că această limbă este în imensa majoritate a elementelor ei aceeaşi cu latina (aşa-numita „clasică”), pe care o cunoaştem foarte bine din textele autorilor vechi şi nu mai este nevoie să o reconstruim. Se înţelege de la sine că stai pe un teren mai sigur când ai baza atestată. Fiind în această situaţie privilegiată şi căutând să reacţioneze contra abuzului care se făcuse cu reconstrucţia latinei, unii romanişti au ajuns să pretindă că toate reconstrucţiile sunt condamnabile şi, lucru şi mai curios, ei au fost urmaţi pe această cale şi de unii germanişti şi slavişti, deşi germanistica şi slavistica sunt imposibil de conceput fără reconstrucţie. Şi

trebuie să adaug că cei care combat din principiu reconstrucţia nu pot evita folosirea materialului strâns mai demult pe cale de reconstrucţie.

De altfel, deşi nu trebuie să abuzăm de procedeu, se poate arăta că există reconstrucţii sigure, de care nu se poate îndoi nimeni. Astfel, chiar în limbile romanice sunt cazuri unde nu ne putem mulţumi numai cu materialul latin atestat. Cuvântul nostru *ploaie,* împreună cu paralelele romanice ca fr. *pluie,* it. p*ioggia*, a fost explicat prin lat. *pluuia,* care are acelaşi înţeles. Dar *u* latin nu devine în româneşte *o*, şi nici forma franceză şi cea italiană nu se pot explica printr-un original latin cu *u*: toate la un loc pretind un prototip latin **plouia*, care nu este atestat, dar care singur poate explica formele romanice citate. Suntem deci obligaţi să-l reconstruim, ca o variantă populară a latinului literar *pluuia.* Şi dovada că **plouia* a existat ne-o aduce forma verbală *plouebat* (imperfectul indicativ), întâlnită la un scriitor care introduce în opera să vulgarisme3. Vocalismul denunţă această formă ca regională.

Alt exemplu. În unele regiuni ale ţării noastre apare cuvântul *gânsac* „gâscan". Familia căreia îi aparţine este clară, dar nu avem mijlocul sa-l explicăm că o creaţie românească, deoarece femininul *gâscă* nu conţine pe *n* (forma *gânscă,* folosită în extremul nord al teritoriului, se explică tocmai prin influenţa lui *gânsac)* şi mai ales nu avea cum să piardă finala *-că.* În limbile slave, în afară de derivate ca bulg. *găska,* sârb. *guska* etc., apare şi forma simplă: rus. *gus'*, ucr. *hus,* vechi ceh. *hus,* pol. *gęś*. De la această formă simplă derivă şi *gânsac* al nostru, dar derivatul nu poate fi considerat ca românesc, deoarece nici baza lui, nici sufixul (cu valoarea prezentă aici) nu se găsesc în româneşte. În limbile slave derivatul există: ucr. *husak,* bulg. *găsak*, sloven. *gosák,* ceh. *husák.* Nici una din aceste forme nu poate fi punctul de plecare pentru derivatul nostru, pentru ca nici una nu corespunde exact. Dacă, însă, pe baza diverselor forme slave actuale, reconstruim forma slavă comună **gjsakß,* aceasta convine perfect şi pentru cuvântul românesc (împrumutat probabil din bulgară, pe vremea când aceasta mai păstra conformaţia primitivă a cuvântului) şi în acest caz reconstrucţia poate fi considerată ca sigură.

Au fost cazuri când un cuvânt de bază a fost reconstruit, apoi, printr-o întâmplare, s-a descoperit că era atestat. De exemplu, în franceză, în provensală şi în catalană, „cuvânt" se spune *mot,* pentru explicaţia căruia a fost reconstruit în latineşte un original *muttum* (în legătură cu verbul atestat *muttio* „a mormăi"). După un timp, *muttum* „mormăială" a fost descoperit într-un glosar latinesc, demonstrându-se astfel că reconstrucţia fusese corectă.

Cele arătate mai sus sunt suficiente, credem, ca să se înţeleagă că reconstrucţia se face pe baza comparaţiei între mai multe limbi înrudite. Există, totuşi, cazuri, rare ce e drept, când o reconstrucţie poate fi socotită valabilă, deşi este făcută pe baza unei forme dintr-o singură limbă! Cuvântul românesc *căscăund* „gură-cască" este, evident, în legătura cu verbul *a căsca;* deoarece, însă, limba română nu are un sufix *-und,* derivatul nu poate fi explicat ca format în româneşte. Latina avea un sufix *-bundus,* care apare în cuvinte ca *moribundus* „muribund" de la *morior* „a muri", *uagabundus* „rătăcitor" de la *uagor* „a rătăci". Cu acest sufix este format şi *căscăund,* deci trebuie să credem că a existat în latineşte **cascabundus,* derivat de la verbul (de origine grecească) **casco* „a căsca", neatestat în latineşte, dar păstrat în limbile romanice.

În schimb, reconstrucţia este dubioasă, sau chiar sigur greşită acolo unde avem de-a face cu derivate care au putut fi create prin mijloacele fiecărei limbi luate în parte. Astfel, *brumar* a fost explicat ca derivat din latineşte, reconstruindu-se un derivat **brumarius,* care nu s-ar fi păstrat decât în româneşte; dar ce ne impiedică să credem că *brumar* a fost făcut în româneşte din *brumă,* cu sufixul *-ar? Făinar* a fost explicat printr-un latin **farinarius,* pe

baza comparaţiei formei româneşti cu fr. *farinier,* span. *harinero,* port. *farinheiro* etc.; dar această reconstrucţie e departe de a fi asigurată, de vreme ce atât forma românească, cât şi celelalte au putut fi create după ce limbile romanice se despărţiseră, căci atât baza (lat. *farina),* cât şi sufixul (lat. *-arius*) sunt vii în toate limbile citate.

Mai mult decât atâta: etimologia nu este asigurată nici măcar atunci când porneşte de la o formă atestată, dacă această formă a putut fi refăcută prin mijloacele proprii ale limbii în care o găsim astăzi. Cuvântul românesc *apar*, „om care cară apă", a fost explicat prin lat. *aquarius,* atestat. Dar este foarte puţin probabil ca în evul mediu să fi existat la noi meseria de „cărător de apă", de aceea cuvântul latinesc, chiar dacă ar fi fost moştenit (de fapt el nu există în nici o altă limbă romanică), ar fi trebuit să dispară, nemaifiind folosit. Dar *apar* a putut fi format în româneşte, în orice perioadă a limbii noastre, de vreme ce şi rădăcina şi sufixul sunt vii până astăzi. Aceasta dovedeşte că nu trebuie nesocotite forţele vii ale limbilor actuale şi, prin urmare, că reconstrucţia, procedeu indispensabil pentru lingvistică, trebuie folosită cu prudenţă.

După primele succese pe care metoda comparativă le-a repurtat în domeniul limbilor indo-europene, ea a început repede să fie aplicată şi la alte familii de limbi: la limbile semitice, fino-ugriene etc. Bineînţeles, fiecare familie de limbi are particularităţile ei, dar la cele mai multe dintre ele diferenţele faţă de faptele din domeniul indo-european nu sunt esenţiale. Limbile din Extremul Orient, cu o morfologie săracă, cu cuvinte adesea monosilabice, prezintă un teren mai puţin propice pentru aplicarea metodei.

De asemenea, este greu de folosit metoda pentru limbile din care nu ne-au rămas decât urme, ca nume de locuri şi de persoane. Acolo se cere prudenţă încă şi mai mare. Se stabilesc adesea etimologii prin compararea unor cuvinte ale limbii comune cu nume topice al căror sens nu este cunoscut, de exemplu când se studiază numele de locuri din teritoriile trace, ilire etc., păstrate în operele scriitorilor greci şi latini; astfel, numele de localitate dac *Bersovia* a fost explicat de unii ca înrudit cu germ. *Berg* „munte", sensul primitiv fiind acela de „înalt"; alţii însă îl compară cu germanul *bergen* „a adăposti". Deoarece nu avem nici o informaţie asupra sensului cuvântului care a stat la baza numelui dac, putem să-l comparăm cu orice complex sonor, cât de cât asemănător.

Se uită, după cum se vede, că ceea ce permite aplicarea metodei este faptul că, în două sau mai multe limbi, acelaşi complex sonor este legat de acelaşi înţeles, iar dacă înţelesul nu ne este dat, plutim în necunoscut. Se ajunge astfel ca, pentru fiecare nume de râu antic, să se găsească într-o limbă oarecare o paralelă cu sensul de „apă" şi astfel s-au putut număra zece nume de râuri din Iliria care au fost legate de zece cuvinte diferite, din tot felul de limbi, cu sensul de „apă". Dacă am lua în serios aceste etimologii, ar trebui să credem că în Iliria existau zece cuvinte care însemnau „apă" şi că noi, fără a cunoaşte limba iliră, am ajuns să ştim toate aceste cuvinte. Dar, în cea mai bogată limbă actuală, pe care o cunoaştem perfect, nu avem o asemenea situaţie. Nu orice nume de râu îşi trage originea neapărat de la cuvântul „apă", de exemplu *Bistriţa* înseamnă „limpedea", *Ilfov* înseamnă „(râul) cu arini" şi aşa mai departe. Nimic nu dovedeşte că nu se petreceau astfel lucrurile şi cu numele ilire. Autorii etimologiilor pomenite au nesocotit primul principiu esenţial al metodei comparative, acela că aplicarea ei este posibilă numai pentru că legătura dintre un anumit complex sonor şi un anumit înţeles nu este determinată de înţeles, ci de tradiţie, astfel încât ceea ce ne permite să stabilim înrudirea cuvintelor şi să reconstruim forma lor de bază este tocmai coincidenţa între înţeles şi complexul sonor. În cazurile pe care le-am citat se stabileşte înrudirea şi se reconstruieşte forma de bază pornindu-se numai de la complexul sonor, deoarece înţelesul este necunoscut. Dacă peste o mie de ani limbile de astazi nu vor mai fi cunoscute decât prin nume proprii, un lingvist de atunci, servindu-se de

numele proprii păstrate, ar putea spune, folosind greşit metoda, că *Tolstoi şi Toledo* sunt nume înrudite şi ar reconstrui o rădăcină *tol-,* bazându-se numai pe sunete.

Trebuie să admitem că metoda nu poate fi folosită acolo unde ne lipsesc datele privitoare fie la înţelesul cuvintelor, fie la detaliile complexului sonor. Totuşi, cercetând cu multă migală, putem descoperi amănunte care să ne completeze cunoştinţele. Iată cazul substantivelor romanice de declinarea a doua: dacă nu am avea textele latine şi am încerca să reconstruim originalul pe care se bazează rom. *lup,* it. *lupo,* fr. *loup,* sp., port. *lobo,* am ajunge uşor la forma latină reconstruită *lupu,* dar nimic nu ne-ar arăta că, de fapt, în latineşte se zicea *lupus:* deoarece nici o limbă romanică nu l-a păstrat pe s final, noi nu l-am putea reconstrui. Totuşi, cercetând cu atenţie, am găsi acest *-s* păstrat în alte cuvinte, de exemplu *filius* „fiu" a devenit în franţuzeşte *fils,* ceea ce ne-ar permite să reconstruim desinenţa nominativului şi la alte cuvinte. Nici *-m*, desinenţa acuzativului singular latin, nu s-a păstrat, dar am izbuti să-i găsim urma graţie faptului că în monosilabe finala a avut alt tratament decât în polisilabe (astfel fr. *rien* „nimic" reproduce acuzativul latin *rem* de la *res* „lucru") şi,, de asemenea, am putea descoperi că persoana a treia plural românească *fac* avea în latineşte desinenţa*-nt* (pentru că această desinenţă s-a păstrat în monosilabul rom. *sunt* din lat. *sint*).

Cu ajutorul metodei comparative reconstruim cuvinte indo-europene, dar nu avem cum să ştim, uneori, dacă ceea ce am reconstruit este un cuvânt general indo-european, sau aparţine numai unei părţi a domeniului, cu alte cuvinte era un element dialectal. Comparând cuvântul v. sl. *drjgß,* bulg. *drăg,* sârb. *drug* etc. (cu sensul de „drug") pe de o parte, şi vechiul islandez *drengr* „baston", norvegianul dialectal *dreng* „baston gros", pe de altă parte, putem reconstrui un cuvânt indo-european care stă la baza tuturor acestor forme. De unde ştim însă, dacă acest cuvânt era specific colţului nord- şi est-european al domeniului indo-european, sau a fost general, dar s-a pierdut în toate celelalte limbi? Aici putem aduce precizări cu ajutorul geografiei lingvistice, cum vom încerca să arătăm ceva mai departe.

Izbutim, de obicei, să deosebim ceea ce este moştenit de ceea e împrumutat graţie foneticii istorice. Cuvântul românesc *pedestru* apare în textele noastre vechi şi în graiurile regionale, de aceea am fi dispuşi să credem că este moştenit din latineşte. Dar lat. *pedester* are al doilea *a* scurt şi, conform regulilor fonetice, *d* ar fi trebuit să se schimbe în româneşte în *z*. Faptul că această schimbare nu a avut loc dovedeşte că *pedestru* este împrumutat, şi nu moştenit.

Sunt, însă, şi unele sunete care nu s-au prea schimbat în decursul istoriei, de exemplu nazalele. De aceea un neologism românesc cum este *nul,* din lat. *nullus,* ar putea fi luat drept cuvânt moştenit, dacă nu am şti că în textele noastre mai vechi nu apare şi că graiurile regionale nu-l cunosc. De asemenea, am putea reconstrui un cuvânt indo-european cu sensul de „piper", bizuindu-ne pe sanscr. *pippalī,* gr. πέπερι, lat. *piper* etc., dacă istoria nu ne-ar arăta că piperul este relativ recent în Europa şi că formele citate din latină şi greacă se explică prin împrumut.

Mai trebuie să semnalăm că, în general, nu suntem în stare să facem o diferenţă cronologică între diversele cuvinte indo-europene reconstruite de noi, adică riscăm să punem pe acelaşi plan temporal cuvinte care au circulat în limbă încă de la formarea ei cu altele care s-au creat în momentul când limba indo-europeană era aproape de a se destrăma. Dacă am reconstrui limba latină pe baza cuvintelor atestate în limbile romanice, am considera că sunt contemporane între ele cuvintele *unus* „un", *dico* „a zice", *plus* „mai

mult", create în indo-europeană, şi *petra „piatră", basilica* „biserică", împrumutate relativ târziu din greceşte, cum şi *petroleum* „petrol", creat în evul mediu.

Dar, cel mai mare cusur al metodei comparative rezidă în faptul că este aproape inutilizabilă pentru sintaxă, şi, de fapt, lucrări de sintaxă istorică nu prea există pentru domeniul indo-european. Motivele pentru care sintaxa se pretează greu la studii cu metoda comparativă sunt mai multe. Îmbinarea cuvintelor este în mai mare măsură motivată decât alcătuirea complexului sonor: Dacă analizăm cuvântul *cânt-a-se-m,* ne putem întreba de ce tocmai *-sem* este semnul persoanei I singular a mai mult ca perfectului; dacă, însă, constatăm că propoziţia consecutivă se aşază în frază după regenta ei, nu este cazul să ne întrebăm de cauza acestui lucru, căci el se justifică uşor la cea mai simplă analiză logică: realitatea faptelor impune această topică. Coincidenţa între formele sintactice din mai multe limbi este mai puţin precisă decât coincidenţele dintre formele morfologice. De exemplu, desinenţa *-em* a persoanei întâi plural în ruseşte poate fi perfect comparată cu *-em* cu aceeaşi valoare în bulgăreşte. Dar dacă am compara întrebuinţarea perfectului în ruseşte cu întrebuinţarea perfectului în bulgăreşte, ar trebui să ţinem seama de faptul că în ruseşte perfectul este singurul timp trecut, pe când în bulgăreşte perfectul este numai unul dintre timpurile trecute. Dezvoltarea paralelă şi independentă în limbi înrudite este mult mai obişnuită în sintaxă decât în morfologie, iar împrumuturile mult mai greu de identificat. Într-adevăr, pentru a exprima o categorie morfologică, există, de obicei, o singură formă, pe când o categorie sintactică poate adesea fi exprimată în mai multe feluri. De exemplu, ideea de scop poate fi formulată prin propoziţii secundare începând cu *să*, *ca să*, *pentru ca să,* apoi cu verbe în forme nepredicative introduse cu *pentru (pentru a învăţa, pentru învăţat)* etc. Fiind mai multe moduri de exprimare în fiecare limbă, se înţelege că şi posibilităţile de coincidenţă accidentală sunt mai mari. Toate acestea fac ca rezultatele comparaţiei să fie mai puţin concludente când este vorba de fapte de sintaxă.

Problema patriei primitive. Mai rămâne o singură chestiune, aceea a folosirii metodei în scopul de a descoperi locul de baştină al indo-europenilor. În secolul al XIX-lea [r. ed.], acest fel de cercetări a fost foarte la modă. Se căuta „patria" primitivă a „poporului" indo-european. Se înţelege, însă, uşor că nu poate fi vorba de un popor în timpurile îndepărtate când vorbitorii limbii indo-europene nu se despărţiseră încă în grupurile care au dat naştere mai târziu popoarelor de azi. Iată cum se proceda în aceste cercetări. După ce s-au reconstruit diverse nume de plante şi de animale, precum şi nume geografice, s-a căutat unde trăiau în antichitate animalele respective, unde creşteau plantele şi unde apar formele geografice pentru a identifica astfel locul unde se vorbea limba. S-a constatat, de exemplu, că nu există un singur cuvânt cu sensul de „mare" (subst.) în toate limbile indo-europene (numai regiunea de nord-vest a teritoriului indo-european cunoaşte cuvântul, care apare în latină – *mare*, în celtică, în germană, în baltică şi în slavă), de unde s-a tras concluzia că indo-europenii nu au locuit în apropierea mării. Se pune, însă, întrebarea dacă nu cumva cuvântul *mare* a existat şi în sanscrită, persană, greacă etc. şi a dispărut între timp. Dacă am proceda cu acelaşi raţionament pentru limbile romanice şi am confrunta românescul *scaun* cu corespondentul francez *chaise* şi cu cel italian *sedia,* am constata că aceste cuvinte nu provin din aceeaşi sursă şi am trage concluzia că latina nu cunoştea noţiunea de „scaun" (de fapt toate trei cuvintele citate sunt de origine latină: primul reproduce lat. *scamnum,* al doilea pe lat. *cathedra,* de origine greacă, iar cel de-al treilea este un derivat italian de la verbul *sedere* „a şedea", moştenit din latineşte; de altfel, latina mai avea şi alte cuvinte pentru „scaun": *sella, sedes).*

Comparându-se lat. *fagus* „fag" cu gr. φηγός, germ. *Buche* şi v. sl. *buky* „litere" (făcute la început din beţişoare de fag; vezi şi germ. *Buch* „carte"), rus. *buk* „fag" etc., s-a tras concluzia că indo-europeana primitivă cunoştea cuvântul „fag", deci teritoriul pe care s-

a vorbit această limbă poate fi delimitat prin zona unde creşte fagul. Dar, cuvintele slave sunt împrumutate din germanică, deci nu au valoare probantă, iar gr. φηγός însemna „stejar", nu „fag", deci s-ar putea ca la origine cuvântul să fi însemnat „arbore în general", aşa încât concluziile trase de pe urma acestei reconstrucţii sunt discutabile.

La început se considera, în general, că patria primitivă a indo-europenilor a fost Asia, şi anume o regiune apropiată de India. La aceasta contribuiau pe de o parte ideea că sanscrita este limba cea mai asemănătoare cu indo-europeana comună, pe de altă parte, în mod inconştient, reminiscenţele biblice. Apoi majoritatea lingviştilor au ajuns la părerea că patria primitivă a fost în Europa, mai precis în centrul Europei. Dar argumente decisive nu s-au adus în favoarea nici uneia dintre teorii. Cercetarea a pornit de la o înţelegere schematică a lucrurilor. Se considera că până la un moment dat a existat o limbă indo-europeană unitară, care se vorbea pe un anumit teritoriu bine delimitat, şi deodată această limbă s-a sfărâmat în mai multe unităţi fiecare dintre ele îndepărtându-se de locul primitiv. Este, însă, foarte puţin probabil ca lucrurile să se fi petrecut aşa. Mult mai de crezut este că din limba comună s-au desprins rând pe rând, la intervale relativ mari, diferitele ramuri pe care le cunoaştem – şi altele, care s-au pierdut fără a lăsa urme – iar între timp populaţia de bază nu rămânea în aceleaşi ţinuturi, ci migra dintr-un loc într-altul, în căutare de noi păşuni şi terenuri de vânătoare. Astfel, când ne interesăm de teritoriul pe care s-a vorbit limba indo-europeană, ar trebui să precizăm în ce moment? Dacă este vorba de perioada în care încă nu se desparţise nici una dintre principalele ramuri, ar trebui să ne referim la un moment foarte îndepărtat de vremea noastră, şi mijloacele pentru a realiza acest lucru ne lipsesc. Dacă ne mulţumim cu o perioadă mai nouă a indo-europenei, după ce unele dintre ramurile ei se despărţiseră, rezultatele la care am ajunge ar fi mult mai puţin interesante. Astfel, în momentul de faţă, problema nu este rezolvată.

[…]

După 1900, aşa cum s-a văzut din paginile precedente, concepţiile neogramatice au fost permanent atacate de numeroasele şcoli idealiste care se dezvoltă în acea vreme şi care, în general, au pierdut interesul pentru istoria limbii. Cu toate acestea, mai există pînă astăzi lingvişti care nu au părăsit moştenirea neogramaticilor, ci au căutat, dimpotrivă, să o dezvolte şi să îmbunătăţească metoda de cercetare. Printre aceştia, în primele decenii ale secolului nostru*, locul de frunte îl ocupă, fără îndoială, A n t o i n e M e i l l e t şi elevii săi.

S-au arătat, printre principalele lipsuri ale metodei comparative istorice, următoarele: 1) nu permite să se facă o deosebire netă între ceea ce în indo-europeană era general şi ceea ce era dialectal ; 2) nu permite să distingem ceea ce în indo-europeană era vechi şi ceea ce era inovaţie relativ recentă. Urmează să vedem în ce măsură s-au găsit soluţii pentru a împlini aceste lacune.

A n t o i n e M e i l l e t (1866-1936) a fost elev al lui F. de Saussure. Acesta din urmă a predat la Paris din 1881 pînă în 1889, apoi din 1890 pînă în 1891. În momentul cînd a părăsit prima oară Parisul, Saussure a desemnat ca înlocuitor al său, la Şcoala de Înalte Studii, pe Meillet, care nu avea decât 23 de ani şi nu era cunoscut de nimeni. Abia peste vreo zece ani s-a putut vedea că alegerea lui Saussure a fost justă, atunci când Meillet, acumulând cunoştinţe deosebit de solide în majoritatea limbilor indo-europene (slave, baltice, germanice, indo-iraniene, greacă, latină, armeană etc.) a început să-şi publice lucrările de mare valoare atât asupra unor ramuri luate aparte, cât şi asupra familiei indo-europene în general. Din opera lui vastă ne interesează aici un singur aspect: studiile asupra dialectelor indo-europene […].

Dialectele indo-europene. Existau de mai înainte unele informaţii privitoare la felul cum erau repartizate şi grupate limbile indo-europene în primele timpuri după scindarea unităţii iniţiale. Se arătase astfel că limbile indiene şi iraniene prezintă foarte mari asemănări şi mai ales numeroase şi importante inovaţii comune; pe această bază s-a tras concluzia că după desprinderea din trunchiul comun ele au avut o perioadă de viaţă laolaltă şi abia mai târziu unitatea iniţială indo-iraniană s-a scindat în limba indiană comună, bază a limbilor indiene cunoscute, şi limba iraniană comună, din care s-au desprins apoi limbile iraniene atestate. Această teorie este considerată pînă azi ca justă şi în favoarea ei vorbeşte, între altele, şi faptul că atât indienii, cât şi iranienii, singurii printre neamurile de limbă indo-europeană, se numesc pe ei înşişi „arieni". (După cum se ştie, în secolul al XIX-lea, acest nume a fost extins în mod greşit la toţi indo-europenii). În acelaşi fel s-a vorbit apoi de o comunitate primitivă balto-slavă şi de una italo-celtică, asupra cărora părerile au variat în decursul timpului. Câtăva vreme s-a crezut şi în existenţa unei comunităţi greco-italice.

Se mai observase că limbile indo-europene se despart în două mari grupuri, după tratamentul consoanelor guturale: greaca, latina, celtica şi germanica păstrează pe *k*, *g* şi *gh* (cu unele schimbări cauzate ulterior în germanică de mutaţia consoanelor), iar indo-iraniana, balto-slava, armeana şi alte limbi le transformă uneori în fricative (surdele *s*, *ş*, sonorele *z*, *j*). S-a considerat, deci, că au existat două mari grupuri, numite *centum* şi *satGm*, după cuvântul care înseamnă o „sută" în latină şi avestică (i.-e.* *kŽtom*, lat. *centum*, gr. *ἑκατόν*, irl. *cét*, got. *hund*; sanscr. *śatám*, v. sl. *sßto*, lit. *šimtas*, avest. *satGm*). Multă vreme această despărţire a fost considerată ca esenţială şi supraordonată tuturor celorlalte diferenţieri printre limbile indo-europene, adică s-a crezut că indo-europeana primitivă s-a despărţit întâi într-o limbă *centum* şi una *satGm*, iar apoi acestea, la rândul lor, în limbile pe care le cunoaştem noi.

După ce Gilliéron a început să-şi publice lucrările privitoare la geografia lingvistică, Meillet a încercat să aplice la domeniul indo-european principiile extrase din cercetarea graiurilor franceze. El a publicat în 1908 cartea *Les dialectes indo-européens* (ediţia întâi), în care analizează diversele trăsături principale ale limbilor indo-europene, pentru a descoperi configuraţia isogloselor şi deci repartiţia dialectală din timpul când limbile indo-europene nu se despărţiseră încă. El ajunge la concluzia că singurul grup de a cărui existenţă suntem siguri este cel indo-iranian. Meillet consideră că limbile baltice prezintă mai mult o dezvoltare paralelă cu a limbilor slave decât păstrarea unor inovaţii comune datorate unei comunităţi de viaţă într-o perioadă mai nouă.

În ce priveşte limbile italice şi celtice, Meillet credea încă, în 1908, în existenţa unei perioade de comunitate italo-celtică; în ediţia a II-a, publicată în 1922, el aduce o rezervă pe care o vom discuta mai pe larg, pentru că prezintă interes metodologic.

Printre argumentele care pledau în favoarea comunităţii italo-celtice, cel mai important era prezenţa în ambele grupuri a desinenţelor medio-pasive în *-r*: lat. *loquor* „vorbesc", persoana a III-a *loquitur*; vechi irlandez *labrur* „vorbesc", persoana a III-a *labrithir*. Cum asemenea desinenţe nu mai apăreau în nici o limbă indo-europeană, ele au fost considerate ca o inovaţie comună a limbilor italice şi celtice şi au servit ca dovadă puternică a legăturilor strânse dintre aceste limbi. Când, însă, s-au descifrat textele toharice, au apărut şi acolo asemenea desinenţe, iar mai târziu, cunoscând limba hitită, lingviştii au descoperit şi în această limbă desinenţe medio-pasive în *-r*: de la rădăcina *eš-* „a şedea", persoana întâi singular a prezentului indicativ medio-pasiv este *ešhahari*, iar persoana a treia, *ešari*. Acum nu se mai poate crede că *-r* este o inovaţie italo-celtică, ci, dimpotrivă, trebuie să admitem că este o trăsătură arhaică, păstrată într-o parte a limbilor

indo-europene şi pierdută în celelalte. Aplicăm aici teoria a r i i l o r l a t e r a l e, a căror cunoaştere a devenit posibilă graţie geografiei lingvistice.

Păstrarea elementelor moştenite din limba-bază nu poate alcătui un criteriu solid pentru stabilirea unei înrudiri mai strânse, căci este normal ca limbile cu aceeaşi origine, chiar fără a mai avea contact între ele, să prezinte elemente comune rămase din limba-bază; mai curând ne putem întreba de ce celelalte limbi înrudite au pierdut aceste elemente. Deci, menţinerea desinenţelor arhaice în *-r* nu poate servi ca dovadă pentru existenţa unei comunităţi italo-celtice. Meillet arată că limbile baltice şi slave au flexiune nominală asemănătoare, dar moştenită, şi flexiune verbală inovatoare, dar deosebită, deci nici aici nu putem vorbi de o comunitate aparte. Dimpotrivă, în limbile indiene şi iraniene, descoperim inovaţii comune şi, deoarece nu ne putem explica în alt chip de ce au inovat la fel (vezi principiul „arbitrarului" semnului lingvistic), admitem că între aceste limbi există o înrudire mai strânsă, bazată pe o perioadă de comunitate după despărţirea de celelalte grupuri indo-europene.

Meillet a observat că şi alte isoglose sunt comune limbilor vecine, astfel încât germana are trăsături comune cu celtica, aceasta cu italica, iar italica la rândul ei cu greaca, apoi greaca cu armeana şi aşa mai departe. Unele isoglose îmbrăţişează limbile din nordul domeniului, altele pe cele din sud; unele cuprind răsăritul, altele apusul etc. Aceste considerente lasă să se presupună că dispoziţia pe hartă a limbilor fusese aceeaşi (chiar dacă pe un teritoriu mult mai restrâns) în perioada preistorică. Deoarece toharica este o limbă *centum*, nu se mai poate menţine ideea că, în primul rând, s-a produs o ruptură totală între limbile *centum* şi *satGm* şi apoi au apărut diferenţieri dialectale secundare în sânul acestor unităţi. În primul rând, aria *satGm* trebuie considerată centrală (cuprinde indo-iraniana, armeana, balto-slava, albaneza etc.), iar aria *centum* este laterală, deci cea mai veche; în al doilea rând, există isoglose care cuprind laolaltă limbi *centum* şi limbi *satGm*; prin urmare, distincţia între aceste grupuri de limbă nu este mai importantă decât oricare altă trăsătură dialectală care diferenţiază între ele limbile indo-europene vechi.

Meillet nu a mers până la capăt în această privinţă şi nu a tras ultimele concluzii; de aceea încercarea lui nu poate fi considerată pe deplin reuşită, dar în orice caz este interesantă, atât ca metodă, cât şi ca intenţii. Există acum un punct de plecare pentru a diferenţia ceea ce este general de ceea ce este regional în limba indo-europeană comună.

Teoria rădăcinii indo-europene Vom discuta acum încercările de a diferenţia din punct de vedere cronologic diversele rădăcini indo-europene reconstruite cu ajutorul comparaţiei. Pornind de la ideile expuse de F. de Saussure în *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, mai mulţi lingvişti din vremea noastră au reuşit să dezvolte cunoştinţele asupra conformaţiei rădăcinii în indo-europeana primitivă. S-a stabilit că, într-o fază mai veche, indo-europeana nu avea decât vocala *e*, alternând în anumite cazuri cu *o*. Rădăcinile aveau o formă stereotipă; consoană + *e* + consoană. Dar printre consoanele indo-europene figurau şi aşa-numitele laringale, a căror existenţă F. de Saussure a stabilit-o prin deducţie şi care au fost, în ultimele decenii, descoperite concret în textele hitite. Laringalele sunt redate în lucrările de lingvistică prin semnul *G*, numit şva, care, pentru a diferenţia între ele diversele laringale, este urmat de cifre – G_1, G_2 etc. Contopindu-se cu *e* următor, diferitele feluri de *G* au dat *e*, *a*, *o*, ceea ce a dus la apariţia de rădăcini formate din două sunete: vocală + consoană; contopindu-se cu *e* precedent, diferitele feluri de *G* au dat vocale lungi ($\bar{e}$, $\bar{a}$, $\bar{o}$), deci s-a ajuns şi pe această cale la rădăcini de două sunete: consoană + vocală lungă. S-a reuşit astfel să se recunoască structura foarte simplă a rădăcinii în forma iniţială a indo-europenei şi să se stabilească tipuri foarte regulate de alternanţe vocalice.

Printre cei care au făcut această descoperire figurează la loc de frunte doi elevi ai lui Meillet: polonezul J e r z y K u r y ł o w i c z (n. 1895-1978) [r. ed.], care s-a ocupat mai mult de fonetică, şi francezul E m i l e B e n v e n i s t e (1902-1976), care a dat mai mare atenţie morfologiei. Aplicând la formele indo-europene reconstruite metoda de care ne folosim când comparăm mai multe limbi între ele, Benveniste reuşeşte să distingă printre faptele reconstruite unele mai vechi şi altele mai noi, deşi tot de dată indo-europeană. Iată foarte sumar felul cum lucrează.

În unele limbi vechi se cunoaşte o declinare aşa-numită heteroclită: la nominativ tema se termină în *-r*, iar la celelalte cazuri în *-n*. Singurul exemplu clar este, în limba latină, *femur* „fluierul piciorului", cu genitivul *feminis*. Alte două cuvinte latineşti pot fi lămurite numai prin comparaţie cu acesta: *iter* „drum", cu genitivul *itineris*, şi *iecur* „ficat", cu genitivul *iecinoris* (genitivul ar fi trebuit să fie **itinis*, **iecinis*, dar analogia cu nominativul a introdus şi la celelalte cazuri pe *r*). În greceşte, exemplele sunt mai numeroase, dar mai puţin clare pentru neiniţiaţi. Corespunzător exact al lat. *iecur* este în greceşte °ηαρ „ficat", cu genitivul ąπατος (dintr-un mai vechi **hepĄtos*); „apă" se spunea Ὕδωρ cu genitivul Ὕδατος (din **hydĄtos*). Exemple clare ne furnizează hitita: „apă" se spunea *watar*, cu genitivul *wetenaš*. Este remarcabil faptul că adesea avem de-a face cu acelaşi cuvânt în diferite limbi (hititul *watar* corespunde ca origine grecescului Ὕδωρ). S-a tras de aici concluzia că acest tip de flexiune este unul din cele mai arhaice în domeniul indo-european.

Benveniste a lărgit foarte mult cercul de fapte atras în discuţie şi a ajuns la concluzii mult mai importante. El a arătat că nu numai *r* alternează cu *n*, ci găsim în alternanţă şi pe *l*, pe *i* consonantic etc. Dar pentru a avea exemple, trebuie să citărm câte două limbi, deoarece temele au fost uniformizate prin analogie, astfel încât într-o limbă s-a generalizat forma cu *l*, de exemplu, iar în altă limbă forma cu *n*; „soare" se spunea în latineşte *sol*, iar în germană *Sonne*; vechiul slav corespunzător *slßnSce* a combinat ambele forme, întocmai ca lat. *itineris* sau *iecinoris*. Comparând între ele limbi diferite, ajungem la un foarte mare număr de teme heteroclite, de exemplu faţă de gr. Ὕδωρ, Ὕδατος, hit. *watar*, *wetenaš* corespondentul germanic este în germana de azi *Wasser* (temă în *-r*), iar în gotică *wato*, gen. *watins* (temă în *-n*); „foc" se spunea în vechea germană de sus *fuir*, iar în gotică *fon*, gen. *funins*. În felul acesta se constată că heteroclitele au fost odată foarte numeroase.

Arătând că limbile vechi cunosc adverbe terminate în *r* şi în *n*, Benveniste ajunge la concluzia, desigur justă, că acestea reprezintă de fapt tema primitivă, fără desinenţă, deci avem aici cuvinte formate în vremea când indo-europeana nu avea încă flexiune. De aici, el trece la stabilirea mai precisă a structurii primitive a rădăcinii în indo-europeană, analizând raportul între tipul de rădăcini de trei sunete, pe care le-am prezentat mai sus, şi rădăcinile compuse din mai multe sunete. Tipul primitiv este cel de trei sunete. Cu timpul însă, la rădăcinile aparţinând acestui tip, simplu şi uniform, s-au adăugat elemente noi, şi anume nu consoanele *r*, *l*, *n* etc., ci elemente de dezvoltare, compuse şi ele, tot invariabil, dintr-o vocală şi o consoană. Dar din unirea rădăcinii cu elementul de dezvoltare nu se obţin grupe de cinci sunete, ci numai de patru, deoarece, la formarea complexului, sau se suprimă vocala din rădăcină, sau cea din elementul de dezvoltare, astfel încât complexul mai larg are sau forma: consoană + vocală + consoană + consoană, sau forma: consoană + consoană + vocală + consoană. De exemplu, din rădăcina *der-* sau *dor-*, cu ajutorul elementului de dezvoltare *–em–*, se formează în latineşte complexul *dor–m–* (vezi *dormio* „dorm"), pe când în vechea slavă se formează *dr–em–* (vezi *drěml'j* „visez"); în latineşte rădăcina are vocală, iar dezvoltarea nu, în vechea slavă dezvoltarea are vocală, iar rădăcina nu.

Această teorie, care este desigur corectă, ne permite să stabilim o oarecare ierarhizare cronologică printre rădăcinile indo-europene reconstruite: cele care corespund schemei primitive (de trei sunete) sunt de obicei vechi, iar cele care comportă patru sunete aparţin toate unei perioade mai noi din evoluţia limbii indo-europene de bază. Avem aici un început promiţător pentru o viitoare periodizare a rădăcinilor indo-europene.

* Vezi mai jos, p. 108 [r. ed.]

* În 1917, cehul BedÍich Hrozný a publicat cartea sa privind descifrarea textelor hitite (C.D.).

3 V. Petronius, *Satiricon*, XLIV, 18.

* Al XX-lea (C.D.).

Matteo BARTOLI

Teoria ariilor

Raportul cronologic*

Raportul cronologic dintre două faze lingvistice poate fi dedus din numai două indicii:

– din raportul cronologic dintre documentele în care fazele respective sunt atestate şi

– din raportul geografic dintre ariile în care se află cele două faze.

În unele cazuri ai norocul să poţi recurge la ambele indicii, în celelalte însă, trebuie să te mulţumeşti numai cu unul din ele.

Primul indiciu poate fi formulat astfel:

Dintre două faze lingvistice, de obicei este mai veche cea care este atestată anterior. Este vorba, prin urmare, de o normă bine cunoscută şi de aşa natură încât nu are nevoie de demonstraţie.

Ceea ce nu este cazul cu normele ariilor. Putem distinge cinci norme de acest fel, anume aria *cea mai izolată*, ariile *laterale*, aria *mai mare*, aria *posterioară* şi, în sfârşit, faza care *a dispărut*.

Faza păstrată în cea mai izolată arie

Numin cel mai izolat, teritoriul cel mai puţin expus comunicaţiilor. Dar ca să înţelegem mai bine acest concept, să comparăm mai întâi următoarele *tabele I, II, III, IV* şi cele contrapuse lor 1-4.

I – Sardinia Toscana 1.– Sardinia Toscana

EQUA *caballa quaerere velle vol-ere*

logud. EBBA tosc.*cavalla* logud.*kérrere* tosc.*vollere*

II – Ladinia Toscana 2. – Ladinia Toscana

AGER *campus aviaticus nepos*

III – Portugalia Catalonia 3. – Portugalia Catalonia

COMEDERE *manducare quaerere vol-ere*

IV – Veglia Fiume 4. – Veglia Fiume

CAPUT *testa brut-is nurus*

Sardinia, Ladinia, Portugalia şi Veglia sunt arii mai izolate decât Toscana, Catalonia şi Fiume.

În tabelele I, II, III şi IV, faza anterioară se păstrează în aria cea mai izolată, iar cea posterioară se află în aria mai puţin izolată; în schimb, în tabelul 4 se întâmplă contrariul.

Ei bine, exemple din tabelele I, II, III, IV sunt, cum vom vedea imediat, cu mult mai numeroase decât cele din figurile 1-4. În acest sens, figurile I-IV reprezintă norma, care poate fi formulată pe scurt astfel: *faza anterioară se păstrează de obicei în aria mai izolată.*

Din aceste confruntări şi din multe altele, rezultă că în istoria limbii, ca şi în alte manifestări ale spiritului, insulele sunt, de regulă, mai conservatoare decât continentele (VI şi IV) şi mai mult zonele muntoase decât câmpiile şi ţărmurile de la mare (II); sunt mai sigure ariile laterale decât cele din mijloc (III) şi mai mult centrele mici decât cele mari (IV) […].

Faza păstrată în ariile laterale

Vor fi numite arii laterale, de pildă, Iberia şi Dacia în raport cu Galia transalpină şi Italia, iar acestea două vor fi chemate arii de mijloc. Să confruntăm acum următoarele tabele, în care faza anterioară se păstreazâ în ariile laterale şi faza posterioară în ariile de mijloc.

I. Iberia Galia Italia DACIA

EQUA *caballa caballa* EQUA

II. Iberia Galia ITALIA DACIA

CAP-UT *testa* CAPUT CAPUT

III. Iberia GALIA Italia DACIA

OV-IS OV-IS *pecora* OVIS

IV. PORTUGALIA Castilia CATALONIA DACIA

AVIS *passer* AVIS passer

V. CASTILIA Provenţa LADINIA DACIA

CAP-UT *testa* CAPUT caput

Situaţia inversă rezultă din următoarele tabele:

1. Iberia GALIA ITALIA Dacia

passer AV-IS AV-IS *passer*

2. Iberia GALIA Italia Dacia

istud -HOC -*istud* -*istud*

3. Iberia Galia Italia Dacia

(lipsesc exemplele)

4. Portugalia CASTILIA Catalonia

strictus ANGUSTUS *strictus*

5*. Castilia* PROVENCE Ladinia

istud HOC *istud*

Exemplele din tabelele I, II, III, IV,V, după cum vom vedea, sunt mult mai numeroase decât cele din tabelele 1-5. În acest sens, primele se pot numi normale, iar norma poate fi formulată astfel:

Dacă dintre două faze lingvistice una se află în ariile laterale şi cealaltă în aria de mijloc, *de regulă faza din ariile laterale este faza anterioară*, numai dacă aria din mijloc nu este cea mai izolată .

Această rezervă, a ariei mai izolate, va rezulta cu claritate din tabelul următor:

Sardinia septentrională

SARDINIA CENTRALA

Sardinia meridională.

Sardinia centrală este o arie mai izolată decât Sardinia septentrională şi meridională, adică este mai puţin expusă comunicaţiilor cu continentul şi cu celelalte două mari insule italiene. Observaţi mai ales că porturile Sardiniei şi cele două reşedinţe de judeţ se găsesc anume în Sardinia septentrională şi în cea meridională. De aceea, Sardinia centrală, în istoria limbii, şi în general în istoria obiceiurilor, este mai conservatoare decât Sardinia septentrională şi cea meridională, deşi acestea din urmă reprezintă faţă de ea arii laterale (6-7).

Faza păstrată în aria mai mare

O arie mai mare este, de pildă, aceea care cuprinde Iberia, Galia şi Italia, faţă de Dacia.

În cele opt tabele care urmează, faza anterioară se păstrează în aria *mai mare* şi inovaţia o găsim în aria *mai mică:*

I. IBERIA GALIA ITALIA Dacia

APERIRE APERIRE APERIRE *discludere*

II. IBERIA GALIA Italia DACIA

OV-IS OV-IS *pecora* OVIS

III. IBERIA Galia ITALIA DACIA

CAP-UT *testa* CAPUT CAPUT

IV. Iberia GALIA ITALIA DACIA

germanus frater frat-er frater

V. PORTUGALIA CASTILIA Catalonia

COMEDERE COMEDERE *manducare*

VI. Castilia PROVENCE LADINIA

passer AV-IS AV-IS

VII. PORTUGALIA Castilia CATALONIA

AV-IS *passer* AV-IS

VIII. CASTILIA Provence LADINIA

CAP-UT *testa* CAPUT

Opusul se întâmplă în următoarele opt tabele:

1. *Iberia Galia Italia* DACIA

cechlearium cochlearium cochlearium LINGULA

2. *Iberia Galia* ITALIA *Dacia*

(lipsesc exemple)

3. *Iberia* GALIA *Italia* Dacia

istud HOC *istud istud*

4. Iberia *Galia Italia Dacia*

comedere *manducare manducare manducare*

5. *Portugalia Castilia* Catalonia

thius thius avunculus

6. Castilia *Provence Ladinia*

comedere *manducare manducare*

7. *Portugalia* Castilia *Catalonia*

strictus angustus *strictus*

8. *Castilia* Provence *Ladinia*

istud hoc *istud*

Cum se va vedea imediat, perechile din tabelele I-VIII sunt mai numeroase decât perechile din figurile 1-8. În acest sens, figurile I-VIII se pot numi normale, iar norma poate fi formulată în felul următor:

Aria mai mare păstrează de obicei faza anterioară, cu condiţia ca aria mai mică să nu fie cea mai izolată şi să nu fie constituită din arii laterale […].

Faza păstrată în aria posterioară

Pot fi numite arii posterioare, de pildă, ariile romanizate, în timp ce Italia reprezintă faţă de ele aria anterioară. Mai exact, când este vorba de faze care au trecut din Italia în provinciile imperiului, precum *comedere*, *avunculus*, *lingula* care au ajuns în Iberia, Galia transalpină, respectiv în Dacia, se poate spune că Italia reprezintă aria anterioară a acestor faze, în vreme ce Iberia, zona Transalpină şi Dacia, ariile posterioare.

Să confruntăm acum următoarele tabele, I–III şi 1–3. În primele, faza anterioară s-a păstrat în ariile posterioare, adică în „provincii”, în schimb, faza posterioară, în aria anterioară, adică în Italia. Contrariul se vede în tabelele 1-3. Să confruntăm:

Italia inovează: Italia păstrează:

I. – Iberia *Italia* 1. –*Iberia* Italia

comedere *manducare quaerere* vol-ere

II. – Galia *Italia* 2. – *Galia* Italia

avunculus *thius* (lipsesc exemple)

III. – Dacia *Italia* 3. – *Dacia* Italia

lingula *cochlearium istud* hoc

Ei bine, aşa cum vom vedea imediat, exemplele din figurile I, II, III sunt mult mai numeroase decât cele din figurile 1-3. Primele se pot numi normale, deci norma poate fi formulată astfel: *faza anterioară se păstrează de obicei în aria posterioară*.

Această normă se deduce, în afara celor şase tabele, din atâtea alte cazuri asemănătoare şi în esenţă, identice, din care este suficient să menţionăm două.

Unul priveşte insulele lingvistice sau coloniile lingvistice desprinse din indiferent care motiv de patria-mumă, ceea ce înseamnă că de o arie anterioară. Astfel sunt, de pildă, insulele lingvistice spaniole din Răsărit (de evrei spanioli) şi diferitele ramificaţii galo-romane în Italia sudică, adică Sicilia, Puglia, Calabria. Ei bine, s-a remarcat în mai multe rânduri că fazele trecute din patria-mumă în colonii, s-au păstrat în acestea din urmă, în vreme ce în ea au fost estompate de o altă fază. Această fază este, de obicei, mai recentă decât cea care este estompată. *De obicei, nu întotdeauna.*

În acelaşi fel, se întâmplă cu fazele trecute în alte limbaje1, de pildă din latină în celtică, germană, slavă, albaneză, greacă, bască, în sfârşit, iradiate de lumea romană în teritoriile înconjurătoare; în fond şi aceasta înseamnă dintr-o arie anterioară în arii posterioare. Ei bine, multe dintre aceste cuvinte au fost înlocuite de altele în limbajele neolatine, adică, de obicei, de inovaţii. *De obicei, nu întotdeauna.* […]

Faza dispărută

Să confruntăm acum soarta fazelor *arduus* / *altus* şi *juvenis* / *adolescens*.

Iberia Galia Italia Dacia

Arduus / altus altus altus altus altus

Iberia Galia Italia Dacia

Juvenis / adolescens juvenis juvenis juvenis juvenis

În primul caz a supravieţuit inovaţia (*altus*), în cel de al doilea, faza anterioară (*juvenis*).

Faza *arduus* este înlocuită cu faza *altus*. La fel în locul lui *juvenis* s-a folosit mai întâi *adolescens*, care a dobândit sensul de „*tânăr*”, dar apoi succesul înregistrat de această creaţie a scăzut şi faza *juvenis* a luat într-un anumit fel locul lui.

Ei bine, exemplele de tipul *arduus*/*altus* sunt, cum vom vedea, mult mai numeroase decât cele de tipul *juvenis/adolescens*. Primele se pot numi normale, iar norma poate fi formulată astfel:

Dacă din două faze lingvistice una a murit sau e pe cale de a muri şi o alta îi ia locul, *faza înlăturată este de obicei anterioară* […].

Sorin **STATI**

---

* Capitol din *Introduzione alla neolinguistica* (*Principi-scopi-metodi*), Genova, Olschki, 1925, trad. rom. Doina Condrea-Derer, reproducere după culegerea *Teorie şi metodă în lingvistica din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea*, 1984, p. 177-184.

1 M. Bartoli foloseşte în cazul de faţă cuvântul *limbaje* pentru *limbi*. Înţelesul frazei este însă evident, ca şi accepţiunea cuvântului (n. trad.).

Metode moderne *

Introducere. În istoria oricărei ştiinţe, una dintre măsurile progresului este perfecţionarea metodelor, elaborarea de metode noi, mai precise, mai adecvate obiectului; uneori metodele noi sunt de fapt rezultatul adaptării unor metode folosite anterior în alte ştiinţe. Înnoirea metodologică este în mod firesc corelată cu schimbările care se produc în teorie, precum şi cu cerinţele practicii, cu variatele aplicaţii ale studiului ştiinţific al unui obiect.

În ultimele nouă [r. ed.] decenii, ştiinţa limbii s-a îmbogăţit şi s-a perfecţionat, ţinând pasul cu dezvoltarea celorlalte ştiinţe; lingviştii au ajuns la o cunoaştere mai profundă şi în acelaşi timp mai multilaterală a limbii1. Cu toate că unele procedee noi sunt contestate de numeroşi specialişti cu autoritate, e deosebit de semnificativ faptul că progresul metodologic realizat în lingvistică a ridicat mult prestigiul acestei ştiinţe în ultimul timp şi o recomandă ca model pentru alte discipline umaniste (de aici epitetul de „ştiinţă-pilot”, pus în circularie în Franţa, după 19502).

Pe la mijlocul primei jumătăţi a secolului al XX-lea îşi face tot mai mult loc în lingvistică ideea că limba este un sistem ale cărui elemente sunt strâns legate între ele printr-o reţea de relaţii. Acest mod de organizare este numit adesea structură3, iar lingviştii care studiază limba, în primul rând din punctul de vedere al relaţiilor şi structurii, îşi spun structuralişti. Caracterul sistematic al limbii, pus în lumină de F. de Saussure, presupune existenţa raporturilor dintre elementele întregului şi a raporturilor acestor părţi faţă de

întreg. Elementele limbii sunt repartizate pe nivele şi există o stratificare şi o ierarhie a nivelelor. Organizarea stucturală a limbii se manifestă prin existenţa unui sistem de opoziţii, precum şi a mai multor tipuri de relaţii în cadrul fiecărui nivel şi de la un nivel la altul. Structură presupune sistem, coerenţă, totalitate, dependenţa părţilor în raport cu întregul, sistem de relaţii, totalitate ireductibilă la suma părţilor sale[4]. Ideea că limba reprezintă un sistem e, desigur, o chestiune de concepţie, de teorie, dar ea impune elaborarea unor metode de analiză noi, subordonate acestei teorii[5]. Aşa cum s-a spus, „revoluţiile structuraliste nu datează din momentul în care s-a înţeles că limbile, personalităţile, pieţele, societăţile constituie sisteme, ci din momentul în care s-a imaginat un utilaj mental permiţând analiza, cu ajutorul unor teorii ştiinţifice, a acestor sisteme ca sisteme”[6].

Majoritatea cercetărilor structuraliste – mai precis, cele anterioare constituirii modelului generativ-transformaţional – propun o metodologie aptă să d e s c o p e r e repertoriul de unităţi caracteristice fiecărui nivel[7], să specifice relaţiile dintre ele şi să stabilească combinaţiile care se realizează la fiecare nivel. Modelele orientate spre aceste „descoperiri” sunt denumite, cu un termen generic englez, *discovery procedures*. Concepţia pe care se sprijină „procedeele de descoperire” a fost numită de Chomsky model taxinomic al limbii[8]; i se mai spune şi „structuralism clasic”. Metodele structuralismului taxinomic îşi propun :

(a) Să dea o descriere a organizării sintagmatice, adică să încadreze unităţile fiecărui nivel în tipare de combinare („tipare de coocurenţă”). Orice unitate a limbii se studiază în toate variatele contexte în care poate apărea şi se caracterizează în termenii capacităţii ei de a apărea împreună cu alte unităţi;

(b) Să dea o descriere a organizării paradigmatice, adică să grupeze unităţile în clase şi subclase. Orice unitate a limbii trebuie inclusă într-o mulţime („grup”, „clasă”) care poate apărea în anumite contexte şi, pentru aceasta, trebuie caracterizată prin posibilitatea de a fi înlocuită cu alte unităţi din acea mulţime[9].

În vederea degajării unităţilor, o problemă căreia i s-a acordat o atenţie specială în lucrările descriptiviştilor americani este elaborarea unei tehnici de segmentare a enunţurilor în unităţile diferitelor nivele.

Ca toate procedeele structuraliste, ele se caracterizează şi prin:

(c) tendinţa de a formaliza descrierea limbii;

(d) distingerea generalului de particularul accidental, a lingvisticului de nonlingvistic[10].

Fiind orientate spre descrierea organizării sistematice, procedeele menţionate:

(e) aparţin metodologiei lingvisticii sincronice şi evită neajunsurile metodologiei tradiţionale, care amestecă punctul de vedere descriptiv cu cel istoric. Rezultatele pe care le furnizează pot fi utilizate şi în studiul diacroniei.

Prin aceste caracteristici, procedeele structuraliste îşi propun să facă lingvistica modernă invulnerabilă la reproşul adresat de F. de Saussure lingvisticii prestructuraliste şi reluat de numeroşii săi discipoli (direcţi sau indirecţi): „În materie de limbă ne-am mulţumit totdeauna să operăm cu unităţi rău definite”[11].

Întrucât planul conţinutului opune o rezisteţă considerabilă atât la descrierea sintagmatică, cât şi la cea paradigmatică, şi pentru că nu e încă limpede cum trebuie pusă aici problema formalizării şi ce este lingvistic şi nonlingvistic, unii lingvişti au crezut că dificultăţile pot fi eludate operând cu metodele taxinomice numai în câmpul expresiei şi descriind sistemul limbii fără referire la sensuri, ca şi cum limba supusă cercetării ar fi complet necunoscută cercetătorului. Lingvistul devine în aceste condiţii un fel de criptanalist care încearcă să descifreze un mesaj bazat pe un cod necunoscut12. Reacţia împotriva acestui structuralism „asemantic" a fost puternică şi aproape unanimă, mai ales pentru că se ajungea la o complicare extraordinară şi inutilă a procedurii descriptive13. Principiile de analiză structuraliste îmbină metoda deductivă cu metoda inductivă. Dacă neogramaticii şi numeroşi alţi tradiţionalişti realizau acest lucru preferând totuşi inducţia, structuralştii (mai ales glosematicienii şi generativiştii) înclină mai mult spre deducţie14.

În discuţiile metodologice structuraliste se conturează două tendinţe: cea pe care am putea-o numi „realistă" (a structuralismului „clasic", minus glosematica) şi cea „nominalistă" (a glosematicii şi a structuralismului generativist). Adepţii primei tendinţe, în căutarea acelor „discovery procedures" amintite mai sus, consideră că analiza lor pune în lumină fapte inerente realităţii limbii, ei descoperă structura limbii. Ceilalţi afirmă că analiza lor introduce ordine (pe baza unor criterii adoptate arbitrar) într-un ansamblu confuz de fenomene15. Proprietăţile recunoscute în limbă graţie unor concepte ca „limbă-vorbire", „sincronic-diacronic", „marcat-nemarcat" etc. nu sunt inerente obiectului studiat, care intră imperfect în aceste categorii. Ele ţin de metodologia utilizată. Nivelele limbii nu sunt o proprietate a obiectului-limbă. Dacă le descoperim e pentru că ele se găsesc în metoda însăşi16. Contradicţia dintre cele două tendinţe îşi are rădăcinile în contradicţia dintre ontologic şi gnoseologic de care trebuie să ţină seamă toate ştiinţele. Nu este deci cazul să ne punem întrebarea: „Care dintre cele două tendinţe e preferabilă!", căci ambele puncte de vedere sunt îndreptăţite.

Analiza funcţională. Descrierea lingvistică de tip structuralist se caracterizează prin abstracţie şi generalitate, în opoziţie cu cercetarea concretului şi particularului, pe care şi-o propunea o mare parte din lingvistica tradiţională17. Metoda de reducere a infinităţii datelor particulare şi concrete la un număr finit de unităţi generale şi abstracte ar putea fi denumită *metoda analizei funcţionale,* deoarece în operaţia de analiză lingvistică se caută ceea ce e pertinent (relevant, distinctiv) pentru realizarea funcţiunii comunicative (funcţiunea principală a limbajului). Se acceptă şi se dezvoltă astfel o idee a lui K. Bühler, după care nu toate caracterele fizice ale semnului lingvistic sunt relevante pentru funcţiunea sa comunicativă (ideea aceasta poartă numele de „principiu al relevanţei abstractive")18. Elementele concrete şi particulare sunt *variantele,* iar cele abstracte şi generale sunt *invariantele*; analiza funcţională este deci metoda de reducţie a variantelor la invariante.

Invariantele sunt concepute fie în spirit saussurian, ca elemente s o c i a l e ale limbajului (exterioare individului, care nu le poate crea, nici modifica), fie ca elemente abstracte, numite de unii constructe, creaţii ale cercetătorului, elemente care nu aparţin limbii, ci teoriei limbii19. Cel mai mult discutate au fost invariantele fonologice (fonemele). Pentru unii, fonemele sunt unităţi „pozitive" pe plan psihologic („reprezentări", „engrame") sau pe plan fonetic (clase de sunete). Pentru alţii, fonemele sunt unităţi negative şi diferenţiale, cum spunea Saussure –, adică sunt caracterizabile numai cu ajutorul ansamblului de raporturi (paradigmatice şi sintagmatice) pe care fiecare le contractează cu toate celelalte20. Pentru S.K. Şaumian şi alţii, fonemele sunt nişte constructe, care nu pot fi definite cu ajutorul observaţiei directe, ci prin concepte ca „distribuţie", „comutare", „transformare", „echivalenţă"21. Concepţia curentă, valabilă şi pentru invariantele celorlalte planuri, ar putea fi sintetizată cu o frază a întemeietorului glosematicii: „Elementele

structurii limbii amintesc de mărimile cu care operează algebra: a, b, c, d, x, y, z etc., mărimi cărora le putem substitui, în aritmetică, valori diferite şi, în calculul practic, numere diferite reprezentând lucruri diferite”22.

Procedeul tipic de reducţie a variantelor este comutarea23, baza întregii teorii glosematice24, dar utilizată de toate şcolile structuraliste „clasice”. Comutarea constă în schimbarea unui segment cu altul în acelaşi plan al limbii: mutarea unui segment din planul expresiei (conţinutului) în locul altui segment tot din planul expresiei, respectiv conţinutului25. Dacă înlocuirea provoacă o modificare oarecare în planul opus, segmentele înlocuite unul prin celălalt sunt realizări a două invariante (se spune că cele două segmente „comută” sau „sunt în raport de comutare”); dacă înlocuirea nu provoacă schimbări în planul opus, cele două segmente sunt realizări ale aceleiaşi invariante (se spune că cele două segmente „nu comută” sau că „sunt în raport de variaţie”). De exemplu, în româneşte, *p* comută cu *b în* perechea *pară–bară, „*feminin” comută cu „masculin” în perechea *atent–atentă*26*.*

S-a recurs la proba comutării în special în operaţia de descoperire a inventarului fonematic al unei limbi. Sunetele care, aparând în mod alternativ în unul şi acelaşi context, menţin identitatea cuvântului sunt variantele aceluiaşi fonem. Sunetele care nu apar niciodată în acelaşi context fonetic şi sunetele care pot apărea în acelaşi context fonetic, dar care nu contractează raporturi de comutare, sunt variante ale aceleiaşi unităţi, care se numeşte f o n e m27.

Existenţa unor invariante care delimitează şi organizează o substanţă lingvistică e prima dovadă că în limbă există structuri. Faptul că invariantele intră în relaţii de opoziţie, adică formează grupuri parţial identice şi parţial diferite (de pildă, *p* e oclusiv şi labial ca şi *b,* dar e surd, în timp ce *b* e sonor), e a doua dovadă că în limbă există structuri28.

Analiza funcţională, verificată pentru fonemele s e g m e n t a l e (invariantele corespunzătoare sunetelor), a fost extinsă şi în domeniul s u p r a s e g– m e n t a l (accentele, intonaţia), unde n-a întrunit adeziunea unanimă a fonologilor29. Altă extindere s-a produs în planul morfologic, unde numeroşi lingvişti deosebesc **morfemele** (invariante) de **alomorfe** (variante): de exemplu, morfemul–rădăcină al verbului *a învăţa* se realizează prin alomorfele *învăţ, înveţ–, învaţ-.* Paralelismul fonem/alofon – morfem/alomorf nu este total, şi susţinerea lui poate genera confuzii, de aceea unii l-au respins. Într-adevăr, alofonele au caracter individual, concret, sunt „manifestări” ale fonemului, câtă vreme alomorfele sunt unităţi abstracte, fiind compuse din foneme. Alomorfele nu sunt „manifestări” concrete ale morfemelor30. Dintre lingviştii care menţin cuvântul printre unităţile limbii, unii au utilizat analiza funcţională şi au făcut distincţia între **lexeme** (invariante) şi **alolexeme** (variante). Titlul unui articol de dicţionar este simbolul lexemului; variantele sale sunt semantice (corespunzătoare diverselor sensuri ale lexemului), morfologice (deosebindu-se între ele prin categoriile gramaticale: caz, număr, gen, mod, timp etc.), fonologice *(aldămaş–aldămaş)*31. Toate aceste tipuri de variante sunt abstracte, fiind alcătuite din foneme. (Pentru analiza funcţională a morfemelor-rădăcină, vezi mai jos.) Alolexemele seamănă din acest punct de vedere cu alomorfele. Tot astfel se prezintă variantele planului sintactic, numai că aici există o ierarhie de invariante: partea de propoziţie, sintagmemul (ale cărui variante sunt sintagmele), tipul (modelul) de propoziţie, sintaxemul (ale cărui variante sunt enunţurile)32. Analiza funcţională, în sintaxă, e relativ puţin elaborată.

Discuţii vii a suscitat posibilitatea aplicării analizei funcţionale în semantica lexicală, adică în studiul morfemelor-rădăcină (din limbile flexionare şi aglutinante), al cuvintelor (din

limbile izolante). Semnificaţiilor lexicale le este aplicabilă dihotomia invariantă-variantă? Legată de aceasta e întrebarea mai generală, care a figurat printre temele Congresului al VIII-lea de lingvistică (Oslo, 1957): „În ce măsură se poate spune că sensul e structurat ?"

Existenţa unor invariante semantice lexicale analoage celor fonetice se poate susţine în primul rând pentru că elementele vocabularului au valoare prin opoziţie paradigmatică unele faţă de celelalte. „Un termen dat e un fel de centru al unei constelaţii, punctul spre care converg alţi termeni…."33, fiecare cuvânt e plasat în câteva serii asociative (paradigmatice) prin care se defineşte. Sensul fiecărui semn e astfel înconjurat din toate părţile şi delimitat de cel al semnelor care îl înconjură. De aceea structuralismul insistă asupra caracterului negativ al valorii care defineşte semnul prin ceea ce nu este: „El e ceea ce rămâne, ceea ce nu sunt toate celelalte la un loc"34. Opoziţiile trebuie căutate în interiorul unor subsisteme lexicale (cum e acela al gradelor de rudenie, al terminologiei vestimentare, al termenilor referitori la mobilă etc.), aşa cum se procedează şi în fonologie sau în gramatică35. Paradigmele lexicale au fost studiate sub denumirea de „câmpuri" (cf. lucrările lui Jost Trier36) şi de „câmpuri morfo–semantice" (cf. lucrările lui P. Guiraud37). Teoriei „câmpurilor" i s-au adus critici: a) am avea dreptul să vorbim de un câmp acolo unde am putea fixa limite. În realitate însă lingviştii recunosc existenţa câmpurilor bazându-se pe fenomenul asociaţiei, care ţine de p s i h o l o g i e, iar lanţul asociaţiilor e virtualmente nelimitat38; b) structurile lexicale propuse sunt de fapt structuri nelingvistice, domenii ale realităţii39; c) în orice caz, adepţii teoriei au putut invoca numai câteva zone semantice, favorizate în mod deosebit40.

Sunt lingvişti care susţin existenţa structurilor lexicale, arătând că limba în ansamblu e o structură şi nu e posibil ca o parte a limbii să nu fie structurată41. De altfel, nu există nici un comportament uman nestructurat42.

Existenţa opoziţiilor lexicale se poate deduce şi din constatarea că apar fenomene de n e u t r a l i z a r e, adică de suprimare a opoziţiilor în anumite contexte. De exemplu, aşa cum în germană opoziţia /t/ – /d/ se neutralizează la sfârşit de cuvânt, /t/ fiind termenul nemarcat, căci apare în poziţia de neutralizare, în franceză o opoziţie ca *dominer – maîtriser* sau *dissiper – gaspiller* se neutralizează în anumite contexte, *dominer,* respectiv *dissiper,* fiind termenul nemarcat43.

Mai aproape de fonologie se situează glosematicienii: conţinutul, ca şi expresia, are o formă (invariantele) şi o substanţă (variantele). Invariantele expresiei, *cenematemele,* sunt de două tipuri: *foneme* şi *prosodeme* (accente şi modulaţii), analoage *pleremateme*lor, şi ele de două tipuri: *plereme* şi *morfeme*44. Invariantele conţinutului lexical, pleremele, se studiază în cadrul *pleremicii,* iar variantele corespunzătoare în cadrul *semanticii.* Pleremica faţă de semantică e în acelaşi raport ca şi fonologia faţă de fonetică45. Baza teoretică a unor atare afirmaţii este izomorfismul nivelelor limbii, susţinut şi de lingvişti care nu aparţin la structuralismul danez46. Fără a infirma utilitatea generală a principiului – larg utilizat în ştiinţele contemporane – al izomorfismului, trebuie să constatăm că despre rezultate concludente ale analizei funcţionale aplicate în semantica lexicală nu poate fi vorba, cel puţin deocamdată.

Analiza distribuţională. Dacă analiza funcţională se aplică axei paradigmatice, analiza *distribuţională* (sau *distributivă)* priveşte axa sintagmatică, dar sprijină, aşa cum vom vedea, şi studiul paradigmelor.

Distribuţia este proprietatea elementelor limbii de a apărea sau nu în diferite contexte, în diferite vecinătăţi, iar relevanţa faptului lingvistic în cadrul analizei

distribuţionale constă în ocurenţa sau nonocurenţa lui într-un anumit punct al lanţului vorbit47. Distribuţie înseamnă deci însuşiri combinatorii, iar cercetarea distribuţiei este o parte importantă a studiului relaţiilor.

Toate şcolile structuraliste „clasice" utilizează analiza distribuţională, dar metoda a cunoscut o dezvoltare specială în descriptivismul american48.

Compararea unităţilor unui nivel al limbii din punctul de vedere al contextelor în care apar a dus la descoperirea mai multor tipuri de distribuţie:

a) distribuţia complementară: două unităţi sunt în distribuţie complementară dacă se exclud reciproc în toate contextele (unde apare prima unitate nu poate apărea a doua şi invers; de exemplu, alomorfele *dorm şi doarm-*). Variantele în distribuţie complementară ale unei invariante se numesc variante poziţionale;

b) distribuţia defectivă: două unităţi sunt în distribuţie defectivă dacă în unele contexte se pot substitui una alteia, iar în celelalte contexte se exclud. De exemplu, desinenţele de plural *-e şi -uri* se pot substitui după morfemul *chibrit,* dar se exclud reciproc în *num-* şi *caz-*49.

Dintre toate contextele în care poate apărea o unitate a limbii, o importanţă particulară prezintă **contextul diagnostic,** contextul în care apariţia unei clase de elemente este unic determinată, contextul care admite o singură clasă de elemente. De exemplu, în contextul engl. *The – is* poate figura orice substantiv, dar verbul este exclus50.

Distribuţia unităţilor limbii se studiază pe *clase* de unităţi (foneme, morfeme etc.), şi nu pe unităţi individuale. Când e vorba de ocurenţa unui membru al unei clase în vecinătatea unui membru al altei clase se poate pune cel mult problema calculării probabilităţii de apariţie51. De fapt, scopul urmărit de analiza distributivă este în ultima instanţă delimitarea claselor de unităţi, evitând criteriul substanţial (fonetic) în planul expresiei şi criteriul semantic în definirea unităţilor semnificative. „Fiecare element al limbii intră într-o categorie determinată, definită prin anumite posibilităţi de combinare determinate şi prin excluderea altor anumite posibilităţi de combinare"52.

Analiza distributivă este implicată şi în descrieri de factură tradiţionalistă. „Categorisirea, în gramaticile curente, a verbelor în predicative, nepredicative, copulative şi auxiliare reprezintă, într-un fel, o clasificare bazată pe aspectul sintagmatic […], având în vedere anumite posibilităţi combinatorii ale verbelor. În locul acestui criteriu, de obicei ignorat, se dau definiţii şi criterii semantice, care, deoarece nu constituie baza reală a clasificării, nu reuşesc să delimiteze clar categoria"53.

În descrierea structuralistă, criteriul însuşirilor combinatorii (sau al „valenţelor", cum li se mai spune) e utilizat în mod explicit şi consecvent. Analiza distributivă scoate în evidenţă slăbiciunile clasificării tradiţionale a cuvintelor în părţi de vorbire.

O descriere recentă a pronumelor româneşti a arătat, de pildă, că: a) pronumele e insuficient definit ca înlocuitor al substantivului (ceea ce ar presupune că pronumele şi substantivul au distribuţie identică). În realitate – şi afirmaţia nu e valabilă numai pentru română – clasa contextelor substantivului şi clasa contextelor pronumelui sunt echipolente, se întretaie54; b) pronumele reprezintă o s u m ă de clase şi nu o i e r a r h i e de clase55; c) subcategoriile de pronume nu sunt omogene din punct de vedere distribuţional; *cine, ce*

şi *care,* la fel *oricine, orice, oricare,* se pot grupa la un loc numai în baza a trei trăsături distribuţionale comune (dar şapte valenţe sunt diferite). Pronumele nehotărâte se dizolvă în mai multe clase distribuţionale[56].

Delimitarea claselor de unităţi pe baze distribuţionale îşi păstrează totuşi un caracter aproximativ: membrii unei clase nu coincid total sub raportul contextelor[57]: coincidenţa se limitează la anumite contexte, considerate caracteristice[58]. De aici se ajunge la formularea unui principiu general: clasele nu sunt net diferenţiate una de cealaltă, ci au un c e n t r u şi o p e r i f e r i e care face trecerea spre clasa vecină[59]. Unii admit şi existenţa unor elemente despre care nu se ştie cărei clase aparţin[60].

Analiza distribuţională a dat rezultate discutabile, controversate încă, în semantica lexicală. Diferenţa semantică dintre un cuvânt şi alt cuvânt ar putea fi exprimată – după părerea unora – prin diferenţe de însuşiri combinatorii. Punctul de plecare îl constituie teze ca: „Sensul cuvântului se defineşte ca un potenţial de combinări posibile cu alte cuvinte […] Totalitatea acestor posibilităţi […] condiţionează în fapt existenţa sensului lexical ca un fenomen obiectiv sau ca un fapt al limbii[61]. În consecinţă, se proclamă necesitatea descrierii „statutului frazeologic" al fiecărui cuvânt, adică „totalul incluziunilor şi excluziunilor pertinente"[62]. De exemplu, studiind diferenţele de statut sintagmatic al cuvintelor fr. *idée, concept, notion, ésprit, pensée* ş.a. legate prin *arhisemul* comun „obiect sau funcţie a gândirii", se vede că ele formează o serie paradigmatică. „Aplicând analiza distribuţională se degajează incluziunile şi excluziunile pertinente care leagă aceşti termeni"[63]. Structuraliştii descriptivişti – în primul rând Z.S. Harris – au tras concluzia că analiza lingvistică nu mai are nevoie de consideraţii semantice: diferenţele de sens sunt corelate cu diferenţe de distribuţie[64], două morfeme[65] cu sens diferit diferă şi prin distribuţie, „subiect", „obiect" sunt „denumiri semantice pentru poziţii distribuţionale"[66]. Exagerarea importanţei distribuţiei a fost criticată în repetate rânduri[67], mai recent de către transformaţionalişti. În principiu nu există unităţi ale limbii cu distribuţie identică şi între două sensuri ale aceluiaşi cuvânt există şi deosebiri de contexte, dar descriptiviştii nu au putut arăta cum selectăm contextele prin care se defineşte o opoziţie semantică şi cum se rezolvă problema sinonimiei, în lexic şi gramatică.

Analiza în constituenţi imediaţi. Această metodă continuă şi dezvoltă ideea saussuriană de sintagmă: propoziţia e descompusă în „grup nominal" (echivalent al conceptului tradiţionalist de „grup al subiectului") şi „grup verbal" (= „grupul predicatului" din terminologia tradiţionalistă). Fiecare din cele două grupuri (constituenţii imediaţi ai propoziţiei) se împarte iarăşi în câte doi constituenţi imediaţi şi aşa mai departe, până se ajunge la morfeme, „constituenţii ultimi" ai oricărui enunţ.

De exemplu, *elevul a citit cartea interesantă* se descompune în constituenţii imediaţi *elevul* şi *a citit cartea interesantă*; *elevul* se analizează în constituenţii imediaţi *elev-* şi *-ul,* iar grupul verbal în *a citit* şi *cartea interesantă* etc. Organizarea enunţurilor ca o ierarhie de constituenţi imediaţi e de obicei reprezentată schematic printr-un „arbore"[68]. Iată un exemplu englez de analiză completă:

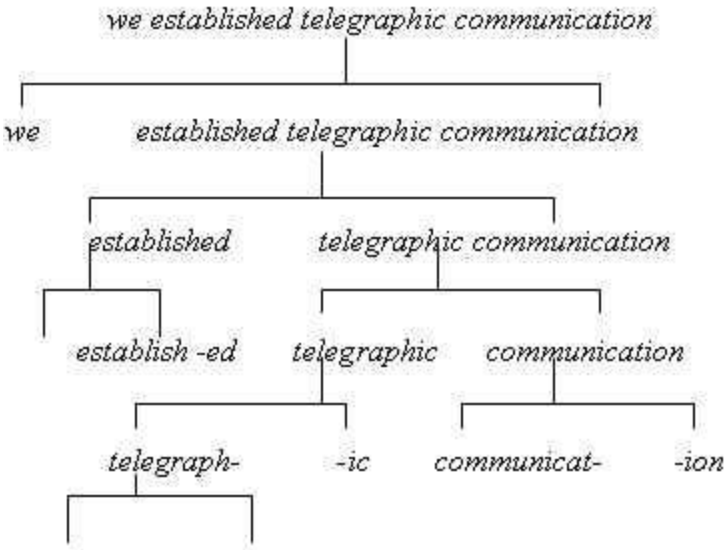

Constituenţii ultimi sunt deci: *we, establish-, -ed, tele-, -graph-, -ic, communicat-* şi *-ion*[69].

Metoda analizei în constituenţi imediaţi se întemeiază pe analiza distributivă, care îi furnizează *tehnica de segmentare:* ca să împărţim un întreg în constituenţi imediaţi vom alege din totalitatea împărţirilor posibile[70], pe cea care dă naştere la două lanţuri morfematice cu cele mai mari posibilităţi de înlocuire; e preferată segmentarea din care rezultă clasele de forme cu cei mai mulţi membri. Deci se înţeleg drept constituenţi imediaţi segmentele cu distribuţia cea mai bogată.

Criteriul bogăţiei claselor de forme nu e uşor de aplicat, căci, oricum am face segmentarea, obţinem de obicei secvenţe cu posibilităţi foarte mari de substituire. În practica nu se face un calcul complet[71]; de altfel, uneori se poate uşor intui că o segmentare e preferabilă alteia. De exemplu, dacă trebuie să determinăm constituenţii imediaţi ai propoziţiei *îmi place muzica uşoară,* segmentarea posibilă *(îmi place muzica)* + *(uşoară)* va fi imediat abandonată în favoarea segmentării *(îmi place)* + *(muzica uşoară).* E evident că determinanţii care pot lua locul lui *uşoară* sunt mult mai puţini decât clasa subiectelor virtuale ale lui *îmi place* (există mult mai puţine feluri de muzică decât lucruri care pot plăcea).

Prin segmentarea succesivă a unui text într-o ierarhie de constituenţi imediaţi, infinitatea enunţurilor unei limbi (rostite sau scrise vreodată, ori numai posibile) se reduce la o serie de scheme (engl. „patterns", „models"). De exemplu, propoziţia *Ion declamă o poezie nouă* se încadrează în aceeaşi schemă cu *Vlad aduce nişte albume frumoase,* cu *el cumpără o pălărie nouă* etc. (În aceste exemple, analiza coboară numai până la nivelul cuvintelor.)

Numărul schemelor e, bineînţeles, foarte mare; descriptiviştii şi-au propus să-l reducă mult, pornind de la ipoteza că modelele descoperite sunt construite, de fapt, pe un inventar mult mai mic de modele mai simple. Se caută deci modele (scheme) cu o putere de generalizare superioară[72].

Bazându-se pe analiza distribuţională, descompunerea în constituenţi imediaţi şi-a propus să evite dezavantajele analizei sintactice făcute după criterii semantice. Rămâne însă de văzut dacă renunţarea la criteriile semantice este într-adevăr posibilă. Unii descriptivişti răspund negativ. După K.L. Pike, în cursul segmentării e indicat să tulburăm cât mai puţin relaţiile dintre sensul părţilor unui întreg şi sensul acestuia, cu alte cuvinte trebuie să tăiem în aşa fel textul, încât să se pară că sensul întregului a rezultat din combinarea înţelesului constituenţilor, plus câteva sensuri gramaticale[73]. Rolul criteriilor formale, structurale, este de a confirma, dar şi de a corecta – unde e cazul – datele obţinute cu criteriul semantic. Această poziţie rezonabilă în teorie nu e însă deloc uşor de aplicat în practică. Printre dificultăţile metodei a fost semnalată şi situaţia grupurilor coordonative şi a unor particule ca engl. *now, therefore,* germ. *ja*, *nun, also, doch,* fr. *en revanche*[74]*.*

Metoda de analiză în constituenţi imediaţi este în continuare mult utilizată în lingvistica americană, în primul rând de cei care construiesc gramatici generative[75].

---

* Subcapitol din volumul: Acad. Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, (red.), *Tratat de lingvistică generală*, 1972, p. 120-143

1 Vezi capitolul *Progresul in istoria lingvisticii*, (I B 3).

2 Greimas, *Sémantique*, p. 5; S. Marcus, *Lingvistica*, *ştiinţă-pilot*, SCL XX, 1969, 3.

3 E.P. Hamp, *A glossary of american technical linguistic usage*, Utrecht-Anvers, 1957, s. v. *Structure*; Roger Bastide (ed.), *Sens et usages du terme Structure dans les sciences humaines et sociales,* Paris-Haga, 1962; Raymond Boudon, *A quoi sert la notion de „structure*"?, Paris, 1968; E. Cassirer; *Structuralism in modern linguistics* „Word" I, 1945; V. Brôndal, în AL. I, 1939.

4 R. Boudon, *lucr. cit*., p. 14. Structură înseamnă „organizare închegată a unor elemente definite prin relaţiile pe care le contractează reciproc" (Paul Miclu, *Sistemul limbajului*, *Sistemele limbii* , p. 9).

5 A. G. Haudricourt, *Méthode scientifique et linguistique structurale*, „L'année sociologique", 1959.

6 R. Boudon, *lucr*. *cit*., p. 159.

7 Vezi, mai jos, *Unităţile limbii*, (II C 1).

8 Cf., de exemplu, *Current issues in linguistic theory*, Haga, 1957, p. 11.

9 P.L. Garvin, J. Brewer, M. Mathiot, *Predication-typing: A pilot study in semantic analysis*, „Language" 43, 1967, 2, part. II. p. 1-2.

10 Guţu Romalo, *Morfologie*, p. 22.

11 *Cours*, p. 154

12 Guţu Romalo, *Morfologie*, p, 19.

13 Cf. Martinet, *Eléments*, p. 33-34. „On se demande à la fin s'il n'y a pas quelque gratuité dans ce déploiement d'exigences méthodologiques" (Benveniste, *Problèmes*, p. 11).

14 Vezi mai sus.

15 Lepschy, *Linguistique*, p. 172-173.

16 J. Dubois, *Enoncé et énonciation*, „Langages", 13, 1969, p. 102.

17 Lepschy, *Linguistique;* p. 23**.**

18 P.L. Garvin, in *Natural Language and the Computer,* University of California, „Engineering and sciences extension series", 1963, p. 10.

19 Elaborarea constructelor porneşte, desigur, tot de la unele trăsături ale obiectului cercetat. Vezi *Dialectica materialistă, metodologia generală a ştiinţelor particulare*, Bucureşti, 1963, p. 185 - 186; Vasile Ştirbu, *Cu privire la sistemul morfologic,* SL, p. 28.

20 Lepschy, *Linguistique,* p. 7*2.*

21 Vasiliu, *Fonologia,* p. 37. Vezi şi, mai jos, *Unităţile limbii* (II C, 1).

22 Hjelmslev**,** *Prolegomena,* p. 66.

23 „Proba comutării ne permite să identificăm invariantele" (Hjelmslev, *Prolegomena*, p. 92). „Proba comutării e singura care poate înregistra elementele sistemelor lingvistice (glosemele) şi variaţia infinită a vorbirii poate fi redusă astfel la inventarul definit al identităţilor limbii" (J. Holt, *Contribution à l'analyse fonctionnelle du contenu linguistique,* „Langages", 6. 1967. p. 59).

24 Einar Haugen, *Directions in modern linguistics,* „Language" 27, 1951, p. 359.

25 Coteanu, în ELS, p. 28.

26 Pentru obiecţiile aduse valorii, eficacităţii probei comutării, cf. I. Coteanu, *lucr. cit.,* p. 35-37; Chomsky, la Lepschy, *Linguistique,* p. 176.

27 Vasiliu, în ELS, p. 85.

28 E. Coşeriu, *Pour une sémantique diachronique structurale,* TLL II, 1964, 1.

29 Vezi, mai jos, *Unităţile limbii (II* C 1).

30 Lepschy, *Linguistique,* p. 169-170.

31 Stati, *Sintaxă,* p. 58-62

32 Vezi, mai jos, *Unităţile limbii* (II C 1).

33 Saussure, *Cours,* p. 174

34 P. Guiraud, *La grammaire,* Paris, 1958, p. 76.

35 Nu vom opune invariante ca „virtute" – „copac" sau „bătălie" – „număr", căci nici în gramatică nu opunem „complementul direct" „perfectului simplu" (E. Coşeriu, *art. cit.,* p. 149). Acceaşi idee la Graur, *Studii,* p. 24, nota 5, şi p. 25.

36 Pentru expunere şi critică, cf. S. Öhman, *Theories of the linguistic field;* P. Guiraud, *La sémantique,* Paris, 1959, p. 73; W. Bahner, în LR X, 1961, 3.

37 Vezi BSL, 52, 1956; *Le champ morpho-sémantique des noms du chat,* BSL, 61, 1966, 1; *Le champ étymologique de la „beauté" en français populaire,* BSL, 66, 1971, 1.

38 B. Pottier, *Vers une sémantique moderne,* TLL II, 1964, 1, p. 110.

39 B. Pottier *Vers une sémantique...;* E. Coşeriu, *art. cit.,* p. 144. „Fără ajutorul sistemelor extralingvistice este imposibil de conceput un sistem al vocabularului" (I. Coteanu, *În legătură cu sistemul vocabularului,* PL.G II, p. 46).

40 A. Martinet, *Structural linguistics* în *Anthropology Today,* ed. A.L. Kroeber, Chicago, 1953. p. 582. Cf. şi opinia critică exprimată de A.J. Greimas, *Du sens,* p. 17: „Ce qu'il y a d'illusoire dans le projet d'une sémantique systématique qui articulerait, a la maniére d'une phonologie, le plan du signifié d'une langue donnée".

41 Graur, *Studii,* p. 25: ,,Dacă sensul face parte din limbă, iar limba are caracter sistematic, ni se pare inevitabil să admitem că şi semantica are un caracter sistematic".

42 P.L. Garvin, *art. cit.,* p. 1. Cf. şi S. Abraham, *Bazele unei semantici structuraliste,* S.C.L, XVI, 1965, 5; O. Ducháček, *Strukturální metody a současne semantice,* SaS 30, 1969. 1.

43 E. Coşeriu, *art. cit.,* p. 151.

44 J. Holt, art. cit. p. 59 şi urm. O interpretare nouă a relaţiei variantă – invariantă, pornind de la împărţirea cvadripartită hjelmsleviană, la Paul Miclău, *lucr. cit.* p. 11 şi urm.

45 J. Holt, *Beiträge zur sprachlichen Inhaltsanalyse,* ,,Innsbrucker Beiträge zur Kultur-wissenschaft". Sonderheft 21, 1964, p. 12.

46 Atât în fonologie, cât şi în „semologie" există un inventar de unităţi, fiecare dintre ele fiind o siluetă abstractă proiectată într-un mod destul de difuz asupra universului experienţei; cf. W. L. Chafe, *Language as symbolization*, „Language" 43, 1967, 1, p. 63.

În afară de lucrările citate mai sus. […] la bibliografia analizei funcţionale aplicate în semantica structurală mai trebuie adăugate: Greimas, *Sémantique*; J. Lyons, *Structural semantics. An analysis of part of the vocabulary of Plato,* Oxford. 1967; *Problems în lexicography,* ed. de F.W. Householder şi Sol Saporta, Bloomington, 1967; *Studies in syntax and semantics,* ed. de F. Kiefer. Dordrecht. 1969: *Probleme der Semantik* (=„Z. für französische Sprache und Literatur", Beiheft, Neue Folge, Heft 1. 1968), ed. de W.Th.

Elwert; Societa di linguistica italiana. *La Grammatica, La Lessicologia.* Atti del II convegno di studi, Roma, 1969.

47 Guţu Romalo, în ELS, p. 38.

48 Termenul *distribuţie* a fost utilizat pentru prima dată în lingvistică de M. Swadesh, vezi „Language", 10, 1939, p. 117-129.

49 Pentru alte tipuri de distribuţie, ca şi pentru expunerea detaliată a analizei distributive, cf. Guţu Romalo, în ELS, p. 38-58; cf. de asemenea grupul de articole consacrate analizei distribuţionale în „Langages" 20, 1970.

50 Z. S. Harris, *Co-occurrence and transformation în linguistic structure,* „Language" *33,* 1957, p. 531. Pentru contextele diagnostice ale cazurilor la substantivele limbii române, vezi S. Stati, *Contextele gramaticale în analiza structurală,* LR XII, 1963, p. 3.

51 Z. S. Harris, *Distributional Structure*, ,,Word" 10, 1954, 2-3, citat după *The structure of language. Readings in the philosophy of language,* ed. de J.A. Fodor, J.J. Katz, New Jersey,1964, p. 34.

52 Hjelmslev, *Prolegomena,* p. 59.

53 Guţu Romalo, în ELS, p. 291.

54 Cf., de exemplu, *un copil vorbeşte – *un el vorbeşte*; *cine se scoală de dimineaţă ajunge departe –*Ion* se *scoală de dimineaţă ajunge departe.*

55 M. Manoliu–Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard,* Bucureşti, 1968, p. 21.

56 *Ibidem,* p. 166. Pentru clasificarea verbelor româneşti după criteriul sintactic al însuşirilor combinatorii, vezi Guţu Romalo, în ELS, p. 201-305. Pentru verbele germane, cf. H. Seiler, *Probleme der Verb-Subkategorisierung mit Bezug auf Bestimmungen des Ortes und der Zeit,* „Lingua", 20, 1968 p. 338-344.Detalii în legătură cu valenţele considerate drept criteriu în clasificarea cuvintelor româneşti în părţi de vorbire şi a fiecărei părţi de vorbire în subclase la S. Stati, Gh. Bulgăr, *Analize sintactice şi stilistice,* Bucureşti, 1970, p. 42 şi urm.; cf. şi G. Helbig, *Beiträge zur Valenztheorie,* Haga – Paris, 1971.

57 „Dacă încercăm să formăm clase de morfeme în aşa fel încât toate morfemele unei anumite clase şă aibă distribuţie identică, adesea vom avea puţin succes" (Z. S. Harris, *art. cit.,* p. 244).

58 „Din faptul că o clasă de cuvinte e diferită prin apariţia sa într-un context caracteristic (distribuţie) şi printr-o anumită relaţie cu acest context (selecţie gramaticală) nu rezultă că cuvintele aparţinând clasei respective apar exclusiv în acest context şi în această relaţie. Ele pot apărea (şi apar de obicei) şi în alte poziţii şi în alte relaţii, cu singura deosebire că celelalte poziţii nu sunt caracteristice pentru partea de vorbire respectivă, adică n-o diferenţiază de celelalte părţi de vorbire" (Vasiliu, în ELS, p. 313-314).

59 Fr. Daneš, *The relation of centre and periphery as a language universal,* TLP II, 1966, p. 10-11.

60 J.V. Neustupný, *On the analysis of linguistic vagueness, ibidem,* p. 15.

61 I. Coteanu, *Contribuţii la o semasiologie sistematică,* PLJ, I, p. 18.

62 H. Meschonnic, *Essai sur le champ lexical du mot „idée",* în „Cahiers de lexicologie", extras, f. a., p. 59.

63 *Ibidem,* p. 57. Posibilitatea de a descompune unele invariante semantice la nivelul analizei sintactice distribuţionale şi transformationale e susţinută şi de Apresian, în ВЯ 1962, 3, p. 38–47. Exemple româneşti care dovedesc legătura dintre sensurile unui verb polisemantic şi anumite contexte caracteristice diferite, la Guţu Romalo, în ELS, p. 302.

64 Z.S. Harris, *art. cit.,* p. 43.

65 „Morfe" în accepţia de unitate biplană.

66 Z. S. Harris, *art. cit.,* p. 49.

67 Cf. J. Bar-Hillel*, Logical syntax and semantics, „*Language" 30,1954, 2, p. 232-233. Analiza distribuţională se dovedeşte utilă în diferenţierea sinonimelor; cf. J. Dubois, *Distribution, ensemble et marque dans le lexique, „*Cahiers de lexicologie", IV, 1964, p. 5-16 (unde se discută despre fr. *aigu – pointu, route – chemin – voie, briser – casser – rompre);* G. Francescato, *Nudo, spoglio, scoperto. Una esercitazione di polisemia differenziale,* în vol. *Intertinguistica. Sprachvergleich und Übersetzung. Festschrift zum 60. Geurtstag von Mario Wandruszka,* Tübingen, 1971, p. 115–122. Deosebirile de distribuţie dintre cuvintele sinonime sunt relevate şi în lucrări de factură tradiţionalistă, cf. M. Vandruszka. *Sprachen. Vergleichbar und unvergleichlich,* München, 1969 (fr. *venimeux – veneneux,* p. 32: *dangereux – perilleux,* p. 33; *gravement–grièvement,* p. 68).

68 Se utilizează şi o notaţie simbolică pe orizontală, cu mai multe feluri de paranteze, de tipul: {[(a.b.c].d}. Ea corespunde schemei arborescente:

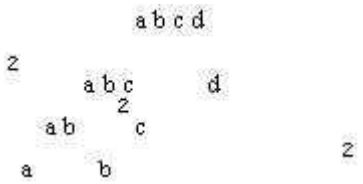

Aceste două procedee de reprezentare a structurii nu sunt singurele utilizate.

69 Exemplul e reprodus, cu modificări neînsemnate, din N. Chomsky, M. Halle, *The sound pattern of English,* New York – London, 1968, p. 8.

70 De pildă, *merii din grădina noastră au înflorit iar* (abcdef) s-ar putea impărţi în (abcd) + (ef), dar şi în (a) + (bcdef) sau (abcde) + (f).

71 Cf. B. Strang, *Theory and practice in morpheme identification,* în „Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists", Haga, 1964-1. p. 359 ; Emmon B*ach, Linguistique structurale et philosophie des sciences*, în *Problèmes du language,* Paris, 1966, p. 132: „Distribuţia [...] este o noţiune confortabilă şi reconfortantă pentru unii; serveşte la

definirea cu mai multă rigoare a tehnicilor care teoretic ar putea fi aplicate, dar care nu se aplică niciodată în practică".

72 Un exemplu tipic în acest sens găsim la E.A. Nida. A *synopsis of English syntax,* Oklahoma, 1960, care reduce propoziţiile limbii engleze la aproximativ 150 de modele. Vezi schemele şi modelele de la p. XI-LVII.

73 *Taxemes and Immediate Constituents,* în *Readings in Linguistics,* editat de M. Joos, New York, 1958, p. 79.

74 H. Seiler, în „Word" XVIII, 1962*,* 1-2, p. 12*2.*

75 Scurt istoric al metodei: primele indicaţii se găsesc în cartea lui Bloomfield, *Language* (1933). Zece ani mai târziu, K. L. Pike publică un articol în care dezvoltă ideile expuse de Bloomfield şi formulează unele obiecţii („Language". 19, 1943). Lucrarea rămasă până azi fundamentală pentru cunoaşterea analizei în constituenţi imediaţi e expunerea lui R.S. Wells *(Immediate Constituents, „*Language" 23, 1945, p. 1-11). Corectări şi adaosuri se datoresc lui Z.S. Harris *(Structural linguistics,* Chicago, 1961), E. A. Nida *(lucr, cit.),* Ch. F. Hockett (*A course in modern linguistics, N*ew York, 1958). O descriere amănunţită la S. Stati, *Constituenţii imediaţi.* LR XIII, 1961, 3.

Analiza în trăsături distinctive.

E cunoscută şi sub denumirea, mai puţin uzuală la noi, de „analiza componenţială"76. A fost elaborată pentru fonologie şi, mai recent, s-a preconizat aplicarea ei în semantica lexicală. În morfologie şi sintaxă, aplicaţiile sunt sporadice77. Analiza componenţială îşi propune descompunerea unei unităţi lingvistice în elemente ireductibile, *cuante lingvistice*78*.*

În descrierea planului expresiei, fonemul e prezentat ca un fascicul de trăsături distinctive, de exemplu rom. /*b/* = ocluziune + oralitate + labialitate + sonoritate. Înlocuind una din aceste trăsături, se obţine un nou fonem, de exemplu înlocuind „sonoritate" cu „surditate" rezultă fonemul /p/. În fiecare limbă, din combinarea câtorva trăsături distinctive se obţin câteva zeci de foneme, ceea ce arată că în limbă acţionează ca principiu de organizare *economia.*

Deşi limbile diferă mult între ele în privinţa sistemului fonologic (a numărului de invariante, a tipului de opoziţii), trăsăturile distinctive sunt aproximativ aceleaşi. În metoda de analiză preconizată de R. Jakobson şi M. Halle, se susţine că douăsprezece trăsături binare (de tipul „sonor/nonsonor") sunt suficiente pentru a explica orice sistem fonologic79. Cele douăsprezece trăsături sunt nişte *universalii* lingvistice, comune tuturor limbilor80.

Prin analogie, conceptul de „trăsătură distinctivă" a fost introdus şi în descrierea planului semantic al limbii. S-a spus că sensul unei unităţi lexicale nu e un întreg nediferenţiat, ci e analizabil în „elemente conceptuale minimale, legate între ele în anumite feluri"81. Aceşti constituenţi semantici minimali au fost denumiţi *seme*82*.* Posibilitatea de a

analiza (fără rest) cuvintele în elemente diferenţiale dovedeşte că lexicul are o organizare structurală[83].

Folosind analiza componenţială, E. Pottier identifică în conţinutul substantivului fr. *chaise* următoarele seme: (1) pe care te aşezi, (2) care are picioare, (3) pentru o singură persoană, (4) cu spătar. Prin adăugarea semului (5) „are braţe", se obţine un alt cuvânt: *fauteuil*[84]*.* Analogia cu modul de descriere a planului expresiei iese clar la iveală în tabelul care arată cum se analizează semantic cuvintele franceze *chaise, fauteuil, tabouret, canapé, pouf,* cu ajutorul a şase seme (s):

s_1 = cu spătar, s_2 = cu picioare, unul sau mai multe, s_3 = pentru o persoană, s_4 = pe care se şade, s_5 = cu braţe, s_6 = din material rigid[85]:

	s_1	s_2	s_3	s_4	s_5	s_6
chaise	+	+	+	+	+	+
fauteuil	+	+	+	+	+	+
tabouret	–	+	+	+	–	+
canapé	+	+	–	+	+	+
pouf	–	+	+	+	–	–

Substantivele care denumesc gradele de rudenie pot fi descrise în mai multe limbi ca rezultând din îmbinarea a cinci trăsături distinctive (care participă la opoziţii binare)

(1) sex: masculin / feminin,

(2) linie: directă / colaterală,

(3) tip de înrudire: naturală / socială,

(4) direcţie: ascendentă / descendentă,

(5) grad: unu / doi (cf. opoziţia cuvintelor *tată* / *bunic*)[86].

Alt exemplu de analiză componenţială dă A. J. Greimas pentru adjectivele fr. *haut, bas, long, court, large, étroit, vaste, épaix* (se utilizează şase seme, care participă la opoziţii binare, de exemplu: „+ verticalitate" / „– verticalitate„ ,+ perspectivitate" / „ – perspectivitate" etc.)[87].

Cercetările sunt în faza tatonărilor de început. Structura semantică a fost pusă în lumină numai pentru câteva serii de termeni; se obiectează că în unele exemple (ca numele de rudenie) structura e extralingvistică; anumiţi semnificaţi rezistă analizei componenţiale (numele de culori, de pildă[88]). Izomorfismul dintre planul expresiei şi planul conţinutului – pe care se întemeiază extinderea metodei discutate şi la domeniul semanticii lexicale –„e totodată sugestiv şi periculos"[89]. Descrierea vocabularului ca o clasă foarte

mare de invariante (lexemele) formate prin combinarea unui număr mai mic de trăsături pertinente (semele) rămâne încă o ipoteză care îşi aşteaptă verficarea.

Metoda generativ-transformaţională. În seria modelelor sintactice moderne, cele numite „generativ–transformaţionale" sunt cele mai recente şi mai mult discutate în ultima vreme[90].

Ideea că unele construcţii sintactice pot fi transformate în altele fără alterarea (sensibilă) a sensului e bine cunoscută din gramaticile tradiţionale[91]. Două exemple sunt edificatoare:

(a) construcţia activă se converteşte în construcţie pasivă aplicând celei dintâi următoarele operaţii: (1) verbul central trece de la diateza activă la diateza pasivă; (2) subiectul (în nominativ) se transformă în complement de agent (în acuzativ cu prepoziţie); (3)complementul direct *se* transformă în subiect. Prin urmare, structura $N^{1}_{N} + V_A + N^{2}_{A} > N^{2}_{N} + a\ fi + V\ part + {}^{de\ (către)} + N^{1}_{A}$

(explicaţia simbolurilor:

N_N = nume in nominativ,

N_A = nume în acuzativ,

V_A = verb activ,

V part = verb la participiu)[92];

(b) sintagma *amor Dei* are două înterpretări posibile, după cum *Dei* este un genitiv subiectiv (între *amor* şi *Dei* relaţia semantică este aceeaşi ca între cuvintele propoziţiei *Deus amat)* sau un genitiv obiectiv (din punctul de vedere al relaţiei semantice dintre constituenţi, *amor Dei* echivalează, în acest caz, cu *Deum amat).*

În gramaticile descriptive, ca şi în manualele de limbi străine, întâlnim frecvent formuIări ca: „Aceeaşi idee poate fi exprimată prin mai multe construcţii sintactice" sau „Construcţia X este eliptică în raport cu Y" sau „Construcţia X este o condensare (concentrare, prescurtare) a construcţiei Y". Atare formulări, ca şi noţiunile de sinonimie sintactică şi de echivoc (amfibologie), trimit la fapte care se bucură de o tratare amplă în gramaticile generativ–transformaţionale.

Într-o primă formă, modelul transformaţional este opera lui Z.S. Harris[93] şi se poate prezenta ca un tip de analiză sintactică, deosebit şi în acelaşi timp complementar, în raport cu analiza în constituenţi imediaţi şi cu „analiza în lanţuri"[94]. Analiza transformaţională descompune fraza în propoziţii elementare k şi operaţii elementare φ, care operează asupra lui k şi φ. De exemplu, un enunţ ca: *tânărul naturalist adună o colecţie de valoare* se descompune în trei propoziţii elementare: *naturalistul e tânăr, naturalistul adună o colecţie, colecţia are valoare*[95]*.*

Una din problemele tipice ale gramaticilor generativ-transformaţionale, echivocul (ambiguitatea construcţională), îşi găseşte o primă tratare la *Z. S.* Harris, cu exemple ca engl. *they were seen by the front office*[96]*.*

Analiza transformaţională prezintă – după părerea autorului ei – un interes deosebit, pentru că poate fi descrisă şi cercetată cu instrumente algebrice şi pentru că oferă analize şi distincţii excepţional de subtile.

A doua formă a modelului transformaţional aparţine lui Noam Chomsky şi datează din 1957 (când se publică *Syntactic Structures),* de mare importanţă în istoria sintaxei.

Spre deosebire de Harris, fostul său elev propune un model generativ, deci s i n t e t i c, nu a n a l i t i c. Doctrina chomskiană se opune structuralismului gramatical, prin aceea că nu urmăreşte să descrie un corpus finit de texte, ci să explice faptul că orice vorbitor poate emite şi înţelege un număr infinit de enunţuri inedite – însuşire denumită „creativitatea vorbitorului". O gramatică generativă este un model capabil să genereze (să expliciteze) toate enunţurile concrete ale unei limbi şi numai enunţuri corecte. Această idee, ca şi altele, vor caracteriza şi modelul chomskian din 1965, pe care îl vom înfăţişa mai jos. Alte caracteristici ale modelului din 1957, de exemplu prezentarea marii majorităţi a propoziţiilor ca rezultat al transformării unor propoziţii nucleare *(kernel sentences),* precum şi respingerea considerentelor de semantică, au fost abandonate de însuşi autorul teoriei gramaticilor generative, de aceea nu le vom lua în considerare în cele ce urmează.

Faţă de concepţia expusă în 1965, colaboratori şi elevi ai lui Chomsky au formulat rezerve şi critici, au adus completări, au dezvoltat unele sugestii din Chomsky, *Aspects.* Chomsky însuşi a revenit asupra unor detalii ale concepţiei sale din 1965. Evoluţia teoriei gramaticilor generative poate fi urmărită în paginile revistei „Foundations of language". La toate acestea trebuie adăugate contribuţiile critice şi inovatoare ale unor grupuri transformaţionaliste din Europa (Germania [r. ed.], Franţa). Este evident că metoda generativ-transformaţională se dezvoltă rapid, ceea ce face destul de dificilă şi hazardată emiterea unor judecăţi de valoare.

Pentru a nu complica expunerea, am renunţat la semnalarea înnoirilor permanente care se aduc prezentării din Chomsky, *Aspects,* ca şi la prezentarea divergenţelor dintre elevii lui Chomsky. În schimb, vom reproduce principalele critici aduse modelului chomskian.

Spre deosebire de gramaticile structuraliste, cele generative nu-şi propun să „descopere" organizarea sistematică a gramaticii unei limbi[97], ci „construiesc" sistemul. O gramatică generativă este o ipoteză, un sistem ipotetico-deductiv[98]. Pentru aceeaşi limbă pot fi elaborate mai multe asemenea ipoteze, dintre care cercetătorul o preferă pe cea care este mai simplă şi are o putere explicativă mai mare[99]. Gramaticile generative nu se proclamă ca adevărate, în opoziţie cu alte teorii (tradiţionale sau structuraliste) care ar fi implicit false, ci numai îşi atribuie o putere explicativă superioară.

Ca orice gramatică generativă, modelul transformaţional este un model al *competenţei v*orbitorului emiţător şi receptor; *competenţă* înseamnă capacitatea de a rosti şi înţelege un număr nelimitat de enunţuri, dintre care numai o parte au fost percepute anterior şi, eventual, memorate[100]. Competenţei i se opune *performanţa,* adică activitatea de rostire a propoziţiilor concrete, individuate. Domeniul performanţei corespunde în linii mari cu ceea ce Saussure a denumit „parole".

Denumirea „generativă" a dat naştere la confuzii, unii crezând că noul tip de gramatici ar dori să explice în ce fel îşi construiesc vorbitorii frazele (acesta e de fapt obiectul unei „gramatici a performanţei")[101]; gramaticile generative nu reprezintă o teorie a producerii enunţurilor de către vorbitor[102].

Într-adevăr, dacă ni se spune, de exemplu, că sintagma *plecarea trenului* e rezultatul nominalizării propoziţiei *trenul pleacă* prin aplicarea regulilor de (1) depredicativizare a verbului, (2) adăugare la verb a unui sufix nominal şi (3) trecerea subiectului la cazul genitiv, aceasta nu înseamnă că efectiv aşa procedează vorbitorii când construiesc sintagma *plecarea trenului.* De asemenea, afirmaţia ca propozitia *se spune ceva* rezulta din *cineva spune ceva* (regulile aplicate fiind eliminarea subiectului şi trecerea verbului la diateza reflexivă)[103] nu descrie procesul care se petrece realmente în mintea celui care rosteşte enunţul *se spune ceva.* Transformările citate sunt construcţii ale lingvistului, care exprimă formalizat relaţia de sinonimie intuită de vorbitori în perechi de structuri ca *plecarea trenului – trenul pleacă* sau s*e spune ceva – cineva spune ceva.*

Enunţurile sunt corecte sau incorecte (din punct de vedere gramatical), acceptabile sau inacceptabile (din punct de vedere semantic). Pentru a decide asupra corectitudinii şi acceptabilităţii se recurge la intuiţia vorbitorului; în realitate la intuiţia lingvistului, de obicei unicul informant[104]. Tot intuiţia este criteriul invocat atunci când se discută despre sinonimia dintre construcţiile sintactice. Consideraţiile lingvistului „trebuie, în ultimă instanţă, să explice şi să satisfacă tocmai intuiţiile vorbitorului. Aceste intuiţii sunt adesea revelatoare pentru fapte lingvistice care nu apar la analiza superficială, condusă numai în termenii diferenţelor formale şi distribuţionale”[105].

Gramatica transformaţională nu urmăreşte să întocmească un inventar de elemente invariante, cu specificarea variantelor lor contextuale, ci formulează o serie finită de reguli din aplicarea cărora rezultă infinitatea propoziţiilor ce au fost sau ar putea fi oricând formulate. În felul acesta, Chomsky substituie „simplei descrieri a unei limbi încheiate *(achevée),* finite, studiul unei limbi în plină funcţionare, neîncheiate *(non achevée).* Dar între cele două metodologii nu există discontinuitate. Analiza descriptivă precedă stabilirea modelelor de generare”[106]. Într-adevăr, ar fi greşit să se creadă că autorii de gramatici transformaţionale n-ar proceda la analize lingvistice minuţioase. Dimpotrivă, ei au nevoie de subclasificări foarte detaliate ale claselor de cuvinte şi de construcţii.

Gramatica chomskiană renunţă nu numai la invariante, dar şi la ierarhizarea pe nivele, fiecare cu unităţile sale discrete şi cu mecanismul combinatoriu al unităţilor.

Nivelele (izomorfe) din gramaticile structuraliste sunt înlocuite cu trei *componente:* sintactică, fonologică şi semantică.

Criticând distribuţionalismul şi pornind de la anumite intuiţii ale vorbitorilor, Chomsky introduce distincţia dintre structurile de suprafaţă şi structurile de adâncime, distincţie implicată sporadic în gramatica tradiţională:

engl. *John is easy to please* şi *John is eager to please* (sau fr. *Pierre est difficile à vivre* şi *Pierre est difficile à comprendre[107])* se reduc la acelaşi arbore de constituenţi imediaţi, deşi simţim că organizarea gramaticală e diferită. Analiza în constituenţi imediati e de asemenea incapabilă să exprime echivalenţa semantică dintre construcţia activă şi construcţia pasivă sau ambiguitatea unor construcţii ca *alegerea lui Ion.* Nici analiza sintactică tradiţională, nici modelele neclasice prechomskiene nu reţin multiplele legături de semantică sintactică pe care le contractează cuvintele în enunţ. De exemplu, în engl. *what disturbed John was being regarded as incompetent,* cuvântul *John* este în acelaşi timp obiect al lui *disturb,* obiect al lui *regard* şi subiect faţă de *as incompetent[108].*

Organizarea gramaticală, aşa cum rezultă din reprezentarea printr-un arbore de constituenţi, este numai *structura de suprafaţă* a unui enunţ. Înţelegerea textului presupune

însă şi intuirea *structurii de adâncime* (de exemplu, relaţia semantică „actor-actio” dintre termenii sintagmei *plecarea prietenului,* opusă relaţiei semantice „actio-patiens” care stă la baza sintagmei *lectura cărţii,* dar identică cu relaţia care apare în *prietenul pleacă).* Distincţia dintre cele două structuri e utilizată uneori în gramatica tradiţională: „în raport cu *subiectul gramatical* (subiectul în structura de suprafaţă), *subiectul logic* este subiect în structura de adâncime. Un element *subînţeles* este un element existent în structura de adâncime, eliminat prin transformare din structura de suprafaţă. *Elipsa* este transfonnarea ca efect al aplicării căreia dispar din structura de suprafaţă elementele recuperabile ale structurii de adâncime”109.

În structura de adâncime există funcţiunile şi relaţiile gramaticale care joacă rolul principal în interpretarea semantică a propoziţiei. Pentru fiecare frază, o anumită categorie de reguli (numite *reguli de formare)* generează un indicator sintagmatic *(phrase-marker).* De exemplu, engl. *the girl is here* are următorul indicator sintagmatic110:

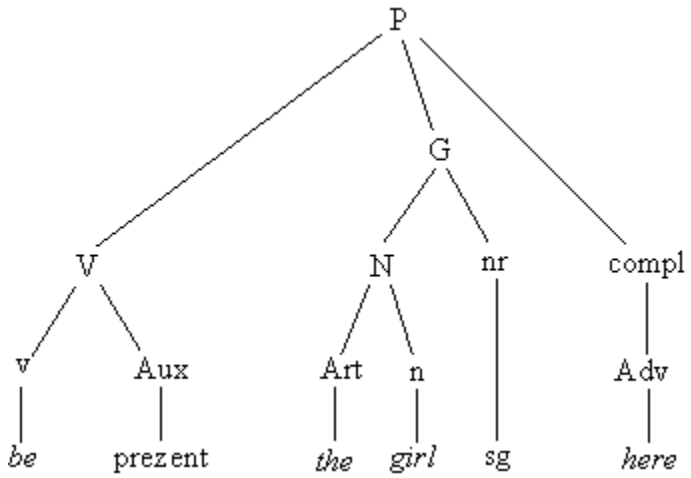

Regulile de trasformare convertesc un indicator sintagmatic în alt indicator sintagmatic, prin rearanjarea, permutarea, eliminarea sau adăugarea unor constituenţi. Unele transformări sunt obligatorii, altele facultative.

Transformările nu modifică sensul elementelor structurii de adâncime asupra cărora acţionează, ele lasă neschimbat „conţinutul informaţional al frazelor”111; bazele lexematice se menţin, dar caracteristicile gramaticale se pot schimba (de exemplu, diateza verbului, cazul substantivului). Transformările nu pot suprima decât constituenţi recuperabili112; suprimările recuperabile („recoverable deletions”) sunt transformări prin care îndepărtarea unor constituenţi atrage după sine introducerea altor segmente.

Interpretarea şi utilizarea conceptului de „structură de adâncime” este la ora actuală un motiv serios de divergenţă între transformaţionalişti. După unii (de exemplu, Bach, Lakoff, McCawley, Postal, Ross), o structură de adâncime este foarte simplă şi are caracter de universalitate; tocmai de aceea ea diferă foarte mult de structura (structurile) de suprafaţă corespunzătoare. Aceşti lingvişti susţin că toate informaţiile semantice necesare înţelegerii unei propoziţii sunt cuprinse în structura de adâncime, astfel că nu se mai

înţelege prin ce diferă structura de adâncime (parte a componentei sintactice a propoziţiei) de reprezentarea semantică a propoziţiei (componenta semantică). De altfel, Lakoff şi Ross au ajuns chiar să identifice aceste două „straturi" lingvistice. Alţi transformaţionalişti (Chomsky însuşi, Kuroda, Kraak) consideră că o parte din informaţiile semantice sunt cuprinse uneori în structura de suprafaţă (de pildă, negaţia, întrebarea) şi susţin în continuare necesitatea distincţiei dintre structura de adâncime şi componenta semantică a unei propoziţii112 [a]. Din modul în care unii transformaţionalişti descriu structurile de adâncime, s-ar părea că ele şi-au pierdut caracterul de fapte lingvistice, devenind structuri ale realităţii, adică situaţiile exprimate prin propoziţii112 b.

Pentru a explica formarea structurilor sintactice complexe, gramaticile transformaţionale trebuie să conţină *reguli recursive* (reguli care pot fi aplicate oricât de des, în aranjamente şi combinări noi). O regulă recursivă importantă e aceea de *inserare* a unei propoziţii în alta: engl. *John left* apare ca propoziţie inserată („embedded", „enchâssé") în *I was surprised that John left113.* Cf. şi recursivitatea atributelor genitivale în *sora soţiei vecinului.* Aplicarea unei reguli recursive nu e limitată teoretic, ci practic (de factori că memoria, atenţia, condiţiile în care se desfăşoară comunicarea, considerente stilistice etc.) şi e o problemă de performanţă, nu de competenţă.

Unul din procesele recursive cele mai productive este nominalizarea, numită şi depredicativizare: transformarea unei propoziţii într-un grup nominal (de exemplu: *băiatul citeşte cartea > citirea cărţii de către băiat)114.*

Ambiguitatea (omonimia sintactică) se explică prin faptul că aceeaşi structură de suprafaţă poate fi uneori derivată din două structuri de adâncime; structurile ambigue au două „istorii transformaţionale" diferite. Lat. *amor Dei* rezultă fie din nominalizarea unei structuri de adâncime în care subiectul e *Deus* (Dumnezeu iubeşte), fie din nominalizarea unei structuri de adâncime în care subiectul nu e Deus115.

Modelul transformaţional tinde să şteargă graniţa tradiţională dintre sintaxă şi semantica lexicală, descriind conţinutul cuvintelor şi justificând combinarea lor în enunţuri prin metoda numită „analiză componenţială" sau „analiză în trăsături distinctive"116; dintre aceste trăsături unele sunt semantice („animat", „uman", „tânăr" etc.), iar altele sunt sintactice („tranzitivitatea" la verbe)117.

Modelul transformaţional a fost primit cu rezerve, uneori cu critici foarte severe118. O parte din obiecţii au fost acceptate de autori şi au dus la perfecţionarea teoriei. Semnalăm în continuare câteva opinii critice care sunt încă valabile:

(a) Ideea că transformările nu afectează sensul întâmpină rezistenţe serioase, fie că e vorba de pasivizare119, fie că se arată schimbările semantice pe care le antrenează nominalizarea; cf., de exemplu, engl. *the touching of the knees* faţă de nenumăratele propoziţii din care rezultă prin nominalizare *(my right knee touched my left knee, my knee touched her knee, their knees touched something* etc. etc.)120;

(b) Criteriul intuiţiei vorbitorului a suscitat de asemenea vii obiecţii; e cel puţin ciudat cum o teorie atât de riguros formalizată poate avea la bază un concept atât de vag cum e sentimentul lingvistic121;

(c) Ideea că structurile profunde ar fi universale n-a găsit adepţi în afara cercului chomskian122;

(d) Regulile de transformare, deşi se formulează cu tot mai multă precizie, lasă încă loc pentru contraexemple; se pare că dezideratul iniţial, acela de a elabora o gramatică capabilă să producă numai fraze corecte (şi toate frazele corecte) ale unei limbi e încă foarte departe de realizare.

Metodele matematice. O expunere delaliată a metodelor matematice nu-şi are locul în lucrarea de faţă, întrucât aceste metode nu aparţin lingvisticii, ci matematicii. Elaborarea procedeelor şi aplicarea lor revine matematicianului, care preia de la lingvist o parte din problematică şi utilizează descrierile faptelor lingvistice aşa cum le întâlneşte mai ales în lucrările structuraliste. La rândul său, lingvistul ia de la matematician rezultatele şi le confruntă cu rezultatele obţinute prin metodologia lingvistică propriu-zisă. În situaţii limitate, se poate vorbi chiar de o colaborare între specialiştii în cele două discipline, în sensul că lingvistul aplică el însuşi o metodă matematică sau sugerează matematicianului teme de investigaţie. Numărul personalităţilor ştiinţifice care sunt deopotrivă lingvişti şi matematicieni este, pe plan mondial, foarte redus. Rezultatele obţinute prin procedura matematică de multe ori nu interesează pe lingvist, deoarece posibilităţile de aplicare la descrierea limbii sunt nule (sau problematice). Sunt destul de numeroase modelările matematice care nu reprezintă altceva decât reformulări ale unor fapte binecunoscute123 sau descriu proprietăţi foarte superficiale ale limbilor naturale124.

Lingvistica matematică125 studiază aspectele cantitative şi relaţionale ale limbii, completând în felul acesta cercetarea lingvistică pură. Au fost puse la contribuţie în acest sens metodele calculului probabilităţilor (ale statisticii126 în primul rând) şi, strâns legate de acestea, metodele teoriei informaţiei. Metodele algebrei au fost de asemenea folosite de matematicienii preocupaţi de analiza limbajului şi de aplicaţii practice (traducerea automată, maşinile de citit, de scris sub dictare, perfecţionarea sistemelor de telecomunicaţii etc.). Gramaticile generative, construcţii lingvistice, au fost puternic influenţate de spiritul algebric (în cursul analizei se utilizează simboluri şi se fac operaţii asupra acestor simboluri reunite în formule matematice127).

Dintre toate metodele matematice, statistica se bucură de cel mai mare credit în rândul lingviştilor, deşi aceştia au înţeles-o de multe ori ca o simplă numărătoare128.

Ne-am ocupat într-un capitol aparte de statistica aplicată la studiul sunetelor şi al cuvintelor129, în cadrul lingvisticii sincronice. Se întrevăd şi aplicaţii în diacronie. De mare utilitate în stabilirea liniilor de evoluţie a unui sistem lingvistic e examinarea sub aspect statistic a faptelor care se află la un moment dat în raport de variaţie liberă130. Semnalăm în sfârşit faptul că recent s-au făcut unele tentative de aplicare a calculului în „măsurarea" semnificaţiilor131.

Calculul probabilităţilor, statistica stau la baza studierii limbii cu mijloacele teoriei informaţiei (informaticii). Scopurile introducerii metodelor informaticii sunt de natură aplicativă (îmbunătăţirea procedeelor de comunicare la distanţă), dar interesează şi teoria limbii, prin elaborarea conceptului de redundanţă lingvistică, util atât în cercetările sincronice, cât şi în cele diacronice132. Fiecare unitate a limbii are o anumită probabilitate de apariţie şi o anumită probabilitate de a fi urmată de o altă unitate de acelaşi nivel. În anumite înlănţuiri, probabilitatea este 1, deci ocurenţa e obligatorie şi ca atare previzibilă. Unităţile cu probabilitate de apariţie 1 se numesc redundante (acordul în gen, număr şi caz al adjectivului cu un substantiv precedent pe care îl determină e un fenomen de redundanţă). Cu cât apariţia unei unităţi e mai puţin probabilă, cu atât cantitatea de informaţie pe care o poartă e mai mare. În mesajele poetice se apelează frecvent la unităţi cu mare cantitate de informaţie. Noţiunea de redundanţă a fost intuită de gramatica

tradiţională133. Lingvistica algebrică a elaborat modele matematice care reţin unele aspecte relaţionale ale fenomenelor de limbă. Rolul acestor modele nu e numai de a sistematiza unele noţiuni şi relaţii cunoscute, ci şi de a descoperi relaţii şi moduri noi de organizare, care nu ar fi putut fi puse în evidenţă prin alte mijloace134. Se pot cita cercetările matematice asupra opoziţiilor, cercetări care introduc într-un aparat matematic teoriile lingvistice ale lui Saussure, Trubeţkoi şi Cantineau135; în acest scop se folosesc metodele teoriei mulţimilor. Traducerea automată, despre care se spune adesea că nu prezintă interes pentru lingvistica teoretică136, a stimulat totuşi descrierea structurală a limbilor, obligând pe lingvist să descopere toate caracteristicile distribuţionale ale unităţilor limbii, să definească aceste unităţi prin însuşiri formale. „Cercetările de traducere automată au servit pentru a sublinia într-un mod dramatic şi trebuie să sperăm, fecund, cât de departe ne aflăm de o cunoaştere satisfăcătoare a funcţionării limbii”137. Calculele complexe şi foarte lungi, cu care se văd obligaţi să opereze matematicienii interesaţi de traducerea automată vor furniza probabil „indicaţii foarte importante asupra constituţiei interne a limbajului uman” şi „asupra altor procese psihologice”138. Se aşteaptă ca cercetările de traducere automată să aducă foloase şi pedagogiei predării limbilor străine139.

---

76 Cf., de exemplu, W. Goodenough, *Componential analysis and the study of meaning,* ,,Language” 32. 1956, p. 195-216 ; E. H. Bendix. *Analyse componentielle du vocabulaire général.* ,,Langages” 20, 1970. Denumirea apare şi la J. Katz, P. M. Postal. *An integrated theory of linguistic descriptions,* Cambridge Mass., 1965, p. 28.

77 S-a spus, de exemplu, că în conţinutul morfemului latin de adj. *-us* (ca în *bonus)* se combină trăsăturile distinctive „singular”, „masculin”, „nominativ”. Analize de acest tip la A.V. Isačenko, *О грамматическом значении, В Я,* 1961, 1, p. 34; Jakobson, *Essais,* p. 164. Pe baza analizei componenţiale au fost elaborate conceptele de *noem* (L. J. Prieto, *Rapport paradigmatique et rapport syntagmatique sur le plan du contenu*, în *Omagiu lui Iorga Iordan,* Bucureşti 1958) şi *semantem* (S. Stati, *Analiza unităţilor de conţinut.* PLG IV, 1962).

78 S. Marcus, *Lingvistica matematică*, ed. a II-a, Bucureşti, 1996, p. 36. Acest proces de reducere e numit aici „proces de cuantificare”.

79 *Grundlagen der Sprache*, Berlin, 1960, p. 26-29.

80 Lepschy, *Linguistique,* p. 41.

81 Katz-Postal, *lucr. cit., p.* 14; cf. şi E. H. Bendix, *art. cit.*; W. Goodenough, *art. cit.*; F. G. Lounsbury, în „Language” 32, 1965, 1, p. 158-194; D.L. Bolinger, *The atomization of meaning,* „Language” 41, 1965, p. 555-573; U. Weinreich, în *Universals of Language,* ed. J. Greenberg, Cambridge, l963; id. *Lexicographic definition în descriptive semantics,* în *Problems în Lexicography,* eds. F.W. Householder, Sol Saporta, Bloomington, 1962; Apresian în Лексикографический сборник*,* 5, p. 52-72.

82 B. Pottier, Ver*s une sémantique moderne,* TLL II, 1964, 1, p. 111. Termenul apare încă înainte de al doilea război mondial, la Vl. Skalička, cf. Fr. Daneš, J. Vachek, *Prague studies în structural grammar today,* TLP I, 1964, p. 21.

Din combinarea câtorva *seme* rezultă un *semem,* unitate structurală care corespunde cu ceea ce în semantica tradiţională se numeşte „accepţie particulară a unui cuvânt

polisemantic" (A. J. Greimas, *Du sens, Essais sémiotiques,* Paris, 1970, p. 40). Prin urmare, dacă un cuvânt are trei sensuri, fiecare dintre ele este un semem alcătuit din câteva seme (dintre acestea măcar unul este în general comun celor trei sememe).

83 E. Coşeriu, *art. cit.,* p. 153.

84. *Art. cit,.* p. 122.

85 B. Pottier, *Recherches sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique, în ,,Publications linguistiques de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de l' Université de Nancy"*, 1963, p. 16.

86 E. Coşeriu, *art. cit.,* p. 159. Pentru analiza componenţială a numelor de rudenie, cf. şi A. F. C. Wallace, J. Atkins, *The Meaning of Kinship Terms,* ,,American Anthropologist". 62.1960, 1, p. 58-80.

87 *Sémantique structurale, P*aris, 1966, p. 35.

88 J. Cohen, *Structure du langage poétique,* Paris, 1966, p. 128–129. Pentru bibliografia problemei vezi J. Lyons, *Structural semantics. An analysis of part of the vocabulary of Plato,* Oxford, 1967, p. 38. Cf. şi A. Bidu-Vrănceanu, *Une modalité de description paradigmatique au niveau du lexique,* RRL, XV, 1970, 6, p. 545-568.

89 B. Pottier, *Recherches…*, p. 8.

90 Bibliografia problemei e impresionantă şi creşte vertiginos de la un an la altul. Vezi Ruwet, *Introduction;* H. Krenn, K. Müllner, *Bibliographie zur Transformationnelle Grammatik,* Heidelberg, 1968, 262 p.; bibliografia din ,,Langages", 14, 1969, p. 134–144, cuprinde aproape numai lucrări ulterioare publicării cărţii lui Chomsky, *Aspects* (1965). Ca lucrări de iniţiere în prima variantă a doctrinei chomskiene, expusă, în 1957, de Chomsky, *Syntactic Structures,* citäm Lees, în ,,Language" 33, 1957. Pentru varianta a doua, expusă, în 1965, de Chomsky, *Aspects of the theory of syntax,* vezi lucrările introductive Ruwet, *Introduction* şi Ruwet în „Langages", II, 1969, p. 3-6; E. Coşeriu, *Einführung în die Transformationelle Grammatik* (Vorlesungen gehalten im Sommersemester 1968 an der Universitat Tübingen), Stuttgart [f.a.]. Din literatura românească a problemei, vezi în primul rând Vasiliu – Golopenţia, *Sintaxa transformaţională a limbli române,* Bucureşti 1969.

91 În legătură cu atare operaţii, Grunig, *Transf.,* p. 1-21, utilizează expresia ,,transformări naive".

92 Prezentarea noastră e mult simplificată în raport cu modelul transformaţional, pentru care vezi Hinsuke Hasegawa, *The passive contraction în English*, ,,Language" 44, 1968, 2 (part 1).

93 Z.S. Harris, *Co–occurrence and Transformation în Linguistic Structure*, ,,Language" 33, 1957; idem. *TransformationalTheory* (= Trans. Theory), ,,Languarge" 41. Aprecieri de ansamblu în Noam Chomschy, *Aspects of Syntax* (= Aspects), 1965.

94 Harris, *Transf. Theory*, p. 365

95 *Ibidem*, p. 364.

96 *Ibidem*, p. 365.

97 Gramatica transformaţională nu este, spun susţinătorii ei, o ,,discovery procedure", o tehnică a colecţionării şi clasificării faptelor: ea nu mai este obsedată, ca gramatica bloomfieldiană distribuţionalistă, de problema segmentării succesive a enunţului în constituenţi tot mai reduşi, până se ajunge la constituenţii ultimi, indecompozabili. (Cf. Lees, *art. cit.,* p. 379.)

98 Una din sursele doctrinei chomskiene este teoria sistemelor formale din logica modernă. ,,Gramatica transformaţională urmăreşte să stabilească principiile după care pot fi construite propoziţiile unei limbi, aproape în acelaşi fel în care o teorie matematică formalizată poate fi utilizată pentru a construi teoreme" (F. Bach, *An introduction to transformational grammar.* New York, 1964, p. 10).

99 Chomsky compară (*Aspects)* trei ipoteze generative, numite de el gramatica cu număr finit de stări, gramatica cu constituenţi imediaţi şi gramatica transformaţională.

100 N.Chomsky, M Halle, *The sound pattern of English*, New York – Londra, 1968, p. 249. ,,Când învaţă o limbă, copilul nu memorează enunţurile pe care le aude; mai degrabă el utilizează aceste enunţuri ca să-şi construiască o gramatică" (*ibidem*). Întrucât achiziţionarea limbajului de către copii este una din temele de cercetare a psiholingvisticii, în ultimii ani s-au înmulţit contactele dintre această disciplină de graniţă şi teoria gramaticilor generative. Cf. prezentarea chestiunii în introducerea scrisă de J. Mehler la culegerea de articole din „Langages" 16, 1969, p. 3-15.

101 Asemenea gramatici n-au fost încă eleborate. Psiholingviştii îşi propun, între altele, acest obiectiv.

102 E. Bach, *lucr*. *cit*., p. 64 ; Ruwet, *Introduction*, p. 33.

103 Liliana Ionescu, *The generation of the constructions with undeterminate subject*, RRL XI, 1964, 4, p. 360.

104 Această împrejurare explică de ce marea majoritate a lucrărilor de gramatică generativă au ca obiect limba maternă a autorului.

105 Lepschy, *Linguistique*, p. 187.

106 J. Dubois, *Grammaire structurale du français*, I, Paris, 1965. p. S.

107 Ruwet, *Introduction*, p. 58. Cf. şi *Pierre a conseillé à Jean de consulter un specialiste – Pirrre a promis à Jean de consulter un specialiste* (*ibidem*, p. 149).

108 Chomsky, *Aspects*. p. 70.

109 Sanda Golopenţia – Eretescu, *Structura de suprafaţă şi structura de adâncime în analiza sintactică*, PLG V, 1967, p. 155.

110 După Grunig, în ,,La linguistique" I, 1967, p. 17. Să se observe că acest arbore nu e bazat pe analiză în constituenţi imediaţi.

111 Ruwet, *Introduction*, p. 227.

112 Chomsky, *Aspects*, p. 222.

112a Din bibliografia studiilor post-chomskiene despre structurile de adâncime, citǎm următoarele: G. Lakoff, J. R. Ross, *Is deep structure necessary?,* Cambridge, Mass., 1967; G. Lakoff, *Instrumental adverbs and the concept of deep structure,* ,,Foundations of language", IV, 1968, p. 4-29; C. J. Fillmore, *The case for case,* în vol. *Universals în linguistic theory,* ed. de E. Bach şi R. Harms, New York, 1968; R. Lees. *On very deep grammatical structure,* ,,Atti del II Convegno della Societa di Linguistica Italiana. La Grammatica e la Lessicologia", Roma, 1969; Jaap Spa, *Quelques problèmes concernant la composante sémantique de la grammaire transformationnelle,* ,,La linguistique", VI, 1970, 1, p. 23-37; St. R. Anderson, *On the role of deep structure in semantic interpretation,* ,,Foundations of language", VII, 1971, p. 387-390.

112 b E. Coşeriu, *Einführung,* p. 34-35.

113 N. Chomsky, M. Halle, *lucr. cit.,* p. 6.

114 Vezi Ruwet, *Introduction,* p. 213; Ileana Vincenz, *Aspects sémantiques des nominalisations,* ,,Cahiers de linguistique théorique et appliquée", V, l968, p. 247-286; J. Dubois, *Grammaire structurale du français,* III, Paris, 1969, p. 53-63, 69-112; D. Bickerton, *The linguistic validity of verb-nominalizing transformations,* ,,Lingua" XXII, 1969, 1; Mariana Tuţescu, *La catégorie de la nominatisation en français moderne et contemporain,* RRL XIV, 1969.

115 Vezi, mai sus, p. 134.

116 Vezi, mai sus, p. 131-133.

117 Pentru semantica transformaţională, vezi J. Katz, J. Fodor, *The structure of a semantic theory*, ,,Language" 39, 1936; J. J. Katz, P. M. Postal, *An integrated theory of linguistic description,* Cambridge, Mass., 1965; U. Weinreich, *Explorations in semantic theory,* în *Current Trends in Linguistics III,* Haga, 1966; J. J. Katz, *Recent issues in semantic theory,* ,,Foundations language", 1967; J. D. McCawley, *The role of semantics in a grammar,* în *Universals of Linguistic Theory,* ed. de E. Bach şi R. Harms, New York, 1969; M. Bierwisch, *On certain problems of semantic features,* „Foundations of Language", 5, 1969, 1.

118 Dintre prezentările critice citǎm: B. Grunig, *Les théories transformationnelles,* ,,La linguistique", I, 1965, 2 şi II. 1966, 1; E. Coşeriu, *Einführung ...,* B. Pottier, *La grammaire générative et la linguistique, TLL,1968*, 1; C.F. Hockett, *The state of the art,* Haga, 1968; L.M. Uhlenbeck. *Some further remarks on transformational grammar,* „Lingua", XVII, 1967.

119 Cf., de exemplu, P. Ziff. *The nonsynonymy of active and passive sentences,* ,,Philosophical Review" 75, 1966 (şi J.J. Katz, E. Martin Jr., *The synonymy of actives and passives, ibidem, 76,1967).*

120 E. M.Uhlenbeck, *cit*. mai sus ,,Lingua" 17, 1967.

121 Vezi Grunig, *art*. *cit*., p. 84; Coşeriu, *Einführung*…, p. 29.

122 Cf., de exemplu, Larochette, în ACIL X, II, p. 791.

123 Kieffer*, Mathem, linguistics, p. 2.*

124 *Ibidem,* p. 26.

125 O expunere de ansamblu: Marcus – Nicolau – Stati, *Lingv. mat.*

126 Vezi mai sus, p. 87 şi urm.

127 Lepschy, *Linguistique,* p. 202.

128 Recenziile făcute de matematicieni la lucrările de statistică lingvistică elaborate de lingvişti sunt de obicei foarte severe.

129 Vezi mai sus, p. 88.

130 Guţu-Romalo, *Morfologie,* p. 17.

131 Vezi Lepschy, *Linguistique,* p. 161, 181, nota 6.

132 Unii consideră că, în evoluţia lor, limbile tind să realizeze cea mai mare economie posibilă (*ibidem*, p. 213).

133 Marcus Nicolau – Stati, Lingv. Mat. p. 259-261.

134 S. Marcus, *Lingvistica matematică*, ed. a II-a, Bucureşti, 1966, p. 7.

135 *Ibidem*, p. 9 şi urm.

136 Lepschy, *Linguistique*, p. 217.

137 *Ibidem*, p. 224.

138 Gross, *L'emploi des modèles en linguistique*, ,,Langages", 9, 1968, p. 7.

139 B. Quemada, *La linguistique appliquée à l'enseignement des langues vivantes*, ,,Revue de l'nseignement supérieur", 1967, 1–2, p. 61.

IV. SISTEMUL LINGVISTIC.

STRATIFICAREA LIMBII

Elena SLAVE

Planuri, niveluri, stratificare*

Scopul lingvisticii structurale este descoperirea unităţilor invariante, descrierea şi clasificarea lor, precum şi analiza relaţiilor dintre unităţi.

Pentru a descrie faptele de limbă, se porneşte de la raportul fundamental care caracterizează structura limbajului, raportul dintre cele două laturi: materială şi ideală. Distincţia dintre aceste două laturi, făcută de multă vreme în istoria filosofiei şi a lingvisticii, a fost exprimată clar de F. de Saussure în capitolul despre natura semiotică a limbajului. El arată că există două laturi, *signifiant* şi *signifié*, legate indisolubil; acestea sunt privite mai ales formal (în special în capitolul consacrat valorii lingvistice).

Analiza celor două planuri a fost adâncită mai ales în cadrul şcolii glosematice. Însă glosematicienii, mai mult decât Saussure, s-au preocupat de aspectul formal al laturilor limbii. Teoria „clasică" despre cele două planuri a fost elaborată de L. Hjelmslev, care numeşte latura de *signifié* conţinut, iar cea de *signifiant* expresie (vezi *Conţinut şi expresie*, II B 1 a).

Trebuie să precizăm că noţiunea de plan lingvistic are uneori un sens mai larg, folosindu-se pentru nivelele limbii. De exemplu, J. Kuryťowicz vorbeşte de plan fonetic şi semantic, B. Trnka, de plan fonologic, sintactic şi suprasintactic1.

Planul expresiei reprezintă deci latura sonoră a limbii; el poate fi abordat din punctul de vedere al substanţei. Aceasta constituie obiectul de cercetare al foneticii şi se studiază cu metode experimentale etc. Dacă substanţa fonetică e privită din punct de vedere funcţional, se obţin formele, studiate de fonologie.

Studierea planului conţinutului este mult mai complexă, deoarece există dificultăţi chiar în privinţa definirii substanţei conţinutului. Aceasta este socotită de multe ori procesul gândirii; gândirea nu există însă în stare pură, ea capătă o organizare specială în cadrul sistemului semantic. Conţinutul limbii este reprezentat de structura semantică, iar unităţile care constituie această structură sunt sensurile cuvintelor.

Cele două planuri ale limbii, deşi alcătuite din substanţe total opuse, au la bază aceleaşi principii de organizare în ambele planuri, unităţile sunt alcătuite din fascicule de trăsături distinctive. Aceste trăsături sunt puse în lumină prin raportul de comutare, conform căruia o modificare dintr-un plan atrage după sine o modificare în planul opus. Astfel, schimbarea în planul expresiei din *pat / bat* atrage după sine schimbarea în planul conţinutului; invers, înlocuind pe „scaun" cu „masă", prin schimbarea din planul conţinutului se produce implicit o modificare a expresiei.

În structura limbii, unităţile nu există în stare pură, ele se combină pentru a putea exprima mesajul lingvistic. Această combinare nu se face la întâmplare, ci conform unui principiu fundamental – stratificarea. Conform acestui principiu, o unitate de un anumit rang este formată dintr-o combinare de unităţi de rang imediat inferior sau chiar dintr-o singură unitate. Rezultă din definiţie că structura limbii se prezintă sub formă de „etaje", de nivele, organizate în mod ierarhic. Această ierarhie constă în faptul că fiecare unitate superioară este diferită din punct de vedere funcţional de o unitate inferioară. Totuşi unităţile au şi trăsături comune: fiecare unitate inferioară este minimală în cadrul unităţii superioare, sau

se poate identifica cu ea. Analizând unităţile pe baza principiului stratificării, se constată că numărul unităţilor diferă de la un nivel la altul: cel mai puţin numeroase sunt fonemele; pe măsură ce trecem de la un nivel inferior la un nivel superior, numărul unităţilor creşte: morfeme sunt mai multe decât foneme, cuvinte mai multe decât morfeme, iar numărul enunţurilor este practic infinit.

Această ierarhizare a nivelelor limbii este rezultatul unei operaţii de analiză, întrucât în şirul vorbirii unităţile nu apar în cadrul unei structuri etajate, ci al unor relaţii de incluziune, unităţile de un anumit rang incluzând pe cele de rang inferior.

După manifestarea unităţilor pe planuri şi nivele, ele sunt monoplane sau biplane (unilaterale şi bilaterale). De exemplu, fonemul este unitate fundamentală monoplană care aparţine planului expresiei. Ea poate fi definită numai prin raportare la planul opus, adică prin corelarea cu planul conţinutului.

Nivelele de organizare a limbii pe baza principiului stratificării sunt următoarele:

a. Nivelul trăsăturilor distinctive

În planul expresiei este vorba de trăsăturile distinctive ale fonemului. Acestea pot fi descrise substanţial. De exemplu, se poate arăta că *p* este alcătuit din labialitate, surditate, oclusivitate. În planul conţinutului se vorbeşte din ce în ce mai mult de trăsături distinctive semantice, numite seme. De pildă, o unitate semantică cum este „scaun" poate fi analizată cu trăsăturile: cu spate, cu picioare, pentru o persoană, pentru a se aşeza, fără braţe (vezi *Unităţile limbii,* II C 1). Trebuie arătat că trăsăturile distinctive reprezintă ultimul rezultat al analizei lingvistice2. Ele constituie nivelul cel mai de jos al structurii lingvistice, care reflectă clar paralelismul de organizare a celor două planuri. În nivelul trăsăturilor distinctive se vede saltul de la substanţă la invariante lingvistice. Datorită funcţiei limbii ca mijloc de comunicare, substanţa capătă statut de trăsături distinctive, care se stabilesc prin raportul dintre cele două planuri, expresie şi conţinut, adică prin comutare.

b. Nivelul unităţilor monoplane: fonemul şi semantemul

În planul expresiei avem a face cu fonemele, care sunt unităţi alcătuite din elemente aparţinând nivelului imediat inferior, adică din trăsături distinctive. În planul conţinutului, unităţile, la rândul lor, sunt alcătuite din trăsături distinctive semantice (seme). Pentru a desemna aceste unităţi ca fascicule de seme, se foloseşte adesea termenul de semantem. În timp ce fonemele sunt mai mult sau mai puţin pe acelaşi plan, ca natură şi ca mod de organizare a trăsăturilor, semantemele cuprind trăsături foarte diferite, având diverse grade de abstractizare.

Se disting două mari categorii de astfel de trăsături semantice: lexicale şi gramaticale. De exemplu, semantemul „băiat" este alcătuit din mai multe trăsături lexicale; comutând trăsătura „sex masculin" cu „sex feminin", ajungem la alt semantem, „fată". Sensurile gramaticale sunt mult mai abstracte. Pentru a desprinde trăsăturile invariante ale acestora, este necesară studierea accepţiilor realizale în diferite îmbinări. De exemplu, se pot stabili trăsăturile distinctive ale cazurilor, cum este acuzativul; acesta se defineşte prin trăsătura de proiectare şi prin absenţa trăsăturii de selecţie, prezentă în nominativ, precum şi prin lipsa orientării existente în cadrul dativului3.

c. Nivele biplane

a. ***Nivelul morfemelor***. Morfemele sunt alcătuite din unităţi de rang inferior. În planul expresiei, morfemele sunt un ansamblu de foneme *(-se* - ca morfem al mai mult ca perfectului). Când morfemul este alcătuit dintr-un singur fonem, nivelul imediat inferior este alcătuit din trăsături distinctive *(-e* ca morfem al pluralului). În planul conţinutului, morfemele lexicale sunt alcătuite din semantemele lexicale *(lucr-* din *lucra* înseamnă „a face o anumită acţiune" etc.), cele gramaticale, din conţinutul gramatical corespunzător *(-se-* indică mai mult ca perfectul). În planul conţinutului, morfemele nu fac decât să preia semantemele.

Când unităţile sunt folosite într-un nivel imediat superior, ele se realizează, de obicei, sub formă de variante. Astfel, în cadrul morfemelor, fonemele se realizează ca variante combinatorii[4]. De exemplu, într-un cuvânt ca *lângă,* fonemul /n/ se realizează sub forma variantei velare [ŋ], determinate de vecinătatea consoanei următoare, care este velară „prin natură". Acest fenomen este foarte important, pentru că el arată cum, ridicându-se de la un nivel la altul, o unitate îşi pierde din individualitate în ansamblul din care face parte. Vorbitorul acordă atenţie complexului sonor în întregul lui şi realizează mai puţin alterările unităţilor componente. Există un model normal de realizare a ansamblului, acela care se foloseşte cel mai frecvent; în el, unele unităţi inferioare se realizează în forma lor de bază ca fonemul /l/ în *lângă;* vocala următoare este însă nazalizată [î^{n}], la fel [ŋ] este velar, [g] şi [ă] sunt normal apropiate de structura lor fonologică „pură".

Între cele două planuri există o deosebire importantă din punctul de vedere al numărului de nivele manifestat până aici: pe de o parte, în planul expresiei există trei trepte – trăsături distinctive, foneme, morfeme ca expresie; pe de altă parte, în planul conţinutului nu există decât două trepte – trăsături distinctive şi semantemele care reprezintă conţinutul morfemelor. Aceasta este valabil în procesul vorbirii, în care un morfem prezintă un singur sens. În sistem însă, de multe ori, un morfem are mai multe înţelesuri *(drept* „fără ocol", *drept* „cinstit"), ceea ce face ca problema stratificării să fie asemănătoare cu cea din planul expresiei. O altă deosebire între cele două planuri constă în aceea că, în planul expresiei, morfemul are o realizare lineară, este o înşiruire de foneme pronunţate succesiv, pe când în planul conţinutului avem a face cu o realizare simultană a tuturor trăsăturilor. Se vorbeşte în astfel de cazuri de o asimetrie între cele două planuri (vezi *Conţinut şi expresie,* II B 1 a).

Morfemele pot fi studiate din mai multe puncte de vedere. Latura de conţinut lexical e studiată de semantică, iar latura de expresie a morfemelor cu multiplele ei variaţii constituie, după A. Martinet[5], obiectul morfologiei. De exemplu, în paradigma prezentului, variaţii de morfem ca *pot-, poat-, put-* sunt studiate de morfologie.

b. ***Nivelul cuvântului*.** Morfemele se combină între ele pentru a forma cuvinte ca unităţi de rang superior. Existenţa cuvântului ca unitate structurală de sine stătătoare a fost mult discutată[6]. Deşi nu există o definiţie unitară, lingviştii continuă totuşi să folosească acest termen. Aşa cum un morfem poate fi format dintr-un singur fonem sau din mai multe, tot aşa există cuvinte alcătuite dintr-un singur morfem *(pat)* sau din mai multe *(prelucrasem).* Morfemele, în cadrul cuvântului, se realizează prin variante. Domeniul cel mai important al realizării morfemelor ca variante de expresie ale cuvântului e alcătuit de numeroasele alternanţe apărute în flexiunea nominală şi verbală *(masă – mese, port – purtăm).*

În cadrul cuvântului, morfemele se prezintă într-o succesiune lineară, atât în planul expresiei, cât şi în planul conţinutului. Această succesiune corectează asimetria de care s-a vorbit mai sus[7].

Conform tradiţiei, cuvântul e studiat de lexicologie. Aceasta, în general, face abstracţie de morfemele gramaticale incluse în cuvânt, în timpul vorbirii. De exemplu, în *prelucrasem, u*n lexicolog vede numai partea lexicală, neglijând morfemele gramaticale (*-a-, -se-, -m).* În schimb, el studiază partea lexicală în mod analitic, distingând *-pre-* ca prefix şi *lucr-* ca rădăcină, interesându-se de conţinutul lor semantic, atât separat, cât şi sintetic.

g. ***Nivelul enunţutului***. Problema nivelului superior cuvântului este foarte controversată. S-a propus ca unitate superioară sintagma, îmbinare de cel puţin doi termeni semnificativi. Dar structura binară a sintagmei contrazice principiul stratificării, conform căruia o unitate de un anumit rang poate fi formată şi dintr-o singură unitate. Tradiţional, nivelul intermediar între cuvânt şi propoziţie este partea de propoziţie. Spre deosebire de sintagmă, aceasta ar satisface principiul stratificării, prin aceea că o parte de propoziţie este alcătuită dintr-un şir de cuvinte sau chiar dintr-un singur cuvânt.

Pentru a menţine discuţia în cadrul nivelelor de bază, putem socoti, ca nivel superior cuvântului, enunţul, şi, în acelaşi timp, se poate admite existenţa unor subnivele sau nivele intermediare, precum şi a unora mai cuprinzătoare.

Stabilirea exactă a nivelelor şi a subnivelelor trebuie făcută pentru fiecare limbă în parte, cele comune majorităţii limbilor fiind analizate mai sus.

Din cele discutate, rezultă că ierarhia nivelelor limbii se prezintă schematic astfel:

Expresie	*Conţinut*
1. a. Trăs. dist.	Trăs. dist.
b. Fonem	Semantem
2.c. Morfem	
d. Cuvânt	
e. Enunţ	

Se constată că nivelele de sub 1 nu există singure în limbă: trăsăturile distinctive sunt ultimul rezultat al analizei, iar fonemul se foloseşte izolat numai când coincide cu un semnificant al morfemului; semantemul nu există niciodată în stare pură. La nivelele de sub 2 expresia şi conţinutul coexistă în aceleaşi unităţi.

În trecerea de la 1 la 2 se realizează deci un salt calitativ, prin apariţia nivelelor de unităţi bilaterale. Primele sunt morfemele, iar segmentarea enunţului în astfel de unităţi este ceea ce A. Martinet numeşte prima articulare. Într-adevăr, vorbitorul este preocupat de acest nivel al segmentării care cuprinde unităţi semnificative. Analiza morfemului în unităţi distinctive de expresie, în foneme, este mai mult o operaţie de laborator; ea este ceea ce A. Martinet numeşte cea de-a doua articulare.

Nu putem epuiza aici toate problemele legate de trăsăturile proprii unităţilor de un nivel sau altul (pentru aceasta vezi *Unităţile limbii,* II C 1). Important este doar mecanismul stratificării, al producerii unităţilor dintr-un nivel din unităţi de rang imediat inferior, precum şi participarea lor la alcătuirea unor unităţi de rang imediat superior.

Pe acest principiu se bazează şi analiza în constituenţi imediaţi (vezi *Metode moderne,* I B 2 c), care se redă sugestiv printr-un arbore de la nivelul cel mai înalt până la

nivelul semnificativ minimal al morfemelor. Structural, nivelele au o organizare arborescentă, care merge mai departe decât analiza în constituenţi imediaţi:

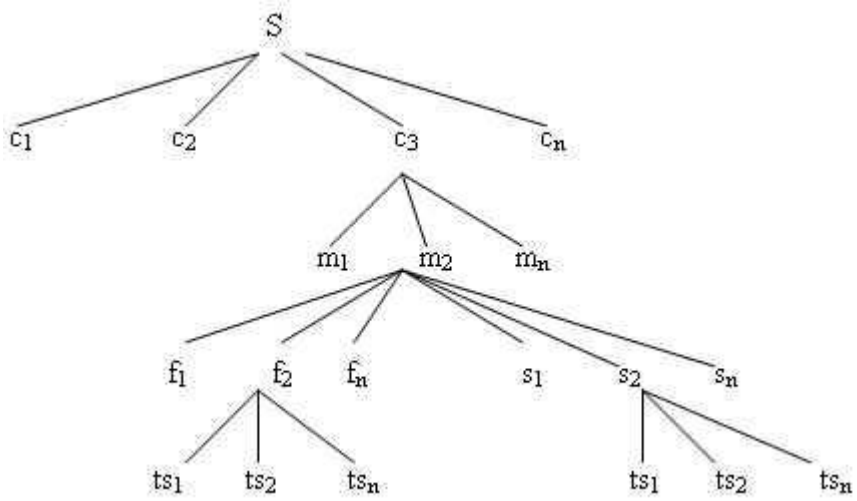

S

S = secvenţă, enunţ

c = cuvânt (există n cuvinte într-o propoziţie)

m = morfem (există n morfeme într-un cuvânt)

f = fonem (există n foneme într-un morfem)

s = semantem (există n semanteme într-un morfem polisemantic)

ts = trăsături distinctive (există n trăsături distinctive într-un fonem sau semantem)

---

* Subcapitol din volumul: Acad. Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, *Tratat de lingvistică generală,* 1972, p. 199–204.

1 Vezi comentariul la V. Hořejši, *Les plans linguistiques et la structure de l'enoncé*. ,,Philologica Pragensia", 1961, nr. 4, p. 13.

2 Benveniste, *Problèmes,* p. 119–131.

3 Vezi P. Diaconescu, *Le système casuel en roumain, CLTA, p.* 37.

4 Vezi E. Vasiliu, *Limbă, vorbire, stratificare,* SCL. X, 1959, 3.

5 Vezi Martinet, *Éléments,* p. 106.

6 *Ibidem,* p. 115 şi urm.

7 S. Stati, *Analiza unităţilor de conţinut, PLG*, IV.

Sorin STATI

Unităţile limbii*

a. Tipuri de unităţi

Compartimentarea studiului limbii în fonetică, gramatică, lexic duce la evidenţierea mai multor tipuri de unităţi lingvistice, fiecare cu specificul ei calitativ. Lingvistica generală îşi pune în legătură cu unităţile limbii întrebări de felul următor: Care sunt unităţile (de bază şi secundare) ale fiecărui nivel? Fiecare unitate funcţionează la un singur nivel sau există şi unităţi pe care le găsim în două, eventual mai multe planuri? Toate limbile cunosc aceleaşi tipuri de unităţi, sunt unităţile acestea *universalii* lingvistice?

Lingvistica structurală dă, la întrebările de mai sus, răspunsuri variate1, dovedind pentru acest tip de probleme un interes mult mai mare decât lingvistica tradiţională

În funcţie de numărul nivelelor identificate şi de anumite detalii de concepţie, studiile actuale propun diferite ierarhii de unităţi; citãm aici numai câteva:

– fonem/morfem/cuvânt/parte de propoziţie/propoziţie/frază2;

– fonem/morfem/cuvânt/îmbinare de cuvinte (sau „sintagmă")/propoziţie/ enunţ3;

– fonem/monem/sintagmă/enunţ4;

– sunet/formă/sens5*;*

– fonem/morfem/glosem/enunţ6;

– fonem/cuvânt/frază/enunţ7

Problema se complică prin introducerea de către structuralişti a unor concepte noi, fară echivalent în studiile tradiţionale: arhifonem, morfofonem, arhimorfem, sem, semem, noem, sintagmem (clasă de sintagme), sintaxem ş.a. În schimb, sunt respinse, în multe lucrări, entităţile tradiţionale „cuvânt" şi „parte de propoziţie". Pe de altă parte, în concepţia structuraliştilor care disting *variantele* de *invariante* (vezi mai departe) numărul unităţilor se dublează; de exemplu, *sunetului* din lingvistica tradiţională îi corespunde perechea *alofon – fonem; cuvântului* îi corespunde, la unii autori, perechea *cuvânt – lexem* etc

În genere, structuraliştii (ca şi tradiţionaliştii) recunosc existenţa mai multor tipuri de unităţi în cadrul aceluiaşi nivel, dar există dezacord în ceea ce priveşte *unitatea fundamentală* a fiecărui nivel:

– în fonologie: fonemul sau trăsătura distinctivă?

– în morfologie: cuvântul sau morfemul?

– în sintaxă: cuvântul, sintagma, propoziţia sau enunţul?

La problema ierarhiei nivelelor se adaugă aceea a ierarhiei din fiecare nivel8

Ne vom referi în cele ce urmează la clasificarea din lucrările lingviştilor care se conduc după principiile: (α) stratificării, (β) analizei fără rest în unităţi omogene, (γ) izomorfismului

1. *Principiul stratificării:* o unitate a unui nivel anumit e formată din mai multe unităţi de nivel imediat inferior, eventual din una singură9. În baza acestui principiu nu e permis să se vorbească de un nivel al *sintagmei* (cu sensul de „grup de cuvinte sau părţi de propoziţie în raport de subordonare"), căci există propoziţii (unitatea nivelului imediat superior) care nu conţin nici o sintagmă

2. *Principiul analizei fără rest în unităţi omogene* (unii autori nu-l combină cu principiul stratificării): la indiferent ce nivel, din segmentare trebuie să rezulte numai unităţi de acelaşi tip, denumite cu acelaşi termen. Nu vom spune deci că un text se descompune în *morfeme* (unităţi gramaticale) şi *semanteme* (unităţi lexicale, rădăcinile cuvintelor)10 şi nici că anumite propoziţii sunt formate din *părţi de propoziţie* şi din *cuvinte* care nu sunt părţi de propoziţie11

3. *Principiul izomorfismului:* toate nivelele au aceleaşi trăsături generale de organizare (unitaţile sunt fascicule de trăsături distinctive, între unităţi există aceleaşi tipuri de relaţie, numărul infinit de realizări din v o r b i r e se reduce la un numar finit de invariante din l i m b ă etc.)

Descrierea sistemului de unitaţi al unui nivel şi a structurilor formate din aceste unităţi trebuie să facă apel şi la fapte care aparţin altor nivele; planurile limbii nu se bucură de o autonomie absolută, barierele dintre ele sunt aproximative (dacă nu chiar iluzorii, în unele cazuri particulare). Iată câteva exemple de interferenţă:

– trăsăturile fonetice *suprasegmentale* (accent, pauză, intonaţie) sunt tratate de unii ca aparţinând nivelului fonologic, de alţii ca formând un nivel aparte, al *prosodiei12.* Trăsăturile acestea sunt calificate drept *foneme,* respectiv *prosodeme,* dar li s-a conferit şi valoarea de *morfeme13* şi sunt adesea discutate şi în cercetările de *sintaxă,* ca mărci sintagmatice;

– cuvântul pune probleme foarte dificile, dintre care cea mai gravă e poate aceea legată de distincţia tradiţională morfologie/sintaxă. Întâlnim frecvent afirmaţia că cuvântul se află la limita dintre morfologie şi sintaxă, că ţine de ambele nivele14 sau că aparţine de trei straturi ale limbii, morfologic, sintactic şi lexical15

b. Variante şi invariante

Calitatea de „variantă” sau de „invariantă” a diverselor unităţi lingvistice prezintă o importanţă primordială şi a format obiectul multor cercetări. Cel mai limpede se prezintă situaţia în planul fonologic. În baza principiului izomorfismului, distincţia „variantă / invariantă˝ a fost extinsă şi la celelalte planuri16, cu rezultate mult mai puţin clare şi concludente. Sunt de reţinut următoarele elemente ale metodei de reducere a variantelor la invariante:

Căutarea funcţiunii comunicative (adoptarea punctului de vedere *funcţional).* Examinarea unui *corpus* foarte mare de enunţuri duce la observaţia că nu există repetiţie identică: diferenţele fonetice şi semantice dintre unităţi tind spre infinit. Dar comunicarea lingvistică n-ar fi posibilă cu un număr infinit de unităţi; în realitate, limbajul operează cu un număr finit de elemente, care se repetă, şi-i revine lingvistului obligaţia de a le descoperi în structura vorbirii. În felul acesta, adoptarea metodei de reducere a variantelor la invariante se impune oarecum de la sine

Invariantele sunt compuse din trăsături distinctive, mai puţine decât unităţile care le formează. Acesta e un aspect de bază al *economiei* organizării lingvistice

Invariantele trebuie astfel concepute şi descrise, încât valoarea lor să rezulte din relaţiile de *opoziţie* contractate cu celelalte invariante ale nivelului respectiv. Aceasta presupune un studiu paradigmatic, la care se adaugă studiul sintagmatic al comportării fiecărei invariante în structuri

c. Fonemele

Sunetele care nu apar niciodată în acelaşi context fonetic (care sunt în distribuţie complementară) şi sunetele care pot apărea în acelaşi context fonetic, dar nu contractează raporturi de comutare (sunt în variaţie liberă) sunt variante17 ale aceluiaşi fonem18. În mod obişnuit, alofonele sunt privite ca unităţi concrete, individuale, ale vorbirii, în contrast cu fonemele, care sunt abstracte, generale şi aparţin limbii19. S-a arătat însă ca există în fonologie două niveluri de abstractizare: sunetele care sunt în variaţie liberă într-un anumit context fonetic trebuie raportate la ceea ce Şaumian numeşte un „fonem concret” (de exemplu, rom. *n* velar, inainte de consoană velară). Fonemul concret, determinat de o anumită poziţie, împreună cu fonemele concrete determinate de celelalte poziţii, se raportează la *fonem,* unitate mai abstractă decât fonemul concret20

Eliminând acele caracteristici ale sunetului care ţin de poziţia sa în cuvânt şi în frază, precum şi caracteristicile care pot fi modificate fară a afecta identitatea cuvântului, se obţin trăsături pertinente (distinctive): conţinutul fonemului e un fascicul de trăsături distinctive

Dacă fonemul se defineşte ca o sumă de trăsături pertinente, arhifonemul e ansamblul trăsăturilor pertinente comune pentru două sau mai multe foneme21. De exemplu, un arhifonem T e format din trăsături distinctive comune pentru /t/ şi /d/, minus surditate / sonoritate. Construirea acestor invariante e necesară numai pentru „contextele de neutralizare”, acolo unde, de exemplu, se suprimă opoziţia dintre consoanele surde şi cele sonore22

Una din dificultăţile reducţiei sunetelor la foneme e o problemă de segmentare a lanţului vorbit: „Un fonem sau două foneme”? În stadiul actual al dezbaterii, se pare că trebuie să admitem că, cel puţin în anumite limbi, o tranşă sonoră anumită poate fi interpretată atât monofonematic, cât şi difonematic (cf. „diftongii” limbii române)

Fonemele suprasegmentale au fost clasificate în i n t e n s i v e (care caracterizează o singură silabă; în româneşte numai accentul) şi e x t e n s i v e (care pot caracteriza un segment fonic cu o extindere mai mare decât o singură silabă), adică *intonaţia,* definită ca „variaţia de înălţime în modul de emitere a unui tranşe sonore”23. Lingviştii descriptivişti din SUA sunt autorii unor studii valoroase consacrate fonemelor suprasegmentale. În engleza americană au fost evidenţiate patru „pitch phonemes”, căci o vocala poate fi rostită la patru înălţimi diferite cu valoare distinctivă în planul semantic. Denumirile „fonemelor de înălţime” sunt: jos, mediu, înalt, foarte înalt24

Mulţi lingvişti refuză să considere *foneme* faptele de intonaţie25, deoarece respectă ideea că fonemul e element constitutiv, cu valoare distinctivă, al *morfemului* sau *cuvântului,* iar melodia frazei are valoare distinctivă în sintaxă, în lanţurile de cuvinte. „Melodia frazei […], variaţiile curbei sale nu sunt susceptibile de a schimba identitatea unui monem sau a unui cuvânt. Chiar dacă diferenţa dintre cele două curbe se manifestă numai asupra unui cuvânt, e afectată nu valoarea acestui singur cuvânt, ci a unui segment de expresie mai mare, care poate fi fraza întreagă”26. Bineînţeles, observervaţiile acestea nu infirmă valoarea fonologică, eventual calitatea de fonem a accentului de intensitate, cu valoare distinctivă în lexic şi morfologie (în idiomurile cu accent liber)27

d. Morfemele

În morfologie problema unităţilor specifice se complică, întrucât intervine *înţelesul,* element inaccesibil observaţiei şi greu de definit, iar termenul *morfem* e folosit în accepţii variate28. Dacă, în lingvistica tradiţională, în centrul preocupărilor morfologiei se afla *cuvântul,* la majoritatea structuraliştilor unitatea fundamentală a gramaticii devine morfemul29

Accepţiile termenului *morfem*:

– Un segment parte de cuvânt care are semnificaţie gramaticală : aici intră desinenţele şi unele afixe. Tot morfeme sunt, după unii, verbele auxiliare, prepoziţile, conjuncţiile, anumite cuvinte determinative, adverbele utilizate în exprimarea analitică a gradelor de comparaţie. Într-o accepţie şi mai largă, morfem e *orice* mijloc de exprimare a unei semnificaţii gramaticale, ceea ce explica expresii ca „morfem suprasegmental” (accentul), „morfem tactic” (topica). Când în paradigma unui cuvânt forme cu desinenţă sunt în opoziţie cu forme fără desinenţă, despre acestea din urma se spune că au „desinenţă zero”; acesta este un „morfem-zero”30

A inţelege prin *morfem* o unitate minimă de expresie dotată cu *sens gramatical* presupune o distincţie netă între „sens gramatical'” şi „sens lexical”, fapt contestabil31

– O unitate semantică de tip gramatical (concepţia glosematică): de exemplu, *-ă* din *masă* conţine două morfeme: „singular” şi „nominativ”. *Morfemele* corespund deci cu *categoriile gramaticale* din terminologia tradiţională

– Secvenţa fonică minimală dotată cu sens sau „unitatea minimală a limbii păstrând funcţia de semn”32; un cuvânt se descompune fără rest în morfeme. (Morfem este deci un termen generic care cuprinde şi rădăcinile şi afixele33). Concepţia aceasta respectă principiile stratificării şi al analizei fară rest în unitaţi omogene. În aceasta accepţie, termenul *morfem* – prea ambiguu – e înlocuit de functionaliştii genevezi, de A. Martinet şi de alţii, cu *monem.*

Morfemele sunt, din punct de vedere paradigmatic, în relaţie de opoziţie şi au variante *(alomorfe)* libere şi poziţionale. Reducţia variantelor la invariante se face tot după principiul comutării, dar, spre deosebire de fonologie, în morfologie numărul variantelor libere este în general neglijabil (cf. lat. *laudau-***érunt** *=laudau-***ēre***)*Exemplu de alomorfe: pluralul substantivelor neutre din limba română e redat prin alomorfele *-e, -uri, -i, -ă*. În vorbire se constată fenomene de variaţie liberă *(vise = visuri, chibrite = chibrituri),* dar majoritatea substantivelor neutre au în limba româna literară un singur alomorf de plural. Situaţii similare din engleză au primit însă interpretări diferite: unii consideră ca în *shoes, houses, oxen* pluralul e marcat prin acelaşi morfem, cu alomorfele *-z, -iz -n,* după alţii am avea aici două morfeme: [z], cu alomorfele *-z* şi *-iz,* şi [n]. Cele două morfeme ţin de *macromorfemul* -Z[34]

Unii au încercat să transpună în morfologie analiza morfemelor (mai exact a conţinutului lor) ca fascicule de trăsături distinctive. Operaţia e simplă pentru morfemele gramaticale (unde constatăm existenţa unor fascicule ca „gen" + „număr" + „caz", cf. lat. *-us* din *bonus),* dar n-a dat încă rezultate convingatoare pentru morfemele lexicale. Trasăturile distinctive ale acestor morfeme se numesc *seme*[35]

Între conţinutul şi expresia planului morfologic există o lipsă de paralelism (asimetrie): raportarea fiecărei semnificaţii (de obicei gramaticale) la câte un segment de expresie întâmpină adesea dificultăţi în limbile indo-europene. În aceasta situaţie se introduce conceptul de morfem-zero (de exemplu, rom. *cânt-* în opoziţie cu *cânt-ă*[36]), sau conceptul de „amalgamare" (de exemplu, în lat. *cant-e-m,* segmentul *-e-* cumulează valorile de morfem de mod şi morfem de timp, iar *-m* e morfem de persoană, număr şi diateză). Pe de altă parte, se întâmplă frecvent ca o singură semnificaţie gramaticală a unui cuvânt să fie exprimată prin mai multe morfeme, aparţinând la diferite cuvinte din enunţ (de exemplu, pluralul în *amic-****i*** *fidel-****es*** *uen-***erunt**)

Se semnalează unele dificultăţi în operaţia de segmentare a textului în morfeme, de tipul: fr*. je chante* conţine două cuvinte sau două morfeme? Această dificultate corespunde problemei de analiză fonologică „Un fonem sau două foneme?" (vezi mai sus)

Lingviştii americani vorbesc şi de „morfeme discontinue" şi „de înlocuire" *(replacive morphemes)*[37]*.* De exemplu, angl. *foot* şi *feet* ar conţine o rădăcină discontinuă [f…t] şi un morfem gramatical reprezentat prin variaţia, [u ~ iy], care corespunde variaţiei de conţinut singular şi plural. Variaţia [u ~ iy], considerată „morfem de înlocuire", este înglobată ca alomorf al morfemului de plural, alături de *-s,* -z etc.[38]. Printre morfemele discontinue se numără şi cele ale căror foneme componente sunt repartizate la cuvinte diferite din acelaşi enunţ, de exemplu: [he…-s], morfemul de pers. III sg. din engl. *he sings*[39]

O unitate de tip mixt, aparţinând simultan la două nivele este *morfofonemul,* unitatea morfofonologiei[40], ale cărui variante se numesc *morfofone*[41]. De exemplu, în structura verbului rom. *port, o* este un morfem care, împreună cu morfemele *oa* şi *u*, din *poart-ă, purt-ăm* etc., formează un morfofonem [o]. În paradigma aceluiaşi verb e utilizat un morfofonem consonantic cu morfofonele *t* şi *ţ.* În felul acesta se descriu alternanţele fonologice

Proprietatea termenului *morfonologie* a fost contestată: s-a arătat că alternanţa e strict morfologică, nefiind condiţionată de factori fonetici sau fonologici[42]

e. Unităţi de conţinut

Glosematica şi-a propus să realizeze un mod de analiză a conţinutului analog descrierii fonologice, încercând să reducă variantele la invariante, să descopere aceleaşi relaţii ca în planul expresiei. Acest tip de studiu al conţinutului numit de Hjelmslev *pleremică,* se găseşte faţă de semantica tradiţională în acelaşi raport ca şi fonologia faţă de fonetică[43]

Izomorfismul perfect între cele două planuri ale limbii are puţini adepţi. Se obiectează în primul rând faptul că unităţile semantice nu sunt discrete; în planul conţinutului nu există linearitate, ci simultaneitate. Pe de altă parte e greu de dovedit existenţa unor paradigme a entităţilor semnificative[44]. Cu excepţia glosematicii, unităţi analoge fonemului, formate din trăsături distinctive şi în raport de opoziţie, mai apar în lucrările de semantică structurală[45]. *Lexemul,* invariantă lexicală, are drept conţinut *semenul,* format din *seme, trăsături* minimale analoage trăsăturilor distinctive fonologice. Vocabularul apare astfel ca un sistem de invariante obţinute din combinarea unui număr finit de seme

f. Cuvintele

Cu excepţia unor structuralişti, toţi lingviştii recunosc în cuvânt o unitate lingvistică fundamentală (i se atribuie în genere însuşirea de universalitate, ca şi fonemului şi propoziţiei). Cu toate acestea, natura sa atât de complexă, apartenenţa sa la mai multe nivele explică dificultatea de a formula o definiţie satisfăcătoare[46]

Cuvântul există mai întâi ca invariantă şi variantă a nivelului lexical, ca unitate de *denumire,* cum se spune uneori, şi aici apare corelat cu noţiunile. Cu această primă accepţie cuvântul a fost numit în lingvistica modernă *lexem* (invariantă), respectiv *alolexem* (variantă). Ceea ce definesc dicţionarele explicative ale unei limbi sunt lexemele, titlul unui articol de dicţionar jucând rolul de simbol arbitrar al unui lexem. Variantele lexicale sunt de mai multe feluri: s e m a n t i c e *(inferior*$_1$ „situat mai jos", *inferior*$_2$ „de calitate mai slabă"), f o n e t i c e (variante libere: *adălmaş* şi *aldămaş; v*ariante poziţionale: it. *il, lo şi l')*[47]*,* gramaticale *(fac, faci, făcând* etc.). La baza definirii lexemului stau calităţile sale de conţinut *(semnificat),* care ies în evidenţă din analiza rădăcinii, a morfemului lexical (în cazul cuvintelor flexibile şi, în genere, al cuvintelor numite tradiţional „cu sens lexical deplin"). Analiza lexemului ca fascicol de trăsături distinctive se confundă cu analiza morfemului lexical în seme[48]. Unii autori numesc lexem tocmai morfemul lexical: fr. *chambres* se descompune în lexemul *chambre-* şi morfemul -s *(chambres* este un *monem*[49])

Sunt vechi şi încă actuale încercările de a defini cuvântul ca unitate în acelaşi timp lexicală şi gramaticală[50]. Se spune că toate cuvintele au semnificaţie gramaticală, la unele această valoare e dominantă (uneltele gramaticale sau „cuvintele funcţionale": engl. *function words),* punând aproape complet în umbră a doua componentă a conţinutului: sensul lexical sau „funcţia semantică". Între cuvintele „cu sens lexical deplin" şi uneltele gramaticale nu există o limită tranşantă; deosebirea dintre cele două categorii e de grad, nu de natură, lexicul formând un continuum cu tipuri intermediare[51]

În lingvistica modernă s-a subliniat insuficienţa concepţiei descrise mai sus, arătându-se că în felul acesta nu se distinge suficient de clar *cuvântul* de *morfem* (e vorba, de fapt, numai de morfemul-rădăcină). Au fost propuse în loc criterii sintactice, cu dezavantajul lor evident de a defini cuvântul numai la nivelul sintactic. Iată câteva încercări de acest tip:

– criteriul *inversării* morfemelor: dacă un lanţ de două morfeme nu admite inversarea, înseamnă că formează un cuvânt[52];

– criteriul *permutabitităţii* cuvintelor în enunţ duce la definiţii de tipul: „cea mai mică unitate cu sens formată din foneme şi permutabilă în propoziţie”[53] sau „unitate în interiorul căreia posibilităţile de inserare a elementelor sunt limitate”[54] (dimpotrivă, între două cuvinte posibilităţile de inserare sunt infinite)[55];

– criteriul *enunţului minimal,* de largă circulaţie în lingvistica americană: este cuvânt orice segment minimal de expresie dotat cu sens şi care poate fi rostit izolat cu valoare de enunţ; cuvântul e deci definit prin capacitatea sa de a forma singur o comunicare[56]. În realitate numărul categoriilor de cuvinte care nu apar cu valoare de enunţ, în condiţii normale, e destul de mare pentru a infirma valoarea definiţiei descriptiviste citate. Nu lipseşte nici poziţia diametral opusă: cuvântul nu este o unitate sintactică, nu are nici o realitate sintactică[57]*.*

În orice caz, cuvântul nu este *numai* o unitate a nivelului sintactic (şi poate că rolul sintactic nici nu este calitatea sa cea mai importantă, specifică), dar cuvântul este şi o unitate sintactică, de aceea nu putem face abstracţie de el într-o analiză gramaticală. Se impune distincţia între cuvânt ca invariantă lexicală cu variantele sale şi cuvânt ca element al structurilor sintactice[58]

g. Unităţi sintactice

Cu rol de unitate sintactică minimală au fost considerate, afară de cuvânt, partea de propoziţie, nucleul[59], sintagma[60] şi propoziţia.

O ierarhie a unităţilor sintactice utilizată relativ frecvent conţine următoarele entităţi: cuvânt, sintagmă, propoziţie, enunţ, paragraf[61]. Pentru V.G. Admoni, unităţile de bază ale sintaxei sunt propoziţia, cuvântul şi îmbinarea de cuvinte *(Wortgruppe),* dar există şi alte unităţi sintactice: părţile de propoziţie, sintagmele, îmbinările de propoziţii[62]. Sunt puţine studiile care abordează discuţia unităţilor sintactice ca variante şi invariante

Conceptul de *parte de propoziţie* a găsit interpretări variate, care se grupează în două tendinţe principale, după cum urmează:

– Termenii propoziţiei sunt sau (a) cuvinte, sau (b) grupuri de cuvinte, în structura cărora intră uneori şi propoziţii subordonate. O propoziţie oricât de lungă se reduce astfel la un tipar care conţine două, trei, patru, cel mult cinci părţi de propoziţie, fiecare fiind realizată prin unul sau mai multe cuvinte. De exemplu, părţile propoziţiei: fr. *le maître punit les élčves qui n'ont pas travaillé* sunt numai trei: *le maître, punit* şi *les élčves qui n'ont pas travaillé*[63]*.* Se poate face o apropiere între aceste tipare şi noţiunea de invariantă sintactică, dar termenul nu e menţionat în lucrările care recurg la acest mod de analiză.

Enunţul se împarte mai întâi în propoziţii, în aşa fel încât fiecare verb la mod personal să formeze centrul unei propoziţii. În interiorul unei propoziţii, părţile ei se suprapun peste părţile de vorbire „cu sens lexical deplin” şi peste grupurile prepoziţie + nume, verb copulativ + nume predicativ. De aceea numărul părţilor de propoziţie dintr-un text nu e cu mult inferior numărului părţilor de vorbire. Predicatul e unic, subiectul e fie unic, fie multiplu (format prin coordonare), dar părţile secundare pot apărea în număr

nelimitat. Această procedură de analiză e cea adoptată şi de tradiţia gramaticală românească64

Numeroşi structuralişti renunţă la terminologia tradiţională a părţilor de propoziţie (subiect, complement etc.), din cauza conţinutului lor vag, foarte greu– dacă nu imposibil – de definit în termeni pur lingvistici65

Gramatica tradiţională şi unele studii structuraliste încearcă să îmbine o analiză formală a propoziţiei, care ţine seama de calităţile morfologice ale cuvintelor şi de marcarea prin flexiune a relaţiilor sintagmatice dintre ele, cu o analiză semantică (cf. concepte ca „autor al acţiunii", „rezultat al acţiunii" etc.). Acestor două modalităţi de analiză şcoala pragheză le-a adăugat o a treia, numită „perspectivă sintactică funcţională": enunţul se descompune în doi constituenţi: tema (ceea ce este cunoscut sau evident în situaţia dată şi de la care pleacă vorbitorul când îşi formulează mesajul) şi *rema* (partea care furnizează informaţia nouă, ceea ce nu este cunoscut sau evident într-o situaţie dată66). Lingviştii cehi obişnuiesc să distingă în propoziţie trei nivele de analiză: al structurii gramaticale a propoziţiei, al structurii semantice a propoziţiei şi perspectiva sintactică funcţională. În studii mai vechi această tripartiţie era anticipată prin triadele subiect gramatical, logic şi psihologic, predicat gramatical, logic şi psihologic67

Oricâte divergenţe ar exista în problema *sintagmei,* concepţia care se conturează cel mai clar şi pare să întrunească cele mai multe adeziuni consideră sintagmă o structură binară, formată dintr-un termen regent şi unul subordonat (termenii sunt cuvinte – după unii –, părţi de propoziţie – după alţii). Dacă convenim să înţelegem ca v*ariantă* o astfel de îmbinare sintactică, putem propune subsumarea sintagmelor unei *invariante,* numită *sintagmem;* de exemplu, lat. *puella bona, puellae bonae, puellam bonam* etc. aparţin de acelaşi sintagmem68 (în ciuda deosebirilor morfologice, sintagmele citate sunt construite pe aceeaşi relaţie între constituenţi)

Discuţia atât de îndelungată purtată în jurul conceptului de *propoziţie*69 nu mai suscită un interes major în literatura de după al doilea război mondial. Eşecul a fost pus pe seama *logicismului* vechii gramatici, mai precis a încercării de a stabili un paralelism logico-gramatical judecată-propoziţie, de unde şi ideea necesităţii structurii subiect-predicat în orice propoziţie. Propoziţiei i-a luat locul *enunţul* (engl. *utterance, sentence,* fr. *phrase, enoncé),* definit drept „comunicare de sine stătătoare", care conţine un singur cuvânt sau oricât de multe cuvinte legate direct sau indirect de un nucleu numit în genere predicat70. În planul expresiei, enunţul apare ca un corp fonetic precedat şi urmat de pauze care se pot prelungi, teoretic, la infinit71

Majoritatea specialiştilor văd în enunţ o unitate a vorbirii, o unitate concretă, ireductibilă la o invariantă72. Totuşi unii preconizează reducerea enunţurilor sonore concrete la „tipuri propoziţionale de bază"73, la scheme structurale în raport de opoziţie74; acestea ar fi deci variantele corespunzătoare enunţurilor75

---

* Capitol din volumul: Acad. Graur, S. Stati, Lucia Wald, *Tratat de lingvistică generală*, 1972, p. 221–233

1 C.E. Bazell, *On the historical sources of some structural units,* în *Miscellanea Martinet.*

2 Ierarhia aceasta apare explicit sau este implicată în numeroase lucrări de orientare tradiţionalistă, de exemplu, *Gramatica Academiei.* O încercare de a o integra într-o concepţie structuralistă, la S. Stati, *Structura propoziţiei,* SCL XIV, 1963, 2. p. 161; idem, *La construction des chaînes linguistiques potentielles,* CLTA II, 1965, p. 271–272

3 Este aşa-numitul model bloomfieldian, cf. W.L. Chaff, *Language as symbolization,* „Language" 43, 1967, 1, p. 87. Precizăm că, în această doctrină, un enunţ nu trebuie să conţină minimum două propoziţii; unii consideră că există şi enunţuri fără structură propoziţională, de exemplu *Da*

4 Vezi Martinet, *Éléments,* p. 372; Martinet, *A functional view of language,* Oxford, 1962, p. 383

5 Nivelele corespunzătoare se numesc: fonologic, morfologic, semanticG L. Trager. cit. de H. L. Smith Jr., *The concept of the morphophone,* „Language" 43, 1967, 1, p. 307

6 A. Dugas, *Etudes de linguistique appliquéė sur les structures syntaxiques du français oral de Montrėal (Canada)* (thèse, Univ. de Grenoble), 1966, p. 10

7 Vl. Hořejši, *Les plans linguistiques et la structure de l' énoncé,* ,,Philologica", supl, la CMF, IV. 1961. 1. p. 195

8 În terminologia engleză se face distincţia dintre ierarhia ,,inter-level" şi ierarhia ,,intra-level" (F. H. Palmer, *Linguistic hierarchy, ,,Lingua"* VII, 1957-1958, p. 228)

9 Vezi II B 2

10 Acest principiu e implicat în argumentarea propusă de Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor,* SG II, 1957, p. 3-5

11 GLR II nu respectă acest principiu

12 Martinet. *Éléments,* p. 21; Pottier, *Présentation*

13 Cf. Paula Diaconescu, *Evoluţia noţiunii de morfem şi stadiul actual al analizei morfematice, ELS,* p. 105

14 Un exemplu concludent: semnificaţia *morfemului* de caz este de natură *sintactică.*

15 De exemplu, J. Krámský, *Postaveni slova v systému jazyka,* SaS XXVIII. 1967, p. 373

16 Lingvişti americani vorbesc despre ,,the *-eme* and *all-* principle"

17 Variantele fonemului se numesc *alofone,* mai simplu *sunete*. Pentru variantele stilistice ale fonemului s-a propus denumirea de *diafone* (H. L. Smith Jr., *art. cit.,* p. 318)

18 Em. Vasiliu, *Problema fonemului în lingvistica actuală,* ELS, p. 84-85

19 În lucrări mai recente, fonemul e considerat un „construct” (S.K. Şaumian, Проблема теоретической фонологии, Moscova, 1962, p. 35), căci nu poate fi definit prin observaţie directă, ci recurgînd la concepte ca distribuţie, echivalenţă, transformare, comutare. În fiecare idiom există un ansamblu de reguli, de corespondenţe între construct şi realitatea obiectivă fonetică (vezi Vasiliu, *Fonologia,* p. 37); cf. şi J. Krámský, *Some remarks on the problem of the phoneme,* în *To honor Roman Jakobson,* Haga, 1967, p. 1087

20 Em. Vasiliu. *art. cit.,* p. 88Fonemele concrete sunt, prin definiţie, în distribuţie complementară

21 Martinet. *Éléments,* p. 77

22 În limbi ca rusa sau germana, din moment ce consoana finală nu poate fi decât surdă, surditatea n-are rol fonologic. În această poziţie e mai corect să vorbim despre arhifonemele P, T, K etc. decât despre fonemele /p/, /t/, /k/ etc., în conţinutul cărora figurează ca trasătură distinctivă surditatea

23 Vasiliu, *Fonologia,* p. 41□42, 67

24 G. L. Trager, *The intonation system of American English,* în *In Honour of Daniel Jones,* Londra, 1964, p. 267; volumul *Untersuchungen über Akzent and Intonation im Deut*schen (= „Studia Grammatica”, Berlin, VII, 1966, retipărit 1971). Pentru română, vezi A. Roceric, S. Golopenţia, *Observaţii asupra intonaţiei în limba română,* SCL, XII, 1961, p. 29-31, şi Vasiliu*, Fonologia,* p. 58 şi urm., care distinge patru accente de intensitate, reductibile la două invariante, accentul tare şi accentul slab (p. 62), şi trei contururi terminale, descendent, neutru şi ascendent (p. 74)

25 ,,Nu există absolut nici o utilitate în postularea unor foneme de accent (*stress*) sau de înălţime *(pitch)*” (Hultzen, *art. cit.,* p. 92)

26 Martinet, *Éléments,* p. 85

27 Pentru locul unităţilor de intonaţie la analiza nivelului sintactic vezi, mai departe […]

28 Enumerarea şi comentariul lor la Paula Diaconescu, *art. cit.* Din bibliografia mai recentă a problemei semnalăm N. C. W. Spence, *Some notes on the morpheme*, ,,Lingua”, XXVI, 1971, 2

29 Guţu Romalo, *Morfologie,* p. 6: ,,Pe cînd înainte lingviştii, utilizînd conceptul morfem, îl subordonau cuvântului – morfemul era conceput ca o parte a cuvântului –, de la un moment dat, morfemul începe să fie definit independent de cuvânt, devenind unitatea f u n d a m e n t a l ă, iar cuvântul este conceput ca o unitate derivată, subordonată, definită prin raportare la morfem, ca grupare de morfeme”

30 Despre ,,morfem-zero”, la Galichet, *Physiologie de la langue française,* Paris. 1964, p. 134Obiecţii la W. H. Haas, *Zero în Linguistic description,* ,,Studies în Linguistic Analysis”, Special volume of the philological society, Oxford, 1962, p. 42-43, Vezi şi, mai departe, nota 36

31 M. Manoliu, *Morphèmes lexicaux et grammaticaux,* CLTA 1, 1962, p. 89-102; E. H. Bendix, în ,,Langages" 20, 1970, p. 103

32 Guţu Romalo, *Morfologie,* p. 7

33 În ultimii ani, aceasta accepţie s-a impus şi la noi, cf AlIonaşcu, în LR XII, 1953, 4, p. 75-76; AlGraur, *art. cit.,* p. 3-5

34 H. L. Smith Jr., *art. cit*., p. 337

35 Vezi mai sus metoda *Analiza în trăsături distinctive* (I B 2 C ε), şi, mai departe, *Lexicul, Semantica* (II C 4)

36 Dacă o considerăm în opoziţie cu *cântai,* s-ar părea ca formă *cânt* conţine două morfeme zero: primul ca indicaţie a timpului, al doilea ca marcă de persoană şi număr. În felul acesta se poate ajunge şi la lanţuri de trei (eventual mai multe) morfeme-zero, ceea ce complică mult mecanismul descrierii

37 E. A. Nida, *Morphology, The descriptive analysis of words,* ed. II, 1957, p. 55

38 Guţu Romalo, *Morfologie,* p. 50-51

39 P. Diaconescu, *art. cit.,* p. 105. în fr. *la grande montagne blanche,* semnificantul feminin discontinuu : /a … d … š/ *(*vezi Martinet, *Functional view,* p. 54)

40 Se spune şi *morfonem, morfonologie*. Pentru justificarea morfonologiei, vezi N.S. Troubetskoy, *Sur la morphonologie*, TCLP I, 1929, p. 85-88

41 H.L. Smith Jr., *art, cit*., p. 306; morfemele sunt unităţi structurale între fonem şi morfem

42 Martinet, *Eléments*, p. 100

43 J. Holt, *Beiträge zur sprachlichen Inhaltsanalyse*, „Innsbrucker Beiträge zur Kulturwis-senschaft", Sonderheft 21, 1964, p. 12

44 ,,Nimic nu pare să justifice existenţa unor unităţi lingvistice pur semantice: nu găsim ierarhie semantică corespunzând ierarhiei lineare a aspectului fonic al limbii" (J. Popela, *The functional structure of linguistic units and the system of language,* TLP II. l966, p. 74); cf. B. Siertsema, *A study of glossematics,* Haga. 1955, p. 171 ; R. S. Wells, *To what extend can meaning be said to be structured,* în *Proceedings Oslo,* p. 203-204.

45 Vezi, mai sus, *Metode moderne* (I B 2 c) şi, mai departe, capitolul *Lexicul, Semantica* (II C 4). Alte încercări: Prieto, *Noologie;* S. Stati, *Analiza unităţilor de conţinut, PLG* IV. 1962. Unităţile de conţinut propuse sunt *noemul,* respectiv *semantemul.*

46 Expuneri detaliate: A. Marty, *Satz und Wort*, Reichenberg, 1925; W. Porzig, *Die Einheit des Wortes*, ,,Sprache, Schlüssel zur Welt: Festschrift für Weisgerber", Düsseldorf, 1959; K. Svoboda, *Pojem slova*, ,,Listy filologické" , 67, 1940; K. Togeby, *Qu'est-ce qu'un mot*?, TCLC V, 1949; A. Rosetti, *Le mot*, Copenhaga – Bucureşti, 1947; F. Hirth, *On difining*, ,, Studia linguistica" , XII 1958, 1, p. 1-26; J. Krámsky, *The Word as a linguistic unit*, Haga

1969; cf. şi R. Lord, *Lexico-semantic categories*, ,,Sudia lingvistica", XXIV, 1970, 1 p. 25. În general, fiecare definiţie satisface un aspect particular al problemei: ,,Chaque definition vaut pour son propre secteur" (A. Rosetti, *Remarques sur la difinition du „mot*", CLTA 1, 1965, p. 261

47 Vl. Horejši *„Postaveni morfologie v mluvnici a jeji obsah*", EMF 39, 2-3, p. 77

48 Vezi mai sus, p. 132

49 B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, TLL 2, 1964, p. 109. Acelaşi autor, în *Présentation*, p. 15-16 consideră că monemul e format din lexem + gramem, iar gramemele sunt de două tipuri: independente (de exemplu, fr. *le*, *et*) şi dependente (de exemplu fr. *-s*, *-ette*)

50 E adesea citată definiţia dată de A. Meillet: „Asocierea unui sens dat cu un ansamblu de sunete susceptibil de o întrebuinţare gramaticală dată" (în „Revue de métaphysique et de morale…", 21, 1913, p. 11)

51 Vezi H. A Gleason*, Linguistics and English grammar,* New York, 1965, p. 187

52 P. L. Garvin, A *study of inductive method in syntax,* ,,Word" 18, 1962, 1-2, p. 110

53 BTrnka. *Autonomous and syntagmatic words,* SCL XI, 1960, 3, p. 134

54 C. L. Ebeling, *Linguistic units,* Haga, 1958, p. 134; J.H. Greenberg, *Essays în linguistics,* ed. IV, Chicago, 1963, p.11

55 Există, evident, şi excepţii, de tipul rom. *mă laudă.*

56 L. Bloomfield, A *set of postulates for the science of language,* ,,Language" II, 1926, p. 153; B. Bloch, G. L. Trager, *Outline of linguistic analysis,* Baltimore, 1942, p. 54

57 Tesnière, *Syntaxe,* p. 48. Entitatea sintactică elementară, ,,celula constitutivă" a frazei, nu e cuvântul, ci *nucleul,* termen sub care se ascunde binomul tradiţional subiect-predicat (p. 45-46)

58 Vezi Stati, *Sintaxa,* p. 58 şi urm., pentru propunerea de a numi *functor* cuvântul ca parte de enunţ

59 Vezi, mai sus, nota 57

60 În accepţia de ,,îmbinare de cuvinte". Pentru numeroşi structuralişti *sintagmă* înseamnă grup de două morfeme sau moneme

61 J.R. Firth, A *synopsis of linguistic theory,* 1930-l955, ,,Studies în Linguistic Analysis", Oxford, 1962, p. 18

62 *Der deutsche Sprachbau,* ed. II, Moscova–Leningrad, 1966, p. 211

63 G. Galichet, *Physiologie de la langue française,* Paris, 1964, p. 109. A. Martinet limitează la cinci numărul părţilor de propoziţie numite de el ,,funcţiuni primare". Toate figurează în următorul text: hier/le directeur de la banque /a dicté/ une lettre de quatre pages/au secretaire particulier qu'il avait fait venir *(Eléments,* p. 118)

64 Cea mai completă ilustrare în GLR

65 L. Hjelmslev, *Principes de grammaire générale,* Copenhaga, 1935, p. 33-35

66 Autorul teoriei (1921) este Vilém Mathesius. O expunere succintă la J. Vachek. *The linguistic school of Prague,* 1966, p. 88-94; cf. şi comunicările lui P. Beneš şi F. Daneš, în ACH, X, II,p. 1021-1025, resp407-411

67 P. Novak, *On the three-level approach to syntax,* TLP II, I960, p. 210

68 După R.E. Longacre, *Grammar Discovery Procedures,* Haga, 1964, p. 21. Autorul nu foloseşte însă termenii ,,variantă" şi ,,invariantă"

69 Expuneri de ansamblu: J. Ries, *Was ist ein Satz*?, Praga, 1927; E. Seidel, *Geschichte und Kritik der wichtigsten Satzdefinitionen,* Jena, 1935; S. Stati, *Contribuţii la studiul definiţiei şi clasificării propoziţiilor,* SCL VIII, 1955, 3; I. A. Sizova, *Что такое синтаксис?,* Moscova, 1960, p. 8-17. Din bibliografia mai recentă semnalăm câteva titluri: D. J. Allerton, *The sentence as a linguistic unit,* ,,Lingua", XXII, I969, p. 27-46; E. Seidel, *Zur Problematik der Satzdefinition,* în vol. *Linguistique contemporaine. Hommage ŕ Eric Buyssens,* Bruxelles, 1970, p. 213-231; *L.* Zawadowski, *The problem of sentence and its holistic definitions,* ,,Linguistics", LXX, 1971, p. 90-105; id., *Sentence, its grammatical definitions,* ,,Linguistics", LXXII, 1971, p. 95-112

70 Cf. definiţia lui Martinet, *Eléments,* p. 131

71 Ch. C. Fries, *The structure of English,* New York, 1952, p. 23; R. H. Robins. *General linguistics. An introductory survey,* Londra, 1964, p. 191

72 Enunţul nu este o clasă formală care ar avea ca unităţi nişte ,,frazeme" delimitate şi *opozabile între ele* (Benveniste, *Problčmes,* p. 129). E imposibil să formulezi o definiţie structurală a enunţului în general. Diversitatea enunţurilor, într-o limbă dată, nu e reductibilă la o schemă unică şi nici, eventual, la un număr limitat de schemeR. Godel, *Théorie de la phrase,* în vol. ,,Societŕ di linguistica italiana, *La sintassi",* Atti del III Convegno internazionale di studi, Roma, 1969, p. 19

73 Robins, *lucr. cit.*, p. 231; Admoni, *lucr. cit*., p. 230. Aceste „tipuri" sau „modele" seamănă foarte bine cu schemele de părţi de propoziţie („funcţiuni primare"), prezentate mai sus

74 Fr. Daneš, *A three-level approach to syntax*, TLP, I, 1964, p. 230-235

75 Rezervând enunţ pentru unitatea concretă (varianta), Stati, *Sintaxă*, p. 204, propune pentru invariantă denumirea „sintaxem" (termenul apare şi la alţi autori, dar în alte accepţii)

V. FONOLOGIA

Sorin STATI

FONETICA STRUCTURALĂ (FONOLOGIA)*

Una din problemele centrale ale lingvisticii structurale este s e g m e n t a r e a, adică modalitatea de a împărţi un enunţ în unităţi de diferite nivele (foneme, morfeme etc.). Strâns legată de aceasta e problema stabilirii t i p u r i l o r de u n i t ă ţ i lingvistice.

Primul tip de unitate descoperit şi studiat de structuralişti este f o n e m u l. Cercetarea sunetelor vorbirii cu ajutorul aparatelor a dovedit că ceea ce ni se pare a fi „acelaşi sunet" înseamnă de fapt sunete diferite, cu însuşiri acustice mai mult sau mai puţin deosebite. Rostind de zece ori cuvântul *caz*, atât noi, cât şi interlocutorii noştri avem impresia că la sfârşit s-a pronunţat mereu *z*. Analiza cu ajutorul aparatelor ne demonstrează imediat că acest sunet final a fost pronunţat în zece feluri (z_1, z_2, z_3,…etc.). Rostind apoi de mai multe ori cuvântul *cad,* vom pronunţa o serie de sunete finale deosebite (d_1, d_2, d_3,… etc.) şi totuşi rămânem cu impresia că s-a auzit mereu *d,* acelaşi sunet, deosebit de *z*. Prin urmare, sunetele diferite z_1, z_2, z_3 etc. au fost percepute ca identice, iar sunetele diferite z_1 şi d_1 se percep ca sunete diferite. Se pune problema de a afla ce anume permite *identificarea* sunetelor z_1, z_2 şi ce anume determină *distingerea* sunetelor z_1 şi d_1. Fonologia dă la această întrebare următorul răspuns: sunt percepute ca identice sunetele diferite care, înlocuite unul cu altul în acelaşi cuvânt, nu-i schimbă sensul; sunt percepute ca diferite sunetele care, prin substituirea lor mutuală într-un cuvânt, îi schimbă înţelesul. De exemplu, înlocuind în cad_2 pe d_2 cu d_3 sensul rămâne acelaşi; d_2 şi d_3 sunt v a r i a n t e l e aceluiaşi fonem. În schimb, înlocuirea lui d_2 din cad_2 *cu* z_1 produce schimbarea sensului: cad_2 înseamnă altceva decât caz_1, d_2 şi z_1 aparţin de foneme diferite.

Raportul dintre două sunete care nu schimbă sensul se numeşte raport de v a r i a ţ i e, iar raportul dintre sunetele care schimbă sensul se numeşte raport de c o m u t a r e. Acest criteriu de analiză a sunetelor este de fapt funcţia lor în procesul de comunicare. Două sunete diferite sunt în raport de comutare când servesc la comunicarea unor mesaje diferite, şi în raport de variaţie când nu au această calitate, deci, din punctul de vedere al comunicării, au o funcţie identică (ceea ce are drept efect perceperea lor ca sunete identice).

În studiul relaţional al fonemelor, atenţia structuraliştilor s-a concentrat asupra relaţiilor de pe axa paradigmatică, arătându-se cum fonemele unei limbi se integrează într-un sistem, se leagă unele de altele prin felurite tipuri de opoziţii.

Roman JAKOBSON, Morris HALLE

TRĂSĂTURILE DISTINCTIVE*

[…]

Într-o limbă în care tipurile silabice sunt mai variate, apariţia unei clase fonematice prezintă diferite grade de probabilitate. Pot fi utilizate şi alte scheme, pe lângă CV: CVC, V,

VC. Spre deosebire de C, partea V nu poate fi omisă niciodată, nici nu poate figura de două ori în silabă.

Contrastul vocală/consoană este fie singurul utilizat, fie numai predominant: contraste înrudite pot să se substituie sporadic. Şi partea C şi partea V pot conţine mai mult de un fonem. Fonemele care constituie părţile V şi C ale silabei sunt numite, respectiv, foneme culminante (*crest phonemes*) şi foneme marginale (*slope phonemes*). Dacă vârful silabei (*crest*) conţine două sau mai multe foneme, unul dintre ele, numit fonem de vârf sau silabic (*peak phoneme*, *syllabic*) se ridică deasupra altora, graţie contrastului compact / difuz sau vocală / sonantă.

Stetson a descris foarte adecvat corelatul motor al silabei fonematice ca „proiectarea în sus, de-a lungul canalului vocal, a unui curent de aer, prin comprimarea muşchilor intercostali". Conform acestei descrieri, orice silabă cuprinde în mod inevitabil trei momente succesive: declanşare, culminaţie şi oprire a pulsaţiei. Dintre aceste trei faze, faza mediană este constituentul nuclear al silabei, celelalte două fiind marginale. Cei doi factori marginali – început şi terminaţie – sunt realizaţi fie numai prin acţiunea muşchilor toracici, fie prin sunete ale limbajului – de obicei consoane. Dacă ambii factori marginali se realizează doar prin acţiunea muşchilor toracici, faza nucleară a silabei este numai audibilă; dacă, totuşi, emiterea şi/sau oprirea se realizează prin sunete ale vorbirii, faza nucleară a silabei este în cel mai înalt grad audibilă. Cu alte cuvinte, partea nucleară a silabei contrastează cu părţile marginale precum vârful (muntelui) cu pantele.

Din punctul de vedere acustic, vârful depăşeşte în general pantele în intensitate şi, în multe dintre cazuri, prezintă o frecvenţă fundamentală mai mare. Din punctul de vedere al percepţiei, vârful se distinge de pante printr-o mai mare intensitate (*loudness*), însoţită adesea de o înălţime (*voice–pitch*) mai ridicată.

De regulă, fonemele de vârf sunt în mod intrinsec mai intense (*louder*) decât fonemele de pantă ale aceleiaşi silabe: de obicei vârful e format din vocală, pe când pantele conţin celelalte foneme; se întâmplă, mai rar, ca contrastul dintre fonemele de vârf şi cele de pantă să fie realizat prin opoziţia lichide *vs*. consoane pure, sau prin aceea a consoanelor nazale *vs.* orale sau în mod excepţional – prin opoziţia constrictive *vs.* oclusive. Dacă una dintre pante e constituită dintr-un mănunchi întreg de foneme şi dacă, în interiorul acestui mănunchi, unul dintre foneme e inerent mai intens decât fonemele înconjurătoare, intensitatea sa e considerabil redusă în aşa fel încât să păstreze unitatea silabei: a se compara, de ex., ceh. /jdu/, /jsem/, /rti/, /lpi/, sau monosilabicul pol. /krvi/ *vs.* disilabicul scr. /krvi/.

3.2. *Cele două tipuri de trăsături distinctive*. *Trăsăturile* distinctive se împart în două clase: 1) *prozodice* şi 2) *intrinsece* (*inherent*). Numai fonemele care formează vârful silabei prezintă trăsături prozodice; o asemenea trăsătură se poate defini numai prin referire la relieful silabei sau al lanţului silabic. Altfel stau lucrurile cu trăsăturile distinctive intrinsece, care se manifestă la foneme independent de rolul lor în reliefarea silabei şi a căror definiţie nu reclamă nici o referire la relieful silabei sau al lanţului silabic.

3.3. *Clasificarea trăsăturilor prosodice.* Cele trei tipuri de trăsături prozodice pe care, urmându-l pe Sweet, le vom numi *ton* (*tone*), *forţă* (*force*) şi *cantitate* (*quantity*), corespund celor trei atribute ale senzaţiei – înălţimea vocii (*voice-pitch*), intensitatea vocii (*voice-loudness*) şi durata subiectivă (*subjective duration*). Dimensiunile frecvenţei intensităţii şi timpului sunt cele mai apropiate corelate fizice ale lor. Fiecare dintre aceste

trei subclase de trăsături prozodice prezintă două varietăţi: conform cadrului său de referinţă, o trăsătură prozodică poate fi ori *intersilabică*, ori *intrasilabică*. În primul caz, vârful unei silabe este comparat cu vârfurile celorlalte silabe din interiorul aceleiaşi secvenţe. În cazul al doilea, un moment aparţinând vârfului poate fi comparat cu alte momente ale aceluiaşi vârf sau cu panta următoare.

3.31. Trăsăturile *prozodice de ton.* În varietatea intersilabică a trăsăturii de ton – trăsătura de *nivel* (*level feature*) – diferite vârfuri silabice în interiorul unei secvenţe contrastează prin registrul lor: mai înalt sau mai jos. Trăsătura de nivel poate fi divizată în două: fie că un registru neutru contrastează cu un registru ridicat, pe de-o parte, şi cu un registru coborât, pe de alta, fie că fiecare dintre cele două registre opuse, înalt şi jos, poate apărea sub două varietăţi, augmentată şi diminuată. Când vorbitorii jabo (*Jabo people*) transpun aceste patru niveluri ale limbajului vorbit în semnale de tobă, ei folosesc două perechi diferite de termeni pentru a desemna cele două opoziţii subiacente: opusele înalt şi jos sunt numite, respectiv, „pasărea mică" şi „pasărea mare", pe când opusele augmentat şi diminuat sunt numite „mai subţire" („smaller") şi „mai corpolentă" („larger"), aşa încât cele patru semnale sunt deosebite ca „pasărea mică mai subţire", „pasărea mică mai corpolentă", „pasărea mare mai subţire", „pasărea mare mai corpolentă". Mecanismul tonal a fost studiat îndeaproape de Farnsworth, după care mişcarea coardelor vocale, mai complexă în cazul frecvenţelor joase ale vibraţiei, se amplifică atunci când ritmul (*rate*) creşte până când, la cele mai înalte frecvenţe, nu se mai văd vibrând decât marginile cele mai apropiate de glotă ale coardelor vocale.

Varietatea intrasilabică a trăsăturilor de ton, trăsătura de *modulaţie* (*modulation feature*), face să contrastaze registrul mai ridicat, al unei porţiuni a unui fonem cu registrul mai jos al altei porţiuni a aceluiaşi fonem, sau registrul mai ridicat al unuia dintre componenţii unui diftong cu registrul mai jos al celorlalţi componenţi ai săi, şi această distribuţie a registrelor în interiorul vârfurilor de silabă se opune distribuţiei inverse; de exemplu, o modulaţie suitoare se opune unei modulaţii coborâtoare, ori amândouă – unei intonaţii uniforme (*even*).

3.32. Trăsăturile *prozodice de forţă.* Varietatea intersilabică a trăsăturilor de forţă, accentul *dinamic* (*stress feature*), pune în contrast un vârf accentuat mai intens (*louder*), cu vârfurile neaccentuate, mai puţin intense (*less loud*) ale celorlalte silabe din aceeaşi secvenţă: această diferenţă se produce prin mecanismul sublaringal, îndeosebi prin mişcările diafragmei abdominale (*abdomen-diaphragmal movements*), cum încearcă să dovedească Sievers şi Stetson.

În varietatea intrasilabică a trăsăturilor de accent, trăsătura aşa-numită *stosston* (*střd*), sunt comparate între ele doua fracţiuni contigue ale fonemului accentuat. Unei distribuţii uniforme a intensităţii (*loudness*) în intregul fonem i se opune alt tip: porţiunea iniţială, a fonemului prezintă punctul culminant de intensitate (*peak of loudness*), pe când în partea finală intensitatea descreşte. După analiza facută de S. Smith střd-ului danez, declinul în amplitudine, adesea însoţit de o descreştere a frecvenţei fundamentale, se datoreşte unei inervaţii brusc descrescătoare a muşchilor expiratori. O mişcare balistică a muşchilor expiratori, opusă unei mişcări mai uniforme, se află la originea unei trăsături prozodice similare, de exemplu, în letonă, în dialectele lituaniene şi în livonă.

3.33 *Trăsăturile prozodice de cantitate.* Varietatea intersilabică a trăsăturilor de cantitate, lungimea (*length feature*), face să contrasteze un fonem normal, scurt, nonextensibil (*unstrechable*) în interiorul vârfului silabei, cu fonemele lungi, lungite

(*sustained*) ale celorlalte silabe de aceeaşi secvenţă şi / sau un fonem normal, scurt dar stabil (*steady*) cu altul punctual, redus, instabil (*transient*).

A doua varietate a trăsăturilor de cantitate, trăsătura de *contact* (contact feature), se bazează pe o diferenţă în distribuţia duratei între vocală şi consoana următoare: în cazul contactului aşa-numit *strâns* (*close*; *scharf geschnittener_Akzent*), vocala este scurtată în favoarea consoanei următoare, care o opreşte, pe când la contactul aşa-numit *destins (open) (schwach geschnittener Akzent),* vocala se manifestă complet înainte de a lua naştere consoana.

3.34. *Interconexiunea dintre accent şi lungime.* Peste tot unde există contrast între silabe accentuate şi neaccentuate, accentul este întotdeauna folosit ca trăsătură configurativă, şi anume ca trăsătură culminativă, pe când lungimea nu are niciodată această funcţiune. Funcţiunea culminativă a accentului se combină regulat fie cu cealaltă varietate de funcţiune configurativă, funcţiunea demarcativă, fie cu funcţiunea distinctivă. Limbile în care lungimea şi accentul dinamic sunt folosite amândouă ca trăsături distinctive sunt cu totul excepţionale şi, dacă accentul este distinctiv, el este cel mai adesea însoţit de o trăsătură de lungime care este în acest caz redundantă.

Observarea trăsăturilor de forţă şi de cantitate în varietatea lor intersilabică pare să indice că trăsăturile distinctive prozodice care utilizează intensitatea (*intensity*) şi cele care utilizează durata (*time*) tind să se confunde.

3.4. *Compararea trăsăturilor prozodice şi intrinsece.*

Orice trăsătură prozodică se bazează esenţialmente pe contrastul dintre două variabile în interiorul uneia şi aceleiaşi secvenţe temporale: înălţimea (*voice-pitch*), energia (*voice-loudness*) sau durata (*duration*) *relativă* a unei fracţiuni este determinată în raport cu fracţiunile care o preced şi / sau cu cele care îi urmează. Cum a arătat Herzog, relativ la trăsăturile de ton, „realizările particulare ale contrastelor – produse de distanţele succesive dintre registre sau de mişcările tonale succesive – se schimbă continuu". Nivelul tonului, modulaţia, gradele accentului dinamic sau descrescendo-ul (*stosston*) său sunt totdeauna pur relative şi variază considerabil în mărime absolută de la un subiect la altul, şi chiar de la o rostire (*utterance*) la alta în uzajul aceluiaşi subiect. De asemenea, cantitatea unei vocale poate fi stabilită numai în raport cu cantitatea celorlalte vocale din acelaşi context sau prin relaţia sa cu consoanele următoare.

Oclusivele duble (*double stops*) (îndeosebi clicurile), cu închideri care se succed rapid, urmate de două destinderi distincte în aceeaşi ordine, exclud celelalte grupuri de consoane din poziţiile în care ele se întâlnesc şi prezintă doar o realizare diferită de secvenţe consonantice ordinare. […]

3.6*. Cele două clase de trăsături distinctive intrinsece.* Trăsăturile distinctive intrinsece care au fost descoperite până în prezent în limbile lumii şi care – alături de trăsăturile prozodice – stau la baza întregului inventar lexical şi morfologic al limbilor, se reduc la douăsprezece opoziţii, din care fiecare limbă şi le decupează pe ale sale.

Toate trăsăturile intrinsece se repartizează în două clase care ar putea fi denumite *a trăsăturilor de sonoritate* şi *a trăsăturilor de tonalitate,* cele din prima clasă fiind înrudite cu trăsăturile prozodice de forţă şi de cantitate, iar celelalte – cu trăsăturile prozodice de înălţime (*prosodic pitch features*). Trăsăturile de sonoritate folosesc cantitatea şi

concentrarea energiei în spectru şi în timp. Trăsăturile de tonalitate implică extremităţile spectrului de frecvenţe.

3.61. *Trăsături de sonoritate*

I. *Vocalic/nonvocalic*:

din punctul de vedere acustic – prezenţa *vs*. absenţa unei structuri de formant net definită;

din punctul de vedere articulatoriu – excitaţie principală a, sau numai a glotei, însoţită de o trecere liberă a aerului de-a lungul aparatului vocal.

II. *Consonantic/nonconsonantic*:

acustic – energie totală redusă (*vs*. ridicată);

articulatoriu – prezenţă *vs*. absenţă a unui obstacol în canalul vocal (*vocal tract*).

Vocalele sunt vocalice şi nonconsonantice; *consoanele* sunt consonantice şi nonvocalice; *lichidele* sunt vocalice şi consonantice (cu liberă trecere şi, în acelaşi timp, cu obstacol în cavitatea orală şi cu efectul acustic corespunzător*); sunetele de tranziţie* (engl. *glides*) sunt nonvocalice şi nonconsonantice.

III. *Compact / difuz*:

acustic – concentrare de energie mai ridicată (*vs*. mai redusă) într-o regiune relativ restrânsă, centrală, a spectrului, însoţită de o creştere (*vs*. descreştere) a cantităţii totale de energie şi a expansiunii ei în timp;

articulatoriu – centrifug (*forward-flanged*) *vs*. centripet (*backward-flanged*). Diferenţa rezidă în relaţia dintre volumul cavităţii rezonatorului în faţa stricturii celei mai accentuate (engl. *narrowest stricture*, fr. *étranglement*) şi volumul cavităţii în spatele acestei stricturi. Raportul dintre prima şi ultima este mai ridicat pentru fonemele centrifuge (vocalele deschise şi consoanele velare şi palatale inclusiv postalveolarele) decât pentru fonemele corespunzătoare centripete (vocalele închise şi consoanele labiale şi dentale, inclusiv alveolarele).

IV. *Încordat / relaxat (Tense / lax)*:

acustic – cantitate mai mare (*vs*. mai mică) de energie împreună cu difuziune mai mare (*vs*. mai mică) de energie în spectru şi timp;

articulatoriu – deformare mai mare *vs*. mai mică a aparatului – în raport cu poziţia sa de repaos. Rolul tensiunii musculare, afectând limba, pereţii aparatului vocal şi glota, cere a fi examinat mai îndeaproape.

V. *Fonic / afonic (Voiced / voiceless)*:

acustic – prezenţă *vs*. absenţă a unei excitaţii periodice de frecvenţă joasă;

articulatoriu – vibraţii periodice ale coardelor vocale *vs*. absenţa unor asemenea vibraţii.

VI. *Nazal / oral (Nazalizat / nonnazalizat)*:

acustic – difuzare a energiei disponibile pe benzi de frecvenţă mai largi (*vs*. mai înguste), prin reducerea intensităţii anumitor formanţi (în principal, a primului) şi introducerea de formanţi suplimentari (nazali);

articulatoriu – adăugarea, la rezonatorul bucal, a cavităţii nazale vs. excluderea rezonatorului nazal.

VII. *Întrerupt/continuu*:

acustic – tăcere (cel puţin în benzile de frecvenţă situate deasupra vibraţiei coardelor vocale) urmată şi/sau precedată de o difuzare a energiei pe o bandă largă de frecvenţă (fie sub forma unei explozii, fie a unei modulaţii rapide a formanţilor vocalici) *vs*. absenţa tranziţiei abrupte de la sunet la o asemenea tăcere;

articulatoriu – declanşare sau oprire rapidă a sursei fie prin închiderea şi / sau deschiderea rapidă a aparatului vocal, care disting(e) plosivele de constrictive, fie printr-una sau mai multe lovituri (*taps*), care diferenţiază lichidele discontinue, ca /r/ apical (*flap*) sau rulat (*trill*), de lichidele continue, ca /l/ lateral.

VIII. *Strident/mat (Strident/mellow)*:

acustic – zgomot de intensitate relativ ridicată *vs*. zgomot de intensitate relativ slabă;

articulatoriu – tranşă aspră *vs*. netedă (*rough–edged vs. smooth–edged*): un obstacol suplimentar, care creează efecte tranşante (*Schneidenton*) în punctul de articulare, distinge producerea fonemelor aspre de realizarea, printr-un obstacol mai puţin complex, a fonemelor netede corespunzătoare.

IX. *Abruptiv / nonabruptiv (Checked / unchecked)*:

acustic – coeficient ridicat al descărcării de energie într-un interval de timp redus *vs*. coeficient scăzut al descărcării, într-un interval mai lung;

articulatoriu – glotalizat (cu compresiunea sau oclusiunea glotei) *vs*. nonglotalizat.

3.62*. Trăsături de tonalitate*

X. *Grav / acut:*

acustic – concentrare a energiei în frecvenţele joase *vs*. cele înalte ale spectrului;

articulatoriu – periferic *vs*. median: fonemele periferice (velare şi labiale) au un rezonator mai amplu şi mai puţin compartimentat decât al fonemelor mediane (palatale şi dentale) corespunzătoare.

XI. *Bemolat / nonbemolat (Flat / plain)*:

acustic – fonemele bemolate se opun fonemelor nonbemolate corespunzătoare printr-o coborâre sau slăbire a unor componente ale lor de înaltă frecvenţă;

articulatoriu – fonemele primului tip (cu deschidere strâmtată), în opoziţie cu ale celui de al doilea (cu deschizătura mai largă), sunt produse printr-o reducere a orificiului posterior sau anterior al rezonatorului bucal şi printr-o velarizare concomitentă care dilatează rezonatorul bucal.

XII. *Diezat / nondiezat (Sharp / plain)*:

acustic – fonemele diezate se opun fonemelor nondiezate corespunzătoare printr-o ridicare a unor componente ale lor de înaltă frecvenţă;

articulatoriu – fonemele diezate (cu deschizătura largă) *vs*. nondiezate (cu deschizătura mai strâmtă) manifestă o dilatare a orificiului de trecere posterior (faringal) al rezonatorului bucal; o palatalizare concomitentă restrânge şi compartimentează cavitatea centrală.

---

* Fragment din capitolul I al volumului: Solomon Marcus, Edmond Nicolau, Sorin Stati, *Introducere în lingvistica matematică.,* 1966, p. 21-22.

* Fragmente din Capitolul III al volumului *Fundamentals of Language*, 1956, trad. rom. de Constantin Dominte, în culegerea: Lucia Wald (red.), *Antologie de texte de lingvistică structurală*, 1977, p. 284-297.

VI. SEMANTICA

Sorin STATI

Problemele actuale ale semanticii lingvistice*

1. Ce înseamnă „sens”?

Iată o întrebare pe care lingviştii nu şi-au pus-o în trecut pentru că răspunsul se impunea de la sine, chestiunea era prea simplă pentru a forma o temă de investigaţie.

Astăzi mulţi lingvişti o ocolesc pentru motivul contrar: e prea complicată, depăşeşte forţele lor.

Când semantica s-a constituit ca ramură a ştiinţei limbii – în a doua jumătate a secolului al XIX-lea [r. ed.] – „sens" şi „sens al cuvintelor" era în fond acelaşi lucru. Dacă termenul „sens" avea o accepţie atât de îngustă (în comparaţie cu vremurile mai noi), aceea a termenului „semantică" denota o limitare încă mai pronunţată, căci disciplina abia născută îşi consacra toate eforturile elucidării unei singure probleme a sensului – *mobilitatea* sau, într-o formulare uzuală, „de ce şi cum se schimbă sensul cuvintelor?".

Cu trecerea timpului, lingviştilor nu le-a fost greu să remarce că sens au şi parţile constitutive ale cuvintului (rădăcina, afixele, desinenţele), ceea ce a dus la formularea distincţiei „morfem lexical / morfem gramatical" şi la deschiderea dezbaterii în jurul *sensurilor* gramaticale şi al raportului dintre ele şi *formele* gramaticale. Progresul ştiinţei i-a făcut pe specialişti să separe înţelesul cuvântului ca unitate a vocabularului de semnificaţiile cuvântului în reţeaua de dependenţe care formează structura unui enunţ şi să discute despre sens în legătură cu părţile de propoziţie, cu propoziţia şi fraza. Problema sensului a devenit şi mai complicată când a început studiul valorii semnificative a structurii melodice a comunicării. Intonaţia, pauza, accentul nu sunt nici cuvinte, nici părţi de cuvinte, şi totuşi sunt purtătoare de sens. În sfârşit, crearea stilisticii a adăugat celor două categorii mari de sensuri lingvistice – lexical şi gramatical – încă una, aceea a sensului „afectiv", „expresiv", „emoţional".

Pentru lingviştii iniţiaţi în cercetările de semantică efectuate în alte ştiinţe, confuzia nu face decât să sporească. „Hipertrofia semantică" la care a ajuns cuvântul *sens,* îl face aproape inutilizabil1.

În lingvistică, sensul şi ştiinţa sensului au denumiri destul de variate: *sens, semnificaţie, înţeles, valoare, funcţie2; semantică, semasiologie, pleorematică, lexematică.* Fiecare foloseşte aceşti termeni în felul său, singura lor calitate reală fiind de ordin stilistic (alternează pentru a evita monotonia repetării unuia singur dintre ei). Consideraţiile de semantică sunt partea slabă în analiza limbii – e o concluzie firească, formulată acum mai bine de opt [r. ed.] decenii3. Exagerând dificultăţile, cineva spunea că „în lipsa unei explicaţii satisfăcătoare a noţiunii de *înţeles,* lingviştii care lucrează în domeniul semanticii sunt în situaţia de a nu şti despre ce vorbesc"4.

Dacă ne limităm la *sens* în lingvistică, şi aici la sensul cuvântului ca unitate a vocabularului (nu şi ca termen într-o structură sintactică), varietatea definiţiilor e fără doar şi poate descurajantă.

(a) Întâlnim mai întâi definiţii care echivalează *sens* cu *conţinut de conştiinţă,* deşi noţiunea aceasta nu e prea clară. („Orice conţinut de care sunt conştienţi oamenii, referitor la lucruri, la proprietăţile lor, la conexiunile şi relaţiile lor, şi care e fixat în aspectul sonor (material) al limbii"5). De aici se desprind:

(b) Definiţii care consideră sensul ca reflectare a însuşirilor generale şi esenţiale ale unei categorii de obiecte, fenomene etc.6, ceea ce înseamnă că sensul are la bază o noţiune7. Legătura dintre semnificaţia cuvântului şi noţiune a fost văzută încă de filosofia medievală, care a cuprins-o în formula „*vox significat mediantibus conceptibus*"8. Cercetătorii moderni au arătat că la „materializarea, exprimarea unei noţiuni" se adaugă „individualizarea"9 (prin înţelesul său, un cuvânt ne trimite la o clasă de obiecte, dar în acelaşi timp la un anumit exemplar din acea clasă); a rămas încă în litigiu chestiunea dacă

toate cuvintele exprimă noţiuni[10] sau există şi cuvinte al căror sens, deşi presupune generalizare şi abstractizare, nu materializează o noţiune (interjecţiile, prepoziţiile, conjuncţiile).

(c) Sub influenţa psihologiei behavioriste, unii lingvişti americani, începând cu Leonard Bloomfield, identifică sensul cu obiectul denumit de cuvânt[11] şi cu reacţia celui care percepe cuvântul: „Rostind o formă lingvistică, vorbitorul determină pe ascultătorii săi să reacţioneze la o situaţie; această situaţie şi reacţiile faţă de ea sunt *sensul* lingvistic al formei”[12]. Consecinţele acestei concepţii au fost trase de unii dintre urmaşii lui Bloomfield: dacă sensul se identifică cu o situaţie, cu reacţiile vorbitorilor, ale interlocutorilor, atunci lingvistica nu are nici un temei să se mai ocupe de sensuri.

(d) Un număr de cercetători definesc sensul ca o *relaţie.* În primul rând trebuie menţionat aici Morris, cu diviziunea sa tripartită[13]:

– sens *existenţial* (relaţia semn-obiect); formează obiectul *semanticii* ;

– sens *pragmatic* (relaţia semn-om, adică persoana care foloseşte sau interpretează semnul); formează obiectul *pragmaticii*[14]*:*

– sens *formal* (relaţia dintre semnele unei limbi), de care se ocupă *sintaxa.*

După A. V. Isačenko, sensul e legătura, veriga de legătură dintre *designator* [= semnul lingvistic] şi *denotatum,* adică o esenţă, o substanţă care aparţine realităţii extralingvistice[15]. Tot ca o relaţie vede sensul[16] şi Stephen Ullmann – o relaţie reciprocă şi reversibilă între un nume, un cuvânt, adică un complex sonor, şi obiectul denumit de acesta[17] („dacă auzi cuvântul te gândeşti la lucru, dacă te gândeşti la lucru, spui cuvântul”)[18].

Dintr-un unghi filosofic, Adam Schaff defineşte semnificaţia tot ca relaţie: ea „este în primul rând o relaţie socială între oameni care comunică şi acţionează”, „relaţie specifică între oameni, în care intervine reflectarea realităţii obiective în conştiinţă – reflectare determinată de activitatea practică a oamenilor”[19].

(e) De la Saussure încoace, câştigă tot mai multă favoare ideea că sensul oricărui cuvânt se defineşte prin opoziţie cu sensurile celorlalte cuvinte ale limbii[20], în cadrul unui sistem în care fiecare sens este element component. Sens înseamnă acum funcţie a unui element, cu referire la sistemul specific din care face parte[21], sau *valoare* – în terminologia saussuriană.

(f) Pentru marea majoritate a cuvintelor care sunt polisemantice, este adevărat că fiecare din nuanţele de înţeles se poate realiza numai în anumite vecinătăţi sintactice. *Distribuţia* (ansamblul contextelor unei forme lingvistice) este strâns legată de *sens*; de aici afirmaţii ca: distribuţia formelor „constituie un factor al sensului”[22], „se poate presupune că oricare două morfeme A, B cu sens diferit diferă întrucâtva şi ca distribuţie”[23], sensul cuvântului se defineşte ca un „potenţial de combinări posibile cu alte cuvinte”, „totalitatea acestor posibilităţi… condiţionează în fapt existenţa sensului lexical ca un fenomen obiectiv sau ca un fapt al limbii”[24].

2. Scurtă istorie a semanticii lingvistice

Preocupări de semantică ne sunt semnalate încă din antichitate: problema omonimelor, a sinonimelor, a valorilor stilistice, expresive ale cuvintelor, folosirea lor cu sens figurat25. În prima jumătate a secolului al XIX-lea se conturează începuturile semanticii ştiinţifice şi sub influenţa probabilă a mişcării romantice din literatură, care a arătat un interes viu pentru cuvinte, pentru puterea lor aproape misterioasă, şi a creat astfel un climat propice studiului semnificaţiilor lexicale.

Ca ramură cu drepturi depline, semantica se constituie abia la sfârşitul secolului, având drept obiect numai schimbările de sens ale cuvintelor, mutaţiile semantice: restrângere, lărgire, transfer, degradare, înnobilare, etc26. S-a studiat şi se studiază în această semantică – numită azi *tradiţională* – felul cum obiectele îşi schimbă numele şi mai ales invers, cum semnificanţii îşi schimbă semnificaţii27. Aceasta este *die Semasiologie*, cum i-au spus lingviştii germani, *la sémantique28*, termen creat de Bréal în 1883, disciplină în care au excelat Hermann Paul, A. Darmesteter, M. Breal şi, la noi, Lazăr Şăineanu29.

Nu e greu de observat că latura cea mai importantă a semanticii tradiţionale este *extralingvistică*, fiindcă studiază modalităţile de reflectare a realităţii în cuvinte, adică o problemă de teorie a cunoaşterii. Degradarea, lărgirea etc. sensurilor sunt rezultatul unor presiuni care provin dinafara conţinutului lexical30.

Semasiologia a căutat să identifice cauzele schimbărilor de sens şi a deosebit cauzele externe31 – cu rol precumpănitor – de cauzele interne (conflictul omonimic, sinonimia ş.a.)32. Derutaţi şi copleşiţi de varietatea nesfârşită şi de complexitatea fenomenelor semantice, numeroşi specialişti (tradiţionalişti mai ales) consideră că nu e cazul să se vorbească în semasiologie de legi de evoluţie, de legi în general33, deşi varietatea şi complexitatea nu pot constitui, evident, un argument peremtoriu de respingere a existenţei legilor semantice34.

I s-a mai reproşat semanticii tradiţionale că a fost mult timp bazată pe intuiţie şi pe raţionamente de logică35.

Această primă perioadă din istoria semanticii lingvistice e cuprinsă aproximativ între 1880 şi 1931. La sfârşitul acestei jumătăţi de veac apare, ca o încoronare a cercetărilor de istorie a sensurilor, cartea lui Gustaf Stern, *Meaning and Change of Meaning with Special Reference to the English Language* (Gŕteborg, 1931), dar în acelaşi an se publică la Heidelberg cartea lui Jost Trier36, care inaugurează etapa a doua a disciplinei noastre, perioada semanticii *structurale.*

Unele caracteristici ale ei37 sunt condiţionate nemijlocit de afirmarea pe plan mondial a curentului structuralist (ne referim la abandonarea orientării istoriciste, întemeierea unei semantici descriptiviste, înţelegerea vocabularului nu ca o mulţime amorfă de cuvinte, ci ca un ansamblu structurat, ale cărui elemente – cuvintele, deci şi sensurile lor – se influenţează reciproc). Altele trebuie puse în legătură cu climatul modern în care se dezvoltă ştiinţele, şi anume cu estomparea graniţelor dintre ele şi cu armonizarea rezultatelor obţinute de specialişti cu optică diferită asupra aceluiaşi obiect (introducerea metodelor matematice şi electronice, încadrarea semanticii în câmpul mai vast al semioticii, legarea semanticii de psihologie şi sociologie, stabilirea unui contact mai strâns cu logica şi teoria cunoaşterii)38.

La începuturile structuralismului s-a manifestat la unii cercetători tendinţa de a exclude semantica din lingvistică. Un interes susţinut şi cu rezultate pozitive apare abia

după al doilea război mondial[39] şi, în ultimii şaizeci [r. ed.] şi cinci ani, cu deosebire la adepţii gramaticilor transformaţionale (şcoala lui N. Chomsky).

Aspectele actuale ale semanticii lingvistice trebuie înţelese şi în legatură cu propagarea semanticii filosofice, în varianta ei esoterică (o ramură a logicii simbolice sau a teoriei semnelor) şi practică (o tehnică de corectare a abuzurilor de limbaj, cum e folosirea abstracţiilor rău definite)[40]. Semantica filosofică (creată de şcoala poloneză de logică) e semantica limbajului ca instrument al cunoaşterii şi nu continuă semantica lingvistică, dar unele interferenţe cu aceasta se produc (de semnul lingvistic, de raportul triadic obiect-concept-cuvânt[41], de esenţa sensului se ocupă ambele semantici). Pozitivismul logic, teza influenţei limbii asupra gândirii şi altele asemănătoare, de care nu poate fi separată semantica filosofică în formele ei cele mai cunoscute şi răspândite, au influenţat considerabil unele variante ale structuralismului lingvistic, de pildă glosematica daneză, care a dat o schiţă originală de semantică structurală.

Prezentarea problemelor actuale ale semanticii lingvistice înseamnă de fapt înfăţişarea semanticii structuraliste[42], ori în Apus aceasta se leagă de semantica logică şi de neopozitivism în genere. E drept că nu lipsesc nici incercările de a concepe sistemul semantic pe alte baze ideologice; este ceea ce îşi propun unii lingvişti […] călăuziţi de principii metodologice ca: interdependenţa cuvintelor în cadrul lexicului, legătura dintre limbă şi gândire, dintre limbă şi societate.

3. Conţinutul cuvântului ca microstructură semantică

Lingvistica modernă este dominată de căutarea *formei,* înţeleasă ca mod de organizare, reţea de relaţii. Un prim pas spre o concepţie structuralistă în semantică e descoperirea faptului că există o organizare a conţinutului oricărui cuvânt, mai simplă sau mai complexă, după numărul şi varietatea înţelesurilor cuvântului respectiv, după categoriile de vorbitori care îl folosesc. A descrie această organizare nu înseamnă încă a face semantică structuralistă; cine consultă dicţionare unilingve („explicative") observă că orice lexicograf ordonează conţinutul cuvântului după anumite criterii: există o ierarhie a *importanţei* sensurilor, a *vechimii* lor, după cum există şi o stratificare *stilistică* (sensuri care aparţin limbii comune, limbajelor profesionale, argoului, limbajului poetic etc.) şi *geografică* (în raport cu aria teritorială pe care circulă fiecare sens).

Organizarea conţinutului lexical e prezentată ceva mai „modern" – fără a fi încă structural – dintr-un unghi logicist, adică prin raportare la noţiuni: structura *semantică* şi structura *noţională* a cuvântului sunt pentru mulţi lingvişti unul şi acelaşi lucru. Reprezentarea grafică a semnificaţiilor unui cuvânt prin cercuri interferente, concentrice, în raport de exterioritate etc. corespunde cu relaţiile dintre noţiunile pe care le denumeşte cuvântul polisemantic respectiv. Tot logicistă este aprecierea sensurilor lexicale după *sferă* (sensuri „generale", sensuri „particulare") şi deprinderea de a căuta mereu legături *logice* între semnificaţii (sensul *x* „se deduce" din sensul *y*, *x* e „subordonat" sau „supraordonat" lui *y* sunt afirmaţii curente) şi, mai ales, de a formula un sens „general", atotcuprinzător, care sintetizează toate inţelesurile unui cuvânt[43], le „explică" pe toate[44]. Operaţiile acestea nu sunt scutite de o bună doză de arbitrar, iar „puritatea" lor lingvistică e mai mult decât discutabilă. Artificialul şi procedura strict logică trebuie, desigur, abandonate, sensul lingvistic nu trebuie confundat cu realitatea extralingvistică (cf. vechea confuzie obiect-nume), dar elaborarea unei semantici *pur lingvistice,* ramură a unei discipline care să studieze limba „în sine şi pentru sine", ni se pare un deziderat himeric. Configuraţia semantică a unui cuvânt reflectă, prin intermediul noţiunilor, fapte de ordin

extralingvistic45, de care în ciuda eforturilor depuse de unii cercetători, semantica nu poate scăpa46.

Despre o concepţie structuralistă putem vorbi abia când constatăm că în analiza conţinutului unui cuvânt au intervenit metodele, punctele de vedere, liniile directoare ale structuralismului fonologic şi gramatical. Nu există încă un tratat de semantică structurală şi nici măcar o bază teoretică şi metodologică unanim acceptată; vom încerca totuşi să identificăm câteva jaloane.

(a) Aplicarca noţiunilor „variantă" şi „invariantă" duce la opoziţia sens virtual – sens actual (contextual)47; orice cuvânt are unul sau mai multe sensuri *virtuale* (cu aproximaţie, cele înscrise în lexicoane, dacă eliminăm unele distincţii, nuanţe semantice, prea mărunte), care aparţin *sistemului* lingvistic. Ele se realizează în *vorbire* în propoziţii concrete, individuale, într-o gamă nesfârşită de sensuri contextuale48. Într-un enunţ dat se actualizează un *singur* sens virtual sub forma unei *singure* variante49.

Din neînţelegerea corectă a raportului sens virtual – sens actual (invariantă-variantă, general-individual) şi din supraestimarea elementului individual, a apărut teza dependenţei absolute de context a sensului oricărui cuvânt, care în fapt desfiinţează cuvântul ca unitate lingvistică50. Rolul contextului nu trebuie nicidecum desconsiderat, dar el explică *variaţia* semantică în jurul unor *constante;* poziţia care ni se pare a fi cea justă în această chestiune a fost definită de un psiholog astfel: „Orice cuvânt are un nucleu semantic fundamental relativ stabil şi care poate fi modificat de context numai în anumite limite; acest nucleu reprezintă ŤunitateaŤ în varietateť"51.

(b) Între semnificaţiile unui cuvânt există *interdependenţă*, în forme foarte variate52, de aceea e mai propriu să vorbim despre „structura semnificaţiilor cuvântului X" decât despre „semnificaţia cuvântului X"; cuvântul este o microstructură semantică53. *Configuraţia (constelaţia)* semantică a unui cuvânt e, în parte, răspunzătoare de evoluţia sa semantică şi s-ar putea spune că această configuraţie conţine în germene posibilităţile de schimbare54. Studiul interdependenţei sensurilor în limitele unui singur cuvânt se află într-o fază incipientă şi însuşi conceptul de „structură semantică" a unui cuvânt e cam nebulos (atunci când în spatele acestei expresii nu se ascunde vechea reprezentare logicistă a unor relaţii între noţiuni). O imagine cu adevărat structuralistă a semanticii cuvântului ne-o dă interpretarea fiecărui sens (virtual) ca un mănunchi de trăsături distinctive. Din compararea fasciculelor tuturor sensurilor (virtuale) ale unui cuvânt s-ar putea obţine o idee ceva mai clară despre „structurile semantice" amintite aici.

(c) O componentă a modului de organizare a unităţilor limbii este determinarea lor cantitativă. Se pare că abia în ultimul deceniu au înţeles structuraliştii cât de fertilă e integrarea analizei cantitative în descrierea formelor. Latura semantică a comunicării pare refractară unor determinări cantitative, totuşi teoria informaţiei a început să-şi spună cu autoritate cuvântul. Pentru că deocamdată ne preocupă numai analiza structurală a conţinutului unei singure unităţi lexicale55, amintim de una din formulele matematicianului Zipf, pe care o citim: numărul de sensuri al unui cuvânt e direct proporţional cu rădăcina pătrată a frecvenţei sale, câtul lor fiind o constantă $\left(\frac{s}{\sqrt{f}} = \text{constant}\right)$ 56. Într-o formă riguroasă redescoperim o constatare empirică mai veche a lingvisticii: cuvintele cu mare frecvenţă sunt bogate în sensuri.

(d) Sensul trebuie definit – ca orice mărime a sistemului lingvistic – prin raportare la unităţile de pe axa sintagmatică (cum o dovedeşte cu prisosinţă analiza contextuală), dar şi la unităţile de pe axa paradigmatică. Această idee, enunţată de F. de Saussure[57], s-a dovedit, dintre toate, cea mai rodnică în constituirea semanticii structurale. Dar cu aceasta părăsim microstructurile semantice, pentru a ne ocupa de *macrostructuri,* dintre care cea mai cuprinzătoare este întreg vocabularul unei limbi.

4. Vocabularul acoperă un sistem de sensuri?

Totalitatea cuvintelor unei limbi nu este o masă neorganizată; din punctul de vedere al comportării *gramaticale,* elementele vocabularului se grupează în aşa-numitele părţi de vorbire; pe de altă parte, există o stratificare: obiectivă în funcţie de *stiluri* (există cuvinte poetice, familiare, termeni tehnici etc.)[58]. În ultimii ani se vorbeşte cu insistenţă despre o stratificare *cantitativă;* ea devine vizibilă când aranjăm cuvintele după rang, adică în ordinea descrescândă a frecvenţei.

Dispunerea sistematică a cuvintelor unei limbi a fost demonstrată în mod exemplar de Saussure, cu ajutorul noţiunii de „grupuri asociative" *(constelaţii)*[59]*;* o vom ilustra cu un exemplu românesc: un cuvânt ca *bănuitor* este asociat mai întâi cu a *bănui – bănuială – bănuit* (după acelaşi tipar: *cheltuitor – a cheltui – cheltuială – cheltuit* ş.a.), într-un ansamblu de cuvinte asemănătoare ca formă şi sens. O nouă serie asociativă îl situează pe *bănuitor* în vecinătatea lui *căutător, muritor, şlefuitor* etc. (ideile evocate sunt eterogene, totuşi interferează prin nota comună, "persoana care execută o anumită acţiune", marcată fonetic prin identitatea terminaţiei)[60]; apropieri pur noţionale – lipsite de suport fonic – există între *bănuitor* şi *neîncrezător, suspicios* (sinonime), *încrezător, credul* (antonime); asociaţii mai vagi se pot face cu *sceptic, precaut, mizantrop, iscoditor* etc.[61].

Gruparea cuvintelor în serii asociative e o primă dovadă că vocabularul are caracter sistematic[62]; dacă afinităţile de sens sunt concretizate în similitudini fonetice, prin folosirea unor tipare de genul *bănuitor – a bănui – bănuială – bănuit* (citat mai sus), atunci problema e indiscutabil de resortul lingvisticii: sistemului semantic îi corespunde un sistem formal. Întrebarea e dacă asociaţiile *fără suport formal* (vezi exemplele de mai sus) nu depăşesc cumva cadrul acestei ştiinţe, intrând în domeniul psihologiei şi al logicii, al teoriei cunoaşterii. Reţeaua asociativă a unui cuvânt nu e în definitiv altceva decât un fragment din angrenajul nostru de concepte prin intermediul căruia reflectăm realitatea[63]. La întrebarea de mai sus s-au dat ambele răspunsuri posibile: negativ (A) şi pozitiv (B).

A. Ansamblul relaţiilor dintre sensuri intră în obiectul lingvisticii, fiindcă formează conţinutul vocabularului, şi apartenenţa acestuia la ştiinţa limbii e certă. Dacă lexicologia s-ar ocupa numai de forma vocabularului, ar păcătui împotriva principiului analizei biplane a faptelor de limbă – principiu căruia numeroşi lingvişti îi dau valoarea unui imperativ categoric – şi n-ar putea dezvălui caracterul sistematic al lexicului, de vreme ce acesta se datorează sistemului semantic pe care îl semnifică. Cum sistemul sensurilor e conceput ca un fel de calc al sistemului noţiunilor, iar acesta e în strânsă legatură cu realitatea[64], lingvistul nu poate cerceta vocabularul unei limbi decât ajutat de cunoaşterea sistemelor extralingvistice, din gândire şi realitate[65].

Teza condiţionării reciproce a sensurilor (independent de o manifestare formală), ca urmare a interdependenţei conceptelor respective, stă la baza teoriei *câmpurilor semantice.* Încă înainte de 1931, data întemeierii ei de către Jost Trier, teoria exista în germene la F. de Saussure şi chiar mai devreme. Primul exemplu de câmp semantic pare să fie seria gradelor

militare: fiecare nume de grad îşi derivă valoarea din poziţia sa în ansamblul terminologiei gradelor, pentru că fiecare grad înseamnă ceva numai în raport cu celelalte66.

Trier înţelege câmpul semantic ca pe un ansamblu de relaţii între cuvinte, care au semnificaţie în virtutea acestor relaţii. O semnificaţie există deci numai în cadrul unui câmp. Fiecare câmp semantic formează, împreună cu altele, un câmp mai întins, şi aşa mai departe până se ajunge la lexicul limbii, câmpul semantic cel mai vast. Acesta are aspectul unui mozaic, fără goluri sau suprapuneri. Teoria lui Trier, îmbrăţişată apoi de alţi cercetători67, n-a fost scutită de critici vehemente, provocate mai întâi de imposibilitatea de a admite o imagine atât de armonioasă şi de perfectă68. Despre o organizare limpede se poate vorbi numai în anumite sectoare ale lexicului, şi au fost citate exemple ca seria numeralelor şi termenii de înrudire69. Greu de admis este apoi teza că între idei există unele relaţii structurale independente de cuvinte, relaţii care se menţin chiar dacă se schimbă termenii, cuvintele. Vulnerabilă e şi poziţia gnoseologică a lui Trier: fiecare limbă are un „mozaic" semantic propriu, specific, care exprimă individualitatea poporului care o vorbeşte (Trier a fost învinuit de neohumboldtianism).

Sistemul câmpurilor semantice ordonează gândirea, deci suntem puşi în faţa afirmaţiei neopozitiviste că limba determină gândirea70.

O metodă similară de prezentare a sistemului semantic poartă numele, pe deplin edificator, de *sistem al noţiunilor (Begriffssystem)71.* Cuvintele unei limbi trebuie clasate după ideile pe care le exprimă72: sistemul cuvintelor este sistemul conceptelor. Dar pentru că sistemul conceptelor are o valoare universală, e firesc ca lingvistul sa-şi propună să elaboreze o schemă de clasificare a cuvintelor, valabilă pentru toate limbile. După Wartburg, noţiunile (şi, implicit, cuvintele oricărui idiom) se împart mai întâi în trei grupe mari (univers, om, relaţia om-univers), şi fiecare grupă în clase, subclase etc. Din păcate, există numeroase concepte care pot fi plasate în mai multe puncte ale schemei, aşa că sistemul Wartburg-Hallig se dovedeşte până la urmă un „pat al lui Procust". Baza gnoseologică a metodei îl apropie pe Wartburg de Trier: sistemul noţiunilor e o „lume lingvistică" interpusă între om şi univers *(eine sprachliche Zwischenwelt,* după expresia lui Weisgerber), prin urmare analizăm, interpretăm realitatea prin prisma limbii73.

Deşi îşi zice „structural-sociologică" metoda lui G. Matoré74 nu are o importanţă deosebită pentru constituirea semanticii structuraliste. Semnificativ e poate faptul că ni se propune un structuralism care studiază limba în strânsă legatură cu societatea75.

---

* Capitol din volumul: S. Stati, S. Marcus, C. Popa, Gh. Enescu, Al. Boboc, *Limbaj, logică, filozofie,* 1968, p. 5-47.

1 C. K. O g d e n şi A. R i c h a r d s *(The Meaning of Meaning;* Routledge a. Kegan Paul, Londra, 1923) au colecţionat 23 de definiţii deosebite ale *sensului,* şi de atunci s-au mai adaugat altele; cf. expunerea lui A. S c h a f f, *Introducere în semantică,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, pp. 228-330.

2 Cf. şi *germ. Sinn, Bedeutung* (A. S c h a f f, *op. cit.,* p. 246), engl. *significance, sense, meaning, denotation, value* ş.a.

3 În prima ediţie (1933) a lucrării L. B l o o m f i e l d, *Language,*George Allen & Unwin, New York, 1946, p. 140. Semantica e sortită să rămână mai departe în această situaţie de inferioritate, până când „cunoaşterea umană va înainta foarte departe dincolo de stadiul actual" *(ibidem).*

4 W. V. Q u i n e, *The Problem of Meaning in Linguistics,* în *Psycho-linguistics,* editată de Sol Saporta, New York, 1961, p. 251. Tot aici găsim mai departe o comparaţie… încurajatoare cu situaţia din astronomia antică: „vechii astronomi cunoşteau mişcările planetelor remarcabil de bine, fară să ştie ce fel de lucruri sunt planetele" *(ibidem).*

5 Vezi L. O. R e z n i k o v, *Gnoseologia pozitivistă şi teoria limbii ca sistem de semne,* în volumul *Neopozitivismul – Studii critice,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964, p. 302.

6 Cf., printre altele, definiţia lui A. I. S m i r n i ţ k i, în „Voprosy jazykoznanija" nr. 2, 1955, p. 175.

7 Împotriva acestei formulări uzuale se ridică A. Schaff (*op. cit.,* p.300), pe considerentul că ascunde o concepţie idealistă (noţiunea ar exista anterior şi independent de semnificaţie). Pentru discuţia problemei vezi V. A. Z v e g h i n ţ e v, *Semasiologhiia,* Izd. Moskovskogo Universiteta, 1957, pp. 110-112, 138 etc. Unii lingvişti şi filosofi consideră că semnificaţia e mai largă decât noţiunea (deoarece cuprinde şi elemente emoţionale, estetice etc., care nu apar într-o noţiune), alţii că noţiunea ar avea un conţinut mai bogat („reflectarea întregului ansamblu de note comune şi esenţiale ale unei anumite clase de obiecte, cu întreaga complexitate a conexiunilor dintre aceste note, aşa cum le-a cunoscut ştiinţa în etapa respectivă a dezvoltării ei"). Ambele opinii sunt combătute de A. Schaff, *op. cit.,* p. 296-300.

8 S t. U l l m a n n, *Semantics, An Introduction to the Science of Meaning,* Jackson, Son & Co., Oxford, 1962, p. 56.

9 Vezi discuţia purtată de lingviştii sovietici în problema cuvântului şi rezumată de I. C o t e a n u, *Note pe marginea câtorva studii recente despre cuvânt,* în „Studii şi cercetări lingvistice", nr. 2, 1957.

10 Susţinătorii acestei idei sunt puţini, de exemplu Fr. T r a v n i č e k, *Nekotoryie zamečanija slova i poniatii,* în ,,Voprosy jazikoznanija", nr. 1, 1956, p. 74, şi I. C o t e a n u, *ibidem,* p. 183.

11 Identificarea semnificaţiei cu obiectul e discutată, cu implicaţiile ei filosofice, de A.S c h a f f, *op. cit,* p. 246 şi urm.

12 L. Bloomfield, *op. cit.,* p. 158.

13 Citată de A. N e u b e r t, *Semantischer Positivismus in den USA*, Niemeyer, Halle (Saale), 1962, pp. 6-3-64.

14 Relaţia aceasta ţine astăzi de obiectul psihologiei şi al sociologiei.

15 A.V. I s a č e n k o, *O grammatičeskom značenii,* in ,,Voprosy jazykoznanija", nr. 1, 1961, p. 33. Acest tip de relaţie se numeşte în germ. *Gegenständliche Beziehung,* în rusă

vešcestvennaia otnošenosti, în cehă *věcný vztah (ibidem,* nr. 15, p. 32); traducerea românească ar fi ,,relaţie obiectivă".

16 Engl. *meaning.*

17 Engl. *sense.*

18 St. U l l m a n n, *op. cit.,* p. 57.

19 *A.* Schaff *op. cit.,* p. 280; 291-292.

20 Doctrina lingvistului elveţian este rezumată astfel de P. G u i r a u d, *La grammaire,* Presses Universitaires de France, Paris, 1958, p. 76: ,,Sensul fiecărui semn e încercuit din toate părţile şi delimitat de sensul semnelor care îl înconjură. De aceea structuralisrnul insistă asupra caracterului negativ al valorii care defineşte semnul prin ceea ce nu este".

21 J.R. Firth, *A Synopsis of Linguistic Theory, 1930-1955,* în *Studies in Linguistic Analysis,* Basil Blackwell, Oxford, 1962, p.22.

22 L. Bloomfield, *op.cit*., p. 164.

23 Z. S. Harris, *Structural Linguistics*, The University of Chicago Press, 1961, p.7. După acelaşi autor, cuvintele cu acelaşi înţeles au aceeaşi distribuţie (idem, *Distributional Structure*, în „Word", nr.10, 1954, pp.146-162).

24 V. A. Zveghinţev, citat de I. Coteanu, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, în *Probleme de lingvistică generală, I*, Bucureşti, 1959, p.18.

25 De *tropi* s-a ocupat încă Aristotel. Studiul lor a luat proporţii în epoca alexandrină şi la gramaticii latini (lor le aparţine specificarea celor 14 tipuri de schimbări de sens cu rol stilistic: metafora, sinecdoca, metonimia etc.); cf. P. Guiraud, *La sémantique,* Presses Universitaires de France, Paris, 1959, p.3. Anumite mutaţii semantice sunt discutate de filosoful neoplatonician Proclus (sec. al V-lea e.n.); vezi St. Ullmann, *op.cit*., p.2.

26 Pentru exemple franceze, vezi M. Bréal, *Essai de sémantique*, Hachette, Paris, 1879; Nyrop, *Grammaire française*, IV, Paris, 1902. Acest tip de semantică e expus la un nivel accesibil şi nelingviştilor şi ilustrat cu exemple româneşti în lucrarea noastră *Cuvinte româneşti, o poveste a vorbelor*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964, mai ales p.81-115.

27 Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, II, 1, 1964, p.164. Vezi, aici, p. 198 şi urm. [r. ed.].

28 Prin *Semantik* unii specialişti germani înţeleg studiul „esenţei semnelor lingvistice" şi o deosebesc de *Semasiologie*, cercetarea mutaţiilor semantice şi a structurii vocabularului (de pildă, A. Neubert, *op.cit*., p.21).

29 *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studie istorice despre transiţiunea sensurilor,* Bucureşti, 1887.

30 I. Coteanu, *Contribuţii*, p.26

31 Situaţiile cele mai comune sunt dispariţia unor obiecte, crearea unor obiecte (în tehnică, de pildă), transformarea obiectelor.

32 Clasificările moderne ale cauzelor mutaţiilor semantice, clasificări datorite lui G. Stern şi St. Ullmann, sunt rezumate de P. Guiraud, *op.cit*., p.49

33 „În semasiologie nu există legi şi este greu de conceput că ar putea să existe vreodată" (A. D a u z a t, *La philosophie du langage,* Flammarion; Paris, 1917, p. 278). Nu *legi* de evoluţie semantică, ci *tendinţe* (care există în toate limbile, în toate epocile) (P. Guiraud *op., cit.,* p. 67).

34 I. Coteanu, *Contribuţii…,* p. 13.

35 B. Pottier, *Vers une sémantique moderne,* în ,,Travaux de linguistique et de littérature", p. 108.

36 J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes,* 1931.

37 Pentru problemele ei cardinale, premise şi rezultate, vezi mai departe, secţiunile 3 şi 4.

38 Pentru istoria semanticii se pot consulta cu folos V. A. Z v e g h i n *ţ* e v, *op. cit.,* St. U l l m a n n, *op. cit.,* pp. 5-10, A. N e u b e r t *op. cit.,* pp. 15-19. Pentru situaţia actuală, vezi şi A. B i d u şi M. M i t u, *Sensul cuvântului în lingvistica contemporană,* în „Limba română", nr.3, 1965.

39 Vezi aprecierile foarte optimiste ale lui M. L e r o y, *Le renouveau de la sémantique.* II. Fachtagung für Indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft, Innsbruck, 1962, p. 95-106.

40 St. Ullmann, *op.cit*., p.10; P. Giraud, *op.cit*., p.93-94

41 Triunghiul „referent-thought-symbol" al lui Ogden şi Richards; cf. St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, ed. a II-a, Glasgow, 1959, p.303.

42 Dintre cei care o cultivă, unii nu îşi zic „structuralişti". Încadrăm aici pe toţi lingviştii care, indiferent de orientarea lor filosofică, postulează existenţa unui sistem semantic, aflat la baza sistemului lexical. Ca temă de discuţie, semantica structurală a figurat pe agenda congreselor Internaţionale de lingvistică (Oslo–1957, Cambridge Mass. – 1962).

43 Un singur exemplu: Laura Vasiliu, în *Câteva observaţii asupra conţinutului semantic al prepoziţiilor în lumina categoriilor generalului şi particularului (Probleme de lingvistică generală,* III, Editura Academiei, Bucureşti, 1961), ajunge la concluzia ca ,,semnificaţiile tuturor prepoziţiilor româneşti pot fi abstrase în sensuri generale, care reprezintă specificul fiecărei prepoziţii".

44 ,,În structura unui cuvânt polisemantic există un sens către care converg toate celelalte, pe baza unei asemănări oarecare a însuşirilor pe care le însumează" (Paula Diaconescu, *Omonimia şi polisemia,* în *Probleme de lingvistică generală,* I).

45 ,,Când, într-un cuvânt, un sens apare ca supraordonat altora, lucrul acesta oglindeşte situaţia reală a claselor de obiecte denumite" (I. C o t e a n u, *Contribuţii…,* p. 22).

46 P. G u i r a u d, *op. cit.,* p. 23 apreciază ca un merit al lui Ogden şi Richards faptul că au reintrodus ,,lucrul numit" (Saussure îl exclusese din analiza semnului lingvistic), ,,care, extralingvistic sau nu, nu poate fi ignorat de semantician".

47 Terminologia opoziţiei ne aparţine.

48 Deosebirea dintre sensul virtual şi cele contextuate e mai puţin pronunţată la termenii tehnici, la elementele limbajelor profesionale, care sunt adesea cuvinte cu un singur sens (virtual), asupra căruia influenţa contextului e neglijabilă (de aceea înţelegem cuvinte ca *antimoniu* sau *bisulfit* fără să avem nevoie de context).

49 Exceptând, bineînţeles, ambiguităţile intenţionate sau involuntare. Ele pun pe interlocutor în dificultatea de a nu putea alege între două sensuri virtuale.

50 *„Le mot n'est que par le contexte et n'est rien par lui-même*" (cf. A. R o s e t t i, *Le mot,* Munksgaard, Bucarest–Copenhague, 1947, p. 38).

51 Tatiana Cazacu, *Le principe de I'adaptation au contexte,* în „Revue de linguistique", I, 1956, pp. 93-96. Rolul contextului este (1) de a *alege* un sens, (2) de *a-l individualiza* şi (3) de *a-l completa,* eventual (4) de *a crea* o semnificaţie *(ibidem,* p. 99).

52 Cf. I. C o t e a n u, *Contribuţii*…, p. 23.

53 Tatiana Cazacu, *La ,,structuration" dynamique des significations,* în *Mélanges linguistiques publiés à l' occasion du VIII-e Congres International des linguistes à Oslo,* Bucureşti, 1957, pp. 113-114.

54 De faptul acesta ar trebui să se ţină seama ca de o indicaţie programatică într-o semantică istorică construită pe baze moderne.

55 Cantitatea de informaţie a unui cuvânt se calculează în contexte date, prin urmare într-o înlănţuire de cuvinte.

56 Vezi P. G u i r a u d, *Les caractčres statistiques du vocabulaire,* Presses Universitaires de France, Paris, 1954; St. U l l m a n n, *op. cit.,* p. 291; A. Roceric, *Cu privire la aplicarea metodei statistice în studiul vocabularului,* în ,,Limba română", nr. 3, 1960.

57 Sensul (valoarea) constă în solidaritatea şi interdependenţa unei semnificaţii cu celelalte semnificaţii; emană din sistem şi implică prezenţa concretă a sistemului în fiecare din elementele lui.

58 I. C o t e a n u , *În legătură cu sistemul vocabularului,* în *Probleme de lingvistică generală,* II, Bucuresti, 1960, p. 42, apreciază ,,distribuirea vocabularului în funcţie de stiluri" ca ,,cea mai justificată cale de cercetare a existenţei sistemului lexical".

59 F. de Saussure, *Cours de linguistique générale,* Payot, Paris, 1931, p. 174.

60 Aceste două categorii de serii asociative se studiază în ramura lingvisticii numită ,,formarea cuvintelor", al cărei obiect îl constituie derivarea şi compunerea.

61 Cuvântul *bou* ne face să ne gândim la (1) *vacă, taur, viţel, a mugi…,* (2) *plug, jug,* (3) ideea de putere sau de încetineală etc. (Ch. Bally, *L'arbitraire du signe,* în „Le français moderne" nr 8, 1940, p.195 si urm.).

62 Valoarea ei e pusă la îndoială de Al. G r a u r, *Studii de lingvistică generală,* varianta nouă, Editura Academiei, Bucureşti, 1960, p. 23: „Oare faptul că diverse elemente sunt grupate este suficient pentru a se putea vorbi de sistem? ".

63 Sistemul semantic al unei limbi se întemeiază pe concepţia comună de viaţă a vorbitorilor. Structura reprezintă un anumit fel de reflectare a realităţii (T. C a z a c u, *op. cit.,* în *loc. cit.,* p. 124).

64 În funcţie de poziţia filosofică a cercetătorului, „legătura strânsă" înseamnă: sistemul noţiunilor reflectă modul de organizare a realităţii sau este o reţea proiectată de mintea noastră asupra realităţii, analizând-o, decupând-o.

65 I. Coteanu, *În legătură cu sistemul vocabularului,* p. 46-47.

66 Expresia „câmp semantic" a fost introdusă de G. Ipsen, în 1924. St. Ullmann, *Semantics,* p. 244.

67 Cf. O. D u c h á č e k, *Le champ conceptuel de la beauté en français moderne,* Prague, Státni Pedagogické Nakladatelstvi, 1960.

68 A. Martinet, *Structural linguistics,* în volumul *Anthropology today,* editat de A. L. Kroeber, Chicago, 1953, p. 582.

69 St. U l l m a n n, *The Principles…*, p., 311; P. G u i r a u d, *La sémantique, p.* 73. „Câmpurile se bazează pe procesul psihologic al asociaţiilor, care nu au limite, deci nici câmpurile lingvistice nu sunt delimitabile" (B. Pottier, *op. cit.,* în *loc. cit.,* p. 110).

70 Expunerea şi critica teoriei câmpurilor semantice se găseşte la P. Guiraud, *op. cit.,* p. 73-86; St. Ullmann, *The Principles…*p. 311 şi urm.; idem, *Semantics,* p. 243 şi urm. W. B a h n e r, *Observaţii asupra metodelor actuale de cercetare a vocabularului,* în „Limba română", nr. 3, 1961; I. C o t e a n u, *În legătură cu sistemul vocabularului,* pp. 39-40; B. Pottier, *op. cit.,* în *loc. cit.,* p. 110.

71 Ea este legată de numele lui W. v. Wartburg, care a preconizat-o şi a aplicat-o. Vezi lucrările sale, *Problčmes et méthodes de la linguistique,* Presses Universitaires de France, Paris, 1946, şi *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie* (în colaborare cu R. Hallig), Akademie Verlag, Berlin, 1952. Pe aceste principii e bazat dicţionarul lui F. D o r

n s e i f f, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen,* ed. a V-a, Berlin, Walter de Gruyter, 1959.

72 Prima încercare lexicografică de acest gen este a lui Peter Mark Roget, *Thesaurus of English words and Phrases,* 1852. Cuvintele sunt împărţite în şase clase (Relaţii abstracte, Spaţiu, Obiecte, Intelect, Voinţă, Puteri afective şi morale), fiecare cu mai multe diviziuni şi subdiviziuni. De exemplu, cuvântul *convexity* figureaza în clasa 2 (Spaţiu), categoria 3 (formă), subcategoria 3 (De suprafaţă). (Vezi ediţia din Penguin Books, Middlesex).

73 Pentru expunerea şi critica metodei, vezi St. U l l rn a n n, *The Principles,* p. 310; idem, *Semantics,* p. 254 şi urm.; I. C o t e a n u, *În legătură cu sistemul vocabularului,* p. 37-41; W. B a h n e r, *op. cit.,* în *loc cit.*

74 Vezi în special lucrarea sa, *La méthode en lexicologie,* Marcel Didier, Paris. Pentru expunere şi critică, vezi P. Guiraud, *op. cit.,* p. 75 şi urm.; St. Ullmann, *Semantics,* p. 50-51; W. B a h n e r, *op. cit.,* în *loc. cit.*

75 Principiul e fără îndoială just, dar credem că autorul exagerează când afirmă *(op. cit.,*p. 50): ,,Plecând de la studiul vocabularului vom încerca să explicăm o societate. Aşadar vom putea defini lexicologia ca o disciplină sociologică, care utilizează materialul lingvistic format din cuvinte".

B. Din cauză că relaţiile dintre sensuri (implicit, dintre cuvinte, în interiorul vocabularului) se reduc la relaţii între concepte sau între obiecte76, mulţi refuză să recunoască nivelului semantic o organizare lingvistică. Din această cauză tăgăduiesc şi caracterul sistematic al lexicului77. S-au ridicat voci, în tabăra descriptiviştilor americani, care au exclus semantica din sistemul limbii, acordându-i numai poziţia de „sistem asociat" cu sistemul pur lingvistic78. De aici ideea că pe lingvişti nu-i interesează sensurile cuvintelor79, că sensul nu poate fi definit în termeni lingvistici80 şi deci că lingvistica trebuie să devină o ştiinţă pură, autonomă, desprinsă de orice contingenţă cu realitatea81.

Pentru cei care consideră că sistemul conceptelor nu trebuie invocat în sprijinul tezei caracterului sistematic al semanticii lingvistice, şi care totuşi nu tăgăduiesc necesitatea studierii sensurilor în cadrul lingvisticii, problema sistemului semantic rămâne în picioare, dar trebuie soluţionată cu alte argumente. Vom prezenta aici trei (I, II, III).

I. Cel dintâi e şi cel mai vechi: în vocabularul unei limbi există grupuri de termeni legaţi în acelaşi timp prin *formă* şi *sens;* fiecare grup e un mic sistem semantic. Am citat mai sus exemple ca numeralele82 şi familiile de cuvinte. Tot sisteme parţiale, dar mult mai ample, sunt „câmpurile morfosemantice" ale lui Guiraud. Un astfel de câmp e un ansamblu de cuvinte legate printr-un sistem de relaţii de formă şi sens83; intră aici omonime, sinonime, cuvinte care îşi datoresc forma unor contaminări accidentale sau intenţionate, denumiri care au la bază întrebuinţarea metaforică a unuia din cuvintele câmpului etc.84.

Câmpurile morfosemantice se bazează pe noţiuni şi procedee de analiză *lingvistice* – nu logice – , explică prezenţa unor sensuri în structura semantică a unor cuvinte, confirmă

sau descoperă etimologii, justifică unele divergenţe dialectale etc. Avem în faţă un exemplu de cercetare care rămâne lingvistică, deşi face apel la fapte de natură extralingvistică. Guiraud ne previne totodată asupra identificării nejustificate a unui sistem semantic parţial („câmp morfosemantic" sau „structură lexicologică") cu sistemele fonologic şi morfologic85, unde fiecare element e necesar funcţionării ansamblului (într-un câmp, fiecare termen e motivat în cadrul ansamblului, dar relaţiile contractate nu sunt nici necesare86, nici sistematice)87.

Din păcate, vocabularul unei limbi nu poate fi înfăţişat ca un mozaic de câmpuri morfosemantice. Unele zone sunt mai degrabă nişte „modele incomplete" sau „planuri terminate numai pe jumătate"88, totuşi în linii generale metodei lui Guiraud trebuie să i se acorde tot creditul.

II. Nu sunt puţini lingviştii care se conving de existenţa unui sistem numai în prezenţa unor probe diacronice. Dacă o schimbare semantică a unui cuvânt antrenează mutaţii de conţinut ale altor cuvinte, toate cuvintele puse astfel în mişcare ţin de un sistem parţial. Derivarea sinonimică furnizează un exemplu bun: dacă termenul *A* al seriei de sinonime *A, B, C, D* capătă un sens nou, de pildă în argou, mai curând sau mai târziu *B, C* şi *D* vor putea fi folosite şi ele cu sensul nou al lui A89. În general însă, nu poate fi acceptată teza că orice schimbare semantică a unui cuvânt provoacă necesarmente mutaţii semantice ale altor cuvinte.

În ceea ce ne priveşte, considerăm că existenţa caracterului sistematic în semantică – de altfel şi în celelalte compartimente ale limbii – nu e infirmată de lipsa, sau de numărul mic al dovezilor diacronice.

III. Existenţa sistemului semantic ca sistem lingvistic ar fi pe deplin probată dacă mulţimea uriaşă a sensurilor exprimate de totalitatea lexicului s-ar putea reduce la combinări variate ale unui număr mult mai mic de entităţi semantice minimale, numite trăsături distinctive de conţinut, constituenţi semantici, seme90. Se spune, de exemplu, că sensul unei unităţi lexicale nu e un întreg nediferenţiat, ci e analizabil în elemente conceptuale legate între ele în anumite feluri91. Pentru sectoare limitate dovada e uşor de obţinut: seria termenilor care denumesc rudele de sânge ar putea fi redusă, de exemplu, la combinaţii de seme ca „sex masculin", „sex feminin", „părinte" *(A* este *frate* cu *B,* dacă *A* este de sex masculin, iar părinţii lui *A* sunt şi părinţii lui *B; A* este *mătuşa* lui B, dacă *A* este de sex feminin, iar părinţii lui *A* sunt şi părinţii unuia din părinţii lui *B* etc.).

Semele sunt trăsături distinctive de ordin *lingvistic,* pentru că orice schimbare la nivelul lor produce – cel puţin în principiu – nu o simplă schimbare de sens sau înlocuirea unei noţiuni cu alta, ci *alt cuvânt.* De pildă, dacă în conţinutul cuvântului *mătuşă* substituim „feminin" cu „masculin", obţinem cuvântul *unchi*92.

Folosind procedeul descompunerii în seme, B. Pottier identifică în conţinutul substantivului fr. *chaise* următoarele trăsături distinctive: (1) pe care te aşezi, (2) care are picioare, (3) pentru o singură persoană, (4) cu spătar. Prin adăugarea trăsăturii distinctive (5) „are braţe", se obţine alt cuvânt – *fauteuil93.* Calitatea de trăsături distinctive iese clar la iveală în tabelul care arată cum se analizează semantic cuvintele franceze *chaise, fauteuil, tabouret, canapé, pouf* (s_1 = cu spătar, s_2 = cu picioare, unul sau mai multe, s_3 = pentru o persoană, s_4 = pe care se şade, s_5 = cu braţe, s_6 = cu material rigid):

	s_1	s_2	s_3	s_4	s_5	s_6

chaise	+	+	+	+	–	+
fauteuil	+	+	+	+	+	+
tabouret	–	+	+	+	–	+
canapé	+	+	–	+	+	+
pouf	–	+	+	+	–	–

Singurele seme comune sunt s_2 şi s_4. Cuvântul *sičge* care se defineşte prin ele este arhilexemul (engl. *cover-word)* grupului de cuvinte discutat94. O combinaţie de seme formează un semem95, de pildă $s_1+s_2+s_4+s_5+s_6$ = ememul „*canapé*”96.

O încercare întrucâtva analogă aparţine lui Mastermann; acesta propune o listă de 100 de „clasificatori” pentru vocabularul englez (de exemplu, *air, and, answer, art, ask*…), prin combinarea cărora se poate defini orice cuvânt. De pildă, *pusilanimous* = „*small – want – fight*”97.

Gramatica transformaţională, e pe cale să-şi incorporeze o semantică (vezi Katz-Postal) în care sensurile lexicale sunt disecate în trăsături care aparţin mai multor categorii. Conţinutul adjectivului *honest* e analizat în elementele: adjectiv, de evaluare morală, se aplică oamenilor, care n-a intrat în relaţii sexuale nepermise98.

Disecarea sensurilor lexicale în seme s-ar putea să se dovedească rodnică99. O apreciere definitivă trebuie să aştepte până la realizarea *unor descrieri complete* ale lexicului câtorva limbi, deci a unor *inventare complete* (pentru o limbă) de seme – din combinarea cărora rezultă toate lexemele idiomului considerat.

S-a încercat aplicarea ideii şi în interpretarea schimbărilor de sens: „restrângerea” ar însemna apariţia unei noi trăsături distinctive în interiorul unei unităţi de conţinut, mai înainte neanalizabilă100.

76 În cazul – frecvent invocat – al terminologiei gradelor de rudenie (la fel în aceea a gradelor militare), *domeniul realului* e structurat, deci nu e potrivit să se vorbească de o structură semantică, adică lingvistică. B. Pottier, *Recherches sur l’ analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique, „*Publications linguistiques de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de l'Universite de Nancy”, 1963, p. 7. Tot aşa, seria numerelor întregi e structurată nu lingvistic, ci prin convenţie matematică (B. Pottier, *Vers une sémantique…* p. 10).

77 După exemplul lui A. M e i l l e t, *Linguistique historique et linguistique générale,* I, Champion, Paris, 1921, p. 84.

78 Ch. F. Hockett, apud St. U l l m a n n, *The Principles…* p. 320. 23

79 J.R. Firth, la Ch. C. Fries, *Meaning and Linguistic Analysis,* în Language, 30, nr. 1, 1954, p. 57. O caracteristică generală a metodologiei lingvisticii descriptive, aşa cum e practicată astăzi de lingvişti americani, e efortul de a analiza structura lingvistică fără referire la înţeles (J.B. Carroll, apud C h. C. Fries, *ibidem).*

80 ,,Sensul nu poate fi definit în termenii stiinţei noastre" (L. Bloomfield, *op. cit.,* p. 79). Totuşi, la p. 161 se arată importanţa luării în considerare a sensului în analiza morfematică.

81 O ştiinţă imanentă, ,,care nu are nici o legatură directă cu lumea nelingvistică în care se produce vorbirea" (Ch. F. H o c k e t t, *A Course in Modern Linguistics,* The MacMillan Company, New,York,1958, p. 137).

82 Seria gradelor militare şi de rudenie iese din discuţie, fiindcă legăturile de interdepen-denţă nu se manifestă prin *forme* lingvistice; cf. şi B. Pottier, *Vers une sémantique…,* p. 110.

83 În ,,Bulletin de la Société linguistique de Paris", LII, 1956.

84 O parte din câmpul care are în centru fr. *chat* „pisică" e prezentat în P. Guiraud, *op. cit.,* p. 82-86. Structurile lexicologice sunt în genere foarte complexe, căci în organizarea lor intervin pe de o parte ,,imaginile şi analogiile externe între obiectele numite", pe de alta ,,confuziile şi contaminările de forme" *(ibidem,* p. 85).

85 În genere, se cere semanticii structurale să fie cât mai izomorfă cu morfologia şi fonologia. Gf. C. E b e l i n g, *Phonemics and Functional Semantics,* în ,,Lingua", III. B. Pottier, *Recherches* …, p. 8, observă cu justeţe că izomorfismul dintre planul conţinutului şi planul expresiei e totodată sugestiv şi periculos.

86 Unii termeni ai câmpului nu sunt cunoscuţi de toţi vorbitorii sau dispar fără să afecteze în mod necesar valoarea celorlalţi termeni.

87 P. Guiraud, *op. cit.,* p. 86, nota 1.

88 S t. Ullmann, *Semantics,* p. 238.

89 T. Cazacu, *op.cit.,* în *loc. cit.* pp. 117-118. Unele schimbări – arată E. C o s e r i u, *op. cit.,* în *loc cit.,* p. 179 – sunt sistematice, adică afectează un câmp întreg, de pildă: extinderea opoziţiei ,,strălucitor /opac" la numele de culori şi ,,linie masculină/ linie feminină" la termenii de înrudire, în limba latină.

90 Termenul apare încă înainte de al doilea război mondial, la Vl. Skalička; cf. F r. D a n e š şi J. V a c h e k, *Prague Studies in Structural Grammar Today,* în „Travaux linguistiques de Prague", I,1964, p. 21 ; vezi şi B. P o t t i e r, *Vers une sémantique…,* p. 117.

91 J. J. Katz şi P. M. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Description,* The M.I.T. Press, Cambridge Mass., 1965, p. 14.

92 Analogia dintre seme şi trăsăturile distinctive din fonologie e evidentă. O analiză mai dezvoltată a sistemului semantic al termenilor de înrudire întâlnim la E. Coseriu, *op. cit.,* p. 159. Autorul pleacă de la opoziţiile de sex, de linie (directă sau colaterală), de tip de înrudire (naturală sau socială), de direcţie (ascendentă sau descendentă), de grad.

93 B. Pottier, *Vers une sémantique …,* p. 122.

94 B. Pottier, *Recherches…,* p. 16.

95 *Ibidem,* p. 13.

96 Un exemplu analog: cuvintele fr. *idée, concept, notion, pensée, connaissance, opinion, reflexion, jugement, imagination, souvenir* sunt legate prin arhisemul comun *„objet ou fonction de la pensée*" şi formează o serie paradigmatică (H. Meschonnic, *Essai sur le champ lexical du mot „idée",* în ,,Cahiers de lexicologie", extras f.a., p. 57).

97 Citat de B. Pottier, *Recherches…,* p. 111.

98 Baza o constituie teoria expusă de J. J. K a t z şi J. A. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory,* în ,,Language" 39, 1963, p. 170-211.

99 Unii o salută de pe acum ca pe una dintre cele mai de seamă realizări ale lingvisticii contemporane.

100 E. Coseriu, *op. cit.,* p. 174-175.

5. Forma şi substanţa conţinutului

Una din şcolile structuraliste europene, glosematica daneză, elaborează o semantică lingvistică originală, bazată pe ideea că cele două laturi ale limbii (ca sistem abstract) şi ale oricărei comunicări lingvistice (realizare a sistemului), adică latura materială (învelişul sonor, planul cenematic*, expresia)* şi latura ideală (ceea ce se comunică cu ajutorul învelişului sonor, planul pleorematic, *conţinutul*) sunt *izomorfe*101*.* Prima analogie de structură e existenţa, în ambele planuri, a unei *forme* (modul de organizare) şi a unei *substanţe* („materialul modelat de formă"); distingem deci o formă a expresiei (fonemele, sistemul fonologic) şi o substanţă a expresiei (sunetele individuale, concrete, de o varietate nelimitată) şi, în mod simetric, o substanţă a conţinutului (ceea ce se comunică, experienţa umană în întregime)102 şi forma conţinutului (organizarea lingvistică a comunicării, structura impusă experienţei). Această din urmă distincţie devine mai clară după ce comparăm două sau mai multe limbi: culorile spectrului solar formează un domeniu continuu de experienţă (aceasta e o parte din substanţa conţinutului), pe care cuvintele-nume de culori îl segmentează103, rezultatul segmentării fiind forma conţinutului.

Dar nu toate limbile segmentează la fel imaginile senzoriale de culoare. De exemplu, porţiunea pe care un englez o împarte în trei, aplicând cuvintele *blue, green, grey,* e indivizibilă pentru un locuitor din Ţara Galilor, care dispune de un singur cuvânt *(glas)*104*.* Trecând la un domeniu mai abstract, se poate arăta că şi aici vorbitorii unor limbi diferite analizează diferit aceeaşi substanţă a conţinutului: zona semantică divizată de latină corespunzator adjectivelor *senex* – numai despre persoane – *uetulus* – pentru plante şi animale – şi *vetus* în legătură cu obiectele, cu orice inanimat – e indivizibilă pentru un vorbitor al limbii spaniole, care dispune numai de *viejo*105*;* în româneşte „forma conţinutului" e iarăşi alta106.

Din aceste constatări se trage concluzia că limbajul analizează experienţa umană în mod diferit în fiecare comunitate lingvistică[107], adică exact ideea lui Whorf – limba e un mod de a ordona experienţa, şi de aceea cei ce folosesc gramatici diferite văd lumea oarecum diferit[108]. Raportul stabilit de glosematică între forma şi substanţa conţinutului e de fapt raportul dintre „hartă" şi „teritoriu", binecunoscut din semantica generală (filosofică)[109].

Chiar din rândurile lingviştilor s-au ridicat proteste împotriva implicaţiilor gnoseologice ale distincţiei formă-substanţă în planul conţinutului; s-a arătat, astfel, că „substanţa amorfă" e o abstracţie ireală[110] (într-adevăr despre o experienţă umană neorganizată nu se poate spune nimic; în schimb, substanţa expresiei e ceva real, care poate fi cercetat şi independent de formă) şi că modul de a analiza realitatea nu trebuie apreciat mecanic, după numărul de cuvinte existente într-o limbă pentru o anumită zonă semantică; de pildă, expresia lingvistică a zonei culorilor nu spune nimic despre adevărata percepţie senzorială, căci suntem capabili să observăm diferenţe de culoare şi în limitele unei porţiuni de spectru pentru care limba ne pune la dispoziţie un singur cuvânt[111].

Semantica promovată de structuralismul danez cercetează problema sensurilor şi în cadrul enunţurilor, depăşind astfel cadrul îngust al cuvântului – unitate abstractă, desprinsă din orice context. Analiza sensurilor lexicale merge împreună cu analiza sensurilor gramaticale. Orice fragment de vorbire constă dintr-un lanţ de unităţi de expresie, solidar cu un lanţ de unităţi de conţinut. Glossematicienii caută analogii de structură între cele două lanţuri şi, într-adevăr, asemănări de organizare există: ca şi planul expresiei, planul semantic e segmentabil în unităţi tot mai simple, până se ajunge la trăsături distinctive; acestea nu există izolate, ci în combinaţii, în fascicule; o trăsătură distinctivă *X* se combină obligatoriu cu Y, facultativ cu W, nu se poate combina cu *Z.* Nu s-a căzut de acord asupra unităţii semantice elementare, corespondentul fonemului[112], şi nici asupra elementelor semantice care pot fi considerate ca fiind paradigme[113]. În ultimii ani s-a scris mai mult despre deosebirile decât despre analogiile dintre lanţul unităţilor de expresie şi lanţul unităţilor semantice:

– două mărimi de expresie sunt sau în opoziţie (relaţie de comutare) sau în relaţie de variaţie, în vreme ce între două conţinuturi raporturile posibile sunt identitate şi diferenţă, acesta din urmă fiind şi el de două feluri – opoziţie şi contrast[114];

– spre deosebire de planul expresiei, în planul conţinutului nu există linearitate, aici unităţile nu sunt succesive, ci simultane, planul pleorematic e independent de timp[115], de aici teza asimetriei celor două planuri. Elementul de conţinut pe care îl găsim exprimat (sau pe care limba ne obligă să-l exprimăm[116]) înainte de alt element de conţinut nu trebuie să fi fost neapărat gândit înaintea acestuia. Chiar la nivelul unităţilor lingvistice mai dezvoltate şi mai lungi (de pildă, două fraze, două perioade), succesiunea acestora urmează desfăşurarea ideilor, nu fără oarecare libertate.

Semantica glosematicienilor ne-a deplasat pe încetul de la problema sistemului de sensuri lexicale la aceea a analizei semantice complexe (lexical-gramaticale) a mai multor tipuri de unităţi lingvistice. E momentul să înfăţişăm pe scurt şi stadiul actual al cercetărilor în chestiunea semnificaţiilor gramaticale.

6. Specificul, autonomia şi varietatea sensurilor gramaticale

În obiectul semanticii tradiţionale, consideraţiile gramaticale nu-şi aveau locul[117], căci analiza semnificaţiei unui cuvânt nu includea decât raportarea la o *noţiune,* la o *clasă* de obiecte, fenomene, procese ale realităţii. Aceasta înseamnă numai analiza sensului lexical al cuvintelor; de fapt, ele nu apar izolat, ci în propoziţii şi fraze, şi în acest cadru mai larg conţinutul lor e mai bogat.

E neîndoielnic că semnificaţia propoziţiei elementare *oile văd lupul* nu rezultă din însumarea sensurilor (lexicale) „oaie", „a vedea" şi „lup"[118]; acestora li s-au adăugat sensurile gramaticale, a căror exprimare formală nu poate fi căutată decât tot în învelişul sonor al celor trei cuvinte componente. În parte, sensurile gramaticale pot fi repartizate câte unui segment de cuvânt, de pildă, în *lupul,* noţiunea de „lup" se asociază cu secvenţa de foneme *lup,* iar terminaţiei - *ul* i se poate atribui semnificaţia de „singular" şi de „cunoscut interlocutorului"[119]. În schimb, forma verbală *văd*, care pe lângă ideea de „a vedea" exprimă şi „persoana a Ill-a", „plural", „timpul prezent", „modul indicativ", „diateza activă", e imposibil de segmentat în mod analog (cu trei foneme se exprimă şase sensuri; nici măcar nu e posibil să se izoleze segmentul purtător al sensului lexical). Anumite sensuri gramaticale sunt în româneşte aproape totdeauna imposibil de localizat într-un fragment din forma externă a cuvântului, de exemplu acela de subiect, de complement indirect ş.a.

Observaţia că, în limbile de tipul limbii române, marea majoritate a cuvintelor au mai multe forme, asemănătoare printr-un segment fonetic *(rădacină)* comun şi că restul corpului fonetic al formelor exprimă înţelesuri ca „singular", „masculin", „trecut" etc. a dat naştere analizei cuvântului în *morfeme:* morfeme *lexicale* (rădăcina, purtătoarea sensului noţional) şi *gramaticale* (afixele, purtătoare ale sensurilor gramaticale)[120].

Între aceste două tipuri de unităţi lingvistice deosebirile sunt mari, şi numeroşi specialişti au acordat atenţie numai deosebirilor. De aceea, unii nici nu le cuprind sub o denumire comună[121] sau îşi exprimă toată rezerva asupra utilităţii unei ramuri a lingvisticii care să studieze laolaltă două tipuri de unităţi atât de eterogene[122]; singura asemănare importantă dintre morfemele lexicale şi gramaticale e faptul că ambelor li se aplică definiţia: sunt cele mai mici elemente cu sens propriu care apar în enunţurile unei limbi[123].

Utilitatea distincţiei a fost semnalată încă din secolul al XIX-lea [r. ed.][124] şi sprijinită neîncetat de lingviştii „tradiţionalişti"[125], ca şi de numeroşi structuralişti[126], dar – deşi evidentă pentru marea majoritate a lingviştilor – diferenţierea e lipsită de o bază metodologică solidă: care este, în definitiv, criteriul distincţiei? Unii propun criteriul semantic: morfemele gramaticale exprimă *raporturi* între idei, *relaţiile* pe care mintea noastră le stabileşte între morfemele lexicale, care sunt elementele obiective ale reprezentărilor[127]; alţii pun deosebirea pe seama caracterului mult mai abstract al sensurilor gramaticale[128] (opinie curentă); morfemele lexicale au o frecvenţă inferioară şi un corp fonetic mai amplu în comparaţie cu celelalte[129].

Caracterul sistematic al sensurilor gramaticale este, în acelaşi timp, mai puternic şi mai vizibil decât sistemul sensurilor lexicale. Interdependenţa, faptul că un sens gramatical are valoare prin opoziţie cu celelalte, existenţa paradigmelor – toate acestea se pot uşor demonstra, fiind vorba de un număr mic de elemente: sensul „singular" există numai dacă există şi sensul „plural", valoarea aspectului „perfectiv" rezultă din opoziţia „perfectiv-imperfectiv". Cercetătorii atrag, pe bună dreptate, atenţia asupra greşelii de a pune semnul identităţii între sensurile gramaticale cu acelaşi nume în două sau mai multe limbi; de exemplu, şi latina şi româna au sensul (cazual) „genitiv", dar identitatea denumirii maschează deosebirea de conţinut: genitivul latin e determinat de încadrarea lui într-un sistem cazual format din nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, ablativ şi vocativ, pe când

genitivul românesc apare într-un inventar cazual din care ablativul lipseşte şi în care acuzativul cerut de prepoziţii s-a dezvoltat foarte mult în comparaţie cu situaţia din latină. Concepte ca „acuzativ", „viitor", „conjunctiv" diferă uneori totalmente de la o limbă la alta[130]: *substanţa* conţinutului gramatical e pretutindeni aceeaşi, *forma* e mereu alta. În principiu, orice limbă poate exprima orice valoare gramaticală, dar în conformitate cu sistemul ei sui-generis, cu forma de organizare ce o caracterizează[131]. Această calitate a sensurilor gramaticale le apropie în chip evident de cele lexicale. Altă similitudine e proprietatea ambelor tipuri de morfeme de a avea un sens principal şi unul sau mai multe sensuri secundare; ca şi pentru conţinutul lexical al cuvintelor polisemantice s-a încercat reducerea varietăţii la unitate, prin formularea unui *sens general,* căruia să-i fie subsumate toate semnificaţiile particulare, mai mult sau mai puţin contrastante[132]. Ceea ce tradiţia ne-a deprins să cuprindem sub denumirea de sens gramatical e departe de a constitui o mulţime omogenă. Astfel, e o mare deosebire între sensurile morfemelor gramaticale (cazuri, timpuri, diateze etc.) şi sensurile gramaticale ale cuvintelor în calitatea lor de părţi de propoziţie (sens de subiect, predicat, circumstanţial de mod etc.). O distincţie importantă separă: (a) notele de conţinut gramatical care exprimă însuşiri ale realităţii denumite de cuvântul respectiv (de exemplu, sensul „plural" din propoziţia *cumpăr mere)* de (b) notele care exprimă legătura dintre cuvânt şi alte cuvinte (de exemplu, sensul „plural" la verbul *se plimbau* din propoziţia *tinerii se plimbau;* un verb se pune la singular sau la plural nu pentru că acţiunea exprimată de el ar fi când una singură, când mai multe, ci pentru a arăta că autorul acţiunii e unic sau multiplu[133]). Acest *distinguo* a apărut relativ de mult şi poate fi considerat încă uzual, cu toate că nu este şi nu a fost niciodată limpede ce intră în fiecare categorie şi dacă nu cumva unele sensuri gramaticale se încadrează în ambele. Pe de altă parte, definirea unor sensuri gramaticale prin raportarea la realitatea extralingvistică nu convine unui grup însemnat de lingvişti contemporani.

Aplicarea teoriei informaţiei la studiul limbii a introdus în stilul lingviştilor termeni ca *redundanţă, cantitate de informaţie, influenţă la distanţă* şi altele. Chestiunea interesează direct sensurile gramaticale, pentru că morfemele gramaticale sunt foarte des previzibile din pricina influenţei la distanţă a cuvintelor în limitele unui enunţ. De pildă, în propoziţia denaturată de „zgomote" *Bunii me – prieten- m-a- întâmpinat vesel-,* porţiunile marcate prin semnul „– " pot fi reconstituite cu certitudine; unii sunt dispuşi să le numească morfeme gramaticale redundante. Din faptul că segmentele omise nu sunt purtătoare de informaţie (într-adevar, nu există libertatea alegerii unui sens gramatical din cel puţin două posibile), s-a tras concluzia că acele segmente ar fi lipsite de sens. Raţionamentul e, pe scurt, următorul: sens presupune alegere, folosirea obligatorie a unui morfem înseamnă imposibilitatea de a alege, deci lipsă de sens[134]. Întorcându-ne la exemplul de mai sus, în *Bunii me**i** prieten**i** m-a**u** întâmpinat veseli,* morfemele scoase grafic în relief ar fi asemantice.

În ceea ce ne priveşte, această identificare între „purtător de informaţie" şi „cu sens" ni se pare discutabilă. Multe porţiuni ale unui mesaj sunt predictibile (nu numai cele cu valoare gramaticală); dacă le-am considera pe toate asemantice, ar trebui să credem că o frază e formată din semne lingvistice (unităţi cu două laturi, expresie şi conţinut), alternând cu nişte grupuri de sunete care nu semnifică nimic[135]. De altfel, nu e de loc uşor să se separe porţiunile cu sens (semnele) de cele fără sens. În propoziţia de mai sus, poate lipsi oricare din segmentele *-ii*, *-i*, *-i*, *-i*, cu condiţia să rămână în text măcar unul din celelalte trei; atunci care din segmente are sens (e morfem) şi care nu? În realitate, sens au toate, indiferent dacă sunt previzibile sau nu, şi anume *-i* din *prieteni,* arată că acţiunea e săvârşită de mai multe persoane, iar celelalte terminaţii sunt ataşate cuvintelor care îl determină pe *prieteni,* sensul lor fiind tocmai exprimarea relaţiei sintactice, a dependenţei. În loc de „mesajele lingvistice conţin unele complexe sonore lipsite de înţeles" preferăm să

spunem „mesajele lingvistice conţin numeroase sensuri a căror exprimare e obligatorie şi, de aceea, previzibilă”.

Vorbind despre specificul şi varietatea semnificaţiilor gramaticale, în opoziţie cu semnificaţiile lexicale, am neglijat un aspect mult discutat în ultima vreme, şi anume *autonomia* sensurilor gramaticale.

Una din cărţile de mare răsunet în teoria gramaticală postbelică a sintetizat într-o formă lapidară o idee care circulă mai de mult în lingvistică: „Gramatica este autonomă şi independentă de sens”136.

Teza este, în una din interpretările ei, familiară lingviştilor şi o cunosc bine şi logicienii; gramatica e studiul unor forme137, de aceea, putem analiza gramatical fără rest un enunţ chiar atunci când: (a) conţine o absurditate, un neadevăr evident, o asociere inadmisibilă de reprezentări, de pildă: *vaci purpurii fumează de obicei banane albastre şi albe*138 sau *Cezar e un număr prim139;* (b) e constituit din cuvinte inventate, lipsite de conţinut noţional; e de ajuns să citǎm propoziţia care a ajuns repede „clasică” *Piroten karulieren elatisch,* traductibilă în româneşte *piroţii carulează elaticeşte.*

E clar pentru oricine că cele două tipuri de exemple demonstrează existenţa autonomă a structurilor gramaticale, în tiparele cărora se pot turna substanţe variate, aşa cum în tiparele logicii se mulează şi propoziţii false, cu condiţia să respecte regulile implicaţiei. Ce înseamnă atunci că gramatica e „independentă de sens”? Desigur, „independenţa de sensurile *lexicale* ale cuvintelor”, căci până şi în propoziţii inventate, cum e *piroţii carulează elaticeste,* sensurile gramaticale sunt toate prezente şi inteligibile *(carulează* semnifică o „acţiune” săvârşită de „mai mulţi” autori în momentul „prezent”).

„Autonomia şi independenţa” sunt însă *relative;* cere o examinare atentă opinia că în mecanismul de percepere a structurii gramaticale, a sensurilor gramaticale ale unui text se poate face abstracţie totală de componenta lexicală140. Într-adevăr, vorbitorii sunt capabili să recunoască structura unui enunţ absurd fiindcă îl echivalează inconştient cu o frază „normală” din punct de vedere semantic *(Cezar e un număr prim e* analizabilă gramatical pentru că o turnăm în tiparul după care e alcatuită o propoziţie ca *Cezar e un comandant ilustru),* deci sensurile lexicale joacă măcar indirect un rol important în perceperea structurii gramaticale a unui text. La fel se întâmplă şi cu textele imaginate de cercetător: sensurile gramaticale ajung să fie descifrate pentru că suprapunem mental un astfel de text peste o secvenţă de cuvinte reale *(piroţii carulează elaticeşte* e raportat la ceva de felul: *piloţii înaintează orbeşte).* La această observaţie generală adăugăm următoarele:

(1) În textele inventate, sensurile gramaticale sunt exprimate în mod obligatoriu prin morfemele gramaticale reale (*-ii*, *-ează, -eşte,* în exemplul de mai sus), dar, în general, aspectul fonetic singur nu permite să se izoleze partea lexicală de partea gramaticală; de exemplu, dacă imaginăm succesiunea de cuvinte *rădase lape ruie* refuzăm să credem că cineva e capabil să-şi dea seama de organizarea ei gramaticală, şi aceasta se datoreşte tocmai dificultăţilor de identificare a segmentelor cu rol gramatical: *rădase* e verb? atunci partea gramaticală e *ase* („mai mult ca perfect, pers. III sg.”) sau numai *e* („prezent indicativ, pers. Ill sg. ” sau „imperativ, pers. II sg! ”)141; e substantiv? atunci partea gramaticală e *e* („feminin” sau „neutru” , „plural” , „nominativ” sau „acuzativ”); e un cuvint neflexibil? atunci nimic din corpul fonetic al cuvântului nu poartă semnificaţii gramaticale. Fiecare din încercările de interpretare trebuie susţinută cu interpretări ale celorlalte două cuvinte, pentru ca întregul să prezinte coerenţă gramaticală. Să ne închipuim acum la câte variante s-ar ajunge de pildă pentru un text inventat mai lung de zece cuvinte;

considerăm că atât e de ajuns ca să ne dăm seama de relativitatea autonomiei structurii gramaticale în raport cu structura lexicală, în procesul de înţelegere a unui enunţ.

Cunoaşterea cuvintelor, identificarea rădăcinilor cu sensul lor noţional, luminează dintr-o dată modul de organizare morfologică şi sintactică. (Fără a identifica *cuvintele,* nici maşinile de tradus nu pot „înţelege" structura gramaticală a textului).

(2) Rolul sintactic al unui cuvânt dintr-un enunţ (real) dat depinde câteodată de sensul său lexical. Să se compare propoziţiile cu aspect structural identic *(a fi* + participiu + prepoziţia *de* + substantiv):

e apreciat de profesor

e acuzat de trădare

e ascultat de frică

Deşi complementele sunt constituite identic *(de* + substantiv), sensul *lexical,* al lor şi al verbelor la participiu, cere în fiecare propoziţie altă interpretare: *de profesor* e complement de agent, *de trădare* complement indirect, iar *de frică* circumstanţial de cauză. Între anumite secvenţe de sensuri lexicale şi unele structuri sintactice există incompatibilitate.

(3) Când textul admite teoretic, virtual, două sau mai multe interpretări gramaticale, sensurile *lexicale* sunt cele care decid asupra soluţiei corecte142.Citind, de exemplu, propoziţia *scrie poemul*, nimeni nu va recunoaşte în al doilea cuvânt sensurile „nominativ" şi „subiect", căci nu va admite că un poem poate să scrie.

N. Chomsky susţinea că întrebarea „cum se poate construi o gramatică fără a apela la înţeles?" (e vorba de sensurile lexicale) e la fel de justificată ca şi întrebarea „cum se poate construi o gramatică fără să cunoşti culoarea părului vorbitorilor?"143.

Dar teza „gramatica este autonomă şi independentă de sens" mai admite o interpretare: imixtiunea aprecierilor semantice e intolerabilă şi în analiza structurii gramaticale144, deci n-ar avea rost să menţinem expresia „sens gramatical". Termeni ca *verb, adjectiv, genitiv, subiect* etc. nu trebuie definiţi prin sensul lor (exprimă o acţiune, respectiv o calitate, relaţia de posesie, autorul unei acţiuni etc.). Segmentarea fluxului vorbirii, gruparea unităţilor în clase, clasificarea relaţiilor – totul se face pornind numai de la analiza minuţioasă a formei (înţeleasă de astă dată atât ca expresie sonoră, cât şi ca mod de organizare). În ceea ce priveşte calităţile unităţilor gramaticale, pe primul plan se situează acum *distribuţia*, însuşirile combinatorii, tipurile de combinaţii în care intră.

Iată numai un exemplu de analiză asemantică: gramatica tradiţională distinge relaţia de subordonare (între un termen regent şi termenul care îl „lămureşte", îi precizează conţinutul, îl identifică etc.) şi de coordonare (termenii se află pe acelaşi plan, nici unul nu-l determină pe celălalt). Criteriul e „mentalist", adică face apel la înţeles; ca atare, el trebuie înlocuit cu criteriul distribuţional: de pildă, în secvenţa de cuvinte ABCD, relaţia A-B e de subordonare, dacă ACD e un enunţ corect (reperat), iar BCD ar fi incorect; relaţia A-B e de coordonare dacă atât ACD, cât şi BCD sunt enunţuri reperate. Al treilea tip de relaţie între A şi B iese la iveală când atât ACD, cât şi BCD sunt enunţuri nereperate.

În sprijinul gramaticii asemantice se aduce argumentul că maşinile de tradus nu înţeleg nici sensurile lexicale, nici pe cele gramaticale, şi ca să funcţioneze bine au nevoie de o gramatică complet formalizată a limbii de intrare şi a limbii de ieşire. Din moment ce traducerea automată e o realitate, înseamnă că gramaticile din care sensul a fost eliminat sunt posibile. Pare verosimil că, într-un viitor nu prea îndepărtat, gramaticile descriptive vor dovedi că orice semnificaţie gramaticală e susceptibilă de o definiţie formală, distribuţională145. După părerea noastră, o gramatică în care s-a ajuns la o formalizare completă în analiza conţinutului gramatical nu se poate totuşi numi o „gramatică asemantică", ea nu este „autonomă şi independentă de sens". A formaliza descrierea semantică şi a face abstracţie de sens sunt lucruri total diferite. Lingvistul care a alcătuit programul maşinii a ţinut seama de semantica gramaticală. Stabilirea naturii exacte a conţinutului gramatical, legătura sa cu factorii extralingvistici, însuşirea sa reflectorie, interdependenţa sens lexical-sens gramatical ş.a. rămân tot atâtea probleme deschise. În concluzie, expresia „sens gramatical" corespunde unei realităţi care interesează atât lingvistica structurală, cât şi lingvistica matematică, iar traducerea automată o presupune.

În ultimii ani, promotorii gramaticilor transformaţionale arată un interes deosebit pentru semantica sintactică. De exemplu, ni se spune că numai o analiză superficială poate să considere nerelevante diferenţele de conţinut dintre sintagmele *talking machine* „maşina care vorbeşte", *eating apple* „măr de mâncat", *laughing gas* „gaz care provoacă râsul (gaz ilariant) " etc. A neglija atare deosebiri de conţinut înseamnă a construi gramatici formaliste. O analiză corectă trebuie să scoată în evidenţă echivalenţa semantică dintre o propoziţie cu structură activă şi corespondentul ei pasiv, dintre construcţii ca engl.:

(a) *eye-doctors eye blonds*;

(b) *oculists eye blonds*;

(c) *blonds are eyed by eye-doctor*s146.

Interpretarea semantică a unui enunţ trebuie să-l declare acceptabil sau anormal, după cum sensurile constituenţilor săi se combină dând un ansamblu semantic coerent sau nu. Pentru a descrie incompatibilitatea semantică dintre două cuvinte (incompatibilitatea care generează enunţuri anormale), Katz-Postal introduc conceptul de „restricţie selectivă", de exemplu sintagma engl. *honest geranium* e semantic anormală, pentru că *geranium* nu satisface restricţia selectivă a lui *honest* (calitatea indicată prin acest cuvânt nu poate fi atribuită decât persoanelor)147.

În aceeaşi semantică se propune ca interpretarea semantică a unui enunţ să decidă dacă acesta este:

(a) *analitic* („e adevarat numai din cauza sensului cuvintelor componente"), cum este *celibatarele sunt de sex feminin;*

(b) sintetic (adevărul sau falsitatea enunţului se stabileşte nu prin cercetarea sensului cuvintelor, ci prin examinarea experienţei), cum este *celibatarele sunt frumoase;*

(c) *contradictoriu (*„e fals numai din cauza sensului cuvintelor"), de exemplu *celibatarele sunt căsătorite148.*

7. Încheiere

Semantica a încetat să fie „cenuşăreasa" lingvisticii, iar prejudecata că structuralismul e sortit să dea rezultate valabile numai în domeniul formelor (fonetice, gramaticale) a început să piardă din consistenţă – iată cele două concluzii majore pe care le sugerează un tur de orizont în stadiul actual al cercetărilor lingvistice.

Într-o epocă de creştere spectaculoasă a interesului pentru semantică în filosofie, ca şi în diverse ştiinţe particulare, rezerva unor lingvişti, abandonarea unui obiect care le aparţine de drept149 pare, desigur, bizară. E adevărat, nu ştim încă să separăm cu destulă precizie partea care îi revine lingvistului în disecarea semnificaţiilor, ce este *relevant din punct de vedere lingvistic,* dar nu conchidem de aici că semantica are un obiect situat undeva, dincolo de hotarele ştiinţei limbii, sau că problema sensului ar fi una din marile ei „false probleme".

Semantica tradiţională îşi continuă cu stăruinţă drumul, explicând mai departe „de ce şi cum se schimbă înţelesul cuvintelor", prin acţiunea factorilor externi (schimbarea obiectului, schimbarea atitudinii vorbitorilor faţă de obiect, contactul vorbitorilor cu o limbă străină etc.) şi pe făgaşele săpate de tendinţe ca „îngustare", „restrângere", „polarizare", „deplasare". Alături de ea – şi uneori împotriva ei – se elaborează o semantică nouă, căreia ne-am obişnuit să-i spunem *structurală* sau *structuralistă* (unii o numesc *modernă),* deşi nu toţi cei care o practică aparţin structuralismului.

Semantica structurală e mai mult un studiu al semnificaţiilor *lexicale* (singura excepţie importantă e „pleurematica" şcolii daneze, care integrează într-o viziune de ansamblu toate tipurile de semnificaţii lingvistice), în conexiunea şi interdependenţa lor în cadrul cuvântului („microstructura semantică") sau al unor secţiuni din vocabularul unei limbi („macrostructuri semantice"). Punctul de plecare este ipoteza că metodele de analiză structurală verificate în celelalte laturi, niveluri, straturi ale limbii sunt aplicabile cu folos şi în planul conţinutului. Se poate spune până la urmă că lexicul are o organizare sistematică pentru că reflectă un sistem semantic? Răspunsul structuraliştilor e afirmativ, bazat pe consideraţii diferite, dar complementare:

– sensurile lexicale delimitează şi organizează o substanţă (experienţa umană în cunoaşterea realităţii), aşa cum fonemele delimitează şi organizează substanţa fonică; fiecare limbă are – în ambele planuri – propriul ei mod de structurare a substanţelor;

– un sens lexical (întocmai ca un fonem) e susceptibil de a fi analizat fără rest în trăsături distinctive; vocabularul (exact ca şi sistemul fonologic) cuprinde un număr relativ mare de elemente, rezultat din combinările variate ale unui numar relativ mic de trăsături distinctive;

– anumite zone („câmpuri") probează existenţa unor schimbări semantice cu caracter sistematic.

Dacă lexicul are caracter sistematic, fiecare cuvânt plasat într-un enunţ îşi defineşte semnificaţia pe axa paradigmatică; nu trebuie neglijată însă nici importanţa axei sintagmatice şi deci rolul contextului.

Există multe semne de întrebare şi destule „*terrae incognitae*" pe harta semanticii structurale. E mai comod să le înşiri pe acestea decât să rezumi succesele indiscutabile, soluţiile fericite. După cum s-a văzut, premisa semanticii structurale este izomorfismul planurilor limbii; structura expresiei e luată – prin ipoteză – drept *model* pentru structura conţinutului. N-a fost oare exagerată valoarea euristică a acestui model? O asemenea

întrebare poate genera un oarecare scepticism şi o considerăm prematură. Când semantica structuralistă va fi un corp de doctrină solid constituit, întrebarea aceasta va trebui totuşi reluată şi lingviştii vor încerca, desigur, şi calea altor modelări.

---

101 Planul pleremat ic şi planul cenematic prezintă în structura lor o analogie perfectă (L. H j e l m s l e v, în ,,Actes du IV-e Congrčs international des linguistes, 1936", Copenhaga, 1938, p. 140). Ideea a fost primită în general cu multe rezerve; cu excepţia câtorva trăsături comune foarte generale, cele două planuri sunt foarte deosebite. „Paralelismul dintre structuri [= a conţinutului şi a expresiei] se poate dovedi numai cu preţul forţării faptelor" (M. I. S t e b l i n-K a m e n s k i, *Neskolko zamecianii o strukturalizme,* în ,,Voprosy jazzkoznanija", nr. 1, 1957, p. 38; vezi şi A. Martinet, *op. cit.,* în *loc. cit., p.* 582; idem, *Arbitraire linguistique et double articulation,* în „Cahiers Ferdinand de Saussure" 15, 1957, p. 105).

102 Cf. explicaţiile lui H. A. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics,* Henry Holt, New York, 1956, p. 13.

103 Exemplul figurează în mai multe studii de semantică, de exemplu, A. G. Ettinger, *Linguistics and Mathematics,* în *Studies Presented to J. Whatmough on His Sixteenth Birthday.* Haga, 1957.

104 A. Martinet, *A Functional View of Language,* At the Clarendon Press, Oxford, 1962, p. 23.

105 E. Coseriu, *op. cit.,* pp. 150-153.

106 Dispunem de doi termeni, *bătrân* rezervat fiinţelor şi *vechi* inanimatelor, totuşi există interferenţe.

107 A. Martinet, *op. cit.,* p. 26; idem, *Elements of a Functional Syntax* în ,,Word" 16, nr. 1, I960, p. 10.

108 Cf. A. N e u b e r t, *op. cit.,* p. 107-108; vezi şi A. R a p a p o r t, *General Semantics. Its Place in Science,* în „ETC" XVI nr.1, 1958, pp. 88-89.

109 Cf. A. N e u b e r t, *op. cit.* p. 158.

110 Cf. E. F i s c h e r J ř r g e n s e n, în ,,Travaux du Cercle linguistique de Copenhague", V, p. 223; A. Martinet, în „Bulletin de la Société de linguistique de Paris" vol. 42, p.19, 43, 60, 64.

111 Cf. B. Siertsema, A *Study of Glossematics,* Mouton &Co., Haga, 1955. pp. 169 şi urm.; G. F. Meier, *Das Zero-Problem in der Linguistik,* Akademie Verlag, Berlin, 1961, p.74. De aici nu trebuie să cădem în excesul contrar, de a tăgădui rolul analitic al cuvintelor (al limbajului în genere) în procesul percepţiei.

112 Dacă analizăm, de pildă, un substantiv, îl descompunem semantic în sens lexical + gen + număr + caz, fiecare fiind, după E. A l a r c o s L l o r a c h *(Sobre la neutralización en morfología*, în „Archivum", VIII, 1958, p. 5), o unitate analogă fonemului. L .J. Prieto acordă această valoare unei combinaţii de tipul „gen + număr + caz" sau „persoană + număr + diateză" dacă e exprimată printr-un morfem indivizibil *(Rapport paradigmatique et rapport syntagmatique sur le plan du contenu,* în *Omagiu lui lorgu Iordan,* Editura Academiei, Bucureşti, 1958, p. 707); idem, *Figuras de la expresión y figuras del contenido,* în *Miscelánea homenaje a André Martinet. Estructuralismo e historia,* mai ales p. 244-246.

113 Numeroşi lingvişti şi-au exprimat îndoiala în privinţa existenţei acestui gen de paradigme (cf. B. S i e r t s e m a, *op. cit.,* p. 171; R. S. Wells, *To what Extent Can Meaning Be Said to Be Structured?* în: „Actele celui de-al VIII-lea Congres internaţional de lingvistică", Oslo, 1957, pp. 203-204).

114 L. J. Prieto, în articolul cu titlul semnificativ *D'une asymétrie entre le plan de I'expression et le plan du contenu de la langue,* în „Bulletin de la Société linguistique de Paris", LIII, 1957-1958, vezi mai ales p. 90-93.

115 R.S. Wells, *op. cit,* în *loc cit.,* p. 202; L.J. Prieto, *Rapport*…. p. 706; E. A l a r c o s L l o r a c h, *op. cit* în *loc.cit.,* p.6-7, 10; J. Fourquet, *Analyse linguistique et analyse phonologique,* în „Travaux du Cercle linguistique de Copenhague", *V,* p. 46; G.F. M e i e r, *op. cit.,* p. 76-77; A. Martinet, *Functional…,* p. 48.

116 Sistemul gramatical românesc impune, de exemplu, ca relaţia dintre persoanele denumite *copil* şi *grădinar* în propoziţia *acesta e copilul grădinaru**lui*** să fie exprimată *după* ultimul sens lexical, dar *înaintea* acestuia dacă folosim numele grădinarului *(acesta e copilul* **lui** *Vasile.)*

117 În acord cu tradiţia, G. G a l i c h e t, *Physiologie de la langue française,* Presses Universitaires de France, Paris, 1964 p. 134□135, separă ,,valorile semantice" de „valorile gramaticale", analiza semantică de analiza gramaticală. E semnificativ faptul că, la cel de-al Vlll-lea Congres internaţional de lingvistică (Oslo, 1957), una din teme recunoştea prin formularea ei (,,În ce măsură se poate spune că sensul e structurat? ") că *sens = sens lexical.* Limitarea tradiţională a obiectului semanticii la sensurile lexicale e criticată de B. Pottier, *Vers une sémantique…,* p. 109; E. C o s e r i.u, *op. cit.,* p. 41.

118 Cu aceleaşi înţelesuri (noţiuni) construim şi propoziţii cu alte semnificaţii *(lupul vede oile; lupul văzuse oaia, oaia vedea lupii* etc.) sau fragmente de propoziţii *(văzând lupul oile, oaia văzută de lupi* etc.).

119 E vorba de sensul articolului hotărât.

120 Distincţia e simplă numai la prima vedere; din exemplul dat mai sus au reieşit măcar două dificultăţi: câteodată rădăcina singură exprimă şi sensurile gramaticale *(văd)*; sensul de „obiect asupra căruia se răsfrânge acţiunea de *a vedea*" nu poate fi proiectat asupra nici unui fragment din corpul fonetic *lupul;* într-adevăr, exact acelaşi corp fonetic e suscceptibil de a exprima şi sensul ,,autor al unei acţiuni", ca în *lupul vede oile.*

121 J. V e n d r y e s, *Le language,* La Renaissance du Livre, Paris, 1921, p. 86 rezervă termenul *morphčme* pentru mijloacele de exprimare a semnificaţiilor gramaticale,

opunându-l *semantemului,* care exprimă un sens lexical. Pentru conţinutul morfemelor gramaticale întâlnim adesea nu *sens,* ci *funcţie* sau *valoare.*

122 St. U l l m a n n, *Semantics*, p. 27.

123 Formularea îi aparţine lui C h. F. H o c k e, *op. cit.,* p. 123; conţinutul ei e împărtăşit de un grup însemnat de descriptivişti americani. E inutil să mai adaugăm că există şi alte accepţii ale termenului *morfem* sau că unii admit existenţa unor morfeme gramaticale fără sens (de pildă, N. Chomsky, *Syntactic Structures,* Mouton & Co., Haga, 1957, pp. 94, 100). Pentru întreaga problemă, vezi P. Diaconescu, *Pe marginea unor lucrări despre morfem,* în „Studii şi cercetări lingvistice", nr. 4, 1962.

124 De exemplu, de Fortunatov, care deosebea sensurile „formale" [= gramaticale] de cele „reale" [= lexicale]. Cf. R. Jakobson, *Implications of Language Universals for Linguistics,* în *Universals of Language,* Cambridge Mass, 1963, p. 214.

125 Vezi V. A. Z v e g h i n ţ e v, *op. cit.*

126 Pentru întreaga discuţie, cf. M a r i a M a n o l i u, *Morfemul în lingvistica modernă,* în „Limba română", XI, nr. 1, 1963; H.A. G l e a s o n Jr., *Linguistics and English Grammar,* New York, Chicago, San Francisco, Toronto, London, 1965, p. 186 -189.

127 J. Vendryes, *op. cit.,* p. 86.

128 A. V. I s a č e n k o, *op. cit.:* în structura gramaticală e fixată reflectarea generalizată a relaţiilor celor mai generale dintre obiectele şi fenomenele realităţii obiective.

129 G. Herdan, *Language as Choice and Chance,* Groningen, 1956, p. 101 şi urm.

130 E. Alarcos Llorach, *Gramatica estructural,* Madrid, 1951, pp. 21, 25; cf. şi J.R. F i r t h, *op. cit.,* în *loc. cit.,* p. 22.

131 Teza poate fi probată şi în legatură cu exprimarea gramaticală a noţiunii de ,,timp", de oricine cunoaşte sistemul gramatical a 3-4 limbi, de exemplu românesc, francez, englez, rus.

132 Pentru sensurile cazurilor, lucrarea clasică este R. J a k o b s o n, *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre,* în „Travaux du Cercle Linguistique de Prague", VI, 1936.

133 Cf. lorgu lordan, *Limba română contemporană,* Ministerul Invăţământului, Bucureşti, 1956, p. 252 şi art. ns. *Note asupra sensurilor gramaticale,* în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani,* Editura Academiei, Bucureşti, 1965, p. 867 şi urm.

134 Cf. A. Martinet, *A Functional…,* p. 95-96; C.E. Bazell, *Linguistic Form,* Istanbul, 1953, p. 11, citat de G.F. M e i e r, *op. cit.,* p. 130.

135 Nu le putem spune nici ,,cuvinte" nici „morfeme" de vreme ce n-au sens!

136 N. Chomsky, *op. cit.,* p. 17.

137 Nu în sens de formă externă, fonetică, ci – cum am văzut în mai multe rânduri – ca mod de organizare.

138 S t o c k w e l l, în volumul *Natural Language and the Computer,* editat de Paul L. Garvin, University of California, McGraw-Hill Book Company, 1963, p. 25; iată şi o ,,poezie": *Finster war's, der Mond schien helle / Schneebedeckt die grüne Flur / Als ein Wagen blitzesschnelle / Langsam um die Ecke fuhr (J.* R. Firth, *op. cit.,* în *loc. cit.,* p. 8).

139 A. N e u b e r t, *op. cit.,* p. 47

140 Identificarea celor două categorii mari de sensuri în procesul decodificării unui mesaj nu se face separat, arată G. Galichet, *op.cit.,* p. 134-135. Ne sprijinim pe o semnificaţie gramaticală pentru a discerne una lexicală, şi invers. Cele două căi de analiză nu sunt radical despărţite.

141 Dacă îl analizăm ca pe *coase* (vb.).

142 De fapt receptorul mesajului nici nu-şi dă seama de pluralitatea interpretărilor.

143 N. Chomsky, *op.cit*., p.93.

144 O lingvistică total asemantică e preconizată de un grup de lingvişti descriptivişti din SUA.

145 R.B. Lees, *The Grammar of English Nominalisations*, Ed. a III-a, Mouton & Co, Haga, 1964.

146 J.J. Katz şi P. M. Postal, *op. cit.,* p. 26:

(a) nişte doctori de ochi privesc pe blonzi;

(b) nişte oculişti privesc pe blonzi;

(c) blonzii sunt priviţi de nişte doctori de ochi.

147 *Ibidem,* p. 16. Despre astfel de afinităţi semantice combinatorii a discutat şi B. Pottier, *Vers une sémantique …,* p. 133 (ele rezultă din experienţa trecută a vorbitorilor) şi *Recherches …,* p. 20-22 (de pildă, fr. *apporter* poate avea ca obiect numai nume de lucruri, iar *amener* nume de lucruri, animale, persoane).

148 Renunţăm la o expunere mai detaliată a semanticii transformaţionale, deoarece este o teorie lingvistică aflată în plin proces de constituire. Unele aprecieri la R. Tabory, *Semantics, Generative Grammar and Computers,* în „Linguistic,s", 16, 1965.

149 Fireşte nu în mod exclusiv.

Eugeniu COŞERIU

PENTRU O SEMANTICĂ DIACRONICĂ STRUCTURALĂ*

0.1. Ne propunem să examinăm în acest articol, cu ajutorul unor exemple latine şi romanice, sensul propriu şi posibilitatea însăşi a unui studiu diacronic structural al semnificaţiilor cuvintelor. În termeni saussurieni, problema pe care o punem nu priveşte deci dezvoltarea istorică a semnificaţiilor, nici schimbările în raporturile de solidaritate între *semnificanţi* şi *semnificaţi* (înlocuirea semnificanţilor în cursul istoriei limbilor), ci exclusiv schimbările structurale ale *semnificaţilor*. În locul termenilor saussurieni – mai ales cînd nu este vorba de unităţi lingvistice ca atare, ci de cele două planuri ale limbajului, planul semnificant şi planul semnificat – preferăm totuşi termenii lui L.Hjelmslev, *expresie* şi *conţinut*, fără să ne limităm totuşi la aşa zisa „formă a conţinutului" (forma pur relaţională, fără identitate şi fără „desemnare" semantică) şi deosebind net pe de o parte *significatum* şi *designatum, meaning* şi *thing-meant*: „semnificatele", care sunt lingvistice, şi „lucrurile" desemnate, care nu sunt materie lingvistică. Avem în vedere, deci, un studiu diacronic structural al *planului conţinutului*, iar prin „conţinut" înţelegem, în acelaşi timp, „formă" şi „substanţă" semantice sau, pentru a ne exprima mai bine, „substanţa" semantică „formată" lingvistic.

0.2.1 În această privinţă şi dintr-un punct de vedere general, trebuie să precizăm de la început, pentru a nu trebui să repet apoi pentru fiecare exemplu, că o eventuală semantică diacronică structurală – ca de altfel, orice studiu structural – n-ar putea exista decât raportată la ceea ce numim limba funcţională, adică limba ca „sistem", limba mai mult sau mai puţin unitară în interiorul unei limbi istorice, şi nu cu referire la o *limbă istorică* („franceză", „engleză", „germană" etc.) luată în ansamblu, care în mod normal cuprinde o întreagă serie de „limbi funcţionale", uneori destul de deosebite. De pildă, nu este posibil să determinăm valoarea lui *causer* (a conversa) în „franceza actuală" şi atât, pentru că într-o anumită formă din franceza actuală (de exemplu în „franceza medie normală"), acest verb se opune unui verb *parler*, în timp ce în altă formă („franceza populară") această opoziţie nu există. Unităţile funcţionale trebuie, desigur, să fie stabilite acolo unde funcţionează şi prin opoziţiile în care ele funcţionează. Or, din acest punct de vedere, nu există *o* singură unitate, „causer" în franceză. Chiar lăsând la o parte dialectele, există cel puţin două unităţi determinate de opoziţii diferite şi aparţinând unor sisteme diferite: *causer* nu înseamnă *sau* „causer" *sau* „parler", ci „causer" (opus lui „parler") într-un sistem al francezei, şi „causer" (+ „parler") în alt sistem:

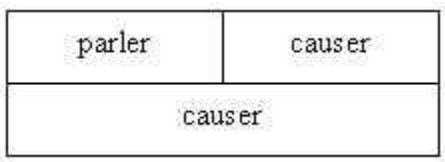

"franceză medie normală"

„franceză populară"

Deci, dacă vrem să stabilim conţinutul lui *causer* nu putem lua în considerare cele două sisteme în acelaşi timp: trebuie luat în considerare sau un sistem sau celălalt. Aceasta înseamnă că orice descriere structurală (ca şi orice istorie „internă") a unei limbi istorice trebuie făcută în principiu pentru fiecare din „limbile funcţionale" pe care le distingem în ea. Puţin interesează dacă o facem paralel: important este să nu confundăm sistemele. Faptul

că *causer* se opune (sau nu se opune) lui *parler* în cutare sau cutare varietate a francezei este un *fapt de structură* a varietăţilor considerate; faptul că *causer* se opune lui *parler* într-o varietate a francezei şi nu se opune în *altă* varietate, va fi numit, în concordanţă cu L.Flydal[1], un *fapt de arhitectură* al limbii franceze ca limbă istorică. Faptele de structură se referă la opoziţiile dintre termeni în interiorul unei limbi funcţionale (sistem lingvistic); faptele de arhitectură se referă la opoziţiile dintre limbi *funcţionale în interiorul aceleiaşi limbi istorice.*[2]

În cele ce urmează, vom avea a face aproape exclusiv cu fapte de structură. Prin „franceză", „spaniolă", „italiană" etc. vom înţelege deci aceste limbi în forma lor zisă „comună" şi „medie" care, până la un anumit punct, poate fi considerată în fiecare caz ca un sistem mai mult sau mai puţin unitar. „Franceza", de pildă, va fi franceza medie în care *causer* se opune lui *parler*, şi nu franceza în general, în care această opoziţie uneori există, iar alteori nu există. Dar aceasta nu înseamnă că ignorăm natura „polisistematică" a oricărei limbi istorice. Vorbind de opoziţii, vizăm tacit în continuare, în fiecare caz, forma limbii respective în care opoziţiile există şi în care ele sunt aproape aşa cum le prezentăm, ceea ce este suficient pentru scopul nostru actual. Aceasta nu exclude totuşi faptul că există alte forme ale aceleiaşi limbi în care opoziţiile sunt diferite sau că există forme în care ele nu există.

0.2.2. Pe de altă parte, şi de data asta pentru un motiv propriu cercetării noastre, trebuie să precizăm că ne vom ocupa exclusiv de semantica diacronică a lexicului, adică de diacronia semnificaţiilor lexicale, pe care le numim *lexeme*, şi nu de semantica diacronică în general. În fapt, ar fi vorba, deci, de posibilitatea unei *lexematici diacronice.* Într-adevăr, limitarea tradiţională a semanticii la „cuvinte", ca unităţi lexicale, nu este justificată, deoarece gramatica este şi ea „semantică" în măsura în care se ocupa de conţinutul formelor gramaticale[3]: termeni ca *plural*, *singular*, *comparativ*, *indicativ, prezent, masculin, feminin* etc. şi chiar termeni ca *genitiv, dativ* etc. desemnează, cel puţin implicit, funcţii (şi nu doar forme ale expresiei) şi se referă prin aceasta la „conţinut". Formele de expresie ale „pluralului" chiar în interiorul aceleiaşi limbi, pot fi foarte deosebite, şi ceea ce le uneşte este tocmai funcţia lor semnificativă pe care o numim *plural.* lar când clasăm ca „articole" elemente foarte diferite din punct de vedere material: enclitice, ataşate numelui în anumite limbi (română, daneză, suedeză etc.) şi proclitice, detaşate (sau detaşabile) de nume în alte limbi (franceză, italiană, germană etc.), procedăm astfel de la sine, pentru că, recunoaştem aici „articolul" ca unitate a funcţiei. În realitate, toate funcţiile limbajului – în afara funcţiilor fonologice, care, referindu-se exclusiv la structura expresiei, nu sunt decât indirect – sunt „semantice": ele sunt *modi significandi*, „modalităţi" ale semnificaţiei. Dacă, totuşi, folosim termenul *semantică* în sensul restrâns pe care-l socotim de fapt ca nejustificat, o facem din două motive: a) pentru a fi de acord cu uzul curent, care înţelege prin „semantică" în primul rând sau exclusiv semantica lexicală[4] şi b) pentru că posibilitatea unei semantici diacronice structurale în gramatică nu constituie o problemă şi, într-un anume sens, n-a constituit-o niciodată (cf.1.1.)

0.2.3. Mai precizăm că n-am socotit necesar să dăm aici o definiţie nouă şi personală a „cuvântului". Considerăm noţiunea de „cuvânt" ca intuitiv stabilită; de altfel, o definiţie modernă oarecare a cuvântului[5] – de exemplu, aceea a lui L. Bloomfield: „a minimum free form" – poate servi scopului nostru, căci dificultăţile empirice foarte felurite referitoare la delimitarea cuvintelor nu privesc de fapt decât „cuvintele gramaticale", şi nu „cuvintele lexicale". În locul definiţiilor moderne ale „cuvintelor" preferăm totuşi definiţia „numelui" formulată de Aristotel, definiţie pe care o considerăm ca aplicabilă „cuvântului" în general şi care se bazează pe criteriul indivizibilităţii cuvântului ca semn (semnificant + semnificat):

Ονομα μέν οὖν □στ… φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην…, §ς μηδὲν μέρον □στὶ σημαντικον kecwrism᾽non □ν γαρ τή „Καλλιππος” τὸ „□ππος” οὐδὲν αὐτὸ καθ'ἑυτὸ σημαινει, ὥσπερ □ν τὸ λὸγä τὸ „καλλὸς ἵππος”. (*De interpr*., 16 a 20-24) . Numele este o glăsuire semnificativă pe bază de convenţie, în care nici o parte izolată nu este semnificativă, căci în *Kallippos (h)ippos* nu semnifică nimic prin el însuşi, ca în expresia *kalos (h)ippos* „cal frumos”).

Nu definim nici noţiunea de „semnificat” (respectiv „semnificaţia”), căci o semantică diacronică structurală, aşa cum o concepem, ar putea, în principiu, să se împace – deşi cu formulări total diferite – atât cu concepţia clasică (şi saussuriană), după care semnificatul este un fapt „noţional”, un „concept”[6] , cât şi cu o concepţie behavioristă ca aceea a lui Ch. W. Morris, care consideră semnificatul ca un ansamblu de reguli de folosire a „semnului” (= semnificant material)[7], chiar şi cu o concepţie „distribuţională” (identificarea semnificatului cu suma contextelor în care se poate prezenta semnificantul corespunzător). Ne mărginim să declarăm că, personal, considerăm semnificatul ca un fapt noţional. În plus, credem că faptul noţional este primar şi determinant în raport cu „regulile de folosire a semnului şi cu distribuţia semnificanţilor şi socotim metodele şi criterille „mecaniste” (behavioriste) referitoare la semnificat ca contradictorii, în cerc vicios, şi, în fond, inaplicabile. Dar, aceasta este altă problemă pe care n-o putem trata aici8.

1.1.1. În gramatică – cum am spus – nu ne indoim de posibilitatea unei semantici diacronice structurale; o folosim firesc explicit sau implicit. Când se spune de pildă, că dialectul atic din greacă deosebea un număr dual şi că în koiné acesta „dispare” (sau se confundă cu pluralul), se stabileşte implicit un raport diacronic structural de tipul:

Atic	Koiné
singular	singular
dual	plural
plural	

şi când se spune că spaniola, portugheza, catalana, toscana etc. disting trei grade deictice, în timp ce franceza veche, italiana „generală” , româna nu deosebesc decât două, pentru că lui *hic* şi *iste* îi corespunde de fiecare dată un singur termen, se stabileşte, de asemeni, un raport diacronic structural care se referă la funcţii, adică la „conţinutul” formelor luate în considerare:

Lat.	Span.	Port.	Cat.	Tosc.	Fr. veche	It. gen.	Rom.
ic	éste	este	aquest	questo	cist	questo	acesta
iste	ése	esse	aqueix	codesto			
ille	aquél	aquele	aquell	quello	cil	quello	acela

Este limpede că aici nu avem în vedere expresia, căci niciuna din formele romanice nu continuă pur şi simplu forma latină respectivă, iar forme ca „cist”, „questo”, „acesta”, nu sunt, ca forme, rezultatul lui „*hic*” + „*iste*”: este vorba de un raport al structurilor de conţinut, chiar dacă aceasta nu se spune în mod explicit.

În realitate, gramatica a fost totdeauna „structurală”, cel puţin într-o anumită privinţă şi lingvistica structurală nu este, în principiu, decât aplicarea explicită şi extinderea

la restul limbii a metodelor şi a tehnicii implicite ale gramaticii. Într-o gramatică tradiţională bine făcută, adică coerentă şi care nu aplică unei limbi date schemele dintr-o altă limbă, se au în vedere totdeauna categoriile funcţionale, adică structura limbii cercetate: nimeni nu atribuie de pildă, limbii latine dualul şi limbii greceşti ablativul. Dacă nu o facem totdeauna şi pentru toate domeniile gramaticii, este mai degrabă dintr-un defect de coerenţă.

1.1.2. În ceea ce priveşte lexicul, situaţia este dimpotrivă, radical diferită. Lexicologia tradiţională n-a fost niciodată structurală, adica bazată, cel puţin implicit, pe opoziţii funcţionale; nici tentativele unei lexicologii „ideologice" nu sunt structurale, pentru că, cel mai adesea, esta vorba de domenii de realităţi desemnate prin cuvinte şi nu de structuri propriu-zis lingvistice. Puncte de vedere funcţionale şi aproape structurale, deşi implicite, se găsesc mai degrabă în dicţionarele de sinonime şi de antonime.

După părerea noastră, trei sunt explicaţiile acestei situaţii din lexicologie şi mai ales din semantică: a) Identificarea frecventă între semnificatul lingvistic şi realitatea extralingvistică; b) considerarea ca fapt lexicologic prin excelenţă a legăturii dintre planul expresiei şi planul conţinutului; şi c) caracterul diferit (real sau presupus) al lexicului în raport cu gramatica (şi cu fonologia).

1.2. Într-adevăr, se adoptă prea adesea drept criteriu în lexicologie „lucrurile" desemnate, ceea ce este o confuzie între conţinutul lingvistic, *significatum*, şi realitatea extralingvistică, *designata:* moştenire a vechii nedistincţii dintre cuvânt şi lucru. Prea adesea ne întrebăm, de exemplu, cum se spune la „arbore" în germană (şi răspundem simplu: *Baum*) – ceea ce implică considerarea lexicului ca un sistem de nomenclatură pentru o clasificare „reală" deja dată – în loc să ne întrebăm ce cuvânt sau ce cuvinte germane *corespund* cuvântului francez *arbre* şi în ce opoziţii specifice funcţionează acest cuvânt sau aceste cuvinte. Se pierde astfel din vedere organizarea propriu-zis lingvistică a lexicului şi ne dăm seama de aceasta, până la un anumit punct, numai când ne lovim de dificultăţi. Dacă ne întrebăm, de pildă, cum se numeşte „arbre" în română, răspunsul nu este tot atât de uşor: „se numeşte" *copac* în general, dar „se numeşte" *pom* dacă este vorba de un arbore fructifer, şi în anumite contexte trebuie „să-l numim" *arbore* (de exemplu *arbore genealogic* şi niciodată *copac genealogic* sau *pom genealogic)*.

1.3.1. Pe de altă parte, în ce priveşte lexicul, există obiceiul de a trata expresia şi conţinutul în acelaşi timp şi *împreună*, şi nu separat, aşa cum se face în gramatică (cel puţin în principiu). În lexicologie ne oprim astfel mai ales la relaţia dintre o *anumită* expresie şi un *anumit* conţinut, ceea ce nu este fără legătură cu faptul de a concepe lexicul ca o nomenclatură. De altfel, în gramatică, dispunem de o terminologie specială pentru conţinut (*feminin, plural* etc., cf. 0.2.2), care nu coincide obligatoriu cu terminologia aplicată expresiei (pentru expresie spunem mai degrabă *forme ale femininului*, *forme ale pluralului* etc.) şi calificăm prin cuvinte unităţi de funcţie care, cel mai adesea, la rândul lor nu sunt cuvinte (astfel: „plural", „feminin", „ablativ", „prezent" etc.) Nu acesta e cazul în lexicologie unde – în afara anumitor conţinuturi morfematice („masculin", „feminin") – nu posedăm o terminologie specială pentru conţinut, astfel încât, pentru a desemna semnificaţii, folosim aceleaşi cuvinte materiale care reprezintă semnificanţii respectivi (*fleuve*, de exemplu, poate însenma, după contexte, expresia sonoră *„fleuve",* conţinutul „fleuve" sau amândouă în acelaşi timp), şi unde prin însăşi natura lucrurilor, ne vedem constrânşi să desemnăm prin *cuvinte* unităţi de funcţie care, de cele mai multe ori chiar şi sunt cuvinte (cel mult, cuvintele se analizează şi se explică cu ajutorul *altor* cuvinte)9.

Din această cauză, lexicologia istorică e înclinată să ia drept „schimbări semantice" schimbări care, în realitate, nu privesc decât expresia, şi dimpotrivă, să nu vadă anumite

schimbări de conţinut, dacă legăturile dintre expresie şi conţinut persistă. Dacă, de exemplu, „iste" ia locul lui „hic" (cf.1.1.1), nu se vorbeşte în gramatică de o schimbare „semantică" (adică de o schimbare în sistemul semnificaţiilor gramaticale), ci doar de o înlocuire materială. Şi nu se stabilesc în gramatică ecuaţii funcţionale ca lat. *ubi* > fr. *oů* deoarece se observă că fr. *oů* corespunde cu lat. *quo*. În cazuri analoge, în lexicologia istorică se adoptă, dimpotrivă, criterii exact opuse. Se consideră lat. *„bucca"* > fr. *„bouche"* (adică înlocuirea lat. „os" prin *„bucca"),* ca o schimbare „semantică", deoarece în latină *„bucca"* înseamnă „joue" şi, dimpotrivă, se stabilesc foarte frecvent fără comentariu ecuaţii etimologice de tipul lat. *niger* > fr. *noir,* unde conţinuturile respective nu sunt echivalente.

1.3.2. În realitate, înlocuirea lui „os" prin „bucca" este în legătură şi cu o schimbare „semantică", deoarece pe lângă lat. „os" exista în latină „bucca" şi „gena"; dar, în fapt, tocmai schimbarea „semantică" propriu-zisă (schimbare în conţinut) nu este aceea de la „bucca" > „bouche" şi ea nu se observă, luând în considerare legătura dintre semnificantul „bucca" şi semnificatul său: pentru a o observa, trebuie să examinăm în latină raporturile între semnificaţii „facies" – „vultus" –"os" – „gena" – „bucca", şi în franceză pe cele dintre semnificaţii „face" –"visage" – „bouche" – „joue". Dezvoltarea istorică lat. *niger* > fr. *noir* reprezintă de asemenea tot o schimbare materială, deoarece fr. „noir" corespunde şi latinului „ater" dar, pentru a face această constatare, trebuie să avem în vedere raporturile de conţinut în care funcţiona *niger* în latină.

Astfel, faptul de a se opri la raportul de solidaritate între un anumit semnificant şi un anumit semnificat exclude mai degrabă decât implică examinarea conţinutului ca atare şi, prin urmare, schimbările în conţinut.

1.3.3. În bine cunoscutul său tratat de semantică *The Principles of Semantics*, Glasgow – Oxford, 1957, p. 171. B. Ullmann defineşte schimbarea semantică astfel: „a semantic change will occur wherever a new name becomes attached to a sense and / or a new sense to a name". Această definiţie corespunde fără îndoială unei noţiuni juste a „semnificaţiei" (meaning), concepută ca o relaţie între expresie (name) şi conţinut (sense), dar – chiar lăsând la o parte faptul că orice împrumut al unei forme lexicale, dacă vrem să-l aplicăm strict, ar trebui considerat ca o schimbare semantică – ea n-ar putea forma baza pentru o lexematică diacronică (admiţând de altfel că aceasta ar fi posibilă), căci în realitate (excepţie făcând implicaţiile posibile ale lui „and", cf. 4.2.1.), ea nu implică cu necesitate că ceva se produce în conţinut. Ţinând seama că este vizat numai raportul dintre cele două planuri ale lexicului, în definiţia lui Ullmann e vorba sau de substituirea unui semnificant în raport cu un semnificat dat (adică, evident, de o schimbare de expresie), sau de substituirea unui semnificat în raport cu un semnificant dat (adică, dacă vrem, de o schimbare de semnificat), dar nu de schimbare *în* semnificat, în relaţiile dintre conţinuturile lexicale, care nu rămân în afara cercetării. Într-adevăr, conform primei jumătăţi a definiţiei, schimbarea semantică ar fi un fenomen de tipul următor:

Or, ce implică aceasta? Desigur şi în principiu, nici o schimbare în conţinut, deoarece condiţia însăşi a fenomenului este continuitatea presupusă şi acceptată a semnificatului; se spune explicit că „*tuer*" îl înlocuieşte pe „*occire*", adică ia semnificatul său. E vorba deci de o simplă înlocuire a unei expresii prin alta pentru acelaşi conţinut: acelaşi conţinut este „numit" printr-o altă expresie. Din punctul de vedere al conţinutului acest caz nu este deosebit, în fond, de înlocuirea formei „*aqua*" prin forma „[o]", pentru conţinutul „aqua":

{„aqua“ ….„eve“ ….„[o]“
{„aqua“ ….„aqua“ ….„aqua“

{ occidere ….„occire” ….// „tuer“
{„occidere“ „occidere“ „occidere“

Singura diferenţă constă în aceea că „tuer” nu este continuarea materială a lui „occidere” aşa cum este „[o]” continuarea lui „aqua”, şi că forma „occire” este înlocuită printr-o formă complet diferită. Fără îndoială, aceasta este o deosebire importantă, dar este vorba de o discontinuitate a expresiei care, în sine, nu afectează planul conţinutului. Din punctul de vedere al raporturilor interne ale conţinutului, în fapt este indiferent că „[o]” continuă forma „*aqua*”, în timp ce „tuer” este altă formă decât „occidere”: este suficient să existe o expresie proprie pentru conţinutul în discuţie, altfel nu am putea vorbi de un conţinut distinct (lăsând la o parte, natural, cazul formelor omofone).

Conform celei de a doua jumătăţi a definiţiei citate, schimbarea semantică ar fi, dimpotrivă, un fenomen de tipul următor:

„*tutare*” ..... „*tuer*” ..... „*tuer*”

„exstinguere” …. „exstinguere”…. // ” occidere”

Dat fiind faptul că de data aceasta se presupune tocmai continuitatea expresiei, ar părea că aici se produce ceva în planul conţinutului. Dar, în realitate, este vorba iarăşi de un fenomen care nu priveşte decât relaţia semnificant – semnificat, şi nu relaţiile între semnificaţi. Desigur, un semnificat a fost înlocuit prin altul, pentru acelaşi semnificant, dar aceasta nu înseamnă că s-au schimbat relaţiile de conţinut: ele pot fi exact aceleaşi ca mai înainte şi în orice caz, dacă ceva s-a schimbat, nu o putem deduce din dizolvarea legăturii „tuer” – „exstinguere” şi din constituirea legăturii „tuer” – „occidere”. Pe de altă parte, am putea interpreta acest al doilea caz şi ca o schimbare având legătură numai cu expresia, adică ca o *deplasare* a formei „tuer” pe planul expresiei, din poziţia corespunzătoare semnificatului „exstinguere” în poziţia corespunzătoare semnificatului „occidere” – aceşti semnificaţi fiind concepuţi în principiu ca stabili şi neafectaţi prin „schimbare” – ceea ce ar reduce cele două cazuri la un singur fenomen considerat din două puncte de vedare diferite (substituire de expresie în raport cu „occidere”, substituire de conţinut în raport cu „tuer”):

„tuer“ | | | „occidere“ | | (eliminare)

extinguere		occidere

De altfel, în cele două cazuri, nu se vorbeşte de schimbare „semantică” decât pentru că „*tuer*” există deja în aceeaşi limbă istorică pentru un alt semnificat. S-ar aplica acelaşi criteriu dacă „occire” ar fi fost înlocuit printr-o formă împrumutată dintr-o limbă străină? Avem dreptate să ne întrebăm, deoarece definiţia lui Ullmann pare să implice aceasta (la rigoare, „*tuer*” pentru semnificatul „tuer” este deci şi el un „împrumut”, dar în interiorul aceleiaşi limbi istorice). Foarte probabil dacă ar fi vorba de o formă care provine dintr-o altă limbă istorică, s-ar vorbi doar de o substituire materială şi nu ne-am gândi la un fapt „semantic”: cel puţin aşa se procedează de obicei.

1.3.4. Chiar o semantică ce ar vrea să fie „structurală” nu ajunge să ia în considerare conţinutul dacă nu se desprinde de legătura între cutare semnificant şi cutare semnificat. Ullmann citează după W. Wartburg şi interpretează ca fapt semantic „structural” înlocuirea lui „*femur*” prin „*coxa*”, din cauza coliziunii cu „*fimus*” – (fr. „fumier” – „gunoi”) şi a coliziunii lui „*coxa*” (pentru vechiul semnificat „coapsă” fr. „hanche”) prin germanicul „hönka” (fr. *hanche*). Dar el însuşi semnalează că structura semnificaţilor respectivi „remained unaltered throughout the process”10. Într-adevăr, nu e vorba decât de o dublă substituire a semnificanţilor deoarece raporturile între semnificaţi rămân identice deşi sunt exprimate prin forme diferite: lat. „coxa” / „femur” = fr. „hanche” / „cuisse”. E posibil ca o coliziune să aibă efectiv urmări semantice; acesta este de exemplu cazul lui *chair* (dacă înlocuirea parţială a lui „*chair*” se datorează într-adevăr coliziunii cu *chere*) unde apare o nouă opoziţie semantică: v.fr. *cher* = fr. mod. *chair* / *viande*. Dar, în sine, o coliziune nu este un fapt semantic, deoarece ea priveşte exclusiv planul expresiei.

1.3.5. Prima condiţie a unei lexematici diacronice (ca, de altfel, şi a unei lexematici descriptive) este deci plasarea din punctul de vedere al conţinutului ca atare – căci, firește, nu putem constata schimbările semnificaţiilor decât acolo unde se produc – şi considerarea expresiei tocmai ca ”expresie” , adică numai ca manifestare, şi garanţie a existenţei, a distincţiilor semantice, la fel cum se face în gramatică pentru funcţiile gramaticale.

1.4.1. În sfârşit – şi din punct de vedere metodologic, acesta este poate motivul cel mai puternic – ezităm în faţa eventualităţii unei tratări structurale a lexicului, deoarece ne îndoim de existenţa unor structuri lexicale simple şi clare, asemănătoare celor din gramatică şi fonologie. Se remarcă adesea că asociaţiile semantice ale unităţilor lexicului sunt foarte numeroase şi aproape de nedescurcat, că în lexic nu există regularitatea materială din gramatică, şi, în fine, că lexicul este domeniul cel mai puţin structurat al limbii.

Pe de altă parte, chiar dacă se recunoaşte explicit sau implicit existenţa unor opoziţii lexicale analoge celor din gramatică şi din fonologie (şi implicit se recunoaşte aceasta adesea chiar în lucrările practice), ne îndoim de posibilitatea de descriere globală, ca un singur sistem, a întregului lexic al unei limbi.

---

* Text revăzut şi completat al conferinţei ţinute în 15 februarie 1963 la Centrul de Filologie romanică al Universităţii din Strasbourg şi în martie 1963 la Universităţile din Uppsala şi Bergen. Mulţumesc celor care, cu aceste prilejuri, au discutat cu mine diferite detalii ale expunerii mele; am profitat din plin de observaţiile lor. În mod deosebit mulţumesc lui G. Straka, care a citit studiul în manuscris şi care mi-a oferit publicarea lui în TLL – n.a. (Apărut în „Travaux de linguistique et de littérature” publiés par le Centre de Philologie et de Littérature Romanes de l'Université de Strasbourg, II, 11, 1964, trad. rom. de Elena Slave, în culegerea *Antologie de semantică*, 1976, p. 242-324; n. ed.).

[1] *Remarques sur certains rapports entre le style et l`état de langue*, NTS.16(1951) p.240-257 (mai ales p. 244).

[2] Aceasta n-are nimic a face cu deosebirea *langue* – *parole* (cum se crede uneori) pentru ca aceasta deosebire opune un sistem realizării sale şi nu sisteme între ele; varietatea limbii istorice nu constituie (aşa cum se crede adesea) o dificultate de principiu a lingvisticii structurale: ea este o dificultate empirică a oricărei lingvistici „interne", chiar a gramaticii normative şi a lexicografiei practice. Cei care invocă contra lingvisticii structurale argumentul varietăţii limbii istorice, sunt în realitate, ca să spunem aşa, structuralişti fără să ştie, pentru că ei recunosc implicit existenţa sistemelor şi, cel mai adesea, nu fac decât să invoce contra *unui* sistem, *un alt* sistem. Dacă, de pildă, ni s-ar spune că în franceză nu putem opune pe *causer* lui *parler*, pentru că există forme ale francezei în care *causer* înseamnă şi „parler", nu s-ar face în fapt nimic altceva decât s-ar invoca sistemul francezei populare împotriva sistemului francezei medii. Obiecţia implicită valabilă ar fi în acest caz alta, şi anume, aceea că nu avem dreptul să identificăm o formă a francezei cu franceza pur şi simplu, fără un epitet. Într-adevăr, la o adică, nu avem dreptul. Dacă lingvistica structurală o face însă adesea, e vorba aici de o eroare tradiţională, sau pentru a ne exprima mai bine, de o simplificare tradiţională a oricărei lingvistici. Mai ales în gramatica istorică se vorbeste în mod curent de „greacă", de „latină" (şi chiar de „celtică", de „germanică") fără nici o precizare de timp, de loc şi pătură socială. Aceasta este o simplificare acceptată tacit, în parte pentru că precizările sunt uneori imposibile, dar în parte şi pentru că oamenii de bună credinţă înţeleg că este vorba de fiecare dată de o formă din „greacă", din „latină", din „celtică" sau din „germanică" în care a existat fenomenul luat în considerare.

[3] *Plerematica* lui Hjelmslev este mai coerentă din acest punct de vedere, căci ea înglobează gramatica.

[4] Uneori se ajunge chiar la a limita „semnificatul" (meaning) la lexic, ceea ce este mai puţin justificat. Ca, de pildă, în intrebarea propusă la al 8-lea Congres internaţional al lingviştilor: „To what extent can meaning be said to be structured? " (*Actes du huitičme congrés international des linguistes,* Oslo, 1958, p.636).

[5] În ceea ce priveşte definiţia cuvântului, cf. mai ales A. Martinet, "Word" 5, 1949, p.88-89, K. Togeby, *Qu'est-ce qu'un* mot, TCLC 5, 1949, p.97-111; J.H. Greenberg, *The Word as a Linguistic Unit*,Psycholinguistics, A Survey of Theory and Research", Baltimore 1954, p.66-71; precum şi discuţia critică a lui F.Hirth, *On Defining „Word*", SL. 12, 1958, p. 1-26.

[6] Şi nu o *imagine* cum spune şi o repetă fară scrupule L. Antal într-o mică lucrare recentă, *Questions of Meaning*, Haga 1965, de altfel plină de afirmaţii false, de inexactităţi şi de interpretări absurde. Asupra diferitelor concepţii ale „semnificatului" (şi ale „semnului") se va consulta cu profit mai ales importanta monografie a lui H. Spang-Hanssen, *Recent Theories of the Nature of the Language Sign,* Copenhaga 1954 (= TCLC 9); cf. şi N. Egmont Christensen*: On the Nature of Meanings*, Copenhaga 1961, şi A. Nehring, *Sprachzeichen und Sprechakte*, Heidelberg, 1963.

[7] *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago 1938, p. 24 şi 47 Morris a dezvoltat apoi teoria sa într-o carte bine cunoscută, *Signs, Language and Behavoir,* New York 1946. În această ultimă carte, definiţia semnificatului (significatum) este următoarea: „Those conditions which are such that whatever fulfills them is a denotatum will be called a *signification*" (p.30).

8 Am schiţat deja în altă parte o critică a behaviorismului lingvistic; cf. lucrările noastre: *Forma y sustancia en Ios sonidos del lenguage*, Montevideo 1954, şi *Logicismo y*

antilogicismo en la gramatica, Montvideo 1957, incluse în prezent în lucrarea noastră *Teoria del lenguage y lingüística general,* Madrid 1962 (mai ales p.135-146 şi 249-252). În ce priveşte circularitatea criteriilor distribuţionale, cf. A. Frei, *Critčres de délimitation*, „Word" 10, 1954, p. 136-145; P Naert, *Limites de la méthode distributionnelle*, SL. 15, 1961, p. 52-54; şi intervenţia noastră la al 8-lea Congres al lingviştilor, Actes Oslo, 1200-202.

9 Dat fiind numărul foarte mare al unităţilor lexicale, ar fi de altfel practic imposibil să se creeze o terminologie specială pentru conţinuturile lexicale, căci aceasta ar echivala cu dublarea lexicului. După cât se pare, trebuie să ne mulţumim cu expediente. În exemplele noastre, folosim cursivele pentru semnul global (semnificant + semnificat): *„fleuve";* ghilimelele singure pentru semnificat: „fleuve" (în afară de cazul când este încadrat fleuve = semnificatul lui *fleuve).*

10 *Historical Semantics and the Structure of the Vocabulary* „Estructuralismo e Historia. Miscelánea Homenaje a André Martinet", I, La Laguna 1957, p.293-296.

1.4.2. Vom relua mai departe (2.1.) problema fundamentală a analogiei dintre structurile lexicului şi cele ale fonologiei şi ale gramaticii. Deocamdată, să notăm că dacă poate fi lucru sigur că lexicul este domeniul cel mai puţin structurat al limbii, aceasta nu-l împiedică să fie susceptibil de o tratare structurală, cel puţin în măsura în care el este structurat. Trebuie totuşi să ne ferim de a identifica „structură" şi „regularitate materială". Întradevăr, regularitatea materială (cei vechi o numeau mai propriu „analogie") este, fără îndoială, mult mai rară în lexic decât în gramatică (cf. 3.5.1.), dar aceasta nu reprezintă o piedică în stabilirea de structuri semantice care, în principiu, sunt independente de „regularitatea" expresiei. În ce priveşte asociaţiile semantice multiple ale unităţilor lexicale, ele aparţin fără îndoială şi sferei conţinutului, dar în alt sens decât organizarea fundamentală a experienţei cu ajutorul cuvintelor. Fără să ignorăm această problemă care trebuie tratată la alte nivele ale semanticii, putem, prin urmare, s-o lăsăm de o parte la nivelul stabilirii structurilor de bază (ceea ce nu înseamnă o simplificare arbitrară a obiectului, cum se crede uneori), aşa cum se face în gramatică, unde nimeni nu consideră de exemplu, *mulţime* şi *armată* ca „plurale" numai prin faptul că aceste forme sunt „asociate" unor pluralităţi de indivizi.

Rămâne problema dificultăţii unei descrieri închegate a ansamblului lexicului. În măsura în care lexicul poate fi abordat ca *un* sistem (un „sistem de sisteme" în orice caz) – şi aceasta este mai degrabă o ipoteză decât un fapt dovedit – suntem fără îndoială în prezenta unei dificultăţi serioase, dar empirice. În fonologie, avem de a face cu un număr restrâns de unităţi (câteva zeci) şi cu două sau trei sisteme parţiale (vocale, consoane, uneori diftongi, la care se adaugă unităţile prozodice); în gramatică, unităţile sunt mai numeroase (la fel, sisteme parţiale), dar numărul lor este şi el destul de limitat faţă de lexic, unde unităţile se numără cu miile şi unde sistemele parţiale ar putea fi prin urmare foarte numeroase. Dacă ne-am propune să stabilim „cele mai mici" elemente funcţionale ale conţinutului lexical din întreaga limbă şi să reducem toate „clasele deschise" ale lexicului la „clase închise", cum pare să vrea Hjelmslev11, încercarea ar fi, întradevăr, fără speranţă. Credem însă că nu este necesar să abordăm de la început întregul lexic al unei limbi în bloc. Putem începe, mai modest, prin stabilirea unor sisteme parţiale destul de simple, rezervându-ne posibilitatea de a le ordona ulterior în sisteme mai complexe (sau de un grad superior). Iar dacă sistemele nu pot fi stabilite peste tot cu aceeaşi uşurinţă, putem începe

prin stabilirea unor opoziţii imediate. Desigur, structura lexicului poate părea neprecisă (şi chiar inexistentă) dacă se încearcă să se opună direct de exemplu *arbore* lui *virtute* şi *bătălie* lui *număr* (aproape acelaşi lucru s-ar întâmpla în gramatică, dacă s-ar opune, de exemplu, complementul direct perfectului simplu, adică elemente din sisteme diferite), dar structura devine mai clară dacă se compară *arbore* cu *plantă*, *floare*, *iarbă* sau *bătălie* cu *luptă*, *încăierare*, *război* etc. De altfel, structuralismul nu este „cantitativ" diferit de ceea ce se numeşte „atomism" numai prin simplul fapt că el ia în considerare ansamblul unui sistem în loc să ia în considerare unităţile izolate: el este metodologic, adică calitativ deosebit, prin aceea că ia în considerare chiar o singură unitate în relaţiile ei funcţionale cu alte unităţi ale limbii. Putem aborda deci structural chiar probleme particulare şi cu totul limitate.

1.5. În cele de mai sus am insistat asupra situaţiei înapoiate a lexicologiei în comparaţie cu gramatica. Dar, tocmai faţă de această situaţie credem că o semantică structurală poate ajunge la rezultate foarte importante şi, până la un punct, neprevăzute. Într-adevăr, gramatica structurală este în mare măsură „tautologică": foarte adesea în gramatică e vorba de a reformula pur şi simplu în termeni mai stricţi şi cu mai multă coerenţă, fapte deja cunoscute. În semantică, dimpotrivă, e vorba de a realiza o muncă care, în mare măsură, n-a fost făcută, şi chiar, cu o singura excepţie – cea a teoriei *Begriffsfelder* unde, în această privinţă, lucrurile au fost văzute clar (cf. 2.3.) – de a stabili şi a delimita *faptele ca atare,* şi prin aceasta, obiectul disciplinei. Deci nu e vorba numai de un mod diferit de a vedea, ci de un domeniu – de altfel fundamental – al limbii, prea adesea neglijat şi care îşi cere drepturile sale. Desigur, chiar în afara teoriei *Begriffsfelder,* întâlnim cam peste tot în tradiţia lingvistică idei şi observaţii parţiale referitoare la acest subiect, dar trebuie să le sintetizăm şi să formăm din ele o problematică coerentă. Aceasta implică desigur faptul că, chiar limitându-ne la diacronie, ne-ar fi imposibil să schiţăm de pe acum toată problematica posibilă a unei semantici structurale: ne vom limita, deci, să semnalăm în mod provizoriu problemele care în starea actuală a cercetărilor noastre, ne par fundamentale şi cele mai urgente.

2.1. Prima problemă – şi pentru a spune aşa „chestiune prealabilă" – a semanticii diacronice structurale este după cum am amintit (cf. 1.4.1), aceea a existenţei înseşi a structurilor lexicale ale conţinutului, analoge structurilor fonologice şi gramaticale. În ceea ce urmează, vom lua ca model fonologia şi vom compara structuri lexicale cu structuri fonologice. Nu avem totuşi pretenţia să demonstrăm că *întreg* lexicul este organizat ca sistemul fonemelor, ci numai că putem găsi în lexic structuri similare celor din fonologie şi susceptibile, prin urmare, de un tratament analog.

2.2.1. Dacă prin „structură" înţelegem delimitarea şi organizarea unei substanţe cu ajutorul unor unităţi funcţionale care sunt diferite în limbi diferite, suntem neîndoielnic autorizaţi să vorbim de o „structură lexicală" pentru că, în acest sens, organizarea experienţei realului cu ajutorul unităţilor lexicale şi organizarea substanţei fonice cu ajutorul fonemelor sunt perfect comparabile12. De exemplu:

Fonologie *Lexic13*

Fonologie

spaniolă	**italiană**
a	a
e	ɛ
	e
i	i
o	]
	o
u	u

Lexic[13]

latină	**spaniolă**
Senex	viejo
uetulus	
Uetus	
iuuenis	joven
nouellus	
Nouus	nuevo

Cf. lat. *miles senex, canis uetulus, urbs uetus,* sp. *soldado viejo, perro viejo, ciudad vieja;* lat. *miles iuuenis, canis nouellus, urbs noua,* sp. *soldado joven, perro joven, ciudad nueva.*

2.2.2. Dacă prin „structură" înţelegem existenţa unor opoziţii distinctive, adică faptul că unităţile funcţionale se prezintă ca formând grupuri în care ele sunt parţial identice şi parţial diferite şi funcţionează în virtutea unor trăsături diferenţiale, ca membri opozitivi ai acestor grupuri, suntem autorizaţi să vorbim de „structuri lexicale", pentru că în acest sens, situaţia în domeniul lexicului este perfect analogă cu cea din domeniul fonologiei:

Fonologie

fr. /b/: oral, bilabial, oclusiv, sonor
fr. /p/: " " " surd
cf. *bas / pas*

Lexic

„senex": „bătrân" – „pt. persoane"
„uetus": " – „pt. lucruri"
(*mater*) *senex* / (*urbs*) *uetus*

sau (în latină)

	surd	sonor		„bătrân"	„nonbătrân"
bilabial	p	b	„pt. persoane"	senex	iuuenis
dental	t	d	„pt. animale şi plante"	uetulus	nouellus
velar	k	g	„pt. lucruri"	uetus	nouus

sau (în spaniolă)

	labial		„adjectiv pentru vârstă"

sonor	b	„bătrân”	viejo
nonsonor	p f	„nonbătrân”	joven nuevo

pt. fiinţe pt. lucruri

La fel, condiţia „neutralizării”, adică a includerii membrului „marcat” (sau intensiv) al unei opoziţii este tot atât de curentă atât în lexic, cât şi în domeniul fonologiei:

germ.	t d	fr anc.	dominer maîtriser
	ext. int.		
			dissiper gaspiller
	Rat – Rad = /rāt/		extensiv intensiv

Aceasta înseamnă că putem folosi pe *dominer*, *dissiper* pentru („în loc de”) *maîtriser*, *gaspiller*, dar nu invers; *les montagnes dominent la ville* şi *les ennemis dominent la ville*, dar numai *les ennemis maîtrisent la ville* şi nu **les montagnes maîtrisent la ville* (dacă am spune aşa, am interpreta pe „montagnes” ca fiinţe dotate cu voinţă); *dissiper les nuages* şi *dissiper une fortune*, dar numai *gaspiller une fortune* şi nu **gaspiller les nuages* (dacă am spune aşa – ceea ce reprezintă natural, o posibilitate stilistică – s-ar interpreta „nuages” ca nişte bunuri care ar trebui păstrate, sau cel mult cheltuite raţional)14. Acesta a fost şi cazul opoziţiilor *uetus – uetulus – senex*, *nouus – nouellus – iuuenis* din latina clasică, în care *uetus*, respectiv *nouus* erau termenii extensivi; *senex*, de pildă, era limitat la vârsta fiinţelor umane şi *uetus* la vârsta lucrurilor, în timp ce, dacă nu era vorba de vârsta înaintată ci, de exemplu, de apartenenţa la o epocă sau la o dată veche sau de vechime profesională se folosea *uetus* şi pentru fiinţe umane (cf. *romani senes* „romanii în vârstă” – *romani ueteres* „vechii romani”; *miles senex*, „un soldat în vârstă” – *miles uetus* „un vechi soldat”). Determinarea funcţională a termenului nemarcat *uetus* era, prin urmare, din acest punct de vedere, pur negativă: „nu pentru vârsta fiinţelor vii” (adică: sau pentru vârstă înaintată, dar în acest caz nu pentru fiinţe vii: sau şi pentru fiinţe vii, dar în acest caz, nu pentru vârstă ca atare). Tot în latină exista (şi) posibilitatea de a folosi pe *senex*, *iuuenis* pentru lucruri, dar numai în măsura în care era vorba de personificare (într-adevăr, în întrebuinţările „stilistice” ale termenilor marcaţi nu există „neutralizare”, încălcare a terenului termenilor nemarcaţi, pentru că termenii întrebuinţaţi îşi păstrează valoarea lor intensivă).

În ce priveşte împrejurările neutralizării, ele sunt desigur diferite, dar aceasta ţine de natura diferită a unităţilor: situaţii de context fonic în cazul fonemelor – şi situaţii de context semantic (verbal sau structural) în cazul cuvintelor.

2.2.3. Dacă prin „structură” se înţelege faptul că unităţile funcţionale sunt analizabile15 fără rest în elemente diferenţiale („trăsături distinctive”), putem vorbi şi de

„structuri lexicale”, pentru că, în această privinţă, analogia constatată între unităţile fonologice şi lexeme nu este mai puţin evidentă. De exemplu:

fr.	/b/: oral	– bilab. –	ocl. – sonor
	/p/: ”	”	” – surd
	/d/: ”	– dental	” – sonor
	/t/: ”	”	” – surd
	/g/: ”	– velar	” – sonor
	/k/: ”	”	” – surd

lat. „senex”: „adj. pt. vârstă” – „despre pers.” – „bătrân”16

”uetulus”: ” – „despre animale ”

şi plante”

”uetus”: „adj. pt. vârstă” – „despre lucruri” – „bătrân”

”iuuenis”: ” – „despre persoane” – „nonbătrân”

”nouellus”: ” – „despre animale ”

şi plante”

”nouus”: ” – „despre lucruri” ”

În ambele domenii, înlocuirea unei trăsături distinctive prin alta (comutare) transformă unitatea funcţională afectată într-o altă unitate, ceea ce, în cazul unităţilor lexicale, întrucât e vorba de unităţi cu două planuri, trebuie să se manifeste şi în planul expresiei. Astfel, dacă în unitatea /b/ se înlocuieşte „sonor” cu „surd”, se obţine unitatea /p/; dacă se înlocuieşte „bilabial” prin „dental”, se obţine /d/. La fel, dacă în unitatea *senex* se înlocuieşte trăsătura (semantică) „pentru persoane” prin trăsătura „pentru lucruri” se obţine *uetus* şi dacă se înlocuieşte „bătrân” prin „nonbătrân” se obţine *„iuuenis*”. La prima vedere poate părea că există aici o diferenţă, pentru că nu putem vedea ce s-ar obţine dacă în *senex* s-ar înlocui trăsătura „adjectiv pentru vârstă”. Dar se întâmplă acelaşi lucru în ce priveşte valoarea „consoană” în fonemele /b/, /p/, /d/ etc.: e vorba, ca să spunem aşa, de „substratul” întregului sistem, care, natural, nu poate fi comutat în interiorul sistemului însuşi. De altfel, aceasta se întâmplă şi cu trăsăturile „oral” şi „oclusiv” în interiorul grupului de foneme luate în considerare.

2.2.4. Dar conceptul de „structură” are şi posibilitatea repetării aceloraşi opoziţii într-o serie de cazuri, adică faptul că un număr relativ mic de trăsături organizează un întreg „sistem”. Astfel, opoziţia „surd” – „sonor” se repetă în franceză de mai multe ori în tot sistemul consoanelor: p / b, t / d, k / g, f / v, š / ž. La fel, întâlnim în sistemul lexicului

opoziţii care se repetă destul de des, chiar în mai multe „sisteme” parţiale, de exemplu: „masculin” – „feminin”, „pentru fiinţe vii” – „pentru lucruri”, „pentru persoane” – „pentru animale”, „mare” – „mic”, dar ele par a fi mai curând de natură „gramaticală”17 şi numărul lor pare relativ restrâns. Repetarea unei configuraţii lexicale nemotivabile „gramatical” se prezintă, dimpotrivă, – dacă nu greşim – destul de rar. Acesta, de exemplu, este cazul opoziţiei între verbele fr. „aller” – „venir” care, în spaniolă şi portugheză, se repetă exact pentru verbele „porter” – „apporter”:

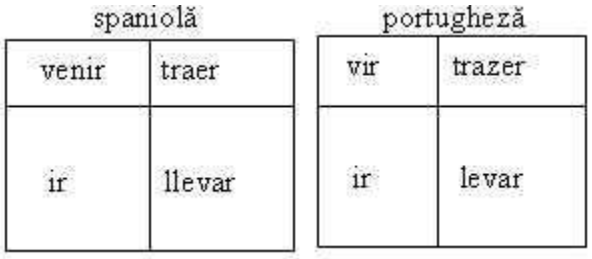

„Termen de mişcare în spaţiu pentru persoana întâi”
„Termen în restul spaţiului (inclusiv spaţiul persoanei a doua) ”.

Cf. sp. *ven a verme / voy ahi donde estás*, *voy a ver a un amigo*; *traeme el libro / mańana te llevo el libro a tu casa*, *le llevo el libro*18. Acelaşi lucru se întâmplă, pentru aceleaşi verbe, şi în română şi până la un anumit punct şi în franceză, unde totuşi opoziţia este diferită:

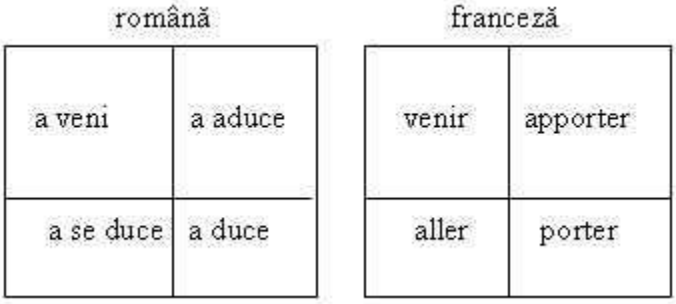

„Termen de mişcare în spaţiu a persoanelor discursului (persoanele întâi şi a doua)”
„Termeni de mişcare în restul spaţiului”

Cf. *Tu viens chez moi*, *je viendrai te rejoindre* [scil. *là où tu te trouves*] / *j´ irai là-bas le rejoindre*; *tu m´ apportes des livres*, *je t´ apporterai des livres* [*là où tu te trouves*] / *il porte des livres à son ami* [*qui est là-bas*]19.

Pare deci, că sistemele limitate la foarte puţini termeni (uneori la o singură opoziţie fundamentală, eventual cu deosebiri secundare în interiorul acestei opoziţii) sunt foarte numeroase în lexic (acest fapt de altfel nu e necunoscut în gramatică). Probabil, tocmai aceasta contribuie la crearea impresiei unei structurări „laxe” a domeniului lexical. În orice caz, înainte de emiterea unor ipoteze asupra caracterelor specifice ale structurării globale a lexicului, trebuie să se studieze sistemele restrânse şi imediate întâlnite în acesta.

2.3.1. Socotim că aceste sisteme restrânse şi imediate ale lexicului care, din punct de vedere structural, sunt perfect analoge sistemelor vocalelor şi consoanelor din fonologie, coincid în fond, la nivelul faptelor lingvistice, cu „câmpurile conceptuale” (*Begriffsfelder*) ale lui J. Trier şi L. Weisgerber. „Micile clase închise” ale lexicului, de care vorbeşte L. Hjelmslev

le corespund, de altfel, şi ele20. Este curios să constatăm că Hjelmslev, în raportul său asupra structurii lexicului la al 8-lea Congres al lingviştilor, unde el se referă totuşi la alte teorii, nu menţionează singura teorie care până în prezent a adus rezultate pozitive în această privinţă, atât în sincronie, cât şi în diacronie, adică aceea a *Begriffsfelder*21.

---

11 Cf. raportul său la al 8-lea Congres al lingviştilor *Actes Oslo*, p. 652-653, 668.

12 În acest sens existenţa unor structuri lexicale este un fapt recunoscut de mult timp: cf. L. Hjelmslev, *Actes Oslo*, p. 646, în care se citează un exemplu deja studiat de A. F. Pott.

13 Structurile lexicale care urmează au fost parţial simplificate în sensul că, fără să fi fost „falsificate", pot fi incomplete. Astfel, în latină, mai existau în acelaşi domeniu semantic: *antiquus, grandis, recens* etc. Aceasta este valabil şi pentru alte structuri analizate mai departe. Scopul nostru nu este unul descriptiv, adică de a stabili înseşi aceste structuri în detaliu, ci un scop teoretic şi metodologic: acela de a arăta sensul în care ar putea fi studiate.

14 Cf. Ch. Bally, *Traité de Stylistique française* II[3], tiraj nou. Geneva – Paris 1951, p. 123. Printre „sinonime aparente" care figurează în exerciţiile propuse de Bally, există multe care formează opoziţii de acest tip; astfel *contraire – opposé*, *compter – calculer*, *peine – chagrin*, *rigoureuse – sévčre*, *admettre – supposer*, *opulent – riche*, *garder – retenir*, *avis – opinion*, *mener – conduire*. De altfel, majoritatea „sinonimelor" unei limbi (când nu este vorba de termeni aparţinând unor limbi funcţionale diferite în interiorul aceleiaşi limbi istorice, de pildă unor „stiluri de limbi" diferite) sunt, în realitate, cazuri de opoziţie „suprimabile" (neutralizabile). În schimb, fenomenul de care vorbeşte J. Dubois, *Unité sémantique complexe et neutralisation*, „Cahier de lexicologie", 2, 1960, p. 62-66, n-are nimic a face cu neutralizarea; este vorba pur şi simplu de faptul bine cunoscut că mai multe semne diferite (păstrându-şi semnificatele) pot desemna în împrejurări date, acelaşi *designatum*. Neutralizarea este un fapt de „semnificaţie" şi nu de „desemnare".

15 Cf. în această privinţă J. Holt, *Proceedings of the Seventh International Congress of Linguistics*, Londra 1956, p. 296-297, şi J. Prieto, *Figuras de la expresión y figuras del contenido*, „Estructuralismo e Historia", I, p. 244-245. Cei doi autori consideră totuşi cuvântul semantic (conţinutul cuvântului) analog cuvântului ca expresie. J. Holt consideră, deci, elementele care rezultă din analiza conţinutului lexical („pleremele") analoge fonemelor (sau, pentru a ne exprima mai bine, „cenemelor", conform concepţiei şi terminologiei lui L. Hjelmslev, pe care o adoptă Holt); dacă rezultă şi „morfeme", de pildă „masculin", „feminin", ele vor fi evident analoge „prozodemelor" din planul expresiei (tot după terminologia lui Hjelmslev). În ce-l priveşte pe L. J. Prieto, acesta consideră „figurile conţinutului" (de pildă figurile „homo" şi „masculus", observate în semnificatul lat. „vir") ca analoge „figurilor de expresie" de pildă „*po*" şi „*ner*" în semnificantul sp. „*poner*". Fără intenţia de a pune problema generală a paralelismului între cele două planuri ale limbajului, considerăm, dimpotrivă, conţinuturile unităţilor lexicale („cuvintele") ca analoge fonemelor şi, prin urmare, trăsăturile semantice diferenţiale rezultând din analiză, analoge trăsăturilor distinctive din fonologie. Cf. şi analiza în elemente semantic non „desemnate" (indicate numai cu A, B, a, b, c) a lui L. Hjelmslev, *Actes Oslo*, p. 668.

16 Pentru a fi mai clar, menţinem determinările semantice pozitive. Dar, la rigoare, în opoziţia „senex”/ /”uetulus”/ /”uetus”, singurul termen cu determinare pozitivă în întregime („pentru vârsta persoanelor”) ar fi „senex”; „uetulus” ar trebui să fie interpretat ca „nu pentru vârsta persoanelor”, şi „uetus” ca „nu pentru vârsta fiinţelor vii”.

17 În legătură cu cazurile în care elemente ca „masculin” şi „feminin” aparţin conţinutului unor unităţi lexicale fără ca prezenţa lor să fie indicată în afara temei în semnificant (de exemplu, *frate* / *soră*), L. Hjelmslev vorbeşte de „morfeme tematizate şi convertite”. Poate s-ar putea interpreta la fel şi celelalte opoziţii semnalizate („pentru fiinţe vii” – „pentru lucruri” etc.) ca „opoziţii convertite” de gen, considerându-se natural, genul în sens larg, ca o categorie a „clasificării”. Dar mai rămâne de văzut dacă genul însuşi, ca principiu de clasificare a experienţei şi nu ca simplă funcţie a folosirii semnelor, n-ar trebui luat în considerare ca o categorie mai curând lexicală decât gramaticală. În acest caz, ar trebui evident, deosebită categoria genului (la substantive) de simplul acord în gen (la alte părţi de vorbire).

18 Şi aici s-ar putea vorbi de o determinare „gramaticală” – deşi cu totul specială – în legătură cu categoria „persoanei” şi cu deicticele.

19 De altfel, în franceză opoziţia – cel puţin în sensul arătat – nu este foarte clară şi ar trebui cercetată mai îndeaproape. Într-adevăr, *venir* şi mai ales *apporter* se folosesc şi pentru „spaţiul persoanei a treia” mai ales când nu este vorba de împrejurări actuale şi imediate ale discursului. Aceasta ţine probabil de ştergerea, în franceză, a determinărilor deictice neactuale, ştergere care se manifestă şi în sistemul demonstrativelor (cf. *cet homme-ci*; *cet homme-lí* faţă de *cet homme*).

20 Una din aceste clase şi anume „frumos” – „urât” – care de altfel în ceea ce priveşte distincţiile interne nu este „mică”, a fost studiată recent, pentru franceză, de un romanist ceh, tocmai din punctul de vedere al teoriei aşa numite *Begriffsfelder*, cu criterii totuşi, mai degrabă psihologice decât strict lingvistice (O. Duháček, *Le champ conceptuel de la beauté en français moderne*, Praga, 1960). Dar, în mod ciudat, O. Duháček n-a studiat, ca să spunem aşa, decât o jumătate a clasei fără să opună „frumuseţea” „urâţeniei”.

21 Teoria lui G. Matoré *(La méthode en lexicologie. Domaine français*, Paris, 1953), după propria sa mărturisire, nu este propriu-zis lingvistică, ci „sociologică”. De asemeni, ea nu este „structurală”, aşa cum este calificată în lucrări recente, pentru că nu se bazează pe principiul opoziţiilor funcţionale. Astfel, schema „câmpului noţional al lui ART şi al lui TECHNIQUE în jurul lui 1765”, prezentată de Matoré în cartea sa (p. 102), nu corespunde unei *structuri lingvistice*, ci unei *configuraţii asociative*. De altfel, din punct de vedere lingvistic, Matoré nu se plasează la nivelul opoziţiilor distinctive („sistem”), ci la nivelul a ceea ce numim „norma” limbii (cf. în legătură cu aceste noţiuni, lucrarea noastră *Sistema, norma y habla*, Montvideo, 1952, inclusă în prezent în lucrarea noastră citată deja, *Teoria del lenguaje*, p. 11-113). „Câmpurile morfo-semantice” ale lui P. Guiraud (BSLP, 52, 1, 1956, p. 265-288 şi volumele următoare) sunt şi ele configuraţii asociative, deşi de astă dată lingvistice şi de natură diferită, pentru că ele nu se limitează la conţinut; pe de altă parte, chiar prin natura lor, ele nu pot fi structurale (cf. 3.4.1.). Dar aceasta, evident, nu infirmă valoarea şi interesul propriu al acestui tip de cercetări.

2.3.2. Se înţelege de la sine că nu suntem de acord cu criticile de principiu formulate în legătură cu teoria câmpurilor conceptuale. Astfel, după părerea noastră, nu este exact că câmpurile conceptuale ale lui Trier coincid cu *Sachgruppen*, „grupări de lucruri" despre care vorbesc alţi autori – cum crede F. Dornseiff22 – decât în măsura în care aşa-zisele „Sachgruppen" sunt de fapt grupuri semantice delimitate şi închegate lingvistic, adică tocmai „câmpuri conceptuale". La fel credem că şi alte critici, de altfel, binevoitoare, cum sunt cele ale lui W. von Wartburg şi S. Öhman, nu afectează aplicabilitatea teoriei din punct de vedere structural. W. Wartburg observă că „vaste sfere ale vieţii şi prin aceasta chiar ale limbii au limite confuze sau chiar n-au nici un fel de limite" şi că „organizarea generală a vocabularului uneia şi aceleiaşi limbi este foarte diferită la doi indivizi diferiţi"23. Acestea sunt obiecţii de care, fără îndoială, trebuie să se ţină seama, dar ele privesc mai degrabă postulatul organizării de ansamblu a lexicului. Şi, chiar în această privinţă, există două probleme foarte diferite care trebuie deosebite: cea a „lexicului global" al unei limbi istorice şi cea a „sistemului global al lexicului" unei limbi funcţionale. În ce priveşte prima problemă, avem a face, în realitate, cu mai multe sisteme lingvistice, cu mai multe „limbi" („limba populară", „limba familiară", „limba savantă", „limbi regionale" etc.) care în principiu trebuie luate în considerare separat (cf. 0.2.1.). Dacă aceste sisteme sunt şi mai numeroase în lexic decât în fonologie şi gramatică, aceasta înseamnă numai că descrierea lexicului va fi mai complicată şi, empiric, mai dificilă. De altfel, în ciuda diferenţelor de tot felul, există într-o „limbă comună" (şi foarte adesea chiar într-o limbă istorică) un număr suficient de opoziţii şi de sisteme parţiale aproape identice, un „fond lexical comun" care ar putea fi descris mai întâi. În ce priveşte a doua problemă, dacă chiar într-o limbă funcţională *unitară* există zone lexicale nestructurate sau cu o structurare laxă şi neprecisă, o semantică structurală le va prezenta ca atare. Structuralismul, aşa cum îl concepem noi, aspiră numai să corespundă cu funcţionarea reală a limbii şi să nu-i impună scheme preconcepute sau structuri „perfecte". De altfel, şi în fonologie şi în gramatică, se observă atât opoziţii stabilite clar, cât şi altele care nu se prezintă aşa, care nu sunt clare sau sunt în curs de a se modifica, excepţii, devieri etc.: acestea însă nu sunt dificultăţi de principiu pentru un structuralism raţional. Dar probabil că multe structuri care par „neprecise" nar fi aşa dacă s-ar face în fiecare caz deosebirea între „structură" şi „uzaj" sau între „sistem" şi „normă" a limbii, (cf. nota 21) şi dacă s-ar ţine seama de caracterul „inclusiv" al opoziţiilor lingvistice, adică de faptul că nu toţi termenii opoziţiilor au în mod necesar o determinare pozitivă (cf. 2.2.2.).

În ceea ce priveşte faptul observat de S. Öhman, şi anume acela că aprecierea subiectivă joacă un rol important în anumite domenii ale experienţei, de exemplu în cel al temperaturii24, acesta se referă la diversitatea părerilor relative la „lucruri" şi nu la semnificaţii lingvistice, ceva poate fi pentru un francez *froide*, pentru altul *chaude* sau *tičde*, dar aplicarea acestor termeni implică aceeaşi gradaţie a semnificaţiilor „froid" – „tičde" – „chaud" (ca valori ale limbii) şi nu putem deduce că *froid* înseamnă „chaud" pentru primul şi „froid" pentru al doilea.

Nu suntem de acord nici cu P. Guiraud care consideră teoria lui Trier ca „paralingvistică"25. Ne putem îndoi de exactitatea descrierilor istorice ale lui Trier26 şi putem să nu accceptam inferenţele sale de natură socio-culturală, dar nu ne putem îndoi de caracterul propriu-zis lingvistic al teoriei sale la nivelul identificării faptelor semantice şi a raporturilor lor (ceea ce adesea nu este cazul pentru alte teorii semantice).

2.3.3. Credem mai curând că teoria câmpurilor are nevoie de aprofundare şi de dezvoltare şi că, pentru aceasta, una din direcţii ar fi tocmai direcţia structurală. În acelaşi timp credem că teoria câmpurilor conceptuală trebuie să fie combinată cu doctrina funcţională a opoziţiilor lingvistice (care, de altfel, este conţinută în ea) şi că proba comutării

trebuie aplicată şi la raporturile lexicale, nu pentru identificarea unităţilor, care sunt date, ci pentru stabilirea trăsăturilor distinctive care le caracterizează, şi prin ele a opoziţiilor de conţinut în care funcţionează unităţile_ însele27. Numai prin existenţa opoziţiilor distinctive „configuraţia semantică" a unui câmp devine o adevărată „structură lingvistică". Trebuie deci să presupunem că fiecare câmp conceptual are un conţinut (o „valoare") unitară şi că acest conţinut este subîmpărţit prin opoziţii între termeni („cuvinte") în interiorul câmpului însuşi. Prin valoarea sa unitară, în schimb, un câmp se opune altor câmpuri tot aşa cum în fonologie vocalele se opun consoanelor şi în gramatică timpurile verbului, de pildă, se opun modurilor şi pronumele personale pronumelor demonstrative. Cu alte cuvinte, din punct de vedere practic, un câmp se stabileşte prin opoziţii simple între cuvinte şi se termina acolo unde o nouă opoziţie ar cere ca valoarea unitară a câmpului să devină trăsătură distinctivă, adică acolo unde nu cuvintele ca atare se mai opun între ele, ci câmpul în întregime devine termenul unei opoziţii de ordin superior, exact în acelaşi fel în care, în domeniul fonologiei, o vocală nu se opune individual fiecarei consoane, ci tuturor consoanelor laolaltă ca membri ai unui alt „sistem" (sau „paradigmă fonică"). Astfel, în cazul adjectivelor referitoare la vârstă în latină, câmpul respectiv înglobează seria *senex*, *uetus*, *iuuenis* etc., dar nu seria *magnus*, *grandis*, *paruus* etc., pentru că într-o opoziţie oarecare între termenii celor două serii, conţinutul „vârstă" devine trăsătură distinctivă şi se opune „dimensiunii". Dacă, prin urmare, *grandis* se foloseşte uneori pe cât se pare pentru vârstă (cf. nota 13), acesta este un caz de neutralizare între câmpul vârstei şi cel al dimensiunii, la fel cum în gramatică se constată neutralizări între categorii: în spaniolă, de pildă, folosirea subjonctivului după *cuando* pentru a exprima „viitorul" – *cuando vino* (ind.) / *cuando viene* (ind.) / *cuando venga* (subj.) – reprezintă o neutralizare între categoria timpului şi cea a modului.

2.4.1. Dacă se admite reducerea câmpurilor conceptuale la sisteme lexicale organizate şi delimitate prin opoziţii distinctive imediate, independent de orice relaţie „asociativă" , se observă că tipurile de opoziţii cu ajutorul cărora ele sunt organizate sunt foarte adesea identice cu tipurile deja cunoscute din fonologie. Astfel, în anumite câmpuri unidimensionale ca cel al exemplului german al lui Trier: *ungenügendmangelhaft* – *genügend* – *gut* – *sehr gut*28 sau cel al lui (*gelato*) – *freddo* – *tiepido* – *caldo* – (*bollente*) în italiană (unde conţinuturile unitare sunt, respectiv, „evaluarea adjectivă a activităţii şcolare" şi „evaluarea adjectivă a temperaturii"), opoziţiile sunt *graduale*: termenii lor corespund unor grade diferite ale aceleiaşi „calităţi". În câmpul numelor culorilor fundamentale în limbile romanice actuale, care sunt de asemeni unidimensionale, opoziţiile sunt echipolente, ceea ce înseamnă că termenii sunt echivalenţi din punct de vedere logic (în raport cu conţinutul comun „culoare") sau că fiecare culoare se opune tuturor celorlalte (într-adevăr, ordinea_ *roşu* – *portocaliu* – *galben* – *verde* etc. nu este lingvistică – ea aparţine ştiinţelor naturale – şi o anumită culoare, de pildă *cafeniu*, poate fi „fundamentală" din punct de vedere lingvistic şi să nu fie în fizică). În latină, dimpotrivă, câmpul culorilor era bidimensional şi opoziţiile erau, într-un sens, *echi-polente* (distincţia culorilor ca atare) şi, în alt sens, *privative* (un termen prezenta trăsătura distinctivă „prezenţa luminii", „luminozitate" care lipsea la celălalt):

Opoziţii privative

Opoziţii echipolente

$$\begin{cases} (-)\,\text{„albus“} \quad \text{„candidus“}\ (+) \\ (-)\,\text{„ater”} \quad \text{„niger“}\ (+) \end{cases}$$

În câmpul deja cercetat al adjectivelor referitoare la o vârstă, în latină, avem a face cu trei opoziţii privative:

1. „bătrân” / „nonbătrân”: (+) senex – uetus / iuuenis – nouellus – nouus (–);

2. ”pentru vârsta fiinţelor vii” / „nu pentru vârsta fiinţelor vii”

(+) senex – uetulus / uetus (–) şi

(+) iuuenis – nouellus / nouus (–);

3. „pentru vârsta persoanelor” / „nu pentru vârsta persoanelor”:

(+) senex / uetulus (–) şi (+) iuuenis / nouellus (–).

2.4.2. În alte câmpuri lexicale mai complexe, analogia cu tipurile de opoziţii fonologice pare mai greu de urmărit. Astfel, în câmpul pluridimensional al numelor de rudenie se pot stabili în franceză cinci opoziţii diferite:

a) de „gen” („masculin” / „feminin”): *pčre* / *mčre*, *oncle* / *tante* etc.;

b) de „tip de rudenie” („înrudire naturală” / „înrudire socială”): *pčre* / *beau-pčre*, *frčre* / *beau-frčre* etc;

c) de „linie” („linie directă” / „linie colaterală”): *pčre* / *frčre*;

d) de „direcţie” (faţă de linia directă: „ascendent” / „descendent”): *pčre* / *fils*, *oncle* / *neveu;*

e) de „grad” (numărul relaţiilor directe socotite pe linia directă sau pe cea colaterală; de exemplu: „primul grad” / „al doilea grad”): *pčre* / *grand-pčre*, *frčre* / *cousin*.

În alte limbi putem găsi în plus „linia paternă” opusă „liniei materne” (lat. *patruus / auunculus*, *amita / matertera*), „înrudirea socială” împărţită în „înrudirea prin alianţă” şi „înrudirea prin a doua căsătorie a unuia din părinţi” (germ. *Schwiegermutter / Stiefmutter*; cf. de altfel, în franceză semnificatele marcate „gendre”, „bru” faţă de semnificatele nemarcate „beau-fils”, „belle-fille”), sau opoziţiile de „relaţie de vârstă” („aîné” / „cadet”) etc. – toate acestea cu sincretisme uneori destul de complicate (astfel, în toate limbile romanice sincretismul între „înrudirea naturală” şi „înrudirea socială” în semnificatele „unchi” şi „mătuşă” în italiană şi în română, sincretismul între „linie directă” şi „linie colaterală” pentru al doilea grad al direcţiei ascendente: ital. *nipote*, rom. *nepot*[29]). Fără îndoială, unele din aceste opoziţii nu sunt direct asimilate cu opoziţiile fonologice. Totuşi, şi în acest caz, putem vorbi de opoziţii privative (a, b) şi de opoziţii graduale (e): opoziţiile, ca atare, nu par radical diferite, deşi structura globală a acestor câmpuri atât de complexe nu-şi găseşte paralelism în fonologie (dar s-ar putea găsi analogii gramaticale, de exemplu cu un sistem verbal[30]).

2.5. Putem deci considera ca identificat şi stabilit obiectul semanticii structurale diacronice: acesta este dezvoltarea istorică a „câmpurilor conceptuale” considerate ca *structuri lexicale de conţinut*. Şi, pentru că structură înseamnă înainte de toate opoziţie distinctivă, semantica structurală diacronică va avea de stabilit, de studiat şi, pe cât e posibil, de explicat (de motivat) menţinerea, apariţia, dispariţia şi modificarea, în cursul istoriei unei limbi, a opoziţiilor lexicale distinctive.

3.1. A doua problemă referitoare la semantica diacronică structurală este aceea a locului care îi revine faţă de celelalte discipline lexicologice (existente sau posibile) şi, mai ales, faţă de semantica tradiţională.

3.2. Şi aici apare o „chestiune prealabilă" încă de la început: ne putem întreba dacă semantica tradiţională nu are deja în vedere probleme referitoare la schimbări de structură ale conţinuturilor lexicale şi dacă, în acest caz, este într-adevăr necesară o disciplină structurală. De fapt, există două noţiuni ale semanticii tradiţionale care se interesează de asemenea probleme: e vorba de noţiunile de „extindere" („lărgire") şi de „restrângere" a sensului (cu variantele lor). Dar, acestea sunt noţiuni nestructurale (ele nu au nici un fel de legătură, nici explicită, nici implicită, cu noţiunea de opoziţie distinctivă) şi de aceea, ele se referă în fapt la termeni izolaţi şi nu la raporturi între termeni, la structuri semantice. De altfel, în semantica tradiţională este vorba întotdeauna de extindere şi restrângere a sensului *în legătură cu un semnificant* şi fără să se facă deosebirea între „semnificaţie" şi „desemnare", ceea ce face ca cele două noţiuni să fie foarte neprecise şi în fond, inutilizabile în ceea ce priveşte planul conţinutului ca atare.

Să cercetăm, din acest punct de vedere, noţiunea de extindere a sensului:

a) Din cauza nedistincţiei între „semnificaţie" şi „desemnare" (cf. 1.2.), foarte des se ia drept extindere a sensului „iradierea metaforică" a unui termen (cuvânt). Or, acesta este tocmai un caz unde, în principiu, nu poate fi vorba de extindere a sensului (a conţinutului), deoarece condiţia însăşi a întrebuinţării metaforice, ca atare, este menţinerea valorii în limbă a termenului folosit (astfel, din punctul de vedere al limbii, metafora ar fi o desemnare „eronată"). Chiar când este vorba de desemnări tradiţionale şi fixate (de pildă: *rădăcina unui dinte, rădăcina unui rău*), este tot un fapt de *normă* a limbii, care nu afectează cu nimic *structurile* semantice. Numai în momentul în care „metafora" nu mai este o metaforă avem de-a face cu o schimbare lingvistică propriu-zisă; dar, în acest caz, este vorba de un sens nou şi nu de o „extindere" a sensului primar.

b) Din cauza luării în considerare a extinderii de sens în legătură cu semnificanţii şi nu în legătură cu opoziţiile de conţinut, nu ne dăm seama de natura schimbărilor structurale. Astfel, putem considera ca „extinderi ale sensului" atât cazul fr. *tante* (lat. *amita*), cât şi cel al fr. *ętre* (lat. *esse*) şi cel al fr. *noir* (lat. *niger*) pentru că *tante* corespunde şi lat. *matertera*, *ętre* corespunde lat. *stare*, *iacere*, *sedere* (cf. *ętre debout*, *ętre couché, ętre assis*), şi *noir* corespunde şi lat. *ater*. Dar, din punctul de vedere al sistemului, aceste trei cazuri sunt foarte diferite.
În latină, *amita* („sora tatălui") şi *matertera* („sora mamei") erau, amândoi, termeni marcaţi pozitiv (nici unul dintre ei nu poate înlocui pe celălalt): prin urmare, în acest caz, din doi termeni marcaţi, unul singur a fost menţinut pentru întreaga zonă semantică a opoziţiei respective[31]. În cazul *ętre,* este adevărat că în franceza actuală – dată fiind dispariţia totală a formei din vechea fr. *ester* şi dispariţia practică a lui *gésir* şi *seoir* – acest verb corespunde şi verbelor latineşti *stare, iacere, sedere,* dar acestea erau verbe care deja în latină erau înlocuibile cu *esse*, pentru că acesta era termenul neutru (nemarcat) al opoziţiei în discuţie. Prin urmare, nu a existat o lărgire a semnificatului „ętre" faţă de „esse": pur şi simplu, termenii marcaţi au fost eliminaţi din zona semantică corespunzătoare:

latină franceza actuală

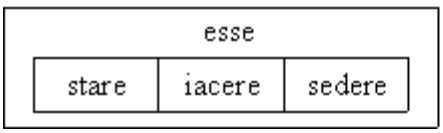

Dimpotrivă, dintr-un anumit punct de vedere, s-ar putea vorbi de o „restrângere de sens", întrucât, pentru existenţa şi pentru constatarea ei, se foloseşte în franceză *exister* şi *y avoir* (în latină *exsistere* însemna mai degrabă „a se prezenta, a apărea" şi „a se afla" nu era separat de semnificatul „esse"). Cât priveşte pe *niger* 31(„negru strălucitor") era tocmai termenul marcat al opoziţiei latine respective şi a eliminat termenul nemarcat *ater* „negru strălucitor" (cf. 4.3.3.).

c) Din acelaşi motiv nu ne dăm seama de extinderea sensului ca atare, dacă sunt înlocuiţi toţi semnificanţii unei opoziţii; aşa este cazul lui *blanc*, care corespunde lat. *albus* şi *candidus* sau al lui *bleu* care corespunde lat. *glaucus*, *caesius*, *cyaneus* (*caeruleus*).

Noţiunea de „extindere de sens" poate deci să nu implice nici o schimbare a conţinutului (a) iar atunci când o implică, ea priveşte rezultatul şi nu schimbarea structurală ca atare (b); în plus, ea nu înglobează anumite „extinderi de sens", ceea ce pare un paradox (c). *Mutatis mutandis* putem spune acelaşi lucru despre „restrângerea sensului". În realitate, numai o disciplină structurală poate da socoteală de schimbările în raporturile de conţinut, în măsura în care aceste raporturi sunt ele însele raporturi structurale. Pe de altă parte, noţiunile de „extindere" şi de „restrângere" a sensului pot dobândi şi ele un sens nou şi precis într-o semantică structurală (cf. 4.3.2.).

3.3.1. Pentru a fixa locul semanticii diacronice structurale printre disciplinele lexicologice şi pentru a stabili punctele de vedere care deosebesc şi caracterizează aceste discipline trebuie să ne referim la cele două planuri ale limbii şi la relaţiile lor reciproce:

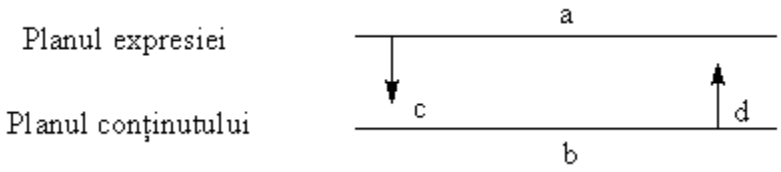

Problemele fonologiei sunt relativ mai simple faţă de cele ale lexicului şi prin faptul că ele nu privesc decât un singur plan: planul expresiei. În lexicologie, dimpotrivă – atât în sincronie, cât şi în diacronie – sunt posibile patru puncte de vedere aşa cum a arătat L. Weisgerber32 (ale cărui terminologie şi concluzii nu le urmăm totuşi în întregime) şi prin aceasta patru feluri de a pune problemele şi tot atâtea „discipline" lexicologice. Într-adevăr, putem:

1. lua în considerare, ca atare, planul expresiei lexicului, adică raporturile între semnificanţi (a) – ceea ce ar constitui punctul de vedere al unei *lexicologii a expresiei* (germ. *Wortformenlehre*);

2. lua în considerare ca atare, planul conţinutului lexicului, adică raporturile dintre semnificaţi (b) – punctul de vedere al *lexicologiei conţinutului* (*Wortinhaltslehre*);

3. lua în considerare raportul între cele două planuri plecând de la expresie (c) – punctul de vedere al unei discipline identificate adesea cu „semantica” pur şi simplu şi pe care am putea-o numi poate *semasiologie* (*Semasiologie*).

4. lua în considerare raportul dintre cele două planuri plecând de la conţinut (d) – punctul de vedere al *onomasologiei* (*Onomasiologie*)33.

În primele două cazuri nu e nevoie să ne referim la „celălalt plan” al lexicului decât pentru a identifica unităţile planului luat în considerare; în celelalte două cazuri, se are în vedere chiar raportul însuşi dintre cele două planuri; de pildă, ne punem întrebarea ce semnificate corespund unui semnificant dat, sau ce semnificanţi corespund unui semnificat dat (nu unui „lucru”, cum se spune adesea în onomasiologie, dat fiind că este vorba întotdeauna de organizarea lingvistică a experienţei şi nu de lucruri ca atare).

---

22 *Das Problem das Bedeutungswandels*, ZfdPh 63, 1938, p. 119-138 (mai ales p. 126 si urm.).

23 *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft* 2, Tübingen, 1962, p. 165 (aici facem trimiterea după traducerea franceză a primei ediţii, *Problčmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1946, p. 150).

24 *Wortinhalt und Weltbild*, Stockholm, 1951, p.83.

25 *La Sémantique*, Paris, 1955, p.75.

26 Cf. cu privire la acest subiect F. Scheidweiler, *Die Wortfeldtheorie*, „Z.f. deutsches Altertum” 79, 1942, p. 249-272 (şi articolul despre *kunst* şi *list* în aceeaşi revistă, 78, 1941, p. 62-87).

27 După părerea noastră e o greşeală să vrei să comuţi trăsăturile de semnificat ca „frate mai mare” şi „frate mai mic” în unitatea franceză *frčre* pentru a arăta că ea nu se schimbă (adică pentru a o identifica ca unitate de conţinut), pentru că trăsăturile „frate mai mare”, „frate mai mic” nu îi aparţin în nici un fel, nici măcar ca trăsături ale „substanţei” nedistinctive (asociative); cf. intervenţia noastră la al 8-lea Congres al lingviştilor, *Actes Oslo*, p. 698. De altfel, nu se ajunge la ideea unor astfel de comutări decât plecând de la alte limbi, în care aceste trăsături aparţin unităţilor date, ca trăsături distinctive, şi chiar dacă acest lucru ar fi posibil empiric, ar fi desigur inutil să vrei să comuţi în unităţile unei limbi toate elementele care ar putea fi distinctive în alte limbi.

28 cf. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931, p. 6-7.

29„Sincretismul” este suprimarea unei opoziţii în însuşi sistemul limbii (adică inexistenţa într-un sector dat al unei paradigme a unei opoziţii care există în alte sectoare ale aceleiaşi paradigme) şi nu trebuie confundat cu „neutralizarea”, care este suprimarea ocazională a unei opoziţii existente în sistem, într-o situaţie sau o poziţie dată.

30 De altfel, între structurile lexicale şi structurile fonologice există diferenţe mai radicale, de care ne vom ocupa în altă parte. Aici ne interesează în primul rând analogiile.

31 În realitate, schimbarea semantică a fost mai *importantă*, pentru ca opoziţia între „linia paternă" şi „linia maternă" a fost suprimată în întreg sistemul termenilor de înrudire şi pentru că *„tante"* se aplică în franceză şi „soţiilor unchilor" pentru care în latină nu erau termeni speciali.

32 *Die Bedeutungslehre – ein Irrweg der Sprachwissenschaft?,* GRM, 15, 1927, p. 161-183 (în special p. 182) şi *Vorschläge zur Methode und Terminologie der Wortforschung*, IF, 46, 1926, p. 305-325 (în special p. 318).

33 S. Ullmann, *The Principles of Semantics* 2, p. 161 critică această deosebire a lui Weisgerber, care i se pare prea complicată şi adesea inaplicabilă. Dar nu ne putem împiedica s-o acceptăm ca distincţie, întrucât e vorba foarte clar de patru puncte de vedere diferite. Ceea ce nu ne împiedică, bineînţeles, să combinăm aceste puncte de vedere ori de câte ori scopurile particulare ale cercetării lexicologice o cer, de pildă în etimologie sau în studiul etimologiei populare. Dar, ele nu trebuie combinate *înainte* de a le fi deosebit. De altfel, chiar în ceea ce priveşte etimologia, e cazul să deosebim etimologia expresiei şi etimologia conţinutului, al căror obiect poate fi deosebit radical (cf. 5.2.). Nu putem fi de acord nici cu părerea lui H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1952, p. 62, care consideră distincţiile lui Weisgerber ca o chestiune de terminologie; desigur Kronasser n-a putut vedea întreaga valoare teoretică şi practică (aşa cum o dovedeşte, de altfel întreaga sa carte, prin eclectismul ei adesea ambiguu).

3.3.2. Să reluăm în această privinţă exemplul deja dat al verbului *tuer*.

1. Mai întâi se pot studia raporturile lui *„tuer"* ca semnificant, cu alţi semnificanţi lexicali din franceză, şi în primul rând cu „familia" sa directă (*„tuer"* – *„tueur"* – *„tuerie"* – *„tue-mouche"* – *„ŕ tue-tęte"*, etc.) care este diferită, de exemplu de aceea a lui *„crier"* (*„crier"* – *„cri"* – *„crieur"* – *„criant"* – *„criard"* – *„criée"* – *„criailler"* – *„criaillerie"* etc.); i se poate examina structura în legătură cu structura altor semnificanţi ai lexicului francez; i se pot examina continuitatea şi schimbările în cursul istoriei (*„tutare"* > *„tuer"*) şi, de asemeni, schimbările din „familia" sa (materială): acestea sunt probleme ale unei *lexicologii a expresiei* sincronice şi diacronice. Dicţionarele de rime şi dicţionarele inverse sunt aplicaţii lexicografice ale aceleiaşi discipline.

2. O chestiune complet diferită este studierea raporturilor dintre semnificatul „crier" şi alţi semnificaţi, de pildă raporturile lui cu alte verbe şi expresii cu un conţinut apropiat: „assassiner", „assommer", „massacrer", „exécuter", „faire mourir", „mettre ŕ mort", „donner la mort" etc. (*paradigmatica conţinutului*), precum şi combinaţiile în discurs cu valori substantivale, adjectivale şi adverbiale determinate, cu excluderea altora: de exemplu, se spune „on tue le temps", dar nu „on le massacre", şi este greu să spui „le faire mourir", în timp ce „un livre est massacré" sau „assassiné", dar nu „tué" de o recenzie (*sintagmatica conţinutului*)34. Putem cerceta istoric schimbările acestor raporturi de conţinut atât paradigmatice, cât şi sintagmatice. Acestea sunt probleme ale unei *lexicologii a conţinutului*,

sincronice şi diacronice, referitor la care dicţionarele de sinonime şi de antonime sunt aplicaţii lexicografice uzuale.

3. La fel, o altă problemă este aceea de a studia raporturile dintre semnificantul „*tuer*” şi semnificaţii care îi corespund sau care îi corespundeau în franceză ca limbă istorică precum şi schimbările în aceste raporturi (de exemplu: „*tuer*” – „extinguere” " „*tuer*” – „occidere”). Acestea sunt probleme ale unei semasiologii sincronice şi diacronice. Studiul asociaţiilor şi al coliziunilor dintre semnificanţi ca condiţii ale schimbărilor în raporturile semasiologice (cum este cazul lui „traire” – „trahere” " „traire” " „mulgere”, din cauza coliziunii dintre „moudre” < „*mulgere*” şi „moudre” < „molere”) aparţine şi el acestei discipline ca şi o mare parte din lexicografia tradiţională.

4. În sfârşit, o problemă deosebită este şi aceea a examinării raporturilor dintre semnificatul „occidere” şi semnificanţii săi în franceza ca limbă istorică, şi schimbările acestor raporturi în cursul istoriei (de pildă „occidere” – „occire” " „occidere” – „tuer”: acestea sunt probleme ale unei *onomasiologii* sincronice şi diacronice. Acestei discipline îi aparţine şi studiul asociaţiilor semantice ca condiţii ale schimbărilor raporturilor onomasiologice (de exemplu cazul lui *grauis / leuis* " *greuis / leuis* sau cel al lui „*femier*” > „*fumier*” din cauza asociaţiei cu „*fumer*”) şi, din punct de vedere lexicografic, dicţionarele „ideologice” şi de „nomenclaturi” (chiar şi dicţionarele „prin imagini”)35.

În cadrul schiţat mai sus, *lexematica* sau *semantica structurală* corespunde nivelului structural sistematic al *lexicologiei conţinutului* din care face parte şi *lexicologia semantică asociativă* (care adoptă un alt punct de vedere privind raporturile între semnificaţi) precum şi, la alte nivele structurale, o *lexicologie semantică a normei* şi o *lexicologie semantică a discursului* (cuprinzând şi studiul preferinţelor şi al „constantelor” semantice ale scriitorilor).

3.4.1. Dintre cele patru posibilităţi enumerate mai sus, am urmărit până acum în cercetările istorice asupra lexicului – în afara lucrurilor inspirate din teoria aşa-numitelor *Begriffsfelder* – mai ales ultimele două, adesea alternând cele două puncte de vedere în cursul aceleiaşi cercetări. Înainte de toate, s-a pus întrebarea în ce fel semnificanţii îşi schimbă semnificatul – *Comment les mots changent de sens* este titlul unui articol celebru al lui Antoine Meillet36 – sau în ce fel semnificaţii („lucrurile”) îşi schimbă semnificantul („numele”) şi s-au examinat, alternativ cele două raporturi pentru cuvinte izolate sau chiar pentru grupuri de cuvinte „asociate”. Studiile lui J. Gilliéron, de exemplu, ca şi a doua parte a articolului lui J. Jud, *Problčmes de géographie linguistique romane*, RLiR, 1 (care se referă la soarta lat. *exstiguere* în limbile romanice) şi studiul bine cunoscut al lui V. Bertoldi, *Un ribelle nel regno dei fiori*, Geneva 1923, sunt lucrări clasice în această privinţă. Acelaşi mod de a pune problemele „semantice” este, în fond, cel al ultimelor trei tratate de semantică, cele mai importante din ultima vreme37.

Aceste două direcţii tradiţionale ale cercetării lexicologice – la care au contribuit mult geografia, lingvistica şi metoda „Wörter und Sachen” – pot permite stabilirea unor clase şi a unor tipuri generale de schimbări „semantice” (adică semasiologice şi onomasiologice), ceea ce la conferă un anumit aspect „sistematic”. Dar, în realitate, prin însăşi natura lor, ele aparţin mai degrabă unor monografii istorice asupra unor semnificanţi sau asupra unor semnificaţi izolaţi sau a unor studii privitoare la arhitectura limbii, de exemplu, varietatea „diatopică” a limbilor istorice („a dialectelor”) – domeniu în care, de altfel, au dat până acum rezultate din cele mai bune – şi nu studiului sistematic al lexicului unei limbi din punct de vedere sincronic sau diacronic, pentru că obiectul studiului n-ar fi lexicul ca sistem, şi aspectul lor sistematic are legătură cu clasificarea unor fapte particulare şi nu cu caracterul obiectului studiat. Într-adevăr, dat fiind că raporturile simple expresie – conţinut sunt deja

date în cuvinte şi că nu ar putea fi „studiate” (este suficient să le constatăm), se deschid două căi pentru acest gen de cercetări: sau cea a studiului schimbărilor istorice ale acestor raporturi ($E^1 – C^1$ " $E^1 – C^2$ sau, dimpotrivă, $E^1 – C^1$ " $E^2 – C^1$) sau cea a studiului raporturilor multiple între aceeaşi expresie şi mai multe conţinuturi sau între acelaşi conţinut şi mai multe expresii, în interiorul unei limbi istorice (de exemplu în „dialecte” diferite) sau ale unei familii istorice de limbi:

Dar este vorba totdeauna de un *raport simplu* (E – C) *repetat*, şi nu de un raport *multilateral* (între semnificanţi sau semnificaţi) în interiorul unui sistem lingvistic[38]. Desigur, dată fiind posibilitatea combinării punctelor de vedere (cf. nota 33) se întâmplă adesea că se pun aici probleme de determinare a conţinutului prin asociaţii de expresii sau invers, de determinare a expresiei prin asociaţii de conţinuturi, adică probleme care ar putea fi schematizate astfel:

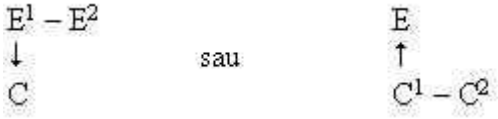

Dar, şi aici, raporturile simple E – C formează *obiectul* studiului, iar examinarea relaţiilor E – E sau C – C nu constituie decât *mijlocul*.

3.4.2. Dimpotrivă, studiul sistematic şi structural al lexicului este posibil în primele două direcţii de cercetare semnalate mai sus, întrucât ele vizează tocmai raporturile multilaterale între semnificanţi – în planul expresiei şi între semnificaţi – în planul conţinutului: aici raporturile E – E sau C – C formează obiectul studiului, iar constatarea raportului E – C nu constituie decât un mijloc.

Încercarea de faţă se ocupă în întregime tocmai de posibilitatea unui studiu sistematic şi structural al conţinutului cuvintelor. Dar ne va fi îngăduit să semnalăm, în trecere, că un astfel de studiu poate fi făcut şi în ceea ce priveşte expresia. De regulă, studiul expresiei lexicului e lăsat pe seama ştiinţelor fonetice, ceea ce până la un anumit punct este justificat. Totuşi este posibil să se adopte şi în acest domeniu, un punct de vedere strict lexical, stabilindu-se, de pildă, care sunt structurile semnificaţilor lexicali proprii şi caracteristice ale unei limbi date şi în ce mod s-au schimbat aceste structuri în cursul istoriei: există între altele „figuri” materiale ale cuvintelor caracteristice pentru fiecare limbă (pe care înşişi subiecţii vorbitori le recunosc cel mai adesea) şi există schimbări care afectează sistematic structura semnificanţilor lexicali. În sincronie, acesta este punctul de vedere adoptat, pentru germană, de P. Menzerath, în a sa *Architektonik des deutschen Wortschatzes*, Bonn, 1954, şi pe care acelaşi savant şi şcoala sa lau aplicat şi la alte limbi[39]. În diacronie, unde studiul sistematic al expresiei lexicului este abia la început, ar fi interesant să se examineze cum s-au modificat structurile semnificanţilor lexicali ai unei limbi în urma schimbărilor fonetice şi a istoriei zise „externă” (de exemplu sub influenţa unei limbi străine). Şi, atât în sincronie, cât şi în diacronie, ar fi folositor să se studieze sistematic structura domeniilor expresiei a cărei dezvoltare este condiţionată din punct de vedere lexical („formarea cuvintelor”). Astfel, reducerea semnificanţilor lexicali în urma schimbărilor

fonetice implică o lungime „normală” a cuvintelor franceze moştenite (una sau două silabe), aşa încât cea mai mare parte a cuvintelor franceze polisilabice, dacă nu sunt derivate, sunt prin însuşi acest fapt, de recunoscut ca latinisme sau împrumuturi. La fel, în ceea ce priveşte formarea cuvintelor, putem aminti „dubla articulare” (franceză şi latină) caracteristică derivării franceze, ca de exemplu, alternanţa bazelor de derivare de tipul „nuit-” ~ „noct-”, „fruit-” ~ „fruct-”:

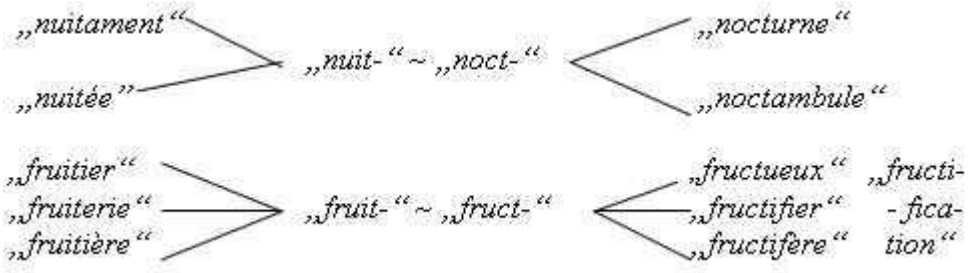

Atunci când derivarea este exclusiv pe bază de latină, ca, de pildă, în cazul lui *eau* (*acqueux*, *aquatique*, *aquifčre*, *aqueduc*) sau în cel al lui *oeuf* (*ové*, *ovifčre*, *ovipare*, *ovoďde*, *ovule*) s-ar ajunge din punct de vedere structural, la concluzia că în franceză există o temă *„ak- ~ akw- ~ akq*”, care înseamnă „apă” şi a cărei variantă izolată este /”o”/ („eau”) şi o temă „ov-”, „oeuf”, a cărei variantă izolată este /”oef”/ („oeuf”), ceea ce aparent ar fi paradoxal, dar care corespunde exact structurii materiale a lexicului francez.

3.5.1. Ne-am putea totuşi întreba dacă n-ar fi posibil să se stabilească structuri comune expresiei şi conţinutului sau, cel puţin, structuri paralele, astfel încât semantica tradiţională („semasiologie” şi „onomasiologie”) să devină ea însăşi structurală. În principiu, acest lucru nu este posibil. Întradevăr, cele două planuri ale limbajului sunt structurate diferit şi independent, fiecare în felul său. În virtutea principiului semnului lingvistic, cele două planuri sunt *solidare* (ele se prezintă împreună), dar în acelaşi timp, în virtutea nemotivării semnificantului, ele sunt *eterogene*, iar structuri opozitive pot exista numai cu termeni omogeni (sau de expresie, sau de conţinut). Pe de altă parte, cele două planuri pot fi structurate după aceleaşi principii, dar structurile lor nu sunt paralele (semnificanţii „bas” şi „pas”): de altfel, acest lucru ar fi imposibil dată fiind linearitatea semnificantului şi caracterul nelinear al semnificatului.

Există totuşi un alt tip de motivare, care nu este distins totdeauna de motivarea „naturală” (chiar Saussure, printr-o curioasă incoerenţă, vorbeşte de „semne parţial motivate”), deşi el este complet diferit. Este vorba de *motivarea analogică* prin care unor conţinuturi asemănătoare pot să le corespundă expresii asemănătoare40, adică e vorba de *regularitatea* materială a expresiei în raport cu conţinutul, sau, mai bine zis, de regularitatea raporturilor E – C. Tocmai aceasta se constată în gramatică. Dar, din acest punct de vedere, gramatica nu poate servi ca model pentru studiul lexicului. În gramatică există un maximum de motivare analogică („regularitate”) astfel încât, adesea – chiar fără a face greşeala de a identifica funcţiile morfematice cu „morfemele” ca elemente materiale –; putem cel puţin să atribuim o funcţie gramaticală determinantă unui segment determinant de expresie, deşi aceasta nu se întâmplă totdeauna şi deşi este necesar să deosebim paradigme materiale diferite şi „excepţii” în interiorul paradigmelor. În lexic, dimpotrivă, există un minimum de analogie. Regularitatea materială este deci o excepţie şi absenţa regularităţii constituie mai curând regula, ceea ce în sine nu înseamnă că lexicul este „mai puţin structurat” decât gramatica şi n-are nimic a face cu o neregularitate a relaţiilor de conţinut, tot aşa cum în gramatică neregularitatea materială ca atare nu afectează raporturile funcţiilor gramaticale.

În lexic, numai derivarea şi alte câteva aspecte ale „formării cuvintelor” sunt asemănătoare cu gramatica din acest punct de vedere, ceea ce face ca adesea elementele de derivare să fie considerate ca „morfeme”, deşi, funcţional, ele sunt foarte diferite de morfemele din gramatică.

3.5.2. În cazurile regularităţii materiale, fără îndoială dintr-un anumit punct de vedere, putem cerceta paralel expresia şi conţinutul. Astfel, în franceză, în cazul arborilor fructiferi ale căror nume sunt derivate în mod regulat de la nume de fructe, ceea ce face ca câmpul lexical al numelor de arbori să se împartă în două secţiuni bine delimitate – o secţiune a numelor secundare (pentru arborii fructiferi) şi o secţiune a numelor primare (pentru ceilalţi arbori):

pomme	*poire*	*cerise*	*figue*	‖	–	–	–	–
↓	↓	↓	↓	‖				
pommier	*poirier*	*cerisier*	*figuier*	‖	*chêne*	*hêtre*	*sapin*	*saule*

Ca şi în gramatică, raporturile analogice de acest tip permit să se observe „excepţii”. În italiană, de exemplu, numele fructelor se prezintă, în general (din punct de vedere strict sincronic), ca derivate feminine ale numelor de arbori fructiferi, care sunt în mod normal masculine (*melo – mela*, *pero – pera*, *ciliegio – ciliegia*, *prugno – prugna*, etc.), dar, există cazuri în care „regula” nu se aplică (*limone – limone*, *mandarino – mandarino*, cel mai adesea şi *arancio – arancio* etc.). Şi în germană întâlnim, pentru rudele prin alianţă, nume compuse cu *Schwieger-*, totuşi există *Schwager – Schwägerin*, şi nu **Schwiegerbruder – *Schwiegerschwester*.

Dar, chiar şi în cazuri similare, nu se studiază în realitate structuri „comune” sau „paralele” ale expresiei şi ale conţinutului, se constată doar regularitatea expresiei în raport cu conţinutul care trebuie să fie dat şi presupus de fiecare dată (altfel, n-am putea constata „excepţii”); adică, se stabileşte în fond un fapt de expresie. De altfel, acelaşi lucru se întâmplă în gramatică, unde în realitate se stabilesc structuri – regulate sau nu – ale expresiei în raport cu funcţiile (şi nu invers, cum se crede uneori).

3.5.3. În orice caz, paralelismul analogic este rar şi sporadic (imprevizibil) în restul lexicului. În sincronie nu ne surprinde că întâlnim lat. *frater* / *soror* alături de *filius* / *filia*, şi în ceea ce priveşte structura conţinutului, poate fi, în fond, indiferent dacă o opoziţie este material analogică sau nu este: opoziţia „neregulată” fr. *frčre* / *soeur* nu este prin aceasta, diferită de opoziţia „regulată” *hermano* / *hermana*[41]. Şi în diacronie nu ne putem baza pe paralelismul între expresie şi conţinut. Pe de o parte, în ceea ce priveşte raportul simplu expresie-conţinut, se constată, ca în gramatică, toate cazurile teoretic posibile: continuitate – continuitate (*oculus – oeil*), discontinuitate – continuitate (*occidere – tuer*), continuitate – discontinuitate (*albus – blanc*). Pe de altă parte, în ceea ce priveşte strict paralelismul analogic al structurii, nu este necesar, sau, cel puţin, „normal” ca unor schimbări analoge de conţinut să le corespundă schimbări materiale analoge, cum se întâmplă atât de des în gramatică. Cu alte cuvinte, schimbările lexicale nu sunt „regulate” din punct de vedere material. Astfel, toate limbile romanice au introdus o nouă opoziţie („mic” / „nonmic”) pentru primul termen al opoziţiei latine *puer – adulescens – vir* şi, în această situaţie, termenul afectat a dispărut peste tot, iar termenii care îi corespund (şi care, de altfel, n-au toţi aceeaşi vârstă) sunt diferiţi în diferite limbi. La fel, toate limbile romanice au introdus o restricţie a semnificatului în opoziţia *bos – uacca* prin reducerea termenului neutru *bos* (care în latină era masculin şi feminin) numai la masculin, dar aici termenul afectat n-a dispărut şi s-a păstrat peste tot. În toate limbile romanice s-au părăsit distincţiile între „veri pe linie

paternă” şi „veri pe linie maternă” şi între „veri – fii ai unchiului” şi „veri – fii ai mătuşii”, dar semnificanţii pentru semnificatul lărgit „văr în general” nu sunt aceiaşi peste tot: în fr., ital., („consobrinus primus”); în daco-rom., „verus” („consobrinus verus”). Toate limbile romanice au abandonat de asemeni distincţia „linie paternă” / „linie maternă” pentru unchi şi mătuşi iar, aici, pentru semnificaţii lărgiţi „unchi” şi „mătuşă”, franceza şi româna au păstrat pe „*avunculus*” şi „*amita*”, în timp ce ital., sp., şi port. au grecismele „*thius*” – „*thia*”, şi catalana are pe „*avunculus*” şi „*thia*”. În toate limbile romanice a dispărut distincţia între „negru nestrălucitor” şi „negru strălucitor”, şi între „alb nestrălucitor” şi „alb strălucitor”, dar pentru semnificatul lărgit „negru în general” toate limbile romanice păstrează termenul marcat al opoziţiei latine respective „niger” (afară de portugheza modernă care preferă pe „*preta*” lui „*negro*”), în timp ce pentru semnificatul lărgit „alb în general” limbile romanice occidentale (incluzând şi italiana) au germanismul „*blank*”, iar româna păstrează pe „albus”, termen nemarcat al opoziţiei latine *albus – candidus*. În toate aceste cazuri s-au produs schimbări ale conţinutului şi, mai mult încă, *aceleaşi schimbări*, pentru că structurarea semantică a limbilor romanice este aproape aceeaşi, dar structura materială este adesea foarte diferită:

latină	franceză	italiană	spaniolă	**portugheză**	catalană	română
puer	**enfant**	bambino	niño	menino	infant	copil
	garçon	ragazzo	hacho	rapaz	noy	băiat
bos	bœuf	bue	buey	boi	bou	bou
uacca	vache	vacca	vaca	vaca	vaca	vacă
patruelis amitinus (auunculus filius) consobrinus	cousin	cugino	primo	primo	cosí	văr
patruus aunculus	oncle	zio	tio	tio	oncle	unchi
amita matertera	tante	zia	tia	tia	tia	mătuşă
ater niger	noir	nero	negro	preto	negre	negru

albus candidus	blanc	bianco	blanco	branco	blanc	alb

Se observă, în toate aceste exemple, soluţii materiale diferite pentru cazuri analoge şi soluţii analoge pentru cazuri diferite, precum şi pentru aceleaşi cazuri, soluţii care coincid în diferite limbi romanice, şi altele care nu coincid. De altfel, aceeaşi „neregularitate" se observă în interiorul uneia şi aceleiaşi limbi. Astfel, pentru semnificatul „unchi în general" franceza a ales semnificantul „*auunculus*" („fratele mamei"); în schimb, pentru semnificatul „mătuşă în general", ea nu a ales semnificatul paralel „*matertera*" („sora mamei"), ci „*amita*" („sora tatălui"). Aceasta se întâmplă şi în română, unde, pe de altă parte, pentru semnificaţii „negru" şi „alb" au fost aleşi semnificanţii „niger" – „candidus" sau „ater" – „albus"; cf. şi catalana care are pe „*auunculus*" şi „*thia*".

De altfel, faptul structural cu adevărat important (şi specific „semantic") nu este aici înlocuirea semnificaţilor, foarte variată şi neregulată, ci reorganizarea aproape identică a conţinutului în diferite limbi romanice, ceea ce scapă de regulă unei semantici subordonate legăturii dintre semnificanţi şi semnificaţi42. Se vede prin aceasta, în acelaşi timp, că problemele lexematicii sunt complet diferite de problemele lexicologiei expresiei şi, de asemeni, de ale semanticii tradiţionale, care studiază variaţia raporturilor între expresia şi conţinutul lexicului.

---

34 Vom arăta în altă parte că „câmpurile semantice" ale lui W. Porzig (cf. cu privire la acest subiect articolul sau *Wesenhafte Bedeutungebeziehungen* „Beitrage zur Gesch. der d. Sprache u. Literatur", 58, 1934, p. 70-97 şi cartea sa *Das Wunder der Sprache* 2, Berna, 1957, p. 117-125) sunt deosebite radical de cele ale lui Trier. Acestea sunt paradigme ale lexicului: cele dintâi corespund în schimb unei *selecţii sintagmatice* între două paradigme diferite (de pildă, între un câmp substantival şi un câmp verbal); şi propriu-zis nu sunt „câmpuri". De altfel, Porzig el însuşi le numeşte, respectiv *parataktish* şi *syntaktisch* (*op. cit.*, p. 120, 125).

35. Pe lângă acestea mai există posibilitatea de a lua în considerare global semnul lexical (semnificant + semnificat) pentru anumite scopuri determinate, de exemplu pentru a-i stabili frecvenţa.

36 *Linguistique historique et linguistique générale*, I, tiraj nou, Paris, 1948, p. 230-271.

37 Cele două lucrări deja citate, ale lui Ullmann şi Kronasser, şi aceea a lui V. A. Zveghinţev, *Semasiologia*, Moscova, 1957.

38 De altfel, identitatea expresiei sau a conţinutului de care este vorba aici nu poate fi decât relativă, de vreme ce este vorba de semne care funcţionează în sisteme diferite.

39 Cu privire la acest subiect, vezi mai ales P. Menzerath şi W. Meyer-Eppler, *Sprachtypologische Untersuchungen* SL, 4, 1950, p. 54-93, şi P. Miron, *Recherches sur la typologie des langues romanes*, „VIII Congresso internazionale di studi romanzi; Atti", II, 2-3, Florenţa, 1960, p. 693-697.

40 „Asemănătoare”, natural, nu cu conţinuturile, ci cu alte expresii corespunzătoare unor conţinuturi analoge.

41 Desigur că aceasta nu este adevărată în toate privinţele: regularitatea materială poate fi foarte importantă din punct de vedere asociativ, atât pentru caracterizarea globală a câmpurilor lexicale, cât şi în domeniul tipologiei lingvistice. Germana este de exemplu, în această privinţă, foarte diferită de limbile romanice.

42 În lista „cuvintelor latine care nu şi-ar fi schimbat semnificaţia în trecerea lor la franceză”, stabilită de A. Darmesteter în mica sa carte bine cunoscută *La vie des mots*, ediţie nouă, Paris, 1950, p. 179-186, figurează, de exemplu; *amita*, *bos*, *ciuitas*, *facies*, *femina*, *filia*, *fluuius*, *homo*, *imperator*, *porcus*, *terra*, *galbinus*, *grandis*, *iuuenis*, *niger*, *nouus*, *uetus* etc. – cuvinte care în latină funcţionau toate în raporturi semantice diferite (uneori foarte diferite faţă de cele în care funcţionează cuvintele franceze corespunzătoare).

4.1. Putem socoti deci semantica diacronică structurală ca dublu justificată: prin raportul cu semantica tradiţională (imposibilitatea acesteia de a se ocupa de structurile conţinutului ca atare). Astfel, deci, se pot aborda cele trei probleme specifice de bază, adică:

a) problema delimitării schimbărilor semantice (4.2.);

b) aceea a tipurilor acestor schimbări (4.3.) şi

c) problema „regularităţii□ proprii a schimbărilor conţinutului.

4.2.1. Distincţia fundamentală a semanticii diacronice structurale – implicită deja în tot ceea ce precedă – este distincţia dintre schimbare lexicală nefuncţională (din punctul de vedere al conţinutului) şi schimbare lexicală funcţională (din acelaşi punct de vedere), pe care propunem să le numim respectiv *înlocuire* (schimbare semasiologică sau onomasiologică) şi *modificare* (schimbare semantică propriu zisă)43. E vorba de o deosebire radicală între două feluri de fapte total diferite: o „înlocuire” nu priveşte decât semnificantul (sau legătura semnificant – semnificat); o „modificare” priveşte dimpotrivă semnificatul ca atare. În cazul unei „înlocuiri□, în principiu, nu se întâmplă nimic în raporturile dintre conţinuturile lexicale; în cazul unei „modificări□ se schimbă tocmai aceste raporturi.

Fie eliminarea semnificantului „*ive*□ prin „*cavale*□ şi a acestuia prin „*jument*□ pentru semnificatul „femela calului□ („equa□): în graiurile franceze în care s-a produs acest fapt a avut loc o dublă „înlocuire□:

cheval	ive

cheval ive prima fază

#

cheval	avale

„cavale□ sau a doua fază

#

ch eval	ument

”jument□ a treia fază

Aici nu s-a produs nimic în raporturile de conţinut pentru că acestea nu au fost afectate de „schimbare□: în principiu, opoziţia tematică „cal□ / „femela calului□ („equus□ / „equa□) exprimată prin semnificanţii „cheval□ şi „jument□ este aceeaşi pe care o exprimau altă dată semnificanţii „cheval□ şi „ive□44. Prin urmare nu a avut loc o schimbare „semantică□ propriu-zisă: în ceea ce priveşte pe „chevale□ care este un „împrumut□, înlocuirea a fost o *schimbare onomasiologică* (în raport cu semnificatul „equa□ al cărui semnificant anterior era *„ive*□); în ceea ce priveşte pe *jument*, dat fiind că această formă exista deja în aceeaşi limbă funcţională, înlocuirea a fost o schimbare onomasiologică (pentru acelaşi semnificat „equa□) şi, în acelaşi timp, o *schimbare semasiologică* (pentru semnificantul „jument□ care însemna înainte „animal de povară□). În schimb, faptul că *chef* a fost eliminat de *tęte* dintr-o serie întreagă din vechile sale întrebuinţări constituie o „modificare□, deoarece s-au schimbat raporturile de conţinut: o zonă semantică unică „chef□ a fost împărţită în două zone diferite care se opun („chef□ şi „tęte□):

hef
ęte
hef

→

Deci, în acest caz, avem de a face cu o *schimbare semantică* adevărată şi proprie. Schimbarea semantică nu constă totuşi în faptul că semnificantul „tęte□ a trecut de la semnificatul „crâne□ la semnificatul „tęte□, ci în noua structurare semantică a vechiului conţinut „chef□, adică faptul că a apărut o nouă opoziţie în interiorul acestui conţinut, adică trecerea de la „chef□ la „chef□ / „tęte□. Trecerea lui „tęte□ de la semnificatul „crâne□ la semnificatul „tęte□ este în sine o „înlocuire□ şi ca atare avem a face cu o schimbare semasiologică în ceea ce priveşte semnificantul „tęte□, şi o schimbare onomasiologică în ceea priveşte semnificatul „tęte□ (sau mai bine zis accepţiile vechiului semnificat „chef□ corespunzătoare semnificatului actual „tęte□). Dar, semnificatul „tęte□ este tocmai o zonă a vechii valori „chef□: asta înseamnă că a fost o „înlocuire□ şi pentru o parte din această valoare. Prin urmare: o înlocuire ca atare nu implică o modificare semantică; dimpotrivă, o modificare implică totdeauna şi o înlocuire, cel puţin pentru zona semantică „modificată” (ceea ce pare că semnifică and din definiţia citată a lui St. Ullmann; cf. 1.3.3.). Cu alte cuvinte: o structură semantică se poate menţine în ciuda înlocuirilor semnificanţilor, dar contrariul nu este adevărat, pentru că o modificare a structurii semantice se reflectă întotdeauna şi în planul expresiei. Astfel, franceza şi româna au înlocuit semnificanţii latini pentru „pasăre□ şi „vrabie□ (*„auis*□ şi *„passer*□) respectiv prin „oiseau□ < *„auicellus*□ şi *„moineau*□, „pasăre□ < *„passer*□ şi „vrabie□ (împrumutat din slavă), în timp ce italiana a păstrat pe *„passer*□ > *„passero*□ şi a înlocuit pe „auis□ prin „uccello□ < *”auicellus□; dar, în ciuda acestor înlocuiri şi în ciuda diferenţelor în expresie, structura semantică respectivă este în aceste trei limbi aceeaşi ca în latină: în cele trei limbi există o unitate semantică „pasăre în general” căreia îi este subordonată o unitate „vrabie□:

latină	**franceză**	italiană	română
auis	oiseau	ucello	pasăre
p asser	m oineau	pa ssero	vr abie

Dimpotrivă spaniola şi portugheza au păstrat semnificantul latin „avis” (sp. port. *ave*) dar, în aceste două limbi structura semantică corespunzătoare a fost modificată, pentru că unitatea unică „pasăre în general” a fost împărţită în două unităţi: „pasăre nu mică” („ave”) şi „pasăre mică” (sp. „pájaro”, port. pássaro)45.

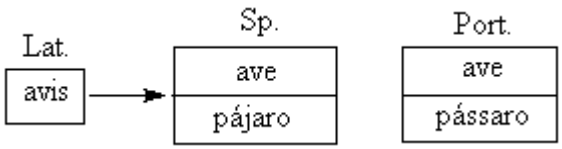

În acest caz, avem în acelaşi timp o înlocuire, ţinînd seama de faptul că pentru o parte din valoarea latină „avis” („avis parva”), spaniola şi portugheza au semnificaţii *„pájaro”*, *„pássaro”*46.

4.2.2. Astfel deci, structura conţinutului este aceea care determină raportul expresie-conţinut, ceea ce este natural, deoarece conţinutul este funcţia lingvistică şi expresia nu este decât mijlocul. Prin aceasta, înlocuirile semnificaţiilor pot fi indici utili în ceea ce priveşte modificările semantice (există *posibilitatea* ca ele să corespundă unor modificări), dar ei n-ar putea constitui dovada lor. Dimpotrivă, trebuie să clasificăm înlocuirile din punctul de vedere al conţinutului după cum corespund sau nu corespund unor modificări ale structurii semantice. În primul caz, semantica structurală se va găsi în faţa obiectului său propriu. În al doilea caz, ea se va limita să constate faptul că structura semantică nu s-a schimbat (ceea ce poate fi foarte important din punct de vedere istoric) şi va lăsa altor nivele (sau altor secţiuni) ale cercetării lexicologice sarcina de a justifica înlocuirile ca atare.

Putem vedea cum perspectiva istorică se schimbă dacă ne plasăm din punctul de vedere al structurii semantice şi dacă adoptăm criteriul conţinutului în interpretarea faptelor. În cazul lui *auis* şi *passer*, de exemplu, faptul că *„passer”* înseamnă în română „pasăre”, pe când în latină însemna „vrabie”, pierde din importanţă, pentru că nu afectează raporturile semantice respective. Pe de altă parte, în timp ce din punctul de vedere al înlocuirilor româna ar fi clasificată cu spaniola şi portugheza (deoarece îl are pe *„passer”* cu sensul de „pasăre”), din punctul de vedere al conţinutului, ea trebuie să fie clasificată cu franceza şi italiana. Mai mult: în timp ce din punctul de vedere al semnificanţilor, franceza româna şi italiana care au părăsit semnificantul „auis” ar fi idiomuri romanice „inovatoare”, iar spaniola şi portugheza ar fi „conservatoare”, din punctul de vedere al structurii semantice, putem spune, în acest caz, exact contrariul47.

4.3.1. În ceea ce priveşte clasificarea schimbărilor structurale (funcţionale) în domeniul lexicului, putem proceda din nou prin analogie cu fonologia şi gramatica. În aceste două domenii, o schimbare de structură sau funcţională este în principiu apariţia sau dispariţia unei trăsături distinctive, şi prin aceasta, apariţia sau dispariţia unei opoziţii (în fonologie „fonologizare” şi „defonologizare”)48. În primul caz, două variante ale unei unităţi funcţionale devin două unităţi diferite; în al doilea caz, dimpotrivă, două unităţi diferite sunt reduse la o singură unitate; adică:

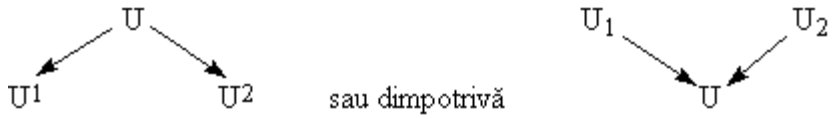

Astfel, (*k*) şi (*k´*) (*k* velar şi *k* palatal, de exemplu *k* din *caput* şi cel din *cicer*) erau în latină variante ale fonemului unic /k/: ele nu puteau să deosebească singure semnificanţi. Or, în majoritatea limbilor romanice, cele două variante au devenit, graţie apariţiei trăsăturii distinctive „articulare palatală", două foneme diferite, adică două unităţi funcţionale independente, care pot, deci, să formeze o opoziţie minimală între semnificanţi (de exemplu, ital. „*chi*" „care" / *ci* „pentru noi").

Domeniul gramatical (unde, natural, avem a face cu conţinutul de fiecare dată când se vorbeşte de o schimbare funcţională): în latină, conţinuturile „aorist" şi „perfect" erau variante contextuale ale unei valori unice a limbii, adică ceea ce numim „perfectul" latin: *scripsi* putea, după contexte, să corespundă grecescului ἔγραψα sau grecescului γέγραφα; or, în latina vulgară această valoare unică a fost împărţită în două unităţi funcţionale – o unitate „aorist" (*scripsi* – corespunzând pe atunci lui ἔγραψα) şi o unitate propriu-zisă de „perfect" (*habeo scriptum* – corespunzând lui γέγραφα), prin apariţia trăsăturii distinctive „rezultativ"49. Astfel s-a ajuns la:

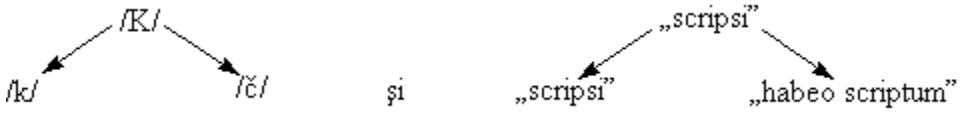

În ce priveşte al doilea caz, putem cita exemplul celor două foneme /ž/ şi /š/ din vechea spaniolă, care au fost reduse în spaniola modernă la un singur fonem /š/ devenit apoi /x/, prin dispariţia trăsăturii distinctive „sonoritate"; cf. vechea sp. /fižo/, /bašo/ (scrise *fijo, baxo)* > sp. mod. /*ixo*/, /*baxo*/ (scrise *hijo*, *bajo*), trecând printr-o fază /išo/, /bašo/. La fel, în domeniul gramaticii, conţinuturile „hic" şi „iste" care erau în latină două unităţi funcţionale diferite, au fost reduse, în anumite regiuni din Romania, la o singură unitate funcţională (independent de forma care o exprimă) prin dispariţia (în unitatea „iste") a trăsăturii distinctive „cu referire la persoana a doua a discursului"; astfel este cazul în v. fr. *cist.* Prin urmare a rezultat:

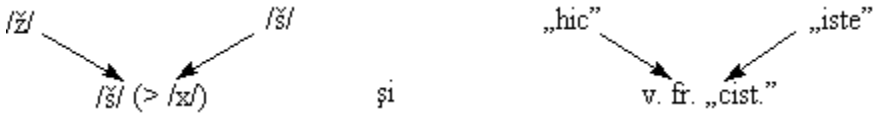

4.3.2 Ni se pare că este posibil să tratăm exact la fel schimbările de structură în domeniul lexical. Şi aici, o schimbare funcţională, adică o schimbare în domeniul semnificaţiilor, este în principiu apariţia sau dispariţia unei trăsături distinctive şi, deci, a unei opoziţii.

Astfel, în cazul înlocuirii lui *puer* prin două unităţi în diferite limbi romanice (cf. 3.5.3) şi în cazul lat. *auis* ŏ sp. *ave / pájaro,* port*. ave / pássaro*, avem de a face cu apariţia unei trăsături distinctive noi – care în ambele cazuri pare a fi trăsătura „mic" – şi, prin urmare, cu transformarea a două „variante" de conţinut în două unităţi funcţionale independente. Ceea ce numim „restricţie de sens" nu este propriu-zis decât apariţia unei trăsături şi, prin urmare, a unei opoziţii în interiorul unei unităţi de semnificat până atunci unice. E adevărat că, de regulă, nu se vorbeşte de „restricţie de semnificat" decât dacă se menţine vechiul

semnificant pentru unul din semnificaţii „restrânşi”. Dar, din punctul de vedere al structurii conţinutului, cazul lui „puer” ő „enfant” / „garçon”, „bambino” / „ragazzo” etc. (unde semnificantul *„puer*” a dispărut) nu este, în realitate, deosebit de cel al lui „auis” ő „ave” / „pájaro”, „ave” / „pássaro” (unde semnificantul *„auis*” s-a păstrat); cele două cazuri sunt exact la fel ca şi faptele extrase din fonologie şi din gramatică şi citate mai sus;

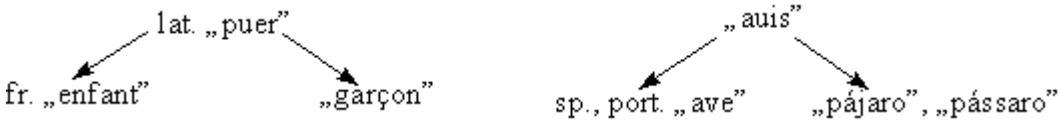

În cazul schimbării semantice lat. „ater” / „niger” ő fr. „noir”, it. „nero” etc. ca şi în cel din lat. „albus” / „candidus” ő rom. „alb”, fr. „blanc” etc. se constată, dimpotrivă, dispariţia unei trăsături distinctive („strălucitor”) şi prin urmare reducerea a două unităţi funcţionale la o singură unitate. La fel în cazurile lat. „patruus” / „auunculus” ő fr. „oncle”, it. „zio” etc. şi lat. „amita” / „matertera” ő fr. „tante”, it. „zia” etc. Ceea ce în mod tradiţional se numeşte „extindere de sens” este în fapt – în folosirea acceptabilă a acestei expresii – dispariţia unei trăsături distinctive şi, chiar prin aceasta, a opoziţiei sau a opoziţiilor respective: „sensul lărgit” este o unitate nouă de conţinut rezultând din fuziunea a două sau a mai multor unităţi anterioare. Şi aici, nu vorbim de „extindere de sens” decât dacă se menţine unul din semnificanţii vechi pentru semnificatul „lărgit”. Totuşi, din punctul de vedere al conţinutului ca atare, cazurile lui „albus” / „candidus” ő fr. „blanc”, „patruus” / „auunculus” ő it. „zio” etc. (unde nu s-a păstrat nici unul din semnificanţii vechi) sunt identice cu cazurile lui „ater” / „niger” ő fr. „noir”, „albus” / „candidus” ő rom. „alb”, „patruus” / „avunculus” ő fr. „oncle” etc. (unde se menţine un semnificat vechi), şi ele sunt analoge „fuziunilor” funcţionale bine cunoscute din fonologie şi din gramatică:

4.3.3 În primul tip de schimbare (formarea unei opoziţii noi), este vorba întotdeauna, în principiu, de apariţia unui termen dat. Astfel sp. *pájaro*, port. *pássaro* sunt termeni marcaţi faţă de *ave*. Termenul marcat poate totuşi deveni după aceea termenul neutru al opoziţiei; astfel pare a fi cazul lui *chef* – *chef* / *tęte*. Este de asemenea posibil ca termenul neutru al unei opoziţii să devină termen marcat (alături de un termen deja existent) şi ca locul său să rămână liber sau să trebuiască să fie ocupat de un nou termen. Aşa e cazul lat.

bo acca s	– fr.	boeuf vache	

(cf. 3.5.3) unde, pentru valoarea neutră, trebuie folosit „les bovins”.

În al doilea tip (dizolvarea unei opoziţii) putem încadra schimbările poziţiilor originare în raport cu natura funcţională a termenilor afectaţi şi tocmai aici se poate dovedi fructuoasă o examinare a raportului conţinut-expresie, din punctul de vedere al structurii semantice. În această direcţie trebuie deosebită o întreagă serie de posibilităţi:

a) Termenul nemarcat (neutru) al unei opoziţii „simple” (adică cu doi termeni) poate elimina termenul marcat; aşa este cazul lat. *albus / candidus* – rom. alb:

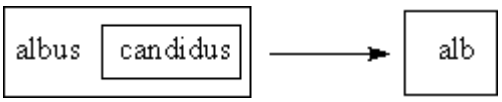

b) Termenul marcat al unei opoziţii simple poate elimina termenul nemarcat, ca în cazul lat. *ater / niger* – fr. *noir,* it. *nero* etc.[50]

c) Într-o opoziţie simplă cu termeni marcaţi, nonneutralizabilă (a cărei existenţă pare posibilă în domeniul lexicului) unul din cei doi termeni marcaţi îl poate elimina pe celălalt; acesta pare a fi cazul lat. *patruus* / *auunculus* ő fr. *Oncle,* rom. *unchi*; lat. *amita* / *matertera* ő fr. *tante*, rom. *mătuşă*.[51]

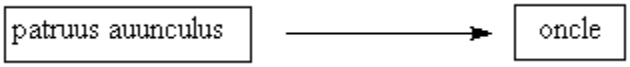

Aici apare o dificultate care ar trebui examinată mai îndeaproape: deoarece rezultatul, în cele trei cazuri precedente, este totdeauna valoarea „neutră", poate fi greu, chiar imposibil, să stabilim care a fost procesul schimbării semantice atunci când semnificantul corespunzător semnificatului „lărgit" este în întregime nou, de exemplu un împrumut dintr-o limbă străină (cf. totuşi 5.2).

d) Termenul nemarcat al unei opoziţii „complexe" (adică cu mai mulţi termeni) poate elimina unul din termenii marcaţi, ca în cazul schimbării opoziţiei din latină *homo / / uir / femina* în franceză şi în italiană. În acest caz, româna, spaniola şi portugheza au păstrat (ori au reconstituit) structura semantică din latină, totuşi cu diferenţe în normă şi, parţial, cu noi semnificanţi: rom. *om / / bărbat / femeie,* sp. *hombre / / varón / mujer*, port. *homen / / varão / mulher.* Dimpotrivă, în franceză şi în italiană, termenul nemarcat „homo" a eliminat termenul marcat „uir", astfel încât el înseamnă atât „om (în general)", cât şi „bărbat (în opoziţie cu femeie)", ceea ce am putea prezenta schematic astfel:

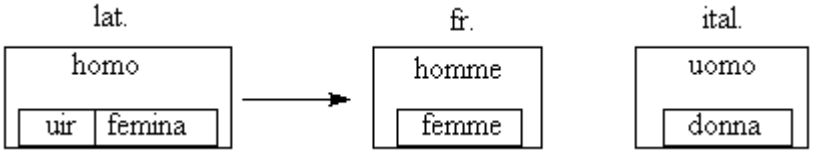

e) Termenul nemarcat al unei opoziţii complexe poate elimina toţi termenii

marcaţi, ca în cazul fr. ętre / / (v. fr. ester) / *gésir / *seoir (cf. 3.2). Acelaşi este cazul schimbării semantice lat. *consobrinus / / (auunculi filius) / amitinus / patruelis* – fr. *cousin,* it. *cugino* (cf. 3.5.3)[52].

f) Un termen marcat al unei opoziţii complexe poate elimina un alt termen marcat. Astfel, în franceza actuală şi în italiana din nord, termenii marcaţi *déjeuner* şi *colazione* ai opoziţiilor *repas* / / *déjeuner* / *dîner* / *souper* şi *pasto / / colazione / pranzo / cena* au luat şi locul termenilor marcaţi *dîner* şi *pranzo* (cu sensul de „masa de prânz"), împingându-i pe aceia în zona semantică a lui *souper*, resp. *cena*, astfel încât, pentru vechile valori „déjeuner" şi „colazione", se adaugă, la rigoare, determinările *petit* şi *prima*:

Fr. Ital.

repas				pasto		
déj euner	dîn er	so uper		***col azione***	***pr anzo***	

Ż Ż

déje uner (peti t)	dîn er	sou per	colazi one (prim a)	pra nzo	ce na
repas			pasto		

g) Un termen marcat al unei opoziţii complexe poate elimina pe toţi ceilalţi termeni marcaţi. Astfel, termenul marcat *stare* al opoziţiei din latină *esse / / stare / iacere / sedere* a eliminat în spaniolă şi în portugheză (în cursul unui lung proces), pe ceilalţi doi termeni marcaţi, astfel că în prezent corespunde singur valorilor din lat. *stare, iacere, sedere*[53], eventual cu determinările *de pie, echado, sentado; em pé, deitado, sentado:*

lat. sp.

				estar (de pie – echado - sentado)[54]
sta re	iac ere	sed ere		
>*esse*				ser

4.4.1. În sfârşit, în ceea ce priveşte problema regularităţii schimbării lexicale, mai întâi trebuie să amintim că, în domeniul lexicului – unde avem întotdeauna a face cu unităţi cu două feţe – ar putea exista în principiu două tipuri de regularitate: o regularitate materială (a semnificantului) şi o regularitate noţională (a semnificatului). Despre regularitatea materială am vorbit destul mai înainte (cf. 3.5.). Rămâne deci să punem problema regularităţii schimbării semantice propriu-zise, adică a restructurării laturii semnificate a lexicului, ceea ce iarăşi poate fi făcut prin analogie cu fonologia şi cu gramatica (şi anume cu schimbările funcţionale în aceste domenii, dat fiind că e vorba prin definiţie de o schimbare funcţională).

Din acest punct de vedere, trebuie să deosebim din nou două tipuri de regularitate. O schimbare funcţională (apariţia sau dispariţia unei trăsături distinctive) se poate reduce într-o unitate a sistemului şi, în acest caz, ea este „regulată” în sensul că este valabilă pentru fiecare întrebuinţare a unităţii afectate. O schimbare fonematică, de exemplu, este identică în principiu pentru toate cuvintele care conţin fonemul afectat. La fel, în gramatică, posibilitatea actualizării cu ajutorul articolului, o dată câştigată, este utilizabilă în principiu pentru toate apelativele, un nou tip verbal este valabil pentru toate verbele etc.[55]

Dar, o schimbare funcţională se poate de asemenea produce nu numai într-o singură unitate, ci în mai multe unităţi sau în toate cele care, în interiorul sistemului respectiv, se găsesc într-o situaţie analogă. Astfel, fonologizarea variantei palatale se produce în latină nu

numai pentru fonemul /k/, ci şi pentru celălalt fonem velar /g/ (*gula, genunculum* > ital. *gola, ginocchio*); şi desonorizarea, în spaniolă, se produce nu numai în cuplul fonematic /ž/ – /š/, ci şi în /z/ – /s/ (v. sp. *casa - passar*) şi în /dz/ – /ts/ (v. sp. *dezir - lienço*). La fel, în domeniul gramatical, alături de *scriptum habeo* apar şi *scriptum habebam, scriptum habeam, scriptum habuissem* etc.: noua posibilitate perifrastică este aplicată în întreg sistemul. Vom numi aceste două tipuri, sau aceste două direcţii ale regularităţii schimbării funcţionale, respectiv *regularitate* şi *sistematicitate*.

---

43 Această distincţie a fost deja formulată nu tehnic, dar cel puţin exact şi foarte sugestiv de J. Trier, *Über die Erforschung des menschenkundliche Wortschatzes* „Actes du quatričme Congrčs international de linguistes□, Copenhaga, 1938, p. 92-93.

44 Pentru a fi mai clar, am simplificat schemele opoziţiei: în realitate, *cheval* este termenul inclusiv („neutru□), astfel încât semnificatul „iapă□ ar trebui inclus în aria semantică a lui *cheval*.

45 Şi aici *ave* este termenul inclusiv. De altfel, la nivelul limbii, opoziţia este mult mai clară în portugheză decât în spaniolă.

46 Evident, şi pentru unitatea „passer" care se spune în spaniolă *„gorrion"*, *„pardal"* şi în portugheză „pardal" , „gorriăo", şi care în cele două limbi este subordonată unităţii „pájaro", „pássaro" („pasăre mică").

47Totuşi, nu în ce priveşte macedoromâna care are pe „pul" pentru un semnificat corespunzător sp. „pájoro", port. „pássaro", dar care nu are un termen unic corespunzător sp., port. *ave* sau pentru o „pasăre în general".

48 Ne limităm la ceste două tipuri căci, pentru moment, ni se pare îndoielnic că putem găsi în domeniul lexicului schimbări analoge „refonologizării" (sau „transfonologizării").

49 Probabil tocmai acest fapt îl făcea pe F. Diez, *Gramatik der romanischen sprachen*, III[4], Bonn 1877, pag. 278 notă, să considere „perfectul simplu" roman ca "înrudit" cu aoristul grec. În general, sistemul verbal romanic nu este asemănător celui grecesc pentru că este bazat, ca şi sistemul latin, pe opoziţia caracteristică între „actual" şi „inactual" („prezent"/ „imperfect"); dar influenţa greacă ni se pare neîndoielnică în ceea ce priveşte diferenţa de tipul „scripsi" – „habeo scriptum".

50 Procesul de înlocuire era, după cât se pare, deja în curs în latina clasică, căci *ater* este mult mai rar decât *niger*; totuşi acesta era termenul nemarcat, folosit pentru „negru în general, fără referire la lumină". Se spune, de exemplu, *alba et atra discernere non posse* (nu *candida et nigra*). Pentru *albus* şi *candidus* există mărturia lui Servius : *aliud est candidum esse, i.e. quadam nitenti luce perfusum, aliud album, quod pallori constat esse vicium*; cf. A. Ernout – A. Meillet, *Dictionnaire étimologique de la langue latine*, s.v. *albus* şi J. André, *Etude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris , 1949, p. 32-33. (Dar opoziţia din latină nu s-a păstrat în italiană, cum crede J. André: *albo şi candido* sunt în

italiană latinisme literare, iar distincţia „*albo, bianco pallido; candido, bianco, lucido*" pe care J. André o citează după N. Tommaseo, *Dizionario dei sinonimi,* este o distincţie latinizantă).

51Aici cei doi termeni ai fiecăreia din cele două opoziţii par a fi marcaţi în latină; *auunculus* (propriu „fratele mamei") se întâlneşte şi pentru „soţul lui *matertera*", dar nu pentru patruus; la fel, nu cunoaştem exemple de neutralizare între *amita* şi *matertera*.

52 Într-adevăr, *consobrinus* era deja în latina clasică termenul neutru al opoziţiei sale: pe lângă faptul că însemna în primul rând „fiul lui *matertera*", el se folosea adesea pentru „fiul lui *auunculus*" (valoare pentru care latina nu avea semnificant simplu) şi putea înlocui de asemenea termenii *amitinus* şi *patruelis.*

53 Termenii *yacer, jazer* sunt în spaniolă şi în portugheză aproape la fel de specializaţi ca *gésir* în franceză (de ex. sp. *aqui yace* – fr. *ci gît*), iar *sedere* s-a confundat ca formă sonoră în aceste limbi cu *esse.*

54 Nu am găsit exemple pentru alte cazuri teoretic posibile.

55 Cf. cu privire la acest subiect lucrarea noastră *Sincronia, diacronia e historia,* Montevideo, 1958, p. 52 şi urm. (mai ales p. 59).

4.4.2. Nu există îndoială că schimbarea semantică este „regulată" în sensul pe care l-am definit. Schimbarea semantică este evident „regulată" în sensul că este valabilă, în principiu, pentru orice întrebuinţare a cuvântului afectat, adică pentru toate frazele posibile care-l conţin. Fără îndoială, uneori se păstrează semnificaţii vechi în expresii împietrite, în ceea ce se menţine ca formulă, ca un fragment de „vorbire" inclus ca atare în tradiţia lingvistică (de ex. fr. *avoir voix au chapitre, n' ętre pas dans son assiette, faire quelque chose de son propre chef,* unde cuvintele *chapitre, assiette, chef* nu au semnificatul lor lexical actual); dar asta se constată ocazional şi pentru schimbările fonice şi gramaticale (cf. *n' en pouvoir mais*, unde forma *mais* nu are valoarea sa gramaticală actuală, sau construcţii ca *Hôtel-Dieu, docteur čs lettres, par trop* + adj.).

Problema se pune deci mai degrabă cu referire la „sistematicitatea" schimbării semantice. Conform definiţiei, schimbarea semantică ar fi sistematică dacă s-ar produce nu într-un singur cuvânt, ci în mai multe cuvinte sau în toate cuvintele, care, în sistemul respectiv se găsesc într-o situaţie analogă. Or, pentru fiecare cuvânt, ceea ce se constituie ca sistem imediat este „câmpul conceptual" (cf. 2.3.3.). Pentru ca o schimbare să fie sistematică, ea ar trebui, prin urmare, să se producă în toate cuvintele care într-un câmp conceptual determinat se găsesc într-o situaţie analogă, adică care intră în opoziţii analoge. Cu alte cuvinte, o trăsătură distinctivă ar trebui să apară sau să dispară într-un întreg câmp semantic.56

4.4.3. Acestea fiind admise, se constată că cel puţin anumite schimbări semantice sunt „sistematice" pentru că ele afectează câmpuri întregi şi nu numai opoziţii izolate. Astfel, în trecerea de la latină în romanica comună, distincţia dintre „nestrălucitor" / „strălucitor" dispare nu numai pentru valorile „negru" şi „alb", ci şi în tot sistemul numelor de culori, astfel încât un singur termen cu valoare neutră corespunde în fiecare caz în

romanică la doi sau trei termeni latini.57 Distincţia „linie masculină" – „linie feminină" în sistemul numelor de înrudire dispare în cursul aceluiaşi proces istoric, nu numai pentru *patruus / auunculus,* dar şi pentru *amita / matertera* şi încă pentru alţi termeni, în întregul câmp al acestor nume. La fel, diferenţa dintre „înrudire prin alianţă" şi „înrudirea apărută prin a doua căsătorie a unuia din părinţi" dispare în franceza modernă în întregul sistem al numelor de înrudire: ea nu mai există de mult timp pentru *beau-pčre, belle-mčre, beau-frčre, belle-soeur* (astfel fr. *beau-pčre* = germ. *Schwiegervater* şi *Stiefvater*, ital. *suocero* şi *patrigno*, sp. *suegro* şi *padrastro*) şi chiar *gendre* şi *bru* au în franceza vorbită o existenţă precară faţă de *beau-fils* şi *belle-fille;* de altfel „gendre" şi „bru" nu sunt decât termeni marcaţi (şi deci de care nu ne putem dispensa) în interiorul termenilor inclusivi *„beau-fils"* şi *„belle-fille"* („gendre" = germ. „Schwiegersohn", pe când „beau-fils" = germ. „Stiefsohn" şi „Schwiegersohn", ital. „figliastro" şi „genero"). Trăsătura distinctivă a determinării exacte a poziţiei unui corp în legătură cu suprafaţa pe care este plasat, dispare în spaniolă şi în portugheză, nu numai pentru semnificatul „stare", ci şi pentru semnificaţii „iacere", „sedere", astfel încât aceste trei unităţi de conţinut pot fi toate reduse la o valoare unică „estar" (cf. 4.3.3.). În structura latină *ire / venire* / / *portare – vehere,* trăsătura distinctivă care nu exista pentru *ire* şi *venire* („cu un vehicul") dispare şi în valoarea „porter" (*portare – vehere* Ž fr. *porter*, it. *portare,* sp. *llevar*, port. *levar*), în timp ce, de exemplu, limbile slave, care fac diferenţa în discuţie pentru „a merge" şi „a veni", o fac şi pentru „a purta" (duce) (astfel rus. *nesti-vezti*). Spaniola, portugheza, româna şi mai puţin clar franceza, prezintă, cum s-a văzut, pentru „porter" / „apporter" aceeaşi structură ca pentru „aller" / „venir" (cf. 2.2.4.).

Româna, care face pentru „aller" diferenţa între „fără punct final implicat" şi „cu punct final implicat" (*a merge / a se duce),* prezintă aceeaşi diferenţă pentru „porter" (*a purta / a se duce*); dacă se ţine seama şi de semnificaţii „venir" şi „apporter" se constată în română, în această privinţă, următoarele două structuri paralele:

a merge			a purta	
a se duce	a veni		a duce	a aduce

Diferenţa, absentă în română, între „pied" şi „jambe" (rom. *picior)* se şterge şi ea, până la un anumit punct, pentru „main" şi „bras" (*mână – braţ*): *mână* este într-adevăr, termenul general pentru „main" şi „bras", şi se zice curent în română de exemplu *fără o mână* „sans un bras". În structura *sacar – quitar / meter – poner* („*se saca* lo que se *mete* y *se quita* lo que se *pone*"), diferenţa dintre *sacar* şi *quitar* a dispărut în anumite regiuni din America de Sud (unde se zice de regulă *sacar* în amândouă cazurile), iar deosebirea dintre *meter* şi *poner* este, cel puţin, în curs de dispariţie (totuşi se foloseşte mai degrabă *poner* ca termen neutru al acestei ultime opoziţii, ceea ce arată o dată mai mult că schimbările de conţinut nu se potrivesc în mod necesar cu schimbările de expresie).

4.4.4. Dar exemplele contrare sunt tot atât de evidente şi poate tot atât de numeroase. Astfel, italiana a redus semnificaţii „porter" – „apporter" la o singură unitate *portare* (*apportare* aparţine limbii literare), dar n-a procedat la fel pentru „aller" şi „venir", astfel încât structura în chestiune este asimetrică: *andare / venire* / / *portare*. Pe de altă parte, în ciuda stabilităţii opoziţiei *andare / venire*, nu se simte nevoia în italiană să se facă o distincţie analogă pentru *portare*: acolo unde ar fi posibilă o confuzie, se foloseşte *prendere* pentru acţiunea care începe în afara spaţiului discursului (cf. sp. *voy a traer agua* – ital. *vado a prendere dell' acqua*). La fel, sincretismul între „linie directă" şi „linie colaterală" pentru al doilea grad de înrudire, care există în italiană şi în română pentru linia descendentă (it. *nipote*, rom. *nepot*) cu sensurile „petit fils" şi „neveu" nu se manifestă

pentru linia ascendentă, unde termenii s-au menţinut distincţi (it. *nonno – zio*, rom. *bunic – unchi*). E adevărat că în română, *moş*, care (alături de *unchi*) poate însemna „unchi" se întâlneşte de asemeni în graiuri regionale pentru „bunic"; dar suntem departe de un sincretism adevărat (mai degrabă e vorba de realizări, devenite tradiţionale, ale valorii generice de *moş* „persoană în vârstă de sex masculin"). Şi nimic nu pare să ameninţe, în italiană, opoziţia bine stabilită între „nonno" şi „zio". De asemeni, deosebirea care se face în fr., ital., sp., rom. pentru *(ma)dame / (ma)demoiselle, signora / signorina, señora / señorita, doamnă / domnişoară*, nu se face şi pentru *monsieur, signore, señor, domn*, şi nici una din aceste limbi nu face nimic pentru a restabili simetria sistemului (it. *signorino*, sp. *señorito*, rom. *domnişor* nu sunt termeni corelativi pentru *signorina, señorita, domnişoară*); numai portugheza opune simetric *sehnor / senhora*, folosind acest din urmă termen şi pentru fetele tinere nemăritate (în Portugalia, dar şi în Brazilia se întâlneşte *senhorita, senhorinha*). În alt sens, opoziţia din franceză *fils / fille* este complet asimetrică: chiar lăsând la o parte folosirea peiorativă a celui de al doilea termen al opoziţiei, acesta se opune şi lui *garçon*; în plus, termenul corelativ al lui *jeune fille* nu este nici **jeune fils*, nici **jeune garçon*, ci *jeune homme*. Un caz interesant din acest punct de vedere este, în fine, cel al adjectivelor referitoare la vârstă, deja luat în considerare mai înainte sub alte aspecte. În acest caz, româna a moştenit din latină un sistem cu patru termeni (semantici), în care numai distincţia secundară „pentru persoane" / „nu pentru persoane" a fost înlăturată (în raport cu latina clasică, atât pentru sensul „bătrân", cât şi pentru sensul „nonbătrân"[58]), astfel încât ea opune simetric „pentru fiinţe vii" (inclusiv plante) / „nu pentru fiinţe vii" – sau: „în legătură cu durata vieţii" / „fără legătură cu durata vieţii", în cele două secţiuni ale câmpului respectiv[59]:

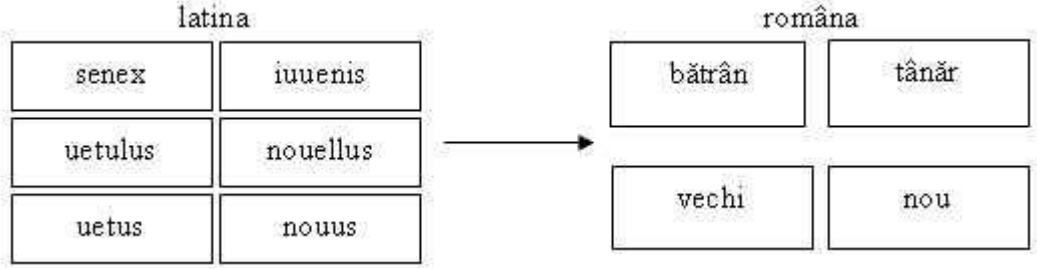

În schimb, italiana, spaniola şi portugheza au moştenit un sistem primar asimetric (aproape de tipul germ. *alt / jung / neu*), cu un singur termen pentru toată secţiunea „bătrân", dar cu distincţia „pentru fiinţe vii" / „nu pentru fiinţe vii" în secţiunea „nonbătrân". Portugheza modernă este singura limbă romanică care a redus coerent această secţiune la un singur termen general (port. „joven" / „novo" Ž „novo" = germ. „jung" şi „neu"); celelalte trei limbi nu au făcut nimic asemănător. Dimpotrivă, franceza chiar a stabilit în secţiunea „nonbătrân" – cu semnificaţii din latină, dar cu un alt criteriu semantic – o opoziţie cu trei termeni: *jeune / / nouveau / neuf* (opoziţie care n-a ajuns să se stabilească în italiană, spaniolă şi portugheză, unde *novello, novel* corespund astăzi mai degrabă unei accepţii „stilistice" a lui *nuovo, nuevo, novo*). De altfel, aceste patru limbi au refăcut în parte sistemul introducând în el distincţii secundare cu ajutorul unor termeni vechi şi mai recenţi, dar fără să ajungă la simetria între cele două secţiuni. Astfel, paralelismul între „bătrân" şi „nonbătrân" se manifestă în italiană, spaniolă şi portugheză prin opoziţia între *antiquus* (*antico, antiguo, antigo*) şi *nouus*, dar acesta nu este un paralelism perfect: în timp ce *antico* (*antiguo, antigo*) se opune direct lui *nouus* (şi nu lui *iuvenis*), *nouus* se opune lui *vecchio* (*viejo, velho*), nu numai lui *antiquus*. Pe de altă parte, alături de *nouus*, există şi *moderno, recente* (sp. *reciente*), *attuale* (sp., port. *actual*), care se opune lui *antiquus*. Şi, alături de *vecchio* (*viejo, velho*), există şi *anziano* (*anciano, ancião*), pentru „în vârstă", „aplicat oamenilor" (adică aproape cu valoarea lui *senex*) şi opus, prin aceasta, lui *iuuenis*

(*giovane, joven, jovem*); dar acest din urmă termen se opune în acelaşi timp lui „anziano” şi lui „vecchio”. Lăsând la o parte pe *novello, attuale* ca şi folosirea ca adjectiv a lui *ex-* (sau *gir*) şi alţi termeni mai mult sau mai puţin speciali sau literari (*annoso, vetusto* etc.) găsim în italiană aproximativ următoarea structură simetrică:

Astfel, e posibilă o întreagă serie de opoziţii directe: *antico / recente, antico / moderno, antico / nuovo, vecchio / nuovo, vecchio / giovane, anziano / giovane*. În spaniolă, există în plus şi *mozo*, ca corelativ al lui *anciano*, iar portugheza, unde *novo*, aşa cum am mai spus, include pe *jovem*, cunoaşte şi opoziţia *ancião / novo*, deşi îl are şi pe *moço* (corelativ „propriu” al lui *anciã*o[60]). Cât priveşte franceza, cu criterii semantice şi semnificanţi – în parte diferiţi de cei din alte limbi romanice (*„âgé”* este specific, şi *ancien* şi *nouveau* nu ocupă în sistemul ei aceeaşi poziţie ca termenii corespunzători din italiană, spaniolă şi portugheză) – ea a reflectat o structură, la prima vedere, mai coerentă: *ancien – nouveau, vieux – neuf, âgé – jeune*. Dar paralelismul nu este nici aici total: în timp ce distincţiile sunt foarte nete pentru secţiunea „nonbătrân”, ele sunt la fel pentru secţiunea „bătrân”, unde există opoziţii inclusive şi, prin urmare, neutralizări frecvente. Astfel, *ancien* nu se opune direct decât lui *nouveau*, dar *nouveau* (de această dată cu *neuf*) se opune şi lui *vieux; vieux* se opune şi lui *jeune*, în timp ce *âgé* se opune numai lui *jeune*. Pe de altă parte şi în franceză îl avem pe *antique, vetuste* etc. alături de *ancien*, ca şi pe *récent, modern, actuel* etc. în zona semantică a lui *nouveau*. În plus, *âgé* care este un termen marcat faţă de *vieux* („bătrân” + „pentru fiinţe vii”), funcţionează ca termen nemarcat al opoziţiei *âgé – jeune*, dacă există indicarea vârstei: de exemplu *âgé de deux ans*, ceea ce este imposibil în alte limbi romanice pentru „anziano” (şi, la fel, pentru „vecchio” aplicat la vârsta fiinţelor umane)[61].

4.4.5. Schimbarea semantică, *poate*, deci, să fie „sistematică”, şi este adesea, dar nu există nici o „necesitate” în această privinţă. Ca şi în domeniul fonic şi în gramatică, subiectele vorbitoare, în activitatea lor de construire neîncetată a limbii pot reface opoziţii izolate sau sisteme întregi, sistematizând într-un fel o anumită secţiune a unui câmp semantic şi în alt fel o altă secţiune: ei pot introduce distincţii particulare şi foarte subtile pentru anumite valori şi se pot mulţumi cu distincţii generice şi mai mult sau mai puţin aproximative pentru alte valori, în funcţie de intenţiile lor expresive şi de interesele lor distinctive, care, în principiu, sunt totdeauna libere.

5.1. Credem că o semantică diacronică structurală, constituită după liniile pe care am încercat să le trasăm, ar putea – independent de interesul pe care l-ar prezenta pentru ea însăşi – să se dovedească folositoare în multe privinţe, mai ales pentru etimologie, pentru studiul contactelor interlingvistice, pentru tipologia lingvistică şi pentru compararea limbilor.

5.2. În ceea ce priveşte etimologia, este cazul să se completeze etimologia tradiţională printr-o etimologie structurală de conţinut, asemănătoare aceleia care se face deja, în parte, pentru funcţiile gramaticale. Ecuaţii ca: lat. *niger* – fr. *noir*, it. *nero*, sp. *negro* etc.; lat. *homo* – fr. *homme*, it. *uomo*, sp. *hombre* etc.; lat. *auis* – sp., port. *ave*; lat. *passer* – sp. *pájaro*, port. *pássaro*, rom. *pasăre*; lat. *bos* – fr. *boeuf*, it. *bue* etc., pe care le găsim în dicţionarele noastre etimologice, sunt desigur exacte în ce priveşte semnificanţii, şi chiar – într-o anumită măsură – din punctul de vedere al raporturilor semnificanţi-semnificaţi, dar

ele sunt incomplete din punctul de vedere al conţinutului, pentru că nu precizează raporturile de conţinut în care termenii *niger, homo* etc., funcţionau în latină62, şi devin inexacte, de îndată ce le interpretăm ca echivalenţe semantice. Pe de altă parte, nu găsim nimic, sau aproape nimic, în etimologia tradiţională, cu privire la semnificaţii ai căror semnificanţi nu s-au păstrat: ce au devenit, de pildă, conţinuturi ca „vir" sau „puer"? Desigur, dicţionarele etimologice bune semnalează şi schimbările de semnificaţie (în raport cu semnificanţii), adică semnificaţii termenilor înlocuiţi de semnificanţi noi.

Dar, am dori ceva mai mult, şi, într-un anumit sens, altceva: am dori să se specifice pentru fiecare caz în ce opoziţii funcţionau cuvintele de bază în latină, ce opoziţii au fost menţinute (cu sau fără înlocuirea semnificanţilor), ce opoziţii au fost anulate şi ce opoziţii noi au fost create în cursul trecerii de la latină la romanica comună şi în fiecare din limbile romanice în particular; şi am dori mai ales ca în cercetarea etimologică să se plece şi de la semnificaţi, şi nu numai de la semnificanţi.

Din acest punct de vedere, istoria moştenirii lexicale latine în limbile romanice rămâne încă de făcut. E destul să ne amintim un singur exemplu: în cazul fr. *blanc* semnificantul poate fi germanic, dar din punctul de vedere al conţinutului, este important să constatăm că a existat aceeaşi „extensiune" a semnificatului ca şi în cazul lui *ater – niger*; pe de altă parte, prin semnificatul său germanic, acest semnificant trebuia să corespundă mai degrabă lui *candidus* decât lui *albus*, astfel încât, în ambele cazuri s-ar fi extins tocmai termenul marcat la întreaga zonă semantică a opoziţiei latine respective (româna, ca şi celelalte dialecte romanice care au păstrat pentru întreaga opoziţie termenul latin nemarcat *albus*, ar constitui excepţii, nu numai materiale, ci şi semantice).

5.3. În ceea ce priveşte studiul contactelor interlingvistice, ar fi important să se stabilească pentru fiecare „împrumut" dintr-o limbă străină:

1) dacă împrumutul se limitează la un semnificant adoptat pentru un semnificant deja existent (simplă înlocuire),

sau

2) dacă, cu ajutorul împrumutului, este introdusă o nouă opoziţie în limba luată în considerare, şi, în acest caz, dacă este vorba

a) de o opoziţie existentă în limba din care vine împrumutul (de exemplu: Care sunt opoziţiile lexicale engleze luate din vechea franceză? Care sunt opoziţiile lexicale române de origine slavă?),

sau

b) de o opoziţie care apare în limba care împrumută (adică dacă aceasta din urmă n-a împrumutat, în realitate, o distincţie, ci numai un semnificant străin ca să opereze cu aceasta o distincţie nouă care îi este proprie).

Astfel, nu putem concepe un semnificat „a scrie" care să existe într-o limbă fără să existe un semnificat „a citi", sau un semnificat „ara" („arare") fără un semnificat „plug" („aratrum"). Or, româna are pentru „a scrie" şi „a ara câmpul" semnificanţi latini (*„a scrie", „a ara"*), iar pentru „a citi" şi „plug" semnificanţi slavi (*„a citi", „plug"*): din acest singur fapt putem deduce că în aceste cazuri au existat simple înlocuiri materiale ale semnificaţilor deja

existenţi (de altfel, în al doilea caz, *„aratrum”* s-a păstrat în macedoromână, şi există urme şi în dacoromână). Dimpotrivă, într-un caz ca fr. *chef* > rom. *şef*, s-a adoptat tocmai opoziţia între *chef* şi *tęte* (rom. *şef / cap*). De altfel, o opoziţie poate fi împrumutată fără un împrumut material: în graiul nostru matern român din Moldova de nord, există ca unitate lexicală stabilită, perifraza *în faţă* („nu profund” în opoziţie cu *adânc*) al cărei material şi procedeu sunt perfect româneşti şi romanice; dar în acest caz distincţia însăşi este probabil de origine slavă, pentru că opoziţia lexicală „adânc / nonadânc” este uzuală în limbile slave (de pildă, croat. *dubak / plitak*, bulg. *dălbok / plităk* etc.), dar limbile romanice nu o cunosc. Se va observa că e vorba de fenomenul bine cunoscut al „calculului lingvistic”. Într-adevăr, studiul calculului lingvistic aparţine în întregime semanticii structurale. Şi pentru cazul 2b, fr. *bayadčre* are un sens nou faţă de etimonul său portughez, *bailadeira*, astfel încât unii portughezi folosesc astăzi *baiadera* cu noul semnificat francez, opunându-l lui *bailadeira*. În acest caz, ne vom întreba dacă o limbă a împrumutat o serie de opoziţii analoge sau, dacă, dimpotrivă, ea a creat un nou tip de opoziţii cu ajutorul unor forme împrumutate. Astfel, semnificaţii englezi *„beef”, „mutton”, „pork”, „veal”,* sunt de origine franceză, dar distincţiile *ox – beef, sheep – mutton, pig – pork, calf – veal* sunt total şi specific engleze. Cf. şi opoziţia nouă nelatină „material” / „nonmaterial”, pe care limbile romanice şi mai ales spaniola au stabilit-o într-o serie întreagă de cazuri cu ajutorul latinismelor lor (sp. *ancho – amplio, lleno – pleno, anchura – amplitud, derecho – directo, estrecho – estricto* etc.)63.

5.4. În domeniul tipologiei lingvistice, după părerea noastră, s-ar putea face importante deducţii cu privire la orientarea tipologică a diferitelor limbi observându-se ce procedee generale de diferenţiere semantică apar sau dispar în aceste limbi în cursul istoriei lor şi ţinându-se seama de seriile coerente de schimbări ale structurilor semantice care ar putea să dezvăluie în acestea direcţiile noi în analiza şi structurarea lingvistică a experienţei. Expresii ca „limbă concretă”, „limbă abstractă”, „limbă analitică”, „limbă sintetică”, ar putea câştiga, de pildă, un sens nou şi mai precis în legătură cu semantica structurală. Pe de altă parte, ar fi important să se stabilească, în această privinţă, în ce câmpuri semantice opoziţiile dispar – adică nu mai prezintă interes pentru subiecţii vorbitori – şi în care alte câmpuri s-au creat opoziţii noi – adică în legătură cu ce câmpuri subiecţii vorbitori manifestă cerinţa pentru distincţii mai subtile sau de un tip particular. Toate acestea, mai întâi din punct de vedere strict lingvistic, dar apoi şi în legătură cu condiţiile istorice şi culturale64.

5.5. În sfârşit, în ceea ce priveşte comparaţia limbilor bazându-ne pe semantica structurală, s-ar putea constata divergenţe şi convergenţe între limbi diferite, în ceea ce priveşte schimbările istorice ale structurilor semantice şi, pe această cale, diversitatea şi analogia criteriilor de analiză şi de structurare a experienţei. E neîndoielnic că, de pildă, limbile romanice şi limbile germanice, în ciuda marilor deosebiri care le separă, au creat adesea, mai ales în epoca modernă, criterii similare sau identice de structurare semantică şi că în această privinţă există, uneori, diferenţe mai profunde între limbile romanice şi latină decât între o limbă romanică şi o limbă germanică. Deşi e vorba de un caz care prezintă aspecte particulare, putem observa de exemplu, că analiza lingvistică actuală a culorilor este destul de asemănătoare în majoritatea limbilor europene, în timp ce în latină şi în greacă, ea se baza pe alte criterii. Dat fiind că termenii latini pentru culori dezvăluie, prin însăşi diversitatea lor, o restructurare tardivă (italică) a acestui câmp semantic – aceşti termeni sunt în fapt, dublete, uneori dialectale, din punct de vedere indo-european (astfel *giluus – galbinus, ruber – rufus – robus*) sau împrumuturi din greacă (*glaucus, cyaneus, pasinus*) ori n-au etimologie indo-europeană (*niger, uiridis*) şi ar putea fi elemente de substrat – se pare că latina a trecut de la un sistem de culori „european” la un sistem „mediteranean” în care se făcea deosebirea între „opac” şi „strălucitor” şi că limbile romanice au revenit la un sistem de tip „european” fără distincţia de luminozitate: nouă reelaborare semantică care ar justifica şi marea varietate materială a termenilor de culori în limbile romanice (faţă de germanică sau slavă, de exemplu).

56 Problema, evident nu se pune pentru câmpurile cu numai doi termeni (dacă există).

57 După părerea noastră ar trebui să se studieze din nou şi precis tocmai din acest punct de vedere pur lingvistic şi structural, întreaga problemă a numelor de culori în latină şi trecerea lor în romanica comună care a dat loc adesea la discuţii şi ipoteze foarte curioase.

58 Judecând după semnificanţi, ne-am putea gândi că latina clasa, în principiu, animalele şi plantele cu „lucrurile", pentru că *vetulus* şi *novellus* erau derivate din *uetus* şi *nouus*. Dar din punctul de vedere al conţinutului, opoziţia fundamentală era „fiinţe vii" / „lucruri" (sau, mai bine „viaţă" / „nonviaţă"), aşa cum o confirmă, între altele, dezvoltările romanice.

59 Ne referim la româna populară: româna literară cunoaşte şi „neologismele" *antic, recent, modern* etc.

60 Trebuie să mai semnalăm (de altfel) că sp. *antiguo* şi port. *antigo* implică vechimea mai puţin decât it. *antico: la antigüedad* a unui funcţionar spaniol corespunde lui *anzianitŕ* a unui italian (şi *ancienneté* a unui francez). La fel, întrebuinţarea lui *antiguo* cu valoarea it. *ex-* (sau *giŕ*), fr. *ancien* (de ex. *antiguo profesor* „fost profesor") este destul de curentă în spaniolă, deşi ea este reprobată de Academie.

61 Straka ne semnalează şi uzajul francez caracteristic *un vin nouveau – une eau-de-vie jeune*, pe care nu prea ştim să le explicăm. Dar motivarea trebuie să fie semantică, pentru că în germană există uzajul paralel *ein neuer Wein – ein junger Schnaps* şi pentru că în română întâlnim acelaşi lucru pentru adjectivele contrare: *un vin vechi – o ţuică bătrână*. Ţinând seama de faptul că italiana spune de asemeni *vino giovane*, dar cu o opoziţie clară faţă de *vino nuovo* (*vino nuovo* este vinul recent din acest an, în timp ce *vino giovane* este un vin care nu este vechi, dar poate avea câţiva ani), ne-am putea gândi la o explicaţie asemănătoare pentru exemplele franceze şi germane (cf. *vin nouveau / vin jeune*). Totuşi, aceasta nu este suficient pentru a explica situaţia din română (unde nu este vorba de o diferenţă de vârstă).

62 O excepţie notabilă în această privinţă este magnificul dicţionar al lui Ernout şi Meillet care semnalează adesea opoziţiile semantice ale cuvintelor latine (astfel pentru *ater – niger, albus – candidus, senex – uetus, iuuenis – nouus*). Dar acesta este tipul de dicţionar care nu poate urmări schimbările de structură semantică în cursul istoriei, cum ar fi posibil să se facă într-un dicţionar etimologic român.

63 Acelaşi lucru se poate spune despre distincţiile originale pe care le operează româna cu ajutorul dubletelor sale slave în cuvintele moştenite din latină; cf. în această privinţă A. Lombard, *Tradition latine et tradition slave. Le roumain, résultat de leur fusion*, The Classical Pattern of Modern Western Civilization: Language (= Acta Congressus Madvigliani V), Copenhaga, 1957, p. 118-119.

64 În legătură cu aceasta, vezi observaţiile făcute de Ch. Mohrmann, *Latin Vulgaire. Latin des chrétiens. Latin médieval*, Paris, 1955, p. 23 şi urm. asupra „creştinizării" semantice (prin influenţă greacă) a multor cuvinte latine (astfel *πίστις – fides*, *σάρξ – caro*, *πνεῦμα – spiritus*).

John Lyons

HIPONIMIE SI INCOMPATIBILITATE*

10.3.1. **Hiponimia.** Hiponimia şi incompatibilitatea sunt cele mai importante relaţii paradigmatice de sens care structurează vocabularul. Deşi sunt în mare masură interdependente, le vom discuta separat, pentru mai multă uşurintă.

Termenul de ,,hiponimie" nu face parte din fondul tradiţional al semanticianului, este o creaţie recentă, prin analogie cu ,,sinonimie" şi ,,antonimie". Deşi termenul este nou, noţiunea de ,,hiponimie" este destul de veche şi a fost demult recunoscută ca unul din principiile constitutive în organizarea vocabularului tuturor limbilor. Hiponimia a fost deseori numită ,,incluziune". De exemplu, se spune că ,,inţelesul" lui *stacojiu* este ,,inclus" în înţelesul lui *roşu*, înţelesul cuvântului *lalea* se spune că este ,,inclus" în ,,înţelesul" cuvântului *floare* ş.a.m.d.

Relaţia aceasta de ,,incluziune" a unui termen mai specific într-unul mai general a fost formalizată de unii semanticieni folosind logica claselor: clasa de entităţi la care se face referinţă prin cuvântul *floare* este mai largă şi include clasa de entităţi la care se face referinţă prin cuvântul *lalea*; clasa de entităţi care pot fi descrise corect ca fiind *stacojii* este inclusă în clasa de entităţi care sunt corect descrise ca *roşii* ş.a.m.d. Se va observa că această formulare a relaţiei de ,,incluziune" se sprijină pe noţiunea de referinţă (întrucât operează cu clase de ,,entităţi" care sunt denumite de unităţile lexicale). Unul din motivele pentru care preferăm să introducem noul termen tehnic ,,hiponimie" este pur şi simplu acela că termenul ,,incluziune" rămâne liber pentru teoria referinţei şi formalizarea ei in logica claselor. Am văzut deja că este de dorit să facem o distincţie între sens şi referinţă. Este important să înţelegem că hiponimia, ca relaţie de sens care se stabileşte între unităţile lexicale, se aplică termenilor referenţiali în exact acelaşi mod în care se aplică termenilor cu referinţă.

Un motiv mai important pentru a prefera să folosim un termen alternativ la ,,incluziune" este că acesta din urmă este oarecum ambiguu. Dintr-un punct de vedere, un termen mai general este mai ,,inclusiv" decât un termen mai specific – *floare* este mai inclusiv decât *lalea* – pentru că se referă la o clasă mai largă de lucruri. Dar, din alt punct de vedere, termenul specific este mai ,,inclusiv" – *lalea* este mai inclusiv decât *floare* – intrucât poartă mai multe ,,unităţi" informaţionale (,,biţi") mai mulţi ,,componenţi" semantici […]. Această diferenţă privind punctul de vedere din care se poate lua în considerare ,,incluziunea" corespunde în logica tradiţională şi în anumite teorii semantice diferenţei dintre *extensiunea* şi *intensiunea* termenului. Extensiunea unui termen este clasa de entităţi la care se referă termenul sau cărora li se poate aplica aceasta; intensiunea unui termen este mulţimea atributelor care caracterizează orice entitate căreia termenul i se aplică corect. Extensiunea şi intensiunea variază invers proporţional una faţă de cealaltă: cu cât extensiunea este mai mare, cu atât mai mică este intensiunea şi invers. De exemplu, extensiunea termenului *floare* este mai mare decât a termenului *lalea,* întrucât cel dintâi se referă la mai multe lucruri; pe de altă parte, intensiunea termenului *lalea* este mai mare decât aceea a termenului *floare*, intrucât caracterizarea sau definirea lalelelor trebuie să se refere la o mulţime mai largă de atribute decât cele care sunt suficiente pentru a caracteriza florile. Putem menţiona în treacăt că anumiţi semanticieni, îndeosebi Carnap, au încercat să

facă distincţia între ,,sens" şi ,,referinţă" în termenii distincţiei logice dintre intensiune şi extensiune. Noi am adoptat opinia că diferenţa dintre ,,sens" şi ,,referinţă" este de cu totul alt ordin […]. Confuzia se poate evita prin folosirea unui termen neutru, nemetaforic, cum este ,,hiponimia". Vom spune că *stacojiu, purpuriu, rubiniu* etc. sunt co-hiponomele lui *roşu*, iar *lalea, viorea* şi *trandafir* etc. sunt co-hiponimele termenului *floare*. Şi invers, vom spune ca *roşu* este termenul *supraordonat* faţă de hiponimele lui (termenul mai clar, cu bază greacă, ,,hiperonim" nu este, din punct de vedere acustic, în engleză, suficient de distinct de ,,hiponim").

Hiponimia poate fi definită ca o implicaţie unilaterală. (De exemplu, se va considera că *x este stacojiu* implică *x este roşu* dar, în general, reciproca implicaţiei nu este adevărată). În cazurile cele mai tipice, o propoziţie conţinând un termen supraordonat va implica fie (i) disjuncţia acelor propoziţii care conţin fiecare un alt membru al unei mulţimi de co-hiponime, fie (ii) o propoziţie în care co-hiponimele sunt ca şi semantic coordonate. Ambele posibilităţi pot fi ilustrate cu *Am cumpărat nişte flori*. Această propoziţie ar putea implica disjuncţia propoziţiilor: *Am cumpărat nişte lalele; Am cumpărat nişte trandafiri; Am cumpărat nişte viorele* etc. (Prin ,,disjuncţie" înţelegem în acest context alegerea unei alternative dintr-o mulţime: dacă p implică disjuncţia lui q, r şi s, atunci p implică sau q, sau r, sau s). Ar putea, de asemenea, implica o propoziţie de tipul *Am cumpărat nişte trandafiri şi nişte lalele* sau *Am cumpărat nişte viorele şi nişte lalele* etc. Natural, una din cele mai convenabile trăsături ale principiului hiponimiei este că el ne oferă posibilitatea de a fi mai generali sau mai specifici potrivit imprejurărilor. Ar fi complet inadecvat să spunem că *nişte flori* este imprecis sau impropriu (între ,,nişte trandafiri", ,,nişte lalele" etc., pe de o parte şi ,,nişte trandafiri şi nişte lalele", ,,un trandafir şi nişte lalele", pe de altă parte).

10.3.2. **Sinonimia ca hiponimie simetrică.** Deşi un termen supraordonat nu-şi implică, în general, hiponimele, este frecvent cazul în care contextul situaţional sau modificarea sintagmatică a termenului supraordonat fac ca acesta să aibă sensul unuia dintre hiponimele sale. Aceasta este sursa sinonimiei dependente de context […]. Şi ea ne sugerează posibilitatea definirii relaţiei de sinonimie ca hiponimie simetrică: dacă x este un hiponim al lui y şi y este, de asemenea, un hiponim al lui x (adică, dacă relaţia este bilaterală sau simetrică), atunci x şi y sunt sinonime. Folosindu-ne de distincţiile terminologice din teoria mulţimilor şi logica claselor, vom numi *implicaţie propriu-zisă* relaţia de implicaţie unilaterală sau asimetrică dintre *lalea* şi *floare.* Hiponimia este tranzitivă în sensul că, dacă relaţia este adevarată pentru a şi b şi, de asemenea, pentru b şi c, atunci este adevarată şi pentru a şi c. Sinonimia, ca un caz particular de hiponimie, are deci în plus proprietatea de a fi o relaţie simetrică (dacă este adevarată despre a şi b, este adevarată şi despre b şi a). Şi, din motive pur formale, poate fi definită şi ca reflexivă; orice unitate lexicală este substituibilă şi sinonimă cu ea însăşi în acelaşi context. (Aşadar, sinonimia este o relaţie de echivalenţă, în sensul matematic al termenului).

10.3.3. **Absenţa termenilor supraordonaţi.** Principala idee de subliniat privind relaţia de hiponimie este că în limbile naturale ea nu operează atât de cuprinzător şi sistematic ca în diferitele sisteme de taxonomii ştiinţifice (în botanică, zoologie etc.) Vocabularele limbilor naturale tind să aibă multe lacune, asimetrii şi nedeterminari. De exemplu, nu există în limba engleză un termen supraordonat, adjectival, care să aibă drept co-hiponimie toate cuvintele care denumesc culorile. (Logicienii citează frecvent ca exemplu de implicaţie analitică: *Dacă un obiect este roşu, atunci el este colorat.* Dar, această implicaţie nu este în general adevarată pentru toţi termenii care denumesc culori în utilizarea limbii. Astfel, adjectivul *colorat* contrastează cu *alb* în anumite contexte – în sortarea rufelor de spălat, în clasificarea indivizilor după rasă etc. – şi cu *transparent* în altele, de exemplu *în sticle se află lichid colorat* – ne-am putea întreba de asemenea, dacă

nu cumva *colorat* contrastează atât cu *alb*, cât şi cu *transparent,* în contexte de acest fel). În mod similar, nu există un adjectiv mai general faţă de care *pătrat* şi *rotund* să fie hiponime. Pe de altă parte, există multe cuvinte, îndeobşte considerate unitaţi lexicale, a căror sferă de aplicare este atât de generală, încât le-am putea foarte bine trata ca elemente gramaticale ,,suport", ,,vide" în analiza sintactică de adâncime: de exemplu, a veni, a merge, persoană, lucru, eveniment etc. La acest punct există un grad înalt de corespondenţă între sintaxă şi semantică […].

10.3.4. **Structura ierarhică a vocabularului**. Mulţi semanticieni au fost atraşi de posibilitatea de a descrie vocabularul unei limbi ca pe o clasificare ierarhică taxonomică, operând de la categoriile cele mai generale până la cele mai specifice. Am menţionat deja *Tezaurul lui Roget,* cea mai cunoscută încercare de a analiza vocabularul limbii engleze în acest mod şi vom reveni la problema structurii ierarhice a vocabularului în secţiunea dedicată principiilor componenţiale […].

Cel mai important factor în organizarea ierarhică a vocabularului prin intermediul relaţiei de hiponimie îl constituie structurile culturale în care operează limba respectivă, servind ca principal mijloc de comunicare. A devenit un truism faptul că termenii care se referă la artefacte nu pot fi definiţi decât în relaţie cu scopul sau funcţia normală a obiectelor la care se referă aceştia: de exemplu, *şcoală:*,,o clădire unde sunt educaţi copiii", *casă:* ,,o clădire unde locuiesc oamenii". Dar aceasta se poate spune despre vocabular în ansamblu, care nu este numai antropocentric (adică organizat conform cu interesele şi valorile general umane), ci şi ,,cultural determinat" (reflectând instituţiile specifice şi practicile diferitelor culturi). Parte din ceea ce am numit nonizomorfismul semantic al diferitelor culturi […] se explică prin faptul că limbile individuale variază considerabil privind extensiunea unor termeni aproximativ echivalenţi. Este adesea posibil să identificăm (în termenii sferelor lor de aplicare […]) hiponimele unui termen dintr-o limbă cu unităţi lexicale din altă limbă, fară a putea găsi un echivalent pentru termenul supraordonat. Pentru a ilustra acest fenomen, să considerăm cuvântul grec *dēmiourgós.*

Printre hiponimele lui *dēmiourgós* (care se traduce de obicei prin ,,meşteşugar", ,,artizan") găsim un mare număr de termeni, incluzând pe *tektōn, iatrós, aulētēs, skutotómos, kybernētēs.* Pentru fiecare din ele există în engleză sau în română un echivalent satisfăcător în scopul traducerii operelor autorilor clasici: ,,carpenter" / ,,dulgher", ,,tâmplar"; ,,doctor" / ,,doctor"; ,,flute-player" / ,,flautist"; ,,shoemaker" / ,,cizmar"; ,,helmsman" / ,,cârmaci". Dar, nu există în engleză sau în română un cuvânt care să fie supraordonat echivalenţelor de traducere ale cuvântului dēmiourgós, fără a fi, în acelaşi timp, supraordonat altor cuvinte care nu sunt echivalente de traducere ale lui dēmiourgós. Distincţia dintre arte, meşteşuguri (negustorie, profesiile legate de teologie, medicină, drept ş.a.m.d.) nu este pertinentă pentru sensul lui *dēmiourgós.* Oricine avea o ocupaţie recunoscută în cultura respectivă şi care cerea cunoştinţe specializate şi o (anumită) pregătire era un *dēmiourgós.* Înţelesul acestui cuvânt îl putem descrie numai prin intermediul hiponimelor sale şi al relaţiilor de sens pe care le are cu alte cuvinte din greacă (în particular cu verbul *epístasthai,* ,,know" / ,,a şti", ca rezultat al unei pregătiri). De fapt, traducerea multora din hiponimele lui se sprijină implicit pe decizia de a trata anumite clase de oameni şi activităţile lor ,,profesionale" ca fiind cultural echivalente. Identificăm sfera de aplicare a cuvântului românesc *doctor* cu a grecescului *iatrís,* în virtutea deciziei noastre de a considera echivalentă funcţia culturală sau socială a celor denumiţi prin aceste cuvinte, dar această decizie implică recunoaşterea faptului că multe dintre activităţile caracteristice unui ,,doctor" sau ,,iatris" sunt cultural determinate şi irelevante pentru ceea ce considerăm că este funcţia lor cultural invariantă. Orice traducere dintr-o limbă în alta implică decizii de acest gen. Din punct de vedere metodologic este corect principiul conform căruia sensul nu

rămâne invariant în traducere, aşa încât nu există sinonimie între cuvintele diferitelor limbi, ci numai un grad de echivalenţă mai mare sau mai mic în ceea ce priveşte ,,sfera de aplicare" a cuvintelor. Şi, în momentul de faţă, teoria semantică nu poate face altceva decât să apeleze la vorbitorul bilingv pentru a emite judecăţi intuitive de echivalenţă în aria ,,suprapunerii culturale" […].

10.3.5. **Incompatibilitatea.** Incompatibilitatea poate fi definită pe baza relaţiei de *contradicţie,* dintre propoziţii. Dacă o propoziţie S_1 neagă explicit sau implicit altă propoziţie S_2, atunci S_1 şi S_2 sunt contradictorii (S_1 şi S_2 sunt explicit contradictorii dacă S_1 neagă S_2 la nivel sintactic, altfel ele sunt implicit contradictorii […]). Dacă S_1 şi S_2 sunt propoziţii implicit contradictorii, cu structura de adâncime *comună* şi dacă ele diferă numai prin aceea că acolo unde una conţine unitatea lexicală x, cealaltă conţine unitatea lexicală y, atunci x şi y sunt incompatibile. Să luăm un exemplu simplu, familiar din domeniul termenilor pentru culori din limba română. Dacă cineva spune *Maria purta o pălărie roşie,* această propoziţie este înţeleasă ca negând implicit *Maria purta o pălărie verde (albastră, albă, galbenă* etc.). Şi înlocuirea lui *roşu* cu oricare din aceşti termeni va fi interpretată la fel, ea negând implicit *Maria purta o pălărie roşie.* De aceea, termenii formează un grup de unitaţi lexicale incompatibile.

Aceste fapte sunt destul de clare. Ceea ce nu a fost foarte clar până acum pentru semanticieni este că incompatibilitatea unităţilor *roşu, verde* etc. nu este o consecinţă secundară a sensului pe care îl are fiecare termen în parte (cum s-ar spune în mod independent), ci este în mod necesar implicată în învaţarea şi cunoaşterea sensului fiecărui termen din grup. După cum am văzut deja, termenii pentru culori consideraţi împreună epuizează un continuu referenţial, iar învaţarea locului unde se stabilesc liniile de demarcaţie ale unui termen, să zicem *albastru* pe acest continuu, depinde recunoaşterea faptului că de cealaltă parte a graniţelor se află culoarea ,,nonalbastru" […]. În principiu, s-ar putea concepe învăţarea referinţei uneia dintre culori, fără cunoaşterea unităţilor care se referă la zonele de pe continuu aflate dincolo de graniţele termenului ,,albastru" (adică fără contrastarea implicită a termenilor *albastru* şi *nu…albastru).* Ne-am putea imagina o limbă învăţată intr-un mediu care nu oferă exemple de culori în toate ,,punctele" continuului, dar, în practică, este de presupus că referinţa şi sensul celor mai obişnuiţi termeni pentru culori se învaţă mai mult sau mai puţin simultan, cu o permanentă ajustare a graniţelor, până când ele aproximează norma comunităţii lingvistice respective. Diferenţierea lexicală ulterioară este apoi posibilă pe baza hiponimiei, *roşu* fiind subîmpărţit în *purpuriu, stacojiu* ş.a.m.d. Dar diferenţierea ulterioară variază considerabil la vorbitorii individuali. Cei care în virtutea profesiei sau interesului lor, trebuie să facă distincţii de culoare mai numeroase vor dezvolta o foarte bogată terminologie a culorilor. Dar vor face aceasta după ce şi-au însuşit, în ansamblu, distincţiile ,,brute" caracteristice vocabularului nespecializat al comunitaţii.

10.3.6. **Incompatibilitate şi diferenţă de sens.** Incompatibilitatea nu se confundă cu simpla diferenţă de sens. Aceasta este foarte evidentă în cazul incompatibilităţii co-hiponimelor unui termen supraordonat, care sunt diferite în interiorul unei dimensiuni de similaritate a sensului. De exemplu, *purpuriu* şi *moale* sunt diferite ca sens, dar nu şi incompatibile: ambele adjective pot fi aplicate aceluiaşi obiect fără contradicţie. Pe de altă parte, *purpuriu* şi *stacojiu* sunt similare ca sens (similaritatea lor fiind exprimabilă ca hiponimie faţă de *roşu*), dar incompatibile. Termenii incompatibili de ,,nivel superior" *roşu, verde, albastru* sunt şi ei asemănători ca sens fără a exista însă un termen adjectival supraordonat pentru aceste co-hiponime.

Distincţia între incompatibilitate şi diferenţa de sens este mai puţin clară în alte situaţii: mai ales în cazul cuvintelor care denumesc ,,obiecte" fizice (,,naturale" sau

confecţionate). Cuvintele *masă* şi *scaun* sunt incompatibile (vom neglija complicaţiile teoretice neinteresante introduse de mobilele cu funcţie dublă), dar am fi inclinaţi să spunem, fără indoială corect, că sensul unuia s-ar putea învăţa independent de sensul celuilalt. Desigur, n-am vrea să spunem că cineva cunoaşte înţelesul cuvântului *masă*, dacă îl foloseşte pentru a se referi la obiecte pe care alţi vorbitori ai limbii române le descriu ca ,,scaune". Problema este dacă există cumva vreo ,,dimensiune" de asemănare antecedentă distincţiei care să preceadă deosebirea dintre cei doi termeni incompatibili. Aceeaşi întrebare poate fi pusă în legătură cu cuvintele *uşă* şi *fereastră*. În cazul cuvintelor *masă* şi *scaun* există termenul supraordonat *mobilă*; nu există nici un astfel de termen care să reunească cuvintele *uşă şi fereastră.* Dar existenţa sau inexistenţa unui termen supraordonat pare să nu aibă mare importanţă în acest caz. Dar atunci când ne referim la perechi de cuvinte ca *scaun* şi *vacă* (sau sute de alte unităţi lexicale – pentru a folosi exemplul lui Lewis Carroll, *shoe / pantof, ship / corabie, sealingwax / ceară roşie de sigiliu* sau *cabbage / varză* şi *king / rege*), care, din punct de vedere semantic nu au altceva în comun decât faptul că denotă entităţi fizice, nu are nici un rost să deosebim între incompatibilitate şi diferenţa de sens. Relaţia de incompatibilitate are o importanţă crucială în cazul ansamblului de unităţi lexicale care structurează un continuu (atât pentru învăţarea, cât şi pentru intrebuinţarea limbii). Şi ar fi greşit să credem că distincţia dintre incompatibilitate şi simpla diferenţa de sens nu se aplică deloc clasificării lexicale a cuvintelor care denumesc persoane, animale şi obiecte fizice. Să ne gândim doar la *arbore, arbust, tufiş* etc. pentru a vedea că distincţia este importantă şi în acest domeniu.

Trebuie facută o ultimă distincţie între hiponimie şi incompatibilitate. Am accentuat în repetate rânduri asupra principiului conform căruia distincţiile semantice pot fi făcute fie paradigmatic, fie sintagmatic. Pentru a mai da un exemplu, limba română distinge paradigmatic între *frate* şi *soră*, în timp ce limba turcă nu face această distincţie: cuvântul *kardeş* este nemarcat privind distincţia de sex, dar poate fi marcat prin modificarea sintagmatică, dacă vrem să precizăm sexul persoanei la care se face referirea: *kızkardeş* ,,soră" (,,frate-fată", cum am spune). Alte limbi fac o distincţie paradigmatică între ,,fiul cel mai vârstnic", ,,fiul mai tânăr" etc.

---

* Subcapitol din volumul *Introducere în lingvistica teoretică,* 1968, trad. rom. de Alexandra Cornilescu, Ioana Ştefănescu, 1995, p. 507-514.

VII. MORFOLOGIA

Sorin STATI

MORFOLOGIA STRUCTURALĂ*

Fonemele sunt unităţi care, prin substituirea lor mutuală, produc diferenţe de înţeles. Dar fonemele, deşi ajută la diferenţierea sensurilor, nu au sens propriu: *d* e un fonem diferit de *z*, deoarece *cad* înseamnă altceva decât *caz,* dar despre *d* şi *z* nu se poate

spune că înseamnă ceva. Cea mai mică unitate purtătoare de sens este **morfemul.** Descoperirea morfemelor unei limbi se face, în lingvistica structurală, după procedee destul de diferite de la o şcoală la alta. Ele pot fi reduse la două tipuri principale, după cum apelează sau nu la criteriul sensului.

Pe baza criteriului semantic, o formă ca *paturile* se analizează în trei morfeme: *pat* (care înseamnă un anumit fel de mobilă) + *uri* (cu sensul de ,,plural") + *le* (cu sensul articolului hotărât), iar in *lucrătorului* deosebim morfemul *lucr,* urmat de *ător* (,,persoană care face o acţiune") + *ul* (cu sensul de articol hotărât) + *ui* (cu sens de dativ sau de genitiv). E clar că nici *pat*, nici *uri, le, lucr, ător, ul*, sau *ui* nu se pot descompune aici în unităţi mai mici care să aibă un sens determinat.

În şcoala descriptivistă, un număr de cercetători preconizează segmentarea enunţului în morfeme fără a se ţine seama de înţeles, cf. [8, 14, 19]. Pentru aceasta se recurge la noţiunea de **distribuţie**, definită ca totalitate a contextelor în care poate apărea o unitate a limbii. De pildă, *atom* poate apărea în contextele *ul, ului, i, ii, ilor,* iar *cas* in contextele *a, ei, e, ele, elor.*

Rostind de mai multe ori *atom*, obţinem realizări fonetice diferite. Utilizarea criteriului semantic va recunoaşte aici o serie de variante ale aceluiaşi morfem, deoarece sensul a rămas constant. Renunţând la acest criteriu şi înlocuindu-l cu distribuţia, vom spune că diferitele realizări fonetice ale lui *atom* aparţin aceluiaşi morfem, pentru că au o distribuţie identică: toate pot apărea în contextele *ul, ului, i, ii, ilor.* Câteodată se ivesc însă situaţii mai complicate.

Comparând segmentele sonore *învăţ, înveţ* şi *învaţ*, se vede ca au o distribuţie diferită: *învăţ* poate apărea în contextele *ăm, aţi, am, asem* etc. (unde *înveţ* şi *învaţ* nu sunt admise), *înveţ* se întâlneşte în contextul *i* (care nu admite pe *învăţ* şi *învaţ)*, iar *învaţ* apare în contextul *ă* (din care celelalte două forme discutate sunt excluse). Două sau mai multe segmente sonore care apar, fiecare, în contexte din care celălalt este (celelalte sunt) exclus(e) se află în distribuţie **complementară**. Cele trei forme *învăţ, înveţ, învaţ* din conjugarea verbului *a învăţa* sunt deci în distribuţie complementară.

Cum putem ajunge la concluzia că formele discutate mai sus aparţin de acelaşi morfem (sunt variante ale lui) fără să ne referim la înţelesul lor (care este, evident, identic)? Pentru aceasta ni se cere să verificăm dacă formele *învăţ, înveţ* şi *învaţ* respectă următoarea condiţie: există în limba română încă o formă a cărei distribuţie este egală cu suma distribuţiei lor. Într-adevăr, condiţia este îndeplinită: segmentul sonor *plimb* apare şi în contextele lui *învăţ* (*ăm, aţi, asem* etc.) şi în contextul lui *înveţ (i),* precum şi în contextul lui *învaţ* (adică *ă)*. Condiţia arătată exclude, după cum s-a văzut, intervenţia criteriului semantic.

Renunţarea la criteriul semantic a fost determinată de faptul că dă naştere la mari dificultăţi. De pildă, în îmbinările:

birou$_1$ de stejar

colegi de birou$_2$

s-a dus în birou$_3$

birou₄ politic

apare mereu secvenţa de foneme *birou,* pe care o considerăm morfem întrucât are înţeles şi nu poate fi divizată în unităţi mai mici cu un anumit sens în contextele citate**. *Birou₁, birou₂* etc. sunt variantele aceluiaşi morfem sau sunt morfeme diferite? Sensul nefiind identic, ar trebui să vedem aici patru morfeme; cum însă majoritatea cuvintelor au numeroase sensuri, mai mult sau mai puţin deosebite (în funcţie de propoziţiile în care le folosim), ar urma că numărul morfemelor, ca şi acela al sunetelor, tinde către infinit.

Lingvistica tradiţională consideră că *birou₁, birou₂* etc. reprezintă o singură unitate, dar că, de exemplu, *încins₁* din contextul *cuptor încins* şi *încins₂* din *încins cu o sabie* sunt două unităţi diferite; dar de ce diferenţa dintre sensurile ,,a încălzi" şi ,,a prinde la brâu" e relevantă, pe când aceea dintre ,,o anumită mobilă" şi ,,un organ de conducere" nu contează?

Critica analizei distribţionale a dovedit că criteriul contextelor îl poate înlocui pe cel semantic cu oarecare foloase când e vorba de gruparea variantelor morfemelor (numite uneori **alomorfe**) în morfeme (vezi exemplul de mai sus). Dar se pune întrebarea cum descoperim variantele? Aici aplicarea criteriului distribuţional cere o muncă uriaşă, practic aproape irealizabilă. Intr-adevăr, variantele morfemelor se obţin prin segmentarea enunţurilor limbii şi, dacă nu ţii seama de înţeles, eşti nevoit să încerci toate diviziunile posibile şi să cercetezi distribuţia tuturor segmentelor care rezultă din acest număr foarte mare de diviziuni ,,de încercare".

Aplicarea structuralismului în morfologie mai are încă de luptat cu dificultăţi serioase, iar rezultatele obţinute până acum, oricât de valoroase ar fi, n-au atins precizia celor din fonologie.

Valeria GUŢU ROMALO

Morfemul. Structura morfematică a cuvântului în limba română*

1. Vorbirea, comunicarea directă şi firească realizată prin limbă, constă dintr-un flux sonor asociat cu un sens, cu un conţinut de idei. Analiza acestui flux sonor duce la delimitarea în cadrul lui a unor unităţi minimale discrete, capabile să diferenţieze o comunicare de alta, unităţi care alcătuiesc sistemul fonologic al unei limbi şi constituie obiectul de studiu al fonologiei.

Realizată după alte criterii, analiza duce, cum e şi firesc, la delimitarea altor unităţi, care se definesc altfel, între care se stabilesc alte tipuri de relaţii şi care au alte funcţii în limbă.

Analiza se poate opri astfel, de ex., la unităţi mai mari, de cele mai multe ori, decât fonemul (alcătuite de obicei din mai multe foneme), caracterizate prin aceea că au un caracter de semn lingvistic: unităţii de expresie delimitate îi corespunde un sens, o semnificaţie în planul conţinutului. Aceste unităţi minimale ale limbii constând dîntr-o unitate minimă de expresie asociată nemjlocit cu o parte sau alta din sistemul conţinutului reprezintă morfemul1**.**

Faptul că e dotat cu semnificaţie deosebeşte morfemul atât de grupurile de foneme (silabe etc.), cât şi de fonem. Fonemul e de asemenea o unitate minimă a limbii, dar se

caracterizează nu prin asocierea cu o semnificaţie, ci prin capacitatea de a distinge comunicări diferite, de a servi, deci, la exprimarea semnificaţiei. De celelate unităţi cu caracter de semn lingvistic, constând, adică, din asocierea unor elemente de expresie cu elemente de conţinut (cuvânt, propoziţie, sintagmă etc), morfemul diferă prin caracterul lui de unitate minimă, inaptă de a se divide în unităţi mai mici care să păstreze caracterul de semn: divizarea morfemului nu poate duce decât la delimitarea unor unităţi corespunzatoare unui nivel inferior, nivelului elementelor care nu au caracter de semn, nivelului fonologic.

Accepţia acordată mai sus termenului morfem nu este însă generală. Acest termen este folosit de diferiţi cercetători cu accepţii mai mult ori mai puţin diferite. Foarte des termenul morfem denumeşte segmente de expresie purtătoare ale unor semnificaţii gramaticale, opunându-se astfel termenilor rădăcină sau semantem. Distincţia aceasta, întâlnită frecvent în lingvistica românească, se face în ultima vreme din ce în ce mai rar, pentru că, pe lângă avantajul de a sublinia diferenţele de semnificaţie care se manifestă în segmentele componente ale unui cuvânt, ea are dezavantajul de a se baza pe distincţia şi disocierea uneori dificilă (de ex., în cazurile când intervine morfemul zero) a celor două tipuri (gramatical şi lexical) de semnificaţie.

Includerea rădăcinii printre morfeme se datoreşte, în cercetările structuraliste mai ales, tendinţei de a evita conceptul de cuvânt, fundamental în lingvistica tradiţională, dar care nu a fost definit suficient de clar. În lingvistica modernă, morfemul, şi nu cuvântul, reprezintă unitatea fundamentală. Cuvântul, atunci când e luat în discuţie, e considerat combinaţie de morfeme, tip special de sintagmă, deci subordonat morfemului, pe când în lingvistica tradiţională, care defineşte morfemul ca parte, ca diviziune a cuvântului, morfemul era subordonat cuvântului.

Includerea rădăcinii în categoria mai largă a morfemului o întâlnim în ligvistica sovietică şi în cea occidentală, iar în lingvistica românească s-au pronunţat pentru aceasta. Al. Graur şi Al. Ionaşcu2. Vendryes, în cunoscuta sa lucrare *Le langage*, numeşte morfem orice mijloc de exprimare a unei valori gramaticale. Astfel, de ex., topica însăşi, ca indice al unui anumit rol în comunicare (în construcţii de tipul fr. *Jean voit Pierre: Jean* e subiect, fiindcă stă înaintea verbului, iar *Pierre*, pus după verb, e complement), e considerată morfem. O accepţie asemănătoare are termenul morfem şi atunci când în lingvistica românească se vorbeşte de *pe* morfem al acuzativului (de fapt, mai corect ar fi morfem al complementului direct personal).

O accepţie cu toul diferită capătă termenul morfem la glosematicieni. L. Hjelmslev îl foloseşte pentru a denumi o unitate de conţinut, şi anume o valoare membră a unei categorii:categoria cazului include morfemele de nominativ, acuzativ etc. În modul acesta se produce o disociere terminologică între cele două planuri, căci unităţile din planul expresiei corespunzatoare diferitelor părţi ale sistemului conţinutului sunt cuprinse în termenul generic de formanţi3.

2. Analiza unui text sau a unei serii de enunţuri duce la descoperirea unui mare număr de unităţi minime cu valoare de semn lingvistic. Rezultul operaţiei de analiză este un inventar foarte bogat de morfeme, un inventar de unităţi concrete foarte numeroase.

Dintre aceste unităţi, unele apar în contexte identice sau foarte asemănătoare. De aceea ele pot fi grupate împreună, chiar dacă diferă sub aspectul structurii fonematice.

O asemenea grupă sau clasă de unităţi semnificative, mai mult ori mai puţin diferite sub aspect fonematic, constituie, la o treaptă de abstractizare înaltă, un morfem, iar unităţile concrete care o alcătuiesc pot fi considerate variante ale morfemului dat sau alomorfe[4].

Aşa, de ex., unităţile *-ă*, *-e*, *-q* apar în contextul *Văd o ~ frumoasă* (*Văd o casă – floare*, *basma – frumoasă*), iar unităţile semnificative *-e, -i, -le, -ori* sunt toate admise în contextul *Văd nişte ~ frumoase (Văd nişte case – flori, basmale, surori – frumoase)*.

Această constatare permite considerarea fiecareia din cele două serii drept un morfem conceput ca clasă[5] şi realizat în diferite alomorfe (sau variante), reprezentate prin unităţile componente ale seriei. Morfemul de feminin singular nominativ-acuzativ nearticulat se realizează, deci, în limba română prin alomorfele *-ă, -e,-q* etc.

Alomorfele au, ca şi alofonele, o distribuţie complementară: fiecare apare în poziţii în care toate celelalte sunt excluse[6].

Realizarea morfemului printr-un alomorf sau altul poate fi determinată de contextul fonetic sau morfologic. Când distribuţia unui alomorf poate fi circumscrisă în termeni fonetici, deci dacă prezenţa lui poate fi prevăzută pe baza unor particularităţi fonetice ale contextului imediat, avem un alomorf fonetic. Când prezenţa unui alomorf se datoreşte apartenenţei elementului care reprezintă contextul imediat la o clasă caracterizată morfologic, el reprezintă un alomorf morfologic; iar când un alomorf se realizează într-un număr minim de contexte, care nu pot fi caracterizate fonetic, nici morfologic, avem un alomorf lexical.

Aşa, de ex., pluralul substantivelor neutre în limba română contemporană se realizează prin *-e, -uri, -i* şi *-ă,* alomorfe între care se pot stabili, considerandu-le din punctul de vedere al distribuţiei, relaţii diferite. Aşa, de ex., *-ă* se realizează după un radical terminat în vocală labială: *ou/ă*[7], iar *-i*, după radical terminat în *i* aton: *seminari/i, edifici/i, fotoli/i* etc. Le putem considera, deci, alomorfe fonetice. Dimpotrivă, *-e* şi *-uri*, apar în condiţii fonetice similare – de ex.: *scau***n**/*e*, *tre***n**/*uri*, *tem***pl**/*e*, *ti***tl**/*uri*, fiecare din ele caracterizând o clasă de cuvinte – şi reprezintă deci alomorfe morfologice.

Alomorfele fonetice pot fi de cele mai multe ori subordonate unui alomorf morfologic. În cazul exemplelor precedente putem considera – din cauza asemănării sub raportul structurii fonematice – că alomorfele *-i* şi *-ă* sunt variante, condiţionate fonetic, ale alomorfului morfologic *-e*. Ca atare, substantivele neutre se grupează după criteriul mijloacelor de realizare a plurarului în două clase morfologice: cu pluralul în *-uri* şi în *-e*. În acest ultim caz, alomorful morfologic *-e* se realizează ca *-i* după un radical terminat în *-i*[8], ca *-ă* după *u* şi ca *-e* în toate celelalte situaţii.

Alomorful *-eni*[9] al morfemului de plural masculin, care nu se realizează decât în *oam/eni*, reprezintă un alomorf lexical.

Alomorfe pot prezenta şi morfemele independente[10]: *mas-* (în *masă*) şi *mes-* (în *mese*) reprezintă alomorfele aceluiaşi morfem; tot aşa *fat-* şi *fet-* sau *frumos-, frumoas-, frumoş-*[11]. Variaţiile, adică diferenţele care caracterizează diferitele alomorfe ale morfemului independent, pot fi descrise sub forma alternanţelor fonologice[12], cu condiţia ca alomorfele să prezinte măcar o porţiune constantă, comună: **ar***d/e*, **ar***z/ând*, **cr***esc/q*, **cr***easc/ă*, **cr***eşt/e* etc.

În rare cazuri, alomorfele diferă în toată extensiunea secvenţei fonetice care le reprezintă: *sunt/em*, *est/e*, *er/am* etc. Variaţia totală a morfemului independent este înregistrată în lingvistică sub termenul de supletivism**.**

3. Morfemele se pot clasifica după diverse criterii:

Un prim criteriu constituie natura elementelor fonologice care reprezintă latura de expresie a morfemului. Morfemele se grupează din acest punct de vedere în morfeme segmentale, reprezentate prin foneme propriu-zise (*cas-, -ă* etc), şi morfeme suprasegmentale, reprezentate prin accent şi intonaţie. Intonaţia, deşi nu se manifestă decât asociată cu o secvenţă segmentală, poate servi, în mod independent, şi ca mijloc de exprimare a unei unităţi de conţinut, poate reprezenta deci un morfem de sine stătător. Astfel, o secvenţă de tipul *Vine azi* poate fi asociată cu ideea de enunţare sau de întrebare, după cum e însoţită de o intonaţie care coboară sau urcă la sfârşit (în scris: *Vine azi*, sau *Vine azi*?). Conturul intonaţional reprezintă, aşadar, un morfem.

Accentul face parte, asociat, de obicei, cu unul sau mai multe elemente segmentale, din structura unui morfem. Aşa, de ex., în flexiunea verbală românească se înregistrează un morfem *-ă* (cf. *cânt/ă,* prez. ind) şi un morfem *-ă* (cf. *cânt/ă* perf. simplu): morfemul din forma de perf. simplu e alcătuit din elementul segmental *ă* şi accent, componenta suprasegmentală, pe când *-ă* de la prezent indicativ se reduce la elementul segmental *ă,* opunându-se şi diferenţiindu-se de morfemul de perfect simplu tocmai prin lipsa accentului. Deosebirea suprasegmentală rezolvă, deci, omonimia dintre cele două segmente morfematice.

Rol de morfem de sine stătător capătă accentul în limba română uneori în formele de vocativ şi de imperativ: vocativul este adeseori identic ca structură segmentală cu nominativul, iar imperativul cu prezentul indicativ. În asemenea situaţii intervine o deosebire a intensităţii accentului, care diferenţiază cele două forme – cf*. Ioána* (nom.) şi *Ioana!* (voc.) sau *şézi* (indic.) şi *şezi!* (imper.).

Prezenţa unei accentuări mai intense (a unei silabe proeminente13) deosebeşte vocativul de nominativ şi imperativul de prezentul indicativ. Creşterea de intensitate este asociată întotdeauna cu o ridicare a tonului, deci o modificare a conturului internaţional.

Alt criteriu pot constitui posibilităţile de combinare, relaţiile de dependenţă de care sunt susceptibile diferitele morfeme.

Din acest punct de vedere distingem, în primul rând, morfemele care pot apărea numai combinate cu alte morfeme, a căror apariţie este, deci, condiţionată de prezenţa unuia sau a mai multor morfeme, şi morfeme care pot apărea singure (sau combinate cu un morfem zero). Aşa, de ex., în *vârf/uri* şi *vânt/uţ, vânt* şi *vârf* sunt morfeme care pot apărea independent de morfemele *-uri, -uţ*, pe când acestea din urmă presupun în mod necesar prezenţa unui morfem de tipul *vârf* sau *vânt*.

Morfemul *cas-,* care poate fi şi el selectat de *-uţ(ă)* (cf. *căsuţă),* reprezintă un morfem independent numai în măsura în care poate fi delimitat în contexte similare cu cele în care este decupat *vânt*, de ex.: *vânt mar/e – vânt/uri mar/i; cas/ă mar/e – cas/e mar/i*. Dat fiind ca morfeme de tipul *cas-* nu apar niciodată singure (sau cu morfem zero), ele pot fi considerate morfeme independente numai datoriăa faptului că se încadrează, având în vedere ditribuţia, în aceeaşi clasă cu morfeme de tipul *vânt.*

Morfemele independente de tipul *vânt* şi *cas-* se caracterizează prin faptul că nu sunt comutabile cu zero, nici considerate ca clasă, fiind comutabile însă cu alte morfeme independente sau grupuri de morfeme: *vânt* din *vântuţ* e comutabil cu *codr(uţ), brăd(uţ)* etc.; *cas-* din *cas/ă* poate fi comutat cu *mas(ă), fat(ă), lad(ă)* etc. sau cu *măs/uţ(ă), fet/iţ(ă)* etc.

Altă caracteristică a lor constă în faptul că sunt selectate de alte morfeme: morfemele dependente „cer", pentru a putea apărea, prezenţa unui morfem independent.

Morfemele dependente se caracterizează prin aceea că apariţia lor presupune cu necesitate un morfem independent. Afară de acesta, considerate individual sau ca clasă, ele sunt comutabile cu zero: *-uţ* din *brăd/uţ*, *căs/uţ/ă* e comutabil cu zero: *brad, casă*; morfemul *-u* din *codr/u* putem să-l considerăm comutabil cu zero numai în măsura în care se încadrează într-o clasă de morfeme care include şi un morfem zero: *codr/u* se opune lui *codr/i*, aşa cum *pom/q* se opune lui *pom/i.*

Morfemele dependente pot comuta unele cu altele: *clas/ă – clas/e; cânt/ă – cânt/a – cânt/ând; fet/iţ/ă – fet/ic/ă – făt/uţ/ă.*

Morfemele dependente se repartizează în clase diferite şi după numărul de morfeme cu care se pot combina în cadrul unei singure grupări. Unele morfeme dependente presupun numai apariţia unui morfem independent: *-a* din *cânt/a*, *-el* din *băieţ/el*. Altele cer, pe lângă morfemul independent, şi unul sau mai multe morfeme dependente realizate concret14 – este cazul morfemului *-iţ-* din *fet/iţ/ă*, *domn/iţ/ă* etc., al morfemului *-m* din *cânt/a/m, cânt/ase/m, cânt/a/ră/m* etc. Alte morfeme, în sfârşit, cum ar fi, de ex., morfemul *-uţ* pot apărea şi într-o situaţie şi în cealaltă: *păt/uţ,* dar *căs/uţ/ă, păt/uţ/uri.*

Morfemele dependente susceptibile de combinare cu alte morfeme dependente se caracterizează şi prin posibilităţile lor de combinare. Astfel *-m* din exemplele anterioare se poate combina cu *-a-, -se-, -ră-, -ea- (veneam*) etc., dar nu se poate combina cu *-ând*, cu *-uri, -e* etc.; *-uţ* se caracterizează prin faptul că poate apărea neînsoţit de un morfem dependent concret (*brăd/uţ*) sau se poate combina cu *-ă (căs/uţ/ă), -e (căs/uţ/e), -i (brăd/uţ/i)* etc., pe când *-iţ-* nu admite decât combinarea cu *-ă, -e*: *fet/iţ/ă, fet/iţ/e.*

Morfemele dependente se pot clasifica şi în funcţie de poziţia lor faţă de morfemul independent. O primă clasificare, globală, distinge sufixele, adică morfemele aşezate după morfemul independent (v. toate exemplele anterioare), prefixele, morfemele aşezate înaintea morfemului independent (*des/fac, pre/fac, re/fac*), şi infixele, morfemele incluse în morfemul independent.

Prefixele, sufixele şi infixele sunt reunite, de obicei, prin termenul generic de afix, care cuprinde toate morfemele dependente.

Fiecare dintre aceste categorii poate fi supusă, la rândul ei, unei clasificări după depărtarea faţă de morfemul independent. Aşa, de ex., putem spune că sufixul *-uţ* se află pe poziţia I, încadrându-se în aceeaşi categorie cu sufixul *-iţ,* de ex. Sufixul *-ă* poate ocupa însă poziţia I sau poziţia II (*cas/ă,* dar *căs/uţ/ă*) încadrându-se, din acest punct de vedere, în aceeaşi categorie cu sufixul *-e* sau *-i,* de ex. *(fet/e, fet/iţ/e, braz/i, brăd/uţ/i).* Sufixul *-m* poate ocupa poziţia II (*cânt/a/m*), III (*cânt/a/ră/m)* sau IV (*cânt/a/se/ră/m*).

În acelaşi mod se pot clasifica prefixele: *des-* face parte, ca şi *pre-,* dintre prefixele care ocupa locul I: *des/face, pre/face*, pe când *ne-* sau *re-* pot ocupa fie locul I, fie locul II: *ne/făcut, ne/des/făcut, ne/pre/făcut; re/face, re/îm/păduri, re/des/face* etc.

Altă clasificare a morfemelor se face după structura lor considerată din punctul de vedere al modului cum sunt plasate părţile morfemului în comunicare. Avem astfel morfeme continue şi morfeme discontinue.

Morfemele continue sunt alcătuite dintr-o succesiune neîntreruptă de foneme*: vânt, -uţ, -se-* etc.

Cele discontinue pot fi întrerupte sau repetate. Un exemplu de morfem întrerupt îl constituie participiile germane de tipul *gelernt*, în care *ge…t* poate fi considerat un astfel de morfem15. [2]

În limba română putem vorbi de un morfem întrerupt de infinitiv *a…á* (*í, î, e, eá*), dacă admitem că primul *a* (*a lucra*, de ex.) e o marcă a infinitivului, sau de morfem întrerupt de genitiv, dacă considerăm aşanumitul articol genitival drept marcă a genitivului. În categoria morfemelor repetate se încadrează situaţii de tipul *cas/ă frumoas/ă*, lat. *fili/us bon/us*, în care se repetă morfemul de singular feminin sau singular masculin.

Aşa-numitele morfeme repetate corespund fenomenului de acord şi constituie unul dintre cazurile de redundanţă lingvistică.

Un criteriu de clasificare a morfemelor poate fi şi conţinutul lor. Din acest punct de vedere se disting morfemele lexicale, în care, alături de morfemele rădăcină, se includ, de obicei şi afixele derivative16, şi morfemele gramaticale17. Fiecare dintre aceste categorii poate fi supusă la rândul ei unor subclasificări. Astfel printre morfemele gramaticale distingem morfeme nominale şi verbale, iar în cadrul morfemelor dependente verbale postpuse, sufixele şi desinenţele, definite după conţinul lor; sufixe sunt numite morfemele care exprimă modul şi timpul, iar desinenţe cele care exprimă persoana şi numărul. Astfel în *cânt/a/m*, *a* este sufix, iar *-m* desinenţă. Termenul desinenţă e folosit şi pentru morfemele nominale postpuse, când ele exprimă numărul, cazul, genul: *ei* în *acest/ei,* de ex.18

4. Morfem zero. Conceptul de morfem zero e o achiziţie relativ recentă a lingvisticii şi reprezintă un caz special de morfem dependent gramatical. Nu se poate vorbi de morfem independent zero, fiindcă, aşa cum am văzut, morfemul independent se caracterizează tocmai prin faptul că nu admite comutarea cu zero. Introducerea acestui concept în discutarea morfemelor derivate e posibilă, dar neeconomică, din cauză că orice combinaţie de morfeme poate fi considerată ca incluzând un număr mai mare sau mai mic de morfeme zero, în funcţie de valenţele combinatorii ale morfemelor din care e alcătuită. O formaţie de tipul *cas/ă* ar putea fi considerată, de ex., ca incluzând un sufix derivativ zero, dacă avem în vedere posibilitatea acestor două morfeme de a se combina cu *-uţ (căsuţă),* iar o formaţie de tipul *ulceá* ca incluzând două morfeme derivative zero, dacă ne referim la o formaţie de tipul *ulcicuţă*, care conţine două morfeme cu valoare diminutivală *-ic* (comp. *fet/ic/ă*) şi *-uţ* (comp. *făt/uţ/ă*).

Conceptul de morfem zero e însă necesar şi util, când e vorba de morfemele dependente care se organizează în sisteme strânse şi care se caracterizează prin capacitatea de combinare cu un mare număr de morfeme independente.

Relaţiile care se stabilesc în cadrul sistemului între diferite forme permit descrierea unor combinaţii de morfeme ca incluzând un morfem zero. Astfel paradigma *schimb – schimbi – schimbă* permite a impune analiza formei *schimb*, pe baza paralelismului cu celelalte două (*schimb/i, schimb/ă*), în cel puţin două morfeme, dintre care al doilea e un morfem zero, purtător în planul conţinutului al valorilor de număr şi persoană exprimate în celelalte două forme prin morfemul *-i*, respectiv *-ă*.

Unii lingvişti văd în conceptul de morfem zero o abstracţie ştiinţifică necesară şi utilă numai în plan teoretic. Această opinie nu corespunde însă realităţii, pentru că fenomenul real corespunzător acestui concept există în sistemul unei limbi date: pentru vorbitori, într-o formă ca *schimb* se asociază sensul lexical ca atare şi valoarea de persoana I singular, vorbitorii **o p u n** această formă tuturor celorlalte alcătuite din două sau mai multe morfeme. În sistemul paradigmatic, o formă de tipul *schimb* se caracterizează pentru vorbitor prin faptul că este alcătuită dintr-un singur morfem concret. Ea se opune celorlalte tocmai prin absenţa unui morfem cu structură fonematică. Formele cu morfem zero constituie baza unor serii de opoziţii privative19, ca *schimb – schimb/i, schimb – schimb/ă*; *sap – sap/i, sap – sap/ă*.

Introducerea conceptului de morfem zero e şi mai necesară când sistemul lingvistic dat înregistrează, în planul expresiei, pentru aceleaşi valori, şi opoziţii echipolente20, în care fiecare element are o marcă pozitivă. Existenţa paradigmei de tipul *url/u, url/i, url/ă,* în virtutea căreia există opoziţiile *url/u – url/i, url/u – url/ă,* arată clar utilitatea recunoaşterii unui morfem zero în forme de tipul *schimb*. Valorile de număr şi persoană corespunzătoare morfemului zero din aceste forme se asociază, în forme ca *url/u*, cu elementul de expresie *-u*.

Comparaţia cu alte tipuri ale paradigmei corespunzând aceloraşi asocieri sintagmatice e utilă mai cu seamă atunci când e vorba de paradigme reduse, cel puţin din punctul de vedere al expresiei, la doi membri. Analiza *creion/*q *– creioan/e*, *verb/*q *– verb/e* se impune în mod evident, dacă avem în vedere paradigme ca *teatr/u – teatr/e* etc.

5. Morfeme omonime. Fenomenul omonimiei, observat şi discutat mai ales în legătură cu cuvântul, se produce şi în cadrul morfemelor. Morfemul *-ă* din *cas/ă* nu se confundă cu *-ă* din *cânt/ă*, morfemul *-a* din (*voi*) *cânt/a* este omonim cu morfemul *-a* din (*el*) *cânt/a*. Esenţa fenomenului e aceeaşi ca a omonimiei lexicale: unor unităţi de expresie identice li se asociază unităţi diferite de conţinut.

Omonimia se rezolvă atât prin relaţiile paradigmatice, cât şi prin cele sintagmatice, prin opoziţiile în care se încadrează şi prin distribuţie: *-ă* din *cas/ă* nu se confundă cu *-ă* din *cânt/ă*, pentru că se opune lui *-e* din *cas/e*, aşa cum *-ă* din *lad/ă* se opune lui *-i* din *lăz/i*, pe când *-ă* din *cânt/ă* se opune lui *-i* din *cânţ/i,* morfemului zero din *cânt* etc. În plan sintagmatic, cele două morfeme *-ă* se deosebesc prin faptul că primul poate apărea în construcţii ca *o cas- e albă*, dar nu poate apărea în construcţia *el cânt- frumos*, unde apare cel de-al doilea *-ă*.

6. Morfemul cu semnificaţie zero. Conceptul de morfem cu semnificaţie zero, care apare în diferite lucrări de specialitate21, nu se justifică teoretic, ba, mai mult decât atât, el desfiinţează conceptul de morfem, care se caracterizează, cum am văzut, faţă de fonem sau faţă de diferite tranşe sonore delimitate după alte criterii (silabă etc.), tocmai prin faptul că e un element de expresie dotat cu semnificaţie, că are, deci, caracter de semn lingvistic.

De obicei degajarea şi recunoaşterea unor asemenea morfeme cu semnificaţie zero se datoreşte fie unei analize neadecvate, fie dificultăţii de a încadra un segment morfematic într-o categorie de unităţi sau de a pune în evidenţă rolul lui în limbă, de a stabili cu ce unitate de conţinut este asociat.

În limba română, o unitate morfematică dificil de încadrat reprezintă de ex., segmentele *-ez-, -eaz-*, din anumite forme de prezent ale unor verbe în *-a*: *lucr/ez/*q, *oper/eaz/ă* etc., care sunt interpretate ca sufixe22, ca desinenţe sau ca „elemente" care însoţesc „desinenţele propriu-zise"23.

De fapt, rolul lor se clarifică, dacă acceptăm posibilitatea de a avea în limbă sufixe gramaticale variabile24, şi în acest mod de interpretare segmentele *-ez-* etc., sunt considerate realizări ale sufixului de prezent, alături de *-ă-, -á-*25.

7. Morfemele realizate prin diferite alomorfe se combină în unităţi mai largi sau mai restrânse. Cele mai restrânse grupări de morfeme reprezintă cuvântul. O parte din cuvinte există în limbă ca o **mulţime** de forme. Acestea sunt cuvintele flexibile. Paradigma cuvintelor flexibile cuprinde forme reprezentate prin combinaţii mai largi sau mai restrânse de morfeme. Între morfemele care alcătuiesc o asemenea grupare relaţia poate fi foarte strânsă: morfemele se succedă într-o ordine strictă şi indisociabilă (ele nu pot şi permutate în cadrul lanţului, iar acesta nu poate fi disociat). Aceste grupări reprezintă formele simple sau sintetice (*cântam*, de ex.). Când relaţia dintre morfeme în cadrul lanţului este mai laxă, mai puţin rigidă, aşa încât elementele componente pot fi permutate sau admit disocierea lanţului prin intercalarea dintre ele a anumitor elemente lexicale exterioare lui, gruparea de morfeme reprezintă o formă compusă sau analitică (*am cântat, am* mai *cântat, cântat-am*, de ex.)

---

*Subcapitol din volumul: Solomon Marcuas, Edmond Nicolau, Sorin Stati, *Introducere in lingvistica matematică*, 1966, p. 22-24.

** Desigur, am putea diviza lanţul de foneme *birou* în *bir* şi *ou,* secvenţe cu sens, dar înţelesurile ,,bir" şi ,,ou" nu există în contextele de mai sus.

*Subcapitol din volumul: Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologica a limbii romane contemporane*, 1967, p. 44-54.

1Cf., de ex., H. A. Gleason Jr., *An introduction to Descriptive linguistics*, New York, 1953, p. 94; alti lingvişti, ca A. Martinet, H. Frei etc., folosesc pentru a denumi unităţile de acest fel termenul **monem**, rezervând pe cel de morfem pentru indicarea unei anumite categorii de moneme (monemele gramaticale).

2 Al. Ionaşcu, *Morfemul şi structura morfologică a cuvîntului* în SCL, VIII (1957), p. 133 şi urm., acad. Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor* în SG, II (1957), p. 4 şi urm.

3 Teoria glosematică nu se ocupă decât în treacăt de planul expresiei.

4 Conceperea morfemului drept clasă de alomorfe se bazează pe analogia cu conceptul de fonem, unitate a limbii care se realizează în diferite variante sau alofone.

5 Unii lingvişti numesc morfem numai clasa, iar unităţile concrete le numesc **segmente morfematice**; cf., de ex., Z. Harris, *Structural Linguistics*, Chicago, 1960, ediţia a IV-a.

6 Când sunt posibile două sau mai multe alomorfe în aceeaşi poziţie, se vorbeşte, ca şi în fonologie, de **variaţie liberă**: în limba veche, *-ă* şi *-e* apăreau în raport de variaţie liberă, de ex. *aramă – arame*.

7 E de altfel singurul cuvânt în care se realizează acest alomorf.

8 Această interpretare este perfect justificată istoric: multe din neutrele care au în limba actuală forme de plural în *-i* se întâlnesc în limba mai veche cu *-e* (de fapt *-ie*): *seminarie, edificie* etc.

9 Presupunem că pornim de la analiza *oam/eni* şi nu *oamen/i*.

10 Cf. paragraful următor, p. 259.

11 În asemenea situaţii este posibilă şi o analiză a unor forme cum sunt *masă*, *mese* în două morfeme discontinui: *m-s* şi *a-ă*, respectiv *e-e*, analiză care duce însă la mari complicaţii.

12 Prezentarea variaţiilor morfemului independent sub forma alternanţelor constituie modul cel mai economic şi mai clar pentru limba română (cf. discuţia din *Descriere structurală a verbului românesc*, în SCL, XV(1964), p. 512 şi urm.).

13 Cf. Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Editura Ştiinţifică, Buc., 1965, p. 70.

14 Deci nu ca morfem zero.

15 Cf. Z. Harris, *op. cit.*

16 Morfeme rădăcină sunt morfemele independente *-mas*, *cas-, lacăt* etc., iar morfeme derivative, afixe ca: *-uţ, -el, -uş, ar, pre-, în-* etc., care, adăugate la morfemele rădăcină, permit ataşarea altor morfeme dependente.

17 Delimitarea între lexical şi gramatical s-a încercat pe baza unor criterii foarte diferite, fără a se ajunge însă la rezultate precise şi complet satisfăcătoare (vezi, pentru o prezentare de ansamblu, M. Manoliu, *Morfemul în lingvistica modernă,* în LR, XII (1963), nr. 1, p. 3 şi urm.).

18 Aceasta e terminologia obişnuită în gramaticile curente, cf. de ex., *Gramatica Academiei […]*, ediţia a II-a, vol. I, p. 44.

19 În cazul opoziţiilor privative, unul dintre termeni se caracterizează, faţă de celălalt, prin prezenţa unui element suplimentar.

20 Termenii incluşi într-o opoziţie echipolentă prezintă fiecare, pe lângă elementul comun, un element suplimentar specific.

21 Z. Harris, *op. cit.*

22 Această interpretare este de obicei justificată etimologic, fără a se preciza dacă e vorba de sufix lexical sau gramatical.

23 Gramatica Academiei cuprinde în aceeaşi frază ambele interpretări: „Desinenţele verbale folosite la unele persoane ale prezentului indicativ sau conjunctiv, şi ale imperativului *-ez, -ezi, -ează*…, care sunt desinenţe întrucât caracterizează anumite persoane, nu un timp sau mod în întregime ca sufixele gramaticale, sunt şi ele analizabile într-un element *-ez-*… urmat de desinenţele propriu-zise" (vol. I, p. 44).

24 Cf. Gramatica Academiei, vol. I, p. 45, unde se admite că „sufixul temporal" (de prezent) se realizează în „două variante: *-ă-* şi *-a-*" (la care se poate adăuga a treia, -q-, menţionată cu câteva rânduri mai sus în descrierea formelor de singular).

25 Cf. V. Guţu Romalo, *Descriere structurală a verbului românesc*, (IV), în SCL, XVI (1965), p. 107.

VIII. LEXICOLOGIA

Sorin STATI

CUVÂNTUL ŞI UNITĂŢILE SUPERIOARE CUVÂNTULUI*

Unitatea imediat superioară morfemului este o combinaţie de morfeme, ceea ce unii structuralişti numesc, în virtutea tradiţiei, c u v â n t sau – cu o terminologie nouă – sintagmă minimală.

Faptul că morfemul n-a putut fi încă definit cu precizie, ca şi marile deosebiri care privesc modul îmbinării morfemelor în limbi diferite, explică de ce nu s-a formulat înca o teorie structuralistă unitară a acestui tip de unităţi. Cuvântul (sintagmă minimală) apare ca o entitate deosebită de morfem prin relativa lui autonomie în procesul de comunicare. Aceasta însuşire se reflectă, în:

a) posibilitatea de a interverti ordinea cuvintelor: *explică elevilor lecţia, explică lecţia elevilor* (în schimb, ordinea morfemelor din, de exemplu, *elev/i/lor* e singura posibilă); faptul este mai evident în latină, unde propoziţii ca *magister discipulis dixit* „profesorul spuse elevilor" admit orice ordine a celor trei cuvinte constitutive;

b) faptul că un cuvânt poate alcătui el singur o comunicare (*Doarme. Zapadă! Repede! Bunicii* – ca răspuns la întrebarea *Cui i-ai lăsat vorbă?).* Nici unul din morfemele care compun cuvinte ca *frumuşică, vânătorule, lucrând* etc. nu poate apărea izolat de context (*frumuş, ică, vân, ător, ul, e, lucr, ând*).

Constatările acestea i-au făcut pe unii structuralişti să definească cuvântul fie ca cea mai mică unitate cu sens care poate fi deplasată în interiorul unui enunţ1, fie ca „formă minimală liberă”2.

Lingvistica tradiţională recunoaşte ca unităţi superioare cuvântului partea de propoziţie (*acest roman de aventuri este foarte captivant* conţine şapte cuvinte, dar numai patru părţi de propoziţie: subiect, două atribute şi predicat nominal), propoziţia şi fraza. Structuraliştii admit, în general, o singură unitate superioară cuvântului, enunţul, definit ca „segment sonor care poate apărea între două pauze”, ceea ce – în terminologia obişnuită – corespunde unei părţi de propoziţie, unei propoziţii sau chiar unei fraze foarte lungi şi complexe. Părţile unui enunţ se combină între ele în grupuri diferite ca întindere şi ca structură, pentru care structuraliştii folosesc denumirea comună de **sintagmă** sau **constitut**.

Sintagma este, în general, concepută ca o unitate binară (se descompune în doi termeni, între care există o relaţie de subordonare). De exemplu, în propoziţia *am citit un nou roman de aventuri,* sunt sintagme (constituturi):

un nou roman de aventuri

un nou roman

de aventuri

un roman

De altfel, toată propoziţia poate fi numită sintagmă3 (constitut) în fraza *am citit un nou roman de aventuri pe care l-am cumpărat ieri.* De această problemă, care priveşte tratarea structurală a compartimentului limbii numit în lingvistica tradiţională sintaxă, va fi vorba pe larg în capitolele următoare.

Trecerea de la un nivel de segmentare la altul, de la un tip de unitate la altul, se face conform unui principiu cunoscut sub denumirea de **stratificare**: o unitate lingvistică de un anumit nivel e alcătuită dintr-un şir de unităţi de rang imediat inferior, eventual dintr-o singură unitate inferioară. Din acest principiu de ierarhizare decurge o consecinţă firească: numărul unităţilor de rang superior e mai mare decât numărul unităţilor de nivel inferior. De pildă, morfemele se compun din foneme (conform principiului stratificării), iar numărul morfemelor întrece cu mult pe cel al fonemelor (consecinţa principiului stratificării). Tot aşa, enunţurile sunt alcătuite din lanţuri de cuvinte, dar numărul enunţurilor e mult mai mare decât cel al cuvintelor.

Theodor HRISTEA

INTRODUCERE ÎN STUDIUL VOCABULARULUI*

NOŢIUNI GENERALE DE LEXICOLOGIE

1. Totalitatea cuvintelor care există şi care au existat, cândva, într-o limbă oarecare formează **lexicul** sau **vocabularul** acesteia, iar disciplina care studiază componenta lexicală a unei limbi poartă numele de **lexicologie** (termen împrumutat din fr. *lexicologie*, în a cărui primă parte recunoaştem grec. *lexis*, care înseamnă „cuvânt”). Există o lexicologie

sincronică sau *descriptivă*, care studiază vocabularul unei limbi la un moment dat al existenţei ei (de obicei momentul actual) şi o lexicologie *diacronică* sau *istorică*, al cărei obiect de cercetare îl constituie istoria sau dezvoltarea vocabularului de-a lungul timpului şi în strânsă legătură cu evoluţia societăţii umane.

2. Majoritatea cercetătorilor concep lexicologia într-un sens foarte larg, înglobând în ea tot ce ţine de studiul cuvântului şi al vocabularului ca parte integrantă a unei limbi. Există însă şi alţii care o separă de *semantică* şi de *etimologie* (interesată de *originea* şi evoluţia cuvintelor), apoi de *formarea cuvintelor*, de *frazeologie* şi, desigur, de *lexicografie* (care e mai veche decît lexicologia propriu-zisă, fiindcă începuturile ei rudimentare datează încă din antichitate).

Deşi putem admite că *lexicografia* este o ramură a *lexicologiei* (considerată în sensul cel mai larg cu putinţă), ea nu trebuie în nici un caz confundată cu aceasta din urmă, care e o disciplină lingvistică în primul rând teoretică. Spre deosebire de lexicologie, *lexicografia* stabileşte principiile şi metodele de întocmire a dicţionarelor (*monolingve, bilingve, explicative, etimologice, enciclopedice, ortografice* ş.a.m.d). Prin *lexicografie* nu se înţelege însă numai „tehnica de alcătuire a dicţionarelor", deşi acest sens este, desigur, primordial şi se suprapune, în ultimă analiză, peste cel (mai puţin explicit) de „ramură a lexicologiei aplicate". Prin acelaşi termen mai desemnăm, adeseori, *totalitatea dicţionarelor de care dispune o limbă oarecare* (de obicei într-o epocă precis determinată). Din acest punct de vedere, vorbim, spre exemplu, de lexicografia românească din epoca actuală sau din perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale.

IMPORTANŢA VOCABULARULUI

În învăţământul nostru de toate gradele, studiul lexicului merită o atenţie mult mai mare decât i se acordă în momentul de faţă din câteva motive pe care le considerăm fundamentale. Cel dintâi se referă la faptul că bogăţia unei limbi este dată, în primul rând, de bogăţia şi de varietatea vocabularului ei, teză unanim acceptată atât în lingvistica generală, cât şi în cea românească. În al doilea rând, se admite (iarăşi îndeobşte) că schimbările care au loc în societate, precum şi spectaculoasele progrese ale ştiinţei şi tehnicii contemporane se reflectă în primul rând şi nemijlocit în vocabular, considerat, pe bună dreptate, ca fiind compartimentul limbii cel mai labil şi mai deschis influenţelor din afară. Legătura dintre istoria lexicului şi istoria societăţii este atât de strânsă şi de evidentă, încât celebrul lingvist francez Antoine Meillet se considera pe deplin îndreptăţit să afirme că „orice vocabular exprimă, de fapt, o civilizaţie". De aici rezultă necesitatea de a-l studia cât mai temeinic şi, ori de câte ori este posibil, în indisolubilă legătură cu prefacerile de diverse naturi care au loc în viaţa materială şi spirituală a unei anumite colectivităţi lingvistice.

Relaţia existentă între dezvoltarea vocabularului şi a societăţii este puternic subliniată şi de alţi lingvişti (români sau străini). Unii dintre aceştia consideră că lexicologia are chiar o situaţie specială în sensul că ocupă un loc particular între lingvistică şi sociologie. Vezi, de exemplu, G e o r g e s M a t o r é (*La méthode en lexicologie*, Paris, 1953), care defineşte lexicologia ca o „disciplină sociologică" (p. 50) şi care, asemenea lui A. Meillet, consideră că „vocabularul este expresia societăţii" (p. 62), ceea ce înseamnă că acesta reflectă un anumit stadiu de civilizaţie şi că progresul lui e determinat în special de factori extralingvistici.

Un alt motiv pentru care e necesar să acordăm mai multă atenţie studierii vocabularului este de natură s t i l i s t i c ă. Precum se ştie, lexicul este aspectul cel mai specific al fiecărui stil funcţional (*beletristic, ştinţific, administrativ* şi *publicistic*). De aici

înţelegem că deosebirile dintre stilurile amintite (privite ca variante funcţionale ale limbii literare) se reduc, în primul rând, la deosebiri de vocabular şi de frazeologie (adică îmbinări de cuvinte cu caracter constant mai mult sau mai puţin sudate ori închegate).

La cele spuse până aici, trebuie adăugat că îmbogăţirea şi perfecţionarea vocabularului constituie un lucru mult mai greu de realizat decât însuşirea regulilor gramaticale ale limbii materne. Este unanim admis că, încă de la vârsta preşcolară, copilul stăpâneşte, în linii mari, sistemul gramatical al limbii pe care o vorbeşte, însă achiziţionarea de noi cuvinte şi folosirea lor corectă rămân un deziderat permanent de-a lungul întregii sale vieţi. În strânsă legătură cu cele afirmate mai înainte, subliniem că nici aşa-zisa optimizare a comunicării (despre care se vorbeşte atât de mult în ultima vreme) nu e posibilă fără un vocabular bogat şi corect întrebuinţat. Având în vedere că greşelile de ordin lexical sunt numeroase şi, în general, mai grave decât cele de natură gramaticală (cum am demonstrat pe larg în LL, nr. din 1975, p. 43, 48), se impune ca şi din acest punct de vedere studiul vocabularului să fie extins şi aprofundat.

CONCEPTUL DE CUVÂNT

După ce am arătat, fie şi pe scurt, în ce rezidă importanţa studiului vocabularului, sunt necesare măcar câteva precizări în legătură cu unitatea de bază a lexicului, care este CUVÂNTUL. Conform celei mai cunoscute dintre numeroasele definiţii care s-au dat acestui concept, el reprezintă *asocierea unuia sau mai multor sensuri cu un complex sau înveliş sonor susceptibil de o întrebuinţare gramaticală în procesul comunicării*. Ca unitate lexicală între o formă sonoră, acustică sau materială şi un conţinut semantic (redus uneori la un singur sens), cuvântul este constituit nu numai din aşa-zisa „formă tip" (pe care o găsim inserată în dicţionare), ci din toate formele lui gramaticale sau flexionare. Aceasta înseamnă că orice cuvânt flexibil reprezintă o unitate într-o diversitate de forme sau aspecte gramaticale. Recurgând la un exemplu, vom spune că *fac, faci, facem, făcui, făcea, făcurăm, făcuseră, făcut* şi altele sunt toate forme flexionare şi deci realizări concrete ale aceluiaşi cuvânt abstract, care este verbul **a face**. Numeroasele sensuri ale verbului în discuţie nu constituie nici ele un cuvânt separat, ci toate alcătuiesc conţinutul semantic al acestui verb, considerat o singură unitate şi din acest punct de vedere. Ideea referitoare la cuvânt ca unitate lexicală şi gramaticală este clar exprimată mai ales în GLR (p. 14-15). Concepând cuvântul în felul acesta, înseamnă că nu putem încadra în aceeaşi unitate lexicală forme flexionare care au fost, cândva, în raport de variaţie liberă, dar s-au specializat, în cele din urmă, pentru exprimarea anumitor sensuri lexicale. Astfel, în limba română actuală, se spune exclusiv „**acord** atenţie cuiva", dar „**acordez** un instrument muzical", deşi forma de infinitiv a celor două verbe este aceeaşi, şi anume *acorda* (din fr. *accorder*, ital. *accordare*). Tot aşa, faţă de unicul singular *raport*, formele de plural **rapoarte** şi **raporturi** înseamnă, prima „referate, comunicări, dări de seamă", iar a doua „relaţii, legături". În momentul în care o formă flexionară s-a specializat pentru exprimarea unui anumit sens al cuvântului polisemantic, unitatea lexicală iniţială s-a scindat în două sau chiar trei cuvinte diferite, care trebuie considerate omonime parţiale (de exemplu **capete, capi** şi **capuri** sau **coarne, corni** şi **cornuri**).

În urma precizărilor făcute rezultă că e greşit să vedem în *cap*, *corn, pas* şi altele, substantive cu două sau trei forme de plural şi să le punem alături de *coperte – coperţi, ţărance – ţărănci* sau *îngheţate – îngheţăţi*, care nu se deosebesc câtuşi de puţin din punctul de vedere al sensului. De altfel, uneori chiar etimologia directă sau imediată a unora dintre aceste cuvinte e diferită, ceea ce e un motiv în plus să le separăm în dicţionare şi să le interpretăm ca omonime parţiale, deci altfel decât erau ele considerate în anumite manuale şcolare. *Cap* (cu sensul de „promontoriu") provine din franceză (*cap*) şi tot din această

limbă l-am primit pe *pas* cu sensul de „trecătoare”, în timp ce *cap* (pl. *capete*) şi *pas* (pl. *paşi*) sunt moştenite din limba latină. O diferenţă clară trebuie făcută şi între *a turna* (apă, vin etc.) şi *a turna* (un film), a căror formă corectă, la persoana a III-a singular şi plural, este *toarnă* şi, respectiv, *turnează*. […]. Pentru problema în discuţie, vezi, mai pe larg, Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferenţiere lexicală în limba română*, în SCL IX (1958), nr. 3, p. 315-337.

CUVÂNTUL ÎN RAPORTURILE LUI CU VARIANTELE

1. O atenţie specială merită şi problema VARIANTELOR unui cuvânt, care nu trebuie puse, în nici un caz, pe acelaşi plan cu unităţile lexicale propriu-zise. Acestea sunt tot realizări concrete ale unui cuvânt, dar de alt tip decât cele morfologice (de exemplu: *casă, casei, caselor* etc.). Astfel, în raport cu forma literară **coregrafie** (din fr. *chorégraphie*), pronunţarea *core**o**grafie* (explicabilă prin ital*. coreografia*) reprezintă o simplă variantă lexicală, nu un alt cuvânt, întrucât cele două complexe fonetice aproape identice exprimă absolut aceeaşi realitate, adică au un conţinut semantic identic. Tot variante de aceeaşi natură sunt, de exemplu, *ştofă* (comp. germ. *Stoff*), *personagiu* (comp. ital. *personaggio*) faţă de formele corecte **stofă** şi **personaj**, pe care le-am împrumutat din ital. *stoffa* şi fr. *personnage*.

2. Numeroaselor variante de provenienţă externă li se opun cele create în interiorul limbii române (sau al altei limbi) pe cale pur fonetică, prin *analogie* sau prin alte procedee, cum sunt: *etimologia populară, contaminaţia, hipercorectitudinea* etc. Apărute în limba română sunt, spre exemplu, *inerva, complect, decreptitudine, repercursiune, lungoare, pantomină, piftea, juva(i)er* şi altele (în loc de formele corecte: **enerva, complet, decrepitudine, repercusiune, lingoare** şi **lângoare, pantomimă, chiftea, giuvaier** ş.a.m.d). Tot variante învechite sunt şi *emoţiune, inspecţiune, direcţiune* etc. (faţă de **emoţie, inspecţie, direcţie** şi multe altele, care s-au fixat definitiv în limba literară sub această formă mai scurtă şi deci mai comodă). În schimb, **fracţie-fracţiune, raţie-raţiune, reacţie-reacţiune, secţie-secţiune, staţie-staţiune** şi altele (care pot fi găsite în *ÎOOP* sau în *DOOM*) constituie unităţi lexicale distincte, pentru că sunt net specializate din punct de vedere semantic. În dicţionare ele trebuie tratate în articole separate, dar lucrările noastre lexicografice nu procedează întotdeauna corect şi mai ales consecvent nici din acest punct de vedere. Astfel, chiar în DLR (tom. VIII, p. 404-405) *pensie, pensiune* şi *pension* sunt greşit tratate în cadrul aceluiaşi articol de dicţionar (*PENSIE*), în loc să fie considerate trei unităţi lexicale distincte (ca în DOOM, DEX_2 etc.).

În urma întregii discuţii reţinem că variantele trebuie grupate cu forma considerată literară şi tratate împreună cu aceasta ca un singur cuvânt (de exemplu **ciocolată** cu variantele: *şocolată, şocoladă, ciocoladă* şi chiar *ciucalată*, care este o rostire profund incultă).

3. În mod excepţional, o variantă se poate transforma în cuvânt de sine stătător dacă se specializează din punct de vedere semantic în raport cu forma literară de care a depins iniţial. Afirmaţia este valabilă chiar pentru o pronunţare incultă, cum a fost, cândva, **transperant** (acceptat în limba literară sub această formă, dar numai cu sensul de „stor”). În loc de un singur cuvânt, care a fost, de la început, *transparent* (cu varianta *transperant*) avem astăzi două cuvinte cu forme şi sensuri diferite, dar care se reduc, în ultimă analiză, la acelaşi etimon străin, şi anume fr. *transparent*.

4. O menţiune specială merită aşa-zisele v a r i a n t e l i t e r a r e l i b e r e (cum sunt ele numite în DOOM, p. VII). Când două pronunţări ale aceluiaşi cuvânt (vechi sau

neologic) sunt cam la fel de frecvente ori de justificate şi din alte puncte de vedere, normele ortografice şi ortoepice le acceptă pe amândouă până la „victoria” uneia dintre ele sau până la o eventuală specializare sub raport semantic. Citǎm, în ordine alfabetică, numai o parte dintre aceste dublete fonetice literare (cum ar mai putea fi ele numite):

1. acum / acuma

2. angelică / anghelică

3. cafeină / cofeină

4. carafă / garafă

5. cârdăşie / cărdăşie

6. cvadrimotor / cuadrimotor

7. deseară / diseară

8. despera / dispera

9. eteroclit / heteroclit

10. funcţie / funcţiune

11. galantom / galanton

12. germen / germene

13. mănăstire / mânăstire

14. namiază / nămiază

15. picromigdală / pricomigdală

16. proră / provă

17. sandviş / sandvici

18. şasla / ceasla

19. zaherea / zaharea

20. zbârli / zburli etc.

În aceeaşi categorie mai largă a *variantelor literare libere* intră şi o serie de dublete accentuale literare (cum sunt: *ánost / anóst, cráter / cratér* etc.) […].

Deşi ar putea să pară de prisos, subliniem, totuşi, că, în astfel de cazuri, *avem de a face cu un singur cuvânt*, tocmai pentru că cele două variante în concurenţă nu se deosebesc câtuşi de puţin din punct de vedere semantic.

Înainte de a trece la discutarea următoarei probleme, se impun cel puţin două precizări, care nu sunt lipsite de importanţă. Prima se referă la faptul că, în lingvistica modernă, termenul *cuvânt* este înlocuit cu **lexem** (format după modelul lui *fonem* şi *morfem*). Din păcate, nu toţi cercetătorii acordă noului concept aceeaşi semnificaţie, aşa că, în cazul de faţă, el a fost evitat tocmai pentru a nu da naştere la unele confuzii. A doua precizare se referă la faptul că unii lingvişti străini (de pildă, R. L. Wagner) fac o deosebire netă între lexic şi vocabular, considerând că al doilea termen trebuie să desemneze numai un domeniu din vasta realitate pe care o acoperă cel dintâi. Astfel de „domenii" care aparţin lexicului şi care se pretează la inventariere şi la descriere sunt, spre exemplu, *vocabularul politic (*sau *social-politic), vocabularul economico-financiar, vocabularul sportiv, vocabularul aviaţiei, al marinei* ş.a.m.d. Pe de altă parte, unii cercetători stabilesc o opoziţie între *lexicul limbii* şi *vocabularul unui text dat* atunci când fac ceea ce numim statistică lexicală. Întrucât, în lingvistica românească, aceste distincţii (de dată relativ recentă) nu se întâlnesc decât foarte rar, ele vor fi neglijate, în continuare, iar cei doi termeni (adică *lexic* şi *vocabular*) vor fi consideraţi sinonimi şi vor fi folosiţi în mod alternativ.

---

* Subcapitol din volumul: Solomon Marcus, Edmond Nicolau, Sorin Stati, *Introducere în lingvistica matematică*, 1966, p. 24-25.

1 Definiţie preferată de Şcoala de la Praga.

2 Definiţie întâlnită în lucrările descriptiviştilor, [2, 3, 10].

3 În lingvistica structurală, termenul *sintagmă* nu are totuşi o accepţiune unitară. După unii, el denumeşte orice grup de doi termeni, unul regent, celălalt subordonat; după alţii *sintagmă* înseamnă numai unitatea alcătuită din două părţi de propoziţie în raport de subordonare în cadrul unei propoziţii.

* Fragment din capitolul I al volumului Theodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, Ediţia a treia revăzută şi din nou îmbogăţită, Bucureşti, Editura Albatros, 1984, p. 7-11.

Theodor HRISTEA

PROCEDEE INTERNE DE ÎMBOGĂŢIRE A VOCABULARULUI*

INTRODUCERE ÎN STUDIUL FORMĂRII CUVINTELOR

1. În capitolul precedent am arătat (printre altele) că, graţie mai ales *împrumuturilor neologice* de origine latino-romanică şi germanică, româna a dobândit prestigiul unei limbi europene de cultură şi de civilizaţie, care este capabilă să exprime absolut orice, începând cu cele mai abstracte idei filozofice şi terminând cu ultimele cuceriri în domeniul tehnicii şi al ştiinţei. La momentul potrivit, am subliniat că necesităţile de îmbogăţire a vocabularului sunt satisfăcute nu numai prin recurgerea la împrumuturi din alte limbi, ci şi prin folosirea unor mijloace exclusiv interne, de care urmează să ne ocupăm în capitolul de faţă. Înainte de a studia principalele *procedee interne* de îmbogăţire a vocabularului românesc (adică **derivarea** şi **compunerea**), sunt necesare câteva precizări referitoare la familia lexicală şi la statutul acestui compartiment al limbii pe care ne-am obişnuit să-l numim FORMAREA CUVINTELOR.

2. Unii lingvişti români şi străini includ *formarea cuvintelor* în *morfologie* cu care cea dintâi seamănă îndeosebi prin caracterul ei sistematic (atât de vizibil mai ales în domeniul *derivării*). Astfel, aşa cum, spre exemplu, orice verb românesc se termină la persoana a II-a sing. a indicativului prezent în **i** plenison, silabic sau foarte scurt (*afli, bei, poţi*), tot aşa de la aproape orice verb se poate forma, în limba noastră, un nume de agent cu ajutorul sufixului *tor* (cf.: *scriitor, muncitor, alergător* etc.). Se poate spune că, în ambele cazuri, avem de-a face cu un număr relativ mic de reguli după care se creează atât noile cuvinte, cât si formele gramaticale ale unui cuvânt supus flexiunii. Alţi cercetători consideră că *sistemul de formare a cuvintelor* trebuie înglobat în studiul vocabularului, adică al disciplinei lingvistice cunoscute sub denumirea de lexicologie. În sfârşit, nu lipsesc nici cei care văd în *formarea cuvintelor* o ramură distinctă a lingvisticii, fiindcă ea ocupă, într-adevăr, un loc de tranziţie între *vocabular* şi *structura gramaticală*. Considerând (cu rezervele de rigoare) că *formarea cuvintelor* este o secţiune a lexicologiei (în sens foarte larg), ne întemeiem pe faptul că aceasta duce la crearea de noi unităţi lexicale pe baza celor care există deja într-o limbă dată. În acelaşi timp, urmăm o concepţie care este, practic, aproape definitiv impusă în învăţământul românesc de toate gradele şi care constă în studierea sistemului de formare a cuvintelor în cadrul vocabularului.

3. În lingvistica românească, importanţa formării cuvintelor a fost adeseori subliniată, arătându-se, pe bună dreptate, că aceasta reprezintă unul din capitolele cele mai importante ale unei limbi, întrucât *se poate vedea aici mecanismul însuşi al creaţiei lexicale sau felul în care procedează o limbă pentru a-şi crea elemente noi, dotate cu sensuri noi* (cf. Al. Rosetti, ILR 2, p. 327). Dovezi ale atenţiei speciale de care se bucură la noi formarea cuvintelor găsim în elaborarea câtorva teze de doctorat (consacrate îndeosebi derivării), apoi în apariţia celor 6 volume de *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (SMFC, Bucureşti, 1959-1972) şi mai ales în elaborarea amplului tratat *Formarea cuvintelor în limba română* (ai cărui redactori responsabili sunt Al. Graur şi Mioara Avram).

Din această lucrare fundamentală, au fost tipărite, până în prezent, două volume deosebit de valoroase, dintre care primul se ocupă de **compunere** (şi e în întregime redactat de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, Bucureşti, 1970), iar al doilea este consacrat **prefixelor**, a apărut în anul 1978 şi e opera unui colectiv de 10 cercetători. Aceloraşi autori şi redactori responsabili le mai datorăm vol. al III-lea din FCLR, care este intitulat **Sufixele** şi care se află în manuscris la Institutul de Lingvistică din Bucureşti. În acest al III-lea tom (care cuprinde două părţi şi care e aproape gata pentru tipar), sunt inregistrate şi studiate din toate punctele de vedere, „peste **300** de sufixe simple şi **350** complexe (compuse şi dezvoltate)”. Informaţia provine de la Mioara Avram, *Formarea cuvintelor şi cultivarea limbii române*, în LL, nr. 4 din 1983, p. 501. În SINTEZE (p. 54 şi 57) am indicat cifra de „aproximativ *500* de sufixe ale limbii române”, incluzându-le, bineînţeles, şi pe cele

complexe. Acestei cifre foarte aproximative trebuie să-i preferăm pe cea de mai sus, care este, neîndoielnic, mult mai apropiată de realitate, din moment ce provine de la un întreg colectiv de cercetători, care studiază, de multă vreme şi în mod foarte serios, problemele s u f i x ă r i i în limba română. O bibliografie aproape e x h a u s t i v ă (dar numai până în 1970) a domeniului de care ne ocupăm este înregistrată în lucrarea colectivă: *Formarea cuvintelor în limba română. Cercetare bibliografică* (coordonator: Maria Negraru), Biblioteca Centrală Universitară (= BCU), Bucureşti, 1971. Pentru o bibliografie selectivă a aceluiaşi domeniu (de data aceasta până în 1977), vezi, de asemenea, Theodor Hristea, *Romanian Vocabulary and Etymology*, în CTRL, p. 215-220 şi 238-254.

CONCEPTUL DE FAMILIE LEXICALĂ

Pentru înţelegerea sistemului de formare a cuvintelor şi mai ales a mecanismului derivării într-o limbă oarecare, lămurirea conceptului de *familie lexicală* precum şi studierea *structurii morfologice* (sau *morfematice*) a cuvântului sunt de o utilitate indiscutabilă. Întrucât ultima problemă este pe larg tratată în partea finală a capitolului *Introducere în studiul morfologiei*, aici vom încerca să precizăm, în primul rând, ce se înţelege printr-o familie lexicală şi, în al doilea rând, să arătăm (prin câteva exemple concrete) care sunt elementele din a căror îmbinare rezultă noi cuvinte sau unităţi lexicale. Despre o definiţie foarte clară şi unanim acceptată nu dispunem nici în cazul de faţă, dar se admite, de obicei, că *o familie lexicală înglobează totalitatea cuvintelor formate prin derivare, prin compunere şi prin schimbarea valorii gramaticale de la acelaşi cuvânt de bază*. Astfel, de la verbul **a face** au fost formate mai multe derivate cu sufixe (spre exemplu: *făcător, făcătură* etc.), derivate cu prefixe (*desface, preface, reface* etc.), derivate parasintetice (cu prefixe şi sufixe în acelaşi timp: *prefăcător, prefăcătorie* etc.) şi compuse propriu-zise sau cu elemente de compunere: *bineface, binefăcător, răufăcător* sau *contraface* (format din elementul de compunere *contra-* + *face*, după modelul fr. *contrefaire*). O precizare care se impune neapărat este că, în mod obişnuit, familia lexicală a unui cuvânt se stabileşte la nivelul unei singure limbi (de pildă: româna, franceza, latina etc.). Într-o *familie lexicală* de acest gen nu trebuie să includem decât derivatele şi compusele create în interiorul limbii respective şi, eventual, împrumuturile neologice analizabile. După părerea noastră, deşi este un cuvânt împrumutat, *floral* poate fi inclus în familia lui *floare*, dar *florilegiu* şi *eflora* nu sunt în aceeaşi situaţie. Neologismele împrumutate, dar neanalizabile sau locuţiunile şi expresiile în care intră un cuvânt oarecare nu aparţin familiei lexicale a acestuia. Referindu-ne, spre exemplu, la substantivul **mână**, vom spune că din familia lui lexicală fac parte derivatele româneşti *mânuţă, mânuşiţă, mănuşă, mânui, înmâna* etc., dar nu şi împrumuturile neologice *manevră, manşetă, manichiură, manufactură* etc. (a căror rădăcină mai îndepărtată este lat. *manus*). Tot aşa, nu intră în familia lexicală a lui *mână* nici combinaţiile frazeologice: *mână în mână, peste mână, pe sub mână, a da mâna, a fi mână spartă, a avea pe cineva la mână* şi multe altele.

Despre acestea s-ar putea spune că alcătuiesc **familia frazeologică** a aceluiaşi cuvânt, dar noul concept (care este un fel de pandant al lui *familie lexicală*) nu a pătruns încă în terminologia lingvistică, deşi l-am propus în LR XXVI (1977), nr. 6, p. 593 şi îl considerăm absolut necesar.

Cuvintele compuse pot să aparţină la mai multe familii lexicale, în funcţie de numărul termenilor care intră în componenţa lor şi care sunt dotaţi cu conţinut noţional. Aceasta înseamnă că un compus ca **gura-leului** va fi inclus atât în familia lui *gură*, cât şi a lui *leu*, iar *Statu-Palmă-Barbă-Cot* va fi încadrat în patru familii lexicale conform cu structura lui foarte complexă.

În continuare vom discuta cât mai detaliat cu putinţă cuvântul **tânăr**, în a cărui familie lexicală intră: *tânăruţ, tinerel, tineresc, tinereşte, tineret, tinereţe, tinerime, întineri, întineritor* etc. Din examinarea acestor cuvinte rezultă mai multe lucruri, şi anume:

a) Toate sunt înrudite, într-o măsură mai mică sau mai mare, în ceea ce priveşte sensul lor lexical.

b) Deşi intră în aceeaşi familie, cuvintele citate nu aparţin totuşi unei singure categorii lexico-gramaticale, întrucât *tineret, tinereţe* şi *tinerime* sunt substantive, *întineri* e verb, *întineritor* e adjectiv, iar *tinereşte* este adverb.

c) În sfârşit, nu e greu de observat că, deşi cele zece cuvinte diferă mai mult ori mai puţin prin partea lor finală sau iniţială, aproape toate au un element comun, care este **tiner**- şi pe care îl numim *rădăcină*. Toate cuvintele cu sens înrudit şi formate de la aceeaşi rădăcină alcătuiesc, după cum am spus, o familie de cuvinte. În cursul flexiunii (adică al declinării şi al conjugării), acest element comun pe care îl numim „rădăcină" poate fi uşor modificat, fără să fie însă şi înlocuit. Astfel, alături de **tânăr**- (care e prezent numai în forma de singular a cuvântului-bază şi în derivatul foarte rar *tânăruţ*) apare mult mai frecvent *tiner-,* pe care, din această cauză, l-am şi considerat variantă fundamentală. Într-o situaţie similară se află radicalul **flor**-, care cunoaşte şi el varianta **floar**- (pe care o întâlnim chiar în *floare*). Tot aşa, într-o altă familie de cuvinte (în care intră *purta, purtat, nepurtat, purtare, port* şi *purtător*) rădăcina comună cunoaşte patru variante, şi anume: **purt-, port-, porţ**- (de exemplu în *tu porţi*) şi **poart**- (în *el poartă* sau în forma de conjunctiv *să poarte*).

În mod obişnuit, rădăcina nu constituie singură un cuvânt, ci i se adaugă anumite elemente pe care le numim AFIXE. După poziţia pe care o ocupă faţă de rădăcină, elementele adăugate acesteia se împart în două mari categorii, şi anume: unele care sunt plasate înaintea rădăcinii şi se numesc PREFIXE, iar altele care sunt ataşate la sfârşitul ei şi poartă denumirea de SUFIXE. Referindu-ne la unele dintre cuvintele citate mai înainte, vom spune că grupul de sunete **în**- (din *întineri*) constituie un prefix, iar grupurile -**et** (din *tineret*), **eţe** (din *tinereţe)* şi -**ime** (din *tinerime*) sunt sufixe pe care le numim lexicale sau derivative. Cu ajutorul lor se formează noi cuvinte şi, uneori, noi părţi de vorbire, în raport cu cele de la care porneşte derivarea. Astfel, *florăreasă* aparţine aceleiaşi categorii lexico-gramaticale ca şi *florar* de la care provine, în timp ce *înfloritor* este adjectiv în raport cu *înflori* de la care derivă şi care e verb.

Cuvântul care serveşte ca element de bază pentru formarea altor cuvinte se numeşte primitiv sau cuvânt-bază. Cel format prin adăugarea unui prefix sau sufix se numeşte cuvânt derivat. Astfel, în cazul derivatului *frumuseţe* vom spune ca primitivul este adjectivul *frumos*, la care s-a ataşat sufixul *-eţe*; în cazul lui *cărăuşie* vom spune ca baza este *cărăuş* (derivat de la verbul *căra* + suf. *-uş*); în cazul verbelor *înfrunzi* şi *întrista* primitivele sunt, în mod evident *frunză* şi *trist*, cărora li s-a adăugat prefixul *în-*. Exemplele ar putea fi uşor înmulţite, dar nu e cazul. Ceea ce este mai important e faptul că, de multe ori, prefixele şi sufixele nu se adaugă direct la rădăcină, ci la aşa-numita temă lexicală. Aceasta e comună tuturor formelor flexionare sau gramaticale ale unui cuvânt şi e formată, în mod obligatoriu, dintr-o rădăcină şi cel puţin un sufix sau un prefix. Astfel, *lăptăreasă* este derivat prin adăugarea sufixului *-easă* la tema *lăptar*, iar această temă, la rândul ei, este ea însăşi un derivat de la *lapte* + suf. *-ar*. Prin urmare, în tema *lăptar-* există rădăcina *lăpt-* şi un sufix *-ar*, tot aşa cum în tema de la care s-a format adjectivul *străbătător* avem rădăcina verbului *a bate* (în cazul de faţă *-băt-*) + prefixul *stră-*.

Ţinând seama de partea de vorbire care constituie punctul de plecare al derivării, temele lexicale pot fi împărţite în verbale şi nominale, iar ultimele în substantivale şi adjectivale. Despre adjectivul *înfloritor* spunem că s-a format de la o temă verbală, care este *înflori*, în timp ce *bucătăreasă* spre exemplu, provine de le o temă nominală (şi anume *substantivală*), care este *bucătar* (din *bucate* + suf. *-ar*). Menţionăm că în cazul lui *bucătar* ca şi al altor derivate (spre exemplu: *dinţat*, *cioturos, noduros, picura* etc.) derivarea s-a făcut de la forma de plural a primitivelor, întrucât aceasta este superioară celei de singular sub raportul frecvenţei.

RAPORTUL DINTRE RĂDĂCINĂ ŞI RADICAL

În majoritatea lucrărilor de specialitate (româneşti şi străine), termenul *rădăcină* este sinonim cu cel de r a d i c a l, deşi nu este normal să se folosească doi termeni diferiţi pentru exact aceeaşi realitate lingvistică. După Valeria Guţu Romalo (vezi *Morfologie structurală a limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 39 şi urm.), rădăcina poate să coincidă cu radicalul ori poate fi inclusă în acesta din urmă când e vorba de cuvinte formate prin derivare. Astfel, la nivelul limbii române, un segment fonic cum este **cânt-** (din *cânt-a*) trebuie considerat, în acelaşi timp, rădăcină şi radical, însă în *descânt-a* radicalul este **descânt-**, ceea ce înseamnă că el coincide cu aşa-zisa „temă lexicală". Tot aşa, în *călători* rădăcina este **căl-** (din *cal-e*), pe când radicalul e o grupare de două morfeme **(căl-ător)**, deci o unitate divizibilă, în a cărei componenţă intră şi rădăcina privită exclusiv ca „morfem independent" sau „unitate morfemică indivizibilă". Precum vedem, radicalul poate să conţină în plus anumite afixe derivative, pe când rădăcina este întotdeauna o unitate minimală indivizibilă. Indiferent dacă el coincide cu rădăcina (ca în **bat-***e*, **cânt-***a* etc.) sau nu se identifică cu aceasta (ca în **răzbat-***e*, **încânt-***a* şi altele), radicalul apare ca element constant în toate formele flexionare ale unui cuvânt, fie el derivat sau nederivat. Acceptând această distincţie, care se întâlneşte şi la unii lingvişti străini şi pe care o considerăm binevenită, cei doi termeni (adică *rădăcină* şi *radical*) pot fi folosiţt, în continuare, precis specializaţi din punct de vedere semantic […].

DERIVAREA CU PREFIXE

Ca procedeu principal de îmbogăţire a vocabularului, p r e f i x a r e a constituie obiectul de cercetare aproape exhaustivă al unui întreg volum din tratatul *Formarea cuvintelor în limba română* (vezi şi precizările care se fac mai jos). Din acest motiv, în primul rând, şi din lipsă de spaţiu, nu vom insista aici asupra formării cuvintelor cu ajutorul prefixelor, dar vom face câteva precizări pe care le considerăm importante şi care se adaugă celor făcute anterior.

1. Una dintre aceste precizări se referă la toate tipurile de *derivare*, despre care am spus că, indiferent de natura ei, are întotdeauna şi în orice limbă un caracter sistematic. Aceasta înseamnă că, pe baza câtorva modele mai uzuale şi cu ajutorul unui număr relativ mic de afixe, se pot forma sute şi chiar mii de cuvinte, pe care le înţelegem uşor, tocmai fiindcă sunt construite după tipare preexistente şi în conformitate cu anumite reguli pe care le-am deprins încă din copilărie. Din acest punct de vedere, derivarea, în general (deci şi prefixarea), se aseamănă cu morfologia, care are un caracter şi mai sistematic, reducându-se la un număr foarte mic de reguli în comparaţie cu marele număr de cuvinte care există într-o limbă oarecare.

Pentru detalii şi pentru alte aspecte ale raporturilor existente între gramatică şi formarea cuvintelor, vezi GLR, vol. I, p. 18-23.

2. *Derivarea cu prefixe* a mai fost apropiată şi de *compunere* sau chiar inclusă în aceasta de către unii cercetători. Considerarea cuvintelor formate prin prefixare drept compuse se bazează pe argumentul ca prefixele păstrează mai bine legătura cu diverse instrumente gramaticale autonome şi în primul rând cu prepoziţiile. Să se compare, spre exemplu, **în**- din *îngropa* cu acelaşi *în* din *„a băga în groapă*" sau prepoziţia *între* cu prefixul *între-* din verbele *întretăia, întrevedea* etc. Deşi aici asemănarea este vizibilă, în cele mai multe cazuri adevăratele prefixe nu sunt, precum se ştie, şi cuvinte autonome. De aceea ele nu pot fi considerate elemente de compunere (aşa cum sunt privite *micro-, macro-, foto-, pseudo-, radio-* şi altele de origine grecească şi, mai rar, latinească). În foarte multe privinţe, *prefixele* seamănă, desigur, cu *sufixele,* de care nu pot fi separate. Ca şi acestea din urmă, ele se valorifică semantic numai în combinaţie cu un cuvânt-bază, după cum va rezulta şi din exemplele care urmează. Mai clar spus, din punct de vedere funcţional, prefixele trebuie puse în aceeaşi categorie cu sufixele şi punctul de vedere funcţional este cel care prevalează. În concluzie, vom spune că orice cuvânt format cu un prefix (adăugat la o temă nominală sau verbală) este derivat, nu compus.

3. De foarte multe ori, cuvintele formate cu prefixe aparţin aceleiaşi categorii lexico-gramaticale ca şi baza de la care a pornit derivarea. Astfel, *a desprinde* este format din prefixul *des-* + *prinde* (care e tot verb), *răzgândi* este din *răs-* + *gândi*, adjectivul *neciteţ* provine din *ne-* + *citeţ* (el însuşi un adjectiv derivat), *inadaptabil* este o formaţie românească din *in-* + adj. *adaptabil* (împrumutat) ş.a.m.d. Alteori, cuvintele formate cu ajutorul prefixelor pot aparţine altei clase morfologice decât primitivele, dar în acest caz este nevoie şi de un sufix. De exemplu, verbele *îndulci* şi *înroşi* provin de la adjectivele *dulce* şi *roşu*, tot aşa cum *îndrăgosti* şi *împături* sunt formate cu acelaşi prefix foarte productiv *în-* şi cu sufixul *-i*, adăugate, de data aceasta, la substantivele *dragoste* şi *pătură*. Cuvintele formate, în acelaşi timp, cu un prefix şi un sufix se numesc **d e r i v a t e p a r a s i n t e t i c e.**

4. În ceea ce priveşte vechimea şi originea prefixelor din limba română, menţionăm că unele sunt foarte vechi, pentru că au fost moştenite din latină (de ex.: **în-, des-** sau **stră**-, pe care îl întâlnim în *străbun, strămoş, străbate, străluci* etc.). Alte prefixe au fost împrumutate din slavă (spre exemplu **ne**- sau **răs**-), iar cele mai multe provin din limbile apusene şi în special din franceză, care, după cum ştim, ne-a furnizat un mare număr de neologisme. Dintre prefixele neologice amintim pe**: a**- (din *apoetic*), **ante**- (din *antebelic*), **anti**- (din *antiinfecţios*), **con**- (din *consfătui*), apoi **contra-, extra-, hiper-, inter-, super-**, **trans-** şi altele, care la originea lor mai îndepărtată (latină sau greacă), sunt, de fapt, cuvinte propriu-zise.

5. Pentru *derivarea cu prefixe*, cititorul se poate adresa celui de-al doilea capitol din FCLR, consacrat exclusiv acestui tip de formare a cuvintelor în limba română. După o amplă *introducere* (semnată de Mioara Avram şi consacrată problemelor generale ale prefixării), urmează **75** de monografii în care sunt studiate pe larg **86** de prefixe româneşti, adică atâtea câte au putut fi identificate cu ajutorul analizei formale, semantice şi etimologice. În fiecare monografie (care cercetează un prefix ori, mai rar, o serie de prefixe înrudite), se prezintă inventarul de formaţii prefixale, se indică originea şi variantele etimologice sau condiţionate fonetic ale prefixului studiat, se arată care sunt temele la care acesta se ataşează, se examinează sensurile sau valoriel lui semantice, se precizează clasa morfologică a derivatelor şi se indică repartiţia teritorială şi stilistică a acestora. La sfârşitul fiecărei monografii, se fac aprecieri în legătură cu productivitatea prefixului studiat, care

este urmărit nu numai în diversele epoci de dezvoltare ale limbii noastre, ci chiar în stilurile funcţionale şi (mai rar) în graiurile teritoriale. În total, volumul înregistrază 5.680 de formaţii prefixale analizabile şi semianalizabile, care ar putea fi clasificate în patru categorii fundamentale, şi anume: **a)** derivate moştenite din latină: *închide, deschide, rămâne etc.*; **b)** împrumuturi din alte limbi: *deservi, nonsens, prefabricat* etc.; **c)** calcuri sau imitaţii după modele străine: *demers, concetăţean, întrevedea, subestima* şi **d)** creaţii interne ale limbii române: *dezrobi, înţărca, nefericit, zăuita* şi multe altele. Ultima secţiune a volumului conţine 6 studii de sinteză, în care sunt examinate diverse probleme dintre cele mai importante, începând cu *suprapreﬁxarea* (sau „cumulul de prefixe") şi terminând cu *originea prefixelor româneşti* […].

DERIVAREA CU SUFIXE

Din capul locului vom spune că aceasta este mult mai răspândită decât cea realizată cu ajutorul prefixelor. După cum am văzut, există în limba română peste 600 de sufixe, dintre care unele sunt foarte vii sau productive în epoca actuală. Existenţa unui număr atât de mare de sufixe, precum şi productivitatea incontestabilă a unora dintre ele ne îndreptăţesc să afirmăm că româna este o limbă de tip derivativ, asemenea latinei, care îi stă la bază şi a cărei structură o continuă, în linii mari, şi din acest punct de vedere. De cele mai multe ori, sufixele conferă cuvintelor nou-create o anumită valoare *semantică* şi *morfologică*, ceea ce ne permite să clasăm derivatele realizate cu ajutorul lor în câteva categorii mai importante, după cum urmează:

– Nume de agent (care denumesc pe autorul unei acţiuni, pe cel care îndeplineşte o funcţie sau exercită o meserie etc.). Exemple de astfel de derivate: *muncitor, croitor, cizmar, lăutar, laptagiu, reclamagiu, complotist, fotbalist* şi altele.

– Nume de instrument: *tocător, întrerupător, ascuţitoare, stropitoare, secerătoare* (maşina), *mestecău* etc.

– Derivate cu sens colectiv (sau substantive colective): *ţărănime, muncitorime, brădiş, tufiş, brădet, frăsinet, cânepişte, porumbişte* etc.

– Derivate abstracte (prin care sunt denumite însuşiri, caracteristici, acţiuni etc.): *răutate, exactitate, omenie, vrednicie, ciudăţenie, muţenie, îndrăzneală, socoteală, învăţătură, săritură* şi multe altele.

– Derivate care indică originea: *oltean, muntean, clujean, olandez, albanez, berlinez, românesc, franţuzesc, englezesc* etc.

– Derivate augmentative (prin care sunt denumite obiecte de dimensiuni mai mari decât ale obiectelor desemnate prin cuvintele-bază). Exemple: *buboi* (derivat de la *bubă*), *băieţoi, fătoi, măturoi, puştan, ţopan, beţivan* etc., aproape toate cu valoare peiorativă.

– D e r i v a t e d i m i n u t i v a l e (al căror sens diferă de cel al cuvintelor de bază prin faptul că obiectele denumite de ele sunt mai mici decât cele obişnuite). Exemple: *căluţ, frăţior, scăunel, băieţaş, gărduleţ, linguriţă, furculiţă* etc.

Pentru fiecare dintre categoriile amintite mai înainte există sufixe corespunzătoare, mai vechi sau mai noi şi mai mult sau mai puţin productive. Astfel, **-ar, -tor** şi **-giu** sunt

sufixe de nume de agent; -**ime, -et, -iş** etc. sunt sufixe colective: -**el, -aş, -uţ** şi altele sunt sufixe diminutivale; **-(ă)tate, -ie, enie** şi -**eală** sunt sufixe abstracte ş.a.m.d. Dintre sufixele aparţinând ultimei categorii, este productiv, în limba română contemporană, *-ism*, care (asemenea altor sufixe neologice) poate fi socotit „internaţional", fiindcă apare în foarte multe alte limbi. La noi se întâlneşte atât în cuvinte împrumutate (ca *realism, socialism* etc.), cât şi în unele formaţii specific româneşti, cum sunt: *junimism, sămănătorism, paşoptism, ţărănism* etc. Tot sufixe neologice productive ori foarte productive mai sunt: **-ist** (din *bonjurist, paşoptist, şahist, şantajist*), -**ian** (din *eminescian, arghezian, sadovenian*), -**itate** (din *sticlozitate, spectaculozitate, directitate, postumitate*), -**iza** (din *nominaliza, pauperiza, inofensiviza*) şi multe altele, pe care spaţiul nu ne permite nici măcar să le menţionăm.

O situaţie aparte au sufixele denumite m o ţ i o n a l e, pentru că se realizează cu ajutorul lor *moţiunea*, prin care înţelegem procedeul de formare a unor cuvinte masculine de la feminine şi invers. Dintre sufixele moţionale menţionăm în primul rând pe -**ă** (din *prietenă*, format de la *prieten*), apoi pe **că** (din *româncă, italiancă* etc.), -**easă** (din *croitoreasă, maioreasă*), -**oaie** (din *leoaie*) şi -**oaică** (din *lupoaică, zmeoaică* etc.). Mai rare sunt sufixele moţionale cu ajutorul cărora se formează substantive masculine de la feminine (de exemplu **răţoi**, derivat de la *raţă* + **-oi** sau **curcan** format de la *curcă* + suf. **-an**).

După clasele morfologice sau părţile de vorbire cărora le aparţin derivatele cu ajutorul sufixelor, acestea din urmă se pot clasifica în:

a) *Substantivale* (de exemplu: **-tor**, **-an**, **-ime**, **-eală** etc.);

b) *Adjectivale* (de exemplu: **-ic**, **-os**, **-al** sau **-bil** din *citibil, mâncabil*);

c) *Verbale* (de ex.: **-ui** din *prăfui, sfătui;* **-iza** din *abstractiza* sau **-ona** din *concluziona, atenţiona, excepţiona, presiona* şi altele, pe care nu le recomandăm);

d) *Adverbiale* (de ex.: **-eşte** din *hoţeşte*, **-iş** din locuţiunea *pe furiş* sau **mente** din *actualmente, realmente, literalmente* şi altele, care sunt, de obicei, împrumutate sau calchiate).

*

Alături de derivarea propriu-zisă sau *progresivă* (care, după cum am văzut, constă în adăugarea de afixe), există şi o derivare regresivă sau *inversă*, care constă în suprimarea unor afixe reale sau aparente de la cuvinte preexistente. Întrucât acest aspect al derivării e mult mai complicat decât toate celelalte şi el nu a fost suficient studiat nici chiar în lingvistica generală, ne vom opri asupra lui mai pe larg, relevându-i esenţa, aspectele fundamentale, productivitatea şi, în general, importanţa pe care o prezintă din diverse puncte de vedere.

---

*Capitolul III din volumul: Theodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, (ediţia citată), 1984, p. 66-90.

DERIVAREA REGRESIVĂ

CONSIDERAŢII ŞI PRECIZĂRI PRELIMINARE

Fenomen lingvistic greu definibil, insuficient studiat şi cu unele aspecte destul de controversate, *derivarea regresivă* ocupă un loc cu totul special în sistemul de formare a cuvintelor şi în cadrul aşa–zisei *„etimologii interne”* (care înglobează totalitatea creaţiilor proprii ale unei limbi date). Complexitatea fenomenului în discuţie provine, printre altele, din faptul că el se întâlneşte nu numai în domeniul vocabularului, ci şi al morfologiei, iar (mult mai rar) chiar al frazeologiei, după cum vom vedea la locul potrivit. Ceea ce ne interesează aici este numai *derivarea regresivă lexicală*, însă, înainte de a o studia ca procedeu de îmbogăţire a vocabularului, se impune să oferim o imagine de ansamblu asupra fenomenului şi să–l privim atât în relaţiile lui cu fenomenele opuse, cât şi cu cele înrudite sau apropiate.

CONCEPTUL DE DERIVARE REGRESIVĂ

După ştiinţa noastră, nu există încă o definiţie care să fie, în acelaşi timp, clară, completă şi general acceptată a derivării regresive. Dintre cele pe care le cunoaştem (şi care sunt foarte numeroase), fiecare este susceptibilă de cel puţin o obiecţie fundamentală.

[…]

Concepută în sensul cel mai larg cu putinţă, derivarea regresivă este *procedeul analogic de creare a noi cuvinte, unităţi frazeologice şi forme gramaticale prin suprimarea unor afixe reale sau aparente de la cuvinte ori forme flexionare existente deja în limbă.*

Notă: Prin *afix* înţelegem orice morfem care rămâne în afara rădăcinii, atunci când segmentăm un cuvânt. În denumirea globală de *afixe* includem, aşadar, şi *desinenţele*, deşi după unii lingvişti (în special străini) termenul generic amintit reuneşte, de obicei, *prefixele, sufixele* şi *infixele*. Etimologic vorbind, *afix* (< lat. *affixus*) înseamnă „ataşat”, „lipit”; prin urmare este normal ca desinenţele să stea pe acelaşi plan cu sufixele şi prefixele. Pentru intepretarea desinenţei ca un element afixal, vezi GLR, vol. I, p. 42; A l. G r a u r, *Note asupra structurii morfologice a cuvântului,* în SG, II (p. 6–7); V a l e r i a G u ţ u R o m a l o, *Morfologie structurală a limbii române*. *Substantiv, adjectiv, verb*, Bucureşti, 1968, p. 42 etc. Cât priveşte termenul m o r f e m, acesta va fi folosit în accepţia de „unitate minimală de expresie, dotată cu sens lexical sau gramatical şi rezultată în urma analizei unui cuvânt în elementele lui constituente”: *cap–θ, mas–ă, în–tiner–i* etc.

În continuare, vom încerca să stabilim principalele caracteristici ale derivării regresive, pornind de la definiţia formulată mai sus, singura care exprimă adevărata esenţă a fenomenului şi care acoperă toate tipurile de formaţii regresive.

1. Având în vedere direcţia în care se exercită, se poate spune că derivarea regresivă este „reversul” derivării propriu–zise sau progresive, din care cauză a fost numită şi „derivare în sens invers” sau pur şi simplu *derivare inversă*. Cf. şi germ. *Rückbildung*, engl. *back–formation*, rus. *obratnoe slovoobrazovánie* sau it. *retroformazione* (alături de

derivazione retrograda), span. *derivación inversa* (folosit paralel cu *derivación retrograda*) ş.a.m.d. Pentru mecanismul diferit al celor două tipuri opuse de derivare, să se compare, deocamdată, *dirijor* (format din *dirija* + suf. *or*) cu *regiza*, extras din *regiz–or* (< germ. *Regisseur*) prin eliminarea aceluiaşi afix derivativ.

2. Derivarea regresivă se produce atât în domeniul vocabularului, cât şi în sfera morfologiei, ceea ce ne îndreptăţeşte să vorbim de două aspecte fundamentale ale acestui fenomen: **a)** *derivare regresivă* l e x i c a l ă (cf. **râşni** < *râşn–iţă*) şi **b)** *derivare regresivă* m o r f o l o g i c ă (spre ex. refacerea lui **gemet** din *gemet–***e**, pluralul mai vechiului şi normalului *geamăt* < lat. *gemitus*). În mod excepţional se pot forma prin derivare regresivă şi unităţi frazeologice, cum sunt de pildă, denumirile unor soiuri de arbori fructiferi, dintre care citãm**: cireş amar** (din *cireaşă amară*), **păr pergamut** (din *pară pergamută*), **păr iosefin** (din *pară iosefină*), **prun bistriţ** (din *prună bistriţă*), **prun guşat** (din *prună guşată*) ş.a.m.d.

A considera că ultima denumire, spre exemplu, este o simplă combinaţie a subst. *prun* cu adj. *guşat*, este, indiscutabil, greşit. De fapt, la noile unităţi frazeologice (care sunt mai recente şi mult mai rare) se ajunge pornindu–se de la denumirile fructelor exprimate prin sintagme stabile, formate dintr–un substantiv feminin şi un adjectiv acordat. Prin suprimarea morfemului final **–ă** (atît de la substantiv, cât şi de la determinantul adjectival), se creează noi unităţi frazeologice, extrase, de fapt, din cele mai vechi, care sunt şi mult mai cunoscute. În astfel de cazuri şi în altele similare (cf. şi **chirurg plastic** < *chirurg***ie** *plastic***ă** sau **filozof absolut** < *filozof***ie** *absolut***ă**), derivarea este, în acelaşi timp, frazeologică, dar şi regresivă, pentru că se realizează în sens invers.

3. Următoarea precizare se referă la faptul că derivarea regresivă constă atât în eliminarea unor afixe autentice, cât şi a unor segmente de expresie (cel mai adesea simple „terminaţii"), care se identifică formal cu morfeme de ordinul afixelor derivative sau al celor flexionare. Când un segment fonic este greşit interpretat ca afix şi, în consecinţă, e suprimat, se poate vorbi despre o p s e u d o– d e r i v a r e r e g r e s i v ă. Pentru înţelegerea acestui aspect destul de frecvent al derivării regresive, să se compare verbul **desăvârşi**, extras din adjectivul *desăvârşit* (< *de* + *săvârşit*) cu **mitropoli**, care a fost refăcut din substantivul cu aspect participial *mitropolit* (< slavon. *mitropolitŭ*).

Pentru ilustrarea felului în care falsa analiză poate opera, de data aceasta în domeniul morfologiei, vom cita o formaţie şi mai bizară decât verbul rar si vechi *mitropoli*. E vorba de singularul regional **ciuc**, refăcut din *ciuc–***uri** (pl. lui *ciucure*) prin suprimarea segmentului *–uri*, greşit interpretat ca o desinenţă. Pentru acest exemplu şi pentru alte formaţii similare, vezi studiul lui J. Byck şi Al. Graur, *De l' influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, I (1933), p. 19 et passim.

4. La baza derivării regresive, indiferent de natura ei, stă întotdeauna un proces de analogie. Astfel, pentru că existau în limba română numeroase perechi de felul lui *filolog*: *filologie, fonolog*: *fonologie, lexicolog*: *lexicologie* etc. (cu ambele elemente ele perechii explicabile prin împrumut) a putut fi creat derivatul regresiv **etimolog** *(< etimolog–***ie***)*, care va înlocui, până la urmă, pe *etimologist* de origine franceză (< *étymologiste*).

Aici ar mai fi de făcut precizarea că o formă ca **stomatolog**, de pildă, se poate explica atât ca derivat regresiv românesc din *stomatolog–***ie**, cât şi ca împrumut din limba franceză sau o altă limbă (cf. ital. *stomatologo* şi germ. *Stomatologe*). Este foarte adevărat că termenul franţuzesc curent este *stomatologiste*, dar alături de acesta se foloseşte mult mai rar şi *stomatologue* (cum rezultă din ROBERT, s.v. *stomatologiste*, unde se poate citi:

„On dit aussi *stomatologue*"). Teoretic nu e de loc exclus ca unii vorbitori să–l fi împrumutat pe *stomatolog*, iar alţii să–l fi creat în româneşte prin analogie şi pe două căi diferite să se fi ajuns la acelaşi rezultat. Afirmaţia este valabilă şi pentru alte neologisme, cum ar fi, de pildă, **composta** (perfect explicabil ca o formaţie regresivă din *compost***–or**, dar, în subsidiar, şi ca un împrumut din fr. *composter* „perforer ŕ l' aide d' un composteur"; cf. ROBERT, p. 352, col. 2). Numele instrumentului de perforat este, în mod sigur, mai vechi decât al verbului *composta*, iar existenţa acestuia din urmă în limba franceză e ignorată de imensa majoritate a vorbitorilor români. Ei au făcut, desigur, cunoştinţă, mai întâi cu substantivul *compostor.* Paralel cu acesta, au folosit (iar unii mai folosesc si astăzi) verbul *a perfora*, anterior în limbă chiar substantivului *compostor.* Având la îndemână un model atât de bine reprezentat în limba noastră (cum este cel constituit din perechile: *aspira / aspirator, excava / excavator, selecta / selector, toca / tocător* şi, desigur, *perfora / perforator*), unii vorbitori au putut extrage un verb *a composta* din numele de instrument *compostor*, înainte ca alţii să fi împrumutat, eventual, acelaşi cuvânt din limba franceză.

5. Fiind un caz particular al analogiei (în sensul că se întemeiază pe modele preexistente), derivarea regresivă are întotdeauna caracter s i s t e m a t i c, asemenea oricărui tip de derivare. Se poate spune că, aşa cum în fonologie se întâlnesc perechi corelative sau omorganice de felul lui **p**:**b, s**:**z, t**:**d** etc. sau cum în domeniul derivării propriu–zise pot fi puse pe acelaşi plan perechile *croi: croitor, munci: muncitor, scrie: scriitor* etc., la fel şi în sfera derivării regresive cuplul *avânt: avânta* este comparabil cu *blestem: blestema, câştig: câştiga, îndemn: îndemna* ş.a.m.d. Caracterul sistematic al derivării regresive este, aşadar, demonstrat prin existenţa unor astfel de perechi corelative, în care (cum se întâmplă în cazul citat) substantivul este derivat de la verb după analogia unor tipare moştenite din latină (*gust: gusta, joc: juca* etc.) sau împrumutate din limbile cu care româna a venit în contact. Ultima caracteristică a procedeului de care ne ocupăm arată cât se poate de clar necesitatea de a studia orice derivat regresiv prin integrarea lui într–un sistem de forme analoge, care îl explică şi, adeseori, îi determină apariţia.

Alte precizări preliminare

Înainte de a trece la clasificarea şi examinarea formaţiilor regresive din limba română contemporană, se mai impun cel puţin patru precizări, fără de care derivarea inversă nu poate fi înţeleasă în toată complexitatea ei.

A) Creând derivate regresive, vorbitorii nu au conştiinţa că inovează, ci numai că utilizează cuvinte şi forme gramaticale existente deja în tezaurul lexical al limbii. Impresia subiecţilor vorbitori este că formaţiile inverse sunt cuvinte–bază, ceea ce se datoreşte faptului că orice derivat regresiv este prin definiţie mai scurt decât primitivul din care provine (cf., spre exemplu, *cânt* în raport cu *cânta* sau *râşni* faţă de substantivul *râşniţă).* Dificultatea de a identifica formaţiile regresive provine, pentru vorbitorul nelingvist, chiar din această răsturnare a raportului real care există între primitiv şi derivatul lui regresiv. Spre deosebire de vorbitorul obişnuit, lingvistul are, însă, posibilitatea de a stabili (ori de a restabili) raportul amintit, însă numai procedând i s t o r i c, adică reconstituind amănunţit „trecutul" unei formaţii explicabile prin derivare inversă.

B) Admiţând că un cuvânt provine din altul prin procedeul derivării regresive trebuie să ne întemeiem întotdeauna pe atestări sau, în alţi termeni, să avem neapărat în vedere c r i t e r i u l c r o n o l o g i c (valabil pentru toate tipurile de derivare). Astfel, despre **cânt** putem afirma cu certitudine că provine din verbul *cânta*, fiindcă nu este atestat până în a doua jumătate a secolului al XIX–lea. Primitivul său este, în schimb, foarte vechi, ceea ce e cât se poate de firesc, având în vedere că el a fost moştenit din limba latină (< *cantare*). Nu

acelaşi lucru se poate spune, însă, despre *cânt* (greşit explicat de unele dicţionare prin lat. *cantus*; cf. CADE şi DLRM, s.v.), pentru că autorii lor pierd din vedere absenţa cuvântului în limba româna veche. Pe baza altor greşeli similare şi a multor fapte, dintre care unele vor fi discutate mai departe, putem conchide că fără o abordare care să fie, totodată, s i n c r o n i c ă şi mai ales d i a c r o n i c ă, studiul derivării regresive este de neconceput.

Cf. şi Hans Marchand, *The Categories and Types of Present–Day English Word–Formation.* A Synchronic–Diachronic Approach (ediţia a II–a), Műnchen, 1969 (p. 391–395); Esko V. Pennanen, *Contributions to the Study of Back–Formation in English*, în „Acta Academiae Socialis", seria A, vol. 4, Helsinki, 1966 etc.

C) Înainte de a admite, fără rezerve, existenţa unei formaţii regresive în limba română, trebuie să excludem, în prealabil, posibilitatea unui eventual împrumut dintr–o limbă străină. Astfel, verbul *regiza*, pe care l–am citat la începutul acestei expuneri, nu poate fi explicat prin fr. *régir,* fiindcă acesta înseamnă „a administra, a gera". Pentru noţiunea exprimată de verbul românesc *regiza* franceza se foloseşte de locuţiunea *mettre en scčne*, pe care noi am calchiat–o prin „a pune în scenă". Tot aşa, sensul fr. *régisseur* este de „administrator, gerant", deci el nu coincide cu al rom. *regizor*, pentru care franceza întrebuinţează sintagma *metteur en scčne*. Din aceasta cauză l–am interpretat pe *regiza* ca o formaţie regresivă din mai vechiul *regizor*, care (atât formal, cât şi semantic) se explică fără nici o dificultate prin germ. *Regisseur.*

Pentru această explicatie etimologică, vezi, de asemenea, Iorgu Iordan, BPH, VI(1939), p. 48 şi Al. Graur, BL, VIII(1940), p. 206.

D) Ultima precizare pe care o mai facem şi care e foarte importantă, se referă la faptul că derivarea regresivă nu trebuie confundată cu cea realizată prin s u b s t i t u ţ i e d e a f i x e derivative. Şi mai clar spus, aceasta din urmă nu poate fi considerată o variantă a celei dintâi, cum o socotesc unii cercetători, de pildă Esko V. Pennanen (vezi *lucr. cit*. p. 63, 69 şi 72). E drept că şi aici se suprimă, de fiecare dată, un prefix sau un sufix derivativ, însă ceea ce se adaugă în loc reprezintă tot un morfem de ordinul afixelor derivative. Citǎm câteva exemple care sunt de natură să pună în lumină atât asemănările, cât si deosebirile existente între cele două tipuri de derivare. O serie de verbe ca *descreţi, despleti, dezgropa* etc. nu s–au format prin adăugarea prefixului *des–* direct la temele *creţ, plete* sau *groapă*, ci de la mai vechile *încreţi, împleti* şi *îngropa* prin înlocuirea lui *în–* cu *des–,* drept model servind perechile antonimice de felul lui *închide–deschide* (în care ambele elemente ale cuplului sunt moştenite din limba latină). Tot aşa, de la *corig***ent** (lat. *corigens, –ntis*) s–a format, în limba noastră, **corigenţă** prin înlocuirea sufixului *–ent* cu *– enţă* şi prin analogie cu *abs***ent–***abs***enţă**, *frecv***ent–***frecv***enţă** etc. (deci pornindu–se de la un model preexistent, care a fost, de data aceasta, împrumutat din franceză şi din latină). Tot un rezultat al derivării prin substituţie de afixe este şi crearea lui **editură** de la *edit***or** (< fr. *éditeur*; lat. *editor).* De data aceasta, derivarea a constat în înlocuirea lui *–or* cu *–ură* (după modelul perechilor împrumutate: *cenzor / cenzură, coafor / coafură* etc.). În cazul derivării regresive lexicale, după ce se suprimă un afix real sau aparent, nu se mai adaugă nimic în loc ori se adaugă numai morfeme gramaticale, care ajută la realizarea flexiunii şi, în primul rând, la încadrarea cuvântului nou format într–o anumită categorie lexico–gramaticală (sau clasă morfologică).

Precum vedem, ca procedeu de îmbogăţire a vocabularului, d e r i v a r e a în general, cunoaşte trei aspecte fundamentale, care trebuie şi pot fi riguros delimitate:

a) D e r i v a r e a p r o g r e s i v ă (sau pr o p r i u–z i s ă), care se realizează prin adăugarea de afixe derivative şi care cunoaşte, la rândul ei, două tipuri mai importante: p r e f i x a r e a şi s u f i x a r e a. Când acestea se combină (formându–se noi cuvinte prin adăugarea simultană de prefixe şi sufixe la aceeaşi temă lexicală), avem de–a face cu d e r i v a t e p a r a s i n t e t i c e: **îm***bătrân***i**, **dez***gol***i**, **ne***ruşin***at**, **ne***obrăz***at** etc.;

b) D e r i v a r e a r e g r e s i v ă (sau i n v e r s ă), care este opusul celei dintâi şi care se realizează prin eliminarea unor afixe autentice sau presupuse de la *substantive, adjective* şi *verbe* preexistente. Cele trei aspecte ale acesteia vor fi pe larg studiate, însă nu înainte de a delimita şi mai clar derivarea regresivă *lexicală* de cea *morfologică;*

c) D e r i v a r e a p r i n s u b s t i t u ţ i e d e a f i x e, care cunoaşte două aspecte diferite în funcţie de natura afixului suprimat şi înlocuit (*prefix* sau *sufix)*. Acestui tip de derivare, care, mai sus, nu a fost decât amintit, îi vom consacra un studiu special şi detaliat, imposibil de realizat în limitele spaţiului de care dispunem aici.

DERIVAREA REGRESIVĂ LEXICALĂ ŞI MORFOLOGICĂ

În lingvistică nu se face, de obicei, o separare a formaţiilor regresive lexicale de cele care aparţin morfologiei, deşi o astfel de distincţie este cât se poate de necesară. În continuare, vom examina mai pe larg două fapte cu ajutorul cărora vom pune în evidenţă atât asemănările şi deosebirile existente între cele două tipuri fundamentale de derivare regresivă, cât şi mecanismul procedeului, în general. Formula celei de a patra proporţionale (la care Saussure face apel pentru a explica analogia, în general)1 este în întregime valabilă şi pentru derivarea regresivă:

şomer: şoma dumneata: x

şofer: x dumitale: matale

După modelul unor perechi corelative de felul *şomer: şoma, boxer: boxa* etc., în care atât verbul, cât şi numele de agent sunt împrumuturi din limba franceză, s–a putut forma verbul recent **şofa** prin îndepărtarea sufixului derivativ *–er* al mai vechiului *şofer*. Fr. *chauffer* nu poate explica rom. *şofa*, deoarece sensul lui primordial şi, totodată, fundamental este „a încălzi" sau „ a face cald". Celelalte sensuri ale cuvântului (pentru care vezi LEXIS şi ROBERT, s.v.) sunt toate derivate şi ele nu vor fi amintite aici. Important e faptul că *chauffer* nu se întrebuinţează niciodată, în franceză, cu sensul de „a conduce un automobil". Pentru exprimarea acestei acţiuni francezii folosesc verbul *conduire*, aşa cum englezii întrebuinţează pe *to drive*. Nefiind satisfăcut criteriul semantic, rom. *şofa* nu poate fi explicat prin fr. *chauffer* (ca în DN_3 şi în MDE_2, s.v.). El trebuie interpretat ca un derivat regresiv din *şof*–**er**, perfect explicabil, atât formal, cât şi semantic prin fr. *chauffeur,* care aparţine aceleiaşi familii etimologice ca şi vb. *chauffer*.

Despre pronumele de politeţe **mata**, Iorgu Iordan a arătat că acesta a fost refăcut din forma de genitiv–dativ *matale* < *m(*ne*)atale*. La rândul ei, această formă e o scurtare din *dumneatale* (genitiv–dativul lui *dumneata* < *Domnia ta)*. Iniţial, *matale* s–a folosit numai la genitiv–dativ, cum dovedesc atestările şi în special aspectul morfologic al acestui pronume. Extinzându–şi folosirea şi la nominativ–acuzativ (probabil mai întâi în limbajul infantil, a cărui creaţie este), *matale* a devenit invariabil sub aspectul cazului, ceea ce nu era normal în sistemul morfologic al limbii române. De aceea, s–a simţit nevoia creării unei forme de nominativ–acuzativ (*mata*), pentru a se ajunge la un paralelism perfect cu

dumneata–dumitale. Acest lucru s–a realizat tot prin derivare regresivă, constând, de data aceasta, în suprimarea desinenţei cazuale de genitiv–dativ –**le**.

Deşi, după cum vedem, procesul care se produce este, în esenţă, acelaşi, între derivarea regresivă lexicală şi cea morfologică există câteva deosebiri fundamentale:

1. În primul caz se procedează prin îndepărtarea unor morfeme derivative (sufixe şi prefixe), iar în al doilea caz se înlătură exclusiv morfeme flexionare (cel mai adesea *desinenţe*). Nu interesează în discuţia de faţă că ambele categorii de morfeme pot fi reale sau numai aparente, cum am văzut din cele câteva exemple date la început.

2. În funcţie de natura morfemelor suprimate se poate ajunge la noi unităţi lexicale (ex. *şofá,* în raport cu *şofer*) sau numai la noi forme gramaticale (ex. *mata* faţă de *matale*). Ca o regulă generală, s–ar putea spune că derivarea regresivă lexicală duce la formarea de noi cuvinte, pe când cea morfologică dă naştere unor simple forme flexionare ori unor variante morfologice de tipul, spre exemplu, al formelor de singular obţinute prin suprimarea unei desinenţe de plural (de ex. *pântec* < *pântec**e**; sanda* < *sanda**le*** etc.). Cf. şi masc. **motric (**care este extras din forma de genul fem. *motric**ă***, ea însăşi o variantă neliterară a adjectivului invariabil **motrice**). Cu timpul, două forme flexionare ori două variante morfologice se pot transforma în cuvinte diferite, dar aceasta nu infirmă regula formulată mai sus. Atât formele flexionare, cât şi variantele morfologice nou–născute prin acest tip de analogie sunt menite să completeze o paradigmă ori să regularizeze o relaţie gramaticală. Rolul *sistematizor* al derivării regresive este şi aici mai mult decât evident.

Un derivat regresiv morfologic a fost (în momentul apariţiei lui) şi *capăt*, refăcut din *capet**e*** (pl. lui *cap*), moştenit din lat. *capita*. După ce a apărut forma *capăt*, ea s–a specializat d.p.d.v. semantic şi s–a fixat în anumite combinaţii frazeologice, ceea ce ne îndreptăţeşte ca, în planul sincroniei, să vorbim de o nouă unitate lexicală în raport cu mai vechiul şi etimologicul *cap*, singurul continuator al lat. *caput*.

3. Comparând categoria lexico–gramaticală sau clasa morfologică a primitivului cu cea a derivatului regresiv se poate stabili o nouă diferenţă între cele două aspecte fundamentale ale fenomenului în discuţie. În cazul derivării regresive morfologice nu poate fi vorba de o schimbare a „categoriei lexico–gramaticale", din moment ce *derivatul* constituie numai o formă flexionară sau o variantă morfologică a *primitivului*. În mod obişnuit, lucrurile se petrec cu totul altfel atunci când derivatul regresiv şi primitivul constituie unităţi lexicale distincte. În imensa majoritate a cazurilor, ele aparţin şi unor clase morfologice diferite, cum am arătat cu alt prilej şi cum va rezulta şi din discuţia care urmează.

TIPURI DE DERIVARE REGRESIVĂ LEXICALĂ

În raport cu derivarea regresivă morfologică, cea lexicală este, în chip firesc, mult mai des întâlnită, din cauză că vocabularul este mai bogat şi mai labil decât morfologia, ale cărei reguli sunt limitate ca număr şi relativ stabile. Ca o consecinţă a acestui fapt, şi numărul morfemelor derivative (*sufixe* şi *prefixe*), apte de a fi suprimate prin derivare regresivă, este incomparabil mai mare decât al afixelor flexionare. În continuare, ne vom ocupa numai de derivarea regresivă lexicală ca *mijloc de **îmbogăţire** şi de **sistematizare** a vocabularului.* În interiorul ei vom distinge trei tipuri principale: *postsubstantivală, postadjectivală* şi *postverbală.*

DERIVAREA REGRESIVĂ POSTSUBSTANTIVALĂ

Înţelegem prin ea formarea de noi cuvinte prin suprimarea de afixe, aparţinând unor substantive. În limba română, formaţiile regresive postsubstantivale sunt construite, în general, prin suprimarea unui sufix lexical sau a unei desinenţe care se identifică formal cu un morfem de ordinul afixelor derivative (de ex. **–ă**). În mai multe cazuri, se suprimă şi un segment final, greşit analizat sau interpretat ca un sufix lexical (de pildă: **–ie, –it, –at** din *nevropat* etc.).

Formaţii regresive obţinute prin suprimarea afixului –ă

1. Cel mai adesea este suprimat segmentul morfematic **–ă**, care reprezintă semnul distinctiv al majorităţii substantivelor feminine şi cel mai important sufix moţional al limbii române. Deşi din punctul de vedere al structurii morfologice acest *–ă* constituie desinenţa de nominativ–acuzativ singular nearticulat a substantivelor feminine, prin falsă analiză vorbitorii îl interpretează ca un afix cu valoare lexicală şi–l separă de rădăcină, dând naştere unor noi unităţi lexicale. Ex. **maşter** „tată vitreg” < *maşter***ă** (înv. *maştehă*, de origine slavă: *maštеha*); **moş <** *moaş***ă** „femeie bătrână, babă, bunică” (formă originară; singura comparabilă cu alb. *moshë* „vârstă”); **nan** (reg.) „naş” < *nan***ă** (prin analogie cu *nun: nună*); **mâţ** < *mâţ***ă** (mai vechi şi mai răspândit, probabil de origine onomatopeică); **pisic** < *pisic***ă** etc. Este aici un aspect cu totul special al moţiunii, constând în formarea unor substantive care denumesc fiinţe de sex masculin de la feminine, prin suprimarea morfemului *–ă*. Derivatele de felul celor menţionate mai sus au apărut prin analogie cu perechi ca *fecior: fecioar***ă,** *cumnat: cumnat***ă,** *prieten: prieten***ă** etc. şi ele se explică prin necesitatea existenţei unor forme distincte pentru cele două sexe.

Mai pe larg vezi T h e o d o r H r i s t e a, *Moţiunea regresivă în limba română,* în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani,* Bucureşti, 1965, p. 385–388. Despre o moţiune pe care am numit–o r e g r e s i v ă se poate vorbi şi în cazul numelor de persoane (cf. *Brînduş < Brînduş***a**, *Catrin < Catrin***a**, *Corin < Corin***a**, *Despin < Despin***a**, *Tatian < Tatian***a** etc.) Acestea sunt formate prin analogie cu *Adrian – Adriana, Ion – Ioana, Stan – Stana* etc. şi se explică prin aceeasi tendinţă mai generală de realizare a unei concordnţe între sexul natural al obiectelor şi genul substantivelor care le denumesc.

2. În modul descris mai sus au apărut şi cele mai multe denumiri româneşti de arbori şi arbuşti fructiferi, după un tipar preexistent, transmis de limba latină: *cireş: cireaşă, corn: coarnă, păr: pară, piersic: piersică* sau *pom: poamă*. Prin analogie cu astfel de perechi s–au format, în limba română, o serie de nume ale arborilor şi arbuştilor fructiferi, pornindu–se de la formele de genul feminin ale numelor de fructe, care sunt mai vechi în limbă decât numele pomilor şi care constituie cuvinte moştenite din latină sau împrumuturi din diferite limbi. Iată (în ordine alfabetică) o listă incompletă a numelor de arbori şi arbuşti fructiferi, formate de la numele corespunzătoare ale fructelor: **alun** *(< alun***ă***),* **cais (<** *cais***ă**), **călin** (< *călin***ă**), **căpşun** (< *căpşun***ă**), **coacăz** (< *coacăz***ă**), **frag** (< *frag***ă**), **(i)agud** < *(i)agud***ă**), **mălin** (<*mălin***ă**), **moşmon** (<*moşmoan***ă**), **mur** (< *mur***ă**), **nuc** (< *nuc***ă**), **per**j (< *perj***ă**), **scoruş** (< *scoruş***ă**), **vişin** (< *vişin***ă**), **zarzăr** (< *zarzăr***ă**) şi altele. În sprijinul ideii că numele fructului este mai important decât al pomului sau al arbustului şi că acesta din urmă se poate forma cu multă uşurinţă de la cel dintâi se pot aduce numeroase exemple de ceea ce am numit derivate *postsintagmatice* sau *frazeologice* (vezi cele spuse anterior despre *prun guşat, păr pergamut* etc.)

3. Cel mai uşor este să demonstrăm că numele pomului provine de la fruct în cazul arborilor fructiferi exotici, deoarece aceştia nu s–au cultivat, în general, pe la noi. Fructele, fiind importate, au putut fi uşor cunoscute de un mare număr de vorbitori. Odată cu „obiectul” (în cazul de faţă fructul exotic) ne–a venit şi cuvântul care îl denumea. Metoda de

cercetare a vocabularului cunoscută în lingvistică sub numele de *Cuvinte şi lucruri (*după germ. „Wörter und Sachen") îşi găseşte aici o evidentă ilustrare. Când, în mod excepţional, s–a simţit nevoia de a se numi, într–un fel oarecare, arborele care produce fructul exotic, nu s–a recurs din nou la un împrumut, ci (de cele mai multe ori) s–a creat un derivat românesc de la numele fructului prin analogie cu modelele existente deja în limbă. Ex.: **banan** (< *banan***ă), curmal** (< *curmal***ă), mandarin** (< *mandarin***ă), măslin** (< *măslin***ă), naramz (**< *naramz***ă), portocal** (< *portocal***ă), smochin** (< *smochin***ă)** etc.

4. După cum vedem, pentru a exprima ideea de „pom" în opoziţie cu cea de „fruct", româna şi–a constituit un sistem de forme clar şi unitar în care numele arborelui este în imensa majoritate a cazurilor de genul masculin, iar al fructului de genul feminin. La această situaţie s–a ajuns prin procedeul derivării regresive şi pornindu–se de la tiparul transmis de latina târzie. Concluzia la care ne–a condus o analiză comparativă cu alte idiomuri este că *un sistem al denumirilor de arbori şi de fructe atât de unitar ca în limba română şi îndeosebi constituit (în cea mai mare măsură) printr–un procedeu atât de special cum este derivarea regresivă, nu există, se pare, în nici o altă limbă indo–europeană.*

Suprimarea (pseudo)sufixului –ie

1. În mod obişnuit, suf. *–ie* formează substantive abstracte de la teme adjectivale (cf. *prostie < prost, fudulie < fudul* etc.) sau derivă substantive prin adăugarea lui la alte substantive (*domnie < domn, judecătorie < judecător* etc.). Uneori, alături de adjectiv şi de substantiv, există şi un verb, care poate fi împrumutat sau format în româneşte (cf. *vesel: veseli: veselie*). Datorită modelului *domni: domnie, veseli: veselie* etc., se poate întâmpla ca, atunci când, în limbă, există numai substantivul abstract terminat în *–ie*, să se extragă din el un verb prin eliminarea acestui segment, care este, într–adevăr, ori poate fi numai interpretat ca un afix derivativ. În acest mod s–au format următoarele verbe rare: **gelozi** (< *geloz**ie***), **mărturi** „mărturisi" (< *mărtur***ie), melancoli** (< *melancol***ie), temeli (< „**funda" < *temel***ie), vizuni** „ a trăi într–o vizuină" (< *vizun***ie**) şi altele. Menţionăm că, dintre toate primitivele citate, numai subst. *gelozie* conţine un sufix autentic –**ie**, pentru că el este singurul analizabil.

2. Mult mai frecvente sunt cazurile când dintr–un substantiv terminat în *–ie* se formează un alt substantiv, care la un examen cronologic se dovedeşte a fi derivat regresiv, şi nu primitiv (cum îl simt cei mai mulţi vorbitori). Astfel s–au născut: **abager** < *abager***ie** (derivat la rândul lui din *abagiu* + suf. ***–ărie***), **geodez** < *geodez***ie (**< fr. *géodésie*, germ. *Geodäsie*), **ortoped <** *ortoped***ie (**< fr. *orthopédie,* germ. *Orthopädie*), **papetar** < *papetăr***ie** (< fr. *papeterie*) şi multe altele.

În cazul lui *ortoped*, trebuie admis şi un eventual împrumut din limba germană (< *Orthopäde)*. Afirmaţia este valabilă şi pentru unele dintre neologismele care vor fi discutate în continuare (vezi, de asemenea, cele spuse mai înainte despre *stomatolog).*

3. Fără prea multe explicaţii, precizăm că în acelaşi fel s–au mai format în limba română contemporană următoarele denumiri de specialişti în diverse ştiinţe, discipline sau profesiuni: **biolog** (< *biolog***ie**), **ecolog (<** *ecolog***ie), endocrinolog (<** *endocrinolog***ie), erpetolog (<** *erpetolog***ie), etimolog (<** *etimolog***ie), merceolog (<** *merceolog***ie), odontolog (<** *odontolog***ie), ontolog (<** *ontolog***ie), otorinolaringolog (<** *otorinolaringolog***ie), stomatolog (<** *stomatolog***ie), venerolog** *(<* *venerolog***ie)** etc. Modelul unor astfel de formaţii îl constituie perechile mai vechi de felul lui *geolog: geologie, ideolog: ideologie* şi altele, în care ambele elemente ale cuplului se explică prin împrumut.

Formaţii regresive postinfinitivale

Deşi le–am numit în felul acesta, ţinem să precizăm că e vorba tot de derivate regresive postsubstantivale (mai precis de verbe formate de la substantive abstracte cu aspect infinitival). Un exemplu care aparţine acestei categorii şi care a fost adeseori discutat (mai întâi de academicienii Al. Graur şi Iorgu Iordan) este verbul **aniversa.** Pentru explicarea lui trebuie să pornim nu de la adj. *aniversar* (ca în DLRM, s.v.), ci de la subst. *aniversare,* provenit la rândul lui din forma adjectivală de genul feminin *aniversară*. După fr. *jour anniversaire* s–a spus, la început, exclusiv *zi aniversară* (adică „zi în care se sărbătoreşte un anumit eveniment"). Cu timpul, determinantul *zi* (care era subînţeles) a fost uitat, iar determinantul *aniversară* a început să fie folosit singur cu sensul întregii sintagme din care a fost izolat şi cu valoare de substantiv, ca în citatul care urmează:

"– Când ziceai *aniversară* ziceai banchet şi când ziceai banchet, ziceai luare în râs reciprocă" (vezi I a c o b N e g r u z z i, *Amintiri din „Junimea"*, Bucureşti, 1939, p. 203). În acelaşi sens poate fi amintit aici şi titlul nuvelei *La aniversară* de M i h a i E m i n e s c u.

După întrebuinţarea lui *aniversară* ca substantiv a fost posibilă transformarea lui în *aniversare*, prin confuzie cu infinitivele lungi ale verbelor de conjugarea I. Simţit el însuşi ca infinitiv lung, *aniversare* a putut servi ca punct de plecare pentru formarea verbului **aniversa**, inexistent în alte limbi. În mod similar s–au format următoarele verbe recente: **autoservi** < *autoservire* (calchiat după rus. *samoobslujivanie*, iar acesta după engl. amer. *self–service);* **calcifica (<** *calcificare,* modelat după abstractul franţuzesc *calcification*); **cinefica** < *cineficare* (un reflex, în limba română, al rus. *kinofikaţiia*); **radiofica <** *radioficare* (corespondentul rus. *radiofikaţiia).* Tot aici îl vom menţiona pe **comunica**, extras din *comunicare* (ştiinţifică) şi folosit din ce în ce mai mult cu sensul de „a face cunoscute (de obicei în cadrul unei sesiuni ştiinţifice) idei noi, descoperiri sau orice alte rezultate ale muncii de cercetare într–un anumit domeniu de activitate".

Formaţii regresive cu origine multiplă

1. Un număr destul de mare de formaţii regresive (în special verbe) nu pot fi explicate satisfăcător decât admiţându–se că au fost extrase din două sau mai multe forme primitive, care aparţin aceleiaşi familii lexicale şi care sunt anterioare, în limbă, derivatului regresiv. Totodată, „primitivele" se explică fără nici o dificultate ca împrumuturi din alte limbi, în timp ce pentru presupusul derivat regresiv este exclusă o provenienţă externă. Citătm, deocamdată, un singur exemplu, despre care nu avem nici o îndoială că s–a format în modul arătat mai sus. Este vorba de verbul **picta** (căruia în latină îi corespunde *pingo, –ĕre,* în franceză *peindre*, în italiană *pingere* şi în special *dipingere* etc.). Judecând după atestări (pentru care vezi DLR, s.v.), se pare că acest verb a apărut în limba română pe la începutul secolului al XX–lea sau (cel mai devreme) la sfârşitul celui de al XIX–lea. În orice caz, Odobescu, Alecsandri, Eminescu şi alţi scriitori din veacul al XIX–lea [r. ed.] nu–l cunoşteau, din moment ce nu e atestat în limba operei lor. În schimb, pentru substantivele *pictor* şi *pictură* există zeci de atestări numai la Eminescu şi la Al. Odobescu.

Vezi *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu,* Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 410, col. 1 şi A l. O d o b e s c u, *Opere* (ediţie îngrijită de Tudor Vianu), ESPLA, 1955, vol. II, p. 14, 15, 16, 40, 44, 45, 48, 155, 188, 189, 193, 198, 199, 201 etc.

Modelul după care a fost creat *picta* îl constituie *sculpta*, care aparţine aceleiaşi sfere semantice şi care există încă din veacul al XIX–lea ca un împrumut din limba franceză (< *sculpter).* Alături de verbul *sculpta*, se foloseau, încă din secolul trecut, substantivele

sculptor şi *sculptură*, între care există acelaşi raport formal şi semantic ca între *pictor* şi *pictură* (toate patru împrumutate: lat. *pictor, pictura; sculptor, sculptura* şi fr. *sculpteur, sculpture)*. Pentru noţiunea exprimată de verbul *picta* s–au folosit, înainte de apariţia acestuia, alte verbe, dintre care *a zugrăvi* este indiscutabil cel mai important. El a devenit însă nepotrivit după împrumutarea neologismelor *pictor* şi *pictură*, faţă de care diferă atât de mult din punct de vedere formal. Cum *pictor* şi *pictură* aveau aspect clar de derivate, a fost cât se poate de simplu să li se reconstituie, prin analogie, un presupus primitiv românesc. Prin transformarea în verb a radicalului *pict–* (extras atât din *pictor*, cât şi din *pictură*) a fost eliminată o iregularitate a sistemului lexical, care, mai clar, ar putea fi pusă în evidenţă în felul următor:

sculptor: sculptură: sculpta

pictor: pictură: –

Apariţia lui *picta* nu s–a soldat cu eliminarea lui *zugrăvi*, care era solid instalat în limba română, ci numai cu reducerea conţinutului semantic al acestui din urmă verb, paralel cu o binecunoscută precizare.

2. Fără a mai indica şi tiparele după care s–au format, menţionăm că, într–un mod similar, au mai apărut, în limba română contemporană, următoarele verbe, pentru care posibilitatea unui împrumut este exclusă: **audia (<** *auditor, audiţie, audient* şi *audienţă);* **candida (<** *candidat* şi *candidatură);* **corela (<** *corelat, corelaţie* şi *corelativ);* **legisla** „legifera" (< *legislator, legislaţie, legislativ* şi *legislatură);* **selecta (<** *selecţie, selector* şi *selectiv);* **transla (<** *translator* şi *translaţie)* etc. Pentru câteva dintre verbele discutate în acest paragraf, ca şi pentru alte formaţii regresive pe care nu le mai amintim, dicţionarele noastre, precum şi unele lucrări de specialitate oferă explicaţii incomplete, eronate sau contradictorii. De aceea vom reveni asupra lor cu altă ocazie.

---

1 Vezi F e r d i n a n d d e S a u s s u r e, *Cours de linguistique générale,* Paris, 1968 (p. 222 şi 226). Cf. şi L o u i s H j e l m s l e v, *Le langage,* Paris, 1966, p. 82 – 83 şi A. D a u z a t, *La vie du langage,* ed. a IV–a, p. 137.

IX. FRAZEOLOGIA

Theodor HRISTEA

INTRODUCERE ÎN STUDIUL FRAZEOLOGIEI*

CONSIDERAŢII REFERITOARE LA IMPORTANŢA FRAZEOLOGIEI

1. Ca disciplină lingvistică în curs de constituire, f r a z e o l o g i a nu are încă o poziţie foarte clară în ansamblul diverselor ramuri ale ştiinţei limbii. Principala consecinţă a acestui fapt este că ea nici nu se predă în învăţământul nostru de cultură generală şi în cel

filologic superior, unde ar putea constitui măcar obiectul unui curs special (dacă nu chiar al unuia care să-l completeze în chip fericit pe cel de l e x i c o l o g i e)**.** Prin rândurile de faţă urmărim să demonstrăm nu numai utilitatea studierii sistematice a frazeologiei în şcoală, ci şi importanţa ei pentru cercetarea lingvistică, în general.

2. A neglija în continuare frazeologia ori numai a o subestima înseamnă a uita, în primul rând, că *adevărata bogaţie a unei limbi este dată, în mare măsură, şi de bogăţia ei frazeologică.* Se poate chiar afirma că, după „tezaurul lexical" propriu-zis, cel „frazeologic" ne permite mai mult decât orice să clasăm o limbă printre idiomurile sărace, bogate sau foarte bogate.

3. Strâns legat de cele spuse mai sus, se mai poate afirma că o limbă cu numeroase „frazeologisme" (cum e, neîndoielnic, a noastră) este, în acelaşi timp, şi o limbă cu mari resurse de expresivitate. Cercetări speciale (care s-ar adăuga celor deja existente)1 ar putea indica şi mai clar în ce măsură forţa sau „potenţialul expresiv" al limbii noastre se explică prin marea ei bogaţie de ordin frazeologic.

4. Continuând cu aceste precizări preliminare, vom spune că, în mod particular, frazeologia prezintă importanţă pentru s t i l i s t i c a f u n c ţ i o n a l ă, dat fiind că deosebirile dintre *stilurile* sau variantele funcţionale ale unei limbi se reduc, în primul rând, la diferenţe de natură lexicală şi frazeologică. De aici nu trebuie să înţelegem că orice combinaţie frazeologică are prin ea însăşi o valoare stilistică sau expresivă. În terminologia tehnico-ştiinţifică există sute de „frazeologisme" sau combinaţii lexicale stabile care au exclusiv o funcţie denominativă, deci sunt complet lipsite de orice „încărcătură expresivă".

Mai departe se va vedea că printre aşa**-**zisele u n i t ă ţ i f r a z e o l o g i c e nu includem numai locuţiuni şi expresii, ci şi unităţi sintagmatice ca: *acid clorhidric, carbonat de calciu, ciocan pneumatic, ecuaţie diferenţială, pareză intestinală, perioadă de incubaţie, satelit artificial, trunchi de con, zona zoster* şi altele, care au pătruns în limba comună şi pe care le găsim inserate chiar în dicţionarele româneşti şi străine de uz curent.

5. După opinia noastră, cercetarea atentă a frazeologiei de care se serveşte p r e s a (în sensul cel mai larg al cuvântului) ne poate ajuta să înţelegem mai bine s t i l u l p u b l i c i s t i c şi variantele atât de controversate ale acestuia. Precum se ştie, însăşi existenţa acestui stil a fost pusă, uneori, sub semnul întrebării, iar, alteori, a fost contestată în termeni aproape categorici, deşi începuturile presei româneşti datează încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea [r. ed.]! În continuare, citǎm numai frazeologisme care se folosesc prin excelenţă în presă şi care alături de multe altele pot constitui un argument în sprijinul ideii că există totuşi un stil publicistic: *agenţie de presă, ataşat de presă, corespondent de presă, conferinţă de presă, conferinţă la nivel înalt, campanie electorală, criză guvernamentală, însărcinat cu afaceri ad-interim, lovitură de stat, ministru plenipotenţiar, pact de neagresiune, purtător de cuvânt, rundă de convorbiri, scrisori de acreditare, sondaj de opinie, telegramă de presă, trimis special, tur de orizont* şi *tur de scrutin, ţară subdezvoltată* şi *ţară în curs de dezvoltare, vot consultativ* şi *vot deliberativ, zonă denuclearizată* etc.

Câteva dintre unităţile frazeologice pe care le avem în vedere se întrebuinţează aproape exclusiv în varianta *radiofonică* a stilului publicistic (de exemplu: *buletin de ştiri, buletin meteorologic, buletin meteo-rutier, revista presei* etc.). Altele provin din *limbajul politico-ideologic*, care, cu unele rezerve, ar putea fi considerat şi el tot o realizare concretă a stilului publicistic în general (greşit redus, uneori, la aşa-zisa variantă „gazetărească").

6. Este în afară de orice discuţie că, studiind unităţile frazeologice din toate punctele de vedere (inclusiv al o r i g i n i i lor), putem să aducem servicii reale atât e t i m o l o g i e i, cât şi l e x i c o g r a f i e i, lucru pe care l-am demonstrat mai pe larg cu alte ocazii. Aici menţionăm doar că o sintagmă stabilă, cum este, spre exemplu, *carte poştală*, nu trebuie considerată o creaţie a limbii noastre din subst. *carte* + adj. *poştal,* ci un împrumut din fr. *carte postale* (devenit, în româneşte, *cart***ă** *poştal***ă**)*.* Numai ulterior neologismul *cartă* s-a confundat cu vechiul cuvânt românesc *carte,* tot aşa cum în zilele noastre *jantă (*fr*. jante)* se confundă aproape sistematic cu mai vechiul *geantă* (de provenienţă turcească), spunându-se *a rămâne pe geantă*, în loc de: *a rămâne pe jantă.* Nici confuzia care s-a produs în cazul lui *carte poştală* şi nici originea franţuzească a întregii sintagme nu rezultă din dicţionarele româneşti, pentru că acestea sunt preocupate să stabilească numai originea cuvintelor, nu şi a combinaţiilor stabile de cuvinte (echivalente reale ori numai potenţiale ale celor dintâi)*.* Şi totuşi, într-un mare număr de cazuri, este absolut necesar să clarificăm, mai întâi, originea întregii unităţi frazeologice pentru a oferi o indicaţie etimologică completă sau pentru a nu greşi când stabilim originea fiecăruia dintre elementele constituente ale grupului frazeologic. Citǎm şi aici un singur exemplu, şi anume unitatea sintagmatică **medic curant**.

Dacă lexicografii noştri ar fi ştiut de existenţa ital. *medico curante,* atunci nu ar fi interpretat adj. *curant* ca o formaţie românească de la verbul (rar şi învechit*) a cura* sau ca un împrumut din limba latină (vezi, de pildă, DLRM, DEX_1 şi MDE_1, s.v.). Şi mai puţin inspiraţi, autorii *Dicţionarului de neologisme* (ediţia a 2-a, p. 201) au dedus acelaşi cuvânt din fr. *courant* (care are cu totul alte sensuri), după ce în ediţia întâi îl explicaseră tot prin franceză, şi anume printr-un inexistent *curant*! Întrucât este exclus împrumutul din alte limbi (inclusiv din franceză, unde se foloseşte numai sintagma *médecin traitant*), nu ne rămâne decât să admitem originea italiană a cuvântului în discuţie. În sprijinul noii etimologii (pe care am propus-o, mai întâi, în ROM. LIT, nr. 2 din 1977, p. 8) invocăm faptul că adj. *curant* se întrebuinţează exclusiv în combinaţia lexicală constantă *medic curant*. Aşadar, stabilind originea acestei unităţi frazeologice, stabilim, implicit, şi etimologia celui de al doilea termen care intră în componenţa ei. În favoarea noii soluţii etimologice (acceptate, ulterior, şi în DN_3, p. 293) pledează, de asemenea, existenţa multor termeni medicali de provenienţă italiană şi îndeosebi a unui frazeologism înrudit cu *medic curant*. E vorba de *medic primar*, care vine tot din italiană (*medico primario*), pentru că în franceză se spune *médecin en chef.*

7. Şi mai evidentă devine importanţa frazeologiei pentru rezolvarea corectă şi completă a unor etimologii atunci când avem în vedere întregi familii frazeologice. Referindu-ne şi de data aceasta tot la un singur exemplu, vom spune că substantivul *ţesut*, de pildă, n-ar trebui explicat printr-o simplă trimitere sau referire la verbul *a ţese*, deci aşa cum se procedează în mai toate dicţionarele limbii române. Chiar din DEX rezultă că *ţesut* nu înseamnă numai „faptul de a ţese" sau „ţesătură", ci şi „ansamblul de celule animale sau vegetale având aceeaşi structură şi aceleaşi funcţii intr-un organism" (vezi p. 986, col. I). Acest sens neologic se explică prin fr. *tissu*, care intră în structura a numeroase unităţi frazeologice, calchiate, parţial, în limba română. Astfel, *ţesut nervos* traduce fr. *tissu nerveux*, *ţesut osos* reproduce structura fr. *tissu osseux, ţesut cartilaginos* se explică tot prin franceză (*tissu cartilagineux*) şi exemplele ar putea fi înmulţite ajungându-se, numai în cazul de faţă, la aproape 20 de „membri" ai aceleiaşi familii frazeologice. (Pentru alte exemple, vezi ROBERT şi LEXIS s.v. *tissu*, precum şi DLR, vol. IV, p. 753 sau LL, nr. 1/1984, p. 10-11). Din cât ne dăm seama, în diverse domenii ale ştiinţei, ale tehnicii şi ale culturii propriu-zise (privite sub toate aspectele ei), unităţile frazeologice de provenienţă franceză şi de alte origini sunt, fără nici o exagerare, de ordinul miilor. Este de la sine înţeles că, în mod deosebit, pe noi nu ne interesează decât cele care sunt folosite şi în limba comună sau care sunt înregistrate în dicţonarele obişnuite. Chiar limitând discuţia la acestea din urmă, numărul lor este încă impresionant de mare, dar din nici o lucrare lexicografică

românească nu rezultă acest lucru cu claritate. Iată de ce am pledat, cândva, pentru alcătuirea unui dicţionar care să fie, în acelaşi timp, f r a z e o l o g i c şi e t i m o l o g i c. Întrun astfel de dicţionar ar urma să fie înregistrate toate frazeologismele mai cunoscute ale limbii române împreună cu originea sau etimologia lor (care poate fi internă ori externă).

Pentru această problemă vezi mai pe larg T h e o d o r H r i s t e a, *Frazeologie şi etimologie*, în ROM. LIT, nr. 2 din 13 ian. 1977, p. 8. Cu ideea alcătuirii unui dicţionar f r a z e o l o – g i c şi e t i m o l o g i c (primul de acest gen în istoria lexicografiei româneşti şi a celei generale) s-a declarat în întregime de acord şi A l. G r a u r într-un articol intitulat *Frazeologie* şi publicat tot în ROM. LIT., nr. 13 din 30 martie 1978, p. 9.

8. Având în vedere marele număr de frazeologisme, care se folosesc în cele mai variate domenii de activitate (dar în primul rînd în diversele sectoare ale ştiinţei), se poate spune că studiul frazeologiei ne pune în contact cu istoria, cultura şi civilizaţia poporului nostru sau ale altor popoare într-o măsură incomparabil mai mare decât o fac studiul foneticii şi cel al structurii gramaticale. Dintre diversele compartimente ale limbii, numai vocabularul propriu-zis şi frazeologia sunt, de fapt, expresia culturii şi a civilizaţiei, pentru că numai ele reflectă nemijlocit schimbările care se produc în societate. În acest adevăr incontestabil vedem un motiv în plus să acordăm frazeologiei mai multă atenţie atât în planul strict al cercetării ştiinţifice, cât şi în procesul de predare şi de cultivare a limbii române.

La obiecţia că, în cadrul gramaticii şi mai ales al morfologiei, se vorbeşte, totuşi, despre l o c u ţ i u n i (verbale, adverbiale, adjectivale etc.), se poate răspunde că acestea sunt privite exclusiv ori aproape exclusiv ca fapte gramaticale şi că ele nu constituie decât o parte din ceea ce trebuie studiat în cadrul disciplinei de care ne ocupăm.

9. Pe lângă avantajele relevate, studiul frazeologiei mai prezintă o importanţă deosebită pentru înţelegerea *corectă* şi *completă* a două fenomene deosebit de complexe, care sunt **modernizarea** şi **relatinizarea** limbii române (examinate, până acum, aproape exclusiv în sfera vocabularului). Mai ales aşa-zisa r e l a t i n i z a r e (despre care ar fi foarte multe de spus) nu s-a înfăptuit numai prin împrumuturi neologice (cum se afirmă, de obicei), ci şi prin apariţia, în ultimele două secole, a unui mare număr de *unităţi frazeologice*, care au fost împrumutate, calchiate sau create în interiorul limbii române din material preexistent. Paralel cu apariţia a numeroase neologisme (elemente componente ale frazeologismelor), o bună parte dintre cuvintele vechi s-au îmbogăţit cu noi sensuri (cărora li s-ar putea spune „frazeologice") şi au dobândit o frecvenţă superioară, care, de multe ori, nu poate fi explicată decât prin reluarea (sub diverse forme) a contactului cu latinitatea şi cu romanitatea occidentală. Mai mult decât concludent, în această privinţă, este cazul cuvântului **câmp**, care intră în structura a peste 20 de unităţi frazeologice (*câmp electric, câmp magnetic, câmp operator, câmp vizual, câmp semantic* etc.), aproape toate explicabile prin calc după modele străine şi în primul rând franţuzeşti.

10. La tot ce am spus până aici, adăugăm că cercetarea atentă şi exhaustivă a întregului nostru „tezaur frazeologic" ar permite să ne facem o idee mult mai apropiată de realitate în legătură cu *forţa creatoare a limbii române* în acest domeniu, precum şi cu diversele *influenţe* străine exercitate asupra ei în epoca modernă şi în cea contemporană.

Precizare. Unităţile frazeologice ale unei limbi pot fi clasificate şi studiate din diverse puncte de vedere, începând cu o r i g i n e a sau s t r u c t u r a lor şi terminând cu d i s t r i b u ţ i a s t i l i s t i c ă sau cu a p a r t e n e n ţ a acestora la anumite domenii

de activitate. În urma acestei ultime precizări, trecem la discutarea unor probleme în primul rând teoretice, dar fără a neglija complet chestiunile de ordin „taxonomic".

STATUTUL FRAZEOLOGIEI ŞI OBIECTUL EI DE INVESTIGAŢIE

1. Întrucât termenul f r a z e o l o g i e este incomplet definit chiar în dicţionarele noastre mai noi, se impune redefinirea lui sau mai bine zis completarea actualelor definiţii cu sensurile pe care acest termen le are în literatura de specialitate. Procedându-se ca în lucările lexicografice franţuzeşti sau ca în cele româneşti mai vechi (DA, CADE etc.), i se atribuie lui *frazeologie* numai două sensuri, şi anume:
1. „Fel propriu unei limbi sau unui scriitor de a construi frazele". **2.** „Vorbărie fără conţinut, care ascunde sărăcia de idei, vorbe goale şi umflate; pălăvrăgeală" (în DEX_2, p. 398, col. I). Definiţiile întâlnite în celelalte dicţionare româneşti (s.v. *frazeologie*) nu diferă prin nimic esenţial de cea existentă în DEX. La aceste două sensuri trebuie să-l adăugăm, mai întâi, pe cel de „disciplină lingvistică al cărei obiect de cercetare îl constituie *unităţile frazeologice* dintr-o limbă dată (ori dintr-un grup de limbi)". Precizarea din paranteză se justifică prin aceea că, teoretic vorbind, e posibil şi studiul contrastiv sau comparativ a două ori mai multe limbi, care nu trebuie să fie neapărat înrudite din punct de vedere genealogic. Din viitoarele noastre dicţionare, cititorul va trebui să mai afle că prin termenul *frazeologie* specialiştii înţeleg, de asemenea, „ansamblul sau totalitatea unităţilor frazeologice dintr-o limbă dată". Folosind cuvântul cu acest ultim sens, *care acoperă, de fapt, un întreg compartiment al limbii,* putem spune, de pildă, că „româna este o limbă cu *frazeologie* foarte bogată şi variată" sau că (aşa cum am mai precizat) „bogăţia unei limbi este dată nu numai de bogăţia l e x i c a l ă, ci şi de cea f r a z e o l o g i c ă".

2. După cum s-a arătat adeseori (mai ales în lingvistica străină), obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie *îmbinările constante de cuvinte* sau *grupurile sintactice stabile (*cum li se spune în FCLR, I, p. 8 et passim). Uneori, astfel de îmbinări lexicale constante mai sunt numite *sintagme stabile, unităţi sintagmatice* sau *grupuri frazeologice.* În special în ultimele decenii, majoritatea cercetătorilor obişnuiesc să le numească u n i t ă ţ i f r a z e o l o g i c e sau pur şi simplu f r a z e o l o g i s m e.

Precizare: Deşi preferăm aceste ultime denumiri (între care nu facem nici o deosebire), le vom folosi, din când în când, şi pe celelalte, însă numai pentru a varia exprimarea.

Precum vom vedea imediat, *unităţile frazeologice* se opun *îmbinărilor libere de cuvinte* sau *grupurilor sintactice libere* (FCLR, I, p. 8), numite astfel pentru că iau naştere în procesul comunicării verbale.

Termenul de u n i t a t e f r a z e o l o g i c ă a fost folosit, pentru prima oară, de către cunoscutul stilistician elveţian C h a r l e s B a l l y în *Précis de stylistique,* Genčve, 1905 (capitolul: „La phraséologie"). De la Bally, acest termen a fost preluat de V. V. Vinogradov şi de alţi lingvişti sovietici, care l-au tradus prin *frazeologhiceskaia ediniţa* şi au creat, după aceea, pe *frazeologhizm.* Noul termen are acelaşi sens, dar prezintă avantajul că e mai scurt. Din rusă, derivatul acesta a fost împrumutat de mai multe limbi europene, printre care şi româna. În lucrările noastre de lingvistică el apare extrem de rar, dar aici va fi folosit (paralel cu *unitate frazeologică),* pentru că e foarte comod şi se încadrează într-o bogată serie de derivate în *ism*. În unele lucrări româneşti de specialitate se evită, în mod conştient, chiar termenii *frazeologie* şi *unitate frazeologică,* însă fără nici o justificare mai serioasă.

3. Ceea ce au comun toate unităţile frazeologice dintr-o limbă dată e faptul că sunt combinaţii stabile de două sau mai multe cuvinte, cu un s e n s u n i t a r. Aceasta înseamnă că ele denumesc un singur obiect, o singură însuşire, o singură acţiune, un proces sau un fenomen unic etc. În ordine alfabetică, citǎm câteva exemple dintre cele mai variate, care prin structura şi sensul lor global seamănă cu cele amintite anterior: **artist emerit, astm bronşic, bal mascat, bătaie de joc, câştig de cauză, copil din flori, gazetă de perete, lăptişor de matcă, lună de miere, măr creţesc, metabolism bazal, porc mistreţ, punct de vedere, retribuţie tarifară, sobă de teracotă, staţiune balneară, şef de cabinet, ţap ispăşitor, verde de Paris** etc. Altele au valoare adjectivală, de exemplu: *ca din topor* „grosolan", *într-o ureche* „smintit, ţicnit, scrântit", *în doi peri* „echivoc, evaziv", *cu nasul în jos* „ruşinat", *cu nările în vânt* „mândru, încrezut" (pentru care vezi DELR, p. 250), *slab de înger* „fricos, timid", *tras de păr* „forţat, neconvingător", *tobă de carte* „foarte învăţat" ş.a.m.d. Unitatea semantică la care ne-am referit poate fi, desigur, mai strânsă (ca în cazul locuţiunilor *a băga de seamă, tragere de inimă,* etc.) sau mai laxă, ca în cazul îmbinărilor frazeologice care sunt complet lipsite de expresivitate, ori al celor care au o structură foarte complexă: *[…] organ […] al puterii de stat, […] clauza naţiunii celei mai favorizate, a fi în al şaptelea cer, a face din ţânţar armăsar* sau *când o prinde mâţa peşte* (adică „niciodată") etc.

4. Spre deosebire de îmbinările libere de cuvinte (pe care orice vorbitor le creează atunci când se exprimă), cele frazeologice există deja în limbă, sunt consacrate de uz şi sunt simţite ca unităţi distincte, tocmai pentru că s-a realizat (într-o măsură mai mică ori mai mare) sudura elementelor care le alcătuiesc. Să se compare, spre exemplu: *apă caldă, apă călduţă, apă rece, apă răcită, apă îngheţată, apă fiartă, apă curată, apă murdară* etc. cu: *apă minerală, apă oxigenată, apă de colonie, apă de toaletă, apă regală* şi altele, care sunt unităţi frazeologice clare. Tot aşa, în raport cu grupurile sintactice libere *artist talentat, artist începător, artist ratat* etc., următoarele îmbinări lexicale reprezintă, indiscutabil, unităţi frazeologice bine constituite: *artist plastic, artist emerit* şi *artist al poporului.* O dovadă că numai ultimelor îmbinări li se poate acorda statutul de frazeologisme găsim şi în faptul că ele sunt singurele înregistrate şi explicate, adică definite în dicţionarele noastre mai noi (vezi DLRLC, DLRM, DN_3, DER, MDE_2 şi DEX, s.v. *artist, emerit* şi *plastic).*

5. Când nu sunt împrumutate din alte limbi ori calchiate după modele străine, unităţile frazeologice iau naştere prin m e t a f o r ă ori prin r e p e t a r e a (adică folosirea frecventă şi îndelungată) a unor îmbinări libere de cuvinte. După cum va rezulta şi din subcapitolul următor, indiferent de provenienţa lor, ceea ce caracterizează aşa-zisele frazeologisme este nu numai unitatea lor semantică, ci şi f r e c v e n ţ a incomparabil mai ridicată decât a simplelor asociaţii lexicale cu caracter liber, accidental.

6. Obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie toate unităţile frazeologice despre care am spus, în treacăt, că sunt echivalente reale sau numai potenţiale ale cuvintelor. Oricât de asemănatoare ar fi cu unităţile lexicale, cele *frazeologice* se deosebesc, totuşi, suficient atât de cuvinte, cât şi de îmbinările libere de cuvinte pentru ca frazeologia să poată fi considerată un compartiment al limbii deosebit de vocabular şi mai ales de sintaxă. Cu oarecare dreptate, unii cercetători înglobează frazeologia în lexicologie, iar alţii (mult mai puţin îndreptăţiţi) o subordonează sintaxei, despre care ştim că studiază „regulile privitoare la imbinarea cuvintelor în propoziţii şi fraze" (GLR, II, p. 7). Dacă examinăm mai atent această definiţie atât de cunoscută, şi dacă înţelegem corect conceptul de *unitate frazeologică,* atunci ne dăm seama, fără prea mare greutate, că frazeologia nu poate fi subordonată sintaxei. Aşa cum există în limbă unităţi *fonetice, lexicale, morfemice* şi *sintactice,* la fel există şi unităţi pe care le numim f r a z e o l o g i c e şi pe care le putem grupa într-un alt compartiment decât al vocabularului şi mai ales al sintaxei. Admiţând că

frazeologia (în sens de „totalitate a unităţilor frazeologice dintr-o limbă dată”) constituie un compartiment lingvistic deosebit de vocabular şi mai ales de sintaxă, suntem nevoiţi să admitem şi legitimitatea unei discipline lingvistice relativ independente, care nu poate avea alt nume decât obiectul ei de investigaţie.

---

* Fragmente din capitolul VI al volumului: Theodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, ed. a treia, 1984, p. 134-147.

1 Vezi, îndeosebi, *Stilistica limbii române* (ediţie definitivă) de *I o r g u I o r d a n*, Bucureşti, 1975 (p. 265-304), precum şi unele contribuţii care au legătură cu cele discutate aici şi care figurează în „bibliografia cronologică” anexată acestei fundamentale lucrări (p. 349-377).

TIPURI DE UNITĂŢI FRAZEOLOGICE

LOCUŢIUNI ŞI EXPRESII

1. Deşi *frazeologia* trebuie separată atât de *sintaxă,* cât şi de *lexicologie,* ea se aproprie cel mai mult de aceasta din urmă prin obiectul ei de cercetare şi prin metodele de investigaţie pe care le foloseşte. Spre aceeaşi concluzie ne conduce şi examinarea principalelor tipuri de unităţi *frazeologice,* care (oricât de diferite ar părea) seamănă, totuşi, cu cele *lexicale* din foarte multe puncte de vedere. Mai întâi, asemenea cuvintelor, şi frazeologismele au un înţeles unitar, iar acest lucru se observă cel mai bine în cazul l o c u ţ i u n i l o r, care, în unele privinţe, constituie principala categorie de unităţi frazeologice. În Gramatica Academiei, aceste îmbinări lexicale, care se folosesc cu valoarea unor părţi de vorbire, sunt corect şi clar definite:

Grupul de cuvinte mai mult sau mai puţin sudat care are înţeles unitar şi se comportă din punct de vedere gramatical ca o singură parte de vorbire se numeşte *locuţiune* (în GLR, vol. I, p. 34).

Din aceeaşi lucrare şi din cele citate în bibliografie rezultă că există locuţiuni echivalente cu toate părţile de vorbire afară de articol. Este interesant de remarcat că o bună parte dintre locuţiunile substantivale şi adjectivale provin din cele verbale prin fenomenul pe care l-am denumit d e r i v a r e f r a z e o l o g i c ă: **aducere aminte** (din *a-şi aduce aminte),* **băgare de seamă** (din *a băga de seamă),* **bătaie de joc** (din *a-şi bate joc),* **luare în primire** şi **dare în primire** (din *a lua* şi, respectiv, *a da în primire)* etc. Dintre cele adjectivale, reţinem pe: **dat peste cap** (din *a da peste cap),* **scos din fire** (din *a scoate din fire),* **dat la brazdă** (din *a da la brazdă),* **întors pe dos** „supărat, necăjit” (din *a întoarce pe dos)* şi altele. Teoretic vorbind, problema locuţiunilor pare destul de clară, din cauză că ea a şi fost mult studiată. Dificultăţile încep în momentul în care trebuie să facem o distincţie cât mai netă între anumite *locuţiuni* şi *imbinările libere de cuvinte,* între unele

locuţiuni (foarte sudate) şi *cuvintele compuse* sau între *locuţiuni* şi *expresii* (cum se va vedea imediat).

Pentru criteriile de care trebuie să ne servim în rezolvarea acestor dificile probleme, vezi […] FCLR, vol. I, p. 8-18). La observaţia că şi unele îmbinări libere de cuvinte pot desemna realităţi „percepute ca o unitate" (de pildă: *examen de sfârşit de an, stăpânul casei* şi altele citate în GLR, I, p. 15), se poate răspunde că acestea nu pot fi confundate cu unităţile frazeologice autentice din cauza frecvenţei lor mult mai reduse. În alţi termeni, ele nu sunt *consacrate de uzul general sau cvasigeneral* şi, din acelaşi motiv, nu sunt inserate nici în dicţionare.

Precizare. Întrucât există riscul de a considera frazeologisme chiar unele asociaţii libere de cuvinte (adică accidentale, trecătoare sau instabile), precizăm că aproape toate faptele pe care le-am discutat până aici sau le vom discuta în continuare sunt înregistrate ca unităţi frazeologice în cel puţin două dicţionare româneşti şi, eventual, străine (dacă în limba noastră ele se explică prin calc sau împrumut).

În legătură cu locuţiunile […], mai pot fi citate şi alte contribuţii care conţin un material destul de bogat şi de valoros, însă nu întotdeauna şi convingător.

Notăm în ordine cronologică: E u g. I o a n i ţ e s c u, *Locuţiunile,* în LR, an. V(1956), nr. 6, p. 48-54; G h. P o a l e l u n g i, *Locuţiunile adjectivale,* în LR, an. XII(1963), nr. 2, p. 133-146 şi D u m i t r u N i c a, *Locuţiunile substantivale în limba română,* în LR, an. XII(1963), nr. 5, p. 514-526. Pentru unele observaţii critice prilejuite de apariţia primelor două articole, vezi, de asemenea, G h. N. D r a g o m i r e s c u, *Problema locuţiunilor ca obiect al analizei gramaticale,* în LR, an. XII(1963), nr. 6, p. 618-625. Referitor la locuţiunile prepoziţionale şi cele conjunctionale, sunt de reţinut, în primul rând, următoarele două studii ale F u l v i e i C i o b a n u (valoroase nu numai prin noutăţile pe care le aduc, ci şi prin indicaţiile bibliografice pe care le conţin): *Observaţii asupra prepoziţiilor şi locuţiunilor prepoziţionale în limba română,* în SG, II, p. 91-104 şi *Unele aspecte ale corespondenţei dintre elementele prepoziţionale şi cele conjuncţionale, cu referire specială la locuţiuni,* în SG, III, p. 67-77.

2. Alte unităţi frazeologice (de asemenea numeroase şi importante) sunt, fără îndoială, e x p r e s i i l e, al căror statut este mult mai puţin clar decât al locuţiunilor. Făcând această afirmaţie, avem în vedere faptul că unii cercetători români şi străini nu sunt preocupaţi să le deosebească de locuţiuni, iar alţii le includ în acestea din urmă ori consideră că cei doi termeni (adică *locuţiune* şi *expresie)* sunt sinonimi. Din această cauză, ei apar intrebuinţaţi paralel sau chiar unul în locul celuilalt. Astfel, într-o lucrare relativ recentă se poate citi:

Grupurile de cuvinte care, fără a fi propoziţii, au înţeles de adjectiv se numesc l o c u ţ i u n i (adică e x p r e s i i) adjectivale (vezi I o n C o t e a n u, *Gramatica de bază a limbii române,* Bucureşti, Editura „Albatros", 1982, p. 99). În aceeaşi lucrare există chiar un paragraf intitulat: *Expresii (locuţiuni) echivalente cu adverbul (*p. 255), ceea ce înseamnă că autorul pune, în mod conştient, semnul egalităţii între cele două tipuri de „frazeologisme". Dintre lingviştii străini, P i e r r e G u i r a u d aplică termenul *locuţiune* şi expresiilor (vezi opera citată în bibliografie), iar C h a r l e s B a l l y nu se arată interesat decât de diferenţa mai generală pe care trebuie s-o facem între *grupurile de cuvinte libere* şi cele *stabile* (numite şi *frazeologice*). Între aceste două extreme, autorul constată o mulţime de cazuri intermediare, greu de precizat şi de clasificat în mod riguros (vezi *Traité de stylistique française,* vol. I, p. 68).

În ligvistica românească a insistat asupra deosebirii dintre locuţiuni şi expresii în special Florica Dimitrescu (vezi *lucr. cit.,* p. 62-68), însă fără a se folosi de criterii ştiinţifice ferme şi fără a-şi întemeia distincţia (acceptabilă, în principiu) pe fapte numeroase şi concludente.

Reluând aceeaşi problemă, Ioana Boroianu a făcut câteva precizări utile, însă concluzia generală la care a ajuns nu poate fi acceptată:

”Considerăm *expresii* grupurile stabile de cuvinte care acoperă totalitatea unei propoziţii, care au, aşadar, subiect (exprimat sau subiect-general, larg-subînţeles) şi predicat, cu eventuale compliniri” (în LL, nr. 2/1974, p. 246).

După opinia noastră, cu cât o îmbinare stabilă de cuvinte este mai *expresivă* (deci are o mai pronunţată încărcătură afectivă), cu atât suntem mai îndreptăţiţi s-o considerăm expresie. În ceea ce ne priveşte, nu avem nici o îndoială că: *a spăla putina, a tăia frunze la câini, a-i lipsi o doagă, a-şi lua inima în dinţi, a face zile fripte (cuiva), a se face luntre şi punte, a face (pe cineva) cu ou şi cu oţet* sau alte asemenea grupuri frazeologice (considerate „locuţiuni verbale”) sunt, în realitate, cele mai autentice expresii româneşti.

Când, însă, expresivitatea a dispărut complet (ori în cea mai mare măsură) şi grupul frazeologic a devenit „împietrit” sau cât mai bine sudat (ca în *a băga de seamă, a-şi aduce aminte* etc.), atunci putem vorbi de locuţiuni fără teama de a greşi. În zeci de cazuri „intermediare”, nu are nici o importanţă dacă acestea sunt considerate expresii sau locuţiuni. Cu adevărat important este numai faptul că atât unele, cât şi celelalte sunt unităţi frazeologice sau frazeologisme, pe care, la analiza gramaticală, le luăm mai întâi împreună (dacă sensul lor global şi unele caracteristici morfo-sintactice ne dictează acest lucru). După aceea, le putem descompune şi în elementele lor constituente, dar această dublă analiză prezintă unele neajunsuri (asupra cărora atragem atenţia în paragraful: *Predicatul verbal exprimat prin locuţiuni).* Posibilitatea de a înlocui sau de a echivala un grup locuţional cu un cuvânt sinonim nu trebuie considerată şi un criteriu de diferenţiere a locuţiunilor de expresii, întrucât ultimele sunt şi ele, adeseori, substituibile ori numai echivalabile cu o simplă unitate lexicală. Spre exemplu, expresia *a-şi zbura creierii* este sinonimă cu *a se sinucide.*

Problema abordată este, desigur, mult mai spinoasă decât am prezentato aici, însă nu şi atât de importantă pe cât îşi închipuie cei care consideră că scopul fundamental în predarea limbii române este să-i deprindem pe elevi cu o analiză gramaticală corectă. Întrun viitor nu prea îndepărtat, vom reveni mai pe larg asupra problemei discutate aici, încercând să demonstrăm că expresia nu trebuie să fie, în mod obligatoriu, o propozitie şi că între *locuţiuni* şi *expresii* nu se pot fixa întotdeauna graniţe precise. Ceea ce trebuie considerat de pe acum un adevăr indiscutabil ni se pare faptul că orice *expresie* (ca grup lexical stabil şi unitar) este, prin definiţie, mai mult sau mai puţin e x p r e s i v ă, adică generatoare de efecte stilistice […].

EXPRESII IDIOMATICE

1. În cadrul multor unităţi frazeologice, elementele constitutive îşi păstrează independenţa semantică, ceea ce permite calchierea sau traducerea lor literală într-o altă limbă. Astfel, fr. *passer en revue* a fost redat în româneşte prin *a trece în revistă, ętre dans une mauvaise passe* a fost tradus prin *a fi într-o pasă proastă, payer les pots cassés* prin *a plăti oalele sparte* ş.a.m.d. Spre deosebire de asemenea îmbinări frazeologice, care sunt disociabile şi în care cuvintele îţi păstrează sensul lor propriu, e x p r e s i i l e i d i o m a t i c e (numite încă şi i d i o t i s m e sau, mult mai rar, chiar i d i o m a t i s m e) au un înţeles

figurat, care aparţine întregului grup frazeologic, imposibil de tradus „ad litteram” într-o altă limbă. Încercările de traducere literală sau „mot ŕ mot” a expresiilor idiomatice pot duce la transpuneri rizibile de felul lui *tambour d' instruction* (pentru *tobă de carte)* sau *laver le baril* (pentru *a spăla putina)* în originala traducere a Chiriţei lui Vasile Alecsandri.

2. Este de la sine înţeles că nici limitele dintre unităţile frazeologice idiomatice şi cele neidiomatice nu sunt întodeauna uşor de stabilit, însă distincţia în sine e importantă şi ea merită să fie reţinută împreună cu câteva exemple dintre cele mai concludente: *a bate apa în piuă, a-şi da arama pe faţă, a da sfară în ţară, a feşteli (cuiva) iacaua, a-şi pune pirostriile pe cap,* „a se căsători”, *a tăia frunze la câini, a nu avea (pe cineva) la stomac, a-şi lua tălpăşiţa, a strica orzul pe gâşte, a face pe cineva cu ou şi cu oţet, a-şi lua inima în dinţi, a-şi lua lumea în cap, a-şi pune pofta-n cui* şi multe altele, care sunt de o rară expresivitate.

3. Ca expresii specifice unei anumite limbi, *idiotismele* trebuie traduse cu multă grijă într-o altă limbă, tocmai pentru că înţelesul lor nu poate fi dedus din suma părţilor componente. Recurgând la un nou exemplu, vom spune că ciudata expresie românească *a fuma ca un şarpe* nu poate fi redată în franţuzeşte prin *fumer comme un serpent!* În astfel de cazuri este obligatoriu să căutam în franceză (ori în altă limbă) expresia idiomatică cea mai apropiată ca înţeles de a noastră. Întâmplarea face că, în franţuzeşte, există două expresii, cu acelaşi sens, care sunt: *fumer comme une locomotive* şi *fumer comme une cheminée.* Când traducem dintr-o altă limbă în română, trebuie să căutăm şi la noi echivalentul cel mai potrivit al unui idiotism străin. De pildă, expresia franţuzească *ne pas ętre dans son assiette* (literal: „a nu fi în farfuria sa”, adică „a nu se simţi bine”) are două corespondente româneşti unul mai expresiv decît celălalt: *a nu-i fi boii acasă* şi *a nu se simţi în apele sale.* Precum vedem, este ideal ca o expresie idiomatică să fie tradusă tot printr-un idiotism, lucru uşurat, în ultimele decenii, de apariţia unui mare număr de dicţionare frazeologice, ca şi de existenţa unei lucrări lexicografice cum este DELR, la care ne vom mai referi. Ceea ce vrem, să adăugăm cu acest prilej este că studiul frazeologiei îi poate interesa nu numai pe lingvişti, lexicografi, traducători etc., ci şi pe toţi cei care predau limbi străine ori limba română străinilor.

FORMULE ŞI CLIŞEE INTERNAŢIONALE

1. Numeroase unităţi frazeologice provin din categoria destul de bine reprezentată a aşa-ziselor „formules et clichés internationaux”, cum le numesc unii autori străini (vezi, de pildă, A. A n d r i e v s k a, *Cours de lexicologie française,* Kiev, 1958, p. 112, precum şi întregul capitol consacrat *frazeologiei:* p. 86-114). Din păcate, şi în cazul de faţă, terminologia este cam variată, uneori prea fluctuantă şi aproape întotdeauna nelipsită de anumite ambiguităţi1. Alte denumiri, asupra cărora nu ne putem opri (cf. engl. *stereotyped / conventional expressions),* nu sunt mai recomandabile decât cele înscrise în titlul acestui paragraf, întrucât ele acoperă şi alte realităţi frazeologice decât cele care ne preocupă aici.

2. Dintre „formulele” cu caracter convenţional şi internaţional (apărute în diverse limbi de cultură şi civilizaţie), foarte cunoscute sunt, spre exemplu, **artă pentru artă, răul secolului** (fr. *le mal du siĕcle)* şi **turn de fildeş** (frazeologism calchiat, precum am văzut, în majoritatea limbilor europene după fr. *tour d' ivoire).* Tot aproape general europene şi chiar „americane” (în sens larg) sunt, de asemenea: **mărul discordiei, nod(ul) gordian, fata morgana, război rece, porumbelul păcii, tale quale** – „aşa cum e”, **tabula rasa, rara auis, ad calendas graecas, magna cum laude** – „cu cele mai mari elogii” şi multe altele, care vor fi citate în subcapitolul următor.

3. Foarte interesante sunt şi „clişeele internaţionale" în a căror structură intră un nume propriu (de obicei de persoană). Ele au la bază legende antice (uneori biblice) sau chiar întâmplări reale, care trebuie bine cunoscute pentru a înţelege sensul şi felul în care au apărut aceste frazeologisme devenite internaţionale. Le citǎm pe cele mai importante, dând în paranteză şi corespondentul din limba franceză, deşi nu numai prin intermediul acesteia am făcut noi cunoştinţă cu ele:

arca lui Noe (cf. fr*. l' arche de Noë*);

călcâiul lui Ahile (cf. fr. *le talon d' Achille*);

firul Ariadnei (cf. fr. *le fil d' Ariadne*);

mărul lui Adam (cf. fr. *pomme d' Adam*);

mărul lui Newton (cf. fr. *pomme de Newton*);

nasul Cleopatrei (cf. fr. *le nez de Cléopâtre*);

oul lui Columb (cf. fr. *l' oeuf de Colomb*);

patul lui Procust (cf. fr. *le lit de Proc(r)uste*);

pânza Penolopei (cf. fr. *la toile de Pénélope*);

sabia lui Damocles (cf. fr. *l' épée de Damoclčs*);

turnul (lui) Babel (cf. fr. *la tour de Babel*) etc.

O anchetă efectuată, cândva, printre studenţi a scos la iveală faptul că mulţi dintre ei nu cunoşteau decât foarte vag sensul unora dintre unităţile frazeologice precitate, iar şi mai mulţi ignorau aproape complet „geneza" acestor frazeologisme internaţionale. Într-o mare măsură, am înţeles şi atunci cât de mult ar avea de câştigat învăţământul nostru de cultură generală dacă profesorii de limba română şi de alte discipline şi-ar face timp să le explice elevilor mai clar şi mai detaliat cum au luat naştere astfel de frazeologisme ori altele şi care este semnificaţia lor exactă. Ele constituie numai o parte dintre acele „f o r m u l e care dăinuie de veacuri" (după o potrivită caracterizare a lui Tudor Arghezi) şi care trebuie însuşite corect în primul rând în şcoală şi prin şcoală.

Pentru sensul şi originea mai îndepărtată a multora dintre unităţile frazeologice discutate aici şi în continuare, recomandăm în special: B a r b u M a r i a n, *Dicţionar de citate şi locuţiuni străine*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1973 şi I. B e r g, *Dicţionar de cuvinte, expresii*, *citate celebre* (ediţia a II-a revizuită şi adăugită), Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969.

ALTE UNITĂŢI FRAZEOLOGICE

1. Deşi am separat *frazeologia* atât de *sintaxă*, cât şi de *vocabular*, delimitarea ei întâmpină încă dificultăţi serioase, provocate nu numai de mulţimea şi varietatea unităţilor frazeologice, ci şi de diversitatea părerilor existente în legătură cu obiectul de cercetare al noii discipline. Stabilind, în linii mari, că acest obiect de investigaţie îl constituie toate

unităţile frazeologice dintr-o limbă oarecare (sau dintr-un grup de limbi), nu am spus tot ce era necesar în legătură cu o problemă atât de complicată şi de controversată. După cum vom vedea imediat, *zicalele, proverbele, maximele, sentinţele* şi în special aşa-zisele *citate celebre* (care, adeseori, constituie fraze întregi) ar trebui excluse din sfera propriu-zisă a frazeologiei. Cu această precizare (asupra căreia vom reveni imediat) se elimină încă o greutate serioasă în efortul de a fixa graniţe mai precise pentru f r a z e o l o g i e în calitatea ei de compartiment lingvistic independent. În acelaşi timp, este uşurată şi încercarea de a clasifica mai riguros uriaşul material faptic care există atât în limba română, cât şi în alte idiomuri.

2. Ceea ce mai rămâne în urma eliminării *zicalelor, proverbelor* etc. din sfera frazeologiei nu se suprapune însă perfect peste tipurile de frazeologisme discutate în subcapitolul anterior. Cu destule temeiuri, tot unităţi frazeologice pot fi considerate şi acele p e r i f r a z e care, deşi nu sunt prea sudate, au, totuşi, o anumită *frecvenţă* (neapărat superioară simplelor îmbinări lexicale libere) ori sunt înzestrate, din chiar momentul creării lor, cu o doză oarecare de *expresivitate*. Astfel, dacă în loc de *M. Eminescu* spunem *autorul „Luceafărului"*, recurgem, fireşte, la o perifrază (în sens de: „grup format din două sau mai multe cuvinte, care exprimă, împreună, ceea ce putem exprima printr-o singură unitate lexicală sau printr-un nume propriu"). Din cauză că are o frecvenţă redusă şi e lipsită de sens figurat, perifraza citată nu este, totuşi, o unitate frazeologică, după cum nu sunt unităţi frazeologice nici: *autorul „Baltagului"* (= M. Sadoveanu), *autorul „Scrisorii pierdute"* (= I. L. Caragiale), *autorul lui „Ion"* (= Liviu Rebreanu) şi zeci de alte asemenea perifraze, care nu au valoare expresivă şi nici nu sunt „consacrate de uz". Dacă, însă, tot în loc de numele marelui poet folosim o metaforă cum este **luceafărul poeziei româneşti** sau spunem **bardul de la Mirceşti,** referindune, de data aceasta, la V. Alecsandri, cele două „perifraze" interesează neapărat frazeologia şi trebuie incluse, fără nici o rezervă, în obiectul ei de investigaţie. Precum vedem, în astfel de cazuri, intervin şi alţi factori (în afară de *frecvenţă, unitate de sens* etc.), care ne îndreptăţesc să vorbim de unităţi frazeologice. *Bardul de la Mirceşti* nu este o perifrază foarte expresivă şi nici prea des folosită, însă ea are o *vechime* de cel puţin un secol şi e cunoscută de toţi vorbitorii cultivaţi, care o poartă în minte şi sunt gata so folosească (întotdeauna cu acelaşi sens) ori de câte ori se iveşte prilejul […].

3. Ultimul tip de unităţi frazeologice, la care ne mai referim, îl constituie cele numite, câteodată, l o c u ţ i u n i de i n t e n s i t a t e. Preluând această denumire de la unii lingvişti străini[2], Ioana Boroianu le defineşte ca fiind „colocaţii stabile de termeni, dintre care unul adaugă celuilalt un sens superlativ: *îngheţat bocnă, îndrăgostit lulea, gol puşcă, singur cuc, beat turtă* etc." (în LL, nr. 2/1974, p. 245). De remarcat că şi în cazurile de faţă e vorba tot de „echivalente" semantice ale cuvintelor, pentru că *îngheţat bocnă* înseamnă „foarte îngheţat", *singur cuc* echivalează cu „foarte singur" ş.a.m.d. Din punct de vedere funcţional, substantivele *bocnă, cuc, lulea* etc. se comportă ca nişte morfeme (cum bine a observat şi Florica Dimitrescu în *op. cit.,* p. 64-65), însă mai intense şi mai expresive decât adverbul *foarte.* Despre aceste construcţii s-a scris mult în lingvistica românească, aşa că nu insistăm asupra lor.

O trimitere facem totuşi la paragraful **Adverbe provenite din alte părţi de vorbire** […], unde se mai discută câteva fapte, în general cunoscute: *a se ţine scai, a dormi buştean* (sau *butuc*)*, a lega cobză* (sau *fedeleş*) şi altele, care sunt, cel mai adesea, comparaţii urmate de elipsă. În structura altor „locuţiuni" de intensitate, comparaţia se menţine, spunânduse: *ieftin ca braga, galben ca ceara, simplu ca bună ziua* etc. Ioana Boroianu le spune *comparaţii cu caracter stereotip (ibid.,* p. 245), însă, mai scurt şi deci mai concis, am putea să le numim c o m p a r a ţ i i s t e r e o t i p e. Şi în cazul de faţă,

terminologia este variată şi fluctuantă, cum rezultă din faptul că unii lingvişti străini vorbesc în mod nu tocmai potrivit de l o c u ţ i u n i c o m p a r a t i v e (fr. „locutions comparatives"), citând spre exemplu: *blanc comme neige, sourd comme un pot, plein comme un oeuf, lourd comme du plomb, trembler comme une feuille, courir comme un ličvre* sau *aller comme un gant* (literal: „a merge ca o mănuşă", adică „a se potrivi foarte bine" ori „de minune" – într-o traducere mai expresivă şi deci mai apropiată de original). Pentru unele indicaţii bibliografice şi pentru detalii referitoare la acest tip de unităţi frazeologice ori la altele, pe care nu le mai discutăm, vezi A. A n d r i e v s k a , *op. cit.,* p. 101 şi urm.

4. Înainte de a încheia discuţia privitoare la tipurile de unităţi frazeologice, subliniem încă o dată că proverbele, zicalele (sau zicătorile), maximele, sentinţele etc. n-ar trebui incluse, aşa cum se procedează, de obicei, în sfera prea largă a frazeologiei. Motivul pe care l-am invocat şi în LL, nr.1/1984 (p. 7) este că toate acestea nu sunt echivalente reale ori potenţiale ale cuvintelor, deci cum sunt ori ar trebui să fie majoritatea zdrobitoare a unităţilor frazeologice autentice. Referindu-ne, deocamdată, numai la p r o v e r b e, care formează obiectul de cercetare al *paremiologiei,* se impune să reamintim că ele constituie, de fapt, u n i t ă ţ i f r a s t i c e (fr. *unités phrastiques)*, deci „fraze" complete, deşi foarte scurte sau lapidare. În chip firesc, ele nu-şi justifică prezenţa nici în dicţionarele frazeologice, care (în eventualitatea că le-ar înregistra pe toate ori pe cele mai multe) ar putea să ia proporţii cu adevărat gigantice.

Examinând mai multe dicţionare frazeologice româneşti sau străine (pe care spaţiul nu ne permite să le citǎm), am constatat că unele procedează inconsecvent, iar altele nu înregistrează zicale, proverbe etc. Câteodată, autorii lor se simt chiar obligaţi să sublinieze că le-au omis în mod premeditat, dar, în realitate, înregistrează o parte din ele, fără să se întemeieze pe criterii ştiinţifice. Am demonstrat altă dată că în felul acesta se procedează în DELR, care inserează zeci de proverbe, cum sunt: *Cum îţi vei aşterne aşa vei dormi* (p. 28), *Până nu faci foc nu iese fum* (p. 151), *Cine umblă (fuge) după doi iepuri nu prinde nici unul* (p. 186) şi altele, a căror prezenţă în dicţionar surprinde după ce am fost avertizaţi, dintru început, că „volumul… selectează un mare număr de *expresii* şi *locuţiuni* româneşti (*nu şi proverbe*) cu explicarea sensului sau a sensurilor pe care le au…".

[…]

Precizare: Pentru alte probleme teoretice ale frazeologiei (cu specială referire la limba română) şi îndeosebi pentru ceea ce autorul numeşte *derivare frazeologică*, este necesar să se consulte restul capitolului din SINTEZE […], p. 147-160.

X. SINTAXA

Sorin STATI

[SINTAXA]*

SINTAXA „TRADIŢIONALĂ"

În sintaxa tradiţională, cuvintele unei propoziţii sunt grupate, conform raporturilor gramaticale, pe mai multe „etaje”, ceea ce se reprezintă, de obicei, cu ajutorul unei scheme de tipul:

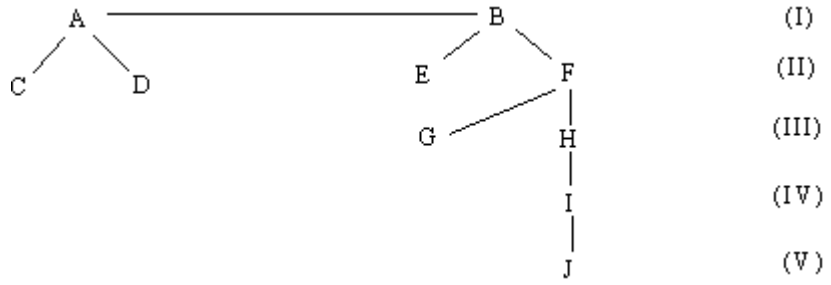

în care literele (A-J) simbolizează părţile propoziţiei, „–” leagă termenul subordonat de cel regent, iar cifrele I-V notează cele cinci „etaje” ale propoziţiei redate în această formă schematică.

Aşa se înfăţişează ordinea structurală a unor propoziţii de tipul: *fratele meu Ion şi-a cumpărat un radio nou de foarte bună calitate* sau *al treilea volum de versuri încheie astfel o perioadă îndelungată de creaţie inspirată de folclor.* Schema de mai sus e valabilă pentru ambele exemple, deşi ele diferă nu numai în privinţa ideii exprimate, a noţiunilor pe care le evocă, dar şi din punct de vedere gramatical (părţile de vorbire între care se stabilesc relaţii sintactice, tipul de determinanţi, topica). Cele zece părţi de propoziţie din text sunt de patru tipuri: subiect, atribut, predicat şi complement. Analiza sintactică a unei propoziţii constă deci în: a) descompunerea ei în părţile de propoziţie, b) încadrarea lor în una din cele patru categorii amintite şi c) arătarea felului cum se leagă între ele părţile de propoziţie (de exemplu, *x* este atribut al lui *y,* care este complement al lui *z,* eventual *y* e în acelaşi timp coordonat cu *w,* alt complement al lui *z).*

Dacă se cere gramaticii tradiţionale să analizeze enunţul în unităţi mai mici, vom afla că unele părţi de propoziţie sunt exprimate printr-un singur cuvânt, iar celelalte prin două (sau mai multe) cuvinte (de pildă, *de calitate, de folclor, un radio* etc.).

Procedurii analitice uzuale i se pot reproşa mai multe lucruri:

1. E lipsită de unitate – analiza frazei e într-adevăr paralelă cu cea a propoziţiei (unitatea se reflectă, de pilda, în principiul corespondenţei dintre propoziţiile subordonate şi părţile de proproziţie1), dar amândouă nu par să aibă nimic comun cu analiza morfologică. Nu există şi aici paralelisme?

2. Numărul şi ordinea ierarhică a unităţilor sintactice ale limbii nu sunt de loc clare. Care e raportul dintre „cuvânt” şi „partea de propoziţie”? Care e poziţia locuţiunilor, a cuvintelor compuse, în ierarhia nivelurilor? Nu e oare cazul să se vorbească şi despre unităţi sintactice mai mari decât partea de propoziţie, dar inferioare propoziţiei (unii folosesc, de pildă, termenul „grupul subiectului”) ?

3. Problema tipurilor de relaţii dintre unităţile aceluiaşi nivel este şi ea rezolvată în chip nesatisfăcător. În sintaxă se vorbeşte de coordonare şi subordonare, dar acestei distincţii nu-i corespunde nimic în structura cuvântului. Mai departe, e clar că cele două tipuri de relaţii sintactice amintite nu cuprind totul. Cum trebuie calificat raportul dintre

copulă şi numele predicativ, dintre o prepoziţie şi un nume? Apoziţia şi propoziţia apoziţională contractează într-adevăr un raport de subordonare?

SINTAXA STRUCTURALĂ

Printre încercările de sintaxă structurală [1, 13, 22, 23, 25, 30] care au găsit mai mulţi adepţi şi care au rezistat mai bine timpului se numără metoda analizei în constituenţi imediaţi apărută în cadrul şcolii descriptiviste. Creatorul metodei poate fi socotit lingvistul american K. L. Pike., care a schiţat-o într-un studiu apărut în 1943, în revista „Language", inspirându-se din unele idei ale lui L. B l o o m f i e l d, întemeietorul şcolii descriptiviste. Metoda a intrat într-o etapă nouă o dată cu crearea teoriei gramaticilor generative. Zeci de lingvişti din diferite ţări europene lucrează astăzi în mod curent cu noţiunea de constituenţi imediaţi, cf. [26, 29, 34].

Se consideră ca date toate enunţurile posibile într-o limbă oarecare. Deci, obiectul supus analizei în constituenţi imediaţi este o mulţime infinită de enunţuri („comunicare lingvistică care poate fi precedată şi urmată de pauză"). Părţile în care se poate diviza enunţul se numesc constituenţi. De obicei, enunţul se împarte mai întâi în două, fiecare din cele două segmente se împarte iarăşi în două şi aşa mai departe, până se ajunge la segmente care nu mai pot fi divizate, deoarece s-ar obţine complexe sonore fără înţeles. Deci, segmentarea se opreşte la nivelul morfemelor, incluzând toată structura gramaticală. Elementele care rezultă din prima diviziune a unui enunţ sau a unei părţi de enunţ se numesc c o n s t i t u e n ţ i i i m e d i a ţ i ai enunţului (respectiv, ai fragmentului de enunţ). Constituenţii imediaţi ai primei propoziţii din cele două citate mai înainte sunt:

Fratele meu Ion şi-a cumpărat un radio nou de foarte bună calitate.

Fratele meu Ion se împarte, la rândul său, în doi constituenţi imediaţi:

fratele meu Ion ş.a.m.d.

Orice grup de doi constituenţi imediaţi formează un c o n s t i t u t.

O diviziune similară celei de mai sus se operează la nivelul cuvântului, pentru a-l descompune în morfeme. De pildă, *neprietenos* se descompune în *ne* + *prietenos,* iar *prietenos* în *prieten* + *os.*

După ce s-au efectuat toate segmentările posibile, enunţul se prezintă ca o secvenţă de morfeme, numite c o n s t i t u e n ţ i i u l t i m i ai enunţului. Revenind la exemplul nostru, constituenţii săi ultimi pot fi consideraţi:

Frat-e-le me-u Ion şi-a cumpăr-a-t un radio no-u de foarte bun-ă calitat-e[1].

Până acum, scopul acestei analize ne apare a fi descoperirea părţilor componente ale unui enunţ. Oprindu-ne pentru o clipă aici, constatăm trei diferenţe vizibile faţă de analiza gramaticală tradiţională:

– se operează cu diviziuni (dichotomii) succesive;

– rezultatul analizei, în toate etapele ei, sunt nişte segmente numite în acelaşi fel („constituenţi imediaţi"); constituenţii ultimi sunt, de fapt, tot constituenţi imediaţi, aşadar

problema numărului de niveluri şi a definiţiei unităţilor fiecărui nivel nu interesează deocamdată (avem a face numai cu enunţuri şi constituenţi imediaţi);

– graniţele dintre sintaxa frazei, a propoziţiei şi morfologiei dispar.

Mergând mai departe, analiza îşi propune să dea o reprezentare schematică a structurii enunţului divizat, descoperind m o d e l u l său. Pentru a da un exemplu mai simplu, vom reprezenta propoziţia *el cumpără o pălărie nouă*; constituenţii săi sunt *el, cumpăr, ă, o, pălări, e, nou, ă.* Structura acestei propoziţii se reprezintă astfel2:

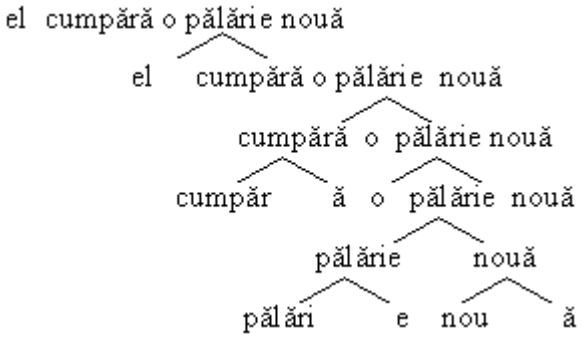
el cumpără o pălărie nouă
el cumpără o pălărie nouă
cumpără o pălărie nouă
cumpăr ă o pălărie nouă
pălărie nouă
pălări e nou ă

Sute de propoziţii ale limbii române (de exemplu, *Ion aduce nişte cărţi frumoase, tu citeşti o poezie nouă* etc.) se încadrează în aceeaşi schemă de organizare a constituenţilor, deci au a c e l a ş i m o d e l. Făcând abstracţie de conţinutul concret al tuturor acestor propoziţii, obţinem reprezentarea pură a modelului:

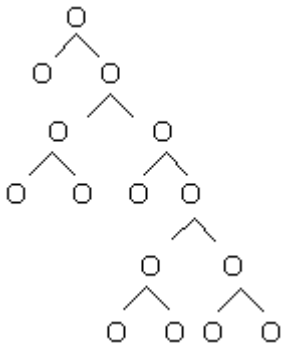

Pe baza unei mulţimi de zeci sau sute de mii de propoziţii româneşti, am putea descoperi diversele modele cărora li se conformează aceste propoziţii. Numărul acestor modele e, desigur, mult mai mic decât al propoziţiilor posibile, dar rămâne totuşi foarte mare. Prin metoda analizei în constituenţi se urmăreşte reducerea considerabilă a acestui număr, pornind de la ipoteza că modelele descoperite sunt, de fapt, construite pe un inventar mult mai mic de modele mai simple. Se caută deci modele cu o putere de generalizare superioară. Despre procedeul folosit în acest scop va fi vorba ceva mai departe.

Rezultă, prin urmare, că al doilea scop al metodei în discuţie este reducerea numărului infinit de enunţuri la un număr finit (şi cât mai mic) de tipuri structurale cu alte cuvinte, reducerea variantelor la invariante1. Mulţimea de enunţuri posibile într-o limbă nu sunt deci altceva decât realizări variate ale unor modele. Mai pe scurt, acest al doilea scop al analizei în constituenţi imediaţi este m o d e l a r e a gramaticală a enunţurilor.

TEHNICA SEGMENTĂRII ÎN CONSTITUENŢI IMEDIAŢI

În exemplele discutate mai sus, am arătat cum se segmentează enunţul în constituenţi imediaţi, fără să j u s t i f i c ă m diviziunile succesive. Care sunt criteriile de segmentare? De ce am tăiat fiecare din porţiunile textului în locul *x* şi nu în locul *y* sau *z*? De ce despărţim *el cumpără o pălărie nouă* în *el* + *cumpără o pălărie nouă*, şi nu, de pildă, în *el cumpără* + *o pălărie nouă*?

Problema aceasta, care e de fapt cea mai grea, se numeşte tehnica segmentării în constituenţi imediaţi.

Descriptivistul Nida [24, 25] acordă o preferinţă vizibilă criteriului semantic: noi „simţim" că într-un exemplu ca *el cumpără o pălărie nouă*, *nouă* merge cu *pălărie* sau că întregul grup *o pălărie nouă* e subordonat verbului *cumpără*. Rolul criteriilor formale, structurale, este de a confirma şi câteodată de a corecta datele obţinute pe această cale. Aceste criterii primează, desigur, acolo unde înţelesul nu ne ajută să alegem între două sau mai multe dichotomii posibile. Dar care sunt criteriile structurale? E necesar să precizăm că, în afară de Nida, principalii reprezentanţi ai descriptivismului întemeiază tehnica segmentării în constituenţi exclusiv pe aceste criterii.

Criteriul de bază este s u b s t i t u ţ i a. Diviziunea enunţurilor în segmente e justificată de faptul că porţiuni dintr-un enunţ sunt substituibile (deci echivalente) cu porţiuni din alte enunţuri. Dându-se un enunţ de o lungime oarecare, se încearcă înlocuirea unei părţi cu alt material lingvistic. Se consideră valabile numai acele înlocuiri care dau naştere unor enunţuri r e p e r a t e, adică admise de limba respectivă. Dacă în *el cumpără o pălărie* am înlocui porţiunea *el cumpără o* cu *frumoase* s-ar obţine textul nereperat **frumoase pălărie*. În schimb, dacă am face substituirea cu *această* sau cu *pune o panglică la*, rezultatul ar fi două enunţuri reperate: *această pălărie; pune o panglică la pălărie*. Se verifică apoi dacă şi a doua porţiune a enunţului iniţial (*pălărie*) este substituibilă, ceea ce este, evident, foarte simplu (obţinem de exemplu, *el cumpără o cravată*). Prin urmare, am împărţit enunţul *el cumpără o pălărie* în două porţiuni (limita fiind după *o*) şi am văzut că ambele sunt substituibile cu alt material lingvistic.

În acest caz, spunem că enunţul dat p o a t e avea drept constituenţi imediaţi porţiunile *el cumpără o* şi *pălărie*. Nu e greu de văzut că dichotomia aleasă aici nu e singura posibilă; făcând segmentarea după *el*, observăm că *el* e substituibil, de exemplu, cu *Ion*, iar *cumpără o pălărie* cu *învaţă*, deci constituenţii imediaţi p o t fi şi *el* + *cumpără o pălărie*[1].

Tehnica segmentării trebuie să ne arate mai departe cum se alege, din mai multe dichotomii posibile, cea mai bună.

În acest moment al discuţiei trebuie să introducem noţiunea de clasă de secvenţe. Se consideră că, oricum am împărţi enunţul, rezultatul va fi o pereche de secvenţe, adică de şiruri de morfeme. Lungimea minimă a unui astfel de şir este de un morfem. Dacă segmentăm propoziţia, de exemplu, în constituenţii imediaţi *el* şi *cumpără o pălărie*, primul constă din secvenţa monomorfematică el, iar celălalt din secvenţa *cumpăr* + *ă* + *o* + *pălări* + *e*. Toate secvenţele monomorfematice care pot apărea în locul lui *el* (de exemplu, *ea, Ion*[2] etc.) formează împreună cu acesta o clasă de secvenţe. Generalizând, o secvenţă monomorfematică S aparţine clasei de secvenţe determinată de contextul C dacă SC alcătuieşte un text admis de limbă, adica un enunţ reperat[3].

Dacă secvenţa are mai multe morfeme (de pildă, *cumpără o pălărie*), ea aparţine unei clase de secvenţe care cuprinde toate secvenţele caracterizate prin faptul că:

– au acelaţi număr de morfeme;

– primul lor morfem aparţine aceleiaşi clase de secvenţe monomorfematice, al doilea, al treilea etc. la fel. De exemplu *cumpăr* intră în aceeaşi clasă cu *caut, curăţ* etc., *pălări* intră în aceeaşi clasă cu *cuti, farfuri* etc., *ă* în aceeaşi clasă cu *e,ând, a.*

Secvenţa *cumpără o pălărie* se află în aceeaşi clasă de secvenţe cu *cumpăra o pălărie, caută o farfurie, curăţând o cutie, curăţa o farfurie* etc.

Prin urmare, orice segmentare a unui enunţ în doi constituenţi înseamnă descompunerea lui în doi membri a două clase de secvenţe. Fiecare constituent reprezintă o clasă de secvenţe.

Pentru a ne apropia de răspunsul la întrebarea: Cum se alege din mai multe dichotomii posibile cea mai bună? va trebui să mai introducem noţiunile de:

– e x p a n s i u n e

– f o c a r

– c l a s ă de f o c a r e (numită şi c l a s ă de f o r m e sau c l a s ă de d i s t r i b u ţ i e) cf. [34].

Presupunem că o porţiune dintr-un enunţ e alcătuită din secvenţa S_1 şi că S_1 poate fi înlocuit cu S_2.

Dacă S_1 e mai lung decât S_2 (conţine mai multe morfeme) sau e cel mult egal cu S_2 (S_1 şi S_2 au acelaşi număr de morfeme) şi S_1 e diferit structural de S_2 (ele nu ţin de aceeaşi clasă de secvenţe), S_1 se numeşte e x p a n s i u n e a lui S_2, iar S_2 e m o d e l u l lui S_1.

În enunţul *el cumpără o pălărie,* secvenţa *el* e substituibilă cu oricare din secvenţele *clientul, fratele meu, vecinul surorii mele Ioana* etc. (E clar că aceste secvenţe nu intră în aceeaşi clasă cu *el).*

Secvenţa *el* e modelul lor, iar acestea sunt câteva din expansiunile posibile ale lui *el.*

Fiecare din secvenţele:

el

clientul

fratele meu

vecinul surorii mele Ioana

face parte din altă clasă de secvenţe (ele diferă în primul rând ca număr de morfeme), dar au cel puţin o proprietate comună: formează împreună cu *cumpără o pălărie* un enunţ reperat.

Acea parte a unui enunţ care rămâne neschimbată în tot cursul operaţiilor de substituire se numeşte v e c i n ă t a t e sau c o n t e x t, iar porţiunea asupra căreia se fac încercările de substituire se numeşte f o c a r[4]. În exemplul nostru, *el* este focarul enunţului, iar *cumpără o pălărie* este vecinătatea sau contextul focarului. Este de la sine înţeles că, dacă am fi urmărit substituirile posibile ale secvenţei *cumpără o pălărie,* ea ar fi devenit focar, iar *el* – context.

Totalitatea claselor de secvenţe care pot apărea într-un anumit context poartă numele de clasă de focare (sau „clasă de distribuţie") relativă la acest context.

Clasa de focare este o noţiune supraordonată clasei de secvenţe, e mai generală decât aceasta.

Am citat mai sus câteva secvenţe de structură diferită care pot lua locul lui *el* în contextul *cumpără o pălărie*; exemplele date acolo nu sunt decât o mică parte din membrii acestei clase de focare. Dacă am fi segmentat propoziţia noastră altfel, de pildă *el cumpără + o pălărie* şi am fi urmărit posibilităţile de substituire ale lui *el cumpără,* am fi descoperit cu uşurinţă numeroşi membri ai acestei noi clase de focare (de exemplu, *Ion alege; Dămi, te rog; Probează şi tu* etc.). Se poate studia şi clasa de focare relativă la contextul *pălărie,* adică clasa de secvenţe care pot apărea în locul lui *el cumpără o.* În ce măsură ne ajută noţiunea de clasă de focare la alegerea segmentării celei mai potrivite în doi constituenţi imediaţi?

Răspunsul susţinătorilor metodei se poate rezuma astfel: fiecare segmentare posibilă dă naştere unei clase de focare. Se alege acea segmentare din care rezultă o clasă de distribuţie mai b o g a t ă în: a) numărul de contexte în care poate apărea şi b) numărul claselor de secvenţe pe care le înglobează. Dacă se constată, de pildă, că clasa de focare a lui *el* e mai bogată decât clasa de focare a lui *el cumpără o,* segmentarea propoziţiei noastre se face după *el,* acesta fiind, prin urmare, primul constituent imediat al enunţului.

Din cele două criterii după care se apreciază b o g ă ţ i a unei clase de focare, cel de-al doilea (varietatea structurală) nu necesită nici un comentariu; în schimb, primul propune o operaţie de care încă n-am vorbit: se examinează d i s t r i b u ţ i a, adică numărul de contexte în care poate apărea o clasă de focare. Cu alte cuvinte, dacă la începutul analizei contextul era menţinut constant, acum se studiază şi variaţia lui.

Clasa de focare care admite reprezentanţi ai claselor de secvenţe de tipul:

el

clientul

etc.

poate apărea în contexte ca:

plăteşte

cumpără o pălărie

alege nişte cravate viu colorate

etc.

Aceste contexte sunt de fapt membri ai unor clase de secvenţe diferite (diferenţele rezidă în primul rând în numărul de morfeme), ca şi elementele lingvistice substituibile focarului. Totalitatea claselor de secvenţe care pot juca rolul de context faţă de clasa de focare *el* e de fapt şi ea o clasă cu caracter de mare generalitate şi ar putea fi numită c l a s ă d e c o n t e x t e.

Cele două clase de forme sunt în aşa fel constituite, încât, dacă un membru al primei clase se poate combina cu un membru al celei de-a doua, atunci orice membru al primei clase se poate combina cu orice membru al clasei secunde, ceea ce, schematic, se poate înfăţişa astfel:

clasa I clasa a II-a

(focar) (context)

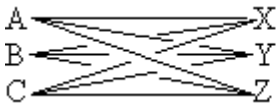

(A, B, C, ... X, Y, Z ..... sunt membrii celor două clase de forme)

Recapitulăm succesiunea operaţiilor:

b. se examinează pe rând fiecare dichotomie posibilă, alegându-se un focar şi un context. Se studiază bogaţia clasei de focare în privinţa numărului claselor de secvenţe pe care le cuprinde;

În urma efectuării acestei succesiuni de operaţii s-ar părea că suntem, în sfârşit, în posesia răspunsului la întrebarea pusă la început („Cum se alege, din mai multe dichotomii posibile, cea mai bună”?): dichotomia care dă naştere claselor de forme celor mai bogate; cele două părţi rezultate din această segmentare sunt constituenţii imediaţi ai enunţului.

Criteriul calculului bogăţiei claselor de focare nu este însă uşor de aplicat. Într-adevăr, oricum am face segmentarea, obţinem, de obicei, secvenţe cu posibilităţi foarte mari de substituire. Inventarierea tuturor claselor de secvenţe care pot lua locul focarului sau al contextului este o operaţie extrem de laborioasă şi adesea irealizabilă. Autorii metodei şi-au dat seama de acest inconvenient şi au propus o serie de simplificări.

În practică, nu se face un calcul complet, ci unele segmentări posibile sunt scoase din discuţie pentru că sărăcia relativă a claselor de forme rezultate se impune de la sine. De pildă, dacă ar trebui să segmentăm propoziţia *văd o revistă ilustrată,* dichotomia *văd o revistă + ilustrată* va fi imediat aboandonată în favoarea dichotomiei *văd + o revistă ilustrată,* deoarece e uşor de intuit că determinanţii care pot lua locul lui *ilustrată* sunt mult mai puţin numeroşi decât determinanţii virtuali ai lui *văd* (sunt mai puţine feluri de reviste decât obiecte pe care le poţi vedea!). Tot aşa, segmentarea *văd + o revistă ilustrată* e preferabilă segmentării *văd o + revistă,* deoarece după *văd o* trebuie să urmeze un substantiv feminin, pe când după *văd* genul substantivului nu e unic determinat. În schimb,

nu e de loc uşor de spus, în cazul unei propoziţii de tip *a cumpărat cărţi şi caiete,* care segmentare e preferabilă:

a cumpărat + cărţi şi caiete

sau

a cumpărat cărţi + şi caiete?

Vedem deci că în analiza noastră intervine o oarecare aproximaţie şi că, de fapt, nu trebuie calculată bogăţia substituirilor pentru toate segmentările posibile.

Tot pentru a simplifica procedura, se mai introduce un criteriu: într-un enunţ care cuprinde cel puţin două cuvinte, se vor examina numai segmentările care nu presupun tăierea în două a unui cuvânt. De pildă, pentru *văd o revistă ilustrată,* nu se ia în discuţie posibilitatea diviziunii *văd o revist + ă ilustrată.* Unitatea cuvântului fiind respectată, înseamnă ca într-un enunţ de două cuvinte împărţirea în constituenţi imediaţi nu mai pune nici o problemă.

În sfârşit, mai intervine criteriul „sistemului": întrucât o analiză în constituenţi imediaţi implică altele, soliditatea ei nu se consideră verificată până ce n-au fost explorate cele mai îndepărtate efecte ale ei în sistem. Ceea ce se acceptă sau se respinge nu e, de fapt, analiza unei singure propoziţii, ci sistemul de constituenţi imediaţi ai unei limbi, adică o serie întreagă sau un s i s t e m de analize ale tuturor enunţurilor limbii.

---

* Fragmente din capitolul I al volumului: Solomon Marcus, Edmond Nicolau, Sorin Stati, *Introducere în lingvistica matematică*, 1966, p. 26-41.

1 Subiect – propozitie subiectivă, complement direct – propoziţie completivă directă etc. Asupra ei vom insista, fiind relativ puţin folosită la noi şi servind drept bază pentru majoritatea gramaticilor generative.

1 O morfologie structurală a limbii române nefiind încă elaborată, ne vedem obligaţi să prezentăm structura morfologică a cuvintelor în modul care ni s-a părut cel mai apropiat de concepţia descriptivistă. Împotriva analizei pe care am propus-o se pot formula destule obiecţii, dar cititorul e rugat să o considere numai ca un mijloc de înţelegere a metodei de analiză în constituenţi imediaţi.

2 Compară cu reprezentarea schematică tradiţională:

[1]Procedând analog cu fonologia, care îşi propune să reducă numărul infinit de sunete la un număr finit (de ordinul zecilor) de invariante, numite foneme.

1 Cititorul poate continua singur proba, făcând segmentarea şi în alte puncte ale enunţului, inclusiv în interiorul unui cuvânt, de pildă, *el cumpăr + ă o pălărie* etc.

2 În aceeaşi clasă cu *el* nu intră cuvintele ca *femeia, doamna, clientul, profesorul* etc., deoarece ele sunt secvenţe de două morfeme.

3 Deci morfemele se grupează în clase după contextul în care pot apărea.

4 Denumirea sugerează faptul că asupra acestei părţi a enunţului ne concentrăm atenţia sau concentrăm luminile analizei.

RELAŢIILE GRAMATICALE

Metoda analizei în constituenţi îşi propune să examineze şi tipurile de relaţii pe care le contractează constituenţii imediaţi între ei sau cu întregul („constitutul").

Pentru a afla ce relaţie există între părţile unui enunţ recurgem din nou la criteriul înlocuirii unuia din constituenţii imediaţi, numai că, de astă dată, înlocuirea se face cu zero (constituentul se suprimă). Dacă prin această suprimare se obţine un enunţ reperat, adică corect, admis de limbă, porţiunea omisă e considerată ca subordonată celuilalt constituent. În propoziţia *eleva silitoare învaţă* înlocuirea cu zero a lui *silitoare* produce enunţul corect *eleva învaţă,* deci *silitoare* e subordonat lui *eleva.* Dacă nu obţinem un enunţ reperat, partea omisă e considerată ca supraordonată, regentă[1]; substituirea cu zero a cuvântului *eleva* dă naştere enunţului nereperat **silitoare învaţă.*

În funcţie de relaţiile dintre constituenţi şi întreg, enunţurile se clasifică în e n d o c e n t r i c e şi e x o c e n t r i c e [3, 14];

a. Dacă enunţul (întregul, constitutul) poate apărea oriunde apare unul din constituenţii săi sau amândoi constituenţii, el se numeşte e n d o c e n t r i c.

a. Enunţul *cumpără flori* are contexte comune cu *cumpără* (şi întregul, şi partea sunt admise în contexte ca *daruri frumoase pentru prieteni).* Construcţia endocentrică e de tip s u b o r d o n a t i v.

b. Enunţul *scrie, citeşte* are contexte comune cu fiecare din constituenţii săi imediaţi. Se poate spune:

scrie, citeşte mult în fiecare zi

scrie mult în fiecare zi

citeşte mult în fiecare zi

Construcţia endocentrică e aici de tip c o o r d o n a t i v.

b. Dacă întregul nu are contexte comune cu nici unul din constituenţi, enunţul e numit e x o c e n t r i c. De exemplu, *dacă se mai întoarce* (analizat în constituenţii *dacă* + *se mai întoarce)* apare în contextul *l-am întrebat,* dar acesta nu admite nici pe *dacă,* nici pe *se mai întoarce.*

Spunem:

l-am întrebat dacă se mai întoarce,

dar nu

**l-am întrebat dacă*

sau

**l-am întrebat se mai întoarce*[2]

Desigur, metoda analizei în constituenţi imediaţi nu rezolvă toate problemele de care se izbeşte gramatica tradiţională, dar izbuteşte să dea o prezentare unitară a structurii unui enunţ, prin descompuneri succesive de la nivelul cel mai înalt până la morfem. Se obţin mereu unităţi cu acelaşi nume (constituenţii imediaţi), iar relaţiile dintre ele, pe de o parte, şi dintre ele şi construcţia întreagă (constitutul), pe de alta, sunt de acelaşi tip.

Alt avantaj (de ordin practic) al metodei este acela că depăşeste sau, în orice caz, evită problema definirii unităţilor de diverse niveluri (cuvânt, parte de propoziţie, propoziţie) şi a raportului dintre morfologie şi sintaxă.

În al treilea rând, grupează unităţile în clase, definite pe baza contextelor în care pot apărea. Introducerea punctului de vedere distribuţional are unele avantaje asupra clasificărilor pe baze semantice. De exemplu, nu vom mai spune că adjectivele sunt nume ale unor calităţi sau însuşiri, ci o clasă de cuvinte caracterizate printr-o serie de contexte („o clasă de contexte").

În sfârşit, acest procedeu de analiză formală duce la descoperirea tipurilor de construcţii, la care se poate reduce infinitatea enunţurilor posibile într-o limbă. Se obţine o modelare mai amănunţită şi mai sistematică decât cea dată în gramaticile de tip tradiţional.

GRAMATICI GENERATIVE

Metoda analizei în constituenţi imediaţi cunoaşte de câteva decenii [r. ed.] un mare succes şi în afara hotarelor Statelor Unite, în cadrul teoriei gramaticilor generative. Unul dintre tipurile de gramatici generative se numeşte tocmai „gramatica cu constituenţi imediaţi".

O gramatică generativă a unei limbi îşi propune ca, pe baza unui număr de simboluri ale cuvintelor din această limbă (ansamblul acestor simboluri se numeşte, vocabular) şi ale unor tipuri de unităţi gramaticale (sintagme, părţi de vorbire, morfeme) şi folosind un număr de reguli, să *producă* [de aici denumirea de gramatică *generativă*] enunţuri corecte. Concepută astfel, o gramatică generativă este un *model* al mecanismului cu care operează

vorbitorii atunci când formulează enunţuri într-o anumită limbă. Tipul de regulă cel mai frecvent întâlnit este *„X Ž Y”,* ceea ce se citeşte „înlocuieşte simbolul *X* cu simbolul *Y*”. Gramaticile generative operează cu un număr de substituiri de simboluri, în conformitate cu regulile formulate, aplicate într-o ordine anumită. Iată, după [33], un exemplu simplu de gramatică generativă cu constituenţi imediaţi

Se dau simbolurile cuvintelor româneşti: *pom, cer, mamă, a cânta, a merge, brun, alb* etc. (aceste notaţii au valoarea de simboluri ale cuvintelor respective, indiferent de forma lor morfologică, adică, de pildă, *pom* nu redă nominativul şi acuzativul singular, *a merge* nu e infinitivul prezent activ etc.). Se aleg, de asemenea, simboluri ca: P = propoziţie, N = nume, art. = articol, GN = grup nominal, adică un nume însoţit de unul sau mai mulţi determinanţi etc.

Se dau apoi o serie de reguli de generare, de exemplu:

(I) P Ž GN + GV (ceea ce se citeşte: „înlocuieşte simbolul Ťpropoziţieť cu succesiunea de simboluri Ťgrup nominalť + Ťgrup verbalť”)

(II) GN Ž N + A (N = nume, A = articol)

(III) GV Ž V + GN (V = verb)

(IV) N Ž pom, cer, mamă, pâine…

(V) A Ž art_k (art_k = formă a articolului determinată de categoria morfologică şi de funcţia sintactică a lui N; indicele k poate lua valoarea „masc., sg., nom.” sau „fem., pl., nom.” etc.).

(VI) V Ž a cânta, a merge, a aduce…

Prin aplicarea succesivă, într-o anumită ordine, a regulilor I-VI, se obţine o propoziţie a limbii române. Aplicând (I), se obţine secvenţa GN + GV, căreia îi aplicăm (II) şi atunci se transformă în N + A + GV. Simbolului GV îi aplicăm regula (III), astfel că secvenţa noastră devine N + A + V + GN. Dar lui GN i se poate aplica regula (II) şi ajungem la N + A + V + N + A. Înlocuim acum primul simbol (N) cu unul din simbolurile cuvintelor cuprinse în regula IV; să presupunem că am ales *mamă.* Secvenţa va avea acum înfăţişarea *mamă* + A + V+ N + A, şi operaţia de substituiri de simboluri continuă.

Întregul proces se desfăşoară într-o serie de etape, care se poate reprezenta schematic astfel:

P

GN + GV

N + A + GV

N + A + V + GN

N + A + V + N + A

mamă + A + V + N + A

mamă + art_k + V + N + A

mamă + art_k + a aduce + N + A

mamă + art_k + a aduce + pâine + A

mamă + art_k + a aduce + pâine + art_k

Această succesiune de operaţii poartă numele de *derivaţie*; ea este încheiată (terminată) dacă ultima secvenţă nu conţine nici un simbol căruia să i se poată aplica vreuna din regulile formulate (în exemplul nostru, numai şase). Ultima secvenţă a unei derivaţii încheiate (cum e cea de mai sus) poartă numele de secvenţă terminală.

Secvenţa *mamă* + art_k + *a aduce* + *pâine* + art_k este un simbol al propoziţiei *mama aduce pâinea.* Pentru a trece de la reprezentarea simbolică la reprezentarea fonetică a acestei propoziţii e nevoie de introducerea unei serii de reguli, de tipul:

(I) mamă + art_k Ž /mama/ (între bare oblice se notează secvenţa de foneme din care e alcătuit cuvântul *mama)*

(II) a aduce Ž /aduce/

(III) pâine + art_k Ž /pâinea/

Aceste reguli se numesc „morfofonemice”; abia după aplicarea lor putem spune că am generat o propoziţie a limbii române.

Alt tip de gramatici generative, cele *transformaţionale***,** folosesc încă un fel de reguli, numite reguli de transformare**,** care duc la derivarea unor propoziţii sau fraze complexe, plecând de la propoziţii foarte simple (aşa-numitele propoziţii nucleare**).** Se porneşte de la ideea că toate enunţurile posibile într-o limbă nu sunt altceva decât repetări sub forme variate, mai mult sau mai puţin dezvoltate, ale unui număr mic de tipuri structurale (modele).

Există reguli de transformare care duc la înlocuirea unui termen al propoziţiei cu o propoziţie (subordonată). Astfel se generează fraze cu propoziţii în relaţia de subordonare. Alte reguli constau în transformarea unui verb la mod personal într-un verb la mod nepersonal sau într-un nume din aceeaşi familie de cuvinte (de pildă, *mama pleacă* se poate transforma în felul acesta în *plecarea mamei).* Astfel de reguli schimbă o construcţie activă în una pasivă (de exemplu, *profesorul îl laudă pe elev* devine *elevul e lăudat de profesor).*

E semnificativ faptul că se operează mai mult cu simboluri ale unor clase de unităţi binecunoscute din gramatica tradiţională (în primul rând propoziţii şi cuvinte); regăsim astfel, în studiile de gramatică generativă, până şi mult criticatele „părţi de vorbire” ale „tradiţionaliştilor”. Într-un articol recent, consacrat generării grupului nominal din limba română, când acest grup are funcţia de subiect, se spune că grupul nominal are doi constituenţi imediaţi, un centru şi un modificator (GN Ž C + M)3, iar C e alcătuit din:

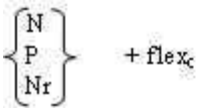

(N = substantiv; P = pronume;
Nr. = numeral; flex$_c$ = flexiune în poziţia C)[2]

Nr. = numeral; flex$_c$ = flexiune în poziţia C)4

La rândul său, modificatorul se descompune în doi constituenţi imediaţi şi anume:

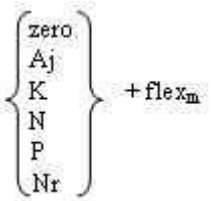

Aj (Aj = adjectiv; K = grupul de cuvinte *doar,*

K + flex$_m$ *numai, chiar, anume;* flex$_m$ = flexiune în N poziţia M)5

De aici, ca şi din discuţia precedentă, se poate trage concluzia că prin metoda constituenţilor imediaţi nu se obţin rezultate care neagă integral clasificările „clasice" şi că, prin urmare, între gramatica tradiţională şi cea structurală nu s-a creat o prăpastie de netrecut6.

BIBLIOGRAFIE

1. B a l l y Ch., *Linguistique générale et linguistique française,* Berne, 1950.

2. B l o c h B., T r a g e r G. L., *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore, 1942.

3. B l o o m f i e l d L., *Language,* Baltimore, 1933.

4. C h o m s k y N., *Syntactic Structures,* ☐s-Gravenhage, 1957.

5. Colecţia publicaţiei „Travaux du cercle linguistique de Copenhague".

6. Colecţia publicaţiei „Travaux du cercle linguistique de Prague".

7. Colecţia revistei „Acta linguistica", Copenhaga.

8. D i a c o n e s c u, P a u l a, *Pe marginea unor lucrări despre morfem,* în „Studii şi cercetări lingvistice", nr. 4, 1962, p. 519-541.

9. E b e l i n g, C., *Linguistic Units;* ☐s-Gravenhage, 1960.

10. G l e a s o n, A. H., *An Introduction to Descriptive Linguistics,* New York, 1955.

11. G r a u r, A l., W a l d, L., *Scurtă istorie a lingvisticii,* Bucureşti, 1965.

12. H a r r i s, Z. S., *Co-occurrence and Transformation în Structural Linguistics*, în „Language", 1957, p. 283-340.

13. Idem, *String Analysis of Sentence Structure,* □s-Gravenhage, 1962.

14. Idem, *Structural linguistics,* Chicago, 1961.

15. H a u g e n, E., *Directions în Modern Linguistics,* în „Language", nr. 3, 1951.

16. H j e l m s l e v, L., *Prolegomena to a Theory of Language,* Baltimore, 1953.

17. H o c k e t t, C h. F., *A Course în Modern Linguistics,* New York, 1958.

18. J a k o b s o n, R., H a l l e, M., *Grundlagen der Sprache,* Berlin, 1960.

19. M a n o l i u, M a r i a, *Morfemul în lingvistica modernă,* în „Limba română", nr. 1, 1963, p. 3-15.

20. M a r t i n e t, A., *Économie des changements phonétiques, Traité de phonologie diachronique,* Berna, 1955.

21. Idem, *Éléments de linguistique générale,* Paris, 1960.

22. Idem, *A Functional View of Language,* Londra, 1962.

23. M u h i n, A. M., *Funktionalnîi analiz sintaksiceskih elementov,* M.-L., 1964.

24. N i d a, E. A., *Morphology. The Descriptive Analysis of Words,* The University of Michigan Press, 1957.

25. Idem, *A Synopsis of English Syntax,* University of Oklahoma, 1960.

26. P i k e, K. L., *Taxemes and Immediate Constituents,* în „Language", nr. 2, 1943.

27. „Problemî strukturnoi lingvistiki" (sbornik statei), I (1962), II (1963).

28. S a u s s u r e, F. d e, *Cours de linguistique générale,* Paris, 1916.

29. S t a t i, S., *Constituenţii imediaţi,* în „Limba română", nr. 3, 1964, p. 206-223.

30. T e s n i č r e, *Éléments de syntaxe structurale,* Paris, 1959.

31. „Travaux linguistiques de Prague", I, 1964.

32. T r u b e ţ k o i, N. S., *Principes de phonologie,* Paris, 1957.

33. V a s i l i u, E m., *Gramaticile generative,* în „Limba română", nr. 3, 1963, p. 219-231.

34. W e l l s, R. S., *Immediate Constituents,* în „Language”, 1947, p. 81-117.

1În loc de „subordonat” – „regent” se preferă în lingvistica americană perechile de termeni „satelit” – „nucleu” sau „modifier” – „head” (s-ar putea traduce cu „modificator” – „centru”). E. A. Nida deosebeşte constituenţii imediaţi n u c l e a r i de cei p e r i f e r i c i.

2 Textul nu devine corect decât facând o pauză notată prin punct după *întrebat* (*L-am întrebat. Se mai întoarce*), dar în felul acesta am obţinut două enunţuri, şi nu unul singur (corect!), cum se cere.

3 Formulă care se citeşte: „înlocuieşte grup nominal (GN) cu centru (C) + modificator (M)”.

4 În terminologia obişnuită, $flex_c$ = caracteristicile morfologice cerute de funcţia de termen regent pe care o are substantivul, pronumele sau numeralul când e urmat de un atribut.

5 În terminologia obişnuită, $flex_m$ = caracteristicile morfologice pe care le primeşte un adjectiv, substantiv, pronume etc. când are funcţia de atribut.

6 De altfel s-a spus că gramatica tradiţională e o gramatică transformaţională implicită.

Emanuel VASILIU

GRAMATICILE GENERATIVE*

1. Studiul sincronic al limbii cuprinde două aspecte principale:

(a) o operaţie de reducţie a fenomenelor concrete, variabile şi nelimitate ale vorbirii la un inventar finit (şi, de preferinţă, cât mai mic) de unităţi invariante care se succed în lanţul vorbirii;

(b) stabilirea posibilităţilor şi restricţiilor de combinare ale unităţilor rezultate din reducţia de sub (a);

Celor două aspecte le corespund în lingvistică două metodologii diferite: una *analitică* şi alta *sintetică*. Operaţia analitică are la bază ipoteza că limba este o *structură* şi caută să descompună această structură în elementele ei constitutive. Operaţia sintetică îşi propune să obţină însăşi reprezentarea structurii prin indicarea dependenţelor, a interdependenţelor şi, în general, a posibilităţilor şi restricţiilor combinatorii ale elementelor rezultate din analiză.

Rezultatul analizei este un inventar de unităţi (foneme, morfeme, cuvinte etc.) şi o clasificare a acestor unităţi; rezultatul analizei este, cu alte cuvinte, un sistem. Rezultatul sintezei este o reprezentare a structurii unei limbi, adică o reprezentare a modului în care unităţile degajate prin analiză se comportă în cadrul unităţilor complexe (silabe, cuvinte, sintagme).

Structura limbii nu este însă un fapt direct observabil, adică nu face parte din acel domeniu al realităţii care este accesibil imediat simţurilor noastre. Observaţiei directe nu-i sunt accesibile decât actele concrete de vorbire, care, ce e drept, sunt guvernate de legile unei structuri. Aceasta este de altfel şi explicaţia că mult timp s-a considerat (şi uneori se mai consideră şi astăzi) că limba nu poate fi supusă unei analize riguroase, că legile limbii se deosebesc esenţial de legile obiectelor studiate de aşa numitele „ştiinţe exacte" şi în consecinţă „legile" limbii au un caracter mai puţin riguros. Aceasta pentru a nu mai aminti de teoriile care consideră limba ca un domeniu exclusiv al individului, incompatibil cu alte legi decât cele ale psihologiei individuale.

Tot în aceasta rezidă, credem, şi explicaţia faptului că este greu de definit *ce este o structură lingvistică*, deşi se lucrează în domeniul lingvisticii structurale de mai mult de jumătate de secol. În manualele şi tratatele de lingvistică structurală se pot găsi definiţii pentru *elementele* structurii limbii, pentru unele structuri parţiale (silabă, cuvânt, sintagmă), dar nu definiţii ale structurii *limbii* (sau ale *unei* limbi).

1.2. Descrierea structurii limbii (în ansamblu) a devenit posibilă în momentul în care s-a adoptat şi în lingvistică metoda modelării. Această metodă s-a dovedit deosebit de utilă în ştiinţă pentru descrierea acelor domenii ale realităţii obiective care nu sunt în mod direct accesibile observaţiei. Or, după cum am arătat, structura limbii (sau a diverselor limbi concrete) aparţine tocmai acestui domeniu.

În linii mari, modelarea constă din următoarele. Pornind de la unele observaţii în legătură cu obiectul de studiat, cercetătorul construieşte un sistem logico-matematic, adică un sistem axiomatic-deductiv care *reprezintă* obiectul de studiat. Sistemul axiomatic este considerat, prin *ipoteză,* ca izomorf cu obiectul de studiat. În cazul în care definiţiile şi relaţiile care sunt adevărate în cadrul construcţiei logice se verifică şi în cadrul obiectului studiat, spunem că sistemul construit este *adecvat* obiectului.

O construcţie de felul celei discutate, presupusă a fi izomorfă cu obiectul studiat, poartă numele de *model,* iar procedeul de studiu al unui obiect prin confruntarea cu modelul poartă numele de *modelare.*

Sunt necesare câteva precizări în legătura cu chestiunea modelului:

(a) Modelul nu se confundă cu obiectul. De aici decurge faptul că modelul poate să fie mai adecvat sau mai puţin adecvat obiectului;

(b) Modelul nu reprezintă obiectul în toată complexitatea lui, ci îşi propune să reprezinte *anumite* aspecte ale obiectului de studiat şi anume acele aspecte pentru a căror reprezentare a fost construit;

(c) Modelul nu trebuie să fie în mod necesar o construcţie abstractă, ci poate fi şi descrierea unui alt obiect cu un caracter mai concret. De exemplu, în fizică, pentru descrierea structurii atomului a fost folosită ca model descrierea sistemului solar.

2. Modelul folosit pentru descrierea structurii limbii este schema de funcţionare a unei *maşini cibernetice* construită în aşa fel încât, cu ajutorul unui ansamblu finit de simboluri ale cuvintelor împreună cu informaţia gramaticală legată de fiecare cuvânt, ansamblu care poartă numele de *vocabular* sau *alfabet,* să poată produce toate propoziţiile corecte ale unei limbi şi numai aceste propoziţii.

Schema de funcţionare a acestei maşini este presupusă a fi izomorfă cu structura limbii, adică cu mecanismul care guvernează anumite succesiuni în lanţ ale cuvintelor şi nu tolerează o serie de alte succesiuni posibile. O astfel de maşină cibernetică construită pentru a produce propoziţii corecte într-o limbă dată reprezintă *modelul*, iar studiul limbii prin intermediul acestui model reprezintă *modelarea.* Regulile de funcţionare a maşinii sunt izomorfe cu regulile gramaticale, adică reprezintă corespondentul în model al normelor gramaticale de funcţionare a limbii reale. Deoarece modelul construit este o maşină care *produce* propoziţii, modelarea descrisă a structurii gramaticale poartă numele de *o gramatică* generativă*.* Întrucât există mai multe variante posibile ale unor maşini cibernetice de acest tip, se vorbeşte nu de o gramatică generativă, ci de *gramatici* generative.

În termenii oricărei gramatici generative, o limbă **L** se defineşte printrun vocabular **V**, şi un ansamblu de reguli reprezentând schema de funcţionare a unei maşini cibernetice care produce propoziţii prin combinarea elementelor din V. Aceste reguli reprezintă gramatica propriu-zisă, G. Vom descrie în linii generale trei variante ale gramaticii generative.

2.1. Cel mai simplu model generativ porneşte de la următoarele consideraţii asupra limbii reale:

O propoziţie se construieşte printr-o serie de *alegeri* succesive**:** vorbitorul, în vederea comunicării unui mesaj, alege din totalitatea cuvintelor de care dispune, un cuvânt pe care îl enunţă; pentru construirea în continuare a propoziţiei alege pe al doilea, apoi pe al treilea ş.a.m.d. Aceste alegeri succesive sunt dictate de conţinutul semantic al comunicarii şi de anumite restricţii în succesiunea cuvintelor.

O propoziţie poate fi reprezentată schematic ca un ansamblu de posibilităţi de trecere de la un cuvânt la altul. Vom da mai jos o astfel de schemă:

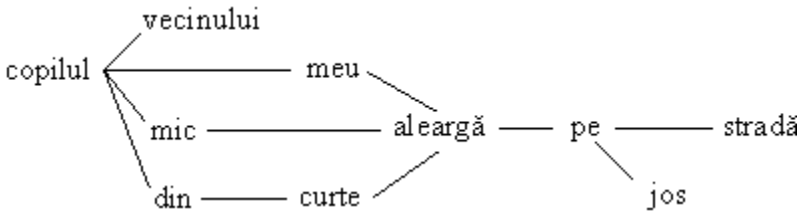

Fiind dat vocabularul unei limbi (împreună cu flexiunea caracteristică a fiecărui cuvânt), se poate imagina o schemă asemănătoare cu cea de mai sus, însă mult mai complicată, care să reprezinte posibilităţiile de combinare ale cuvintelor în propoziţii. Dat fiind că cuvintele unei limbi se grupează în clase caracterizate printr-un anumit comportament gramatical, schema de mai sus poate căpăta un caracter mai abstract şi deci, mai general, înlocuind cuvintele cu simboluri ale *claselor* de cuvinte (cu indicaţia flexiunii caracteristice):

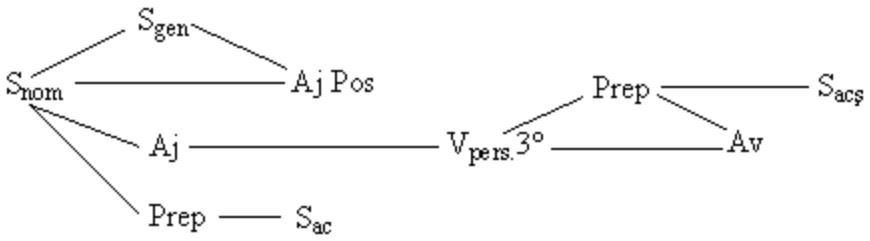

[*Explicaţia simbolurilor*:

S = substantiv, Aj = adjectiv, Prep = prepoziţie, V = verb, Av = adverb, Aj Pos = adjectiv posesiv; indicii nom = nominativ, gen = genitiv, ac = acuzativ, pers 3ş = persoana a treia].

Scheme de acest fel se pot întâlni frecvent în studiile de fonologie unde, cu ajutorul lor, se descrie structura silabelor. În acest fel se reprezintă posibilităţile de combinare a fonemelor în silabe. Dat fiind că numărul de foneme al unei limbi este mult mai mic decât numărul de cuvinte, construirea unor astfel de scheme este mult mai simplă în fonologie*).

*)Pentru exemple de astfel de scheme ale structurii fonematice cf., de ex., E. Vasiliu, *Observaţii asupra structurii silabei în limba română,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 877; S. Marcus şi E. Vasiliu, *Matematică şi fonologie*. *Teoria grafelor şi consonantismul limbi române,* Fonetică şi dialectologie, III, 1961, p. 15.

Chestiunea devine mult mai complicată la nivelul sintactic, adică în momentul în care vrem să reprezentăm în acest fel structura unei propoziţii sau a unei fraze. Trebuie să atragem atenţia că schema construită mai sus nu reprezintă structura *propoziţiei* în limba română, ci numai structura *unui tip* (dintre altele multe posibile) de propoziţie. Aşa se explică de ce schema de mai sus este foarte simplă. Scheme asemănătoare se pot construi pentru a reprezenta structura *cuvântului*; în acest caz, elementele constitutive sunt *morfemele* (cf. de exemplu, Z. S. Harris, *Structural linguistics*, Chicago, 1961, p. 353, unde se descrie structura cuvântului în araba marocană).

Acest mod de reprezentare a structurii (fonologice, morfologice sau sintactice) îşi găseste un analog în matematică. O astfel de schemă nu este altceva decât un graf (pentru o informare mai amplă asupra teoriei grafelor şi a modului în care această teorie poate fi utilizată în studiul structurii limbii, cf. S. Marcus şi E. Vasiliu, *op. cit.*).

Un alt analog matematic al acestui mod de prezentare a structurii este cel care urmează.

Se consideră o maşină cibernetică G. Această maşină, pornind de la o stare iniţială S_0, poate trece succesiv printr-un număr finit de stări: $S_1 \dots S_2 \dots S_3 \dots S_n$. Maşina poate executa un număr infinit de „treceri" de la o stare la alta în sensul că, pornind de la starea iniţială S_0, poate parcurge de un număr infinit de ori un număr de stări (mai mic sau egal cu *n*) revenind de fiecare dată la starea iniţială. Fie V mulţimea tuturor simbolurilor care reprezintă vocabularul unei limbi L. Prin fiecare trecere de la o stare la alta, şi … S_j, această maşină emite un *simbol*: *a* care aparţine mulţimii V. Fiecare simbol produs de maşina G se defineşte deci printr-o pereche de stări: aceea *de la* care maşina porneşte şi aceea *la care* maşina ajunge; în cazul în care un simbol *a* este produs prin trecerea şi … S_j, *a* se va defini ca a_{ij}. Prin parcurgerea unui număr de stări, maşina G produce o secvenţă de simboluri. Astfel, dacă maşina parcurge stările $S_1 \dots S_2 \dots S_3 \dots S_4$, ea va produce secvenţa de simboluri $a_{12}\ a_{23}\ a_{34}$. În cazul în care convenim că

simbolurile produse de maşina G sunt cuvinte, secvenţa a_{12} ... a_{23} ... a_{34} va fi o *secvenţă de cuvinte*, în cazul în care convenim că simbolurile sunt foneme, aceeaşi secvenţă va fi *o secvenţă de foneme* ş.a.m.d.

Să presupunem că, prin revenirea la starea iniţială (S_0), maşina G produce totdeauna un semn de încheiere, l. Spunem că prin fiecare parcurgere a unui număr de stări S_0 … S_k şi revenirea la starea iniţială S_k S_0, maşina G produce o *propoziţie*. În felul acesta, fiecare propoziţie se defineşte prin indicarea stărilor pe care maşina G le parcurge succesiv, până la revenirea la starea iniţială.

Fie V alcătuit din cuvintele: *copilul, vecinului, meu, din, curte, aleargă.* Definim fiecare cuvânt prin următoarele perechi de stări: *copilul* = S_1 S_2, *vecinului* = S_2 S_3, *meu* = S_3 S_4, *din* = S_2 S_5, *curte* = S_5 S_4, *aleargă* = S_4 S_6.

Este clar că dacă G va parcurge stările S_1 S_2 S_3 S_4 S_6 S_0, va produce propoziţia *copilul vecinului meu aleargă;* dacă va parcurge stările S_1 S_2 S_5 S_4 S_6 S_0, va produce propoziţia *copilul din curte aleargă.*

Acest mod de funcţionare a maşinii G poate fi reprezentat prin schema următoare:

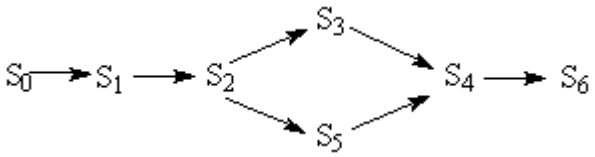

Dacă convenim să stabilim că cuvântul *aleargă* poate fi produs şi prin trecerea S_2 S_4 modificând în acest fel schema de funcţionare a maşinii, maşina G va putea produce, alături de propoziţiile de mai sus, şi propoziţia *copilul aleargă.*

În exemplul de mai sus, am avut în vedere numai un număr foarte mic de cuvinte şi forme gramaticale asociate lor şi un număr foarte mic de propoziţii ale limbii române. Pentru a reprezenta în acest fel *toate* sau *cât mai multe* din propoziţiile corecte ale limbii române, făcând uz de un număr cât mai mare de cuvinte (eventual de toate), desigur că va trebui să construim o maşină G mult mai complicată, însă fără a fi principial diferită de cea descrisă mai sus. Dacă vom conveni să asociem fiecărei treceri de la o stare la alta o *probabilitate* anumită, vom obţine o reprezentare a limbii sub forma unui *proces Markov cu număr finit de stări.* O maşină de tipul celei descrise mai sus are posibilitatea de a produce un număr infinit de propoziţii folosind un număr *finit* de stări. Posibilitatea de a produce un număr infinit de propoziţii este dată de faptul că maşina G poate reveni de un număr infinit de ori la starea iniţială.

O maşină de felul celei descrise mai sus poartă numele de *gramatică cu număr finit de stări*, iar limbile generate de o astfel de gramatică, *limbi cu număr finit de stări.*

Trebuie să atragem atenţia asupra faptului că modelul gramaticii cu număr finit de stări este foarte folosit în teoria informaţiei şi a comunicaţiei, atât pentru reprezentarea limbilor naturale, cât şi pentru reprezentarea limbilor artificiale. Modelul gramaticii cu număr finit de stări oferă cercetatorului posibilitatea de a studia limba făcând apel la un număr mare de axiome, teoreme şi demonstraţii din teoria matematică a grafelor, deoarece gramatica cu număr finit de stări poate fi redusă la un graf.

2.2. Un al doilea model generativ porneşte de la teoria *constituenţilor imediaţi* (CI). Pe baza diferitelor posibilităţi de substituţie orice propoziţie poate fi descompusă în elemente componente, aceste elemente componente pot fi descompuse la rândul lor în alte componente de ordin inferior în raport cu cele dintâi ş.a.m.d.

De ex. propoziţia *elevul bun citeşte lecţia predată* poate fi descompusă în *elevul bun* şi *citeşte lecţia predată,* deoarece *citeşte lecţia predată* poate forma o propoziţie singură, fără primul element; *elevul bun* poate fi descompus în *elevul* şi *bun,* deoarece *elevul bun* poate fi înlocuit cu *elevul: elevul citeşte lecţia predată; citeşte lecţia predată* poate fi la rândul lui divizat în *citeşte* şi *lecţia predată* deoarece *citeşte lecţia predată* poate fi înlocuit cu *citeşte: elevul bun citeşte.* Elementele *elevul bun* (grupul nominal, GN) şi *citeşte lecţia predată* (grupul verbal*,* GV) reprezintă constituenţii imediaţi ai propoziţiei analizate; elementele *elevul* şi *bun* (deci numele, N, şi adjectivul, Aj) sunt constituenţii imediaţi ai grupului nominal; elementele *citeşte* şi *lecţia predată* (deci *verbul,* V, şi GN) sunt constituenţii imediaţi ai grupului verbal; *lecţia predată* este un GN care şi el poate fi redus la constituenţii lui imediaţi *lecţia* şi *predată.*

Acest procedeu de *analiză* a propoziţiilor concrete a sugerat construirea unui model *generativ* care să aibă posibilitatea de a reprezenta structura *propoziţiilor* unei limbi, în general, şi nu numai posibilitatea de a reprezenta fiecare propoziţie sau tip de propoziţie în parte.

Ca şi în cazul gramaticilor cu număr finit de stări, se dă un vocabular V, care cuprinde simbolurile din limba reală. Se construieşte apoi schema de funcţionare a unei maşini, care urmează să producă propoziţii cu ajutorul simbolurilor din V. Pentru aceasta, în afară de simbolurile cuvintelor, se folosesc şi altfel de simboluri. Maşina funcţionează pe baza unor „instrucţiuni" de tipul X Ž Y, adică „înlocuieşte pe X cu Y" (sau „înlocuieşte simbolul X cu simbolul Y"), unde X şi Y pot fi un simbol sau o secvenţă de simboluri. În cazul în care X este o *secvenţă* de simboluri, numai *unul* dintre simbolurile din X poate fi înlocuit prin aplicarea unei reguli. Cu alte cuvinte, dacă X = *a* + *b* + *c*, prin aplicarea regulii de mai sus numai unul din simbolurile *a, b* sau *c* poate fi înlocuit cu Y. În schimb, Y poate reprezenta, după cum am arătat, un simbol sau o secvenţă de simboluri.

Maşina funcţionează operând un număr de substituiri de simboluri, în conformitate cu regulile formulate şi aplicate într-o ordine anumită. O gramatică de felul acesta are forma următoare:

(1)

I P	→ GN + GV	IV N	*elev, om,*	→ *casă....*
II P	→ N + A	V	A	→ art_k
III P	→ V + GN	VI V	*merge, citi*	→ *face...*

[*Explicaţia simbolurilor*:

P = propoziţie; GN = grup nominal; GV = grup verbal; N = nume; V = verb; A = articol; art_k = forma articolului (enclitic) determinată de categoria morfologică şi de funcţia sintactică a lui N, în alţi termeni, indicele $_k$ poate capăta valoarea $_k$ = masculin, singular, nominativ; sau $_k$ = plural, masculin, nominativ ş.a.m.d.; *elev, om, merge, citi* etc. = simboluri ale cuvintelor.]

Prin aplicarea succesivă, într-o anumită ordine, a regulilor (1) I – VI, se obţine o propoziţie a limbii române.

Aplicând prima regulă a simbolului iniţial P se obţine secvenţa

GN + GV

Aplicând acestei secvenţe regula II, obţinem secvenţa

N + A + GV.

Vom reprezenta mai jos mulţimea secvenţelor de simboluri obţinută prin aplicarea succesivă a regulilor (1) I – VI, indicând în dreapta fiecărei secvenţe numărul regulii care produce secvenţa respectivă:

(2) Simbolul iniţial: P

GN + GV (I)

N + A + GV (II)

N + A + V + GN (III)

N + A + V + N + A (II)

elev + A + V + N + A (IV)

elev + art_k + V + N + A (V)

elev + art_k + *citi* + N + A (VI)

elev + art_k + *citi* + *carte* + A (IV)

elev + art_k + *citi* + *carte* + art_k (V)

Secvenţele de sub (2) reprezintă o *derivaţie*. Spunem că o secvenţă de simboluri *derivă* dintr-o altă secvenţă atunci când secvenţa s_n rezultă din secvenţa s_{n-1} prin aplicarea uneia dintre reguli. Astfel secvenţa N + A + V + GN derivă din secvenţa N + A + GV, deoarece se obţine prin aplicarea regulii (II) la secvenţa N + A + GV.

O derivaţie este *încheiată* (sau *terminată*) dacă ultima secvenţă nu mai conţine nici un simbol căruia să i se poată aplica vreuna dintre regulile formulate. De exemplu, derivaţia (2) este o derivaţie încheiată, întrucât în (1) nu există nici o regulă care să poată fi aplicată vreunui simbol din ultima secvenţă din (2).

În schimb o derivaţie ca

(3) P

G + N + GV

N + A + GV

N + A + V + GN

nu este încheiată, deoarece secvenţei N + A + V + GN i se pot aplica, în continuare, regulile (1) II, IV, V, VI. Ultima secvenţă a unei derivaţii încheiate poartă numele de *secvenţă terminală*. Simbolurile care constituie o secvenţă terminală (deci simbolurile cărora nu li se mai poate aplica nici una dintre regulile (1) I – VI) se numesc *simboluri terminale*. Totalitatea simbolurilor terminale alcătuiesc *vocabularul terminal,* V_t. Se numesc *reguli lexicale* regulile care înlocuiesc simbolurile nonterminale cu simboluri terminale. De exemplu simbolurile *elev, om, citi,* art_k sunt simboluri terminale. Regulile (1) IV-VI sunt reguli lexicale.

Totalitatea secvenţelor terminale generate de o gramatică de tip (1) I-VI alcătuiesc o *limbă terminală*.

Secvenţa *elev* + art_k + *citi* + *carte* + art_k este un simbol al propoziţiei *elevul citeşte cartea;* simbolurile terminale sunt simboluri ale cuvintelor constitutive ale propoziţiei.

Pentru a da o reprezentare fonematică a acestei propoziţii este nevoie de introducerea unor reguli morfofonemice de tipul

(4) I elev + art_k Ž /elevul/

II citi Ž /čiteşte/

III carte + art_k Ž /kartea/

Regulile (4) au o structură diferită de a celor de sub (1), în sensul că restricţiile formulate în legătură cu regulile (1) I – VI nu sunt respectate şi în formularea unor reguli ca (4) I-III.

Simbolurile iniţiale, ca simbolul P, sunt simboluri care nu sunt rezultatul aplicării vreunei reguli de derivare. Se obişnuieşte să se noteze prin S mulţimea simbolurilor iniţiale. În cazul nostru, S = P, adică mulţimea S are un singur simbol, P. Se obişnuieşte să se noteze prin F mulţimea regulilor de forma X Ž Y. În cazul nostru, F = I, II, III, IV, V, VI.

Un model de tipul celui descris mai sus poartă numele de *model* sau *gramatică* a(l) *constituenţilor imediaţi, gramatică* sau *model* CI, sau în sfârşit, *model* sau *gramatică* S, F.

Gramatica CI construită mai sus nu reprezintă decât o formă extrem de simplificată a unei gramatici CI a limbii române. Această gramatică nu poate produce decât un număr extrem de mic de propoziţii corecte din limba română.

O gramatică dezvoltată CI a limbii române va trebui să cuprindă în plus:

(a) Un număr de simboluri iniţiale mai mare, astfel încât mulţimea S să conţină simboluri ale propoziţiilor de diverse tipuri (declarative, interogative, negative etc.).

(b) Un număr mai mare de reguli în F, care să permită producerea de propoziţii (şi fraze) cu o structură mai complexă.

(c) Un vocabular îmbogăţit cu un număr convenabil de simboluri nonterminale, care să permită o serie de operaţii de derivare mai complexe.

Modelul CI expus mai sus prezintă avantajul de a fi uşor de transformat în algoritm, şi, în felul acesta, de folosit în diverse aplicaţii practice bazate pe sinteza automată a limbilor. În plus, faţă de modelul precedent (al gramaticii cu număr finit de stări), acest model prezintă avantajul că exprimă în mod explicit raporturile de diverse naturi existente între diversele unităţi lingvistice (cuvinte, morfeme etc.), raporturi care pot fi exprimate mai puţin clar în termenii primului model, care are în vedere în primul rând raportul de succesiune a termenilor în lanţ.

2.3. Modelul *gramaticii transformaţionale* se bazează pe următoarea ipoteză. Mulţimea propoziţiilor şi frazelor unei limbi nu reprezintă altceva decât repetarea sub forme variate a unui număr mic de tipuri structurale. Structura unei limbi poate fi descrisă deci sub forma unui număr finit de *transformări* ale unor structuri de bază, mai simple, numite *propoziţii nucleare*.

Gramatica transfomaţională cuprinde 3 feluri de reguli:

(a) Reguli de tipul celor ale gramaticii CI, care descriu structura propoziţiilor nucleare.

(b) *Reguli de transformare* care au o natură diferită de aceea a regulilor din F.

(c) *Reguli morfofonemice*, care au aceeaşi natură cu regulile morfofonemice din gramatica CI.

Ne vom opri în cele ce urmează asupra regulilor de transformare. Aceste reguli duc la derivarea unor propoziţii sau fraze de o complexitate mai mare din propoziţiile nucleare (produse prin regulile F). Spre deosebire de regulile gramaticii CI, regulile de transformare au un caracter mai complex. O regulă de transformare poate să prevadă înlocuirea simultană a unui număr mai mare de simboluri (nu numai a unuia singur, ca în cazul regulilor de tip F), poate prevedea *introducerea* de simboluri noi într-o propoziţie nucleară, *suprimarea* de simboluri dintr-o propoziţie nucleară, sau, în sfârşit, poate prevedea *combinarea* acestor tipuri de modificări.

Ceea ce caracterizează însă orice regulă de transformare (independent de structura ei) în opoziţie cu regulile F este faptul că, în aplicarea oricărei reguli de transformare, este necesară referirea la „istoria derivativă" a simbolului (simbolurilor) la care ea se aplică. Cu alte cuvinte, dacă o regulă de transformare se aplică, de exemplu, unui simbol N, este necesar să se ştie dacă acest N derivă dintr-un GN care provine dintr-un GV sau nu. Această referire la „istoria derivativă" reprezintă o restricţie care nu caracterizează nici o regulă din F, dar caracterizează în schimb *toate* regulile de transformare.

Regulile de transformare se pot defini ca reguli care convertesc o secvenţă cu o anumită structură a constituenţilor într-o secvenţă cu o structură diferită a constituenţilor. Aceste reguli de transformare se pot împărţi în mai multe categorii:

1. Reguli prin care un constituent al unei propoziţii este înlocuit cu o propoziţie. Astfel de reguli sunt regulile care generează fraze prin subordonare.

2. Reguli prin care o propoziţie este „nominalizată", adică este transformată în construcţie cu verb la mod nepersonal sau cu verb transformat prin derivaţie în nume, şi introdusă în calitate de constituent al unei alte propoziţii. Astfel de reguli sunt regulile care generează construcţiile gerunziale, participiale, infinitivale etc.

3. Reguli prin care structura constituenţilor unei propoziţii date este modificată, fără a se face apel la structura unei alte propoziţii. Astfel de reguli sunt regulile care generează propoziţii *pasive*.

Pentru cele trei tipuri de transformări se pot da următoarele exemple:

1. Fie propoziţiile P_1 şi P_2. P_1 are structura $N + V_t + N_{ac}$, iar P_2 o structură oarecare (să spunem N + V). Se poate scrie regula:

(5) $N + V_t + N_{ac}$ Ž $N + V + Conj + P_2$.

[*Explicaţia simbolurilor*: V_t = verb tranzitiv; Conj = conjuncţie. Celelalte simboluri au aceeasi valoare ca în paginile precedente.]

Dacă P_1 = *copilul spune povestea,* P_2 = *pisica fuge,* prin aplicarea regulii (5) se obţine:

copilul + *spune* + Conj + *pisica* + *fuge*

aplicând regula lexicală

Conj Ž că

se obţine

copilul + *spune* + *că* + *pisica* + *fuge.*

2. Fie $P_1 = N + V$ şi $P_2 = N + V_t + N_{ac}$.

Se aplică urmatoarele reguli:

(6) I $N + V$ Ž $V + suf_n + N_{gen}$

II $N + V_t + N_{ac}$ Ž $N + V_t + V + suf_n + N_{gen}$

[*Explicaţia simbolurilor:* suf_n = sufix nominal; N_{gen} = nume în genitiv.]

Dacă P_1 = *trenul soseşte,* P_2 = *copilul priveşte casa,* rezultatul aplicării regulii (6) I va fi *sosirea* + *trenului*, iar rezultatul aplicării regulii (6) II va fi: *copilul* + *priveşte* + *sosirea* + *trenului.*

3. Fie $P = N_{1nom} + V_t + N_{2ac}$

Se scrie regula notând prin N_{1nom} numele subiect nominativ şi prin N_{2ac} numele obiect în acuzativ.

(7) $N_{1nom} + V_t + N_{2ac}$ Ž N_{2nom} + fi + V + *de (către)* + N_{1ac} ceea ce reprezintă regula transformării pasive.

Făcând P = *elevul citeşte cartea* şi aplicând regula (7), se obţine *cartea este citită de (către) elev.*

În cele de mai sus nu am indicat decât un număr foarte mic de transformări, întrucât scopul nostru a fost acela de a ilustra principalele tipuri. Într-un model dezvoltat, desigur că numarul regulilor de transformare va fi mult mai mare, iar modelul va trebui să cuprindă şi o specificare a *ordinii* în care diversele reguli se pot aplica. De asemenea, un model dezvoltat va trebui să includă un număr mare de restricţii în ce priveşte alegerea claselor şi subclaselor de simboluri, restricţii pe care nu le-am formulat aici pentru a nu complica expunerea. De exemplu, în clasa V_t (= verbe tranzitive) trebuie făcută distincţia între verbele tranzitive care se pot construi cu complement direct în acuzativ şi cu o propoziţie completivă directă şi verbele care se pot construi cu un complement în acuzativ dar nu şi cu o completivă.

Transformarea *1°* se aplică numai când V_t face parte din prima clasa şi nu se aplică atunci când face parte din cea de-a doua.

3. Toate modelele prezentate sub ***2*** sunt modele *generative*. Aprecierea gradului de adecvare a unui model generativ se face în primul rând din punctul de vedere al *puterii lui generative*. În al doilea rând, modelele descrise trebuie evaluate din punctul de vedere al *puterii lor explicative.*

3.1. Evaluarea puterii generative a modelelor se face prin compararea mulţimii de propoziţii generate de model cu mulţimea propoziţiilor din limbă.

Fie două modele, G_1 şi G_2, ale limbii L. Fie M_1 mulţimea propoziţiilor produse de G_1 şi M_2 mulţimea propoziţiilor produse de G_2. Dacă M_1 şi M_2 sunt incluse în întregime în L, iar M_1 este mai mic decât M_2, spunem că G_2 are o putere generativă, mai mare decât G_1. În alţi termeni, putem spune că dacă un model G_2 poate produce un numar mai mare de propoziţii corecte în L în comparaţie cu G_1, modelul G_2 are o putere generativă mai mare decât G_1.

Evaluând cele trei modele generative, N. Chomsky (*Syntactic structures*, `s-Gravenhage, 1957) şi I. I. Revzin (*Модели языка,* Moscova, 1961) au ajuns la concluzia că gramatica cu un număr finit de stări are o putere generativă mai mică decât celelalte două modele.

Puterea generativă a modelului CI şi aceea a gramaticii transformaţionale sunt aproximativ egale, în sensul că aceleaşi construcţii pot fi generate şi prin modelul CI şi prin gramatica transformaţională (N. Chomsky, *op. cit.*). Procesul de generare pe calea gramaticii transformaţionale este însă *mai simplu* decât pe calea gramaticii CI (N. Chomsky, *op. cit.*).

3.2. O diferenţă mai pronunţată între cele trei modele rezidă în puterea lor explicativă. Anumite relaţii structurale sunt puse în lumină cu mai multă evidenţă de un model decât de altul.

Astfel, principala insuficienţă a modelului gramaticii cu număr finit de stări constă în faptul că nu dă decât posibilitatea de a reprezenta structura la un singur nivel, astfel încât locul elementelor simple în structurile mai complexe ramâne neindicat. Convenind că simbolurile produse de gramatica cu număr finit de stări reprezintă cuvinte, nu vom putea exprima în termenii unei astfel de gramatici deosebirea structurală dintre secvenţele *mănâncă găina* şi *găina mănâncă*; cu alte cuvinte, o astfel de gramatică nu va putea exprima faptul că în prima secvenţă *găina* este obiect, iar în cea de-a doua este subiect. Aceasta deoarece un astfel de model nu face decât să indice posibilităţile „de trecere" de la un cuvânt la altul, nu şi natura relaţiilor dintre cuvinte. Deosebirea dintre cele două secvenţe se face la nivelul structurii propoziţiei, deci la alt nivel decât cel reprezentat de modelul în discuţie. În general, se poate spune că, fiind un proces Markov cu un număr finit de stări, primul model discutat aici nu poate pune în evidenţă decât raportul de determinare dintre alegerea unui element a_n şi alegerea elementului anterior, a_{n-1}.

Această insuficienţă explicativă este eliminată în modelul CI şi în gramatica transformaţională care, ambele, dau posibilitatea de reprezentare a tuturor nivelurilor limbii şi, implicit, dau posibilitatea de a reflecta într-o mai mare măsură complexitatea legăturilor structurale dintre elemente.

Astfel, natura diferită a celor doua secvenţe discutate mai sus poate fi exprimată explicit în cadrul unui model CI, prin regulile gramaticale care le generează.

(8)
$$\begin{aligned} GV &\longrightarrow V + GN \\ GN &\longrightarrow N + A \\ V &\longrightarrow mânca... \\ N &\longrightarrow găină \end{aligned}$$

de unde se obţine secvenţa *mănâncă găina*, unde *găina* este complement;

(9)
$$\begin{aligned} P &\longrightarrow V + GN \\ GN &\longrightarrow N + A \\ N &\longrightarrow găină... \\ GV &\longrightarrow V \\ V &\longrightarrow mânca... \end{aligned}$$

de unde se obţine *găina mănâncă*, unde *găina* este subiect.

Există însă raporturi între diversele structuri care nu pot fi exprimate în termenii unei gramatici CI (şi cu atât mai puţin în termenii primului model). Este cazul situaţiilor „omonimie" şi „sinonimie" sintactică.

Astfel, din punctul de vedere al primelor două modele, construcţiile *fuga calului, citirea cărţii* şi *casa vecinului* sunt echivalente. Pentru gramatica cu număr finit de stări în toate cele trei cazuri avem a face cu „trecerea" de la un substantiv la alt substantiv,

pentru gramatica CI, în cele trei cazuri avem a face cu un GN dezvoltat în N + N_{gen} (nume şi nume în genitiv). Pentru gramatica transformaţională, cele trei construcţii sunt distincte, deoarece fiecare are o istorie transformaţională distinctă de a celorlalte:

(10) (a) *fuga calului* este o transformare a propoziţiei *calul fuge;*

(b) *citirea cărţii* este o transformare a propoziţiei *citeşte cartea;*

(c) *casa vecinului* are o istorie transformaţională distinctă şi de (a) şi de (b).

Din punctul de vedere al gramaticii CI, propoziţiile:

(11) (a) *oaia vede lupul*

(b) *lupul vede oaia*

(c) *lupul este văzut de oaie*

(d) *oaia este văzută de lup*

sunt echivalente după cum urmează: (a) cu (b), (c) cu (d) întrucât au aceeaşi structură a constituenţilor. Gramatica CI nu pune însă în evidenţă raportul existent între (a) şi (c), (b) şi (d), raport care poate fi intuit pe cale semantică. În gramatica transformaţională, raportul de echivalenţă între (a) şi (c), (b) şi (d) poate fi exprimat prin regula de transformare a propoziţiei active în propoziţie pasivă:

oaia vede lupul ⟶ *lupul este văzut de oaie*

lupul vede oaia ⟶ *oaia este văzută de lup*

Cele arătate sub **3.2**. ne duc la concluzia că, dintre cele trei modele generative prezentate, gramatica CI şi gramatica transformaţională au o putere explicativă mai mare decât gramatica cu număr finit de stări, deoarece gramatica cu număr finit de stări nu permite decât reprezentarea structurii limbii la un singur nivel. Or, după cum am văzut anumite relaţii structurale nu pot fi exprimate decât în termenii unui număr mai mare de niveluri.

În raport cu gramatica CI, gramatica transformaţională are o putere explicativă mai mare, deoarece poate face distincţie între structuri identice la nivelul constituenţilor, ca în cazurile (10) (a) – (c), sau poate stabili echivalenţe între structuri diferite ale constituenţilor, ca în cazurile (11) (a) – (d).

INDICAŢII BIBLIOGRAFICE

1. N. Chomsky, *Syntactic structures*, ’ s-Gravenhage, 1957.

2. id., *On the Notion „Rule of Grammar”*, în Proceedings of Symposia în Applied Mathematics, vol. XII, *Structure of Language and its Mathematical Aspects*, 1961, p. 6-24.

3. id., *The Logical Basis of Linguistic Theory*, în *Preprints of Papers for the Nineth International Congress of Linguists*, 1962, Cambridge – Mass., p. 509-574.

4. S. Marcus, *Teoria grafov, lingvisticeskie oppoziţii i invarantnaia struktura*, în „Problemî strukturnoi lingvistikii", Moscova, 1962, p. 22-30.

5. S. K. Şaunian, *Teoreticeskie osnovî tranformaţionnoi grammatikii*, în *„Novoe v lingvistike*", II, Moscova, 1962.

6. id., *Lingvistica structurală în stadiul actual al dezvoltării sale*, în SCL, XIII(1962), p. 313-323.

---

* Articol publicat în revista *Limba română*, nr. 3, 1963, p. 219-231.

E. VASILIU, Sanda GOLOPENŢIA ERETESCU

*I N T R O D U C E R E**

1. Competenţa şi performanţa lingvistică

Necesităţile imperioase ale comunicării impun fiecărui membru al unei comunităţi lingvistice să efectueze, pe baza contactului nemijlocit cu limba, un proces – rareori conştient – de abstractizare. Deprinderea vorbirii de către copil, învăţarea unei limbi străine (fără dicţionar, profesor sau gramatici) pot servi drept exemple. Rezultatul procesului este constituit de un număr f i n i t, relativ restrâns, de reguli simple, a căror respectare asigură vorbitorului formularea, iar ascultătorului înţelegerea corectă a unui număr i n f i n i t de e n u n ţ u r i foarte variate1. Ansamblul regulilor reprezintă, în terminologia lui N. Chomsky, *competenţa lingvistică* (numită şi *faculté de langage),* enunţurile obţinute prin aplicarea lor alcătuiesc *performanţa lingvistică2.*

Spre deosebire de enunţurile concrete, care, pe măsură ce au fost produse (înţelese), sunt uitate spontan (cu excepţii extralingvistic motivate), competenţa lingvistică se î n m a g a z i n e a z ă în memoria vorbitorului. În orice moment, acesta apreciază implicit sau explicit, prin raportare la competenţa lingvistică proprie, competenţa lingvistică a interlocutorului. Nu înseamnă însă că vorbitorul este conştient, altfel decât accidental sau fragmentar, de regulile care-i dirijează subteran exprimarea.

La această competenţă lingvistică amorfă şi subconştientă apelează în mod constant atât gramatica tradiţională, cât şi gramatica structurală. Indiferent de precizia analizei, de rigurozitatea metodologică prin care se justifică segmentarea sau clasificarea, cititorului i se cere în ambele cazuri să suplimenteze, prin propria competenţă lingvistică, gramatica3.

Definirea e x p l i c i t ă[4] a competenţei lingvistice a devenit scopul fundamental al cercetării abia o dată cu apariţia gramaticilor g e n e r a t i v e. Dintr-o asemenea afirmaţie nu rezultă că lectura unei gramatici generative poate substitui procesul activ de deprindere a limbii respective. Ea constituie însă, după cum arată E. Bach, unicul mod de înţelegere a acestei capacităţi: „If we wish to understand the working of a language în all its detailed complexity, we must take care that our descriptions do not assume the very abilities that we are trying to explain. The test of a grammatical theory (not a pedagogical grammar) *is not the relative ease with which a mature person can learn a language from the theory* (sublinierea noastră). An analogy from the field of phonetics may be helpful. Everyone knows that the best way to teach the correct pronunciation of a foreign language is by imitation or drill with a trained teacher (with perhaps a modicum of physiological explanation). Yet we can not hope to understand the processes of phonation without a detailed examination of all the minute adjustments and interconnections of the speech organs" [5]. Lingvistul nu dispune de posibilitatea studierii d i r e c t e a competenţei lingvistice. Materialul pe care operează, în scopul studierii acesteia, este un corpus finit de enunţuri corecte. Analizându-le, lingvistul va trebui să deducă reguli generale pe baza cărora – ca şi în cazul achiziţionarii limbajului – să poată fi produse nu numai enunţurile corpusului originar, ci şi o infinitate de alte enunţuri – necunoscute dintr-o experienţă anterioară[6].

Pentru simplificare, cel puţin în acest stadiu, admitem în mod convenţional că performanţa reflectă d i r e c t, f ă r ă d e v i e r i şi e x c l u s i v competenţa lingvistică. Ignorăm deci în mod deliberat enunţurile făcând parte din exprimarea afectivă, populară, regională, artistică, pauzele, pronunţările greşite, tulburările de vorbire, şi ne concentrăm analiza asupra e x p r i m ă r i i n e u t r e s t a n d a r d i z a t e a u n u i v o r b i t o r – a s c u l t ă t o r i d e a l[7] (pentru care vom folosi în cele ce urmează termenul *vorbitor*).

2. Gramaticile generative

Apariţia gramaticilor generative a fost determinată de considerente aplicative.

T e o r i a i n f o r m a ţ i e i semnala lingvistului o serie de probleme a căror rezolvare putea facilita stabilirea procedeelor optime de codificare a informaţiei, în vederea transmiterii ei pe diferite canale. T r a d u c e r e a a u t om a t ă impunea înzestrarea maşinii cu o competenţă lingvistică artificială riguros şi neechivoc detaliată prin reguli de funcţionare.

Aceste considerente aplicative au apărut în contextul larg al dezvoltării c i b e r n e t i c i i după al doilea război mondial. Alăturând procese complexe tehnice, biologice, nervoase etc., aparent ireconciliabile, cibernetica demonstra identitatea lor structurală, posibilitatea abordării lor paralele în ştiinţe interdisciplinare („de frontieră").

Repercusiuni ale ciberneticii pot fi identificate şi în t e o r i a m o d e l ă r i i – un alt factor indispensabil pentru înţelegerea dezvoltării gramaticilor generative. Detectarea paralelismului, a analogiei dintre două obiecte, A şi B, sugerează – pe plan metodologic – posibilitatea continuării analizei prin abordarea obiectului A în termenii obiectului B (sau invers). Procesul prin care din informaţia obţinută prin cercetarea lui B şi din corespondenţa între A şi B se deduc anumite informaţii asupra lui A se numeşte m o d e l a r e: spunem că B este modelul lui A, A este termenul modelat prin B, că modelul B „aproximează" termenul modelat A. Modelul are un caracter dialectic: pe de o parte, el trebuie să fie s i m p l u, pentru a se preta la deducţii cu privire la termenul modelat[8]; pe de altă parte, el trebuie să fie c o m p l i c a t, pentru a înregistra cât mai multe aspecte ale termenului modelat. Din

procesul de modelare iese îmbogăţită nu numai cunoaşterea obiectului modelat, ci – prin continuarea corespondenţei iniţiale – însăşi cunoaşterea obiectului care a servit drept model.

Modelarea are un caracter m e d i a t[9]: nu se modelează direct obiectul, ci descrierea lui. În cazul gramaticilor generative, obiectul modelat va fi constituit nu de actul concret al vorbirii, ci de descrierile lingvistice anterioare – mai ales structurale. Conceperea limbii ca structură complexă, ca sistem în care totul este solidar, reprezintă s u r s a l i n g v i s t i c ă a gramaticilor generative. Nu înseamnă însă că acestea nu fructifică şi o serie de intuiţii ale gramaticii tradiţionale. Îmbinarea structuralismului cu elementele tradiţionale va reieşi din prezentarea ulterioară a simbolurilor, regulilor şi organizării gramaticii transformaţionale.

În măsura în care perceperea analogiei dintre model şi obiectul modelat implică un proces accentuat de abstractizare, o formalizare superioară a descrierii, apariţia gramaticilor generative trebuie raportată şi la utilizarea progresivă – matematică şi logică – a l i m b a j e l o r s i m b o l i c e[10]. Lipsite de complexitatea limbilor naturale, limbajele simbolice prezintă avantajele exprimării simple, riguroase şi neambigue, permit deducerea unor structuri complicate pornind de la un număr limitat de elemente şi proprietăţi.

Unul şi acelaşi obiect admite o p l u r a l i t a t e d e m o d e l ă r i[11], de unde posibilitatea mai multor gramatici (generative). Asupra criteriilor de selecţie între două sau mai multe modelări posibile ale aceluiaşi obiect, vom reveni ulterior.

Descrierea lingvistică a fost rând pe rând modelată în termenii unor modele a n a l i t i c e sau s i n t e t i c e, d e s c r i p t i v e sau c o n s t r u c t i v e. Pornind de la o mulţime de secvenţe, modelele analitice stabilesc structura secvenţelor, regulile după care au fost alcătuite, prin analiză, clasificarea şi ierarhizarea elementelor componente ale acestora. Pornind de la o mulţime de reguli aşezate într-o construcţie formalizată, de obicei algoritmică, modelele sintetice au ca rezultat final obţinerea unei mulţimi de secvenţe.

Gramaticile generative constituie m o d e l e s i n t e t i c e, c o n s t r u c t i v e, ale dispozitivului c i b e r n e t i c c a r e g e n e r e a z ă e n u n ţ u r i l e a d m i s e î n t r - o l i m b ă.

De-a lungul procesului de adecvare progresivă a modelului la descrierea lingvistică, gramaticile generative au depăşit treptat contextul pur aplicativ, cunoscând dezvoltări teoretice din ce în ce mai ample, exprimate prin sisteme din ce în ce mai coerente de simboluri şi reguli. De la g r a m a t i c a cu un n u m ă r f i n i t d e s t ă r i – elaborată ca o consecinţă a dezvoltării teoriei automatelor finite – s-a trecut astfel, o dată cu dezvoltarea teoriei algoritmilor, a funcţiilor recursive şi a maşinilor Türing, la g r a m a t i c a c o n s t i t u e n ţ i l o r i m e d i a ţ i şi, ulterior, la g r a m a t i c a t r a n s f o r m a ţ i o n a l ă.

Gramaticile cu un număr finit de stări modelează descrierea lingvistică în termenii unui dispozitiv de tipul lanţurilor Markov, care, trecând de la o stare la alta, produce un simbol (un cuvânt, un morfem, un fonem etc.) la fiecare tranziţie. Ex.: *prietenul – meu – vine – astăzi, s-k-a-m-a-t-o-r* etc. Fiecare nouă alegere limitează alegerea simbolului următor. Cu rare excepţii, cum ar fi articolul hotărât, eventual prepoziţia, vorbirea neutră admite apariţia în poziţie iniţială a oricărui cuvânt, indiferent de partea de vorbire căreia îi aparţine. O dată ales substantivul masculin singular *prietenul* este evident însă că dispare posibilitatea selectării în continuare a unui adjectiv masculin singular de tipul (1) *rotund, lung, lat, sferic* sau (2) *verde, albastru, mov* etc., a unui verb la persoana întâi, a doua sau

la pluralul persoanei a treia ş.a.m.d. În raport cu *prietenul meu vine*, câmpul de opţiune se restrânge şi mai mult, fiind interzisă alegerea articolului hotărât, nehotărât, a oricărui substantiv cu excepţia celor care funcţioneaza adverbial (*ziua, marţea*), a unui verb la mod personal neprecedat de o conjucţie sau de pauză (,) etc. Într-un mod similar, liberei opţiuni între un fonem vocalic sau consonantic care precede selectarea lui *s* îi corespunde, în cel de-al doilea exemplu, interdicţia introducerii în poziţia următoare a consoanelor *š*, *ğ, h* ş.a.m.d. În momentul în care nu mai există nici o posibilitate de continuare a lanţului (când se generează simbolul pauză – #), dispozitivul, ajuns în s t a r e a f i n a l ă, revine la s t a r e a i n i ţ i a l ă descrisă anterior şi generarea continuă.

1. În realitate, procesul de restrângere a posibilităţilor de opţiune nu se desfăşoară în modul c o n t i n u u în care a fost descris mai sus, de la începutul la sfârşitul enunţului (în cazul în care dispozitivul generează cuvinte), al cuvântului (în cazul în care dispozitivul generează morfeme), al segmentului fonic (în cazul în care dispozitivul produce foneme). Este adevărat că după selectarea segmentului *prietenul* intervin restricţiile semnalate în alegerea elementului următor, dar apar pe de altă parte şi alternative noi: devine liberă alegerea articolului adjectival, a prepoziţiei. Procesul pare a se desfăşura relativ periodic, cu reveniri. În cuvântul *scamator*, alegerea lui *s* restrânge numărul consoanelor admise în poziţia imediat următoare, generarea lui *k* elimină orice alternativă consonantică cu excepţia lui *r, l*, dar în momentul în care dispozitivul îl produce pe *a* selecţia devine din nou liberă pe plan consonantic, limitându-se de data aceasta numărul ocurenţelor vocalice admise (sunt excluse din poziţia respectivă vocalele *a, ă, î*). Selectarea lui *m* readuce deplina libertate în opţiunea vocalică şi condiţionări în opţiunea consonantică. În felul acesta, realitatea lingvistică pare a sugera că fiecare conţinut de sintagmă (în cazul enunţului), silabă (în cazul segmentului fonic) constituie, în raport cu stările interne obişnuite o ’ ’ s t a r e i n t e r n ă – i n i ţ i a l ă”, că, deci, în generarea unui enunţ schema s t a r e i n i ţ i a l ă – s t ă r i i n t e r n e – s t a r e f i n a l ă ar trebui înlocuită cu s t a r e i n i ţ i a l ă – s t ă r i i n t e r n e – s t a r e i n i ţ i a l a … – s t a r e f i n a l ă.

2. Gramaticile cu număr finit de stări nu înregistrează faptul că apariţia unei stări lingvistice nu e întotdeauna determinată de unitatea lingvistică precedentă. E suficient să ne gândim la p r o p o z i ţ i i l e i n t e r c a l a t e din lanţuri de tipul $a + P_1 + b$, în care selecţia lui *b* nu depinde de nici unul din elementele lui P_1, ci de *a.*

3. Generarea de la stânga la dreapta a fiecărei unităţi ca rezultat al restricţiilor impuse de unitatea precedentă se dovedeşte importantă şi în raport cu enunţuri conţinând e l e m e n t e d i s c o n t i n u e p e c a r e g r a m a t i c a l e t r a t e a z ă c o n t i n u u. În enunţul *Eleva – îl – cheamă – pe – Ion*, *îl* nu apare ca rezultat al restricţiilor selective impuse de elementul anterior *eleva*, *pe* nu apare ca rezultat al alegerii precedente *cheamă*, ci ambii termeni trebuie raportaţi la substantivul *Ion*, care, ca obiect direct, impune antepunerea lui *pe* şi dublarea pronominală. Schema condiţionărilor ar fi deci: eleva Ž cheamă Ž Ion $_{\check{z}pe}{}^{\check{Z}}$ îl.

4. În exemplul discutat, *Ion* se leagă nu numai de *un* element ales anterior, care-i condiţionează selectia, şi de *un* element ales posterior, a cărei selecţie o condiţionează la rândul lui, ci de t r e i elemente. Bazată pe vecinătatea strictă a termenilor, gramatica cu număr finit de stări nu prevede însă posibilitatea contractării de către un element unic a mai mult de două relaţii.

Alături de o r d i n e a l i n e a r ă, analiza evidenţiază deci un nou tip de ordine – o r d i n e a s t r u c t u r a l ă – în care nu există restricţii extralingvistice cu privire la numărul şi poziţia termenilor aflaţi în relaţie. Prin prisma acestei distincţii, înţelegerea unui enunţ

echivalează cu convertirea ordinii lineare în care apar elementele în ordinea lor structurală, iar traducerea dintr-o limbă în alta, atunci când nu se face „cuvânt cu cuvânt", implică în mod evident etapele: (1) ordine lineară în limba A Ž, (2) ordine structurală în limba A Ž, (3) ordine structurală în limba B Ž, (4) ordine lineară în limba B12.

Gramatica cu un număr finit de stări nu oferă informaţii cu privire la ordinea structurală decât în cazurile care, aşa cum se întâmplă în enunţul *prietenul Ž meu Ž vine Ž astăzi,* ordinea lineară şi ordinea structurală coincid.

Argumentele expuse nu pot fi aduse împotriva g r a m a t i c i i b a z a t e p e c o n s t i t u e n ţ i i m e d i a ţ i. Prin segmentări succesive şi atribuirea calităţii de s u b o r d o n a t termenului substituibil cu zero, gramatica bazată pe teoria constituenţilor imediaţi prezintă generarea unui enunţ ca pe un proces continuu de scindare a unor unităţi (c o n s t i t u e n ţ i) de rang superior în unităţi (c o n s t i t u e n ţ i) de rang inferior. Enunţul *Elevul meu vine la şcoală* se generează deci prin următoarea succesiune de operaţii:

Propoziţie = grup nominal$_1$ + grup verbal

Grup nominal$_1$ = nominal$_1$ + posesiv

Nominal$_1$ = nume$_1$ + articol

Nume$_1$ = *elev*

Articol = -*(u)*l

Posesiv = *meu*

Grup verbal = verb + grup nominal$_2$

Verb = *vin(e)*

Grup nominal$_2$ = prepoziţie + nominal$_2$

Prepoziţie = *la*

Nominal$_2$ = nume$_2$

Nume$_2$ = *şcoal(ă)*.

În cadrul constituentului g r u p n o m i n a l$_1$ segmentul *meu* este substituibil cu *zero*. Prin eliminarea lui se obţine în continuare un grup nominal admis în enunţul respectiv: *Elevul vine la şcoală*. În schimb, segmentul *elevul* nu este substituibil cu *zero*. Prin eliminarea lui, enunţul încetează să mai aparţină limbii române: **meu vine la şcoală*. Vom spune deci că *meu* este subordonat lui *elevul.* Într-un mod similar se poate demonstra că *la şcoală* este subordonat lui *vine*, *elevul meu* lui *vine la şcoală* etc.

Numărul i n f i n i t de enunţuri concrete admise într-o limbă apare deci a rezulta din combinarea unui număr f i n i t de t i p u r i d e c o n s t i t u e n ţ i – i n v a r i a n ţ e ale structurii sintactice.

Şi în acest caz, confruntarea modelului cu realitatea lingvistică semnalează aspecte care rămân în afara descrierii.

1. Competenţa lingvistică permite oricărui vorbitor al limbii române să sesizeze cu uşurinţă apropieri între enunţuri de tipul:

(I) Ioana spală rufele.

(II) Rufele sunt spălate de (către) Ioana.

(III) Spălatul (spălarea) rufelor de către Ioana…

(IV) Rufele spălate de Ioana…

(V) Ioana spală rufele?

(VI) Ce spală Ioana?

(VII) Cine ce spală?

(VIII) Cine ce face?

(IX) Ioana nu spală rufele.

(X) Ioana nu spală nimic.

(XI) Ioana nu spală rufele?

(XII) Ioana spală rufele!

(XIII) Cineva spală rufele.

(XIV) Ea spală rufele etc.

Astfel, vorbitorul percepe:

(a) că enunţurile (IX) şi (XI) constituie corespondenţe negative ale enunţurilor (I) şi (V);

(b) că enunţul (II) rezultă din „pasivizarea" enunţului (I), în cadrul lui „subiectul logic" fiind în continuare *Ioana,* iar *rufele* reprezentând exclusiv „subiectul gramatical";

(c) că enunţurile (III) şi (IV) constituie parafrazări ale enunţului (II);

(d) enunţurile (V), (VI), (VIII), (XI), sunt mai strâns legate între ele decât cu celelalte enunţuri enumerate şi că într-un mod similar se grupează enunţurile (IX), (X) şi (XI); (I), (XIII) şi (XIV) etc.;

(e) că toate enunţurile enumerate au un punct de plecare comun.

Toate aceste constatări empirice nu pot fi însă exprimate în cadrul gramaticii bazate pe constituenţi imediaţi, care va genera enunţurile de mai sus în conformitate cu includerea lor în una din următoarele invarianţe:

– invarianţa 1: enunţurile (I), (V), (VI), (VII), (VIII), (XII), (XIII), (XIV)

– invarianţa 2: enunţurile (IX), (X), (XI)

– invarianţa 3: enunţul (II)

– invarianţa 4: enunţul (III)

– invarianţa 5: enunţul (IV),

interzicând, în mod neeconomic, trecerea de la o invarianţă la alta şi impunând, de fiecare dată, reluarea procesului de generare din momentul iniţial.

Gramaticile de constituenţi nu explică deci parafrazele (echivalenţele, sinonimiile) sintactice.

2. Gramaticile bazate pe constituenţi imediaţi generează în acelaşi mod enunţurile: *venirea prietenilor, primirea prietenilor, ieslea cailor, ţara Moldovei.* Decodarea acestora se efectuează însă diferit. Vorbitorul intuieşte caracterul „subiectiv" al genitivelor în primele două cazuri (stabileşte cu alte cuvinte posibilitatea parafrazării lor în propoziţii de tipul: *prietenii vin, prietenii primesc*), în contrast cu celelalte două (care nu pot fi parafrazate în modul descris). Mai mult, unul şi acelaşi enunţ (*primirea prietenilor*) este interpretat alternativ ca genitiv „subiectiv" (echivalent cu: *prietenii primesc*) sau ca genitiv „obiectiv" (echivalent cu: *subiect indefinit – primeşte prietenii).* Omonimiile construcţionale, ambiguităţile nu pot fi întotdeauna detectate la nivelul constituenţilor imediaţi.

3. Gramaticile constituenţilor imediaţi generează pe baza aceloraşi reguli enunţurile din seria (I) şi enunţurile din seria (II):

(I) (a) **elevul latră*

(b) **calul aleargă mâncare*

(c) **copilul este infinit*

(II) (d) *elevul plânge*

(e) *calul aleargă repede*

(f) *copilul este mic,*

dar nu pot explica de ce primele nu sunt admisibile, iar cele din seria a doua reprezintă enunţuri normale.

În toate cazurile enumerate, intuiţia lingvistică a vorbitorului depăşeste capacitatea descriptivă şi explicativă a gramaticii constituenţilor imediaţi.

Gramatica transformaţională formulează următoarea ipoteză cu privire la modul de funcţionare a competenţei lingvistice:

1. enunţul concret (realizat sonor sau marcat grafic) constituie exclusiv s t r u c t u r a d e s u p r a f a ţ ă (s u r f a c e s t r u c t u r e), punctul terminus al procesului de generare. Simpla lui descriere nu are deci valoare explicativă.

2. fiecare enunţ concret are la bază o s t r u c t u r ă d e a d â n c i m e (d e e p s t r u c t u r e), care conţine în germene relaţiile gramaticale fundamentale pentru interpretarea lui semantică (pentru „înţelegerea" enunţului respectiv).

3. convertirea structurii de adâncime în structura de suprafaţă se realizează prin aplicarea unor operaţii specifice numite *transformări (transformations*), de unde şi numele *gramaticii transformaţionale*. Extinderea conceptului de *transformare*, care s-a dovedit deosebit de fructuos pentru analiza lingvistică, reprezintă – după cum vom arăta ulterior – esenţa dezvoltărilor transformaţionale celor mai recente13.

Descoperirea structurii de adâncime şi a transformărilor prin care aceasta este convertită în structură de suprafaţă constituie sarcina analizei lingvistice. Limitându-se la enunţ, lingvistica tradiţională şi cea structurală nu fac decât să postuleze identitatea universală între structura de suprafaţă şi structura de adâncime. În realitate, numai o parte din totalitatea cazurilor justifică o asemenea afirmaţie: Ex.: structurii de suprafaţă *mama citeşte cartea* îi corespunde structura de adâncime *mama citeşte cartea.*

Majoritatea enunţurilor nu convertesc decât parţial – cu omisiuni, modificări, repoziţionări (din acest ultim punct de vedere, opoziţia s t r u c t u r ă d e a d â n c i m e / s t r u c t u r ă d e s u p r a f a ţ ă îşi integrează opoziţia o r d i n e s t r u c t u r a l ă / o r d i n e l i n e a r ă), structura de adâncime în structura de suprafaţă. Structura de adâncime a enunţului /*caietul roşu lipseşte* este (*caietul*$_1$ *este roşu*) + relativizare + (*caietul*$_2$ *lipseşte* (*caietul*$_1$ = *caietul*$_2$))/, cea a enunţului *venirea lăcustelor* este /(*lăcustele vin*) + nominalizare/. În primul exemplu, transformarea de relativizare converteşte secvenţa de propoziţii din structura de adâncime într-o singură propoziţie prin omisiunea lui *caietul*$_2$ (identic cu *caietul*$_1$) şi a lui *este* (semantic nerelevant)14. În cazul al doilea, transformarea de nominalizare provoacă înlocuirea unui sufix verbal zero prin sufix nominal (*vin* – *venirea),* a nominativului prin genitiv (*lăcustele* – *lăcustelor*) şi, în ansamblu, a unei propoziţii printr-un grup nominal. După cum se poate observa, convertirea structurii de adâncime în structura de suprafaţă implică respectarea unor convenţii care să asigure integritatea semantică a enunţului (le vom analiza ulterior).

În lumina celor expuse, două enunţuri sunt s i n o n i m e atunci când au o structură de adâncime identică şi structuri de suprafaţă distincte. Ele sunt o m o n i m e atunci când au o structură de suprafaţă identică şi structuri de adâncime diferite.

În vederea explicitării competenţei lingvistice, gramatica transformaţională îşi propune două obiective fundamentale:

1. generarea t u t u r o r enunţurilor c o r e c t e într-o limbă L şi e x c l u s i v a acestora. Realizarea acestui obiectiv conferă gramaticii o c a p a c i t a t e g e n e - r a t i v ă s l a b ă (w e a k g e n e r a t i v e c a p a c i t y)15. Am văzut în cursul expunerii că gramatica cu un număr finit de stări nu realizează integral acest obiectiv (nu generează constituenţi intercalaţi, discontinui etc.).

2. d e s c r i e r e a s t r u c t u r a l ă a enunţurilor generate. Îndeplinirea acestui obiectiv asigură gramaticii o c a p a c i t a t e g e n e r a t i v ă p u t e r n i c ă (s t r o n g g e n e r a t i v e c a p a c i t y)16. Gramatica cu un număr finit de stări nu abordează acest obiectiv; gramatica bazată pe constituenţi imediaţi nu îl epuizează17.

Prin obiectivele pe care şi le propune, gramatica transformaţională încorporează modelul gramaticii cu un număr finit de stări şi modelul gramaticii bazate pe constituenţi imediaţi. Gramatica cu un număr finit de stări, gramatica de constituenţi şi gramatica transformaţională pot fi deci considerate un şir de modele caracterizat prin convergenţa18 către original, în care fiecare model din şir e mai adecvat obiectului modelat decât modelul precedent.

Numărul enunţurilor admise într-o limbă este practic infinit. Oricărui enunţ i se pot adăuga, prin coordonare sau subordonare, termeni noi, obţinându-se deci un enunţ nou: *Ion cumpără o carte, Ion cumpără o carte şi un caiet, Ion şi Maria cumpără cărţi şi caiete când vor şi de unde vor* etc.

Pentru a produce t o a t e enunţurile unei limbi L, gramatica trebuie să dispună deci de o capacitate infinită de generare.

Gramatica transformaţională porneşte de la premisa că această capacitate infinită de generare este asigurată în planul competenţei lingvistice prin aplicarea r e c u r s i v ă a unui număr relativ redus de r e g u l i simple şi foarte generale. (Folosim termenul de r e g u l i pentru simplificarea expunerii. Este vorba de fapt de *procesele* generale, relativ simple, care se exprimă prin reguli).

În vederea identificării enunţurilor c o r e c t e într-o limbă L, cercetătorul poate opta pentru unul din următoarele două criterii:

1. g r a m a t i c a l i t a t e a

sau

2. a c c e p t i b i l i t a t e a enunţului respectiv.

G r a m a t i c a l i t a t e a se defineşte în raport cu competenţa lingvistică. Este g r a m a t i c a l c o r e c t orice enunţ obţinut prin aplicarea regulilor de generare proprii limbii respective, chiar dacă realizarea lui concretă este puţin obişnuită19. De exemplu, enunţul: *Omul care mergea pe strada care începea din faţa casei mătuşei care lucra la gherghef care îi tremura în mâini care erau zbârcite şi noduroase… etc. îmi este cunoscut* sau un enunţ incluzând un subiect multiplu exprimat printr-un număr de 100 de substantive (alegem, după cum se poate observa, cazuri extreme), deşi evitate de vorbitori, reprezintă enunţuri corecte din punct de vedere gramatical.

A c c e p t i b i l i t a t e a se defineşte prin raportarea la performanţa lingvistică. Pentru ca un enunţ să fie considerat acceptabil, gramaticalitatea, reprezintă un criteriu obligatoriu, dar insuficient. În plus, enunţul respectiv trebuie să fie imediat comprehensibil, rapid şi uniform decodat, intonat normal, să aiba o structură sintactică frecvent regăsibilă şi în alte enunţuri.

Există un singur nivel al gramaticalităţii dar mai multe g r a d e de acceptibilitate. Enunţurile scurte, cu puţine incidente sunt – de exemplu – gramatical corecte în aceeaşi măsură cu enunţurile lungi şi complicat structurate, dar ultimele sunt mai puţin acceptabile decât cele dintâi.

În lucrarea de faţă, vom considera relevantă pentru stabilirea „corectă" a unui enunţ exclusiv gramaticalitatea întrucât:

1. Formularea regulilor de generare a enunţurilor gramatical corecte precedă în mod logic formularea regulilor care separă din rândul lor enunţurile acceptabile.

2. Criteriile de acceptibilitate variază în funcţie de aspectul mai îngrijit sau mai puţin îngrijit al exprimării, de gradul de participare afectivă etc.

3. Acceptibilitatea aparţinând performanţei, deci uzajului lingvistic, se pretează prin excelenţă analizei cantitative-statistice, singura îndreptăţită să confirme în mod obiectiv acceptibilitatea sau nonacceptibilitatea unui enunţ gramatical corect.

Gramatica asigură d e s c r i e r e a s t r u c t u r a l ă a unui enunţ în măsura în care permite detectarea succesiunii regulilor din a căror aplicare rezultă enunţul respectiv.

---

* Fragmente din capitolul I al volumului *Sintaxa transformaţională a limbii române*, 1969, p. 15-37.

1 Cf. Chomsky (1965), p. 57-58.

2 Vezi Chomsky (1965), p. 4.

3 Vezi Chomsky (1966), p. 4.

4 Cf. Chomsky (1965), p. 4: „If the grammar is, furthermore, perfectly explicit – în other words, if it does not rely on the intelligence of the understanding of the reader but rather provides an explicit analysis of his contribution – we may (somewhat redundantly) call it a *generative grammar".* Pentru o caracterizare a „explicitării" şi a consecinţelor ei formale vezi şi Bach (1964), p. 10: „By *explicitness* is meant the requirement that the theory itself states the relationships between the forms, that by a series of ☐mechanical' steps the forms of the language may be produced în proper sequence and combination with a minimum of interpretation left to the intelligence of the reader or user of the theory".

5 Cf. Bach (1964), p. 28.

6 Cf. Bach (1964), p. 186: „A grammar must be a predictive theory which will project an unlimited number of new sentences not în the original corpus".

7 Cf. Chomsky (1961), p. 120-121: „It (gramatica) is not, however, a model of the speaker or hearer. It neither synthesizes particular sentences, as does the speaker, nor does it recognize the structure of presented sentence, as does the hearer. It is quite neutral

as between speaker and hearer în this respect”.

8 Vezi Marcus – Nicolau – Stati (1966), p. 89.

9 Vezi Marcus – Nicolau – Stati (1966), p. 74.

10 Despre legătura dintre traducerea automată şi limbajele simbolice, vezi Blanche Grünig, (1966). Citǎm: „Comme on peut démontrer l’ equivalence des rčgles de la machine de Türing avec celles de systčmes formels trčs généraux, on ne doit pas considérer que théorie des automates et théorie des systčmes formels sont pour la théorie chomskienne deux fondements divergents” (p. 34).

11 De aici interesanta analogie formulată în Marcus – Nicolau – Stati (1966), p. 108, între m o d e l şi m e t a f o r ă: în cunoaşterea ştiinţifică, unul şi acelaşi obiect admite o pluralitate de modelări, aşa cum în cunoaşterea artistică unul şi acelaşi obiect admite o infinitate de descrieri metaforice. Dacă recunoaştem justeţea acestei analogii, rezultă în mod firesc, prin prisma celor expuse anterior, posibilitatea modelării metaforei prin model, a cunoaşterii artistice prin cunoaşterea ştiinţifică sau – invers – posibilitatea „modelării modelului” prin metaforă, a cunoaşterii ştiinţifice prin cunoaşterea artistică.

12 Pentru o expunere detaliată vezi Marcus – Nicolau – Stati (1966), p. 98-99.

13 Cf. Chomsky (1965), p. VI: „… the central role of grammatical transformations în any empirically adequate generative grammar seems to me to be established quite firmly, though there remain many questions as to the proper form of the theory of transformational grammar”.

14 Vom preciza ulterior sfera de nonrelevanţă semantică a lui *este.*

15 Cf. Chomsky (1965), p. 60.

16 Cf. Chomsky (1965), p. 60.

17 Cf. Chomsky (1965), p. 61.

18 Se înţelege prin convergenţa unui şir de modele către originalul lor faptul că: fiecare model din şir e conţinut în următorul, orice proprietate obţinută prin intermediul unui model din şir poate fi obţinută şi prin intermediul modelului următor, orice proprietate a originalului e obţinută prin intermediul unui model din şir. Vezi Marcus – Nicolau – Stati (1966), p. 89, unde este reprodusă teoria formulată de G. S. Ceitin.

19 Vezi şi Blanche Grünig (1966), p. 83: „… l’ on ne peut pas poser l’ équivalence de phrases grammaticales et de phrases prononcées. Une phrase qui contiendrait des milliers de relatives ou d’ adjectifs est gramaticale parce qu’ elle est obtenue grâce ŕ un mécanisme de la langue auquel on ne doit pas imposer des limites arbitraires qui ne sont que du domaine de la parole”.

3. Simboluri şi reguli

Gramatica transformaţională operează constant cu r e g u l i formulate prin intermediul s i m b o l u r i l o r.

Prin aceasta ea se opune net concepţiei filologice a gramaticii tradiţionale. Mai puţin tranşante, diferenţele se menţin şi în raport cu gramaticile structurale. În acestea din urmă regulile şi simbolurile apar sporadic, în gramatica transformaţională ele reprezinta u n i c a modalitate admisă pentru exprimarea constatărilor lingvistice.

Totalitatea simbolurilor alcătuieste v o c a b u l a r u l g r a m a t i c i i. Ele marchează clase de unităţi deseori bine cunoscute din gramatica tradiţională şi se divid în: 1. s i m b o l u r i c a t e g o r i a l e şi 2. f o r m a t i v e. La rândul lor, simbolurile categoriale se subdivid în 1a. c a t e g o r i i g r a m a t i c a l e şi 1b. c a t e g o r i i l e x i c a l e, iar formativele în 2a. f o r m a t i v e g r a m a t i c a l e şi 2b. f o r m a t i v e l e x i c a l e.

P (= Propoziţie), GN (= Grup Nominal), GV (= Grup Verbal), G Prep (= Grup Nominal precedat de Prepoziţie), G Aj (= Grup Adjectival), G Av (= Grup Adverbial), etc. reprezintă categorii gramaticale. N (= Nume), V (= Verb), Aj (= Adjectiv), Av (= Adverb) etc. constituie categorii lexicale. După cum se poate observa, cu limite care vor fi precizate pe parcurs, categoriile gramaticale corespund constituenţilor (sintagmelor), iar categoriile lexicale părţilor de vorbire.

Ansamblul simbolurilor categoriale alcatuieşte v o c a b u l a r u l a u x i l i a r al gramaticii. În cadrul vocabularului auxiliar, simbolul P ocupă o poziţie specială – el reprezintă s i m b o l u l i n i ţ i al a b s o l u t al gramaticii. Simbolurile vocabularului auxiliar nu au un corespondent univoc în planul expresiei. Ele constituie un element al descrierii lingvistice şi sunt convertite treptat, prin aplicarea regulilor, în formative.

Scăzând din vocabularul total vocabularul auxiliar, obţinem vocabularul de formative numit şi v o c a b u l a r t e r m i n a l. Se numesc f o r m a t i v e elementele minimale care pot avea o funcţie sintactică. Exemple de formative gramaticale sunt: Part (= Participiu), Ger (= Gerunziu), Inf (= Infinitv), Neg (= Negativ), Int (= Interogativ), Nmz (= Nominalizare) etc. Formativele gramaticale corespund afixelor din gramatica tradiţională (sufixe, prefixe, infixe), uneori aşa-numitelor particule interogative, adverbe negative etc. Formativele lexicale includ exclusiv radicali: *câin-, mam-, abia, alerg-* etc.

Totalitatea formativelor lexicale şi gramaticale este cuprinsă în l e x i c o n u l g r a m a t i c i i. Pentru fiecare formativ, lexiconul asociază o reprezentare fonologică cu o reprezentare sintactico-semantică. Atât reprezentarea fonologică, cât şi cea sintactico-semantică se realizează cu ajutorul trăsăturilor distinctive ([Grav], [Acut], [Animat], [Uman] etc.). Vom reveni asupra acestui aspect.

Stabilirea inventarului de simboluri nu se reduce la o simplă operaţie tehnică, de notaţie, ci are deseori implicaţii mult mai largi. Fiecare simbol trebuie să corespundă unei mulţimi o m o g e n e de elemente. Perfecta omogenitate în raport cu criterii riguros precizate nu caracterizează însă întotdeauna clasele gramaticii tradiţionale, în definirea cărora intervin criterii „extralingvistice” şi sunt tolerate „excepţii”. Lingvistul e pus deci în situaţia de a redefini anumite clase. În plus, gramatica transformaţională nu admite „reziduurile”(care, în gramatica structurală, iau locul excepţiilor). Fiecare element lingvistic relevant trebuie să aibă un statut simbolic şi aceasta presupune introducerea de noi

simboluri pe măsură ce analiza câştigă în precizie, deci sesizarea unor clase noi. La rândul ei, introducerea unui simbol este motivată numai în măsura în care el se dovedeşte indispensabil pentru descrierea lingvistică la nivelul respectiv. Un criteriu de evaluare constituindu-l simplitatea20, rezultă că un număr mic de simboluri – cu condiţia ca această reducere să nu micşoreze capacitatea explicativă a gramaticii – va fi întotdeauna de preferat. Reducerea inventarului de simboluri poate însă complica alte aspecte ale gramaticii şi de aceea trebuie efectuată cu precauţie. În sfârşit, segmentarea enunţului în formative gramaticale şi lexicale, redarea acestora prin mijloace cât mai economice (cum ar fi de exemplu trăsăturile distinctive) ridică de asemenea complicate probleme de teorie şi metodă.

Regulile cu care se operează în gramatica transformaţională sunt de două feluri:

1. reguli de rescriere

şi

2. reguli de transformare.

Înţelegem prin reguli de rescriere reguli de tipul X Ž Y / A – Z, în care X reprezintă un simbol unic în mod obligatoriu diferit de zero, Ž înseamnă „rescrie pe X ca –", Y detaliază simbolul X printr-un simbol sau o succesiune de simboluri întotdeauna diferit(ă) de zero, iar A – Z corespunde contextului în care acţionează regula respectivă. Rezultă că regula poate avea şi forma AXZ Ž AYZ, importantă în măsura în care evidenţiază posibilitatea ca la stânga săgeţii să se afle un lanţ de simboluri. Regula rescrie însă, şi în acest caz, un singur simbol din lanţ. A, Z sau a t â t A c â t ş i Z pot fi egale cu zero. În ultimul dintre cele trei cazuri, regula respectivă este l i b e r ă d e c o n t e x t (c o n t e x t – f r e e), în primele două – când cel puţin unul dintre elemente A şi Z diferă de zero – regula este c o n t e x t u a l l i m i t a t ă (c o n t e x t – s e n s i t i v e)21. Spunem că Y constituie e x p a n s i u n e a l u i X, e s t e u n X, e s t e d o m i n a t d e X în contextul A – Z; în cadrul aceleiaşi terminologii spunem că X î l d o m i n ă p e Y.

Simbolurile categoriale pot apărea atât la stânga, cât şi la dreapta săgeţii. Formativele nu sunt admise decât la dreapta săgeţii.

Restricţia – prezentă în gramaticile cu un număr finit de stări şi în gramaticile constituenţilor imediaţi – potrivit căreia un simbol nu poate figura la dreapta şi la stânga săgeţii a fost eliminată în versiunile recente ale gramaticii transformaţionale, asigurându-se pe această cale capacitatea de g e n e r a r e r e c u r s i v ă. Ex.:

X (se aplică regula (I))

(I) X ŽXY *XY* (se aplică regula (II))

(II) Y ŽAB *X* AB (se aplică din nou regula (I))

XY AB (se aplică din nou regula (II))

X A B A B (se aplică din nou regula (I))

X Y A B A B etc.

În formularea regulilor intervin, alături de simboluri, o serie de semne speciale. Concatenarea simbolurilor într-o succesiune se poate marca prin simpla lor alăturare (aşa cum am procedat în cazul de mai sus) sau prinŻ, &: X Ž B C, X Ž BŻC, X Ž B+C, X Ž B&C. În cele ce urmează, vom prefera semnul Ż rezervându-le pe celelalte două pentru cazuri particulare pe care le vom discuta la locul potrivit.

Apariţia facultativă a unui simbol se notează prin includerea lui între ( ), opţiunea între două sau mai multe alternative prin încadrarea acestora cu{ }. Regula X Ž AŻC înseamnă deci: „rescrie pe X ca A plus C, ca B sau

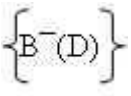

ca B plus D" şi rezumă trei reguli de rescriere a aceluiaşi simbol.

Folosirea semnelor { } şi ( ) ar fi imposibilă într-o gramatică incluzând reguli similare care nu sunt în succesiune sau reguli succesive care nu sunt similare. Rezultă deci că, implicit, introducerea acestor semne constituie o ipoteză empirică asupra structurii gramaticii recunoscând în cadrul ei posibilitatea apariţiei unor reguli similare succesive22.

O sucesiune de reguli de rescriere având ca punct de plecare un simbol unic alcătuieşte o d e r i v a ţ i e.

Presupunem date regulile de rescriere:

(I) A Ž BŻC

(II) B Ž DŻa

(III) C Ž bŻc

(IV) D Ž dŻeŻf.

Aplicând pe rând câte o singură regulă secvenţei generate de regula imediat anterioară, obţinem următoarea derivaţie:

A

BŻC . . . . . prin (I)

DŻaŻC . . . . . prin (II)

DŻaŻbŻc . . . . . prin (III)

dŻeŻfŻaŻbŻc. . . prin (IV).

Am notat în dreptul fiecărei secvenţe regula de rescriere care a generat-o. A reprezintă simbolul iniţial al derivaţiei. Ultimul rând, căruia nu i se mai poate aplica nici o regulă de rescriere (în cazul nostru: dŻeŻfŻaŻbŻc) se numeşte s e c v e n ţ ă t e r m i n a l ă (de aici provine şi numele de s i m b o l t e r m i n a l).

Fără a fi riguros ordonate, regulile de rescriere cuprinse în aceeaşi derivaţie formează un bloc linear care nu admite absolut orice succesiune. Regula (I) poate fi urmată, la alegere, de regula (II) sau de regula (III) (sunt deci posibile deopotrivă derivaţiile (I) – (II) – (III) – (IV), (I) – (III) – (II) – (IV)), dar niciodată de regula (IV), care detaliază un simbol inexistent în secvenţa generată de (I).

Derivaţiile sunt reprezentate în mod curent prin a r b o r i (p h r a s e - m a r k e r s) în care simbolurile dominante figurează ca noduri, iar simbolurile dominate apar la capătul ramurilor care pornesc din nodul constituit de simbolul dominant. Arborele corespunzător derivaţiei discutate va avea deci următoarea formă:

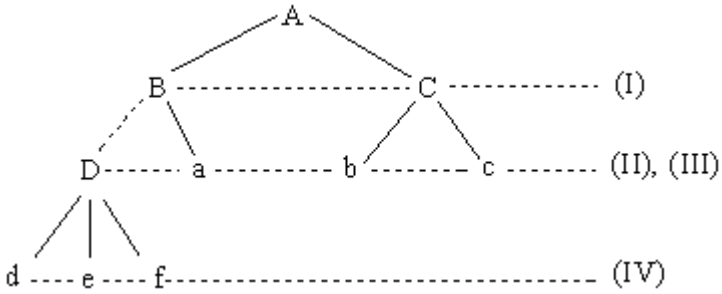

Construirea arborelui e posibilă numai ca urmare a respectării condiţiei ca fiecare regulă să detalieze un singur simbol (vezi definiţia regulilor de rescriere, p. 30).

În caz contrar, cu alte cuvinte, dacă în derivaţie s-ar rescrie concomitent simbolurile B şi C, reprezentarea derivaţiei nu s-ar mai putea efectua printr-un singur arbore, fiind deopotrivă valabili arborii:

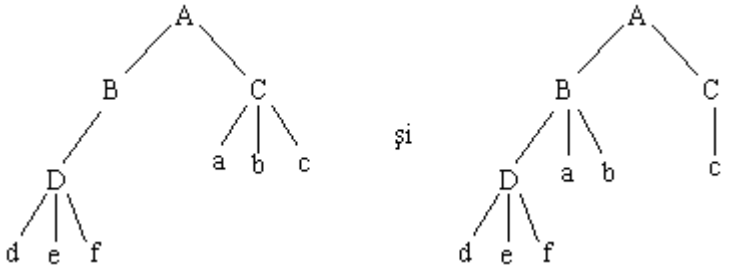

Restricţia conform căreia Ř nu poate constitui expansiunea unui simbol se explică de asemenea prin imposibilitatea de a introduce simbolul Ř într-un arbore.

Existenţa arborilor elimină necesitatea adoptării unor simboluri suplimentare corespunzând f u n c ţ i i l o r g r a m a t i c a l e (subiect, predicat, obiect etc.)23. Fiind date regulile:

(I) P Ž GNŻGV

(II) GN Ž NŻArt

(III) GV Ž VŻGN

şi derivaţia:

P

GNŻGV . . . . (I)

NŻArtŻGV . . . . . (II)

NŻArtŻVŻGN . . . . . (III)

NŻArtŻVŻNŻArt . . . . . (II)

căreia îi corespunde arborele:

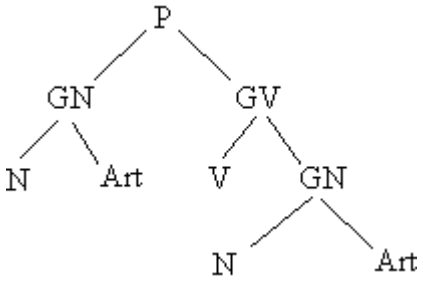

vom spune că: (a) orice GN dominat de P îndeplineşte funcţia de subiect al propoziţiei, (b) orice V dominat de GV îndeplineşte funcţia de predicat al propoziţiei, (c) orice GN dominat de GV îndeplineşte funcţia de obiect etc. Ca tehnică de notare se utilizează includerea simbolului dominat între [ ] care poartă indicele simbolului dominant în dreapta jos: $[GN -]_{p}$ $[V -]_{GV}$ $[- GN]_{GV}$ etc.

Reprezentarea prin arbori se dovedeşte astfel o modalitate superioară de descriere structurală, capabilă să elimine confuzia dintre c a t e g o r i a l şi f u n c -ţ i o n a l (pentru evitarea căreia gramatica separă morfologia de sintaxă).

O regulă de rescriere în care termenul de rescris este constituit de un arbore se numeşte t r a n s f o r m a r e (t r a n s f o r m a t i o n). Condiţia ca elementul asupra căruia acţionează să fie constituit de un arbore echivalează cu afirmaţia că o transformare nu poate „transforma” decât un lanţ de simboluri a cărui istorie derivaţională este cunoscută (în conformitate cu restricţiile expuse, numai un asemenea lanţ poate fi reprezentat prin arbore). Rezultă că regulile de transformare sunt întotdeauna p o s t e r i o a r e regulilor de rescriere.

În comparaţie cu regulile de rescriere, transformările permit efectuarea unor operaţii mai nuanţate şi mai complicate. Ele pot realiza concomitent, în interiorul aceluiaşi lanţ:

1. omiterea

2. repoziţionarea sau

3. înlocuirea

unor simboluri.

O transformare se notează în felul următor:

X – Y – Z – V

1 2 3 4

Ţ 3 Ř 4 1

Rândul întâi conţine succesiunea de simboluri căreia i se aplică transformarea. Rândul al doilea conţine o succesiune de cifre care marchează simbolurile în funcţie de locul pe care îl ocupă în lanţul iniţial: X ocupă locul întâi şi e marcat prin 1, Y ocupă locul al doilea şi e marcat prin 2 etc. Semnul Ţ se citeşte: „transformă lanţul dat în... – „. Rândul al treilea se citeşte prin raportare la celelalte două; cifra 3 aşezată sub 1 (şi sub X) înseamnă: simbolul Z ia locul simbolului X; cifra 4 aşezată sub 3 (şi sub Z) înseamnă: simbolul V trece în locul simbolului Z; cifra 1 aşezată sub 4 (şi sub V) înseamnă: simbolul X trece în locul ocupat anterior de V. Semnul Ř aşezat sub 2 marchează eliminarea simbolului Y prin transformare24.

Regulile de tranformare nu pot fi urmate de reguli de rescriere. În plus, lanţurile de simboluri asupra cărora acţionează o transformare include simboluri terminale (care, după cum am văzut, nu pot figura în partea stângă a unei reguli de rescriere).

Transformările sunt întotdeauna c o n t e x t u a l l i m i t a t e. Aplicarea lor este posibilă numai atunci când lanţul de simboluri îndeplineşte o serie de condiţii, diferite de la o transformare la alta (conţine simboluri de tipul Neg, Int, Nmz; conţine două sau mai multe elemente redundante dintre care unul poate fi omis sau înlocuit etc.). Când lanţul de simboluri nu îndeplineşte decât parţial conditiile cerute, transformarea se „b l o c h e a z ă” (nu are loc).

Paragrafele anterioare sugerează caracterul p a r t i c u l a r (operează cu simboluri terminale, în contexte reprezentate numai de anumite formative gramaticale etc.) şi l i m i t a t al regulilor de transformare în raport cu regulile de rescriere. În regulile de rescriere se regăsesc elemente fundamentale ale organizării lingvistice, deseori comune mai multor limbi25. Regulile de transformare suplimentează această înţelegere generală, dar schematică, printr-un mecanism suplu, elastic, adecvat complexităţii actului lingvistic concret, putând surprinde specificul unei anumite limbi (eventual al unui anumit stil).

Spre deosebire de regulile de rescriere, la care rudimente de ordonare apar numai în anumite porţiuni ale aceleiaşi derivaţii, regulile de transformare sunt mai riguros o r d o n a t e.

Ordonarea transformărilor este determinată – după cum vom vedea ulterior – de criterii sincronice şi constituie un important mijloc de simplificare a gramaticii. Corect efectuată, ea repetă deseori ordinea în care sau produs fenomenele respective şi transformă investigaţia sincronică întrun mijloc indirect de cunoaştere a diacroniei. Această observaţie, care se va clarifica în momentul abordării concrete a unor fenomene (mai ales fonologice, întrucât dispunem de cercetări diacronice relativ complete) constituie o interesantă ipoteză cu privire la evoluţia limbii. Schimbările par a se produce prin inserarea de reguli noi în puncte determinate, previzibile, ale gramaticii. Stabilirea acestora (în cazul în care ipoteza se dovedeşte valabilă, şi o serie de analize întreprinse în acest sens par s-o confirme) prin examinarea atentă a ordonării sincronice a regulilor rămâne una din sarcinile lingvistului26.

Cele expuse prezintă interes nu numai în măsura în care il familiarizează pe cititor cu procedura transformaţională. Ele marchează – credem – o etapă superioară în încercarea de a delimita şi preciza – conform unor criterii lingvistice, într-un mod până în momentul de faţă nedepăşit ca rigoare – conceptul de r e g u l ă g r a m a t i c a l ă.

În sfârşit – şi acest fapt reprezintă importanţa pentru cercetarea tipologică sau comparativă a limbilor (dialectelor, stilurilor) – diferenţele între două idiomuri se explică, dacă acceptăm cele de mai sus, nu numai prin inventare diferite de simboluri (elemente), inventare diferite de reguli (relaţii), ci şi, în cazul ideal în care simbolurile şi regulile coincid, prin o r d o n ă r i d i f e r i t e a l e a c e l o r a ş i r e g u l i 27.

NOTE:

20 Cf. Bach (1964), p. 11: „When two theories cover the same facts, the one that does this with a shorter set of statements is the simpler. în other words, the simpler theory will have more general statements and fewer special ones". Cf. şi Chomsky (1957), p. 29.

21 Distincţia între reguli libere de context şi reguli contextual limitate pare a constitui un alt criteriu în evaluarea simplităţii. Vezi în acest sens Bach (1964), p. 106: „In general, of two grammars which generate the same strings, the simpler one (other things being equal) will be that one which has fewer context-restricted rules". Lucrurile se explică dacă ţinem seama de faptul că opoziţia tinde să coincidă cu aceea dintre general şi particular menţionată anterior (vezi nota 20).

22 Cf. Chomsky – Halle (1965), p. 113-114.

23 Cf. Chomsky (1965), p. 69. Asupra caracterului necesar şi suficient al regulilor de structură a frazei pentru definirea funcţiilor gramaticale vezi şi Chomsky (1965), p. 73: „… it is clear that information concerning grammatical functions… can be extracted directly from the rewriting rules of the base, without any necessity for *ad hoc* extensions and elaborations of these rules to provide specific mention of grammatical function. Such extensions, aside from their redundancy, have the defect of failing to express properly the relational character of the functional notions and are thus useless în all but the simplest cases".

24 Nu înseamnă că între procesele descrise şi modul concret în care vorbitorul îşi construieşte enunţul există vreo relaţie. Vezi în acest sens Bach (1964), p. 64: „Transformations are often erroneously conceived to be direct descriptions of processes that a speaker follows în constructing sentences (the same statement holds for generative theories as a whole). The investigation of how speakers actually construct or understand sentences is properly the concern of psychology or psycholinguistics. Although it is probable that a refined theory of linguistic structure will be relevant to such a study, a grammar does not provide a direct model for the speaker (or the hearer). A transformation is basically a statement of certain relations holding between structures în a grammar". Este cert însă că un model de rigoarea celui transformaţional ar putea constitui o premisă utilă pentru psiholingvistica. Cf. Chomsky (1966), p. IX: „It does not seem unrealistic, therefore, to hope that research of the sort that can be undertaken at present may lead to a plausible and informative account of the mental abilities that underlie the achievement of normal linguistic competence, abilities that may be as individual and species-specific as that of a bird to learn a particular class of songs, of a beaver to build dams, or of a bee to integrate its own actions into the intricate social activity of the hive".

25 Cf. Cipariu (1877), p. 271: „Regulele pentru constituirea propusetiunei dein câte parti stŕ, sî de natur' a acestor' a, suntu regule fundamentali basate pe principia-le cugetarei, cari suntu aceleasi pentru toti omenii cu mente sanetosa, sî de acea totu intru una forma se manifesteza în tote limbele, – cu esceptiuni numai în accidentali, nu sî în esentiali".

26 Vezi articolele Halle (1958) şi Halle (1962) publicate în Katz – Fodor (1963).

27 E. Vasiliu (1966) abordează o problemă de această natură.

XI. DIN ISTORIA LINGVISTICII ROMÂNEŞTI (SECOLUL AL XIX-LEA ŞI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA)

Bogdan Petriceicu HASDEU

ÎN LOC DE INTRODUCERE*

I. Ce este etimologia?

Termenii tehnici, în genere, ar trebui totdeauna să-şi întindă accepţiunea în măsură cu treptata lărgire a acelei sfere ştiinţifice sau artistice, din care ei fac parte. Dacă la cei vechi anatomḭ însemna o simplă disecţiune, ba încă foarte neperfectă, de aci nu urmează că acelaşi sens îngust să aibă *anatomia* actuală. Ei bine, într-o contradicţiune flagrantă cu imensul progres în studiul limbei, etimologia mai păstrează până astăzi accepţiunea cea rudimentară, pe care o avusese cu sute şi chiar cu mii de ani înainte de naşterea linguisticei.

Romanii explicau pe grecul etumologia prin: „quae verborum originem inquirit"1. Aceasta rezumă cât se poate mai bine aplicaţiunea cea tradiţională a termenului, care, la romani, ca şi la greci, ca şi la noi toţi până acuma, are a face numai cu *verbum*, numai cu c u v â n t u l şi iarăşi cu c u v â n t u l. Prin perifrază, *etimologia* este „derivaţiunea unei vorbe". De ce însă nu orice derivaţiune linguistică? Cum să numim oare, de exemplu, derivaţiunea unei construcţiuni sintactice?

Menţionăm anume cazul sintactic, căci el încurcase în secolul trecut pe unul din oamenii cei mai geniali, care ghicise de pe atunci aproape tot ce distinge metoda linguistică contimpurană. Nemuritorul Turgot a scris, între celelalte, o scurtă bucată intitulată: *Etymologies et fragments sur les langues*, compusă din şease numere, dintre care primele trei se referă la originea unor cuvinte latine, iar restul la originea unor construcţiuni sintactice ebraice. Pe cele dentâi, el le numeşte „étymologies"; pe cele din urmă, negăsind nici un termen propriu, se vede silit a le boteza „fragments", expresiune pe care ar fi putut aplica mult mai bine la o grămadă de petre sau de geamuri sparte!2

O derivaţiune sintactică este e t i m o l o g i e cu acelaşi drept ca şi o derivaţiune lexică. Când Weil probează că construcţiunea engleză: *The king's eldest son has given a feast to the citizens* derivă din amestecul construcţiunii franceze: *Le fils aîné du roi a donné une fęte aux citoyens* cu construcţiunea germană: *Des Königs ältester Sohn hat den Bürgern ein Fest gegeben*, astfel că dacă vom exprima ordinea cuvintelor în cea franceză

prin 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, vom avea atunci în cea germană 4, 5, 3, 2, 6, 10, 11, 8, 9, 7, iar în cea engleză: 4, 5, 3, 2, ca la germani, şi apoi: 6, 7, 8, 9, 10, 11, ca la francezi3, – el ne dă o etimologie întocmai ca şi când ar explica pe englezul *useful* prin francezul *user* şi anglosaxonul *ful*. Etimologia sintactică, în cazul de faţă, se rezumă în următoarea ecuaţiune: *The king's eldest son has given a feast to the citizens = Des Königs ältester Sohn + a donné une fęte aux (= à les) citoyens,* care nu diferă întru nimic de etimologia lexică: *useful = use + ful.*

Pe acelaşi temei, dacă este e t i m o l o g i e de a zice că cuvântul francez *charme* „ceva ce ne atrage prin plăcere" vine din cuvîntul latin *carmen* „cîntec", atunci tot e t i m o l o g i e este de a constata că sonul francez *ch-* vine din sonul latin *c-*; şi iarăşi e t i m o l o g i e este de a arăta că semnificaţiunea „cântec", graţie semnificaţiunii intermediare de „fermec prin cântare", poate să treacă la semnificaţiunea de „ceva ce ne atrage prin plăcere"4; în fine, va fi tot e t i m o l o g i e dacă, mergând mai departe, vom descompune pe latinul *carmen,* sub forma cea veche *casmen,* în radicala *cas-* şi sufixul *-men.* Mai pe scurt, derivaţiunea sintactică, ca şi cea fonetică, ca şi cea ideologică, ca şi cea morfologică, toate sunt deopotrivă e t i m o l o g i e.

Până la naşterea linguisticei, sonurile nu aveau pentru ştiinţă nici o geneză hotărâtă: „les voyelles ne font rien, et les consonnes font peu de chose", după faimoasa glumă a lui Voltaire; formele gramaticale se expuneau atunci în paradigme, regulate sau neregulate, dar fără nici o analiză genetică; regulile sintactice constituiau de asemenea un fel de codice dogmatic; doctrina semnificaţiunilor nu exista de loc; a deriva dară o vorbă dintr-o altă vorbă sau – cel mult – a o deriva din oarecare elemente constitutive înţelese în modul cel mai confuz, iată tot ce făcea şi tot ce putea face *etimologia*. Astăzi însă, când linguistica d e r i v ă nu numai cuvintele, ci încă sonurile, formele gramaticale, construcţiunile sintactice, semnificaţiunile, orice alt ingredient al limbii, se cuvine oare ca „etimologia" să mai rămână închisă nestrămutat în cercul cel strâmt al „cuvintelor"?

Şi totuşi anomalia nu încetează.

Curtius începe clasica sa operă prin aceea că „etimologia este ştiinţa menită a urmări originea c u v i n t e l o r şi filiaţiunile lor reciproace"5. Pentru Pott, etimologia este „descompunerea c u v i n t e l o r în radicale şi elemente formative"6. Când citǎm pe un Pott şi pe un Curtius, ajunge. În fond, tot aşa înţelegeau e t i m o l o g i a Ménage şi chiar Cicerone.

Hovelacque a scris un paragraf întreg intitulat *Pericolele etimologiei,* în care ne spune, între celelalte, cum că există o „etimologie filologică" (étymologie philologique) şi o „etimologie linguistică" (étymologie linguistique), ambele foarte primejdioase. El aduce ca specimen de cea dentâi derivaţiunea lui *cadaver* din *caro data vermibus,* iar ca specimen de cea de a doua pe latinul *forma* din grecul morjṅ7. Ceea ce speriase atât de mult pe Hovelacque şi i-a produs chiar un fel de confuziune în spirit se pare a fi tocmai identitatea cea fundamentală, pe care am constatat-o noi mai sus în rolul cel mărginit al „etimologiei" la cei vechi şi la cei noi. La cei noi şi la cei vechi deopotrivă, scopul este derivaţiunea unui cuvant; toată deosebirea consistă în procedură. Un Pott sau un Curtius, negreşit, întemeiază o derivaţiune lexică pe fonologie şi pe ideologie, ba încă mai recurg nu o dată la sintaxă, urmărind întrebuinţarea cuvântului în frază; dar derivaţiunea sonului şi derivaţiunea sensului, în orice caz, îi preocupă abia pe un plan secundar, numai ca un instrument, ca un mijloc metodic de a ajunge la ţintă.

Nedomerirea trebui curmată o dată. Dacă *etimologia* este d e r i v a ţ i u n e, atunci ea nu formează o ştiinţă separată şi nu face parte dintr-o singură ramură a ştiinţei, ci aparţine linguisticei întregi. Oriunde linguistul nu se mulţumeşte de a înregistra un fapt, ci caută a stabili raportul între o cauză şi un efect, fie pe terenul sonurilor, fie pe al formelor gramaticale, al sintaxei, al semnificaţiunilor, al cuvintelor etc., iar generalmente cauzele şi efectele se împletecesc pe toate aceste terenuri, uneori abătându-se chiar peste sfera linguisticei, el face e t i m o l o g i e.

Să luăm pe francezul *dirai.* Aceste două silabe se descompun în *dire-ai,* derivând din latinul *dicere habeo.* Tranzacţiunea lui *dicere habeo* în *dirai* constituie: o etimologie fonetică prin *r* din *cr = cĕr-* etc.; o etimologie morfologică, prin scăderea lui *habeo* la un simplu sufix, întocmai ca *-bo* în *dicebo* sau -sw în lἐxw; o etimologie ideologică, de vreme ce sensul de prezent se schimbă în sensul de viitor; o etimologie lexică, fiindcă *dirai* este un singur cuvânt; am mai putea adăuga încă o etimologie, tonică, căci pierderea lui *ce* în *dire = dicere* se datoreşte conservaţiunii accentului pe prima silabă latină, ca şi-n reducerea lui *habeo* la *ai.* Dacă e atât de omnilaterală derivaţiunea disilabicului *dirai,* apoi cu cât mai vârtos ne va fi imposibil de a menţine etimologiei un caracter numai lexic, când ne vom apuca de mexicanul *notlazomahuizteopixcatatzin,* care, deşi nu e decât un cuvânt, se traduce totuşi prin: „prętre vénérable que je chéris comme mon pčre”![8]

În scurt, f o n o l o g i a se ocupă cu *sonuri,* m o r f o l o g i a cu *forme gramaticale,* l e x i c o l o g i a cu *cuvinte*, i d e o l o g i a sau s e m a s i o l o g i a cu *semnificaţiuni* etc.; cât se atinge însă de e t i m o l o g i e, ea reprezintă în genere *derivaţiunea* în oricare ramură a ştiinţei limbei. Cu acelaşi temei cu care un dictionar poate fi etimologic, poate fi etimologică şi o gramatică. Este un fel de contradicţiune, când Brachet, de exemplu, intitulează o carte a sa *Dictionnaire étymologique de la langue française,* iar o altă carte *Grammaire historique de la langue française*, deşi ambele cărţi sunt absolutamente de aceeaşi direcţiune d e r i v a t i v ă. Vrând cineva să-şi explice originea francezului *fais* din *facio* n-o găseşte în *Dicţionarul etimologic,* ci ar trebui să alerge la *Gramatica istorică*!

Etimologia actuală, cea adevărat ştiinţifică, caută nu numai să îmbrăţişeze un câmp fără asemănare mai vast decât etimologia cea empirică din trecut, care se închidea oarecum ermeticeşte în cercul lexic, dar totodată trebuie să tindă a f i r e c o n s t r u c t i v ă, adică a găsi pentru fiecare fenomen, întrucat el este diferenţiat în mai multe exemplare, câte un prototip comun, rezultând din corelaţiunea divergenţelor.

Pott nu r e c o n s t r u i e ş t e niciodată prototipurile lexice. El constată, bunăoară, că latinul *sex*, grecul Fἐx, sanscritul *şaş*, zendicul *kşvas* etc., sunt forme colaterale; dar nu le urcă prin comparaţiune la un părinte comun *ksvaks*, din care t r e b u i a să se fi născut toate. Şcoala linguistică germană cea numită nouă, cu Brugmann în frunte, se arată chiar ostilă reconstrucţiunii, dar iarăşi numai pe terenul lexic.

Să examinăm.

Oricine respinge în linguistică o reconstrucţiune de un fel este dator a respinge totodată orice altă reconstrucţiune, căci nu se poate invoca în favoarea unei singure specii de reconstrucţiune nici un argument care să nu militeze în acelaşi timp pentru reconstrucţiunea în genere.

Ei bine, toţi linguiştii până la unul admit r e c o n s t r u c ţ i u n e a f o n e t i c ă: din corelaţiunea sanscritului *bh* cu grecul j, cu goticul *b*, cu latinul *f* etc., se reconstruieşte de exemplu, prototipul *bh*.

Cuvintele însă fiind compuse din sonuri, reconstrucţiunea fonetică duce necesarmente la reconstrucţiune lexică, ceea ce se poate demonstra tocmai asupra şcoalei lui Brugmann, care se pare câteodată a fi atât de ne-mpăcată în această privinţă[9].

Din acea împregiurare că sanscritul *am* în *áçvam* corespunde grecului *ov* în ippon, pe când sanscritul *am* în *pîdam* corespunde grecului a în pόda, Brugmann conchide că prototipul lui *am* = *ov* diferă de prototipul lui am = a. Tot aşa prin *an* = *ov* în *bháranti* = *jέronti* faţă cu *an* = *an* în *asánti* = *ἑanti* el reconstruieşte două prototipuri diverse pentru posteriorul *an*. Avem astfel patru nazale, pe care să le formulăm prin m1, m2, n1, n2, lipsindu-ne semnele tipografice întrebuinţate de Brugmann. În acelaşi chip, mai departe, prin comparaţiuni foarte ingenioase, el reconstruieşte r1, r2, a1, a2; iar îndrăzneţul său urmaş Saussure merge la „foneme" cu mult şi mai complicate ca a1O sau a2O. Vine însă întrebarea: cum de se zicea *pádam* = *pόda* şi celelalte în epoca lui m2, n2, a1, a2 etc.? Iată că şcoala lui Brugmann, vrândnevrând, din cauza r e c o n s t r u c ţ i u n i i f o n e t i c e se vede deodată împinsă la r e c o n s t r u c ţ i u n e l e x i c ă – ba încă ce fel de reconstrucţiune! – dându-ne nişte prototipuri curat inexprimabile, precum este bunăoară pentru *quatuor*: k2a1twAa2ra1s[10].

Să mai vorbim oare de r e c o n s t r u c ţ i u n e a i d e o l o g i c ă, de care se izbeşte mereu orice linguist, de vreme ce i se prezintă la tot pasul, în graiuri congenere sau chiar în aceeaşi limbă, o vorbă cu două sau mai multe semnificaţiuni diverse, fiind dator a le reduce la un punct de plecare comun, la o sorginte de unde să se desfăşoare treptat divergenţele?

Să luăm cuvântul *brav*, unul din cele mai norocoase, care în scurt timp a reuşit a se răspândi din Occidinte în limbile cele mai eterogene din Europa şi din America. După Diez, Littré zice: „Français *brave*; provençal *brau* (féminin *brava*), dur, méchant, brave; catalan *brau;* espagnol et italien *bravo;* bas-latin *bravus*, sauvage. Le s e n s p r i m i t i f est sauvage, dur, fougueux, d'où on passe facilement au sens de vaillant, courageux. Mais d'où vient celui de beau, bien habillé? Sans doute de vaillant on est venu ŕ habile (*bravo* en italien a cette acception), puis bon, beau, bien habillé…"[11]. Când noi auzim la operă strigându-se *bravo* în loc de „foarte bine", sau chiar *bravissima* în semn de cea mai deplină mulţumire sufletească pentru arta unei gingaşe cantatrice, nu ne gândim, negreşit, la s e n s u l p r i m i t i v de „sălbatec", care este o r e c o n s t r u c ţ i u n e i d e o l o g i c ă aproape tot atât de îndrăzneaţă, iar în orice caz de aceeaşi natură, ca şi un k2a1twAa2ra1s pentru *quatuor*!

Reconstrucţiunea lexică, care nu se poate despărţi de cea morfologică, cuprinde în sine pe cea fonetică şi implică pe cea ideologică. Admiţând dar pe una din ele, admitem *eo ipso* pe toate. De aceea însuşi Pott, deşi nu reconstruieşte niciodată cuvintele, nu contestă totuşi legitimitatea reconstrucţiunii linguistice în genere, cerând însă, cu multă dreptate, ca ea să fie pe cât se poate mai metodică, să nu amestece cele sigure cu cele nesigure, să se întrebuinţeze atunci când trebui sau acolo unde trebui, şi să rezulte numai din date pozitive[12]. Cam tot aceasta, în rând, o doreşte şcoala lui Brugmann, insistând anume asupra pericolului unor construcţiuni pripite[13].

Cel întâi, fără îndoială, care emisese principiul reconstrucţiunii în linguistică, numai în specie a reconstrucţiunii lexice, a fost Chavée[14]; cel întâi însă căruia i se datoreşte

aplicaţiunea acestui principiu pe o scară vastă este Schleicher15. Cu toate acestea, Ascoli probează într-un mod irezistibil că: „Reconstrucţiunea în stare latentă e cuprinsă în orice comparaţiune stabilită pe criterii riguroase. Când Bopp, combinând formele şi elementele diverselor limbi ario-europee, ne arată mereu cum ele, când una, când alta, reprezintă mai bine cutare sau cutare condiţiune originală, astfel că toate se completează oarecum reciprocamente, el lucrează în fapt la o neîncetată reconstrucţiune, deşi nu se încearcă a ne da rezultatele acestei operaţiuni sub formă lexică expresă. Aşa, de exemplu, alăturându-se coastă la coastă aceşti trei nominativi: sanscritul *agan,* grecul *ἀgwn* şi latinul *agens,* faţă cu tulpinele lor respective: *agant – agont – agent;* apoi fiind constatat că vocala cea primitivă se păstreaza mai bine în sanscrită, că consoana guturală în greacă şin latină e mai veche decât consoana palatală în sanscrită, şi că din grupul *t + s*, adică finalul tulpinei şi dezininţa cazuală a nominativului, sanscrita n-a menţinut nimic, greaca a compensat pierderea totală prin lungirea lui *o* în *w*, pe când în latină a rămas *s*, iată că avem de la sine reconstrucţiunea *agant-s…*”16

În dezvoltările ce preced, din toate ramurile linguisticei noi n-am atins numai sintaxa, în privinţa căreia, de asemenea, etimologia cată să tinză a fi reconstructivă.

Reconstrucţiunea poate fi e x p r e s ă ca în Schleicher, în Fick şi-n ceilalţi, ori s u b î n t e l e a s ă ca în Bopp şi în Pott; reconstrucţiunea cea expresă, la rândul ei, poate fi c o n c r e t ă, ca în cazurile de mai sus, ori a b s t r a c t ă. O reconstrucţiune abstractă este aproape singura posibilă pe terenul sintactic, unde ne interesează într-o frază mai puţin cuvintele cele întrebuinţate decât modul distribuirii categoriilor gramaticale sau a celor logice, oricare ar fi altminterea expresiunea lor cea concretă. Astfel, bunăoară, luându-se zicala:

rom. A cumpăra mâţa în sac;

ital. Comprare la gatta în sacco;

fr. Acheter chat en poche;

germ. Die Katze im Sacke kaufen;

nu ne trebui şi nu suntem în stare de a da o reconstrucţiune concretă a frazei romanice faţă cu cea germană, ci ne ajunge vreo formulă abstractă, din care să se vază pe de o parte ceea ce este comun sintaxei romanice generale în opoziţiune cu cea germană, de exemplu poziţiunea verbului, iar pe de alta să se arate divergenţele între sintaxele romanice, cele speciale, de exemplu la întrebuinţarea articlului.

Un S + A este o reconstrucţiune sintactică abstractă pentru un grai în care norma cere punerea substantivului înainte de adjectiv; un A + S, pentru o normă contrarie; un A / S + S / A pentru o normă indiferentă. Un S + A este pentru *om bun, cal alb, mână dreaptă* etc. o e t i m o l o g i e s i n t a c t i c ă întocmai cu acelaşi drept cu care latinul *auricula* este o e t i m o l o g i e l e x i c ă pentru rom. *ureche*, ital. *orecchia,* fr. *oreille,* provenţ. *aurelha* etc., ambele dobândite prin r e c o n s t r u c- ţ i u n e a unui prototip comun din comparaţiunea faptelor omogene pozitive.

Să ne întrebăm acuma: care este valoarea reconstrucţiunii în linguistică? În ce anume se cuprinde utilitatea ei şi chiar necesitatea? Care sunt marginile sferei sale de acţiune?

Reconstrucţiunea etimologică corectă, întemeiată pe un material suficient, nu este *ipotetică*, dar iarăşi nici *exactă,* ci totdauna *aproximativă*. Ipoteza se cheamă o presupunere la mijloc între două observaţiuni: prima observaţiune, accidentală, dă naştere presupunerii; a doua observaţiune, intenţională, verifică presupunerea. O presupunere o dată verificată încetează a fi ipoteză, devenind f a p t. Verificarea poate fi c o m p l e t ă, ori numai a p r o x i m a t i v ă. Aproximaţiunea nu răpeste faptului caracterul său ştiinţific pozitiv. În mecanică, de exemplu, aşa-numita lege a lui Mariotte, cum că „temperatura fiind egală, forţa elastică a unui gaz variază în raţiunea inversă a volumului pe care-l ocupă", conservă o deplină valoare, deşi Regnault a demonstrat că ea nu este decât a p r o x i m a t i v ă17. În linguistică sute de experimente confirmă reconstrucţiunea ario-europeului *bh* din grecul *j* – sanscritul *bh* – latinul *f* – goticul *b* etc. Totuşi, nu este nici ea exactă, ci aproximativă. În loc de *bh* poate să fi fost *ph,* sau ceva intermediar între *bh* şi *ph.* Argumentul că *j* = *ph* se află numai la greci nu e decisiv, după cum nu e decisiv contra primitivităţii lui *a* într-un grup de cuvinte ario-europee cazul când îl păstrează numai sanscrita. Aproximaţiunea *bh,* explicând o mulţime de fenomene, fără a fi în dizarmonie cu vreunul din ele, servă în linguistică tot aşa de bine ca legea lui Marriotte în mecanică.

Aproximaţiunea are graduri. Etimologia, în opera sa de a reconstrui prototipurile, ajunge la un grad de aproximaţiune cu atât mai înalt, cu cât comparaţiunea cea metodică se exercită asupra unui număr mai mare de fenomene înrudite. Să reluăm, ca exemplu, cuvântul *ureche*. Comparându-l cineva numai cu italianul *orecchia,* ar trebui să reconstruiască un prototip special italiano-roman *orechia,* care ar fi de tot greşit faţă cu macedo-românul *ureacle*, după cum se mai zicea încă şi-n Moldova nu mai departe decât în secolul XV18, şi faţă cu italianul colateral *oreglia*. Pe de altă parte, dacă vom compara numai formele occidentale: span. *oreja,* portug. *orelha,* reto-rom. *ureiglia* şi franc. *oreille,* vom imagina un prototip special franco-spano-portugez *orelia,* pentru care am găsi, ca paraleluri fonetice, pe fr. *merveille* = port. *maravilha* = reto-rom. *marveiglia* din *mirabilia,* pe sp. *paja* din *palea* etc. Cam de felul acesta sunt închipuitele prototipuri speciale greco-italice, slavo-leto-germanice etc., pe care le reconstruieşte mereu cu atâta facilitate Schleicher, şi mai cu deosebire Fick. Nu aceasta ne trebuie! Pentru ca o reconstrucţiune să fie adevărat ştiinţifică, însuşind un înalt grad de aproximaţiune, cată să ne urcăm de la formele cele sigure, de la nişte fapte bine constatate, de-a dreptul la o concluziune, la un prototip comun, care astfel să rezulte imediat dintr-o realitate aşa-zicând concentrată, totală, întreagă, iar nu bucăţită. Daco-romanul *ureche* cu forma cea veche *ureacle,* macedo-rom. *ureacle,* ital. *orecchia* şi *oreglia,* formele sarde *orija, origa* şi *orecla,* fr. *oreille* cu formele dialectale *areille, airoaillč, oraile* şi altele, sp. *oreja,* portug. *orelha,* reto-rom. *ureiglia,* provenţ. *aurelha* etc. reconstruiesc toate la un loc prototipul comun romanic aproximativ *orecla* – *aurecla* „ureche", corespunzător diminutivului latin *auricula* „urechioară", care deja la romani şovăia spre *oricula.* Tot aşa sanscritul *ahis,* zend. *azhi,* gr. *ľciç*, lat. *anguis,* litv. *angis,* vechi-germ. *unc,* vechi-slav. *ľ0X* etc. ne dau un prototip comun ario-europeu *aghis* – *anghis* „şearpe", ceva de cea mai înaltă aproximaţiune, a cărui valoare scade odată cu desăvarşire prin trunchiarea materialului în prototipurile cele intermediare ale lui Fick. Un pretins prototip leto-slavic *aman* „nume", alături cu un pretins prototip greco-italic *gnôman* „nume", în loc de un singur prototip ario-europeu *gnîman – nîman,* este – mai repetam încă o dată – întocmai ca pretinsul prototip romano-italic *orechia,* lângă pretinsul prototip franco-spano-portugez *orelia,* în loc de un singur prototip romanic *orecla – aurecla.*

Unii linguişti susţin că fără prototipuri intermediare parţiale n-ar fi cu putinţă a reconstrui un prototip definitiv total. „Fără o treaptă mijlocie greco-italică *feronti* – zice Leo Meyer – nici grecul *jɛ́rousi,* nici latinul *ferunt* nu se reduc la prototipul *bháranti*"19. Este o învederată eroare. Când ni se înfăţişează nişte forme pozitive ca gr. *jɛ́rousi* cu doricul *jɛ́ronti,* latinul *ferunt,* sanscritul *bháranti,* zendicul *barenti,* vechi-slav бєрѣть (= *beront0)*

etc., ne ajunge a şti din fonologie că *j* = *f* = *b* reprezintă un son primitiv transcris prin *bh,* pentru ca să reconstruim de-a dreptul, fără nimic intermediar, un prototip comun arioeuropeu aproximativ, care însă nu este *bháranti,* ci *bhéronti,* sau cel puţin ambele împreună.

Reconstruind un prototip în două feţe, bunăoară *aghis – anghis,* noi suntem departe de a-i micşora aproximaţiunea, de vreme ce orice grai, fie cât de primordial, cuprinde deja în sine divergenţe dialectale. Pe lângă *aghis – anghis* n-ar fi de mirare să mai fi existat o nuanţă *aghus – anghus,* prin care ni s-ar explica latinul *anguis,* căci latinul *pinguis* = *pacůç*, latinul *brevis* din *breguis* = grecul *bracůç*, latinul *tenuis* = grecul *tanů-*, latinul *suauis* din *suaduis* = sanscritul *svâdus,* latinul *grauis* din *garuis* = sanscritul *gurus* = grecul *barůç*, latinul *leuis* din *leguis* = sanscritul *laghus* = grecul *elacůç* etc., corespund toate unor prototipuri cu *-us.*

”Reconstrucţiunea – zice Delbrück – nu ne procură nici un material nou, dar servă a da o expresiune plastică rezultatului cercetărilor noastre. Ea joacă în linguistică acelaşi rol ca curbele şi alte procedimente intuitive analoage în statistică. Este un mijloc de expoziţiune foarte util, pe care cată a nu-l nesocoti. În acelaşi timp, îndemnul de a reconstrui formele fundamentale sileşte pe linguist a sta pururea la cumpănă pentru a nu lua cumva o formaţiune modernă drept o formaţiune primitivă; şi mai ales, îl împiedică de a trece cu uşurinţă peste dificultăţi fonetice şi de altă natură, a căror deplină învingere e necesară pentru ca să poată reuşi într-o reconstrucţiune.”20

Paralelismul între reconstrucţiunea linguistică şi curbele din statistică nu e corect. Dacă este în statistică ceva asemănat cu reconstrucţiunea în linguistică, apoi numai doar *termenul-mediu,* care rezumă un şir de expresiuni cifrice diverginti de aceeaşi ordine. Un exemplu. O moşie a adus proprietarului ei în curs de cinci ani următorul venit:

Anul I……. fr. 4.500

Anul II……. fr. 4.620

Anul III……. fr. 2.800

Anul IV……. fr. 4.718

Anul V……. fr. 5.000

Venitul anual în t e r m e n – m e d i u este dar de fr. 4.327 *3/5*, o cifră aproximativă către care convergesc toate cifrele cele concrete, diferenţiate prin concursul unor împrejurări speciale explicabile: secete într-un an, abundenţă într-un alt an etc. Cu cât expresiunile cifrice sunt mai numeroase cu atât şi termenul-mediu, scos din ele, este de o aproximaţiune mai înaltă. Fără termen-mediu, statistica n-ar putea să reducă diferite ordine de fenomene la câte o u n i t a t e c o l e c t i v ă, pe care lesne s-o compare apoi cu altele obţinute pe aceeaşi cale. Prin reconstrucţiune, linguistica capătă şi ea u n i t ă ţ i c o l e c t i v e, care o ajută în comparaţiunea ulterioară, şi totodată – după cum a observat-o foarte bine Delbrück – până la un punct o controlează. Lipsa de orice construcţiune fie zis în paranteze este aceea care face atât de anevoios controlul grupurilor etimologice în operele lui Pott şi mai cu seamă ale lui Diefenbach.

Cuvântul r e c o n s t r u c ţ i u n e pe terenul linguistic nu e tocmai fericit. El s-a luat din paleontologie ca şi când linguistul ar fi şi el un fel de Cuvier r e c o n s t r u i n d fiinţele cele ante-deluviane21. Însă, între reconstrucţiunea etimologică şi cea paleontologică nu se află de fapt nici o asemănare. Paleontologului i se dau nişte fragmente de oase, pe care să le figurăm prin: *t, n, a, s, d, o;* el le coordonează într-un schelet neisprăvit: *astod-n-* de unde apoi, studiind lacunele şi completându-le cu *m, o, t,* r e c o n s t r u i e ş t e pe *mastodont*. Oare tot aşa procede etimologia în ceea ce se cheamă „reconstrucţiune"? Din *ureche – oreja – oreille* etc. linguistul nu potriveşte un singur corp lipit bucată cu bucată într-o ordine oarecare determinată, după cum face paleontologul, ci extrage prin analiză din întreaga serie un t e r m e n – m e d i u prin care o caracterizează în totalitate şi de care se apropie orice membru al ei în parte, deşi nici poate să nu coincidă exactamente cu acea expresiune generală aproximativă.

Particularitatea cea distinctivă a „termenului-mediu" în linguistică, de unde i-a şi venit numele de „reconstrucţiune", este de a fi privit ca izvor al grupului omogen de elemente concrete, care toate împreună îl implică. Izvorul totuşi e foarte şovăitor în fluiditatea sa. Astfel termenul-mediu pentru formele romanice *ureche – oreja – oreille* etc. se clatină nu numai între *orecla* şi *aurecla*, dar mai admite încă probabilitatea masculinului *oreclu – aureclu – auriclu,* reprezentat prin italianul *orecchio* şi provenţalul *auril.* Tocmai acest exemplu însă ne arată reversul medaliei în reconstrucţiunea etimologică în genere. Forma masculină, care ar corespunde unui latin *auriculus,* poate fi de o provenienţă posterioară, născându-se la italieni şi la provenţali prin a n a l o g i e cu „ochi", italieneşte *occhio*, provenţaleşte *oil*, masculine în toate graiurile romanice. Intima corelaţiune între *ochi* şi *ureche*, ca două părţi ale capului şi ca organe ale celor două sensuri principale22, va fi adus mai târziu uniformarea lor sub raportul genului în Italia şi Provenţa, fără ca aceasta să se fi întâmplat şi pe aiuri, deşi lesne putea să se întâmple oriunde pe o cale independentă. În acest mod *orecchio* după *occhio* fiind specific italian şi *auril* după *oil* fiind specific provenţal, noi nu avem dreptul de a le căuta un prototip romanic. Ceva mai mult. Prin aceeaşi corelaţiune, „ochiul" se pare a fi exercitat o influenţă linguistică asupra „urechii" încă la romani, dar nu în schimbarea genului, ci în modificarea sensului. Romanicul *orecla – aurecla* însemnează „ureche", iar nu „urechioară" ca latinul clasic *auricula* sau *oricula*, diminutiv de la *auris*. Prototipul ideologic pentru „ureche" să fie oare „urechioară"? Poate da, însă poate şi nu. La romani „ochi" este *oclu*, clasic *oculus*, diminutiv de la un pierdut *ocus*, dar cu o nuanţă diminutivală dispărută cu desăvârşire deja în cea mai veche limbă latină cunoscută. Corelaţiunea între „ochi" şi „ureche", între *oculus* şi *auris*, va fi împins graiul poporului roman la uniformarea sufixului, sau mai bine a terminaţiunilor, fără a se atinge diferenţa genurilor, aşa că *auris* „ureche" a trecut de-a dreptul în *auricula* „ureche", nu „urechioară" prin simpla a n a l o g i e cu *oculus* „ochi", nu „ochişor", în care poporul a luat drept sufix pe *-culus*, ca în *homun-culus, pauper-culus, arti-culus* etc., deşi *c* în *oc-ulus*, aparţine tulpinei. În acest caz, reconstrucţiunea idologică „ureche" din „urechioară" ar fi o greşeală, de vreme ce romanicul *orecla – aurecla* nu va fi avut niciodată vreun sens diminutival, ci numai îşi va fi adaptat un sufix feminin corespunzător terminaţiunii masculine devenite incoloră din *oculus*. Iată dar că-n loc de un prototip, de o reconstrucţiune, de un termen-mediu, noi căpătăm o genealogie foarte complicată:

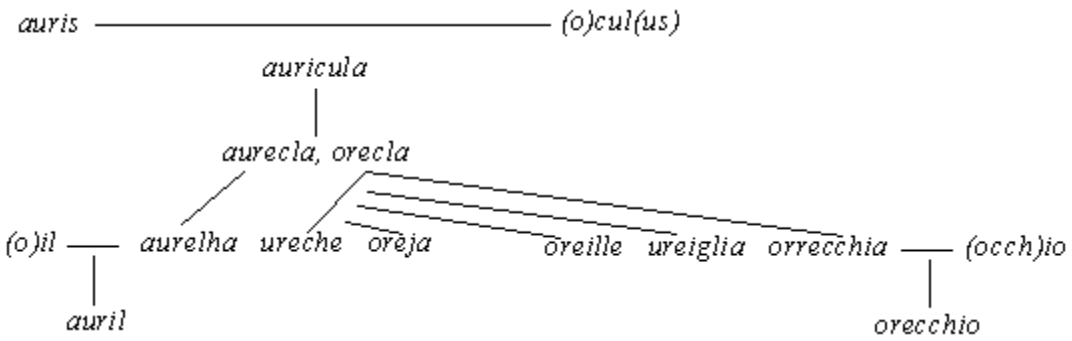

În această genealogie, forma cea reconstruită *aurecla – orecla* este prototip pentru *ureche – oreja* etc., dar nu şi pentru *auril,* la naşterea căruia s-a amestecat *oil,* şi nu pentru *orecchio*, născut prin amestec cu *occhio.*

Utilitatea metodică a „reconstrucţiunii" în linguistică apare dar acolo unde, ca în cazul de mai sus, tragerea unui termen-mediu este impiedicată de factori etimologici de altă natură. În adevăr, numai prin reducerea grupului întreg la un singur prototip *aurecla – orecla* iese la iveală cu deplină plasticitate în formele cele nereductibile, *auril* şi *orecchio,* o abatere interesantă pe care linguistul ar fi dispus altfel a o trece cu vederea ca ceva de tot indiferentă. Nu mai puţin simţite sunt serviciile procedimentului reconstructiv în cealaltă ramură a filologiei comparative, în ceea ce se cheamă etno-psicologie sau *folklore*, unde aproape în acelaşi mod, printr-o riguroasă alăturare a literaturelor poporane sau a obiceielor, se pot reconstrui prototipurile lor, după cum ne-am încercat de a o face noi înşine, bunăoară, în privinţa baladei *Cucul şi turturica* şi a *Poveştii numerelor*23.

Reconstrucţiunea este, ca să zicem aşa, instrumentul cel mai perfecţionat al filologiei comparative în genere, şi mai ales al linguisticei; un instrument prin care etimologia contimpurană aplicată la totalitatea limbei, iar nu numai la cercul curat lexic, se depărtează de etimologia cea trecută mai mult de cum se depărtează în ştiinţele fizice şi biologice observaţiunea microscopică de observaţiunea cu ochiul gol. Această preţioasă unealtă, precum am văzut în cele ce preced, nu se adaptează însă la toate fenomenele linguistice. În multe cestiuni, suntem siliţi a o întrebuinţa numai în parte; în altele, cată să n-o întrebuinţăm deloc24. Şi aceasta nu e tot. Foarte adesea trebui să ne abţinem de la orice etimologie, adecă de la orice derivaţiune linguistică mărginindu-ne a constata faptul, a-l trece în registru ca un simplu material, sau ca o problemă a cării explicaţiune să rămână în sarcina viitorului.

Turgot, pe care l-am citat la începutul acestei introducţiuni, a spus de demult că ceea ce e de mai căpetenie în etimologie este de a şti unde să se oprească. „Le grand object de l'art étymologique – adaugă el – n'est pas de rendre raison de l'origine de tous les mots sans exception, et j'ose dire que ce serait un but assez frivole. Cet art est principalement recommandable en ce qu'il fournit ŕ la philosophie des matériaux et des observations pour élever le grand édifice de la théorie générale des langues: or, pour celŕ, i l i m p o r t e b i e n p l u s d ' e m p l o y e r d e s o b s e r v a t i o n s c e r t a i n e s, q u e d ' e n a c c u m u l e r u n g r a n d n o m b r e."25 Aproape tot aceea zice Curtius: „Scopul ştiinţei nu este de a satisface curiozitatea sau de a găsi loc pentru jocul unor presupuneri mai mult sau mai puţin ingenioase, c i d e a m ă r i s f e r a a d e v ă r u l u i ş i d e a r e s t r â n g e c e r c u l e r o r i i"26.

A pretinde cineva că a găsit derivaţiunea a t o t ce se află într-un grai, fie chiar numai a t u t u r o r cuvintelor în sensul cel îngust al etimologiei din trecut, este o prea multă uşurinţă în privinţa subiectivă şi un bogat repertoriu de greşeli sub raportul obiectiv.

Din cele zise rezultă că:

1. Prin e t i m o l o g i e se înţelege în linguistică orice d e r i v a ţ i u n e , fie fonetică, fie morfologică, fie lexică, sintactică, ideologică.

2. Etimologia, în generalitatea operaţiunilor sale, tinde a se servi mai cu seamă de reconstrucţiunea unui prototip pentru fiecare grup omogen de fenomene, întrucât condiţiunile particulare ale fenomenelor n-o silesc a recurge la alte procedimente.

3. Sunt multe cazuri rebele nu numai la reconstrucţiune, ci chiar la etimologia în genere, linguistul mărginindu-se deocamdată a descrie faptul aşa cum este.

Sextil PUŞCARIU

---

* Fragment din *Etimologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a romanilor,* vol. I, 1886, ed. Grigore Brâncuş, 1998, p. 49-60

1 Quinctil., *Inst*. I, 6, 28.

2 Turgot, Oe*uvres*, Paris, 1844, t. 2, p. 754-6.

3 Weil, *De l' ordre des mots dans les langues anciennes, comparées aux langues modernes*, Paris, 1869, p. 47.

4 Cfr. Littré, *Etudes et glanures,* Paris, 1880, p. 9.

5 Curtius, *Grundzüge der Griechischen Etymologie*, ed. 3, Leipzig, 1869, p. 3: „Denn unabweislich ist trotz alles Zweifels und Spottes das Streben dem Ursprung der Wörter und ihrer Verwandschaft unter einander nachzuspüren oder wie es der Name unserer Wissenschaft so treffend bezeichnet, das ἑτυμον, das seiende, den wahren und eigendlichen Gehalt derselben zu ergründen…" – (Cf. Tobler, *Versuch eines Systems der Etymologie*, în *Zeitschr. f. Völkerpsych*., t. I, p. 355).

6 Pott, *Etymologische Forschungen*, ed. 2, t. 2, part. 1, Lemgo, 1861, p. 185: „Die Etymologie d. h. die Lehre freilich nicht bloss von den Wurzeln, sondern auch von den Bildungselementen, die zu ihnen, und es fragt sich, unter welcherlei Bedingungen, hinzutreten…"

7 Hovelaque, *La linguistique*, p. 18-19.

8 A. Humboldt, *Essay politique sur le royaume de Nouvelle Espagne*, p. 81, ap. Pott, Wurzel-Wörterbuch, p. 5, p. XXII.

9 Brugmann-Osthoff, *Morphol. Untersuch.*, p. 1, p. IX: … „Nur der jenige welcher sich für immer lossagt von jener früherhin weit verbreiteten, aber auch jetzt noch anzutreffenden Forschungsweise, nach d e r m a n d i e S p r a c h e n u r a u f d e m P a p i e r b e t r a c h t e t, a l l e s i n T e r m i n o l o g i e, F o r m e l w e s e n u n d g r a m m a t i s c h e n S c h e m a t i s m u s a u f g e h e n l ä s t etc." – Cfr. Leskien, *Die Deklination im Slavisch-litauischen und Germanischen*, Leipzig, 1876, p. 39: „Man hat sich nach dem ganzen Entwiklungsgange dieser Disciplin (der Sprachwissenschaft) daran gewöhnt, bei den einzelnen Formen der Einzelsprachen immer zunächst an die Ursprache zu denken etc."

10 De Saussure, *Mémoire sur le systčme primitif des voyelles*, Leipzig, 1879, p. 21. – Cfr. Kruszewski, *Lingvističeskiĭa zamětki*, Warszawa, 1880, p. 1-13.

11 Littré, *Dict.* I, p. 412. Cfr. Diez, *Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1861, p. 1, p. 83.

12 Pott, *Wurzel-Wörterbuch*, t. 3, p. 119: „Auch habe ich nichts dawieder das man so weit dies möglich auch Ermittelung derjenigen Urzustände Bedacht nehme im welchen sich die Sprache, sei es nun als unseren gesammten Indogermanischen Sprachstamme vorausgegangene allgemeinsame Urmutter, oder als Ahnin bloss einzelner Familien innerhalb desselben befunden haben mag. Es wird aber dringend nöthig sein, dass man mit enthaltsamer Bescheidenheit verfahre, und nicht, wie leider noch so oft geschieht. Gewisses mit Ungewissem oder gar Falschem, nicht thatsächlich Gegebenes und bloss Erschlossenes oder wohl gar nur leichtsinnig Ersonnenes und Geheischtes mit wilder Haft und ohne Unterscheidung beständig durcheinander rüttele und schüttele."

13 Brugmann, *Nasalis sonans*, în Curtius, *Studien*, t. 9(1876), p. 320. Nota: „Wer die Sprachformen ehe er an die Ursprache denkt, immer zuerst darauf ansieht, ob sie nicht analogische Neubildungen sind, begeht bei weitem nicht so leicht folgenschwere Irrtümer wie ein solcher der sich immer erst durch den unmittelbaren und offenkundigen Augenschein so zu sagen darauf stossen lässt, an Associationsbildung zu denken, und im Uebrigen alles, was sich lautgesetzlich aus einer d e n k b a r e n ursprachlichen Form herleiten lässt, sofort auch daraus herleitet. Denn wer irrig eine Associationsbildung statuiert, irrt nur insofern als er eine einselne Form oder eine Reihe von Formen noch nicht an der richtigen Stelle untergebracht hat, wer dagegen von den historischen Formen aus sogleich zur Ursprache überspringt und mit Hülfe dieser Formen Grundformen erschliest, die nie bestanden, irrt nicht bloss in Hinsicht auf jene einselnen historischen Bildungen, sondern auch in hinsicht auf alles Weitere, was er auf den erschlossenen Grundform aufbaut."

14 Chavée, *Lexiologie indo-européenne*, Paris, 1849, p. XI-XII.

15 Pentru prima oară, ca o încercare „ipotetică" (mutmassliche Grundform), în *Formenlehre der kirchenslawischen Sprache*, Bonn, 1852, p. V.

16 Ascoli, *Studij critici* II, Torino, 1877, p. 9.

17 Naville, *La logique de l' hypothčse*, Paris, 1880, p. 7.

18 Hasdeu, *Arhiva istorică*, t. 1, part. 1, p. 140.

19 L. Meyer, *Vergleichende Grammatik der Griechischen und Lateinischen Sprache*, Berlin, 1861, t. 1, p. 22.

20 Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, Leipzig, 1878, p. 53.

21 Cfr. Sayce, *Introduction to the science of language*, London, 1880, t. 1, p. 346.

22 Cfr. Haase, *Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1874-80, tt. I, p. 48: „Die Analogie der Wahrnehmungen durch Gesicht und Gehör seigt sich sehr häufig; z.B. *hell* wird von der Farbe gebraucht, aber das Ursprüngliche ist ein heller Ton von *hallen*. In der Malerei spricht man von Farbentönen. *Clarus* wird sowohl bei *clara vox* als *clara lux* gebraucht etc."

23 *Cuvente den bătrăni*, t. 2, p. 501-608.

24 Cfr. excelentele observaţiuni ale lui Johannes Schmidt, *Die Verwandtschaftswerhältnisse*, p. 28-31.

25 Turgot, o*p. cit.*, p. 744.

26 Curtius, *Grunds.ł*, p. 44: „Die Wissenschaft hat nicht den zweck die Neugier zu befriedigen oder für mehr oder minder geistreiche Muthmaassungen einen Spieleraum zu gewähren, sondern das Reich der Wahrheit zu mehren und das des Irrthums in engere Gränzen einzuschliessen".

SPECIFICUL ROMÂNESC ÎN ORGANIZAREA LIMBII*

31. După ce am cunoscut câteva mijloace prin care limba izbuteşte să se organizeze, atenţiunea noastră se va îndrepta asupra specificului românesc în organizarea limbii. Dacă, în general, mijloacele sunt cam aceleaşi în cele mai multe limbi, preferinţa pentru unele din ele şi dezvoltarea ce urmează din această preferinţă variază de la limbă la limbă. Specificul îl recunoaştem mai uşor prin **comparaţie cu alte limbi.**

Dacă asemănăm limba noastră cu cea germană sau franceză, ne bate la ochi marele rol pe care îl au la noi sufixele diminutive, care nu arată numai ceva mic, ci au şi o mulţime de alte funcţiuni. Acest rol important explică şi marele lor număr, care contrastează cu *-on* şi *-et* sau *-chen* şi *-lein,* cu care se mulţumesc în general francezii şi germanii.

În schimb, prefixul are un loc mult mai mic în româneşte decât în limbile slave. Pentru *a fura*, în construcţia *a furat banii stăpânului*, germanul întrebuinţează verbul simplu *stehlen*; în construcţia *a furat pe stăpânu-său*, care însemnează „a luat pe nedrept banii sau alte lucruri ale stăpânului" (dar care ar putea însemna şi că „l-a luat pe stăpânul însuşi"), germanul întrebuinţează derivatul cu prefix: *bestehlen*.

La slavi, prefixul are adesea rolul de a distinge aspectul verbal. Cum aspectele verbale nu fac parte din structura internă a limbii române, noi nu întrebuinţăm decât incidental prefixul în această funcţiune.

În regiunile româneşti mai mult influenţate de slavi, de ex. în Banat (*m-am zăuitat…*) şi în dialectul meglenit (*du-ard, iz-dun, nă-ved, pru-drom, pud-ardic, ză-ling…*), există chiar sensibilitatea pentru un aspect verbal, care se distinge sau prin mijloace lexicale (*muncĺ* „mânca”, imperfectiv – *poịdi* „a isprăvi cu mâncarea, a consuma”, perfectiv; *maţirĺ* „a măcina”, imperfectiv – *smil′ i* „a sfârşi cu măcinatul „, perfectiv), sau prin morfeme (*misli* „a se gândi”, imperfectiv – *nemisli* „a se gândi la ceva = a-şi îndrepta gândul spre ceva”, *domisli* „a-şi aduce aminte, a-şi da seama”, *pomisli* „a se gândi = a avea ideea…”, *predomisli,* „a se răzgândi, a-şi schimba gândul”, *zmsli* „a se gândi, a concepe gândul”, toate perfective – *misliveį* „a se tot gândi”, iterativ).

Foarte puţin dezvoltată – în comparaţie cu limba germană – e la noi compoziţia, deşi rolul ei în economia limbii poate fi din cele mai rodnice. Cuvintele compuse – care pot fi considerate adesea ca nişte propoziţii scurtate – se reduc la noi mai ales la câteva tipuri reprezentate prin exemple ca *botgros* (cf. germ. *Rotkehlchen*) = un fel de pasăre, care bate la ochi prin botul (ciocul) ei gros; *târâie-brâu* = unul căruia îi atârnă brâul (de sărac şi prăpădit ce e); *tren-fulger* (formaţiune nouă, imitată după *Blitzzug* german) = tren care aleargă cu repeziciunea fulgerului; *primăvară*, în care elementele de compoziţie, după dispariţia lui *prim* „întâi”, nu se mai simt, sau *undelemn,* depărtat ca sens de *unt*, care nu mai însemnează, ca mai demult, „grăsime”, şi de *lemn*, care însemna – şi în unele regiuni mai însemnează – şi „copac”. La rigoare, ar putea fi considerate ca nişte compoziţii şi „comparaţiunile scurtate” de felul lui *întuneric-beznă*, *ud-leoarcă*, pe care germanii le scriu într-una; *stockfinster* (= atât de întuneric, încât trebuie să umbli cu băţul), *pudelnass* (= ud ca un câne plouat)…

Pe când francezii formează adverbul cu sufixul *-ment*, noi întrebuinţăm forma adjectivului, fără morfem. Numai în *altminteri* am păstrat şi noi pe *mente* (ablativul lui *mens* latin). Sufixe adverbiale avem puţine, precum *-iş (cruciş, lungiş…)* şi *-eşte (româneşte, vitejeşte…).*

În alte cazuri, noi întrebuinţăm prepoziţii, când alte limbi au sufixe şi invers. Astfel, deşi avem sufixe adjectivale ca *-esc (românesc, vitejesc…), -os (pietros, vijelios…), -at (buzat, urecheat…), -eţ (citeţ, glumeţ…), -iu (cenuşiu, vişiniu…)* ş.a., nu putem reda decât prin construcţii prepoziţionale adjective de felul germanului *hölzern, gläsern = de lemn, de sticlă…*

În sistemul nostru morfologic, una din trăsăturile cele mai caracteristice este predilecţia pentru morfonem, chiar când distincţia dintre diferitele forme de declinare şi conjugare e dată prin desinenţe diferite. De aceea pluralul *străzi* (deosebit de singularul *stradă* şi prin prefacerea lui *a* în *ă* şi a lui *d* în *z*) sau *roţi* (deosebit de singularul *roată* prin prefacerea lui *t* în *ţ* şi jocul între *oa* şi *o)* înlocuieşte tot mai mult pluralele *strade* şi *roate* (deosebite de singular numai prin desinenţă); de aceea, de la *apăr* persoana a doua e *aperi* şi nu mai e *apări,* ca în textele noastre vechi.

Comparaţia trebuie făcută înainte de toate cu limba latină, căci ea ne va arăta ce am păstrat şi dezvoltat, şi ce am pierdut şi înlocuit prin elemente nouă. Vom păşi astfel pe terenul morfologiei istorice.

Dintre inovaţiunile – în parte datând din epoca preromanică – e de relevat înainte de toate prepoziţionalul în locul unor cazuri de declinare cu desinenţe; apoi formele verbale compuse cu verbe ajutătoare, în locul celor cu desinenţe (de ex. perfectul compus *am făcut,* viitorul *voi face*, condiţionalul *aş face*, mai mult ca perfectul *am fost făcut* etc.).

Devenind instrumente gramaticale, unele cuvinte au suferit schimbări formale. Astfel, verbele *avea* şi *vrea* au forme diferite când sunt verbe pregnante (*el* **are** *un cal)* şi când sunt ajutătoare (*el* **a** *făcut*); pronumele personal are altă înfăţişare când e absolut, şi alta când e conjunct (*pe* **mine** *nu* **mă** *vede);* pronumele demonstrativ a avut altă evoluţiune formală când şi-a păstrat vechea funcţiune demonstrativă, şi alta când a devenit instrument gramatical (articol).

În urma dezvoltărilor fonologice, forma cuvintelor s-a uzat adesea atât de mult, încât s-au născut omomorfe, neapte de a mai servi pentru distincţii gramaticale. În asemenea cazuri limba şi-a ajutat prin inovaţiuni. Astfel, după ce *laudabam, laudabas, laudabat, laudabant* au devenit, în urma amuţirii tuturor consonantelor finale, toate, *lăuda,* forma această unică nu a fost viabilă, ci distincţia ce trebuia făcută pentru diferitele persoane a produs conjugarea actuală *lăudam, lăudai, lăuda, lăudau,* după modelul lui *lăudatam, lăudat-ai, lăudat-a, lăudat-au.*

Se poate ivi însă şi fenomenul invers. Dispariţia unor semne distinctive pentru diferite forme poate să aibă drept urmare pierderea sensibilităţii pentru distincţia gramaticală însăşi. Acest caz îl avem – precum am spus chiar în *Prezentarea* acestei cărţi – la deosebirea ce se făcea în latineşte între s t a r e şi m i ş c a r e. Starea cerea după anumite prepoziţii cazul ablativ, iar mişcarea cazul acuzativ. Se zicea *eo in casam,* dar *sto in casa.* După dispariţia lui *m* final, acuzativul şi ablativul deveniseră egale. În loc ca limba română să-şi creeze alt mijloc de distincţie între stare şi mişcare (pe care îl are, bunăoară, la *unde stai?,* faţă de *încotro te duci?*), a renunţat la ea. Pierderea sensibilităţii pentru această distincţie e şi ea unul din elementele specificului românesc. O vedem mai ales când românul vorbeşte nemţeşte şi zice *ich gehe im Walde* (în loc de *in den Wald*) sau întreabă *wo* (în loc de *wohin*) *gehst Du*?

După căderea lui *-s* şi *-m* finale şi în urma prefacerii lui *o* neaccentuat în *u, lupus* (nominativ), *lupum* (acuzativ), *lupo* (dativ şi ablativ) au devenit egale. Această omomorfie a fost remediată numai în parte. Mai întâi vedem că ablativul a fost înlocuit, ca totdeauna în româneşte, prin prepoziţional (*cu lupul, prin lup…*); lipsa unui semn distinctiv la dativ nu putea da naştere la echivocuri supărătoare, întrucât în marea majoritate a cazurilor întrebuinţăm forma articulată a dativului, care se deosebeşte de nominativ şi acuzativ (*lupului* faţă de *lupul*). Omomorfe cu adevărat rămâneau numai cazurile nominativ şi acuzativ. Omomorfia aceasta a avut uneori ca urmare – precum vom mai vedea – confundarea celor două cazuri într-un fel de caz general. Trebuinţa de claritate cerea însă ca la numele de fiinţă să se facă deosebire între nominativ şi acuzativ. (La neutre – de obicei numiri de obiecte – o distincţie desinenţială între nominativ şi acuzativ nu exista nici în latineşte). De aceea, s-a introdus la acuzativ morfemul *pe,* sau (uneori şi) auxiliarul *îl, o, îi, le: mama creşte pe copil* sau *copilul îl creşte mama.*

D. CARACOSTEA

EXPRESIVITATE ŞI ETNIC*

Ca orice lucrare pur teoretică deschide şi aceasta orizont spre domeniul practicii. În primul rând, este de lămurit raportul dintre expresivitatea limbii şi critica literară. Aici sunt

trei povârnişuri de semnalat; ele vin din trei poziţii critice deosebite, un fel de triunghi al neînţelegerii.

Urmărind paginile prezentei lucrări, un critic de formaţiune cartesiană, prin urmare de structură franceză, va arunca satisfăcut întrebarea dacă vederile noastre nu sunt de fapt o nouă ridicare pe scut a raţionalismului estetic.

În contrast cu aceasta, e interesant de observat cum tocmai raţionalismul francez, fiind o poziţie extremistă, a dus în ultimele decenii la un nou extremism: reacţiunea celor care văd în poezie numai un reflex al iraţionalului, prin esenţă incognoscibil.

Adesea am observat cum în viaţa literară cei care au adânc săpată în fiinţa lor cuta raţionalistă, caută un refugiu iluzionist în inefabil, după cum cei aleşi, care au în firea lor tocmai esenţa poeziei, sunt însetaţi de a împărtăşi etnic intuiţiile lor, căutând o cale de aproximaţie adecvată.

De fapt, expresivitatea limbii oferă criticii un mijloc de a vedea prin tehnică esenţa. Păstrez cuvântului *tehnică* înţelesul lui primitiv, nu de meşteşug, ci de artă, în cazul nostru *arta de a vedea*.

În domeniul practicii, ceea ce rezultă din lucrarea de faţă nu este o explicare raţionalistă sau dogmatică a creaţiunilor individuale, ci un mijloc adecvat de d e s c r i e r e, semnalizând semnificaţia prin elemente de maximă relevanţă a factorului modelator supraindividual: limba. Astfel, dobândim o coordonată literară în plus, cu atât mai necesară, cu cât, atât în adâncirea literaturii naţionale, cât şi în studiul literaturilor comparate, nimic nu este mai necesar astăzi decât deschiderea de căi noi.

De la început şi până astăzi, critica şi estetica literară au făurit deosebite categorii pentru a caracteriza plăsmuirile. Într-o vreme când unii încearcă să aplice la literatură categoriile plasticii, iar alţii născocesc nume noi pentru vechi categorii filosofice, sau pentru un dogmatism fie teologic, fie metafizic – lucrarea de faţă caută semnele s t i l u l u i românesc în cea mai însemnată formă de creaţiune românească: limba maternă, modelatoarea destinului românesc. Căutarea stilului supraindividual este cu totul altceva decât întronarea unui canon, în puterea căruia să prevezi sau să codifici. Pot oare găsi aiurea decât în tiparele ideale ale limbii ca instituţie şi în imaginile crescute din virtualităţile ei, un mijloc mai adecvat pentru a individualiza ceea ce este unic într-o operă dată? Dacă mi se arată o altă cale, lucrarea de faţă rămâne pură teorie. Dacă nu, va trebui să izvodim mai adânc şi în direcţia caracterizărilor individuale, raportate la forma internă a limbii şi la categoriile ei proprii.

În concepţia celor care tăgăduiesc tehnica văzută ca o necesitate organică, criticul zadarnic încearcă să împărtăşească altora experienţele sale artistice, pentru că între critică şi poezie rămâne o prăpastie.

După vederile acestora, criticul care adânceşte tehnica limbii ar fi un simplu măsurător de sunete, silabe, ritmuri, înseilări de imagini etc. ... Ce poate avea comun poezia cu astfel de operaţiuni?

Şi nu este o întâmplare că tocmai critica ideologică, în mare parte o intruziune a filosofiei în poezie şi o drămuitoare de concepte, se ridică instinctiv împotriva criticii care vede în arta de a adânci expresia altceva decât o simplă operaţiune analitică.

După ce am arătat deci primejdiile tipului de critic pe care l-aş numi Cavalerul inefabilului, un fel de Lohengrin, singurul autentic străjer al Graalului, este necesară paza bună faţă de altă primejdie. Criticului care se crede mediul absolutului, i se opune un alt tip: acela care-şi închipuie ca a găsit în cifre şi măsurătoare iarba tainelor, chemată să deszăvorască esenţele. Îl văd sub forma încruntată şi calculatoare din desenul lui Böklin, ŤCriticusť, căruia i-aş adăuga în faţă un pupitru de dublă contabilitate. Este şi mai primejdios decât celălalt, pentru că, prin firea lui, este pornit să creadă că într-unele pagini ale lucrării de faţă are înainte un fel de cod de gestiune al fonemelor şi silabelor.

Un alt tip deformant este criticul filosof sau psiholog care se crede posesorul unei formule atotsalvatoare. Parcă văd cum paginile lucrării acesteia vor fi chemate, ca la un scaun de judecată, în faţa te miri cărei doctrine filosofice sau de psihologie, pentru a mi se arăta ceea ce este conform şi nu este conform cu învăţătura zilei.

Astfel, unii vor zice că urmez vederile ŤGestaltişt-ilorť, de pildă, alţii vor susţine că le urmez prea puţin. Şi aşa mai departe...

Dar dacă este firesc lucru să mă întâlnesc într-unele privinţe cu anumite vederi moderne, nu mă aşez sub zodia nici uneia dintre ele. Ştiu cât de trecătoare sunt toate! După cum am arătat în *Arta cuvântului la Eminescu* şi cu alte prilejuri, urmez o cale indicată de însăşi natura plăsmuirilor, recurgând la acele mijloace care îmi pot îngădui să intru mai adânc în inima lor.

În configuraţia expresiei stă reazimul arhimedic care, pe cât omeneşte posibil, ne îngăduie să vedem mai adecvat, ferindu-ne de stânca învăluită în nebulozităţi mistice, ca şi de aceea sfredelită de proiectoarele raţionalismului cartesian. Odată ce a intuit configuraţia văzută nedespărţit de semnificaţia ei, liber este cercetătorul să intre în domeniul oricărei explicări: filosofia artei, istorie, sociologie, etnografie, sau cum le mai cheamă.

Mai rămâne de adăugat un cuvânt despre raportul dintre expresivitatea limbii şi c r i t i c a d e v a l o r i f i c a r e a e t n i c u l u i r o m â n e s c.

După cum am arătat, paginile lucrării de faţă sunt străbătute de gândul etnicului românesc, dar cu alte mijloace şi cu alte orizonturi decât cei care au luptat sau luptă pentru acelaşi ţel.

După prăbuşirea psihologismului şi a istorismului, prevăd amurgul atât al dogmatismului teologizant, cât şi al celui de speculaţii metafizice. Necesare ieri, formulele acestea nu mai îndestulează. Nu poate fi deci vorba de actualitatea permanentă a unei doctrine.

Este firesc ca, pentru idealuri înrudite, luptele să se dea cu mijloace şi pe terenuri deosebite. Adesea, când tacticianul crede că bătălia este sfârşită, strategul, privind de la altă înălţime, ştie că abia începe adevărata luptă.

Armele ideologice cu care s-a câştigat o bătălie ieri, mâine sunt învechite. La fel, orânduiala talentelor.

Când generaţia de mâine, însetată de a valorifica patrimoniul nostru etnic, va bate la poarta ideologiilor actuale şi va constata deficienţe tocmai în direcţia adâncirii etnicului românesc, cu ce-i vom îndestula setea?

Există oare tărâmuri mai hotărâtoare pentru învederarea şi valorificarea etnicului decât limba ca valoare şi creaţiunea obştească izvorâtă din ea? În critică, aici se poate vedea cât preţuieşte contribuţia unei grupări şi cât aduce fiecare specialist, ca să lămurească expresia naţională. În unicitatea creaţiunilor noastre, în expresia proprie pe care au dobândit-o (şi nu în postulatul gingaş al ortodoxiei, văzută neologistic şi idilic) stă pârghia străvechilor intuiţiuni ale poporului nostru. Pe terenul acesta, ştiinţa trebuie să lumineze conştiinţa. Aici sunt elementele primare. Aici să etnicizăm. Nu putem turna în tipare eterogene ceea ce fiind propriu acestui popor trebuie să-şi creeze tipare proprii.

Când generaţia care acum se formează va cere o captare şi o valorificare mai adâncă a înseşi substanţei noastre etnice, ea trebuie să aibă la îndemână alte mijloace de investigaţie, altă armură şi alt orizont. Aici tiparele de expresie, şi în limbă şi în folclor şi în literatura cultă, îşi vor desvălui puterea lor de concludentă caracterizare.

Critica actualităţii, dacă vrea să fie o critică de creativitate, trebuie să aibă privirile îndreptate spre viitor, nu spre trecutul care trebuie să fie depăşit.

Cu aceste numai câteva sublinieri, cam melancolice, pentru că nimic nu este mai trist decât separarea de cei ce-ţi sunt vecini de preocupări, închei capitolul de atmosferizare în problema esenţială a specificului românesc: limba privită ca operă de artă şi ca anunţătoare a stilului nostru supraindividual.

Lăsând mult material în cale, mă zoresc, pentru că nu mai sunt vremile să mai fac totul ca şi cum aş dispune de o sută de ani.

Înainte de a încheia introducerea aceasta, este o plăcută datorie să mulţumesc aici aleşilor care m-au ajutat în lucrarea de faţă. Cu prilejul ei, am simţit mai mult ca oricând ce nepreţuit lucru sunt acele cercuri de studii din marile metropole, în care specialişti din diferite domenii colaborează în lămurirea unei probleme. Când îţi trăieşti concepţiile împreună cu alţi studioşi, se creează în jurul tău o atmosferă prielnică. În privinţa aceasta, este impresionantă mărturisirea lui K. B ü h l e r din prefaţa la opera sa *Sprachtheorie*, unde mulţumeşte colaboratorilor săi: filologi din deosebite domenii, filosofi, psihologi, logicieni etc.

În izolarea în care lucrez, n-am avut chip şi nici norocul să-mi creez un astfel de cerc. Cu atât mai recunoscător sunt celor care m-au ajutat, în primul rând colegului T h. C a p i d a n.

Mulţumesc d-lui conferenţiar Zapan care a transpus în procente şi grafice frecvenţa vocalelor accentuate în limba comună, apoi în rimele lui Alecsandri şi Eminescu. Mulţumesc tânărului psiholog, d-l C. Calavrezo, care m-a ajutat cu deosebită pătrundere la organizarea în tipuri a lexicului nostru romanic, aşa cum îl dau în *Anexă*. Contactul cu aceşti doi psihologi mia fost deosebit de util, pentru că am constatat în ce fel vederile psihologiei moderne se armonizează cu cele care însufleţesc paginile acestei lucrări.

Pentru simţul nuanţelor şi interesul arătat primelor două capitole ale acestei lucrări, mulţumesc d-lui profesor O. Papadima. În generaţia tânără, văd în el pe cel mai pregătit şi înzestrat pentru interpretarea literaturii noastre moderne. O deosebită mulţumire exprim d-lui B a r b u T h e o d o r e s c u pentru devotamentul arătat în lunga, greaua şi adeseori revăzuta dictare a celorlalte capitole, precum şi pentru obiecţiunile făcute spre a reda cât mai pe înţeles gândirea lucrării. Domnul Horia Rădulescu, făcând corecturile acestei lucrări, m-a ajutat să revăd mai multe formulări, pentru care ţin să-i mulţumesc aici. Pentru partea tehnică, sunt recunoscător d-lui C. Tomek, la care am ucenicit cu folos.

Mulţumesc şi celor care mi-au bagatelizat şi ironizat sforţările, pentru că aceştia sunt o parte din destinul meu. Unii urmează sugestiilor pornite de aici, fără s-o spună. Puţini le mărturisesc şi vor să le ducă mai departe. Dintre aceştia îmi face plăcere să amintesc pe d-l F. Brânzeu, *Estetica limbii vorbite* (Lugoj, 1942).

Dintre străini, este o deosebit de plăcută datorie să mulţumesc d-lui prof. Fr. Kainz, unul din cei mai pătrunzători şi multilaterali cercetători ai limbajului, pentru că mi-a trimis preţioasele lui broşuri şi extrase din diferite reviste, care altfel mi-ar fi rămas inaccesibile, spre paguba lucrării. Cititorul poate să se orienteze cu privire la vederile lui în larg conceputa lucrare *Psychologie der Sprache*, din care primul volum a apărut cu puţin înainte de încheierea lucrării de faţă (1941, Stuttgart). Dacă ar fi apărut volumul anunţat de el în prefaţă: *Psihologia limbii germane*, de bună seamă *Expresivitatea limbii române* ar fi câştigat, căci aş fi avut, un îndemn mai mult şi elemente de comparaţie într-un domeniu în care a trebuit să desţelinez singur terenul. Ţelul care pluteşte înaintea cercetătorului german este formulat astfel. ŤEs wird gezeigt werden, dass Sprachpsychologie nicht nur în der Beschreibung der beim Sprachgebrauchen ins Spiel tretenden Bewusstseinserlebnisse zu bestehen hat, sondern eine verstehende Deutung dieser Erlebnisse und damit eine Sprachdeutung geben muss. Schliesslich werden die Aufgaben einer deutschen Sprachpsychologie metodisch zu erörtern und sachlich durchzuführen seinť.*

O astfel de lucrare nu poate fi despărţită de limba privită ca valoare. Este ceea ce am încercat întâi în *Ausdruckswerte der rumänischen Sprache* (Jena und Leipzig, 1939). Şi dau acum pe larg la iveală aici. În munca de colaborare internaţională către ţeluri înrudite, se va recunoaşte prezentei lucrări, dacă nu alt merit, în orice caz, întâietatea drumului deschis.

Iar în ideologia literară a vremii, când din toate părţile se caută o pârghie pentru destinul propriu al fiecărei literaturi, cititorul de mâine va vedea cu claritate următoarea atitudine: în loc să urmăm gregar deosebitele *isme* la modă, impuse de te miri ce vremelnică teorie străină, descifrăm categoriile noastre din însăşi forma de stil supraindividual manifestat în hotărâtoarea creaţiune autentic românească: limba.

Esteticienii operează cu formule-pereche, bunăoară: dionisiac şi apolinic sau muzical şi plastic; stil înalt sau jos; naiv ori sentimental; formă de renaştere şi de baroc etc. etc. Rubricări de felul acesta spun prea puţin, când e vorba de a individualiza. Mergem mai adânc, scoţând la iveală formele caracteristice româneşti. Cititorul atent va observa, pe lângă problemele proprii fiecărui capitol, şi gândul de a însuma observaţiile parţiale sub preocupări mai largi. Astfel, în capitolele menite să valorifice aspectul cel mai caracteristic al fonologiei româneşti: prezenţa şi funcţiunea deosebitelor forme ale lui *-i* scurt final, zăbovim la această problemă nu din zădărnicia discuţiilor filologice, dar pentru că vedem aici virtual forma zării româneşti prelungite

luminos în opoziţie cu formele închise. La fel când mă opresc în primele capitole asupra categoriei luminos – întunecos. Fireşte, ea străbate toate impresiile de orice fel şi ca atare este un aspect general omenesc. Dar ceea ce interesează este forma specific românească, ilustrată prin fiinţa limbii şi având virtualităţi şi realizări proprii. Astfel de trăsături în fizionomia limbii adâncesc mai mult problema specificului românesc decât discuţiile asupra categoriilor teologice sau metafizice la modă în ultimele decenii.

Deosebirea dintre punctul nostru de vedere şi toţi câţi lucrează cu perechi de categorii opuse, o poate vedea cunoscătorul comparând ceea ce dau aici cu ceea ce s-a făcut aiurea, bunăoară în *Ausdruckswerte der deutschen Sprache,* Eine Stilkunde von W. Schneider (1931). În realitate, nu e vorba de valorile limbii, ci de exemple pentru diferite categorii, care pot fi aplicate deopotrivă şi unor scriitori străini, atât de puţin aceste categorii sunt potrivite să capteze specificul naţional. Iată, bunăoară, după acest autor, polaritatea: limba *vorbită* şi *scriptică.* Este o categorie pe care o poţi tot atât de bine aplica şi unor aspecte din literatura noastră, cum s-a făcut recent. Dar ce pot să spună astfel de categorii despre expresivitatea limbii germane sau a celei române? Iată de ce, când am dat prima încercare de sinteză în problema expresivităţii limbii noastre, am ales anume titlul *Die ausdruckswerte der rumänischen Sprache,* pentru a sublinia punctul de vedere fundamental opus aceluia din amintita lucrare, *Ausdruckswerte der deutschen Sprache.*

În această operă, se face încercarea de a utiliza, pe urme lui O. Walzel, categorii la fel cu cele izvodite pentru caracterizarea artelor plastice. Dar conceptele opuse: noţional-sensibil, clar-întunecos, scurt-dezvoltat, liniştit-agitat, neted-aspru, subiectiv-obiectiv etc., sunt categorii care pot fi înmulţite la nesfârşit.

Pentru noi, problema este de a vedea principalele categorii sădite în fiinţa omenească scoase la iveală prin forma lor specială, condiţionată de fiinţa limbii noastre.

În citata lucrare germană, în loc să avem ceea ce titlul vesteşte: valori expresive ale limbii materne, găsim numai simple rubricări ideologice străine de structura limbii.

Pentru a marca opoziţia faţă de această concepţie, am intitulat lucrarea noastră: *Die Ausdruckswerte der rumänischen Sprache.* Acolo, ca şi în prezenta lucrare, caut să scot la iveală aspecte unice româneşti. Cât priveşte categoriile stilistice, oricine le poate vedea la tot pasul. Dar, n-am insistat asupra denumirilor, tocmai pentru ca să arăt desfacerea de speculaţiile verbalismului estetic la modă. Pe calea deschisă, vom ajunge la stilul supraindividual românesc definit şi comparativ, atunci când lucrări similare vor fi făcute şi pentru alte limbi de cultură modernă.

Văd literatura naţională ca o clădire, al cărei prim etaj este adânc fundat în limba noastră, prima formă a destinului nostru expresiv. Din bolţile acestei părţi, în care este cimentată toată vlaga intuiţiunilor noastre străvechi, creşte al doilea etaj: creaţiunea poporană orală; iar peste aceasta, cleştarul împlinirilor noastre culte. Clădirea n-are în preajmă nici o arenă. Dar, este încununată cu o terasă, pentru privirea actualităţii şi scrutarea zărilor de mâine, nu însă cu contemplativa nepăsare, dar la nevoie cu hotărârea de a interzice intrarea celor nechemaţi.

În lucrarea de faţă, dau ceea ce în concepţia mea este primul etaj, cel mai greu de dăltuit, prima formă a expresiei româneşti. Ştiu bine că rămân săli de rânduit,

policandre de aprins, icoane şi iconostase de zugrăvit. Dar, în liniile mari, contururile sunt vizibile. Şi locul fiecărei icoane este indicat, ca şi lumina care trebuie să cadă pe părţile construcţiei, ca să dea viaţă diamantelor, câte sunt încă de scos la iveală.

---

* Subcapitol din partea I a volumului *Limba română. Privire generală*, 1940, reed. 1976, p. 55-58.

* Subcapitol din volumul *Expresivitatea limbii române*, 1942, [reed.] 2000, p. 36-41.

* „Se va arăta că psihologia lingvistică nu se ocupă numai cu descrierea proceselor subiective ale conştiinţei, care apar în situaţiile de comunicare, ci trebuie să ofere şi o explicaţie inteligibilă a acestora şi, implicit, o explicare a mecanismului de funcţionare a limbii. În cele din urmă vor trebui dezbătute în mod metodic principiile unei psihologii a limbii germane şi fundamentate concret prin fapte de limbă”. (Trad. rom. de asist. drd. Helga-Iuliana Bogdan).